

NASILJE

-pojavni oblici i mogući načini prevencije

Nasilje – pojavni oblici i mogući načini prevencije, zbornik radova sa XII međunarodnog naučnog skupa održanog 10. maja/svibnja 2024. godine, Prvo izdanje

PRIREDILA

Dr. Albina Fazlović

IZDAVAČ:

EVROPSKI UNIVERZITET BRČKO DISTRIKT

049-590-605

www.eubd.edu.ba/

ZA IZDAVAČA

Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković

RECENZENTI:

Akademik prof. dr. Miroslav Baljak	Prof. dr. Esed Karić	Prof. dr. Sanda Pribić
Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić	Prof. dr. Azem Kožar	Prof. dr. Adis Rahmanović
Akademik prof. dr. Branimmir Mikić	Prof. dr. Mirko Kulić	Prof. dr. Sead Rešić
Akademik prof. dr. Zoran Milošević	Prof. dr. Miloš Marković	Prof. dr. Tešo Ristić
Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković	Prof. dr. Milun Petrović	Prof. dr. Kojo Simić
Akademik prof. dr. Branko Vučković	Prof. dr. Jasminka Sadadinović	Prof. dr. Zvezdan Stojanović
Akademik prof. dr. Vesna Vučković	Prof. dr. Mithat Tabaković	Prof. dr. Izudin Tanović
	Prof. dr. Halid Žigić	
	Prof. dr. Hariz Agić	Doc. dr. Milanko Aladžić
	Prof. dr. Izet Banda	Doc. dr. Dragana Aleksić
Prof. dr. Nenad Avramović	Prof. dr. Borko Baraban	Doc. dr. Miro Maksimović
Prof. dr. Fahir Baraković	Prof. dr. Admir Beganović	Doc. dr. Hrvoje Mesić
Prof. dr. Kemal Brkić	Prof. dr. Valentina Budinčić	Doc. dr. Lidija Vučićević
Prof. dr. Refik Čatić	Prof. dr. Anka Bulatović	Doc. dr. Vesna Novak
Prof. dr. Velimir Dedić	Prof. dr. Mladen Dobrić	Doc. dr. Danka Radivojević
Prof. dr. Radoslav Galić	Prof. dr. Albina Fazlović	Dr. sc. Ina Stašević
Prof. dr. Jasminka H.Halilović	Prof. dr. Zlatko Kovačević	Doc. dr. Jovan Stojanović

Dizajn korica:

Mr. Nemanja Smičiklas

Priprema za štampu i štampa:

Markos, Banja Luka

Tiraž: 300

ISBN 978-99955-99-73-7

***NASILJE – POJAVNI OBLICI I
MOGUĆI NAČINI PREVENCIJE***

**ZBORNIK RADOVA SA XII MEĐUNARODNOG NAUČNOG SKUPA ODRŽANOG
10. MAJA/SVIBNJA 2024. GODINE**

PIREDILA
Dr. Albina Fazlović

Evropski univerzitet Brčko distrikt
Brčko, 2024.

NAUČNI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Nedeljko Stanković, **Republika Austrija**, predsjednik odbora,
2. Akademik prof. dr. Zoran Milošević, **Republika Srbija**, zamjenik predsjednika odbora,
3. Akademik univ. prof. dr. phil. dr. hc. dr. habil. Wolfgang Rohrbach, **Republika Austrija**,
4. Akademik prof. dr. Branko Vučković, **Republika Crna Gora**,
5. Akademik prof. dr. Miodrag Simović, **Bosna i Hercegovina**,
6. Akademik prof. dr. Zdravko Ebling, **Republika Hrvatska**,
7. Akademik prof. dr. Rudika Gmajnić, **Republika Hrvatska**,
8. Akademik prof. dr. Mladen Bodiroža, **Bosna i Hercegovina**,
9. Akademik prof. dr. Dževad Termiz, **Bosna i Hercegovina**,
10. Akademik prof. dr. Branislava Peruničić-Draženović, **Sjedinjene Američke Države**,
11. Akademik prof. dr. Muhammad Abdul Aziz Al Baker, **Država Katar**,
12. Akademik prof. dr. Fernando Maldonado Lopez, **Portugalska Republika**,
13. Akademik prof. dr. Ivan Balta, **Republika Hrvatska**,
14. Akademik Prof. DDDR. Habil. Aleksios Panagopoulos, **Republika Grčka**,
15. Akademik prof. dr. Branimir Mikić, **Bosna i Hercegovina**,
16. Prof. dr. Radoslav Galić, **Republika Hrvatska**,
17. Prof. dr. Joseph Vincent Thakuria, **Sjedinjene Američke Države**,
18. Prof. dr. Astrid Wilk, **Republika Francuska**,
19. Prof. dr. Mirko Kulić, **Republika Srbija**,
20. Prof. dr. Vladimir Džatijev, **Ruska Federacija**,
21. Prof. dr. Viktor Mischenko, **Ruska Federacija**,
22. Prof. dr. Kiril Shevchenko, **Republika Bjelorusija**,
23. Prof. dr. Harikumar Pallathadka, **Republika Indija**,
24. Dr. hc. Thokchom Radheshyam Singh, **Republika Indija**,
25. Prof. dr. Gideon C Mwanza, **Republika Zambija**,
26. Prof. dr. Aleksandar Anatoljevič Prigarin, **Republika Ukrajina**,
27. Prof. dr. Miroslav Daniš, **Slovačka Republika**,
28. Prof. dr. dr. hc. Stephan Truly Busch, **Savezna Republika Njemačka**,
29. Prof. dr. Antoni Mironović, **Republika Poljska**,
30. Prof. dr. Danilo Kapaso, **Republika Italija**,
31. Prof. dr. Jasminka H. Halilović, **Bosna i Hercegovina**,
32. Prof. dr. Šaćira Mešalić, **Bosna i Hercegovina**
33. Prof. dr. Žarko Kostovski, **Republika Sjeverna Makedonija**,
34. Prof. dr. Dragan Tančić, **Republika Srbija**,
35. Prof. dr. Marija Ovsenik, **Republika Slovenija**.

ORGANIZACIONI ODBOR:

1. Akademik prof. dr. Vesna Vučković,
2. Prof. dr. Kemal Brkić,
3. Prof. dr. Mithat Tabaković,
4. Prof. dr. Izet Banda,
5. Prof. dr. Fahir Baraković,
6. Prof. dr. Anka Bulatović,
7. Prof. dr. Esed Karić,
8. Prof. dr. Jasminka Sadadinović,
9. Prof. dr. Halid Žigić,
10. Prof. dr. Adi Rifatbegović,
11. Prof. dr. Dragan Bataveljić,
12. Prof. dr. Refik Čatić,
13. Prof. dr. Nevenka Nićin,
14. Prof. dr. Omer Pinjić,
15. Prof. dr. Sanda Pribić,
16. Prof. dr. Dobrila Regoje,
17. Prof. dr. Kojo Simić,
18. Prof. dr. Izudin Tanović,
19. Prof. dr. Albina Fazlović,
20. Prof. dr. Jelena Šogorov,
21. Prof. dr. Nenad Kapor,
22. Prof. dr. Helena Sablić Tomić,
23. Prof. dr. Borko Baraban
24. Doc. dr. Hrvoje Mesić,
25. Dr. Nebojša Potkonjak,
26. Mr. Nemanja Smičklas,
27. Mr. Marijana Džombić,
28. Mr. Merima Gigović,
29. Mr. Almina Kuduzović,
30. Mr. Amela Ibričić Nišić.

Sadržaj

Prof. dr. Halid Žigić Mr. Meldin Žigić	NASILJE PUTEV ELEKTRONIČKIH SISTEMA	9
Univ. Prof. Dr. Dr. habil. Dr. h.c. Wolfgang Rohrbach	GEWALT GEGEN ÄLTERE UND ALTE MENSCHEN	23
Dr. sc. Sena Družić Dr.sc. Alma Hajrić – Čaušević	PREVENCIJA NASILJA NAD STARIM OSOBAMA	35
МСР Дајана Лазаревић Академик проф. др Зоран Милошевић	НАСИЉЕ У ЦРТАНИМ ФИЛМОВИМА – КУЛТУРОЛОШКИ И СОЦИЈОЛОШКИ АСПЕКТ	47
Akademik prof. dr. Dževad Termiz Prof. dr. Ermin Kuka	NASILJE KAO BITAN ČINILAC POLITIČKOG PONAŠANJA	60
Prof. dr. Stevo Pašalić	MASKULINITET I NASILJE U BiH – ISTRAŽIVAČKA DIMENZIJA	89
Academician Prof. DDDr. P-doc. Dr. Habil. Alexios Panagopoulos	VIOLENCE AND BIOETHICS IN CONTEMPORARY SOCIETY	100
Stanford Chabayanzara	VIOLENCE AGAINST WOMEN AND CHILDREN: A SOLUTION-BASED PERSPECTIVE BY STANFORD CHABAYANZARA	112
Prof. dr. Adis Rahmanović MSc. Adi Džanović	PRIMJENA SOFTVERA I IKT TEHNOLOGIJA U FUNKCIJI UNAPREĐENJA HUMNITARNIH MISIJA	133
Prof. dr. Sead Rešić Mr. Edisa Korda Ahmed Palić	ZADOVOLJSTVO UČENIKA I RODITELJA ULOGOM NOVOG MEDIJSKOG OKRUŽENJA I ONLINE NASTAVOM U MATEMATICI	146
Prof. dr. Goran Popović Prof. dr. Goran Đukanović	VJEŠTAČKA INTELIGENCIJA U FUNKCIJI PREDVIĐANJA I PREVENCIJE NASILJA	173
Milkica Petrović Rikić	MOBING U USLOVIMA NOVIH TEHNOLOGIJA	185
Nikola Ristić Prof. dr. Kristijan Kuk	VEŠTAČKA INTELIGENCIJA U FUNKCIJI PREVENTIVNOG PREPOZNAVANJA SAJBER NASILJA	194

Prof. dr. sc. Ivan Balta	NEKE NASILNE RIGIDNE PREDRASUDE PROŠLOSTI TRADICIONALNIH DRUŠTVENIH, BRAČNIH, RODNIH I SPOLNIH NERAVNOPRAVNOSTI TE MOGUĆE VIZIJE BUDUĆNOSTI	203
Aida Lović	OPASNOSTI DIGITALNE PLATFORME: CYBERBULLING U ONLINE KOMUNIKACIJI	217
Prof. dr. Tešo (Sime) Ristić	ZAGAĐIVANJE GRADA ZENICE KAO SVOJEVRSNI OBLIK EKONASILJA ARCELORMITALA I DRUGIH ZAGAĐIVAČA	224
Doc. dr. Miro Maksimović	NASILJE NAD ŠUMAMA	235
Dr. Slobodan Prodić	NASILJE, HRIŠĆANSTVO, POLITIKA	243
Mr. Elvir Čajić Prof. dr. Radoslav Galić, emeritus Prof. dr. Zvezdan Stojanović	PRIMJENA DIFERENCIJALNIH JEDNAČINA U MODELIRANJU DINAMIKE NASILJA I PREVENTIVNIH STRATEGIJA U DRUŠTVU	252
Dr. sc. Vesna Novak Sunčica Novak Krešimir Novak	NASILJE U PROMETU – AUTOŠKOLA KORELAT SIGURNOSTI	266
Doc. dr. sc. Marko Amidžić	AGRESIVNA PONAŠANJA I OBJESNA VOŽNJA U PROMETU	274
Doc. dr. Milanko Stančić Prof. dr. Mladen Dobrić	ZLOUPOTREBA SIGNALIZACIJE KOJU KORISTE VOZILA SA PRAVOM PRVENSTVA PROLAZA	282
Doc. dr. Violeta Lukić Vujadinović Jovana Radovanović	BESPILOTNI LET MOBINGA: ANALIZA UTICAJA DIGITALNE KOMUNIKACIJE NA RADNU ATMOSFERU	294
Prof. dr. Predrag Milošević	ARCHITECTURAL AND URBAN PLANNING EDUCATION FOR SOCIALLY RESPONSIBLE ARCHITECTURE AGAINST VIOLENCE	309

Alois Riegler, MSc	GEWALT IN STÄDTEN AUFGRUND VON PARALLELGESELLSCHAFTEN, INSBESONDERE AM BEISPIEL DER STADT WIEN	319
Doc. dr. sc. Hrvoje Mesić	<i>ZA BOGCA I V PEKLU POD TABANUM GORI.</i> MOĆ, NASILJE, BOL I SUBJEKT U BALADAMA PETRICE KEREMPUHA I MEĐURATNOJ LIRICI MIROSLAVA KRLEŽE	340
Prof. dr. sc. Valentina Majdenić	OBLICI „NASILJA“ U EZOPOVIM BASNAMA	359
Doc. dr. sc. Darija Kuharić	FOOTBALL AND VIOLENCE IN CROATIA: UNRAVELING HISTORICAL, SOCIAL, AND POLITICAL CONTEXTS	376
Mr Nemanja Smičiklas	NASILJE NAD KULTURNIM NASLEĐEM PRIMERI I MEHANIZMI ZAŠTITE	392
Prof. dr Vladan Mičić Prof. dr. Hrustem Smailhodžić	FIZIČKA POLJA U ČOVJEKOVOJ OKOLINI I IZAZOVI	402
Mr. Razija Čolaković	ONLINE NASILJE UZROCI, POSLJEDICE I PREVENCIJA	415
Doc. dr Petar Stevanović Medžid Lišić Prof. dr Vera Popović	DEGRADACIJA POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA	424
Prof. dr Dragica Đurđević-Milošević Prof. dr Radenko Đurica Prof. dr Vesna Kalaba	IMPROPER USE OF BIOCIDAL PRODUCTS AND VIOLENCE AGAINST LIVING SYSTEMS	434
Prof. dr Katarina Držajić Laketić	VEŠTAČKA INTELIGENCIJA U MODERNOJ PREVODILAČKOJ INDUSTRIJI – SAVEZNIK ILI NEPRIJATELJ?	443
Ena Biševac	SAJBER NASILJE U UNIVERZITETSKIM USLOVIMA – PREGLED I ANALIZA SAVREMENIH ISTRAŽIVANJA	449

Dr. sc. Sabina H.Halilović Prof. dr. sc. Avdul Adrović Prof. dr. sc. Radoslav Dekić	DUŽINSKO-MASENI ODNOSI I KONDICIONO STANJE AMERIČKOG SOMIĆA (<i>AMEIURUS MELAS</i> , RAFINESQUE 1820) IZ TRI HIDROAKUMULACIJE SA PODRUČJA TUZLANSKOG KANTONA	465
Prof. dr Ljubiša Zdravković Srdjan Aleksić	AMNESTIJA	478
Malik Ikanović, MA	PITANJE JAVNOG DUGA U KONTEKSTU EKONOMSKOG RASTA	491
Славица Лазих, Драгана Јових Мила Јових	ЛИК ВУКА КАРАЏИЋА У ПУБЛИКАЦИЈАМА ЗА ДЈЕЦУ	499
Doc. dr Željko Petrović	MEĐUNARODNOPRAVNO ODREĐENJE FEDERACIJA SA POSEBNIM OSVRTOM NA FEDERALNO UREĐENJE BOSNE I HERCEGOVINE	512

NASILJE PUTEM ELEKTRONIČKIH SISTEMA

Sažetak

Nasilje putem elektroničkih sistema nazivamo još i: Cyberbullying, virtualno zlostavljanje, nasilje putem interneta ili mobilnog telefona. Kod takve vrste nasilja žrtve su izložene nasilju putem različitih elektroničkih medija, kao što su, elektronička pošta, SMS poruke, putem društvenih mreža, internet foruma, video konferencija i slično. Nasilje putem elektroničkih sistema definiše se kao agresivno i namjerno ponašanje usmjereno na pojedince ili grupu. To nasilje se često ponavlja u različitim vremenskim periodima a usmjereno je prema pojedincima koji su često ranjive kategorije društva. Komunikacija kojom se elektroničko nasilje odvija omogućava da često identitet počinioca ostane sakriven. Takva komunikacija ima mnoge štetne posljedice. Nemamo informaciju da je takvo ponašanje prouzrokovalo štetu drugoj osobi. Počinio nasilja imaju utisak da su anonimni i da će proći nekažnjeno. Postoje dva načina elektroničkog nasilja, a to su neposredan ili direktan napad i napad preko posrednika ili indirektan napad. U neposrednom napadu nasilnik direktno vrši nasilje nad žrtvom. Žrtva prima uznemirujuće poruke koje se u formi slika ili drugih neprimjerenih sadržaja šalju žrtvi. Posredan napad ostvaruje se preko posrednika, najčešće preko treće osobe. Sve osobe koje su izložene nasilju preko elektroničkih sistema imaju osjećaj ranjivosti. Na žalost, pomenute poruke se šire velikom brzinom. U radu smo opisali nasilje koje se, na žalost, dešava putem elektronskih Sistema, dali smjernice i uputstvo za zaštitu ranjivih osoba.

Ključne riječi: elektronički sistemi, nasilnik, žrtva, nasilje.

Summary

Violence via electronic systems is also called: Cyberbullying, virtual bullying, violence via the Internet or mobile phone. In this type of violence, victims are exposed to violence through various electronic media, such as e-mail, text messages, through social networks, internet forums, video conferences and the like. Violence through electronic systems is defined as aggressive and intentional behavior directed at individuals or groups. This violence is often repeated in different periods of time and is directed towards individuals who are often vulnerable categories of society. The communication through which electronic violence takes place allows the perpetrator's identity to often remain hidden. Such communication has many harmful consequences. We have no information that such behavior caused damage to another person. The perpetrators of violence have the impression that they are anonymous and that they will go unpunished. There are two types of electronic violence, namely immediate or direct attack and attack through intermediaries or indirect attack. In a direct attack, the abuser directly inflicts violence on the victim. The victim receives disturbing messages that are sent to the victim in the form of images or other inappropriate content. An indirect attack is carried out through an intermediary, most often through a third person. All people who are exposed to violence through electronic systems feel vulnerable. Unfortunately, the mentioned messages spread at a high speed. In the paper, we described the violence that, unfortunately, occurs through electronic systems, and provided guidelines and instructions for the protection of vulnerable persons.

¹ Evropski univerzitet Brčko district, e-mail: halid_zigic@outlook.com

² AI Smart BiH

Key words: electronic systems, abuser, victim, violence.

Uvod

Informacione tehnologije su sveprisutne i lako dostupne mnogim ljudima jer imaju širok opseg uloga u svakodnevnom životu osoba. Mnoga istraživanja u svijetu govore o tome da čak 95% mladih između 11 i 18 godina posjeduje računar, a njih 91% se koristi internetom. Pojavom „pametnih“ telefona i usluga koje oni pružaju, internetski sadržaji su dostupni kontinuirano 24 sata.

Pomenute tehnologije se danas najčešće koriste kao alat za razmjenu informacija, virtualno druženje, zabavu i sl. Sve veći broj populacije, pogotovo mladih, se susreće i sa negativnim aspektima proizašlim iz ovoga oblika interakcije i komunikacije. Jedan od oblika je svakako **elektroničko nasilje**. To je oblik agresije koji se ostvaruje putem IK tehnologije putem mobitela, video kamere, elektroničke pošte, raznih portala itd.

Elektroničko nasilje se naziva i virtualno zlostavljanje čiji je osnovni cilj povrijediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti drugoga. Može biti u obliku poziva, video poruka ili fotografskih zapisa. Taj vid komunikacije uključuje tekst, zvuk, slike, animacije i fotografije. Kada govorimo broju mobilnih telefona u Bosni i Hercegovini, izvještaj Regulatorne agencije za komunikacije na kraju 2023.g. kaže da je ukupni broj aktivnih pretplata mobilne mreže 3.811.931, broj pre-paid pretplata 2.748.308, broj post-paid pretplata 1.063.623, procenat pokrivanja stanovništva GSM mobilnom mrežom 100%, procenat pokrivanja stanovništva sa (UMTS) 3G mobilnom mrežom 97%, procent pokrivanja stanovništva sa (LTE) 4G mobilnom mrežom 94% dok dozvole za obavljanje djelatnosti operatora javnih elektronskih komunikacijskih mreža ima 71 operater. Naveli smo primjer samo dva tipa elektronskih medija u BiH. Neke procjene govore da je nasilje putem elektroničkih medija doživjelo oko 30% mladih osoba tokom predhodne kalendarske godine. Zato je vrlo važno obratiti pažnju na ovu činjenicu kako bismo doprinijeli sprječavanju i smanjenju procenta nasilja putem elektroničkih sistema.

1. Oblici elektroničkog nasilja

Ima mnogo načina na koji se ovakva vrsta nasilja može manifestovati.

Ono uvijek uključuje sve elemente karakteristične za svaku vrstu nasilja i to:

- namjeru povređivanja druge pogotovo mlade osobe,
- ponavljanje napada na mlade osobe,
- neravnotežu osjećaja moći kako bi žrtva bila bespomoćna i nezaštićena.

Najčešći oblici elektroničkog nasilja su:

- Uznemiravanje putem društvenih mreža u vidu slanja neprimjerenih i uvredljivih sadržaja,
- Uhođenje putem interneta – tajno ili javno i nastavka neželjenog kontakta.
- Kontinuirane prijetnje – natpisi i objave koji predstavljaju prijetnje fizičkim nasiljem što implicira nasilno ponašanje i može dovesti do suicida.
- Žustri razgovori - svađe koje u konačnici predstavljaju grubu i uvredljivu poruku.

To uznemiravanje nekada može biti i na osnovu nekih nepromjenjivih faktora kao što su pripadnost spolu, rasi, seksualnom opredjeljenju ili kulturološkim vrijednostima kao što su nacionalnost, vjera, zatim tračanje, isključivanje iz grupe, lažno predstavljanje, javno

razotkrivanje i dolaženje do tuđih tajni prevarom, objavljivanje lažnih izjava kao činjenica, video zapisa fizičkog maltretiranja, seksualno uznemiravanje itd.

2. Medijski prikazi nasilja

Svaki tip nasilja kod mladih može potaknuti uznemirenost i strah, trenutno ubrzati puls i disanje. Ta pojava povećava i mogućnost agresivnih reakcija, sklonost nasilničkom ponašanju. Usljed dugotrajnog izlaganja takvim sadržajima dovodi mlade ljude u poziciju i neosjetljivosti na nasilje. Na tu pojavu su posebno osjetljiva djeca predškolske i školske dobi. Oni još uvijek ne mogu potpuno razlikovati stvarnost i fikciju.

Roditelji su tu i mogu puno učiniti kako bi zaštitili svoju djecu od tih potencijalno negativnih uticaja. Pažljivim izborom sadržaja primjerenih dobi djeteta, razgovorom o nasilju u medijima, mogu doprinijeti pozitivnim ishodima u stvarnosti i izbjegavanju negativnih posljedica.

Šta tačno reći djetetu, kako objasniti razliku između crtića, serija, filmova, videoigara i stvarnosti, kako naglasiti negativne posljedice nasilničkog ponašanja u medijima i postaći ih da svoje konflikte rješavaju na nenasilan način? Imajmo na umu da puno toga što je nama empirijski poznato mladima to još uvijek nije jasno. Kao inspiraciju, prenosimo savjete iz programa prevencije nasilja [ACT Raising Safe Kids](#), koji je razvilo **Američko udruženje psihologa**, a usmjereno je na **roditelje i izdržavaoce djece od rođenja do osam godina**.

Zato treba reći mladima da:

- sve ono što vide na TV-u, u filmovima i u računarskim igrama nije stvarno, već izmišljeno i gluma.
- puške, pištolji, noževi, sablje i metci koje vide na TV-u nisu stvarni.

Razgovarajte sa mladima o posljedicama nasilja o objasnite im da:

- svako verbalno i fizičko nasilje u stvarnom životu uzrokuje povrede, modrice i bol.
- zbog svake vrste nasilja u stvarnom životu ljudi mogu izgubiti prijatelje i loše se osjećati.
- elektroničko nasilje u stvarnom životu kod ljudi može izazvati strah, ljutnju, bijes ili uznemirenost.
- pravi pištolji, puške, sablje, čakije i noževi mogu ozlijediti ili ubiti ljude

Razgovarajte sa mladima o herojima, pozitivnim osobama i negativcima:

- ko su negativci na TV-u? Šta oni rade? Zašto ubijaju i povrjeđuju druge ljude?
- ko su pozitivci ili junaci na TV-u? Šta oni rade?
- ko su pozitivci ili junaci u vašoj porodici ili komšiluku? Šta oni rade? Razlikuju li se od onih na TV-u?
- treba razgovarati o stvarnim herojima: ljudima koji su hrabri i čine dobra djela kako bi pomogli drugima. Oni ne koriste nikakvo nasilje za rješavanje problema.

3. Rasprostranjenost elektronskog nasilja

Podaci iz sprovedenih istraživanja (Ortega i dr., 2007; Trend, 2007) pokazuju da je prikazivanje nasilnih sadržaja putem svih medija bezrazložno i prekomjerno. To može izazvati negativne posljedice, naročito na mlade. Rezultati ovih istraživanja govore:

- da maloljetna osoba do punoljetstva biva izložena nasilnim sadržajima u mjeri koja je zabrinjavajuća – 200.000 simuliranih nasilnih djela i između 16.000 i 40.000 dramatizovanih ubistava.

- od 1950. godine, postoji više od 1.000 studija koje istražuju efekte prikazivanja nasilja na televiziji i filmovima. Većina studija sugerise da se može donijeti zaključak da mladi koji u većoj mjeri gledaju nasilje na televiziji i filmu češće ispoljavaju agresivno ponašanje, stavove i vrijednosti.

- sadržaji medijskog nasilja pogađaju mlade, svih uzrasta, a naročito djecu mlađu od 8 godina.

- video igre nasilnog sadržaja izazivaju agresivne misli, promjene u osjećanjima i ponašanju, kao i smanjenu sposobnost za empatiju.

Nasilje putem elektronskih medija podrazumijeva njegovo praktikovanje kako u tradicionalnim medijima, tako i u novim: internetu, web sajtovima, blogovima, mobilnim telefonima, socijalnim mrežama i video igrama. Treba napomenuti da najnovija istraživanja pokazuju da su upravo savremene informaciono-komunikacione tehnologije doprinjele razvoju novih formi medijskog nasilja. Online izvori i društveni sajtovi postaju rizični izvori u smislu prijetnji od nasilja i pornografije. Ne smiju ispustiti iz vida da tradicionalni mediji poput televizije i filma, takođe predstavljaju prijetnju (Byrne i dr., 2016). Riječ je o tzv. sajber nasilju (eng.cyberbullying) koje se odvija putem digitalnih sredstava komunikacije i ogleda se u cijelom spektru nasilnih i povređujućih poruka, optužbi, slika, izmišljotina, socijalnog pritiska, prijetećih poruka u cilju nanošenja emocionalnog i psihičkog povređivanja druge osobe, video materijala koji nije namijenjen javnoj upotrebi, (Ortega i sar., 2007; Willard, 2004). Sajber nasilje može prerasti u sajber zlostavljanje (ako je učestalo, sa ponavljanjima, na nivou dva do tri puta mjesečno) zbog koga žrtve sajber zlostavljanja trpe psihosomatske posljedice (UNICEF, 2010).

Prema posljednjim istraživanjima koje je sproveo UNICEF, blizu 35% maloletnika doživi neki vid elektronskog nasilja od vršnjaka, uz manje ili više izražene psihosomatske simptome. Prema drugim podacima 75 – 80% djece između 10-14 godine je bilo izloženo nekom obliku nasilja na internetu (Shariff prema UNICEF, 2010), a 12% djece u razdoblju od 10 – 17 godina u elektronskoj komunikaciji je bilo agresivno prema nekome (Ybarra i Mitchell prema UNICEF, 2010).

Video igre su takođe jedan od relativno novijih tehnoloških dostignuća u kojima se bilježi visok procenat nasilnih sadržaja. Autori upućuju na to da medijska industrija od te i sličnih vrsta zabave bilježi ogroman profit, tako da izgleda da teror profita postaje jedina realnost. Autori navode da mladi predstavljaju ogromno tržište u medijskoj industriji i da se medijske korporacije nerijetko oglašuju o zabrane i propise kojima se reguliše ponašanje na ovom tržištu a odnose se na produkciju i prezentaciju nasilja na djeci i tinejdžerima (Ortega i dr., 2007).

U Sjedinjenim Američkim Državama medijske korporacije ostvaruju velike profite prodajom video igara, a podaci o potrošnji građana na video i kompjuterske igre kažu da se radi o ciframa između 27 i 31 milijardi dolara (Ortega i dr., 2007; Trend, 2007). Rezultat istraživanja pokazuju da oko 89% videoigara sadrži nasilje, a samo 5,9% onih koji igraju video igre koriste ih u obrazovne svrhe (Kanižaj i Ciboci, 2011).

Noviji podaci pokazuju da trenutno blizu 80 % ljudi u razvijenom svijetu (izuzimajući neke dijelove Afrike i Južne Azije gde je taj procenat oko 25%) ima pristup internetu (Byrne i dr., 2016). Mladi su u velikoj mjeri njegovi korisnici, što može imati značajne implikacije na njihov život. U istraživanju se kaže – internet ima važnu ulogu u oblikovanju života mladih, njihove

kulture i identiteta, ali istovremeno predstavlja i rizik po njihovu bezbjednost. Mladi, uglavnom, imaju pozitivno mišljenje o mogućnostima koje im pruža korišćenje elektronskih medija, jer oni predstavljaju priliku da komuniciraju. U istraživanju se navodi da uz ove prednosti, virtualni svijet, naročito za mlade, ipak predstavlja značajan izvor rizika od maltretiranja, pornografije, seksualnog zlostavljanja i svih drugih oblika nasilja.

Rezultati istraživanja Global Kids Online (Byrne i dr., 2016) kojim je obuhvaćena i BiH, pokazali su da je čak trećina djece u BiH bila izložena nekom vidu nasilja, u online ili offline prostoru, od strane vršnjaka. Nešto više od dvije trećine djece u BiH u toku protekle godine je vidjelo seksualne sadržaje, a oko jedne trećine je doživjelo nešto uznemirujuće u tom istom periodu. Takođe, podaci pokazuju da je 41% djece iz BiH bilo u kontaktu u online prostoru sa nekim koga nisu sreli lično. To nisu nužno ljudi koji nisu imala nikakav prethodni kontakt sa mlađom osobom, ali svakako većina mladih nikada ne upozna te ljude uživo. Takvo ponašanje može se smatrati rizičnim i zaslužuje napor koji će biti usmjeren na obrazovanje i podizanje svijesti mladih i bezbjednom ponašanju u virtualnom prostoru. Tinejdžeri su u većoj mjeri izloženi rizicima takvog ponašanja. Pokazalo se da starije mlađe osobe češće prijavljuju rizično ponašanje u digitalnom prostoru.

Na globalnom nivou, potrebno je formulisati politiku koja će pomoći da se ostvare uslovi za bezbjedno korišćenje elektronskih medija nastalih razvojem novih tehnologija. Takođe, potrebno je postići konsenzus na međunarodnom nivou u pogledu investicija u programe koji imaju za cilj povećanje bezbjednosti u digitalnom prostoru.

Međutim, mora se dodati da korišćenje elektronskih medija nema samo negativne posljedice – naprotiv. U tekstu je riječ o zloupotrebi elektronskih medija, pa su podaci koje iznosimo su prilagođeni temi koja je predmet rada. Mora se reći da novi mediji i istraživanje putem interneta stvara i veoma pozitivne efekte po korisnike koje većina mladih prepoznaje u smislu učenja nečega novog. Većina ispitanih se izjasnila da svake nedelje nauči nešto novo koristeći internet, bilo da se traže informacije o mogućnostima studiranja, zapošljavanja, zdravlju i slično (Byrne i dr., 2016). Takođe, većina mladih smatra da je internet koristan, iako je u tom prostoru trećina njih doživjela nešto uznemirujuće u posljednjih godinu dana. Važno je napomenuti da je neophodno naučiti mlade kako da se zaštite u internet prostoru i na koji način da, u obilju informacija koje su im na raspolaganju, uspješno naprave selekciju u pronalaženju onih sadržaja koje su predmet njihovog interesovanja.

Uz sve prednosti kojima se znatno olakšava svakodnevni život savremenog čovjeka, era novih elektronskih medija – od internet kriminala, preko predatora do sve rasprostranjenijeg cyber zlostavljanja. Pokazuju to brojni izvještaji o kojima, s vremena na vrijeme, čitamo u pisanim i elektronskim medijima, a dodatno ih je aktualizirao slučaj samoubistva 22-godišnjeg mladića iz Laktaša.

Mladen Dulić aplicirao je za posao na jednoj benzinskoj pumpi, gdje su ga radnici ismijavali, snimali, a potom video postavili na društvenu mrežu TikTok. Dan nakon objave snimka, Dulić je policiju u Laktašima upoznao sa objavljenim snimkom, a potom počinio samoubistvo.

„Ovo je zaista posljednji alarm da nešto treba da se mijenja u ovom društvu – svijest ljudi, svijest korisnika interneta i društvenih mreža“, upozorava Katarina Jonev Ćiraković, stručnjakinja za sigurnost na internetu.

„Prosto smo kao društvo postali puni frustracije, bijesa i tuge, a ispostavlja se da su neadekvatni komentari na društvenim mrežama očito jedini način da se ta negativna osjećanja kanališu. Veliki je problem što ljudi koji ostavljaju takvu vrstu komentara najčešće nisu svjesni da takvim činom zapravo povređuju drugu stranu. Mnogi se pozivaju na pravo na slobodu misli i

slobodu izražavanja, ali mora postojati granica do koje može da se ide. Ne možete pod krinkom slobode govora i mišljenja narušavati privatnost, ugled i integritet druge strane. To je nešto što kao društvo dozvoljavamo i to je poražavajuće“, pojašnjava Ćiraković.

Ona naglašava da je ovaj slučaj „posljednja kap u prepunoj čaši digitalnog nasilja“, podsjećajući da nije riječ o izolovanom slučaju i da smo u prethodnom periodu također bili svjedoci samoubistava uzrokovanim cyber nasiljem.

Neophodno je hitno ojačati zakonsku regulative.

Nakon tragedije, uhapšena su dva radnika pumpe, koja se sumnjiče za neovlašteno snimanje za šta je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine.

Dodatni problem predstavlja neharmonizirano krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine koje je rezultiralo time da bh. entitet Republika Srpska u svom zakonu ima tek član koji se odnosi na iskorištavanje mladih putem informacijskih i komunikacijskih tehnologija, dok na nivou države, entiteta Federacija BiH i Brčko distrikta BiH nisu zakonom regulisani načini zaštite građana od cyber nasilja.

Amela Efendić iz Centra za sigurni internet ističe da je neophodno izmijeniti kompletno krivično zakonodavstvo, uvrstiti u njega definiciju cyber prostora, odnosno digitalnog okruženja, kao i onih krivičnih djela koja su počinjena u digitalnom okruženju.

„Neka od krivičnih djela počinjena u digitalnom okruženju još uvijek nisu našla svoje mjesto u bh. krivičnom zakonodavstvu. Osim toga, Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku BiH nije usklađen sa Konvencijom o cyber kriminalu koju je Bosna i Hercegovina potpisala i ratificirala, kao ni sa mnogim drugim i to je nešto što bi se hitno trebalo napraviti kako bi imali ne samo adekvatno procesuirana krivična djela, već i kako bi kazne bile adekvatne“, ističe Efendić.

Dodaje da je Centar za sigurni internet započeo inicijativu za izmjenama krivičnog zakonodavstva u BiH.

A da je krajnje vrijeme da se zakonska regulativa ojača, da se krivični zakon promijeni i da se prosto sankcioniše govor mržnje koji je svepristuan na medijima smatra i Jonev Ćiraković.

„Svaka država se bori sa tim problemom, ali svaka država se trudi da svoje zakone promijeni i prilagodi. Čovjek koji je postavio taj videoklip će odgovoriti zbog objavljivanja nedozvoljenog videosadržaja, ali šta ćemo sa tom bujicom ljudi koja je ostavljala negativne komentare? Da li su zaslužili da se prosto izvuku bez ikakvih sankcija? Ili ipak treba da stanemo na put tim nasilnicima tako što ćemo napraviti adekvatnije i strožije kazne?“, pita se Jonev Ćiraković.

Šta kažu ljudi od struke?

Prema UNICEF-u, cyber nasilje je zlostavljanje drugih putem digitalnih tehnologija. Ono se može se događati na društvenim mrežama, platformama za dopisivanje i igranje igrice, kao i mobilnim telefonima, javnim emiterima u obliku govora mržnje a ponavlja se sa namjerom zastrašivanja, izazivanja bijesa ili sramoćenja onih koji su na meti.

Klinička psihologinja i psihoterapeutkinja Gordana Buljan Flander kaže da je elektronsko nasilje prvenstveno cyber nasilje mnogo rjeđe nego što se ono događa.

Prema svjetskim istraživanjima devedeset posto mladih ignorira cyber nasilje jer ne prepoznaje da je to nasilje i jer ne zna gdje bi potražilo pomoć.

„Isto tako, veliki dio roditelja ne zna uopšte kako bi se ponašalo u cyber prostoru i kažu:

"Djeca se više razumiju u računare nego mi, pa se ja u to neću petljati'. Na to im treba odgovoriti: 'Pa vi se razumijete bolje u život i trebate s njima razgovarati o tome i biti dio njihovog online života, jer ćete na taj način djecu upoznati i vidjeti šta rade online te steći njihovo povjerenje da vam se povjere ukoliko im se nešto neugodno dogodi', kaže Buljan Flander.

Jonev Ćiraković kaže da joj je iskustvo pokazalo da mladi u najvećoj mjeri kriju da su žrtve cyber zlostavljanja, ističući da je neophodno ohrabriti ih i osnažiti da svako nedozvoljeno ponašanje ili mržnju koja je usmjerena ka njima – vrijeđanja, komentare mržnje, prijetnje, ucjene, zloupotrebu fotografija – kažu roditeljima, nastavnicima ili nadležnim institucijama.

„Djeca u najvećoj mjeri kriju da su žrtve na elektronskim medijima a jako često ulaze u dodatne sukobe jer na takav način žele da se odbrane. To znači da im je stalo da negdje ipak budu sigurni, a ne shvataju da tako ulaze u vrtlog mržnje i ružnih riječi. Jako često to digitalno nasilje preraste u fizičko jer se njegove posljedice vide i osjete i u fizičkom svijetu“, pojašnjava.

„Djecu treba da ohrabrimo da svako neprimjereno ponašanje na internetu prijave nadležnim organima škole da ih osnažimo da se pozabave slučajevima digitalnog nasilja koje je postalo široko rasprostranjeno i, nažalost, uobičajen vid komunikacije među mladima. Razgovor na relaciji roditelj-dijete uvijek, a pogotovo kad je internet u pitanju, mora biti pun ljubavi, razumijevanja, roditelj se mora na miran način približiti djetetu kako bi dijete imalo puno povjerenje da kaže roditelju o čemu se radi jer se samo zajedničkim snagama može doći do rješenja“, dodaje Jonev Ćiraković.

Na kraju, Buljan Flander ističe da su žrtve cyber zlostavljanja češće u riziku od pokušaja suicida nego žrtve tradicionalnog nasilja, ne samo zbog toga što je počinitelj često anonimna, već i zbog toga što mlade osobe ne mogu otići iz te situacije.

„Na igralištu ili školskom hodniku dijete može otići i kod kuće je sigurno. Ovdje nije sigurno ni kod kuće, jer je sadržaj stavljen na internet i dijete ne zna ko će sve to vidjeti, a nakon tako proslijeđenog sadržaja treba ući u razred, naprimjer. To je jedan užasan osjećaj nelagode, užasan osjećaj bespomoćnosti, srama, obilježnosti... Zaista je potrebno shvatiti da je to nasilje“, zaključuje Buljan Flander.[6]

4. Mjere za sprečavanje elektroničkoga nasilja

Današnja omladina u svijetu se razlikuje od populacije odraslih. Shodno tome odrasli često ne razumiju ulogu elektronskih medija u životima mladih ljudi. Kako se tehnološki razvoj odvija ubrzano i kontinuirano to se mijenjaju i njegovi sadržaji i načini korištenja. Tako se elektronski mediji, pogotovo digitalni, kao što su računari, mobiteli i Internet ne koriste samo za ostvarivanje i održavanje kontakata.

Tehnologija na taj način može imati pozitivnu, produktivnu i kreativnu ulogu u razvoju i društvenom bitisanju pogotovo mladih osoba. Današnja populacija mladih pripadaju prvoj generaciji koja koristi savremene elektronske medije i kao sredstvo za zlostavljanje. Roditelji i obrazovne institucije su prvi koji se moraju naučiti kako se nositi sa ovakvim problemom. Oni imaju glavnu ulogu u zaštiti mladih od elektroničkog nasilja.

Kako bismo na vrijeme reagovali na potencijalno pojavljivanje elektroničkog nasilja među mladima, roditeljima/institucijama razgovarajmo o potencijalnom elektroničkom nasilju i nađimo se u ulozi djeteta kao zlostavljača, žrtve ili pasivnog promatrača.

Zato kada započnemo temu elektroničkog nasilja sa djecom, dajmo djeci do znanja da je normalno koristiti mobitel i računar za razmjenu informacija s prijateljima ali da ga želimo zaštititi od nasilja. Da bismo smanjili procenat nasilja moj savjet je:

- Budite zajedno s mladima neko vrijeme na internetu
- Pitajte dijete, da vam kaže, koje stranice na internetu posjećuju i ko su im prijatelji
- Dozvolite mladima da Vas nauče o načinima korištenja tehnoloških sredstava,
- Prodiskutujte o primjerima neprikladnog ponašanja na internetu,
- Prenesite informaciju mladima o negativnim posljedicama elektroničkoga nasilja,
- Objasnite im da zlostavljači ne moraju uvijek biti anonimni – mogu se pratiti, locirati i kazniti.

5. Pravila ponašanja mladih

Postavili ste pravila sigurnosti za mlade osobe u fizičkom svijetu. Učinite to isto u virtualnom svijetu. Upozorite mlade osobe da nikad ne mogu stvarno znati ko je sa druge strane računara /mobitela u virtualnoj komunikaciji.

- Nemojte učiniti ili reći nešto putem interneta/mobitela što ne biste učinili ili rekli u neposrednoj komunikaciji.
- Nemojte otkrivati lične podatke koje inače ne biste otkrili nepoznatoj osobi.
- Nikad nemojte otkrivati lozinke za e-mail ili druge račune i stranice, ili objavljivati lične podatke (kao što je fizički opis, adresa stanovanja ili broj mobitela). Nemojte otkrivati lozinke čak niti najboljim prijateljima jer svako ko ima pristup vašim podacima iste može podijeliti sa drugima, objavljivati ili brisati informacije u vaše ime ili ih iskoristiti u druge, neprimjerene svrhe.
- Upozorite ih da nikad ne smiju dogovarati sastanak uživo s osobom koju su upoznali preko interneta.
- Budite svjesni šta vaši mladi članovi porodice objavljuju na internetu/mobitelu. Privatnost je važna, no sigurnost je još važnija. Kao roditelj, odgovorni ste znati šta vaše mlado stvorenje radi na mobilnom telefonu. Zato uzmite u obzir slijedeće savjete:
- Odredite pravila o svom pristupu na djetetov mobitel, istoriju dopisivanja, društvenim mrežama i ostalim pristupnim sadržajima.
- Držite računar na pristupačnom mjestu, npr. u dnevnom boravku, gdje možete nadzirati djetetovu aktivnost na mobitelu.
- Odlučite hoćete li mu vremenski ograničiti pristup tehnološkim sredstvima poput računara ili mobitela putem kojih komunicira sa vršnjacima (npr. zabraniti korištenje nakon 21h, tokom ručka ili dok ne obavi školske obaveze i kućne zadaće).
- Možete zajedno s djecom dogovoriti pravila korištenja mobilnoga telefona.
- Posjećujte i vi društvene mreže da vidite na šta mladi mogu naići.
- Potičite korištenje elektroničkih medija kao sredstva za učenje i druženje, a ne samo za dopisivanje i igranje igrica.

Iskren i otvoren nadzor je dio zdravog odnosa roditelja i njihove djece. Sa druge strane, metode špijuniranja mladih osoba i zadiranja u njihovu privatnost mogu izazvati njihovo nepovjerenje i potaknuti povlačenje u sebe i skrivanje. Zato ovakve metode treba koristiti s oprezom, odnosno samo kao posljednji izbor, i to u slučajevima kada smatrate da postoji značajan razlog za zabrinutost.

S vremenom mladima treba dati više slobode, privatnosti, inicijativnosti i odgovornosti. Roditelji zbog sveprisutnosti tehničkih uređaja nisu u mogućnosti pratiti mladalačke aktivnosti 24 sata dnevno, niti to treba raditi. Zato je vrlo važno njegovati i održavati otvorenu, iskrenu

komunikaciju s mladima. Tada će oni biti voljni obratiti se roditeljima kad god osjete nešto neugodno ili uznemirujuće u interakciji putem elektronskih medija.

6. Ponašanje mladih osobe tokom elektroničkog zlostavljanja

Znakovi izloženosti elektroničkom zlostavljanju su različiti, no najčešće uključuju slijedeće opasne simptome:

- Primjetno je da prestaju koristiti tehničke uređaje (računar, mobitel i sl.),
- Zaobilaze prijatelje, uobičajene aktivnosti, školu i grupna okupljanja,
- Počinju brze promjene raspoloženja - čine se agresivnima, depresivnima ili frustriranim za vrijeme ili nakon dopisivanja, chatanja, korištenja društvenih mreža ili igranja igara namobilnom telefonu,
- Postaju povučeni u sebe,
- Bježe od razgovora o svojim aktivnostima na računaru ili mobitelu,
- Javlja se gubitak sna i apetita,
- Počinju slabije učiti i dobijati loše ocjene

Uopšte govoreći, ako se mlada osoba ponaša na način koji nije u skladu normalnim ponašanjem za vrijeme korištenja komunikacijskih uređaja, morate znati zašto je to tako.

7. Krivični i prekršajni postupci

Osobe mlađe od 14 godina nisu zakonski odgovorne, što znači da se ne mogu krivično ni prekršajno goniti, tužiti ili kazniti. Međutim, propisani su načini zaštite kriminalne djelatnosti mladih kroz mjere porodično pravne zaštite. Policija nakon što utvrdi da je mlada osoba počinila kažnjivu radnju, a nema 14 godina, o tome obavještava Centar za socijalni rad koji provodi postupak i eventualno izriče mjeru nadzora nad mladom osobom i njegovim roditeljima.

Mlađe osobe sa navršениh 14, a mlađe od 16 godina, zakonski su odgovorne. Ako se utvrdi da su počinile kažnjivo djelo, može im se izreći vaspitna mjera (sudski ukor, upućivanje u centar za odgoj, pojačana briga i nadzor). Starijima od 16, a mladima od 18 godina, uz vaspitnu se mjeru može izreći i kazna maloljetničkog zatvora.

Postupak prema maloljetniku, za krivična djela klevete, uvrede ili javnog iznošenja ličnih i porodičnih podataka, pokreće se isključivo na inicijativu Tužilaštva, odnosno privatne tužbe. U pretkrivičnom postupku informacije i dokaze prikuplja policija.

Slučaj Mladena Dulića: Rijetke optužnice u BiH za nasilje na internetu

U Laktašima kod Banje Luke sahranjen je Mladen Dulić, 22-godišnji mladić, koji je počinio samoubistvo. Prije toga na internetu je objavljen video snimljen dok je aplicirao za posao.

Cyberbullying ima više lica, ali istu namjeru – povrijediti drugoga.

Tek kad se desi najgore, a dešava se, empatično doživimo problem cyberbullyinga, a potom ga apatično stavljamo pod tepih, kao i sve ostale ‘moderne’ probleme, jer – neće mene.[8]

Mladi šute o nasrtajima cyber nasilnika.

I psiholozi su već odavno društvo upozorili da elektroničko nasilje mlade možda najviše boli i tišti, a u tim osjetljivim godinama su i oni inadžijski rezervisani šutnjom, koja im samo odmaže...

8. Analiza istraživanja elektroničkog nasilja

Provedeno je jedno kratko istraživanje na fakultetu. Zadatak se odnosio na utvrđivanje postojanja preventivnih koraka vezanih uz informisanje mladih o elektroničkom nasilju i njegovim posljedicama. Konkretni zadatak je obuhvatao pitanja da li zaposlenici EU BD i stručne službe razgovaraju o elektroničkom nasilju i njegovim opasnostima, održavaju li radionice, predavanja i rasprave, i ko ih je održavao (Prilog 1, anketno pitanje broj: 1,2,3). U anketi je učestvovalo za pitanje 1-50 osoba , za pitanje 2- 65 osoba a za pitanje 3 održano 73 sata predavanja.

Pitanje 1

1. Da li su odrasle osobe na fakultetu pričale sa vama o elektroničkom nasilju? (zaokruži odgovor)

- a. da
- b. ne
- c. ne znam
- d.

Pitanje 2

2. Da li ste ikada na fakultetu imali predavanja, dijaloge, okrugle stolove, radionice ili sat dekana o elektroničkom nasilju? (zaokruži odgovor)

- a. da
- b. ne
- c. ne znam

Pitanje 3

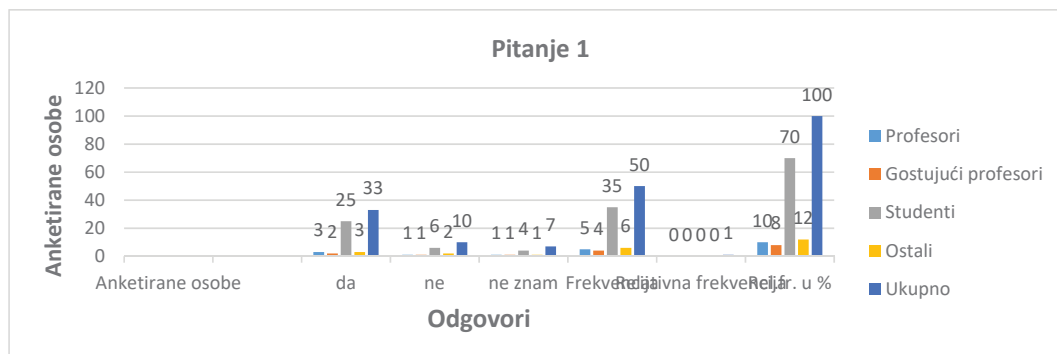
3. Ako ste imali dijalog, radionice ili rasprave o elektroničkom nasilju tko ih je održavao?

(zaokruži odgovor)

- a. Profesor
- b. Pedagog ili psiholog
- c. Studenti
- d. Ljekari
- e. Gostujući profesori
- f. Ostali

Pitanje 1

Anketirane osobe	da	ne	ne znam	Frekvencija	Relativna frekvencija	Rel. fr. u %
Profesori	3	1	1	5	0.1	10
Gostujući profesori	2	1	1	4	0.08	8
Studenti	25	6	4	35	0.7	70
Ostali	3	2	1	6	0.12	12
Ukupno	33	10	7	50	1	100

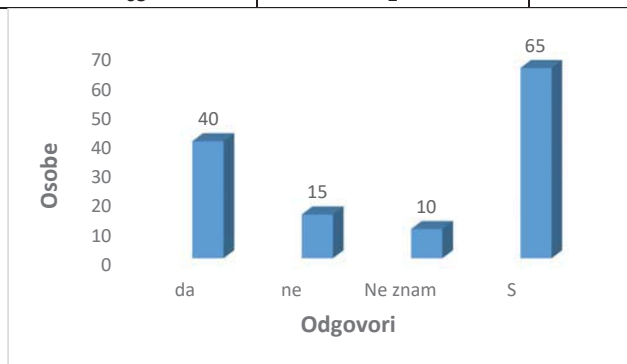

Grafikon 1. Razgovori o elektroničkom nasilju

Grafikon 1. pokazuje kako je većina ispitanika odgovorila da djelatnici unutar fakulteta ili stručna služba razgovaraju 33 (66%) s njima o elektroničkom nasilju i opasnostima koje se mogu pojaviti, dok su ostali odgovorili kako ne razgovaraju 10 (20%) ili da ne znaju 7 (14%). Dobiveni rezultati pokazuju kako su neki preventivni koraci ipak poduzeti s obzirom na to da je veliki postotak ispitanika odgovorio kako se s njima razgovaralo o ovoj temi.

Pitanje 2

Odgovori	Frekvencija	Relativna frekvencija	Rel. fr. u %
da	40	0.62	62
ne	15	0.23	23
Ne znam	10	0.15	15
Σ	65	1	100

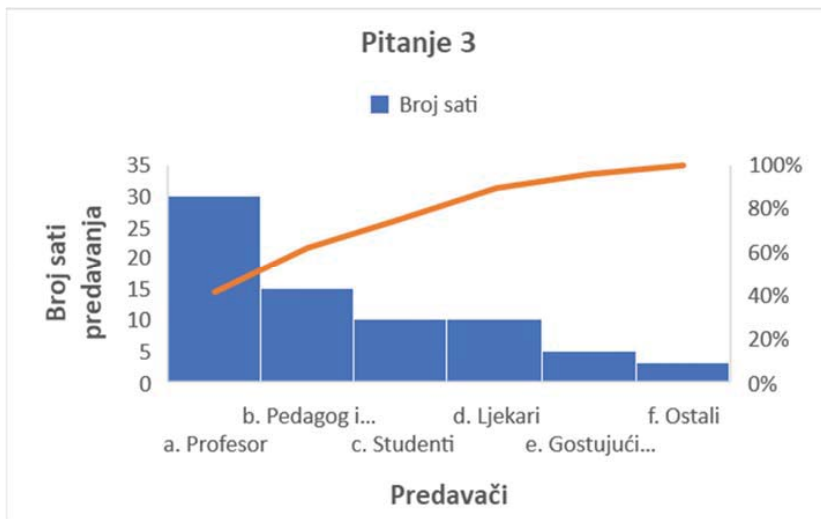

Grafikon 2. Radionice o elektroničkom nasilju

Grafikon 2. pokazuje kako je većina ispitanika odgovorila da su imali radionice, predavanja, rasprave ili sat dekana o elektroničkom nasilju 40 (62%), potom oni koji nisu imali 15 (23%) i oni koji ne znaju 10 (15%). S obzirom na to da je većina ispitanika u ovom i prethodnom pitanju navela kako su imali radionice, predavanja, rasprave i da se razgovaralo s njima o elektroničkom nasilju može se zaključiti kako određeni preventivni programi postoje na fakultetu. Često su ti preventivni programi upravo formirani u obliku radionica ili sata dekana ili rektora te se održavaju po potrebi ili jednom godišnje. Bilo bi poželjno konstantno provoditi preventivne programe vezane uz temu nasilja s obzirom da je riječ o ozbiljnoj pojavi koja bi mogla ostaviti teže posljedice na psihičko i fizičko stanje mladih osoba. No, moguće je kako profesori ili stručna služba fakulteta nisu u mogućnosti kontinuirano provoditi takve preventivne programe zbog nedostatka vremena, prostora i mogućnosti.

Pitanje 3

Predavač	Broj sati
a. Profesor	30
b. Pedagog ili psiholog	15
c. Studenti	10
d. Ljekari	10
e. Gostujući profesori	5
f. Ostali	3

Grafikon 3. Predavači o elektroničkom nasilju

Grafikon 3 prikazuje kako je većina ispitanika odgovorila da im predavanja najčešće održavaju profesori 30(41%) i pedagog 15(20%), studenti 10(13%), gostujući nastavnici 5 (6%), medicinski stručnjaci 10 (13%) a najmanje ostali 3(4%). Rezultati su u skladu s očekivanjima

pošto je profesor najbliži studentima te njihova uloga između ostalog rješavanje određenih problema poput elektroničkog. Također, visoki je postotak onih koji su odgovorili kako im pedagozi održavaju radionice ili predavanja o elektroničkom nasilju što ukazuje na angažovanost pedagoga u provedbi preventivnih programa.

Zaključak

Budući da je istraživanje nasilja u medijima veoma delikatan posao, u izvođenju zaključaka i generalizacija u odnosu na to pitanje elektroničkoga nasilja treba biti obazriv. Ipak, iako autori nisu saglasni o uzročno-posljedičnoj vezi među istraživanim pojavama, na osnovu dosadašnjih istraživanja može se ustvrditi da bezrazložno i pretjerano prikazivanje nasilja predstavlja društveni problem i da povećano izlaganje nasilju u elektronskim medijima može dovesti do štetnih posljedica po publiku. Posljedice prikazivanja nasilja u najvećoj mjeri se očituju u usvajanju društveno neprihvatljivih stavova i sistema vrijednosti pojedinaca. U njihovom nerealnom doživljaju stvarnosti, slabljenju empatije uz jačanje osjećaja ravnodušnosti prema nasilju koje trpe drugi.

Za ovaj, možemo reći, društveni problem treba pronaći efikasne mehanizme koji će pomoći u njegovom redukovanju na razumnu mjeru. Podizanje svijesti o rizicima i opasnostima koje elektroničko nasilje nosi sa sobom može doprinijeti usklađivanju prava na informisanje i poštovanja drugih ljudskih prava i obezbijediti poštovanje ljudskog dostojanstva. Jedan od načina prevencije i zaštite od pojava medijskog nasilja je preduzimanje mjera koje će imati za cilj povećanje medijske pismenosti ili medijskog obrazovanja koje treba da postanu dio različitih oblika formalnog i neformalnog obrazovanja mladih i odraslih osoba.

Literatura:

1. Registar korisnika usluga (2023), Regulatorna agencija za komunikacije BiH
2. S. Balta (2019). Elektronsko nasilje na društvenim mrežama među djecom i adolescentima, Magistarski rad, Filozofski fakultet Sarajevo str. 3-5
3. Glomazić, O. Pavićević (2016) „Mediji i nasilje: nasilje u medijima ili nasilni mediji”, Zbornik IKSI, str. 71-83
4. Batori M, Ćurlin M, Babić D (2020).. Nasilje putem interneta među adolescentima. Zdravstveni glasnik. 2020;6(1):104-114.
5. Bilić, V. (2018). Nove perspektive, izazovi i pristupi nasilju među vršnjacima. Učiteljski fakultet Zagreb
6. P. Križić (2017). Virtualno nasilje među mladima. Diplomski rad, Sveučilište Zadar
7. Bartholow, B. D., Bushman, Brad. J. & Sestir, M. A. (2006). Chronic violent video game exposure and desensitization to violence. Behavioral and event-related brain potential data. Journal of Experimental Social Psychology, 42, str. 532-539.
8. Byrne, J., Kardefelt-Winther, D., Livingstone, S. & Stoilova, M. (2016). Global Kids Online: research synthesis 2015-2016. UK, London: UNICEF, The London School of Economics and Political Science. Dostupno na: <https://www.unicef-irc.org>.
9. Elma Velić (2022), Published, BLOGBLOG,
10. Hatidža Dedović (2018) Published, BLOGBLOG

GEWALT GEGEN ÄLTERE UND ALTE MENSCHEN

Abstract

Gewalt an älteren Menschen hat viele Gesichter: Sie reicht von Benachteiligungen aller Arten, sprachlicher Diskriminierung und finanzieller Ausbeutung über Vernachlässigung und Isolation bis hin zu körperlicher Gewalt und psychischen Misshandlungen wie der Einschränkung des freien Willens, entwürdigendem Umgang und respektloser Kommunikation.

Gewalt gegen ältere und alte Menschen kommt sowohl im öffentlichen Raum als auch in Institutionen und innerhalb der Familie vor. Dies geschieht vielfach unbemerkt oder wird nicht als Gewalt betrachtet. Nur wenige ältere Gewaltopfer suchen Hilfe. Viele schämen sich für ihre Opferrolle.

Es sind vielfältige Bedingungen dafür ausschlaggebend, dass Gewalt an älteren Menschen entsteht. Konflikthafte Beziehungen, finanzielle Abhängigkeiten, Überforderung und Hilflosigkeit, persönliche Probleme und fehlende Unterstützung, aber auch das gesellschaftliche Klima: Abwertende Einstellungen gegenüber dem Alter und negative Vorurteile gegenüber alten Menschen.

Stichwörter: Ausbeutung, Diskriminierung, Isolation, Mobbing, Respektlosigkeit, Sterbehilfe

1. Einleitung

In früheren Jahrhunderten wurde in weiten Teilen Europas das Verhalten der Gemeinschaften und (Groß)Familien gegenüber alten Menschen durch kirchliche Gebote beeinflusst.

Für die Kirche war und ist die Familie bis heute die Keimzelle von Gesellschaft und Glauben: Im Idealfall erfährt und erlernt ein Kind hier Verantwortung, Zusammenhalt und Solidarität – und damit die Basis für das Christsein.¹⁾

In Anlehnung an das Vierte Gottesgebot "Du sollst Vater und Mutter ehren, damit du lange lebest und es dir wohlgehe auf Erden" sollte und soll den Alten Achtung und Anerkennung entgegengebracht werden.

Die seit den letzten Dezennien in der modernen säkularisierten Gesellschaft verstärkt auftretende Auflösung von Familien ist eines der häufigsten Probleme, mit denen Familienmitglieder heute konfrontiert werden. Die Beziehungen zwischen Familienmitgliedern sind überwiegend von Gleichgültigkeit, Ablehnung und Nachlässigkeit geprägt. Die Familienbeziehungen zu stärken, ist oft weder Vätern noch Müttern ein Anliegen, sodass jeder von ihnen mit seinem eigenen Leben und seinen persönlichen Aktivitäten beschäftigt ist, die er/sie lieber nicht mit anderen teilt.²⁾

2. Wer sind die Älteren, wer die Alten?

Im deutschen Sprachraum werden Menschen zwischen 60 und 75 oft als „ältere“ Menschen, 75- bis 90-Jährige als „alte“ und 90- bis 100-Jährige als „sehr alt“ bezeichnet. Menschen, die über 100 Jahre alt sind, werden auch als "langlebig" bezeichnet. 3)

Menschen gehören nicht ab einem bestimmten Alter zu den alten oder betagten Menschen. Traditionell gilt ein Alter von 65 Jahren als der Beginn hohen Alters. Dies ist jedoch historisch, nicht biologisch begründet.

Wann eine Person alt wird, kann auf unterschiedliche Weise beantwortet werden:

Chronologisches Alter basiert ausschließlich auf dem Vergehen der Zeit. Es ist das Alter der Person in Jahren. Das chronologische Alter ist in Bezug auf die Gesundheit nur begrenzt aussagekräftig. Dennoch steigt im Alter die Wahrscheinlichkeit, gesundheitliche Probleme zu entwickeln. Auch ist weniger der normale Alterungsprozess für den Funktionsverlust im Alter verantwortlich als vielmehr die gesundheitlichen Probleme. Da das chronologische Alter dabei hilft, viele gesundheitliche Probleme vorherzusagen, ist es für manche rechtliche und finanzielle Aspekte von Bedeutung.

Das biologische Alter bezieht sich auf die während des Alterns natürlichen Veränderungen im Körper. Da manche Menschen von diesen Veränderungen früher betroffen sind als andere, sind manche Menschen im Alter von 65 Jahren biologisch gesehen bereits alt, während dies auf andere erst ein Jahrzehnt darauf oder noch später zutrifft. Jedoch lassen sich die auffälligsten Unterschiede im äußerlichen Alter unter Menschen im ähnlichen chronologischen Alter auf Lebensstil, Gewohnheiten und subtile Auswirkungen einer Erkrankung zurückführen statt auf Unterschiede im tatsächlichen Alterungsprozess.

Das psychologische Alter basiert darauf, wie eine Person handelt und sich fühlt. So wird zum Beispiel ein 80-Jähriger, der arbeitet, Pläne schmiedet, sich auf bevorstehende Ereignisse freut und an vielen Aktivitäten teilnimmt, als psychologisch jünger erachtet.

Die meisten Menschen, die gesund und aktiv sind, benötigen das Fachwissen eines Geriatrikers (eines Arztes, der auf die Pflege älterer Menschen spezialisiert ist) nicht, bevor sie 70, 75 oder gar 80 Jahre alt sind. Manche Menschen müssen jedoch aufgrund ihrer Erkrankungen bereits in einem jüngeren chronologischen Alter einen Geriatriker aufsuchen. 4)

3. Gesetzesgrundlagen zur Gleichbehandlung

Das Gleichbehandlungsgebot besagt, dass grundsätzlich niemand aufgrund von
Geschlecht,
Alter,
ethnischer Zugehörigkeit,
Religion oder Weltanschauung,
sexueller Orientierung oder
Behinderung
benachteiligt werden darf.

Die Gleichbehandlung ist in Österreich vor allem in folgenden Gesetzen festgeschrieben:
Bundesgesetz über die Gleichbehandlung (Gleichbehandlungsgesetz – GIBG): für die Privatwirtschaft und in sonstigen Bereichen

Bundesgesetz über die Gleichbehandlungskommission und die Gleichbehandlungsanwaltschaft (GBK/GAW-Gesetz): für die Gleichbehandlungskommission und die **Gleichbehandlungsanwaltschaft** sowie das Gleichbehandlungsgesetz sind im Jahr 2004 um die Diskriminierungsgründe der ethnischen Zugehörigkeit, der Religion oder der Weltanschauung, des Alters und der sexuellen Orientierung erweitert worden. 5)

4. Sensibilisierung für Gewalt an älteren Menschen

Gesetze allein genügen nicht.

Vor allem, wenn versteckt Gewalt ausgeübt wird, oder Nachbarn und Augenzeugen wegschauen.

Das Sozialministerium setzt deshalb gezielt Maßnahmen zur **Bewusstseinsbildung** der breiten Öffentlichkeit und der fachlichen Öffentlichkeit – mit Filmen, Theaterstücken, Workshops und Fachtagungen sowie durch Sensibilisierung von Familien, Mitarbeiterinnen und Mitarbeitern in Institutionen, Ärztinnen und Ärzten, Pflegekräften, aber auch der Öffentlichkeit für alle Formen von Gewalt an älteren Menschen.

Umfassendes Informationsmaterial soll auf dieses Thema aufmerksam machen und damit Gewalthandlungen vorbeugen. 6)

5. Häufige Formen der Gewalt gegen alte Menschen

Gewalt gegen alte Menschen ist – schon im Hinblick auf die demografische Entwicklung – ein gesellschaftlich und gesundheitspolitisch, aber auch in der Forschung immer noch vernachlässigter Themenbereich.

Im Folgenden werden markante Formen der Gewalt, die oft längere Zeit unentdeckt bleiben oder bagatellisiert werden, angeführt.

5.1. Formen von Gewalt in der Pflege

Die Stiftung Zentrum für Qualität in der Pflege (ZQP) unterscheidet sechs Formen von Gewalt in der Pflege:

Körperliche Gewalt

Psychische Gewalt

Freiheitsentziehende Maßnahmen

Vernachlässigung

Finanzielle Ausbeutung

Sexualisierte Gewalt. 7)

5.1.1. Körperliche Gewalt in der Pflege

Körperliche Gewalt zählt zu den schwerwiegendsten Formen der Gewaltausübung in der Pflege. Beispiele für körperliche Gewalt in der Pflege können sein:

-Absichtlich zu grob oder zu fest anfassen, schlagen, kratzen, schütteln.

-Unbequem hinsetzen oder hinlegen.

-Mit zu heißem oder zu kaltem Wasser waschen

-Beim Verbandswechsel oder der Versorgung eines Dekubitus unachtsam sein.

-Zu schnelle Verabreichung von Nahrung: „stopfen“, keine Schluckpausen zulassen oder zum Essen zwingen.

-Bei einer Inkontinenz zur Verwendung von Windeln oder Dauerkatheter zwingen, um die betroffene Person nicht zur Toilette begleiten zu müssen.

-Ungewünschte und nicht verordnete Medikamente geben, um die pflegebedürftige Person ruhig zu stellen.

Beispiel: Wiens größter Pflegeskandal

Hilfsschwestern, die nicht halfen, sondern mordeten, schockierten 1989 als Causa der "Todesengel von Lainz" die Weltöffentlichkeit.

Als **Todesengel von Lainz** wurden die österreichischen Stationshilfen Waltraud Wagner (* 1960), Irene Leidolf (* 1962), Stefaniya Meyer (* 1940) und Maria Gruber (* 1964) bezeichnet. Sie ermordeten gemeinschaftlich im Krankenhaus Lainz in Wien während der Jahre 1983 bis 1989 eine größere Anzahl an Patienten des Krankenhauses auf grausame Weise. 8)

In einem Artikel der Zeitschrift " Spiegel" werden u.a. folgende Details zu den Gräueltaten angeführt;

„Wieder hat Irene Leidolf Schicht, wieder greift sie zu einer Spritze, gibt sie diesmal Stefan F., 83. Am nächsten Mittag ist auch er tot. Ein paar Monate später stirbt auch die Krebspatientin Thekla G., 80, in Pavillon V. nicht ihre schwere Krankheit, sondern Wasser in ihren Lungen war letztendlich die Todesursache. Was Ermittler später herausfinden: G. ist qualvoll erstickt. Sie ist eines von insgesamt 42 Opfern in einer Mordserie, die bis heute als Österreichs größter Pflegeskandal gilt.“ 9)

5.1.2. Psychische Gewalt und falsche Kommunikation

Psychische Gewalt äußert sich teilweise viel subtiler als körperliche Gewalt. Beispiele für dafür sind:

-Unangemessenes Ansprechen durch Anschreien, Schimpfen oder Rügen, aber auch über den Kopf hinweg sprechen oder nicht ausreden lassen.

-Über Tagesablauf, Beschäftigungen oder Kontakte entscheiden.

-Die pflegebedürftige Person missachten oder ignorieren.

-Bedürfnisse bagatellisieren, zum Beispiel durch Aussagen wie „Stell dich nicht so an“.

-Die pflegebedürftige Person wie ein Kind ansprechen oder behandeln sowie unangemessene Sprache benutzen.

-Blickkontakt vermeiden.

-Religiöse Vorschriften missachten.

Kontakte zu anderen Menschen erzwingen oder verweigern.10)

5.1.3. Freiheitsentziehende Maßnahmen

Sogenannte Freiheitsentziehende Maßnahmen (FEM) sind solche, bei denen die betroffene Person in ihrer Fortbewegungsfreiheit eingeschränkt wird. Das kann unterschiedlich geschehen: Wenn die betroffene Person durch Gegenstände wie zum Beispiel Gurte oder Bettgitter fixiert oder eingesperrt wird – aber auch, wenn sie durch Medikamente, wie zum Beispiel Schlafmittel, ruhiggestellt wird.

Zu den FEM gehört auch, wenn der pflegebedürftigen Person Hilfsmittel wie beispielsweise Schuhe oder Rollator vorenthalten werden.

Freiheitsentziehende Maßnahmen sind eine besondere Form der Gewalt, die schwerwiegende Folgen haben können. Wenn sie eingesetzt werden müssen, muss das korrekt geschehen – also nur, wenn:

Die betroffene Person schriftlich zustimmt oder der gesetzliche Betreuer zustimmt sowie eine richterliche Genehmigung eingeholt hat.

Der behandelnde Arzt ein Attest ausstellt, das Informationen darüber enthält, wie und wie lange die freiheitsentziehende Maßnahme angewendet werden soll.

Die FEM ständig überwacht und dokumentiert wird, sowie sofort beendet wird, wenn sie nicht mehr erforderlich ist.11)

5.1.4. Vernachlässigung

Von Vernachlässigung spricht man, wenn Pflegende nicht angemessen auf die Bedürfnisse von Pflegebedürftigen eingehen und ihnen damit Schaden zufügen. Beispiele für Vernachlässigung in der Pflege können sein:

-keine ausreichend geistige Anregungen geben.

-Bewegung verweigern.

-Nicht bei der Körperpflege unterstützen oder schmutzige Kleidung nicht wechseln oder falsch kleiden, zum Beispiel nicht wettergerecht oder einen fremden, ungewohnten Stil. - Zahnprothesen vorenthalten.12)

5.1.5. Finanzielle Ausbeutung

Finanzielle Ausbeutung fängt schon in kleinen Maßstäben an, kann jedoch größere Ausmaße annehmen. Beispiele sind:

-Informationen vorenthalte

-Unbefugt über persönliches Vermögen des Pflegebedürftigen verfügen.

-Den Pflegebedürftigen zu Geldgeschenken überreden oder nötigen.

-Geld oder Wertgegenstände entwenden.

-Über Finanzen der pflegebedürftigen Person bestimmen, zum Beispiel Geld vorenthalten.13)

Dabei handelt es sich bei der finanziellen Schädigung, bzw. der Vorenthaltung von notwendigen

5.1.6. Sexualisierte Gewalt

Sexualisierte Gewalt ist der Oberbegriff für sexuelle Handlungen allgemein

Sexualisierte Gewalt ist die wohl an der stärksten versteckten Form von Gewalt: Die meisten Vorfälle ereignen sich im Verborgenen. Von sexualisierter Gewalt in der Pflege spricht man

bei unerwünschten Handlungen mit sexuellem Bezug – dazu zählen jene mit, aber auch ohne Körperkontakt und auch Fälle, in denen die betroffene Person nicht eindeutig zustimmt oder die Situation nicht einschätzen kann. Beispiele sind:

- Schamgefühle oder Intimsphäre verletzen, indem die pflegebedürftige Person beispielsweise nach dem Waschen unnötig lange entblößt bleibt.
- Sexuelle Andeutungen sowie respektlose oder anzügliche Aussagen sowie Fragen.
- Unangemessene sowie ungewollte Berührungen,
- Zuwendungen wie Umarmungen oder Küsse.
- Intimkontakte verlangen oder erzwingen.¹⁴⁾

5.2. Jede(r) gegen Jede(n)

Gewalt in der Pflege schließt nicht nur unangemessene Tätigkeiten durch das Pflegepersonal oder durch pflegende Angehörige gegenüber Pflegebedürftigen ein. Gewalt in der Pflege wird ebenso ausgeübt durch:

Pflegebedürftige gegenüber Pflegepersonal oder pflegenden Angehörigen.

Pflegebedürftige gegenüber anderen Pflegebedürftigen, zum Beispiel Mitbewohner eines Pflegeheims.

5.2.1. Folgen von Gewalt in der Pflege

Genauso unterschiedlich wie die verschiedenen Formen von Gewalt in der Pflege, sind auch deren Folgen auf Betroffene. Gewalteinwirkungen können die Gesundheit schädigen und in wenigen schlimmen Fällen sogar bis zum Tod führen. Mögliche Folgen sind:

Psychische Folgen wie Stress, Angst und Unruhe, aber auch Schlafstörungen, Antriebslosigkeit oder Aggressionen.

Körperliche Folgen wie Verletzungen, Prellungen oder Blutergüsse.

Verschiedene Auswirkungen durch Vernachlässigung, wie Mangelernährung, Infektionen oder Druckgeschwüre.

5.3. Altersdiskriminierung

Der Ausdruck Altersdiskriminierung (auch Ageismus bezeichnet) ist eine soziale und ökonomische Benachteiligung von Personen oder Gruppen aufgrund ihres Lebensalters. Den Betroffenen, wird es im Falle einer Diskriminierung erschwert, in angemessener Weise am Arbeitsleben und am gesellschaftlichen Leben teilnehmen zu können.¹⁵⁾

Das Merkmal Alter ist seit 2004 als Diskriminierungsgrund im Gleichbehandlungsgesetz (GlBG) verankert, wobei die Gleichbehandlungsanwaltschaft (GAW) hierzu die dritthöchste Anzahl an Anfragen von Betroffenen für Beratung und Unterstützung erhält.

5.3.1. Die Rolle von Alter im Bewerbungsprozess

Das Alter eines Menschen spielt in vielen Bereichen unserer Gesellschaft eine Rolle und kann eine potentiell unterschiedliche Behandlung hervorrufen. Im Arbeitsleben sind sowohl junge als auch ältere Menschen von Ungleichbehandlung betroffen. Oft haben sie mit Stereotypen und Vorurteilen zu kämpfen.

5.4. Prävention und Maßnahmen für Pflegende

Die Passagen dieses Kapitels stammen von der Fachautorin Johanna Karch, der ehemaligen Redakteurin und Autorin bei pflege.de. Es ist ihr ein großes Anliegen, Licht ins Dickicht des Pflegedschungels zu bringen und komplexe Infos in einfacher Sprache zu vermitteln. In den nächsten Zeilen zeigt sie die Risiken gewalttätiger und überarbeiteter Pflegender auf:

Viele pflegende Angehörige übernehmen die häusliche Pflege eines Familienmitglieds im plötzlichen Pflegefall spontan und ohne darauf vorbereitet zu sein. Für wie lange, ist in den meisten Fällen nicht absehbar. In dieser Zeit ändert sich das Verhältnis zwischen Gepflegtem und Pflegendem stark, es entwickeln sich Abhängigkeiten.

Ein Rollenwechsel, wenn zum Beispiel die Mutter gepflegt wird und die Tochter sie versorgt, kann für beide Seiten belastend sein. In einigen Fällen drohen Konflikte aus früheren Zeiten wieder auszubrechen. Das Risiko, den Gepflegten für Vergehen aus der Vergangenheit büßen zu lassen, steigt, wenn das Verhältnis der Beteiligten in der Vergangenheit belastet war.

Aggressionen können destruktiv sein und sich in Gewalt gegen andere äußern – Aggressionen können aber auch konstruktiv geäußert werden: als Gefühl positiver Lebenskraft und Energie, zum zielgerichteten Handeln oder als Selbstschutz. Um Gewalt in der Pflege zu vermeiden, sollten Betroffene lernen, wie sie mit aufkeimenden aggressiven Gefühlen umgehen können. 16)

Auf Anzeichen der Überforderung achten!

Wenn Sie einen Angehörigen pflegen, sollten Sie auf Anzeichen der Überforderung achten. Diese können sich psychisch und körperlich äußern, zum Beispiel durch:

Körperliche Anzeichen wie Schlafstörungen, häufige Infekte, Kopf- oder Rückenschmerzen, Herzrasen.

Psychische Anzeichen wie Müdigkeit, innere Unruhe, Schuldgefühle sowie -zuweisungen, Angst, Niedergeschlagenheit, Gereiztheit.

6. Sterbehilfe für unheilbar Schwerkranke

Gesund im hohen Alter einschlafen und nicht wieder aufwachen - diese Vorstellung vom Sterben wird nur für wenige Wirklichkeit. Oft zieht sich das Sterben hin und kann mit Siechtum, Schmerzen und drastischen Einschränkungen der Lebensqualität für die Sterbenden und ihre nächste Umgebung verbunden sein. Letztlich wünschen nicht selten Pflegende und die schmerzgeplagten unheilbaren Patienten selbst eine baldige "Erlösung".

6.1.1. Rechtssprechung

Mit seinem Erkenntnis vom 11. Dezember 2020 hat der Verfassungsgerichtshof (VfGH) die bisherige Strafbarkeit der Beihilfe zum Suizid für verfassungswidrig erklärt. Seit 01.01.2022 gilt das Sterbeverfügungsgesetz, welches die rechtlichen Voraussetzungen für den assistierenden Suizid regelt. 17)

6.1.2. Sterbehilfe

Die Konfrontation mit dem nahenden Sterben ist für schwerkranke Menschen oft geprägt von Angst vor Schmerz und der Sorge vor der Abhängigkeit von anderen Menschen. Sterbende und Angehörige brauchen gerade in dieser Lebensphase Rechtssicherheit, Angebote der Beratung und Begleitung.

Sterbehilfe bezeichnet verschiedene, das Lebensende einer Person beschleunigende Maßnahmen. Der Begriff umfasst das Töten, die Sterbebegleitung oder das Sterbenlassen durch Therapieverzicht von schwer Kranken oder sterbenden Menschen aufgrund ihres eigenen ausdrücklichen oder mutmaßlichen Verlangens.¹⁸⁾

Die ethische Beurteilung der Sterbehilfe ist Gegenstand vielfältiger Diskussionen.

Dabei werden im Wesentlichen vier Formen unterschieden:¹⁾

aktive Sterbehilfe in Form von absichtlicher und aktiver Beschleunigung oder Herbeiführung des Todeseintritts,

passive Sterbehilfe durch Verzicht auf lebensverlängernde Maßnahmen bei gleichzeitiger schmerzlindernder Behandlung, indirekte Sterbehilfe

durch eine schmerzlindernde Behandlung unter Inkaufnahme einer nicht beabsichtigten Lebensverkürzung,

Beihilfe zum Suizid als Hilfeleistung zur Selbsttötung, zum Beispiel durch Beschaffung und Bereitstellung des tödlichen Mittels.

Die Begriffe Sterbehilfe und Euthanasie werden in anderen Sprachen zum Teil gleichbedeutend verwendet. In Deutschland wird die Bezeichnung Euthanasie wegen des euphemistischen Gebrauchs dieses Wortes als Verschleierung für die Krankenmorde in der Zeit des Nationalsozialismus weitgehend vermieden.

Details mit deutscher Rechtsauslegung:

1) Aktive Sterbehilfe

Bei der aktiven Sterbehilfe verabreicht jemand einem Patienten ein unmittelbar tödlich wirkendes Mittel. Der Patient nimmt es also nicht selbst zu sich (das ist der Unterschied zum assistierten Suizid), sondern es wird dem Patienten von außen "aktiv" zugeführt. Wer aktive Sterbehilfe betreibt, setzt also bewusst und vorsätzlich einen neuen Kausalverlauf in Gang, der unmittelbar und kurzfristig zum Tod führen soll.

Aktive Sterbehilfe ist in Deutschland ausnahmslos verboten, wie fast weltweit (Ausnahmen gelten in einigen Benelux-Staaten und im US-Bundesstaat Oregon, allerdings unter strengen Auflagen). Sie ist mindestens als sog. "Tötung auf Verlangen" strafbar (§ 216 Abs. 1 StGB: "Ist jemand durch das ausdrückliche und ernstliche Verlangen des Getöteten zur Tötung bestimmt worden, so ist auf Freiheitsstrafe von sechs Monaten bis zu fünf Jahren zu erkennen". War der Patient erkennbar unzurechnungsfähig, depressiv oder unter äußerem Druck, so bestehen Zweifel am "ernstlichen Verlangen". In diesem Fall ist sogar eine Verurteilung wegen Totschlags denkbar (§ 212 StGB).

2) Passive Sterbehilfe

Unter passiver Sterbehilfe versteht man den Verzicht auf lebensverlängernde Maßnahmen oder deren Beendigung, entweder weil sie (in der unmittelbaren Sterbephase) medizinisch nicht mehr indiziert sind oder weil der Patient solche Maßnahmen ablehnt. Im Unterschied zur aktiven Sterbehilfe wird hier also kein neuer Kausalverlauf (durch Gabe eines tödenden Mittels) gesetzt, sondern man lässt vielmehr nur den natürlichen Sterbeprozess geschehen.

Falls der Betroffene aktuell nicht mehr einwilligungsfähig ist, kommt es auf seinen früher geäußerten Willen (Patientenverfügung) an. Fehlt eine solche, muss der mutmaßliche Wille festgestellt werden. In solchen Fällen entscheidet der Vorsorgebevollmächtigte bzw. (falls der Patient keinen Bevollmächtigten benannt hat) der gerichtlich bestellte Betreuer; ggf. benötigt dieser für die Beendigung lebenserhaltender Maßnahmen die Zustimmung des Vormundschaftsgerichts.

Die passive Sterbehilfe ist also der Anwendungsbereich für Patientenverfügungen. Selbstverständlich ist passive Sterbehilfe nicht strafbar, sondern Ausdruck des Selbstbestimmungsrechts des Patienten. Das häufigste Missverständnis ist, dass Ärzte eine zulässige passive Sterbehilfe für strafbare aktive Sterbehilfe halten. Grund: Auch die passive Sterbehilfe ist oft mit einer Handlung verbunden, z.B. Abschalten des Beatmungsgerätes oder Entfernen des Ernährungssonde. Der Arzt denkt also (irrtümlich): Ich tue etwas und der Patient verstirbt, ergo "aktive Sterbehilfe". In Wirklichkeit kommt es aber – wie oben erläutert – darauf an, ob der Patient am Verlauf seiner Erkrankung stirbt, der nun nicht länger durch Apparatedizin aufgehalten wird (dann erlaubte passive Sterbehilfe) oder ob durch Gabe tödlich wirkender Präparate eine neue Ursache gesetzt wird (dann strafbare aktive Sterbehilfe). Die Ärzteschaft spricht dennoch ungern von passiver Sterbehilfe, sondern bevorzugt den Begriff Sterbebegleitung (vgl.PDF Datei: "Grundsätze der Bundesärztekammer zur ärztlichen Sterbebegleitung").

3) Assistierter Suizid (Beihilfe zum Freitod)

Die Aktivitäten von Organisationen wie "Dignitas" oder "Roger Kusch Sterbehilfe e.V." fallen weder in die Kategorie passive, noch aktive Sterbehilfe (obwohl sie meistens unter diesen Begriffen diskutiert werden). Vielmehr handelt es sich hier um eine Beihilfe zur autonomen Selbsttötung des Patienten. Dem Betroffenen wird ein Mittel nicht aktiv verabreicht, sondern "nur" zur Verfügung gestellt, der Patient nimmt dies aber selbst ein. Da die Selbsttötung in Deutschland nicht strafbar ist, macht sich auch der Beihilfer nicht strafbar. Die Bundesärztekammer hat sich aber eindeutig positioniert und erklärt, dass die Beihilfe zum Freitod gegen das ärztliche Ethos verstößt. Ärzten ist also in Deutschland die Beihilfe zur Selbsttötung durch die Berufsordnung verboten.

Kritisiert wird an der Beihilfe zum Freitod, dass der Sterbewunsch oft Ausdruck einer vom Patienten empfundenen Ausweglosigkeit ist und bei optimaler palliativmedizinischer Versorgung der Patient diesen Weg nicht gehen wollen würde. Ferner besteht die Gefahr, dass durch eine steigende gesellschaftliche Akzeptanz des assistierten Freitods schleichend eine Stimmung entsteht, in der von todkranken Menschen dann irgendwann einmal fast schon erwartet wird, diesen Weg zu gehen. Äußerst fragwürdig ist es schließlich, wenn – wie von Roger Kusch – das Thema kommerzialisiert wird und zur Befriedigung persönlicher Eitelkeiten dient.

4) Indirekte Sterbehilfe

Nur zur Vollständigkeit ein Wort zu dieser eigentlich überflüssigen, jedenfalls unglücklich bezeichneten Kategorie: Als "indirekte Sterbehilfe" wurden bis vor einiger Zeit noch manche palliativmedizinischen Maßnahmen bezeichnet, also insbesondere die Gabe schmerzlindernder Medikamente mit möglicherweise lebensverkürzenden Nebenwirkungen. Der Begriff trifft jedoch in doppelter Hinsicht nicht zu: Zum einen besteht die Intention des Arztes hier in der Linderung von Beschwerden des Patienten, ist also nicht auf den Tod gerichtet. Zum anderen bestätigen medizinische Untersuchungen, dass palliativmedizinische Maßnahmen die letzte Lebensphase eher verlängern.

7. Ausblick

In den nächsten zwei bis drei Dezennien wird sich in Österreich die Anzahl der Pflegebedürftigen fast verdreifachen; nämlich von rund 250.000 Personen im Jahr 2023 auf weit über 650.000.¹⁹⁾

Verbunden wäre dieser Anstieg mit einer deutlichen Kostensteigerung. Die Nettoausgaben für Pflegedienstleistungen würden sich von derzeit 4,5 Mrd. € auf schätzungsweise 13,9 Milliarden Euro erhöhen.

Um personelle und finanzielle Engpässe künftig soweit wie möglich abzuschwächen, wird sich das Schwergewicht von stationären Pflegeeinrichtungen in den Hauspflegebereich verlagern müssen. Dabei dürfte das (in der Schweiz praktizierte) Modell -"junge Pensionisten pflegen alte und sammeln dabei Pflegestunden für ihr eigenes "Alter" an Gewicht gewinnen. Eine eminent bedeutsame Voraussetzung für das Funktionieren des Systems ist eine gute Grundausbildung möglichst aller Senioren, da niemand weiß in welche Position er/sie zuerst gerät.

Schon gegenwärtig widmen sich die geburtenstarken Jahrgänge (1959/60), -sogar noch vor Pensionsantritt- der Pflege ihrer alten Verwandten.

Künftig werden diese Jungpensionisten wichtige Träger des Hauspflegedienstes (für Altpensionisten) sein.

In summa ist finanziell, materiell und personell die stationäre Pflege die aufwändigste.

Die Hauspflegedienste hingegen sind bei entsprechender Ausbildung aller Senioren im Bedarfsfall für pflegende und pflegebedürftige "Angehörige" sowie für den Staat ein Gewinn. Ob finanziell oder in Form eines Pflegestundenkonto der Gewinn vorteilhafter ist, hängt von Fall zu Fall ab.

Um Missbrauch bzw. Gewalt an hilfsbedürftigen Alten zu verhindern, sind in stationären wie häuslichen Pflegedienstbereichen kontinuierliche Kontrollen unumgänglich.

Im optimalen Fall kann durch Hauspflegedienste auch die Kommunikation unter den Familienmitgliedern verbessert werden. Alle diese Maßnahmen vermindern die Gleichgültigkeit und das Gewaltpotential gegen alte, hilfsbedürftige Menschen.

Fußnoten:

- 1) Erzdiözese Salzburg <https://eds.at> › themen › ehe-familie
Familie aus kirchlicher Sicht; abgefragt am 31.3.2024
- 2) <https://www.islamweb.net> › article Zerfall der Familie und Kinderkriminalität
05.05.2021
- 3) <https://www.gesundheitsinformation.de> › ...
Was passiert beim Altern? | Gesundheitsinformation.de, 26.08.2020
- 4) MSD Manuals <https://www.msmanuals.com> › Übersicht über Alterserscheinungen -
Gesundheitsprobleme bei älteren ...;abgefragt am 29.3.2024
- 5) [Gleichbehandlungsanwaltschaft](https://www.gleichbehandlungsanwaltschaft.gv.at) <https://www.gleichbehandlungsanwaltschaft.gv.at> › ...
Gleichbehandlungsrecht in Österreich; abgefragt am 30.3.2024
(Gleichbehandlungsgesetz, GIBG, BGBl. Nr. 66/2004
- 6) Bundesministerium für Soziales, Gesundheit, Pflege und Konsumentenschutz
<https://www.sozialministerium.at> › ...
Prävention: Gewalt gegen ältere Menschen in Österreich. 17.01.2024.
- 7) <https://www.pflege.de> › gewalt-in-...
Gewalt in der Pflege » Definition • Formen • Maßnahmen; abgefragt am 28.3.2024
- 8) Claus Pándi: Lainz – Pavillon 5. Hintergründe und Motive eines Kriminalfalles. Wien
1989.**
- 9) Spiegel <https://www.spiegel.de> › geschichte Österreichs größter Pflegeskandal: Die
"Todesengel von Lainz" 12.04.2014
- 10) tagesschau.de <https://www.tagesschau.de> › wissen
Psychische Gewalt: Die häufigste Form der Misshandlung 17.02.2023
- 11) <https://www.ppm-online.org> › freih... Freiheitsentziehende Maßnahmen in der Pflege:
Beispiele und Risiken; abgefragt am 2.4.2024
- 12) Stiftung ZQP <https://www.zqp.de> › thema › vern...
Vernachlässigung 31.05.2023
- 13) Institut für Betreuungsrecht <https://www.betreuungsrecht.de> › ...
Die finanzielle Ausbeutung alter Menschen - das Verbrechen des 21.Jhs; abgefragt
am..2.4.2024
- 14) Diözese Linz <https://www.dioezese-linz.at> › article Was ist sexualisierte Gewalt?;
abgefragt am 1.4.2024
- 15) <https://de.m.wikipedia.org> › wiki
Altersdiskriminierung - Wikipedia; abgefragt am 2.Februar 2024

16) Johanna Karch, Gewalt in der Pflege » Definition • Formen • Maßnahmen
<https://www.pflege.de> › gewalt-in-... abgefragt am 1.4.2024

17) Bmj.gv.at
<https://www.bmj.gv.at> › themen Sterbehilfe - BMJ; abgefragt am 31.3.2024

18) Wikipedia <https://de.m.wikipedia.org> › wiki Sterbehilfe – Wikipedia;
abgefragt am 30.3.2024

19) <https://de.statista.com>. themen p...Statistiken zur Pflege in Österreich – Statista 26.2.24.

PREVENCIJA NASILJA NAD STARIM OSOBAMA

Sažetak

Nasilje u porodici je danas jedan od najvećih izazova na planu zaštite ljudskih prava. Porodica se još uvijek smatra prirodnom i temeljnom ćelijom društva, ali je mjesto porodice, kao sigurnog utočišta za svoje članove, ozbiljno narušeno učestalošću porodičnog nasilja. Složene strukture modernih porodica, stres, socijalna i moralna kriza društva, najbolje se ispoljavaju upravo u poremećenim porodičnim odnosima. Danas je jasno da svaki član porodice može biti i žrtva i nasilnik, međutim danas imamo sve više primjera nasilja nad članovima starije životne dobi.

Teške posljedice porodičnog nasilja pogađaju žrtvu koja iza zida šutnje i srama često ostaje dugotrajno izolirana u strahu. S obzirom na to da nasilje u bilo kojem obliku ima značajne negativne posljedice na život svake osobe, koja je posredno ili neposredno izložena takvom ponašanju, nužno je utvrditi i raditi na suzbijanju i osmišljavanju programima kako bi se spriječilo širenje ove pojave.

Cilj ovog rada je da istražimo i utvrdimo koliko su stare osobe upoznate sa pojmom nasilja, dali ga znaju prepoznati, kao i kakvi su stavovi stručnih radnika o nasilju nad starim osobama. Postojeći trend rasta evidentiranih nasilja nad starim osobama, povlači za sobom potrebu da se ovaj fenomen bolje istraži. U ovom radu akcenat istraživanja je na preveniranju nasilja nad starim osobama, što će zasigurno omogućiti uspješnije djelovanje bosanskohercegovačkog društva, s ciljem da se starim osobama obezbijedi zaštita ljudskih prava i osigura dostojanstvena starost.

Ključne riječi: prevencija, nasilje, stare osobe

Summary

Domestic violence is today one of the biggest challenges in terms of human rights protection. The family is still considered a natural and fundamental unit of society, but the place of the family, as a safe haven for its members, is seriously undermined by the frequency of domestic violence. Complex structures of modern families, stress, economic and moral crisis of society are best manifested precisely in disturbed family relationships. Today it is clear that every family member can be both a victim and a bully, but today we have more and more examples of violence against older family members.

The severe consequences of domestic violence affect the victim, who behind a wall of silence and shame often remains isolated in fear for a long time. Considering that violence in any form has significant negative consequences on the life of every person who is directly or indirectly exposed to such behavior, it is necessary to establish and work on preventive programs in order to prevent the spread of this phenomenon.

The aim of this paper is to investigate and determine how familiar the elderly are with the concept of violence, whether they know how to recognize it, as well as what are the attitudes of professional workers about violence against the elderly.

The existing trend of increasing the number of old people entails the need to better investigate this phenomenon. In this work, the focus of the research is on preventing violence

¹ Vlada Unsko – saskog kantona, vanredni profesor, e-mail: sena_druzic@yahoo.ca

² Univerzitet u Sarajevu, naučni saradnik, e-mail: alma_hajric22@hotmail.com

against the elderly, which will certainly enable the more successful functioning of the Bosnian society, with the aim of ensuring the protection of human rights of the elderly and ensuring a dignified old age.

Key words: prevention, violence, elderly people

UVOD

Stare osobe predstavljaju specifičnu društvenu grupu, čije su potrebe integrirane u oblast socijalne politike, kao organizovanog angažovanja društvene zajednice u obezbjeđivanju životnih uvjeta, odnosno socijalne sigurnosti ljudi. Stare osobe su suočene sa nizom neriješenih pitanja u gotovo svim sferama života.

Globalni problem kojim se ugrožavaju osnovna ljudska prava i slobode starih osoba, pa i demokratizacija i prosperitet društva, je nasilje. „ *Nasilje podrazumijeva zloupotrebu sile akta agresije kojom se povređuju osobe ili uništava vlasništvo* “ (Vidanović, 2006).

Stare osobe su specifična i ranjiva grupa i kao takve predstavljaju potencijalne žrtve nasilja, o čemu se malo zna, govori i piše. Kad se o ovoj pojavi piše, ona u medijima često dobija senzacionalistički karakter. Malo je u Bosni i Hercegovini sve obuhvatnih naučnih istraživanja koja se bave ovom tematikom, bilo da se radi o nasilju u porodici, nasilju nad starim osobama u institucijama ili nasilju u lokalnoj zajednici.

Nasilje nad starima u našem društvu obavijeno je velom tajni iz različitih razloga, međutim, nedostatak preciznih podataka ne pokazuje da nasilje ne postoji. Stare osobe, žrtve nasilja, često osjećaju sram i strah da priznaju kako njihovi najbliži loše postupaju prema njima. Neki za to što im se dešava krive sebe, dok drugi žive u izolaciji i često u ubjeđenju da se i drugima dešava isto; neki se pak boje posljedica onoga što ih čeka ako otkriju svoju situaciju.

S druge strane, treba imati u vidu, da postoje široko rasprostranjene predrasude i stereotipi o starim ljudima. Vrlo često se stare osobe posmatraju kao pasivni i nemoćni članovi društva koji ne mogu da doprinesu razvoju zajednice i koji, kao takvi, predstavljaju teret za društvo. Istina je sasvim drugačija, jer upravo socijalna isključenost starijih iz svakodnevnog života lišava zajednicu ogromnog potencijala u kulturnom, socijalnom, naučnom, ekonomskom i profesionalnom pogledu (Petrušić et. al., 2012).

2. DEFINIRANJE POJMOVA

2.1. Prevencija

Prevencija označava skup mjera kako bi se spriječilo pojavljivanje bilo kakve neželjene situacije ili događaja, u ovom slučaju nasilja nad starijim osobama. Kako je već prethodno navedeno ona je značajna kako bi se osobama starije životne dobi mogla osigurati dostojna starost, bolja opća kvaliteta života, što naravno uključuje i osiguravanje materijalne egzistencije (Rusac, 2006).

2.2. Nasilje

Nasilje definišemo kao čin ili propust u interakciji i dinamici međusobnih odnosa, kojim se drugoj osobi nanosi zlo, fizičko ili psihičko, upotrebom fizičke ili psihičke sile, individualno ili kolektivno (Ostojić i sar., 2008).

Nasilje nad starim osobama predstavlja pojedinačan ili ponavljajući čin ili nedostatak odgovarajućeg postupanja, koje se događa u bilo kojem odnosu očekivanja i povjerenja, a

koje uzrokuje štetu, bol, nepriliku staroj osobi (Svjetska zdravstvena organizacija-WHO, 2011).

2.3. Stare osobe

Stare osobe ili osobe treće životne dobi su od 60 godina života pa nadalje. Sinonimi za lica treće životne dobi su: stara lica i stare osobe. U okviru pojmovnog određenja potrebno je definisati pojam starosti, kao posljednje razvojne dobi u životu čovjeka. Pojam starosti možemo definirati prema hronološkoj dobi (poslije 65. godine života), prema funkcionalnom statusu (nakon određenog stepena opadanja sposobnosti) i prema socijalnim ulogama i statusu (npr. nakon penzionisanja). Još uvijek ne znamo odgovor na pitanje zašto starimo.

Različite teorije starenja tek djelimično zadovoljavaju naše spoznaje o tom procesu, a još ni iz daleka ne daju nadu da bismo smisleno pokušali djelovati na tu pojavu. Iz genetske i fiziološke teorije starenja prihvaćen je tradicionalni stav da je biološka involucija žive tvari neizbježan i gotovo neodgodiv proces (Hodoba, 1995.).

3. PREGLED DOSADAŠNJIH ISTRAŽIVANJA

U prošlom je vijeku došlo do mnogih promjena, životni vijek se povećao sa 47 na 76 godina. Produžena je srednja životna dob, ali se premalo radi na promicanju zdravog starenja. Napredak medicine suzbio je mnoge bolesti koje su napadale mlade ljude, što je neminovno dovelo do produženja životnog vijeka. Prema predviđanjima Ujedinjenih nacija, procenat stanovništva starog 60 i više od 60 godina u razvijenijim zemljama će se popeti sa 20%, koliko je iznosio 2002. godine, na 33% 2050. godine, sa 8% na 19% u manje razvijenijim zemljama tokom istog perioda (Ujedinjene Nacije, 2002).

Značajno istraživanje je provedeno u Sjedinjenim Američkim Državama u trajanju od 9 godina, na uzorku od 2 812 starih osoba, od kojih su identificirani oni koji su doživjeli zlostavljanje i/ili zanemarivanje. Dobijeni nalazi pokazali su da u grupi ispitanika, u kojoj nije bilo zlostavljanja, 40% starih još je bilo živo dok je u grupi u kojoj su stariji bili izloženi zlostavljanju, svega je 9% bilo živih. Istraživači su zaključili da zanemarivanje i zlostavljanje uzrokuje značajan „interpersonalan stres“ koji se može smatrati dodatnim rizikom za smrt (Abuse of Elderly, 2002).

Malo je istraživanja o ovom fenomenu u Bosni i Hercegovini, pa i u okviru socijalnog rada, ali istraživanja koja su vršena u drugim zemljama i u okviru drugih naučnih disciplina, pomogla su nam da kvalitetno istražimo i na zadovoljavajući način naučno interpretiramo dobijene rezultate istraživanja nasilja nad starim osobama u Bosni i Hercegovini, sa zaključcima o prevenciji te društveno negativne pojave.

4. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Predmet istraživanja

Predmet istraživanja je kompleksna društvena pojava koja je na prostorima Bosne i Hercegovine nedovoljno istražena. U cilju doprinosa rasvjetljavanju iste, vrlo precizno je određen naslov ovog rada „Prevencija nasilja nad starim osobama“.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je opisati, istražiti i objasniti pojavu nasilja nad starim osobama i na kraju dati prijedloge za preveniranje te društveno negativne pojave.

Metode istraživanja

Istraživanje je po svojoj naravi teorijsko-empiriskog karaktera. Kompleksnost samog problema istraživanja opredijelilo je u velikoj mjeri i naučne metode i postupke koji su primjenjivani tokom istraživanja, i to: opisna metoda, metoda analize sadržaja, metode i tehnike prikupljanja podataka (anketa, intervju), opće naučne metode (statistička, komparativna) i servey istraživačka metoda.

Instrumenti

U radu su primijenjeni slijedeći instrumenti i tehnike:

1. Anketni upitnik je sačinjen za populaciju starih osoba
2. Anketni upitnik za stručne radnike
3. Strukturirani intervju sa socijalnim radnicima.

Uzorak

Populaciju istraživanja su činile osobe starije od 60 godina i predstavnici vladinog i nevladinog sektora na području Bosne i Hercegovine. Uzorak istraživanja čini 500 starih osoba i 50 stručnih radnika iz javnih ustanova i nevladinih organizacija, što ukupno iznosi 550 ispitanika.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Rezultati istraživanja su prezentirani u tri dijela:

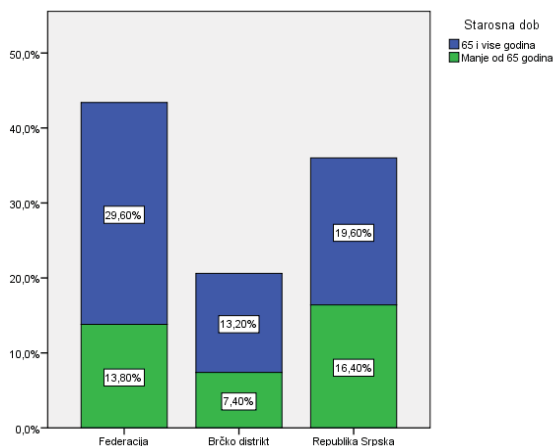
1. Stavovi starih osoba o pojavi nasilja
2. Stavovi stručnih radnika o pojavi nasilja nad starim osobama i
3. Mjere prevencije nasilja nad starim osobama.

4.1. Stavovi starih osoba o pojavi nasilja

Istraživanjem je obuhvaćeno 500 starih osoba, i to: 312 ili 62,4% ispitanika starosne dobi od 65 i više godina i 188 ili 37,6% osoba od 60 do 65 godina. Cijeneći važnost ispitivane pojave u društvu, istraživanjem je obuhvaćeno područje Bosne i Hercegovine.

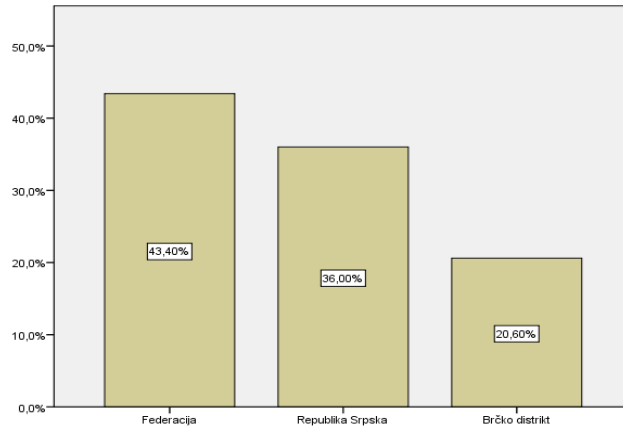
*Grafikon 1.
Struktura ispitanika prema mjestu stanovanja*

Na području Federaciji Bosne i Hercegovine anketirano 13,80 % osoba koje su imale manje od 65 godina starosti i 29,60% osoba sa 65 i više godina starosti. U Brčko distriktu

starih osoba do 65 godina starosti anketirano je 7,40%, a od 65 i više godina 13,20% starih osoba (Grafikon 1). Na području Republike Srpske istraživanjem je obuhvaćeno 16,40% osoba do 65 godina i 19,60% starih osoba koje su imale više od 65. Broj ispitanika prema mjestu stanovanja je ravnomjeran, što omogućava sticanje objektivnosti stanja o pojavi nasilja nad starim osobama.

Grafikon 2.

struktura ispitanika prema područjima Bosne i Hercegovine.

Grafikonom 2. prikazan je procenat ispitanika prema područjima na kojima žive. Anketiranje starih osoba rađeno je u većem broju gradova i općina Bosne i Hercegovine, i to Bihać, Bosanski Petrovac, Banja Luka, Brčko, Cazin, Mostar, Livno, Trebinje, Laktaši, Tuzla, Travnik, Jajce, Živinice, Kalesija, Sapna, Kladanj, Goražde i Sarajevo. Procentualno izraženo 43,40% ispitanika-starih osoba je sa područja Federacije Bosne i Hercegovine, 36% ispitanika sa područja Republike Srpske i 20,60% starih osoba koji su obuhvaćeni istraživanjem žive na području Brčko distrikta.

Istraživanje je potvrdilo metodološku poteškoću u istraživanju nasilja nad starim osobama, a to je nesklad između percepcije raširenosti nasilja u bosanskohercegovačkom društvu i spremnosti iznošenja stavova o pojavi nasilja nad starim osobama.

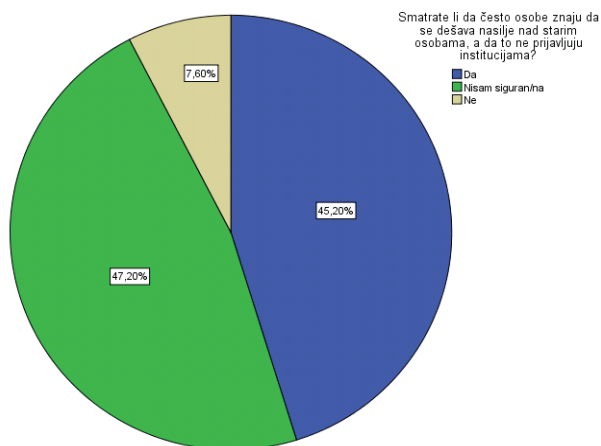
Tabela 1. Prijavlivanje nasilja od strane starih osoba (po spolu)

	Spol					
	Žensko		Muško		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%
Članovima domaćinstva	68	55,3%	55	44,7%	123	24,6%
Rodbini	38	56,7%	29	43,3%	67	13,4%
Komšijama	3	42,9%	4	57,1%	7	1,4%
Socijalni radnik/ca	13	50,0%	13	50,0%	26	5,2%
Policiji	76	45,0%	93	55,0%	169	33,8%
Nekom drugom	52	48,1%	56	51,9%	108	21,6%
Ukupno	250	50,0%	250	50,0%	500	100,0%

Prijavljivanje nasilja od strane starih osoba (po spolu) pokazuje da najveći procenat žena nasilje prijavljuje rodbini (56,7%), članovima domaćinstva (55,3%), te socijalnom radniku (50%). Muškarci nasilje prijavljuju komšijama (57,1%), policiji (55%), te nekom drugom (51,9%) (Tabela 1).

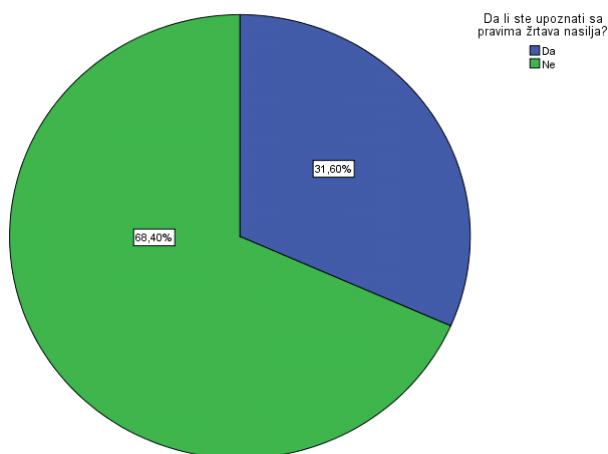
Na pitanje kome bi prijavili nasilje nad njima, ispitanici su potvrdili neodlučnost i rezerviranost na ovo osjetljivo pitanje i evidentno sve prisutnije nepovjerenje. Kao što je vidljivo iz tabele 1. stare osobe, njih čak 123 ili 24,6% bi povjerilo tako važnu informaciju članovima domaćinstva. To može ukazivati na činjenicu da se nasilje nad starim osobama događa u kući ili prostoriji gdje stara osoba živi. Isto tako je evidentno da bi ispitanici rado zadržali za sebe istinu da neko vrši nasilje nad njima od članova domaćinstva, tj. žele da njihova tajna ostane u okvirima zidova njihovog doma. Interesantan je podatak da bi 169 ili 33,8% starih osoba prijavilo nasilje službenicima policije, dok povjerenje prema socijalnom radniku, ispitanici nisu pokazali. Naime, samo 5,2% ispitanika bi povjerilo socijalnom radniku spoznaju da je izvršeno nasilje nad njima. Može se zaključiti da stare osobe imaju nedovoljno informacija o pozivu profesije socijalnog radnika, kao i da ne znaju za postojanje i svrhu centara za socijalni rad tj. nemaju dovoljno spoznaja o institucijama i mjestima gdje se mogu obratiti za pomoć i pronaći rješenje za ovako osjetljivo pitanje.

Grafikon 3. Ne prijavljivanje nasilja od strane starih osoba

Grafikonom 3. prikazano je da 45,2% ispitanika smatra da bliža rodbina, prijatelji i komšije znaju za nasilje nad starim osobama, ali ga neće prijaviti. Ukoliko se uzme u obzir podatak da se još 47,2% ispitanika izjašnjava, da po predmetnom pitanju nisu sigurni da će se nasilje od bližih srodnika prijaviti, dakle imamo podatak da čak 92,4% ispitanika ima mišljenje da bliži ne prijavljuju nasilje iako znaju da se ono događa prema njegovom prijatelju, komšiji, pa čak i bližem srodniku.

Grafikon 4. Poznavanje prava žrtve nasilja

Istraživanje je pokazalo da je samo 31,6% ispitanika poznaje prava žrtava nasilja, a čak 68,4% ispitanika ne poznaje prava žrtava nasilja koja su propisana i koja se primjenjuju na području entiteta u Bosni i Hercegovini (Grafikon 4). Sve te bitne informacije kako prepoznati nasilje, kome ga prijaviti, kome vjerovati, i koje će biti posljedice po stare osobe kad prijavi nasilje, od strane velikog broja ispitanika postavljano je u toku vođenja otvorenih razgovora.

4.2. Stavovi stručnih radnika o pojavi nasilja nad starim osobama

Prevenција nasilja nad starim osobama važna je, kako bi im se mogla osigurati dostojna starost, pružanje materijalne sigurnosti i uopće unaprjeđenje kvalitete života. Država ima pravo i obavezu poduzeti potrebne mjere da bi spriječila nasilje u porodici, odnosno smanjila i olakšala njegove posljedice (Ajduković, 2003.).

Važna uloga u prevenciji nasilja nad starim osobama očekuje se od stručnih radnika. U ovom radu akcent se daje na zalaganja i doprinose socijalnih radnika kako bi stare osobe dostojno provele treću životnu dob.

Tabela 2. Rad stručnih osoba sa starim osobama koje su doživjele nasilje

	Bosna i Hercegovina							
	Federacija BiH		Republika Srpska		Brčko distrikt		Ukupno	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Da	23	55,8%	14	32,6%	5	11,6%	42	84,3%
Ne	7	87,5%	1	12,5%	0	,0%	8	15,7%
Ukupno	30	60,8%	15	29,4%	5	9,8%	50	100,0%

Kao što je u Tabeli 2. prikazano, čak 84,3% ispitanika u svom radu susretalo se s pojavom nasilja nad starim osobama. Navedeni pokazatelji usmjeravaju nas na činjenice da su ispitanici kompetentni da iznesu svoje mišljenje o pojavi nasilja nad starim osobama. Riječ je o stručnim osobama koje su u praksi u kontaktu sa osobama treće životne dobi koje trebaju pomoć i zaštitu od institucije i njihovog stručnog osoblja.

Tabela 3. Stavovi socijalnih radnika o nasilju nad starim osobama

	U potpunosti se ne slažem		Donekle se ne slažem		Niti se slažem niti ne slažem		Donekle se slažem		U potpunosti se slažem	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Prijave nisu procesuirane	7	13,7%	6	11,8%	13	25,5%	12	23,5%	13	25,5%
Nasilje je mnogo češće nego se prijavljuje	0	,0%	3	5,9%	4	9,8%	12	23,5%	31	60,8%
Institucije nemaju načina da zaštite staru osobu	10	19,6%	7	13,7%	13	27,5%	16	31,4%	4	7,8%
Okruženje smatra da je nasilje porodični problem	8	15,7%	6	11,8%	11	23,5%	17	33,3%	8	15,7%
Nevladine organizacije vrše prevenciju nasilja	9	17,6%	5	9,8%	18	37,3%	14	27,5%	4	7,8%
Državne institucije reaguju samo na neke pojedinačne slučajeve nasilja nad starim osobama	13	25,5%	4	7,8%	10	21,6%	18	35,3%	5	9,8%
Državne institucije ne završavaju rješavanje nasilja	2	3,9%	9	17,6%	11	23,5%	17	33,3%	11	21,6%
BiH nema dobro zakonodavstvo o nasilju nad starim osobama	6	11,8%	5	9,8%	8	17,6%	19	37,3%	12	23,5%

U toku istraživanja poseban akcentat je stavljen na rad socijalnih radnika, kao profesionalaca, i njihove stavove o pojavi nasilja nad starim osobama. Socijalni radnici koji rade u Centrima za socijalni rad, u domovima za stare i iznemogle osobe, koji su profesionalno i volonterski aktivni u nevladinim organizacijama, u toku istraživanja otvoreno su iznosili svoje stavove o nasilju nad starim osobama. U Tabeli 2. prikazani su stavovi socijalnih radnik, iz kojih je vidljivo da čak njih 60,8% navode da se nasilje nad starim

osobama događa mnogo češće nego što se prijavljuje. Na osnovu navedenog, očigledno je da su socijalni radnici dijelom upoznati da postoji nasilje nad starim osobama, i sami izjavljuju da svom menadžmentu predlažu edukaciju građana putem medija. Stručne osobe su voljne da učestvuju u televizijskim emisijama, spremni su da izrade brošure na temu nasilja kako bi došlo do prijavljivanja većeg broja slučajeva.

Socijalni radnici iz Centara za socijalni rad, daju informacije da nakon dugotrajnog i sveopsežnog rada na prijavljenom nasilju, informaciju prosljeđuje tužilaštvu. Aktivno učešće preuzimaju i policijski službenici. Ali nakon upućivanja dokumentacije predstavnicima sudske vlasti, dalji postupak jako dugo traje. Socijalni radnici najvećim dijelom i nemaju informacija kakav je ishod prijave, ali i oskudne informacije koje imaju, su od osobe koja je žrtva nasilja. Zapanjujuće su izjave da žrtva pred sudskim organima povuče zahtjev ili se prijava od strane tužilaštva odbaci zbog nepostojanja dovoljno dokaza.

U toku vođenja razgovora socijalni radnici ističu veliku ulogu nevladinog sektora. Konkretno navode važnost rada sigurnih kuća gdje su u mogućnosti da po skraćenom postupku, interventno, smjeste žrtvu nasilja. Međutim, kad su izneseni navodi ispitanika da nevladine organizacije više rade na prevenciji nasilja nad starim osobama nego što to čine državne institucije, socijalni radnici radno angažirani u državnim institucijama nisu se složili sa navedenom tvrdnjom. Isto tako je individualno da 37,3% ispitanika izjavljuje niti da se slažu, niti da se ne slažu. Implicira da su zauzeli stav neutralnosti, što nedvojbeno dovodi do zaključka da vladin sektor nevladine organizaciji doživljava kao nepoželjnu konkurenciju.

Socijalni rad u lokalnoj zajednici ne samo da treba efikasno koristiti raspoložive resurse zajednice, nego i otvarati prostor za povezivanje javnog i nevladinog sektora. Ova saradnja je značajna za otklanjanje dijela uzroka socijalne isključenosti osoba iz rizičnih grupa.

4.3. Mjere prevencija nasilja nad starim osobama

U istraživanju na temu „ Prevencija nasilja nad starim osobama „ značaj se daje stručnim osobama i radu na prevenciji nasilja u bosanskohercegovačkom društvu, gdje važnu ulogu ima civilno društvo. Uloga civilnog društva je područje institucija, organizacija, mreža i pojedinaca koji su smješteni između porodice, države i tržišta, povezani nizom civilnih pravila koja zajedno dijele, a u koje se ljudi dobrovoljno udružuju radi zagovaranja općih interesa. Koncept civilnog društva počiva na aktivnim građanima zauzetim za probleme u zajednici koji se udružuju i organiziraju radi općeg dobra. Kao pravna lica tu se javljaju udruženja, organizacije i fondacije, privatne ustanove, te razna neprofitna udruženja. Procesi razvoja neprofitnog sektora, kao i novih privatnih inicijativa i poduzetništva u područjima koja nisu profitabilna ili u kojima tržište ne može adekvatno podmiriti potrebe, svjetski je trend. Izuzetan je naglasak na razvoju civilnog društva – neprofitnih organizacija u završnom dokumentu Samita o socijalnom razvoju, Kopenhagen (Puljiz, 2005.).

Za aktivno starenje i kvalitetniji život osoba u trećoj životnoj dobi jedno od ključnih rješenja jeste dobrovoljno organiziranje građana i učinak nevladinih organizacija. U slučaju nevladinog i javnog sektora veoma je bitna razlika između stanja u kojem ova dva sistema funkcioniraju jedan pored drugog, paralelno vodeći zasebne politike i ostvarujući različite ciljeve, nasuprot stanja u kojem su uspostavljeni odnosi uzajamne saradnje, podrške i razumijevanja. Različiti principi rada javnog i nevladinog sektora ne isključuju mogućnost međusobne saradnje. Što više, ova saradnja je uslov kvalitetnije zadovoljenje potreba građana.

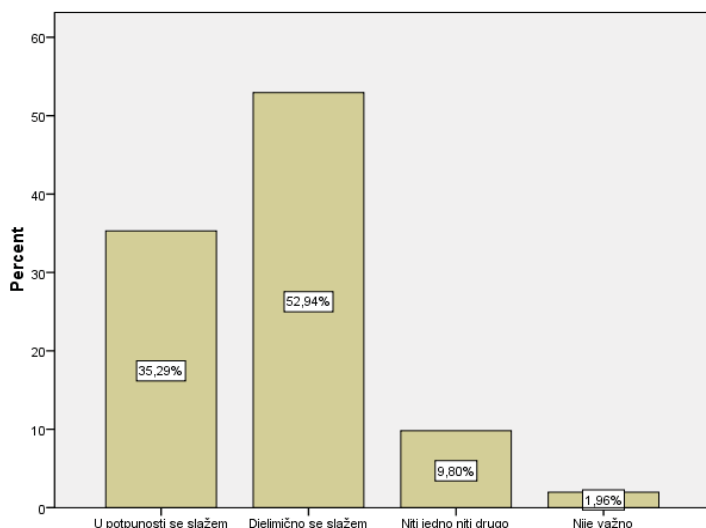
Mnoge nevladine organizacije osposobljene da pružaju psiho-socijalne i zdravstvene usluge, mogu imati ključnu ulogu u zaštiti starijih osoba koje žive same i bez bližih su

članova porodice. Te osobe mogu biti pod zaštitom nevladinih organizacija, a mogu se učlaniti i postati njihovi aktivni članovi. Savremeni trendovi obilježavaju poticanje samoaktivnosti starog čovjeka i zastupanje stajališta prema kojima je zadovoljavanje zahtjeva starih osoba moguće jedino njihovom većom društvenom aktivnošću u cjelini, a posebice uključenošću u donošenje za njih važnih odluka na nivou lokalne zajednice. Uvođenje lokalnih vaninstitucionalnih oblika zaštite u kojima će sam stari čovjek, njegova porodica i njegova uža socijalna sredina imati aktivnu i važnu ulogu, jedan je od načina omogućavanja starim osobama da sami odlučuju o svojim sudbinama (Havelka, Despot Lučanin i Lučanin, 2000.).

U navedenim aktivnostima od velike je važnosti uvođenje *neprofitnih organizacija – civilnog društva* u oblast socijalne politike.

Grafikon 5.

Uloga civilnog društva u prevenciji zaštite starih osoba od nasilja

Kad su u pitanju stavovi stručnih osoba i stavovi starih osoba o uticaju civilnog društva na prevenciju nasilja nad starim osobama, od ukupno 550 ispitanika sa teritorije Bosne i Hercegovine 52,94% iznijelo je stav da se djelimično slažu sa tvrdnjom da za prevenciju zaštite starih osoba od nasilja važnu ulogu ima civilno društvo. Podaci do kojih se došlo u toku istraživanja pokazuju da 35,29% ispitanika u potpunosti se slaže sa tvrdnjom da civilno društvo ima važnu ulogu na prevenciji zaštite starih osoba od nasilja (Grafikon 5.). Civilno društvo je matrica više oblika i načina organizovanog djelovanja. Suština je da nju čini građanin koji se udružuje sa drugim građanima i koji u općem demokratskom ambijentu ima mogućnost da utiče na sopstveni život i društvene tokove. Važno je naglasiti da promjene koje donosi proces starenja kao što su odlazak u penziju, funkcionalna nesposobnost, povećani rizici od bolesti i invalidnosti, finansijska ovisnost, socijalna isključenost, gubitak bliskih osoba, rezultiraju potrebom starijih osoba a podrškom porodice, ali i organiziranih mjera lokalne i šire društvene zajednice, odnosno razvijenosti mreža i oblika zaštite starih nemoćnih osoba. Dakle, dobra društvena zaštita osoba treće životne dobi, znači njihovu uključenost u društvene tokove u zajednici. Važna uloga vlasti je u formiranju i finansiranju

klubova za stare osobe gdje će oni provoditi svoje slobodno vrijeme. Također je važna uloga vlasti u pružanju podrške udruženjima starijih osoba na svim nivoima. Podrška se zasniva u novčanoj i stručnoj pomoći, te u organizaciji rada udruženja i njihovih članova. U realizaciji društveno i materijalno značajnih projekata starim osobama su važne nevladine organizacije. Njihovo formiranje, praćenje, stručna podrška trebaju biti podržani od strane vlasti i to na svim nivoima, od lokalne, entitetske do državne.

5. REZIME ISTRAŽIVANJA UMJESTO ZAKLJUČKA

U Bosni i Hercegovini ne posvećuje se dovoljna pažnja prevenciji pojave nasilja nad starim osobama. Kroz edukaciju profesionalaca iz različitih sektora relevantnih za nasilje u porodici, doprinijet će se razvijanju svijesti o potrebi reagiranja na nasilje u porodici, a potom i odgovorajućoj reakciji. Bez kontinuirane obuke profesionalaca i o pravnom okviru kojim se regulira problematika nasilja u porodici, ne može se očekivati napredak u zaštiti i borbi protiv nasilja nad starim osobama.

Rad sa starim osobama, žrtvama nasilja ima posebnu važnost, ukoliko se uzmu ozbiljnosti posljedica nasilja, na fizičko i mentalno zdravlje stare osobe. Potrebno je adekvatno prerađivanje trauma, kako bi se njihove posljedice umanjile. Savjetovišta mogu biti dio sistema zaštite mentalnog zdravlja, socijalne zaštite unutar sistema i kao dio servisne ponude nevladinog sektora.

Nevladine organizacije su osposobljene da pružaju psiho-socijalne usluge i imaju ključnu ulogu u zaštiti starih osoba od nasilja. Savremeni trendovi uvode aktivno starenje i zastupanje stajališta prema kojima je zadovoljavanje zahtjeva starih ljudi moguće jedino njihovom većom društvenom aktivnošću u cjelini, a posebno u donošenju za njih važnih odluka na nivou lokalne zajednice. Uvođenje lokalnih vanstitucionalnih oblika zaštite u kojima stare osobe, njihova porodica i uža socijalna sredina imaju aktivnu ulogu, jedan je od načina omogućavanja starim osobama, da sami odlučuju o svojim sudbinama.

Treba pomoći starim osobama na izgrađivanju nove slike doživljavanja sebe i drugih, jačanju samopouzdanja, sposobnosti prepoznavanja i imenovanja vlastitih osjećaja kao i uzroka nasilja. Centralno je stvaranje situacije u kojoj klijenti imaju priliku da uključe svoja iskustva, koja imaju sa nasiljem, i da sami postavljaju tematske osnovne diskusije i radionice. U središtu je usvajanje naučenog ponašanja i zajednička prerada alternativa ponašanja. Važno je i međusobno poštovanje u ophođenju jednih prema drugima, spremnost na pružanje pomoći, ljubaznost i velikodušnost. Treba se raditi na rušenju izolacije, koju grade, prije svega žrtve nasilja.

Unapređenjem znanja i vještina osoba koje se profesionalno bave problemom nasilja u porodici sa aspekta sigurnosti, zdravlja, obrazovanja, pravosuđa i socijalne zaštite kroz specijalističke obuke razvijat će se i jačati mreža profesionalaca koji će adekvatno odgovarati na problem nasilja nad starim osobama.

Istraživanja su pokazala da je, u cilju zaštite porodice, potrebno pružiti stručnu pomoći starim osobama, potencijalnim žrtvama nasilja.

Na osnovu dosadašnjih saznanja i iskustava zemalja regiona i Bosne i Hercegovine, potrebna je sveobuhvatna *edukacija profesionalaca koji rade sa počiniocima nasilja u porodici*, na preventivnom djelovanju i provođenju nekih od zaštitnih mjera.

Na osnovu iznesenog, nameće se generalni zaključak, da multidisciplinarni pristup podrazumijeva zajedničke intervencije različitih institucija i profesija u rješavanju problema nasilja u porodici. Koordinacija multidisciplinarnog rada stručnih osoba, od velike je važnosti za prevenciju nasilja nad starim osobama u bosanskohercegovačkom društvu.

6. LITERATURA

- Ajduković, M. (2003) ,, *Nasilje u porodici* “ (2. prošireno izdanje). U: Puljiz, V., Bouillet, D. (ur.); Nacionalna porodična politika. Zagreb: Državni zavod za zaštitu porodica, materinstva i mladeži, 265-274.
- Dervišbegović, M. (1998) ,, *Socijalni rad, teorija i praksa* ,, II dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
- Družić, S., Balić-Rahmanović,S.,(2021),“*Socijalni uzroci nasilja nad starim osobama u Bosni I Hercegovin*”, Zbornik radova Islamski pedagoški fakultet u Zenici,
- Miković, M. (2011) ,, *Socijalni status, potrebe i briga o starijim osobama u BiH*“, Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
- Ostojić, E., Babović, N., Senjak, M., Pojskić, M. 2008, *Priručnik za pomagače i pomagačice koji rade sa žrtvama i preživjelima nasilja*, Medica Zenica- Infoteka, Zenica.
- Petrušić N.,Todorović N.,Vračević M.(2012): *Nasilje nad starim osobama*, Crveni krst Srbije, Beograd.
- Puljiz,V. (2005) ,, *Socijalna kohezija pred demografskim izazovima, Evropska konferencija o stanovništvu 2005* ,, Vijeće Evrope.Strazburg.7-8 travnja.2005. *Revija za socijalnu politiku*, 12(2);257-261.
- Rusac, S. (2006) ,, *Nasilje nad starijim osobama* ,, Ljetopis socijalnog rada. 13 ; 331-346.
- Spitek-Zvonarević, V. (2006) ,, *Zlostavljanje u starijoj dobi - trajne mete nasilja* ,, Narodni zdravstveni list, 560-561.
- Šarić, H. (2012) ,, *Nasilje u porodici* ,, P. N. T, Tuzla.
- Šarić,H.,Družić,S.i dr. (2016):*Socijalna gerontologija*, OFF-SET, Tuzla. 24-43.
- Termiz, Dž., Milosavljević, S., (1999): *Uvod u metodologiju politikologije*, Izdavač: «DAK TRADE», Sarajevo.
- Termiz, Dž., (2003): *Metodologija društvenih istraživanja*, TKD „Šahinpašić“, Sarajevo.
- UN (2002) *Madridski međunarodni plan mjera u vezi sa starenjem*.
- Vidanović, I., (2006): *Rečnik socijalnog rada*, Tiro-erc, Beograd, 2006.
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava i zaštite porodica sa djecom Federacije BiH „Službene novine FBiH“ broj: 36/99, 54/04, 39/06 i 14/09.
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici („Službene novine Federacije BiH“, broj 20/13, od 20.12.2012. godine).
- WHO (2011): European report on preventing elder maltreatment.

Internet:

<https://hrcak.srce.hr> > Lučanin, D, Jasminka Despot Lučanin, Havelka. (2000.) *Potrebe starijih osoba za cjelovitim uslugama skrbi u lokalnoj zajednici (pristup: 01.03.2024.)*.

<https://scholar.google.com> > D Hodoba (1995) *Psihički poremećaji stare životne dobi*, Zagreb (pristup: 01.03.2024.)

НАСИЉЕ У ЦРТАНИМ ФИЛМОВИМА – КУЛТУРОЛОШКИ И СОЦИОЛОШКИ АСПЕКТ

Сажетак

Пораст насиља у цртаним филмовима и тзв. скривени, а врло штетни, садржаји у њима постали су популарна тема првенствено у новинарству, а потом и у науци последњих пар деценија. У порасту је број родитеља који строго контролишу цртане филмове које гледају њихова деца, истичући их као подстрек на насилничко понашање. Сличне оптужбе су забележене и од стране учитеља и руководиоца домаћих и страних школа. У раду који се нуди научној и широј јавности анализирани су потенцијални штетни утицаји цртаних филмова на понашање деце, од којих су најчешћи: физичко и психичко насиље над другима, нереално представљање тела и физичких могућности, стварање илузије о безбожном свету чуда, сексуалне инсинуације, а у новије време чак и сатанистичке тенденције.

Кључне речи: цртани филмови, деца, васпитање, социјално понашање деце, савремена култура.

Daјana Lazarević
Zoran Milošević

VIOLENCE IN CARTOON FILMS: CULTURAL AND SOCIOLOGICAL ASPECT

Summary

The increase in violence in cartoons and so-called hidden, and very harmful, contents in them have become a popular topic primarily in journalism, and then in science in the last couple of decades. A growing number of parents strictly control the cartoons their children watch, pointing them out as an incitement to violent behavior. Similar accusations were recorded by teachers and managers of domestic and foreign schools. The work offered to the scientific and general public analyzed the potential harmful effects of cartoons on children's behavior, the most common of which are: physical and psychological violence against others, unrealistic representation of the body and physical capabilities, creating the illusion of an ungodly world of miracles, sexual insinuations, and in recent times even satanic tendencies.

Key words: cartoons, children, education, social behavior of children, contemporary culture.

* Институт за политичке студије, Београд

** Институт за политичке студије, Београд

СЛИЧНОСТ ИЗМЕЂУ ОБРАЗАЦА БАЈКЕ И ЦРТАНОГ ФИЛМА

Психолози често наводе да обрасци социјалног понашања које деца усвоје током првих 5 или 6 година живота постају темељ за њихов даљи развој и формирање свести о међуљудским односима. Из тога произилази да су прва линија социјалног васпитања – родитељи, а потом вршњаци и окружење у којем дете одраста. У окружење спадају људи, догађаји и култура коју дете непосредно усваја. А како су неизоставни део окружења телевизија и интернет, поставља се питање колико заиста утичу на децу цртани и играни садржаји које гледају од најранијег периода живота.

Цртани филмови и свет који представљају имају додирних тачака са бајковитим светом. Пратимо јунака или јунаке који се боре за неки циљ, а на том свом путу се сусрећу са препрекама. У највећем броју случајева препреке су представљене као реални противници или типски (архи)непријатељи, које главни (добри) јунак побеђује. Добро побеђује лоше/зло, премиса је бајке, али и сваког цртаног филма за децу.

Поставивши овако ствари, морамо да изведемо више аналогја између цртаног филма и бајке. Наиме, и једнима и другима деца једнако верују. Главни јунаци, често шепртље и обична, па и скрајнута бића која траже себе и свој виши циљ, привлачни су читаоцима/гледаоцима који се брзо повежу и идентификују са њима. Крasi их, најчешће, добродушност до границе самоштетности, чисто срце и наивност (узмимо у обзир планетарно познате Дизнијеве ликове Микија Мауса и Шиле, али и бројних Дизнијевих принцеца), идеалистичност и занесењаштво. Управо те карактеристике их воде на неизвесне путеве до вишег циља (удаје/женидбе са вољеном особом, супротстављање злим члановима породице, супротстављање реалним или натприродним противницима, магични помагачи (у случају Дизнијевих принцеца, то су животиње, птице, чак и кућни предмети), достизање свог сна и победа над злом).

И управо те набројане карактеристике постају база за обликовање децје свести, по рецепту познатог теоретичара Џозефа Наја у његовој дефиницији „меке моћи“.

Како је бајка од давнина била средство васпитавања деце и њихове припреме за одрастање и живот¹, од проналаска телевизије ту улогу су преузели цртани и играни филмови за децу. Уместо родитеља или других чланова породице који би читали детету бајке пред спавање, у чак 71% децјих соба се налазе телевизори, који преузимају на себе васпитну улогу.² Деца узраста 8-12 година гледају телевизијске садржаје више од четири сата дневно.³

Читање бајке доноси бројне бенефите детету. Првенствено, глас мајке који је детету најближи и најдражи, који улива поверење и сигурност. Слушање бајке омогућава детету развијање маште, стварање слика у глави како би одређени јунак или појава могли да изгледају, а тиме се развија и интелигенција. Са друге стране, деца која гледају цртане или игране филмове и сваки покрет или слику добијају „готове“, немају ту могућност, јер је „машти на вољу“ остављено веома мало. Притом, од бајке нико није постао завистан, а деца су се на њиховим садржајима васпитавала и припремала за живот

¹ Види: Алимпијевић Бранка / Бајке у образовању и васпитању : (приручник за наставнике разредне и предметне наставе, библиотекарe, психологе, педагоге и родитеље). – Београд : Друштво школских библиотекара Србије, 2020. – 242 стр.

² Статистика је наведена за америчко подручје, али примењива за цео „развијенији“ свет. За више информација видети: Children Watching Tv Statistics: Market Report & Data // Gitnux. – Доступно на: [https://gitnux.org/children-watching-tv-statistics/#:~:text=children's%20media%20consumption.-,Most%20\(71%25\)%20children%20in%20America%20aged%20between%208%20and,understanding%20children's%20consumption%20of%20television.](https://gitnux.org/children-watching-tv-statistics/#:~:text=children's%20media%20consumption.-,Most%20(71%25)%20children%20in%20America%20aged%20between%208%20and,understanding%20children's%20consumption%20of%20television.) (29.03.2024.)

³ Доказано је да деца која гледају телевизију (или играју игре) више од два сата дневно слабије уче. Наиме, деца која гледају телевизију три сата дневно имају слабији успех у школи за један поен, а четири за два до три. Види: Милошевић Зоран / Улога оца у хришћанском васпитању деце // Вредносне оријентације младих – зборник радова. Бачка Паланка: Логос, 2005. – стр. 37-44.

вековима, док је зависност од телевизијских садржаја реалан проблем савременог човека. То је врста зависности која обухвата: поремећај спавања, некретљивост, анти-социјално понашање, гојазност, поремећаје пажње. Узмимо у обзир да је телевизија најјачи медиј и ефикасно средство пропаганде усмерено ка формирању људског мишљења и начина понашања.⁴

УПОЗОРЕЊА НА НЕГАТИВНЕ СТРАНЕ ЦРТАНИХ ФИЛМОВА

Када су у питању „мрачне стране“ филмске индустрије, у које спадају и анимирани/цртани филмови, морамо да истакнемо да је новинарство уложило више труда у њихово разоткривање и алармирање јавности, него савремена наука.⁵ Новинари већ деценијама истражују и преиспитују утицај Дизнијевих филмова на дечју психу, приказивање насиља, претерану сексуализацију женских ликова, присуство геј/квир ликова, скривене или блиц поруке које свесно не можемо регистровати, али подсвесно итекако можемо и оне имају утицаја на нас.⁶ Наука се активирала касније, и то морамо да истакнемо да су научници Источне Европе, Русије, Кине, Малезије, Турске, Уједињених Арапских Емирата и др. много озбиљније и критичније разматрали ову тему од својих западних колега, те су власти тих држава почеле и да забрањују филмове процењене као штетне по психичко здравље омладине.

Дакле, и филмови за децу, као и филмови за одрасле, нису поштеђени утицаја пропаганде, покушаја културног испирања и наметања туђих моралних вредности и образаца понашања. А по начину приказивања живота, глорификације одређене личности, вредности или појаве у највећем броју случајева уопште нису прилагођени дечјем узрасту.⁷ Тим више, што садрже често скандалозне „шале одраслих“, што су аниматори Дизнијевих бајки јавно и признали.^{8,9} Међутим, квалитет слике, интересантност приче, поигравање са основним емоцијама и жељама човека доводи до наркотизације гледаоца, који се идентификује са садржајем који гледа, често без икаквог критичког расуђивања.¹⁰

Када су у питању деца – гледаоци цртаних филмова, најважније је да родитељ разговара са њима о одгледаном садржају.¹¹ Ради се о томе да детету треба разјаснити нејасноће, објаснити му да није све у животу тако како је представљено у цртаном филму; дакле, родитељ је ту да анализира, објасни филмски садржај и упути дете како да тумачи и на који начин да усвоји садржај филма, тј. да га медијски опишени¹². Подразумева се да у том процесу треба показати разумевање, толеранцију и стрпљивост

⁴ Veselinović Dragan / Televizija kao deo globalnog zagađenja planete // Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti, br. 8-9 (2005). – str. 274.

⁵ Lazarević Dajana / Science And Journalism Combined In Exposing The Hidden Messages Of Film // Film and Politics. – Belgrade: Institute for Political Studies, 2024. – str. 476.

⁶ Masturah Zaki Nadia and Atiqah Sia Abdullah Nur / Animation Propaganda: The Hidden Messages in Disney Princess Animation That Affects Children Learning // Journal of Media and Information Warfare, vol. 7 (2015). – str. 61-62.

⁷ Mek Kvejl Denis / Stari kontinent – novi mediji. – Beograd: Nova, 1994. – 225 str.

⁸ 10 Hidden Adult Jokes In Popular Disney Films // Screen Rant. – Доступно на: <https://screenrant.com/disney-kids-movies-dirty-jokes-secret/> (29.03.2024.)

⁹ Top 10 Inappropriate Jokes In Disney Movies You Missed As A Kid // Watch Mojo. – Доступно на: <https://www.watchmojo.com/articles/top-10-inappropriate-jokes-in-disney-movies-you-missed-as-a-kid/gurgle-almost-swears-finding-nemo> (29.03.2024.)

¹⁰ Milošević Zoran / Films And Series As Instruments Of Geopolitics // Film and Politics. – Belgrade : Institute for Political Studies, 2024. – p. 88.

¹¹ Миленковић Слајана / Утицај цртаних филмова на предшколску децу // Норма, вол. 13, бр. 3 (2008). – стр. 168.

¹² Aleksić Hil Olivera, Srećković Nataša i Stupar Sanja / Crtani filmovi u svakodnevnom životu dece i mladih // Psihijatrija danas, vol. 51, br. 1-2 (2019). – str. 75.

према детету, јер, као што смо поменули на почетку овог рада – дете је склоно да верује свему што види и чује.

Прекомерна изложеност телевизији доприноси проблемима са говором и квалитетом изражавања, судећи по истраживањима тајванских педијатара, на узорку од 75-оро деце подељене у неколико испитних група.¹³ Према њиховим закључцима, деца млађа од две године већ бивају превише изложена телевизији, због чега су у ризику од смањења когнитивног, језичког и моторичког развоја. Што је изложеност телевизији већа, код деце се јављају већи проблеми наведених типова и отежано је њихово објективно превазилажење. Истовремено, родитељи деце која превише времена проводе пред телевизором имају спремно оправдање: због превелике заузетости морају нечим да окупирају дечију пажњу.

АГРЕСИВНОСТ И НАСИЉЕ У ЦРТаним ФИЛМОВИМА

Телевизијски програми за децу врло често промовишу насилничко понашање, чиме се подстиче агресивност код деце, што је последица конзумеристичке културе, мишљење је стручњака¹⁴. Ипак, иако се о томе већ неколико година дискутује у јавности, стиче се објективан утисак да се насиље у цртаним филмовима за децу повећава, уместо да се смањује. Исто важи и за друге врсте ризичних понашања.

Компанија „Волт Дизни“ је једна од најуспешнијих светских филмских студија¹⁵, са највећим утицајем на дечју гледалачку публику. Нуде „прилагођене“ верзије најпознатијих светских бајки, због чега су привлачне деци, али и гледаоцима свих узраста, који их често некритички сагледавају. Ипак, научници се дужи низ година труде да покажу да Дизнијева остварења садрже одређени степен насиља, који испољавају и мушки и женски ликови у различитим ситуацијама. У просеку, у интервалу од сат времена прикажу сцену насиља 9.23 пута¹⁶. Притом, дужни смо да напоменемо, да „насиље“ не значи само примену пуке физичке силе, већ и ширење неистина о некоме, оговарање, социјално искључивање, омаловажавање, одузимање слободе.

Један од најчешћих мотива у Дизнијевим цртаним филмовима је смрт мајке, што се повезује са стварном трагедијом из живота Волта Дизнија и његовом великом траумом. Његови класици готово обавезно садрже мотив смрти мајке на почетку приче, што је задржано и у савременој продукцији Дизнијевих филмова. Међутим, сцена насилне смрти мајке нигде није толико експлицитна колико у филму „Бамби“ (1942). Бамбијева мајка је хладнокрвно убијена у шуми из ловачке пушке, сцена је мрачна и језива за гледање. Код најмлађих гледалаца најчешће проузрокује трауму.

Слична ситуација је у цртаном серијалу „Тарзан“ (1999). Родитељи Тарзана бивају брутално убијени у дунгли, а са животињама које су криве за њихову смрт одраста њихов син. Узмимо у обзир да је Тарзан вешт са примитивним оружјем, одличан рвач, брз на песницама и да му по снази и вештини не могу „изаћи на црту“ ни људи, ни животиње. Његова мајмунолика спољашњост и вештина у тучи су глорификоване карактеристике. Подсетићемо и на обрачун између Тарзана и помахниталог Клејтона, која се завршава мрачном силуетом Клејтона обешеног о лијану.

¹³ Lin Ling-Yi, Cherng Rong-Ju, Chen Yung-Jung, Chen Yi-Jen, Yang Hei-Mei / Effects of television exposure on developmental skills among young children // *Infant Behavior and Development*, vol. 38. – str. 20-26.

¹⁴ Торлак Нада и Торлак Петар / Телевизијски програми за децу у Србији // *Годишњак Факултета за културу и медије*, год. VII, бр. 7, (2015). – стр. 337.

¹⁵ Према статистикама, најуспешније филмске куће су: Lionsgate, Miramax Films, Dream Works, Sony Pictures, Paramount Pictures, 20th Century Fox, Columbia Pictures, Universal Pictures, Warner Bros and Walt Disney Company. Преузето из: Milošević Zoran / *Films And Series As Instruments Of Geopolitics // Film and Politics*. – Belgrade : Institute for Political Studies, 2024. – p. 85.

¹⁶ Coyne Sarah M. and Whitehead Emily / Indirect Aggression in Animated Disney Films // *Journal of Communication*, Volume 58, Issue 2 (2008), p. 382–395.

„Лепотица и звер“ (1991) садржи песму која директно позива на убиство: „Хајде да убијемо Звер!“ (енгл. Lets kill the Beast!) Врло је битно да одрасли објасне деци одређене мотиве у овом цртаном филму, јер врло лако може да дође до конфузије због одређених мотива. Наиме, отац Беле (Лепотице) одлучује да украде ружу из туђег врта, што разгоропади власника – Звер и тражи од крадљивца да му преда своју кћерку, што он и уради. Како Дизни представља смрт мајке јунака, тако најчешће представља и неспособност оца да заштити и разуме своје дете. Тако Бела постаје заробљеница Звери, према којој је он често груб, непријатан и суров. Међутим, упркос заробљеништву и грубости, Бела се заљубљује у њега. Притом је Звер насилан и према другим људима, што проузрокује њихов позив на његово убиство. Због свега наведеног, пожељно је да родитељи објасне поруку филма деци, да не би дошло до буквалног схватања ликова и радње.

За анимирани филм „Прича о играчкама 3“ (2010) гледаоци обично наводе потресну сцену пожара, која захвата играчке. Док се шири паклени пламен, главни ликови Баз и Цеси се препуштају смрти, схвативши да им нема спаса. Пламен букти, настаје хаос, а омиљени ликови остају без наде за спас. Осим ове потресне сцене, треба поменути да је „Прича о играчкама“ изазивала контроверзе због могуће сексуалне сцене приказане у позадини у облику сенки.

„Повратак у Оз“ (1985) је играни филм за децу много мрачнији од оригиналног, а почиње изласком Дороти из психијатријске установе и њеног одласка у још суровији Оз. Страшило, Лимени и остали ликови су изобличени, нимало симпатични, доминира осећај страха и збуњености, те није чудно што је овај Дизнијев филм проглашен за једног од најмрачнијих. Осим мрачних сцена са изобличеним ликовима и уврнутим пејзажима, најпотреснија сцена је када Дороти улази у собу препуну одсечених глава. По сличном рецепту је сниман играни (хорор!) филм за децу „Не гледај испод кревета“ (1999).

„101 далматинац“ (1967) је цртани филм са најјезивијом злоглицом Круелом де Вил, која дере псеће коже и од њих прави себи бунде. Њена хистерична појава је крајње узнемирујућа, као и намере које има према несрећним псима.

„Пинокио“ (1940) је најгротесктнији Дизнијев филм. Иако главни јунак изгледа крајње слатко и невино, његово путовање на Острво задовољстава је симболичан пут у свет одраслих, превара и опасности. Власник острва мами децу обећањима да ће слободно пушити дуван и пити алкохол, а када му они приђу – претвара их у магарце. Потом те магарце продаје на принудни рад у циркусима и рудницама соли. Осим те мрачне приче, Пинокијев нос, који је дрвен и издужује се када лаже био је предмет бројних контроверзи.

„Успавана лепотица“ (1959), попут приче о 101 далматинцу садржи језиву злоглицу, која прокуне тек рођено дете, изазове хаос у целом краљевству, претвара се у змаја и креће у рат са принцем Филипом. Најјезивија сцена је сцена њене смрти, када бива прободена Мачем истине и испусти кошмарни крик док се растаче у делове.

Анимирани филм „Принцеза и жаба“ (2009) је често хваљен због представљања тамнопуте девојке у улози принцезе. Међутим, заборавља се да доктор Фасилијер практикује црну магију и да успева да закорачи у свет оностраног. Духови који се у њему налазе уопште нису дружељубиви, а када принцеза Тијана разбије његов талисман, он бива заробљен у чудном свету са језивим хором и сенкама у психоделичном окружењу. Његова смрт је мистериозна, тешка и трауматична.

„Црни катао“ (1985) приказује Рогатог краља сатанског наличја који заповеда зомбираном (демонском) војском. Филм је означен као „садржај за који се препоручује присуство родитеља“, јер није у потпуности прикладан за децу. Језици црни катао, Рогати краљ и војска зомбија су сасвим довољне одреднице да се створи свест о овом филму.

Примери спорних Дизнијевих филмова су бројни, а горенаведени примери су само најпознатији од филмова у низу.

Ц. Шимел са Универзитета у Линчбургу направила је поређење између количине насиља у најпознатијим светским бајкама и Дизнијевим екранизованим остварењима истих.¹⁷ Резултати се налазе у продужетку рада.

Назив филма	Број насилничких сцена у филму	Број насилничких момената у бајци
Снежана и седам патуљака	68	25
Пинокио	70	89
Златокоса	94	4
Залеђено краљевство	42	9
Укупно	274	127

Шимел је потом представила статистику криминалних дела у последњих 7.5 деценија, изводећи закључак да је пораст насиља на филмском платну испирисао пораст насилничког понашања малолетника у свакодневном живота.

	Број ухапшених малолетних особа			
	1937	1940	2010	2013
Преступници	66.279.987	70.563.340	194.771.628	192.473.854
Физичко насиље свих узраста	29.669	34.018	781.844	726.575
Физичко насиље малолетника	1.604	1.746	28.161	19.351
Од тога мушкарци	1.379	1.589	21.276	14.486
Од тога жене	205	157	6.885	4.865

Наравно, нису проблематични само Дизнијеви филмови, иако су најзаступљенији и најпопуларнији. Случај је исти и са другим продукцијским кућама, чија популарност је последњих година у порасту. Навешћемо неке од њих: Pixar Animation Studios, DreamWorks Animation, Sony Pictures Animation, Illumination, Warner Bros, Blue Sky Animation Studios, Paramount Animation, Spa Studios итд.

У последњих двадесет година забележена је права експанзија насилних цртаних филмова разних продукцијских кућа. Предимензионирани делови тела, ломљење костију, обилно крварење, туче, обрачуни хладним и ватреним оружјем – главни су мотиви ових анимираних остварења. Анализираћемо неке од њих и њихов погубан утицај на младе гледаоце.

- „Непобедиви“ (*Invincible*, 2021-) Цртани филм о суперхеројском послу. Ниједна епизода није без крварења, бруталних обрачуна и убијања.

¹⁷ Подаци су преузети са предавања Џенифер Шимел са Линчбуршког факултета за уметности и науке, одржаног на Катедри за криминологију 4. октобра 2019. године. За више информација погледати: *Violence in Disney: An Examination of Early and Recent Animated Major Motion Picture Films Based on European Fairy Tales // Digital Showcase*. – Доступно на: <https://digitalshowcase.lynchburg.edu/studentshowcase/2019/presentations/13/> (29.03.2024.)

- „Рик и Морти“ (*Rick and Morty*, 2013-) Деда и унук луди научници који истражују друге димензије. Приче испуњене повредама, крвљу, уништавањем света, сексуалним инсинуацијама.
- „Срећна три/дрвена пријатеља“ (*Happy Tree Friends*, 1999-2016) иако изгледају као љупке антропоморфне животињице, јунаци овог серијала умиру на најкрвавији могући начин. Њихова смрт је обавезно у агонији, приказана до најситнијег детаља.
- „Металокалипса“ (*Metacalypse*, 2006-13) Мрачни метал бенд „Детклок“ упада у чудне ситуације. Из њих се рађа огромно насиље, реке крви, губитак делова тела, понижавање разних врста. Већина епизода изгледа као најгори кошмар.
- „Замкованија“ (*Castlevania*, 2017-21) Овај цртани филм је настао на основу видео-игрице, а реферише на Трансилванију. Вампири и демони су главни јунаци. Крваво се обрачунавају са својим жртвама.
- „Пилећи робот“ (*Robot Chicken*, 2005-) Тешко је замислити цртани филм за децу који укључује смрт главних јунака погибијом на најбрутаније начине. Управо то приказује ово остварење.
- „Јужни/Саут Парк“ (*South Park*, 1997-) Овај цртани филм је један од најпознатијих и најгледанијих филмова последње 2.5 деценије, али приказује смрт главног јунака кроз призму комедије. Он умире у готово свакој епизоди.
- „Харли Квин“ (*Harley Quinn*, 2019-) Мелодраматична Харли сама може да пребије читав батаљон, али ни њени помоћници нису ништа мање крволочни и смртоносни.
- „Еон Флукс“ (*Aeon Flux*, 1991-95) Професионални убица, прелепа Еон, сеје смрт где год се појави. Филм је смештен у дистопијској будућности.
- „Рен и Стимпи“ (*The Ren & Stimpy Show*, 1991-96) Агресиван пас величине и облика комарца и крупан ментално заостали мачак. Бију се, крваре, повраћају, а ступају и у „сумњиве активности“ које одрасли препознају као „груби/насилни геј секс“.
- „Породични човек“ (*Family Guy*, 1999-2003; 2005-) Кроз комедију провучене су све могуће моралне прљавштине – прељуба, физичко, породично и вршњачко насиље, убиство, абортус, обмане, расизам, верска нетрпељивост итд. Цртани филм који се суочио са бројним негативним критикама, петицијама за забрану, новчаним казнама.
- „Супер девојке“ (*The Powerpuff Girls*, 1998-2005) Три слатке девојчице се боре против криминала и побеђују све који им се супротставе. Ултимативни мали суперхероји. Порука серије: насиљем се може све.

Листа нема краја, као ни насиље које се нуди младим гледаоцима чија се свест о међуљудским односима и животу тек формира.

ГЛОБАЛНА КОНЗУМЕРИСТИЧКА (НЕ)КУЛТУРА

Можемо рећи да је најчешћи проблем савремених цртаних филмова физичко и психичко насиље једних ликова над другима. Али не смемо заборавити ни промоцију других ризичних понашања која доводе до моралне декаденције гледалаца. Наредне тезе говоре о томе како савремени цртани филмови (у чему далеко предњаче амерички) кваре своје гледаоце:

- Промоција генералног непоштовања међу људима. Сви ликови на претходној листи су „хероји“ који не слушају никога, супротстављају се свима, па и члановима своје породице, сваког третирају као горег од себе.
- У том непоштовању издваја се породично непоштовање. Тако у цртаном филму „Рик и Морти“ унук онанише у присуству деде или у „Породичном човеку“ у више наврата се љубе (а могуће и воде љубав) рођени брат и сестра.
- Газе се свачија верска осећања. Хришћанство, ислам, будизам, јудаизам, хиндуизам – потпуно је неважно. Свет савремених цртаних филмова је свет без Божијег присуства, а сваки верник и свака религија се једнако „пљују“, односно представљају као глупи, заостали, бескорисни, па и потенцијално опасни.
- Газе се свачија патриотска осећања. Под маском комедије, Арапи су терористи, Руси су криминалци и шпијуни, Индијци су намазани трговци са смешним акцентом итд.
- Не постоји част, ни мушка, ни женска. Љубав је сведена на задовољење најнижијих страсти или пак приказана као мит, непостојећа и беспотребна.
- Сакаћење и убиство. Ултимативни вид агресије, отеловљење мржње која на крају доводи до нечијег унакажења и смрти.
- Духовно и културно сиромаштво, протачки вокабулар и насилничко понашање.

У глобалној конзумеристичкој култури, долази до оправдавања насиља и његовог уздицања на ниво нормативног понашања. Формира се тзв. поткултура насиља, мимо или у супротности са доминантним вредносно-нормативним системом¹⁸. Последице су немерљиве, а огледају се у социјалној декаденцији на свим нивоима.

ЗАКЉУЧАК

ЦРТАНИ ФИЛМОВИ СУ У СУПРОТНОСТИ СА ХУМАНИСТИЧКОМ ПРИРОДОМ ОБРАЗОВАЊА

Можемо рећи да насиље у цртаним филмовима има дугу историју, а циљ је био да се гледаоци подстакну на насиља над мањинама, а датира још од **карикура објављених у новинама Вилмингтона, Северна Каролина 1898. године**.¹⁹ Међутим, цртани филмови су еволуирали у промоцији насиља, тако да данас имамо садржаје од мизогиније, пребијања, убијања, касапљења, рушења, педофилије²⁰, па до ухођења (и све се представља као уобичајено).

Мишљења се разликују о утицају насиља из цртаних филмова. Значајан број истраживача верује да висок ниво насиља у цртаним филмовима чини децу агресивнијом

¹⁸ Pavićević Olivera / Nasilje i kultura // Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Vol. XXXIII, br. 1 (2014). – str. 78.

¹⁹ Расистские карикатуры 50 фото // Фан Фон. – Доступно на: <https://funfon.ru/photo/rasistskie-karikatury> (31.03.2024.)

Такође: Макгриви Нора / Как расистские карикатуры помогли разжечь резню // JSTOR. (Нора Макгриви је бивша новинарка Смитсоновског института. Такође и новинар-фриленсер из Чикага, чији се чланци објављују и у Wired, Washingtonian, Boston Globe, South Bend Tribune, New York Times и другим листовима.) Многи њени чланци се налазе и на њеном сајту: https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.8f2f1c90-66093df8-d4ecd7e1-74722d776562/https/www.smithsonianmag.com/author/nora-mcgreevy/?page=22

²⁰ Француски цртани филм „Non“ креиран је од стране француске школе ECV Animation. У цртању се без речи урања у страшну причу на тему сексуализованог насиља над децом. Главни лик види силоватеља како малтретира дечака у јавном превозу, а нико од одраслих не обраћа пажњу на то. Критика овај цртани филм сврстава у категорију 12+, или гледање само са одраслима, или још боље, прво гледање од стране одраслих. Види: Французский мультимедиа про тему педофилии // B17. – Доступно на: <https://www.b17.ru/blog/francaisecartoon/?ysclid=luelfx8ewzw417191407> (31.03.2024.)

у свакодневном животу, јер мала деца имају тенденцију да имитирају (опонашају) негативно понашање које виде на телевизији.²¹ Током године, дете које гледа у просеку два сата цртаних филмова дневно биће сведок 10.000 аката насиља.²²

Шта, дакле, урадити?

Родитељи, наравно, нису равнодушни према количини насиља приказаног у цртаним филмовима, те су предузели неколико иницијатива.²³ Тако су у САД усвојили „Закон о дечјој телевизији“, који захтева од емитера да емитују образовне емисије и пружају информације за децу. Друга иницијатива је “V-чип закон”, који родитељима даје могућност да забране насилне емисије на својој телевизији, што је систем који оцењује телевизијске емисије на основу њиховог садржаја. Наравно на простору Балкана је прилично тешко и помислити да се усвоје овакви закони, јер управо глобалне западне компаније воде политику промоције насиља и декаденције младих.²⁴

Следећа опција за родитеље је да прате које садржаје деца гледају и правовремено спрече гледање агресивних цртаћа. Као што је већ поменуто, укупно време деце испред екрана не би требало да буде дуже од два сата. То су два сата која би родитељ могао искористити не само да надгледа и повеже се са својим дететом, већ и да контролише оно што гледа. Приликом истраживања агесије деце без родитеља дошло се до резултата да су скоро сва деца која су имала проблем са агесијом, заправо, имали врло мало, ако их је уопште било, дружења са својим оцем. Што се тиче мајчиног одсуства или неукључености у живот детета, то такође може довести до већег нивоа агесије. Другим речима, да ли ће насиље из цртаних филмова деловати на децу зависи и од одсуства, односно присуства родитеља у животу деце. Ово сазнање нас води ка једној другој теми – породици и важности породице за децу.

Важна је и улога државе, тј. правосуђа. Имамо поучан пример из Русије. Недавно је Октобарски окружни суд Санкт Петербурга забранио анимирану серију „Нарру Tree Friends.“ Стручњаци су сматрали да је цртани филм „у супротности са хуманистичком природом образовања својственом Русији“. Ствар је у томе што се несреће стално дешавају цртаним ликовима, антропоморфним животињама. У одлуци суда се каже да се „Управо сцене насиља сматрају штетним за децу“.²⁵

Такође, забринути активисти и родитељи (због нереаговања државе и државних институција) објављују листе насилних цртаних филмова, са препоруком родитељима да не дозволе деци да их гледају. Критеријуми су да радња филмова садржи елементе као што су: насиље, окрутност, крв, мрачни херој, насиље, освета, опасност, борба, смрт, оружје и друге занимљиве теме у жанровима: *Цртаћ*, *Акција* и *Фантазија*. Интересантно је да се цртани филмови са насиљем највише снимају у Јапану, САД и Јужној Кореји.²⁶

²¹ Види: Почему дети воспринимают насилие в мультфильмах / фильмах? – Доступно на: <https://qastack.ru/parenting/22644/why-do-kids-pick-up-on-violence-in-cartoonsmovies> (30.03.2024.)

²² Вигман О.; Каттшройтер М.; Баарда Б. / Продольное исследование влияния просмотра телепередач на агрессивное и просоциальное поведение // Британский журнал социальной психологии, вол. 31, но. 2 (1992). – с.147-164. doi:10.1111/j.2044-8309.1992.tb00961.x. PMID 1623368.

²³ Питерс Кристен М.; Блумберг Фрэн К. / Мультяшное насилие: так ли оно вредно для дошкольников, как мы думаем? // Раннее Детство Образовательный Журнал, вол. 29, но. 3 (2002). – стр. 143-148. doi:10.1023/A: 1014576307194. S2CID 143059316.

²⁴ Milošević Zoran / Films And Series As Instruments Of Geopolitics // Film and Politics. – Belgrade : Institute for Political Studies, 2024. – p. 83-103.

²⁵ Уберите от экранов детей: мультфильмы, в которых слишком много жестокости / Чипс Журналь. – Доступно на: <https://chips-journal.ru/reviews/uberite-ot-ekranov-detey?ysclid=luefoeze3o1263356> (30.03.2024.)

²⁶ Види: Кровавые мультфильмы // Film Like. – Доступно на: <https://film-like.com/mix/640-krovavyye-multfilmy> (30.03.2024.)

На крају морамо рећи да када су у питању цртани филмови и њихово гледање треба учинити „корак назад“, тј. вратити се на образац бајки, као вечити узор. Наиме, како је напред речено ништа не може да замени ту врсту литературе и да допринесе позитивном васпитавању деце као бајке. За тако нешто је потребно изборити се против моћних транснационалних корпорација и медија које снимају цртане филмове штетне за дечју душу.

Имамо ли снаге? – остаје питање.

ЛИТЕРАТУРА

Монографске публикациије

1. Алимпијевић Бранка / Бајке у образовању и васпитању : (приручник за наставнике разредне и предметне наставе, библиотекаре, психологе, педагоге и родитеље). – Београд : Друштво школских библиотекара Србије, 2020. – 242 стр.
2. Mek Kvejl Denis / Stari kontinent – novi mediji. – Beograd: Nova, 1994. – 225 str.

Научни чланци у часописима и зборницима

1. Милошевић Зоран / Улога оца у хришћанском васпитању деце // Вредносне оријентације младих – зборник радова. Бачка Паланка: Логос, 2005. – стр. 37-44.
2. Milošević Zoran / Films And Series As Instruments Of Geopolitics // Film and Politics. – Belgrade : Institute for Political Studies, 2024. – p. 83-103.
3. Veselinović Dragan / Televizija kao deo globalnog zagađenja planete // Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti, br. 8-9 (2005). – str. 273-288.
4. Lazarević Dajana / Science And Journalism Combined In Exposing The Hidden Messages Of Film // Film and Politics. – Belgrade: Institute for Political Studies, 2024. – str. 475-487.
5. Masturah Zaki Nadia and Atiqah Sia Abdullah Nur / Animation Propaganda: The Hidden Messages in Disney Princess Animation That Affects Children Learning // Journal of Media and Information Warfare, vol. 7 (2015). – str. 43-67.
6. Миленковић Слајана / Утицај цртаних филмова на предшколску децу // Норма, вол. 13, бр. 3 (2008). – стр. 163-172.
7. Aleksić Hil Olivera, Srećković Nataša i Stupar Sanja / Crtani filmovi u svakodnevnom životu dece i mladih // Psihijatrija danas, vol. 51, br. 1-2 (2019). – str. 69-77.
8. Lin Ling-Yi, Cherng Rong-Ju, Chen Yung-Jung, Chen Yi-Jen, Yang Hei-Mei / Effects of television exposure on developmental skills among young children // Infant Behavior and Development, vol. 38. – str. 20-26.
9. Торлак Нада и Торлак Петар / Телевизијски програми за децу у Србији // Годишњак Факултета за културу и медије, год. VII, бр. 7, (2015). – стр. 327-340.
10. Coyne Sarah M. and Whitehead Emily / Indirect Aggression in Animated Disney Films // Journal of Communication, Volume 58, Issue 2 (2008), p. 382–395.
11. Pavićević Olivera / Nasilje i kultura // Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja, Vol. XXXIII, br. 1 (2014). – str. 75-93.
12. Вигман О., Каттшройтер М., Баарда Б. / Продольное исследование влияния просмотра телепередач на агрессивное и просоциальное поведение // Британский журнал социальной психологии, вол. 31, но. 2 (1992). – с.147-164. doi:10.1111/j.2044-8309.1992.tb00961.x. PMID 1623368.
13. Питерс Кристен М., Блумберг Фрэн К. / Мультипликативное насилие: так ли оно вредно для дошкольников, как мы думаем? // Раннее Детство Образовательный Журнал, вол. 29, но. 3 (2002). – стр. 143-148. doi:10.1023/A: 1014576307194. S2CID 143059316.

Интернет извори

1. Children Watching Tv Statistics: Market Report & Data // Gitnux. – Доступно на: [https://gitnux.org/children-watching-tv-statistics/#:~:text=children's%20media%20consumption.-,Most%20\(71%25\)%20children%20in%20America%20aged%20between%208%20and,understanding%20children's%20consumption%20of%20television.](https://gitnux.org/children-watching-tv-statistics/#:~:text=children's%20media%20consumption.-,Most%20(71%25)%20children%20in%20America%20aged%20between%208%20and,understanding%20children's%20consumption%20of%20television.) (29.03.2024.)

2. 10 Hidden Adult Jokes In Popular Disney Films // Screen Rant. – Доступно на: <https://screenrant.com/disney-kids-movies-dirty-jokes-secret/> (29.03.2024.)
3. Top 10 Inappropriate Jokes In Disney Movies You Missed As A Kid // Watch Mojo. – Доступно на: <https://www.watchmojo.com/articles/top-10-inappropriate-jokes-in-disney-movies-you-missed-as-a-kid/gurgle-almost-swears-finding-nemo> (29.03.2024.)
4. Violence in Disney: An Examination of Early and Recent Animated Major Motion Picture Films Based on European Fairy Tales // Digital Showcase. – Доступно на: <https://digitalshowcase.lynchburg.edu/studentshowcase/2019/presentations/13/> (29.03.2024.)
5. Расистские карикатуры 50 фото // Фан Фон. – Доступно на: <https://funfon.ru/photo/rasistskie-karikatury> (31.03.2024.)
6. Французский мультфильм про тему педофилии // Б17. – Доступно на: <https://www.b17.ru/blog/francaisecartoon/?ysclid=luefx8ewzw417191407> (31.03.2024.)
7. Почему дети воспринимают насилие в мультфильмах / фильмах? – Доступно на: <https://qastack.ru/parenting/22644/why-do-kids-pick-up-on-violence-in-cartoonsmovies> (30.03.2024.)
8. Уберите от экранов детей: мультфильмы, в которых слишком много жестокости / Чипс Журналь. – Доступно на: <https://chips-journal.ru/reviews/uberite-ot-ekranov-detej?ysclid=luefeoze3o1263356> (30.03.2024.)
9. Кровавые мультфильмы // Film Like. – Доступно на: <https://film-like.com/mix/640-krovavye-multfilmy> (30.03.2024.)

Даяна Лазаревич
Зоран Милошевич

НАСИЛИЕ В МУЛЬТФИЛЬМАХ – КУЛЬТУРНО- СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация

Рост насилия в мультфильмах и т.н. скрытое и очень вредное содержание в них стало популярной темой прежде всего в журналистике, а затем и в науке в последние пару десятилетий. Растет число родителей, которые строго контролируют мультфильмы, которые смотрят их дети, считая их подстрекательством к агрессивному поведению. Подобные обвинения зафиксировали учителя и руководители отечественных и зарубежных школ. В работе, предложенной научной и широкой публике, проанализировано потенциально вредное воздействие мультфильмов на поведение детей, наиболее распространенными из которых являются: физическое и психологическое насилие над окружающими, нереалистичное изображение тела и физических возможностей, создание иллюзии безбожного мира. чудес, сексуальных инсинуаций, а в последнее время даже сатанинских тенденций.

Ключевые слова: мультфильмы, дети, образование, социальное поведение детей, современная культура.

NASILJE KAO BITAN ČINILAC POLITIČKOG PONAŠANJA

Sažetak

Ponašanje i političko ponašanje privlači pažnju i sve vrste interesovanja naučne i stručne javnosti i životne prakse.

Ponašanje ljudi je nužan i složen proces demonstracije postojanja i življenja kao posebnosti bitnog svojstva ljudskog i društvenog života. Ponašanje je oblik ispoljavanja energije sila bića i stvari. Svaki čovjek, organizam, stvar, predmet se ponaša na neki način. Obično u razmatranju ponašanja kao društvenog realiteta i pojma savremena literatura govori o devijantnom ponašanju. A da bi govorili o devijantnom ponašanju prvo moramo poći od toga šta je to normalno ponašanje jer po pravilima logike i metodologije definicija mora biti pozitivna.

Nesumnjivo da je u osnovi ponašanja opažanje, doživljavanje i svijest, a da se ljudi ponašaju u skladu sa svojim potrebama, shvaćenim kao motivima pokretačima, interesima i ciljevima kao i da se odnosi između ljudi ostvaruju ponašanjem. Dakle, odnos, kao dinamičku kategoriju, možemo shvatiti kao stimulans ili proizvod ponašanja. Zapravo odnos se manifestuje kroz ponašanje kojim se spoznaje i predviđa ponašanje i odnos drugog prema sebi.

Ponašanje se može posmatrati kao svjesno, nagonско, emocionalno, iracionalno, adaptivno i neadaptivno, socijalizirano i nesocijalizirano, normalno i devijantno, itd. Da bi se upustili u podjelu ponašanja prvo moramo poći od toga šta je to, dakle normalno ljudsko ponašanje pod kojim smatramo da je to ponašanje subjekta društva u skladu sa važećim pravilima konkretnog društva. A da pritom svako odstupanje od normalnog se tretira kao devijantno ponašanje.

U suštini svako ponašanje sadrži sekvence normalnog i devijantnog što je uslovljeno kretanjem, razvojem i promjenama čovjeka (individue) i ljudskog društva, razvojem i promjenama pravila ponašanja (društveno prihvaćenih aktuelnih pravila i sistema vrijednosti). Između normalnog i devijantnog ponašanja posreduje psiha određenog kvaliteta i kvantiteta, pri čemu ne smijemo zanemariti inteligenciju kao psihofizičku sposobnost izbora ponašanja i njegove primjerenosti aktuelnoj situaciji subjekta, njegovim interesima, potrebama i problemima i načinu njihovog zadovoljavanja i rješavanja.

Političko ponašanje tretiramo samo kao jedan od oblika ljudskog ponašanja političkih subjekata koji upravljaju i organizuju ljudsko društvo i u njemu utvrđuju pravila ponašanja.

Nasilje je bitan činilac političkog ponašanja političkih subjekata s osloncem na upotrebu sile, koja je u osnovi monopola intelektualnog uma i fizičkog nasilja, a s ciljem da se iznudi ponašanje koje je protivno volji društvenih subjekata radi postizanja sopstvenih definisanih političkih interesa i ciljeva.

Političko nasilje predstavlja primjenu sile nosilaca političke vlasti i ono se ostvaruje direktno ili indirektno u sferi politike odnosno direktna ili indirektna primjena sile nad životom i tijelom, sviješću, voljom, materijalnim i duhovnim dobrima stvarnog ili potencijalnog političkog protivnika.

Ako nosioci političke vlasti u primjeni sile (direktno ili indirektno) to čine u skladu sa odredbama važećih pravila i procedura u tom slučaju političko nasilje kao činilac političkog ponašanja ima svojstva legalnog.

Međutim, u slučaju da u političkom nasilju dominiraju činioци negativnih svojstava, oblika, usmjerenosti i posljedica ono ima svojstva nelegalnog.

¹ Univerzitet u Sarajevu – Fakultet političkih nauka, dzevad.termiz@fpn.unsa.ba

² Univerzitet u Sarajevu – Fakultet za upravu, ermin.kuka@fu.unsa.ba

Navedene dvije osnovne situacije, legalnog i nelegalnog političkog nasilja u političkom ponašanju nosilaca političke vlasti u praksi društvene stvarnosti nerijetko sadrže komponente i normalnog i devijantnog odnosno legalnog i nelegalnog političkog nasilja u političkom ponašanju.

U sadržaj političkog ponašanja spadaju brojni, raznovrsni i složeni činioci proizvodnje dobara i zadovoljavanja ljudskih potreba, ljudske uzajamnosti i solidarnosti bez koje nema opstanka i razvoja zajednice i ljudskog društva, sticanja znanja i njihove primjene, do rada i odnosa u procesu rada, slobodno vrijeme, odmor i zabava. Sve je to regulisano, uređeno i definisano sistemima normi – zakona, podzakonskih i drugih akata koje propisuju, utvrđuju i donose subjekti političke vlasti. Tako se nameće logično pitanje – da li to subjekti u procesu primjene primjenjuju odgovorno i da li subjekti (građani) to prihvataju dobrovoljno.

Nema sumnje da je sila u osnovi nasilja (oblik primjene sile) kojom se subjekti (građani) primoravaju (prinude) na ponašanje u skladu s odredbama važećih normi koje su utvrdile vlasti države – političke vlasti i da svako pridržavanje tih normi se može (ali i ne mora) nagraditi a nepridržavanje sankcionirati (kazniti).

Zar prethodno navedeno nije političko nasilje, bitna komponenta političkog ponašanja subjekata u procesima upravljanja, organizovanja, vladanja (moći i uticaja) velikim skupinama ljudi u svim oblastima ljudskog i društvenog života, što zahtijeva hijerarhiju (poredak u kome se moraju znati dužnosti, prava, odgovornosti, nadležnosti) čije bitne odredbe su: vlast, sankcija, dakle sila i nasilje.

Prema tome, čovjek kao proizvod sile (prirodne i društvene), nosilac sile i predmet uticaja sile, ali i njegovog opstanka je bitan činilac svih društvenih i političkih procesa i pojava i pored svih ideja o „pravnoj državi“, „vladavini prava“ u savremenoj državi, „upravljanje naroda društvom pomoću države u podsticanju stvaralačkih pozitivnih osobina“, itd.

Čovjek sa svojstvima svog uma (razuma), emocija, osjećanja, osobina i sposobnosti ima svoje potrebe, interese i ciljeve koji su u biti njegove egzistencije i funkcioniranja (aktivnosti, akcija), ima razne statuse, uloge, funkcije tokom svog života i razvoja, razvoja i promijena u razvoju savremenog ljudskog društva, bio on (čovjek) nosilac upravljanja, organizacije, vladanja (moći i uticaja) ili predmet tih uticaja i uticaja, primoravanja (moranja, trebanja).

To je čovjek bez koga nema države, politike, upravljanja, organizacije, vladanja – vlasti (vladar – podanik), bez koga nema društva, društvenih i političkih pojava i procesa.

Uvijek to je (i tu je) čovjek!

Ključne riječi: sila, nasilje, ponašanje ljudi, političko ponašanje, političko nasilje, politika, političke pojave, politički procesi

VIOLENCE AS AN ESSENTIAL FACTOR OF POLITICAL BEHAVIOR

Abstract

Behavior and political behavior attract the attention and all kinds of interest of the scientific and professional public and life practice.

Human behavior is a necessary and complex process of demonstrating existence and living as a special feature of essential human and social life. Behavior is a form of manifestation of the energy of the forces of being and things. Every person, organism, thing, object behaves in a certain way. Usually, when considering behavior as a social reality and concept, modern literature talks about deviant behavior. And in order to talk about deviant behavior, we must first start from what is normal behavior, because according to the rules of logic and methodology, the definition must be positive.

Undoubtedly, the basis of behavior is perception, experience and awareness, and that people behave in accordance with their needs, understood as driving motives, interests and goals, as well as that relationships between people are realized through behavior. So, the relationship, as a dynamic category, can be understood as a stimulus or a product of behavior. In fact, the relationship is manifested through the behavior by which one recognizes and predicts the behavior and attitude of the other towards oneself.

Behavior can be viewed as conscious, instinctive, emotional, irrational, adaptive and non-adaptive, socialized and non-socialized, normal and deviant, etc. In order to engage in the division of behavior, we must first start from what it is, i.e. normal human behavior which we consider that this behavior of the subject of the company is in accordance with the valid rules of the specific company. And that any deviation from normal is treated as deviant behavior.

Essentially, every behavior contains sequences of normal and deviant, which is conditioned by the movement, development and changes of man (individual) and human society, development and changes of behavioral rules (socially accepted current rules and value systems). Between normal and deviant behavior, the psyche mediates a certain quality and quantity, while we must not ignore intelligence as the psychophysical ability to choose behavior and its appropriateness to the current situation of the subject, his interests, needs and problems and the way to satisfy and solve them.

We treat political behavior only as one of the forms of human behavior of political subjects who manage and organize human society and determine the rules of behavior in it.

Violence is an important factor in the political behavior of political subjects based on the use of force, which is the basis of the monopoly of the intellectual mind and physical violence, with the aim of forcing behavior that is against the will of social subjects in order to achieve their own defined political interests and goals.

Political violence represents the use of force by the holders of political power and it is realized directly or indirectly in the sphere of politics, that is, the direct or indirect use of force over the life and body, consciousness, will, material and spiritual goods of an actual or potential political opponent.

If the holders of political power in the use of force (directly or indirectly) do so in accordance with the provisions of valid rules and procedures, in that case political violence as a factor in political behavior has the properties of legal.

However, in the event that political violence is dominated by factors of negative characteristics, form, orientation and consequences, it has the characteristics of illegality.

The aforementioned two basic situations, legal and illegal political violence in the political behavior of political power holders in the practice of social reality, often contain components of both normal and deviant, i.e. legal and illegal political violence in political behavior.

The content of political behavior includes numerous, diverse and complex factors of the production of goods and the satisfaction of human needs, human reciprocity and solidarity without which there is no survival and development of the community and human society, the acquisition of knowledge and its application, to work and relationships in the work process, free time, rest and fun. All this is regulated, ordered and defined by systems of norms - laws, by-laws and other acts that are prescribed, established and adopted by subjects of political authority. Thus, a logical question arises - whether the subjects in the application process apply it responsibly and whether the subjects (citizens) accept it voluntarily.

There is no doubt that force is at the basis of violence (a form of application of force) by which subjects (citizens) are forced (coerced) to behave in accordance with the provisions of valid norms established by the state authorities - political authorities and that any adherence to these norms can (but also does not have to) reward and sanction (punish) non-compliance.

Isn't the above mentioned political violence, an essential component of the political behavior of subjects in the processes of managing, organizing, governing (power and influence) large

groups of people in all areas of human and social life, which requires hierarchy (an order in which duties, rights, responsibilities must be known, competences) whose essential provisions are: power, sanction, thus force and violence.

Therefore, man as a product of force (natural and social), bearer of force and object of influence of force, but also of his survival, is an important factor in all social and political processes and phenomena, despite all ideas about "rule of law", "rule of law" in modern to the state, "management of the people's society by means of the state in encouraging creative positive qualities", etc.

A person with the properties of his mind (reason), emotions, feelings, traits and abilities has his own needs, interests and goals which are the essence of his existence and functioning (activities, actions), has various statuses, roles, functions during his life and development, development and changes in the development of modern human society, whether he (man) is the bearer of management, organization, rule (power and influence) or the subject of these influences and influences, coercion (must, need).

This is the man without whom there is no state, politics, management, organization, rule - authority (ruler - subject), without whom there is no society, social and political phenomena and processes.

It is always (and there is) a man!

Keywords: force, violence, human behavior, political behavior, political violence, politics, political phenomena, political processes

NASILJE KAO BITAN ČINILAC POLITIČKOG PONAŠANJA

Odredbe naslova teme nas obavezuju da obradimo prvo silu i nasilje, a zatim ponašanje i političko ponašanje, te ulogu i funkcije sile u ostvarivanju društvene i političke uloge države što determinira i uslovljava sistematizaciju i tok u nastavku izlaganja.

1. SILA, BITAN ČINILAC POLITIKE I POLITIČKOG PONAŠANJA

Opšti pojam sile se može definisati kao „dovoljnu koncentraciju energije određene vrste koja je sposobna da svojim djelovanjem (aktivnošću) izazove posljedice u svom okruženju.“³ Navedena – citirana definicija dozvoljava da na osnovu kriterijuma porijekla (izvora) razlikujemo prirodnu i društvenu silu.

Pažljivim proučavanjem cjeline procesa, dolazimo do zaključka da odnosi prirodne i društvene sile i kombinacije njihovog djelovanja i efekata su u osnovi svih konflikata⁴ na planeti Zemlji. Na dostignutom savremenom nivou saznanja nepotrebno je i suvišno dokazivati navedeno stanovište, dovoljno se podsjetiti kako se odigrava lanac ishrane i kako se odvijaju prirodni procesi kao što su smjene godišnjih doba i npr. ciklusi klimatskih promjena. Enciklopedijska literatura se bavila problemima sile, kao i razlikama između prirodne i društvene sile.

Tako npr. Politička enciklopedija⁵ tretira realitet i pojam sile dajući mu više značenja:

(1) „U najširem, nespecifičnom značenju, ona znači isto što i moć (podv. autori);

³ Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, str. 20.

⁴ Bakić, J.; Muratbegović, E. (prir.). Rummel R.J., Oser L.A. Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, 2001, str. 185. Definicija – definisanje konflikta, vidi i o nivoima konflikta, str. 186-188.

Simeunović, D., Uvod u političku teoriju, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 99-101.

⁵ Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 956-957.

- (2) U užem, specifičnom smislu, ona znači posebnu vrstu moći – onu koja dejstvuje protiv volje onoga na koga je upravljena (podv. autori);
- (3) U najužem značenju, ... u društvenim naukama, pa i u političkoj nauci; sila znači fizičku silu, tj. sila je mogućnost upotrebe sredstava fizičke prinude, odnosno sama ta upotreba (podv. autori);
- (4) Ponekad se izjednačava i sa nasiljem, ... nametanje sile radi održavanja i prisiljavanja na nešto što se ne želi ... Sila ..., neophodna i veoma značajna društvena pojava u društvu u kojem postoje borbe ...“ (podv. autori).

Nećemo se baviti analizom citirane definicije, ali naša podvlačenja, skreću pažnju na neke značajne momente odredbi navedene definicije. Međutim, evidentna je jedna fundamentalna greška u ovom složenom iskazu o sili a to je da iskaz, čak i ne spominje, prirodnu silu koje ne samo da postoje, već djeluju i znatno su nadmoćnije od sila društva. U prilog tome dovoljno je navesti činjenicu da je čovjek (kao prirodno biće) u početnim periodima njegovog razvoja proizvod prirodnih sila, te da je njegov opstanak i razvoj uslovljen njegovom „životnom snagom“ i „nagonima samoodržanja“ sposobnošću da se brani i odbrani od raznih ugrožavanja – prirodnih i društvenih⁶ i da silom uma i primjenom fizičke sile obezbijedi sebi egzistencijalne potrebe. Svaki čovjek je nužno izložen djelovanju prirodnih sila i prinuđen da se vlastitim sposobnostima i naporima njima odupre.

Stanovište iskaza u „Političkoj enciklopediji“ koje izjednačava realitete moći i sile nije prihvatljivo. Možemo prihvatiti činjenicu da je sila jedna od značajnijih komponenti moći, ali isto tako evidentna je svakodnevna manifestacija moći bez sile. To potvrđuje umno stvaralaštvo, moć uma koji nije nikakva primjena sile, npr. moć predviđanja na osnovu saznanja o tendencijama pojave, što je u političkoj praksi i djelatnosti politike izuzetno značajno.

Nije bolja situacija ni sa „Pravnom enciklopedijom“⁷ koja ne tretira i ne obrađuje prirodnu silu. Osnovne odredbe poimanja i definicije sile u krivičnom pravu je svođenje sile na upotrebu fizičke snage (tjelesne ili mehaničke) prema drugom licu da bi se ono prinudilo da nešto učini ili ne učini. Dakle, pod uticajem sile neko drugi je onemogućen da donosi vlastite odluke ili pristupa u skladu sa vlastitim odlukama.

Tako odnos sile i ljudske volje nije dovoljno shvaćen a ni zakonska rješenja nisu u mogućnosti da na odgovarajući i prihvatljiv način normiraju i usklade sve situacije tog odnosa (sile i volje).

Našu pažnju u obradi ove teme više privlači, ali i obavezuje društvena sila koja je u osnovi izvedena iz prirodnih sila, kao posebna i određena društvena reinterpretacija prirodnih sila, koje i kada su skrivene one ostaju fizičke sile.

Bitna razlika između prirodnih i društvenih sila jeste ljudski um i sposobnosti njegovog razvoja, ljudske emocije i konstrukcije ljudskog tijela, u kojoj bitnu ulogu imaju njegovi udovi, kao instrumenti njegovog bitka i snage.⁸ Upravo taj skup uma, emocija, konstrukcije ljudskog tijela i njegove snage daju sposobnosti čovjeku za njegov stvaralački i/ili rušilački rad u borbi sa prirodnim silama (silama prirode).

Sila ljudskog društva je uslovljena dvjema fundamentalnim sposobnostima, i to:

prvo, sposobnost za, ne samo individualni, zajednički stvaralački rad koji je međusobno funkcionalno povezan bez čega ne bi bila moguća podjela rada, i

drugo, sposobnost organizacije i uspostavljanja – razvojni poredak.

Sila i primjena sile je očevidna od rođenja i kroz cijeli period ljudskog (individualnog) i društvenog života. Taj proces započinje od rođenja kada majka hrani novorođenče i

⁶ Termiz, Dž., Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 31-33.

⁷ Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979, str. 1289.

⁸ Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, str. 24.

zadovoljava njegove egzistencijalne potrebe što je određeni rad, a svaki rad je utrošak određene količine energije – sile. Ali to je specijalna sila koja je u osnovi življenja i ona se kroz življenje manifestuje. U tom procesu, sila se pojavljuje kasnije kada se ostvaruje prenošenje znanja i odgojem.⁹

Prema tome, prirodni zakon i prirodni poredak, preko sile života i njenih odrednica je ugrađen u svakog pojedinca i u svaku osnovnu zajednicu ljudskog društva. Tako je sila prirode preduslov za zajednicu koja u početku nastaje na osnovu nagona, a nagoni imaju i dobijaju sve veću ili manju snagu u životu savremenih ljudi.

Priroda je svojim poretkom manifestovala silu u nastanku, razvoju, promjenama i kraju ljudskog života, razlikama među ljudima i drugim živim i neživim tvorevinama prirode, lancu ishrane, itd.

Kretanje moći i sile pojedinca u životnoj praksi obilježavaju dvije bitne činjenice:

prvo, svakog pojedinca opredjeljuju različite sile (prirodne i društvene), a koji svojim radom i djelanjem stiču i održe razne kvalitete i kvantitete sile;

drugo, svaka zajednica je funkcionalni skup pojedinaca čija sila se razlikuje od sile pojedinaca, ali ih ona i obuhvata, koji djeluju unutar i van zajednice.

A svaka zajednica je zasnovana na saradnji u ostvarivanju zajedničkih interesa i ciljeva. To nas dovodi do razlikovanja individualnih interesa i ciljeva u zajednici i van nje, i razlikovanja interesa i ciljeva zajednica međusobno. I tu se pojavljuje konkurencija u ostvarivanju individualnih interesa i ciljeva i ciljeva zajednica među sobom. Zajednički interesi i ciljevi zajednice zahtijevaju saradnju svih kao prioritet da bi zajednica opstala u konkurenciji sa drugim zajednicama.

U individualnim konkurencijama čovjek kao pojedinac nastupa sa skupom svojih sila i pritom se sudara sa silama konkurenta. U ovoj situaciji se ne radi o primjeni fizičke sile u obliku nasilja¹⁰, već odgovarajuće sile u takmičenju koje se odigrava po prihvaćenim pravilima. Izraz – pojam i termin „prihvaćena pravila“ shvatamo, tumačimo i koristimo zato što su sva pravila prinudna. Dakle, ona su od nekoga nekome nametnuta i on ih je prihvatio, a njih nikada ne donose niti kontrolišu ni konkurenti ni takmičari.

Pored sile (sila) pojedinca kao osnovnog činioca sastava društva, postoje i sile grupe (društvenih grupa) i mikro i makro zajednice. Društvene grupe kao šire i složenije skupine pojedinaca u društvenoj zajednici mogu biti:

„a) ... mnogobrojne;

b) neke od njih jesu trajne;

c) nastaju na raznim osnovama;

d) stepen unutrašnje povezanosti im je različit;

e) ciljevi su im različiti;

f) obuhvataju različit broj pripadnika;

g) nosioci su raznih moći, sile i društvenog uticaja;

h) različito su organizovane.“¹¹

U kontekstu razmatranja ove teme naophodno je razmotriti statusno najviše grupe sa najvišim uticajem. A da bi to postigli neophodno je da, prije svega, definišemo „uticaj“ i „uticanje“, kao i odnos pojma i realiteta uticanja, uticaja, moći i sile. Već ranije spominjana „Politička enciklopedija“, uticaj u posebnoj odrednici, definiše iskazom: „1. Pojam uticaj tijesno je vezan sa nekim središnjim pojmovima u političkoj nauci (moć, vlast) i dosta često se određuje na negativan način u odnosu na ove. Uopšte, pod uticajem se podrazumeva odnos u

⁹ Milosavljević, G. Projektovanje obuke, Bemust, Sarajevo, 2003, str. 36-37.

¹⁰ Simeunović, D., Uvod u političku teoriju, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 99-104.

¹¹ Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 217, str. 27-28, vidi o društvenim grupama i Termiz, Dž., Socijalne nejednakosti po osnovi zloupotrebe prava i ovlašćenja, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1991.

kome politički subjekt (pojedinačni ili grupni) navodi druge subjekte da deluju na način na koji se inače ne bi ponašali“ (podv. autori).

Iz ovakve odredbe proizilaze iz odgovarajuće razlike između pojma uticaja, s jedne strane, i moći i vlasti, s druge strane (podv. autori)... ne predstavlja odnos dominacije... u predviđanju reakcija drugih učesnika u političkom životu i prilagođavanju sopstvenog ponašanja u skladu s ovim, leži suština uticaja kao političkog odnosa... u nekim slučajevima pokazuje tendenciju da preraste u odnos moći ili institucionalizovane moći (vlasti)¹² (podv. autori).

Ono što zapažamo jeste da enciklopedijska i druga stručna literatura na prostoru ex SFRJ, ne definiše pojam „uticaj“ ni da ga obilato koristi.

Razumljivo je da „Politička enciklopedija“ fokus interesovanja stavlja na politički uticaj kao društvenu i političku pojavu i da pritom ne razlikuje uticanje i uticaj. Iz ovog proizilaze bar dva značajna pitanja:

(1) postoji li uticanje i uticaj u prirodi? i (2) da li pojam uticanje sadrži i pojam uticaj?

Nesumnjivo je da postoje prirodni uticaji na: (1) prirodne tvorevine i (2) na ljudsko društvo i njegove mogućnosti razvoja. Proučavanjem prirodnih uticaja možemo konstatovati da određeni uticaji nastaju kao posljedica aktivnosti neke prirodne pojave (prirodne sile) na neku prirodnu tvorevinu mijenjajući je ili stvarajući novu. Dakle, u tom procesu uticaja proizveden je efekat u kome je dejstvom aktivne sile nastao efekat. Na osnovu opisa procesa ostvarivanja uticaja evidentna je razlika između uticanja kao procesa i uticaja kao efekta (rezultata) uticanja. Prema tome, jasno je da u strukturi pojave: postoji sila, da ta sila razvija aktivnost kojom djeluje na određeni objekt; i da je uticaj posljedica koje je to dejstvo (uticanje) na objekt izazvalo.

Logično se nameće pitanje o uticanju i uticaju u društvu. U društvu uticaj se ostvaruje odnosom između subjekata i što, taj, uticaj nije prost efekat dejstva sila, već je on (uticaj) rezultat dejstva sila u susretu.

Individualni ili kolektivni subjekt ima potrebu (motiv) ili interes da utiče na drugog subjekta (subjekte – individualne ili kolektivne).

Snaga potrebe ili interesa nosioca uticaja opredjeljuje ga na vršenje uticaja i obavljanje određenih radnji uticaja na drugog subjekta. Koje su to radnje uticaja to zavisi od više faktora kao što su: predmet i razlog uticaja, situacija u kojoj se uticaj ostvaruje, težnja i cilj uticaja, itd. pri čemu i subjekt na koga se utiče isto tako raspoláže određenom snagom (skupom sila), sviješću i voljom (komponente ljudskog i društvenog ponašanja), i da taj subjekt („predmet uticaja“) ima takođe svoje potrebe i interese, te da ima određenu dozu egoizma koji je nužan za nagon za samoodržanje (eros). U procesu uticanja subjekta na subjekta nalaze se najmanje dvije potrebe, dvije volje i dva sistema vrijednosti, koji mogu biti i prije početka uticanja potpuno saglasni, potpuno nesaglasni, pa čak i protivurječni (ne ulazeći u mnoge moguće varijacije).

Očigledno je da uticanje i uticaj nisu homogeni, već su veoma složeni procesi i situacije koje čine faktori (aktivni činiooci) određene snage djelanja i usmjerenosti u fazama procesa djelanja. Uticanje je nužno opštenje dvije sile, i u samom početku to je konflikt¹³ koji se može ublažiti ili nestati, ali se može i produbljivati i ostvarivati (izvršavati) borbom uz primjenu fizičke sile.

U situaciji u kojoj subjekti (oba subjekta) imaju iste potrebe i interese koje mogu zadovoljiti prihvatljivim metodama i sredstvima za obje strane uticanje se odvija olakšavanjem (pa čak i isključivanjem) faktora konflikta s osloncem na usaglašavanje korištenjem argumenata čiji je efekat usklađeno djelovanje na obostranu korist. Tipičan primjer takvog

¹² Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 1126.

¹³ Kozer Luis, Funkcija društvenog sukoba, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2010, str. 101-105.

uticanja i uticaja subjekata u procesu je onaj u kome se koristi (prvenstveno) sila razuma i znanja, a ne koristi fizička sila.

Dakle, uticaj je rezultat, a uticanje podrazumijeva i obuhvata skup djelotvornih radnji čijim dejstvom se obezbjeđuje pristanak na određenu situaciju i odnos, što nam omogućava razmatranje uticaja koji se ostvaruju prijetnjom i primjenom sile. Nesumnjivo da strah od kazne uz uvjerenje da je korisno se ponašati u skladu sa prihvaćenim i propisanim normama utiče na ponašanje ljudi u skladu sa tim normama. Suština uticanja i uticaja se ogleda u trajnom djelovanju usmjerenja ljudskog ponašanja s osloncem na faktore razuma i osjećanja. Tako su saznanja, vjerovanja i uvjerenja instrumenti uticanja i uticaja. Nedvojbeno se nameće zaključak da svako uticanje i uticaj je primjena određene količine i vrste sile kojom se ostvaruje (postiče) pristanak na određeno ponašanje subjekata na koje se utiče!¹⁴

I ako se u potpunosti slažemo sa sudom istaknutog profesora S. Milosavljevića, ipak nam se nameće pitanje: Da li postoje razlike u načinu ostvarivanja uticaja npr. da li je pristanak – rezultat dogovora, ubjeđivanja, prijetnje u nekom obliku i sl., da li među navedenim i drugim načinima postoje methodske razlike. U životnoj, stručnoj pa i naučnoj praksi koristi se i riječ upliv u označavanju pojma i termina realiteta uticaj koja sadrži riječ ticanje kao neku interventnu radnju u vezi s nekom pojavom, što je situacija i sa rječju upliv što obuhvata izvjesne radnje kojima se ostvaruje efekat (rezultat), a taj rezultat može biti i promjena ili održanje. I ovo dalje otvara pitanje korištenja pojmova i termina kojim označavamo realitete prakse društvene stvarnosti i koje koristimo u naučnom jeziku (naučnim jezicima) i u procesu komunikacije. Ovo nas podstiče na promišljanje odnosa realiteta, pojmova i termina, kao i odnosa pojmova npr. opštenje (u prirodi – odnos rijeke i obale, ili u društvu neverbalna komunikacija) i komunikacije pri čemu bitnim kategorijalnim pojmom smatramo opštenje.¹⁵ Ne možemo se složiti sa definicijama uticanja i uticaja koje uticanje i uticaj vide kao izazivanje promjene. O značenju i značaju pojmova u nauci, naučnoistraživačkoj, stručnoj i životnoj praksi, pored ostalog govori i potvrđuje i pojam moći kao jednog od bitnih izvora uticanja i uticaja na osnovu čega se povezuje moć i uticaj.

Mnogi autori, navedenih naučnih i drugih djela, definišu moć – pojam i realitet, s namjerom da ukažu na razliku između moći i sile a što se i u ovom tekstu čini.

„Politička enciklopedija“ moć određuje kao „sposobnost proizvođenja izvesnih promena, odnosno pojava u svetu, a politička moć je sposobnost proizvođenja takvih promena u političkom životu.“¹⁶

Ne bi bilo ništa sporno da navedena definicija ne ističe sposobnost kao bitnu odredbu moći, a ljudi odnosno ljudska bića imaju isključivo osobnu sposobnost, te je zbog toga navedena definicija jednostrana.¹⁷ Druga jednostranost citirane definicije je tvrdnja da je moć „sposobnost proizvođenja promene“, a po čemu se onda razlikuje tako definisana moć od sile koja takođe izaziva promjene i koja je onda razlika i po čemu se razlikuje moć prirode od moći ljudi.

Često citirana „Politička enciklopedija“ u odrednici „sila“ tvrdi da neki autori poistovjećuju moć i silu.

Istaknuti profesor Slavomir Milosavljević svojim djelima „Politička akcija“ i „Istraživanje političkih pojava“ je zasnovao Metodologiju političkih nauka. Navedeni autor

¹⁴ Milosavljević, S., Politička akcija, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 1977, str. 88-100.

¹⁵ Termiz, Dž.; Arežina, V., Problemi istraživanja i naučnog proučavanja komunikologije, Amos Graf, Sarajevo, 2015, str. 20-26.

¹⁶ Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 584.

¹⁷ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka (treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo/Beograd, 2022, str. 87-89.

tako, pored ostalih, značajnih djela je u djelu „Politička akcija“ obradio pojam moći pod naslovom „Politička i društvena moć“ pri čemu se nije bavio cjelinom društvenog realiteta moći jer se bavio samo jednim dijelom politike – političkom akcijom.¹⁸ Autor smatra da su opšte interesantna pitanja društva – upravo pitanja društvene moći. Navedenu postavku treba razumjeti da je društvena moć bitna sposobnost ljudskog društva da stvara i da se razvija, i da pri tome se prilagođava okruženju, utiče na okruženje i prilagođava ga svojim potrebama. U tekstu pod navedenim naslovom autor kaže: „Vlast se ne može poistovjećivati sa moći. Osnovni sadržaj vlasti je sposobnost iznuđivanja i to preventivno pretnjom primene ili primenom fizičkog nasilja. Moć je obuhvatniji pojam – širi, i dublji. U suštini, moć je kapitalno svojstvo, određeno, pozitivno, u čijoj je biti sposobnost i sadržina progressa...

... Moć je, reklo bi se, vrhunsko svojstvo i totalitet očovečeni čovek, čija je ona (moć) neotuđiva osobina.“¹⁹

I iskaz o moći ima odredbu jednostranosti zato što on (iskaz) govori o pozitivnim stranama moći. Međutim, moć i sila imaju i svoju negativnu, razarajuću i rušilačku stranu, ali ne treba izgubiti iz vida da pozitivne promjene i progres (napredak – pozitivni razvoj) ne može bez rušenja otklanjajući zapreke progressu.

Isto tako profesor Milosavljević u naprijed navedenom djelu navodi iskaz – rečenicu „akumuliranosti snage (podv. autori) da u postojećim okolnostima i situacijama otvara nove vidike...“²⁰

U ovoj rečenici autor koristi riječ „snaga“ vjerovatno asociirajući na silu kako bi izbjegao smisao pejorativnog značenja termina – riječi sila, mada moć povezuje sa akumulacijom snage – sile!²¹

Moć se ne odnosi i moć nije samo kreiranje politike, pa kada je riječ o društvenoj moći ona se pojavljuje i manifestuje kao stvaralačka i rušilačka u svim oblastima ljudskog i društvenog života. Moć se često povezuje sa iskazom „nešto moći“²² – što može da znači ostvarivanja neke situacije, pozicije, odnosa ili stvoriti ili uništiti neku stvar ili pojam.

Prema tome, moć nije samo sila, i nije sposobnost koja se zasniva samo na jednoj generisanoj sili, već je to sposobnost ostvarivanja sprege snage uma – razuma, osjećaja i vjerovanja u društvenom stvaranju ali i uništavanju uz primjenu sile i nasilja ili bez njih, uticajem.

Imajući u vidu da je uticaj – uticanje fundamentalni pojam i realitet u politici ali ostvarivanju društvene moći čiju najpotpuniju i najširu obradu pronalazimo u djelu istaknutog stvaraoca profesora Milosavljevića Slavomira u njegovom djelu „Politička akcija“, to ćemo ovaj tekst citirati u cjelini: „Uticaj je deo političke moći koji se ostvaruje na određenom području političkog delovanja u vezi sa određenim predmetom interesa ili sa određenim društvenim odnosno političkim subjektom. Uticaj ima u sastavu svoje strukture: obim, sadržaj, usmerenost, trajnost, intenzitet, učestalost – kontinuitet, nosioce, načine ostvarivanja, osnove, rezultate, uzroke. Ne mogu se poistovetiti uticaj i uticanje, što se u nauci i u dnevnoj upotrebi, često čini. Uticaj je posledica – rezultat uticanja, tj. niza povezanih postupanja sa namerom da se zadovolje potrebe, ostvare interesi i ciljevi u pojedinim oblastima društvenog života i u pojedinim fazama i u ukupnosti političke akcije i aktivnosti. Uticaj je jedan od ključnih pojmova – instrumenata istraživanja ne samo politike i političke akcije... Stoga se pitanjima uticaja, posebno na pitanjima njegove strukture moramo duže zadržati. U prilog tome govori i

¹⁸ Milosavljević, S., Politička akcija, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 1977, str. 86-87.

¹⁹ Isto, str. 86-87.

²⁰ Isto, str. 86-87.

²¹ Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, str. 31.

²² Na ovim prostorima opštepoznata je izreka: „Ako ne može milom može silom“.

činjenica da se uticaj ni vremenski ni prostorno ne mora podudarati sa akcijom i sa uticanjem²³ (podv. autori).

Očigledno je da je politička moć samo specifičan dio ukupne društvene moći i da je njen sadržaj stalan. Njen sadržaj se može iskazati koordinacijom i usmjeravanjem društva i ponašanjem društva, vlašću i vladanjem. A vlast i vladanje predstavljaju stalne oblike ispoljavanja moći, sile i politike, pri čemu, tokom razvoja društva i politike, mijenjali su se sistemi društvenih odnosa, društvenih i političkih uređenja i društvenih i političkih poredaka. Sila je nužan činilac u strukturi prirodnog, društvenog i političkog poretka. Čovjek kao pojedinac, kao član grupe, organizacije, zajednice je nosilac sile i predmet uticanja prirodnih i društvenih sila, a sila i primjena sile je nužan činilac u svim fazama individualnog i društvenog razvoja. Sva dosadašnja svjetovna i religijska shvatanja govore o potrebi upravljanja i potrebi subjekata koji upravljaju tako što propisuju pravila ponašanja ostalima i kada njihovo ponašanje nije u skladu sa tim pravilima onih koji upravljaju (na osnovu pravila koja su propisali) kažnjavaju za neposlušnost. Iz navedenog se izvodi politika kao posebna i specifična djelatnost u ljudskom društvu čije su bitne odredbe nužnost upravljanja bitnim procesima života i djelanja velikih skupina ljudi (koje uključuju i pojedince i društvene grupe) u svim oblastima ljudskog i društvenog života, nužnost koordinacije učesnika (sudionika) u podijeljenom radu, nužnosti prelaska iz nagonke i spontane (tumači prirodne) organizacije u racionalnu organizaciju i njihovo usklađeno djelovanje i djelanje u vremenu i prostoru. Usmjeravanje ponašanja mnoštva nije moguće samo prijetnjom i primjenom sile, a nije ni moguće bez postojanja (oslonca) i primjene sile. Bitan cilj politike je postizanje podrške i neprotivljenja rješenjima i težnjama koje određena politika nudi – nameće. To je bitan razlog da politika konstituiše i ostvari (realizuje) i razvija određene vrste sila:²⁴

- (1) silu mnoštva, kao silu akreditovane većine;
- (2) silu ubjeđivanja i uvjeravanja, i
- (3) fizičku silu.

I zaista sila mnoštva (kao fizička i psihička sila) nastoji da pridobije i da se osloni na uticajnu (kvalifikovanu) većinu i ona (politika) koristi snagu potrebe za pripadanjem koja je povezana sa snagom nužne potrebe za sigurnošću. Na svim nivoima dosadašnjeg razvoja ljudskog društva nesumnjiva je sila mnoštva pa i u savremenom demokratskom društvu vladavina u ime i po volji većine (etimološko značenje riječi demokratija). Politika kao društvena pojava i proizvod ljudskog društva, kao instrument upravljanja mnoštvom potrebno je da obezbijedi pristanak ili bar neprotivljenje mnoštva da ona (politika) upravlja njihovim životnim i društvenim procesima. A politika, odnosno političari – vladaoци tom mnoštvu se nameću primjenom sile. Da bi mnoštvo dalo svoj pristanak dakle koristi se sila a među najznačajnije sile spadaju sila ubjeđivanja i sila uvjeravanja. Osnovna razlika između ove dvije sile ogleda se u nekorisćenju odnosno korišćenju argumentacije, dovoljnih i valjanih argumenata, a narijetko je u pitanju nedostatak valjanih i devoljnih argumenata u procesu dokazivanja teze (postavki) politike i zamjene teza (sofizam). Potrebno je još navesti i oponašanje kao značajan činilac društvenog ponašanja i kao ljudsku osobinu u uspostavljanju i primjeni pravila ponašanja. Dovoljno je za ilustraciju navesti argumente koje koristi politika i političari u formi iskaza „pa zar to tako ne čini savremeni razvijeni svijet“. Pored toga, ne treba izgubiti iz vida ni silu vrednovanja na koju se oslanja i koju koristi politika tako što favorizuje koristi i prijeti štetom. Opet ilustracije radi, šta znači iskaz „možete imati bilo koju vrstu i nivo obrazovanja ali bez naše članske karte (knjižice) to nije ništa“. Upravo zbog toga politika uopšte, a i svaka politika posebno, nastoji nametnuti svoj sistem vrijednosti i

²³ Milosavljević, S., Politička akcija, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 1977.

²⁴ Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017.

vrednovanja a među kojima i unutar kojih se mogu pojaviti mnoge protivurječnosti. Eklatantan primjer koji to ilustruje je odnos interesa i odanosti.

Politika koristi i silu vlasništva odnosno posjedovanja, za što i ne treba navoditi primjere jer je to od devedesetih godina XX vijeka do danas opštepoznata pojava na prostoru Balkana i novonastalih država raspadom ex SFRJ. Uostalom, vlasništvo je i nastalo primjenom fizičke sile od nastanka politike i države, pri čemu je politika koristila fizičku silu za izgradnju državnog aparata za primjenu i koncentraciju sile u procesu (procesima) upravljanja društvom. Da bi neka politika došla u situaciju da upravlja društvom i društvenim procesima prvo mora da osvoji vlast, a osvajanje vlasti i njena primjena u procesima upravljanja društvom se odvija s osloncem na silu (sile). Stoga je sila stalni predmet bavljenja politike i zato je sila bitan instrument politike.

Sila u politici ima tri osnovne funkcije:²⁵

prvo, održanje podsistema društva politika (stvaranje i razrješavanje konflikata);

drugo, održanje i razvoj usmjeravanje društva kroz politiku (prognoziranje i kreiranje razvoja društva); i

treća funkcija sile u politici je otklanjanje prepreka u ostvarivanju funkcija politike.

Na navedenim funkcijama politike se nećemo zadržavati, ali imajući u vidu naslov teme i obaveze koje proizilaze iz naslova teme zadržaćemo se na oblicima manifestacije sile u politici, dakle na sili i nasilju kao baznom činiocu politike i političkog ponašanja. Najočiglednija manifestacija sile u društvu kroz sve etape i faze njegovog razvoja do danas je primoravanje ljudi na određeno ponašanje i djelovanje – djelanje. Primoravanje kao realitet i pojam prisutan je u raznim varijacijama veza i odnosa sa silom i širi je od pojma prinuda. Iako primoravanje u rječnicima, leksikonima i enciklopedijama nije označena kao posebna odredba, dok prinuda jeste. Upravo tako u knjizi „Pojmovnik liberalne demokratije“²⁶ prinuda se definiše kao: „... postupak kojim se korištenjem nasilja ili ubeđivanjem utiče na tuđe ponašanje izazivajući posledice koje se žele.“ Dakle, u osnovi prinude je korištenje fizičke sile ili prijetnje silom da bi se uticalo na nečije ponašanje. Prema tome, prinuda postoji kada se neko primora na ponašanje koje služi volji drugog subjekta odnosno kada se neko primora na ponašanje suprotno njegovoj volji.

Nasuprot tome, u istoj knjizi se daje objašnjenje ubjeđivanja – realiteta i pojma, kojim se neko natjera na ponašanje koje neko želi odnosno da učini što neko želi racionalnim ili motiviranim ponašanjem.

Očigledno je da postoji razlika između prinude i ubjeđivanja. Ali zajednička odredba prema „Političkoj enciklopediji“ i „Pravnoj enciklopediji“²⁷ je to što ne razlikuju prinudu i prisilu. Osnovna odredba razlike je prisustvo odnosno odsustvo sile i njena primjena. Pojam prinude podrazumijeva iznuđeno ponašanje jednog subjekta suprotno njegovoj volji, a u skladu sa voljom onog ko vrši prinudu, što se može ostvariti na mnogo načina i bez primjene sile. Dok, prisila predstavlja direktno korištenje sile da bi se taj neko drugi primorao na određeno ponašanje i djelanje. Evidentni su mnogi načini kojim se ostvaruje primjena sile i vrši neposredno fizičko nasilje.

Iz ovog dijela izlaganja možemo se uvjetiti u značaj i značenje korištenih pojmova, njihove veze i odnose i poretke, i potrebi njihovog valjanog naučnog definisanja.

²⁵ Isto, str. 36-37.

²⁶ Mijatović, B., Vujačić, I., Marinković, T., Pojmovnik liberalne demokratije, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 155.

U ostvarivanju prve funkcije „prirodno stanje politike je stvaranje i razrješavanje konflikata u stvaranju i zadovoljenju potreba ljudi i ljudskih grupa i njihovih interesa“.

²⁷ Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 828-829; Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979, str. 1111-1112.

Dakle, primoravanje je opšti i širi pojam koji obuhvata manifestaciju sile i njene primjene na određeno ponašanje i djelanje, i vjerovanja i mišljenja subjekata društva u svim oblastima ljudskog i društvenog života radi zadovoljavanja društvenih potreba. U te svrhe politika izgrađuje sistem raznih specijalnih politika:²⁸ nauka, obrazovanje, vaspitanje, zdravstvo, bezbjednost, itd. A sastavni dio politike su kazne kao sredstvo primoravanja kojima se ostvaruje primjena sile nad onima koji se kažnjavaju. Dovoljno je podsjetiti da svaka norma ima svoju strukturu koju čine dispozicija (normativni sadržaj kao zahtjev za ponašanje u skladu sa odredbama normativnog sadržaja) i sankcije (kazne – razne vrste kojima se subjekti društva primoravaju na društveno prihvatljivo ponašanje što je primjena sile u situacijama u kojima njihovo ponašanje odstupa od odredbi norme(i)). Sve norme su obuhvaćene određenim sistemima kojima se regulišu ponašanja i odnosi u raznim oblastima ljudskog i društvenog života. Ovom prilikom nećemo ulaziti u razmatranje raznih vrsta normi i sankcija – običajnih, moralnih, religijskih, pravnih itd., niti probleme dijagnoze društvenih ponašanja subjekata društva koja nikada nisu idealna već su evidentna odstupanja od normi koja zavisno ko dijagnostikuje ljudsko društveno ponašanje su tolerantna ili netolerantna (u određenim varijacijama), te se u pravilu radi o asimetričnom socijaliziranom ljudskom društvenom ponašanju. Ali, treba podsjetiti da normama se štite određene vrijednosti ljudskog društva – sistemi orijentacionih društvenih vrijednosti. Dakle, otvara pitanje socijalizacije koja je u principu prinudna jer je usmjerena potrebama i ciljevima dotičnog društva. Ovo dalje pokreće set pitanja kao što su: da li je zaista moguće sve normirati, a ako jeste šta je sa ljudskim slobodama? Dakle, odnos sloboda i ljudskih prava. Zatim, odnos politike i prava. Isto tako potrebno je imati u vidu da je pravo instrument politike, itd., itd. Pitanja možemo ređati, pa i bez odgovora odnosno odgovarajućih objašnjenja uvidjeti složenost teme koju obrađujemo u svoj širini i dubini. Naravno da je nemoguće u jednom članku ponuditi odgovore na sva pitanja. Posebna oblast ljudskog života je bezbjednost²⁹ u kojoj se upravo manifestuje sila politike (politika sile), što je osnov nastanka države i sila kao ugrožavanje i kao zaštita od ugrožavanja koje predstavljaju dvije bitne i osnovne uloge države.

2. PONAŠANJE

Čovjek – ljudi su oduvijek živjeli u nekim zajednicama, dakle u nekim organizacijama u kojima je postojala prirodna i društvena podjela uloga. To znači da mi ne prihvatamo klasifikaciju (dihotomiju) na neorganizovano i organizovano ljudsko društvo. Riječ „organizacija“ otvara dva bitna pitanja:

prvo, značenje riječi organizacija³⁰ smatra hijerarhiju naučnom odlikom i činiocem organizacije, što dalje prema E. Čekić otvara pitanje nije li u osnovi pojma organizacije organizam i nije li organizaciju kao pojam i termin definisala koncepcija funkcionalizma?

drugo pitanje je pitanje jezika nauke jer svaka nauka i na njoj zasnovana struka izgrađuje svoj jezik s težnjom postizanja što veće tačnosti i preciznosti određenja predmeta istraživanja i naučnog proučavanja.

Sva dosadašnja razmatranja su usmjerena na shvatanje i definisanje pojma i društvenog realiteta ponašanje, zato što mi još nemamo naučno, metodološki i logički valjanu definiciju pojma ponašanje.

²⁸ O raznim vrstama javnih politika u: Kuka, E., Javne politike, Štamparija Fojnica d.o.o., Fojnica, 2018.

²⁹ Termiz, Dž., Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 25-26; 27-30 i 31-35.

³⁰ Čekić, E., Normalno i devijantno u ljudskom ponašanju: psihološki aspekt, Institut za naučnoistraživački rad i razvoj Univerzitetskog kliničkog centra, Sarajevo, 2015, str. 11-12.

Prethodna razmatranja zahtijevaju da ukažemo na dva bitna momenta koja se tiču problema definisanja.³¹

Prvo, u naučnim djelima iz oblasti logike postoji tvrdnja da se neki pojmovi ne mogu definisati³², a u takve primjere ubrajamo i pojam odnos kao fundamentalni pojam za definisanje ponašanja, te da se definicija oslanja na gotove pojmove i njihova utvrđena i poznata značenja.

Ponašanje je „uvijek složen nekakav odnos subjekta i objekta, ličnosti i okruženja, opažanja, motiva, cilja, angažovanja i efekata angažovanja, itd.“³³ A ako pojam „odnos“ ne možemo definisati, onda se pojavljuje prepreka definisanja bilo kog pojma dinamičkog karaktera, što uključuje dotični pojam ponašanja. Zapravo to ukazuje na značaj opšteprihvaćenog stava u nauci o procesu istraživanja, identifikovanja i imenovanja realiteta i iskazivanje (označavanje) pojma odgovarajućim terminima.

Nije nam namjera da u kontekstu obrade teme otvaramo, a pogotovo obrađujemo, sve moguće probleme koji se tiču definisanja i definicije, ali je nužno da ukažemo na fundamentalne probleme nauke, logike i metodologije i bar u osnovi ponudimo bar okvirna i prihvatljiva rješenja u razmatranju i proučavanju ove složene teme koja za polazište bavljenja ima bitnu postavku – ponašanje bez čije prihvatljive definicije ne možemo govoriti – poimati, označavati, iskazivati pojam političko ponašanje. Na to, ne samo da upozorava već od nas zahtijeva naučna metodologija tvrdnjom da je valjana definicija pojma osnov za njegovu klasifikaciju u čijoj osnovi je krucijalno svojstvo kao kriterij klasifikacije.³⁴ Isto tako, radi podsjećanja, opštepoznata je teškoća definisanja složenih (i jednostavnih pojmova), kao i promjenljive pojave (predmete) je gotovo nemoguće valjano definisati, u koje spada i pojam ponašanja.

Drugo, u pristupu proučavanja ponašanja čovjeka razlikujemo ponašanje kao urođenu i naučenu (socijaliziranu) osobinu čovjeka kojim on manifestuje svoj život i kao takav apostrofira odredbu složenosti realiteta i njegovog pojma koji se ne može pripisati samo jednoj nauci i naučnoj disciplini, te time ni psihologiji, a još manje jednoj grani psihologije, zato što se sve psihologije nužno bave čovjekom i njegovim ponašanjem. Ipak, skloni smo da naučno proučavanje ljudskog ponašanja – ponašanja čovjeka i ljudskog društva svrstamo u „Socijalnu psihologiju“ i „Psihologiju ličnosti“.³⁵

Možemo se složiti sa stanovištem „da se odnosi ostvaruju samo ponašanjem ljudi jednih prema drugima u raznim vremenima, na raznim prostorima, indirektno i direktno, iz raznih razloga i uzroka i sa raznim posljedicama.“³⁶

Iz navedenog, nedvosmisleno je jasno da se odnosi javljaju i opstaju nužnim i drugim ponašanjem ljudi, u koje autori djela iz psihologije, ubrajaju stvaralačko i destruktivno ponašanje.

Prema tome, ponašanje ljudi je nužna osobina i sposobnost ljudi kao osnov, pretpostavka i razlog raznovrsnih odnosa koji se uspostavljaju među ljudima. A svaki čovjek (individua) ima svojstva, osobine i karakteristike i sposobnosti koje artikulise u odnosu interakcije sa prirodnim i društvenim okruženjem kroz neke oblike ponašanja.

³¹ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka (treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo/Beograd, 2022, str. 87-89.

³² Šešić, B., Osnovi logike, Naučna knjiga, Beograd, 1983, str. 176-192.

³³ Čekić, E., Normalno i devijantno u ljudskom ponašanju: psihološki aspekt, Institut za naučnoistraživački rad i razvoj Univerzitetskog kliničkog centra, Sarajevo, 2015, str. 12.

³⁴ Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka (treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo/Beograd, 2022, str. 118-121.

³⁵ Čekić, E., Normalno i devijantno u ljudskom ponašanju: psihološki aspekt, Institut za naučnoistraživački rad i razvoj Univerzitetskog kliničkog centra, Sarajevo, 2015, str. 12.

³⁶ Bojanović, R., Psihologija međuljudskih odnosa, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2009.

Dakle, nesporno je da je odnos ili stimulans ili proizvod ponašanja, i da se ljudi i kao pojedinci i kao grupe uvijek nalaze u nekom odnosu i da se ponašaju na neki način. To zahtijeva da su ljudi uvijek morali obraćati pažnju na odnose i postupke drugih prema sebi i sebe prema drugima.

Stoga odnos i ponašanje jednog subjekta prema drugom subjektu mogu da budu dobri ili loši, korisni ili štetni. Dakle, odnos kroz ponašanje se može shvatiti kao sintetički izraz tjelesnog, emocionalnog i umnog (što znači da ponašanje uključuje pored racionalnog i iracionalne činioce) kojim se nastoji spoznati i predvidjeti ponašanje i odnos drugog, nužno uključujući i ponašanje njegove psihe.³⁷

U ljudskom ponašanju, kao opštoj i individualnoj i konkretnoj pojavi, vremenski i prostorno određenoj, kroz aktivnost, odnos, djelanje javlja se ponašanje koje se može posmatrati, u određenim situacijama, kao normalno i u raznim oblicima devijantnog ponašanja. Ponašanjem ljudi se manifestuje ostvarivanje ljudskog i društvenog života. A društvo se razvijalo i svoj razvoj mijenjalo tako što se mijenjaju karakteristike društvenih odnosa i položaja čovjeka i društva. Društvo je uvijek hijerarhijski uređeno i organizovano. Ono je organizovano uspostavljanjem i razvojem poretka uspostavilo pravilo života u zajednici. Tako se normalnim ponašanjem može smatrati ponašanje svakog pojedinačnog – individualnog subjekta ili kolektivnog subjekta u skladu sa važećim pravilima konkretnog društva, a sva ponašanja koja odstupaju od utvrđenih pravila konkretnog društva smatraju se devijantnim. Šta više, normalno ponašanje može poprimiti svojstva devijantnog što implicira mogućnost razlikovanja trajno devijantnog od trajno normalnog i privremeno devijantnog od privremeno normalnog. Nesumnjivo je, a na šta upućuje naučna i stručna i savremena društvena praksa manifestovana empirijska saznanja o uticaju prirodnih i društvenih faktora da u ponašanju svakog čovjeka se javljaju sekvence devijantnog i normalnog ponašanja, pri čemu možemo konstatovati da su neka ponašanja tolerantna a neka od njih nisu tolerantna što determinira mnoštvo činilaca.³⁸

Ako imamo u vidu da je normalno ponašanje u suštini ono ponašanje koje je u skladu sa pravilima ponašanja konkretnog društva određenog razvojnog perioda na određenom prostoru i da ta pravila važe u dužem periodu (roku) i njihovom rušenju teže dvije vrste osporavanja. Jedne su usmjerene na unapređenje razvoja društva koje se razvija kroz sistem pozitivnih aktivnosti na rušenju barijera napretka i razvoja društva u svojoj osnovi sadrže (dozvoljavaju, čak impliciraju i predviđaju) važeće norme ponašanja. Za razliku od pozitivnih devijacija, negativne devijacije nanose štetu društvu i pojedincu i one ugrožavaju pozitivna društvena ponašanja. Između normalnog i devijantnog ponašanja posreduje psiha određenog sastava – kvaliteta i kvantiteta. Svakom ljudskom ponašanju prethode psihički doživljaji, na što smo već prethodno ukazali, preddispozicije, uključujući nagone i instikte koji ne moraju biti artikulisani u manifestaciji ljudskog i društvenog ponašanja. Ne smijemo zanemariti ni inteligenciju³⁹ kao psihofizičku sposobnost i faktor opredjeljenja za normalno i devijantno ponašanje. Po prirodi i načinu održavanja egzistencije (zadovoljenje egzistencijalnih potreba) čovjek je nužno u određenoj mjeri egoističan, te su potrebe osnovni motiv njegovog ponašanja.⁴⁰

³⁷ Čekić, E., Normalno i devijantno u ljudskom ponašanju: psihološki aspekt, Institut za naučnoistraživački rad i razvoj Univerzitetskog kliničkog centra, Sarajevo, 2015, str. 14-15.

³⁸ Termiz, Dž., Teorija nauke o socijalnom radu, NIK "Grafit", Lukavac, 2005, odjeljak o socijalnom ponašanju.

³⁹ Goleman, D., Emocionalna inteligencija, Mozaik knjiga, Zagreb, 2013; Goleman, D., Socijalna inteligencija, Geopolitika, Beograd, 2009.

Inteligenciju shvatamo i tumačimo samo kao faktor mehanizma izbora ponašanja. Razni oblici kriminala kao što su korupcija, zloupotreba položaja, oblici organizovanog kriminala, itd. samo su primjeri koji to upečatljivo ilustruju.

⁴⁰ Isto.

Stoga su evidentne razlike u opažanju/zapažanju i doživljavanju situacije subjekta normalnog i devijantnog ponašanja, a time i očigledne razlike između njih u reaktivnom ponašanju. Malo je situacija u kojima se ljudi isto ponašaju zato što su im procesi socijalizacije različito ostvareni i zato što su oformili različite sisteme orijentacionih vrijednosti. Naime, ponašanje ljudi, čak istog čovjeka, samo je pretžno isto u istom periodu vremena (za čovjeka isto ne postoji). Savremenost za čovjeka nema istog vremena jer protiče iz sekunde u sekundu, čak iz dijela sekunde u naredni dio sekunde, pri čemu u svakom dijelu sekunde dobija spoljne i unutrašnje informacije na koje reaguje pozitivno ili negativno, svjesno ili nesvjesno. U tom procesu, sve te unutrašnje i spoljne informacije čovjek doživljava kao fizičke, emotivne i/ili umne- razumne te ih evidentira pamćenjem i vrši poređenje sa drugim događajima i događanjima. On (čovjek) otkriva povezanost nečeg što smatra uzrokom s nečim što smatra posljedicom i što, nužno sa svog stanovišta, vrednuje kao dobro ili kao loše polazeći od mogućnosti i stepena mogućnosti zadovoljavanja svojih ličnih i društvenih potreba odnosno potrebe svoje uže okoline.⁴¹

U traganju za valjanim i prihvatljivim naučnim definicijama ljudskog ponašanja, prije svega normalnog da bi na osnovu njega mogli identifikovati i utvrditi devijantno ponašanje u raznim sadržajima, oblicima, usmjerenjima i posljedicama ne smijemo zanemariti i uticaj spoljnog faktora, užeg i šireg okruženja koje sadrži motive za normalno ili devijantno ponašanje. U tom smislu polazeći od fundamentalne postavke u ovom radu a to je čovjek ne samo prirodno (čiji je sadržaj dovoljno tretiran i obrađen u ovom radu), već je i društveno biće. To znači da postojeći sistem društvenih pravila ponašanja kojima se štiti sistem orijentacionih vrijednosti internaliziraju subjekti društva u procesu socijalizacije. Socijalizacija je društveni proces prilagođavanja ponašanja ljudi društvenim pravilima s osloncem na korištenje sposobnosti adaptacije. Tako ljudi normalnim ponašanjem se adaptiraju na postojeću istuaciju kojom ostvaruju, njima očekivane i planirane, ciljeve. Dok neadaptivno ponašanje opterećuje razne frustracije zbog kojih subjekti ne postižu ciljeve u datom vremenu i prostoru. Ne smijemo zanemariti ni situaciju, shvatajući je kao ukupnost događanja i događaja, u kojoj se subjekt nalazi, zatiče, u koju dolazi svojom voljom ili bez nje i probleme koje mora da rješava, pri čemu dolazi do sinergije unutrašnjih i spoljnjih faktora kojima je determinirano ljudsko i društveno ponašanje.

Sasvim je jasno šta je to devijantno ponašanje i kako ono nastaje. Kratak i sažet odgovor glasi – to je ponašanje koje u određenoj mjeri odstupa od aktuelno važećih pravila ponašanja u ljudskom društvu, a kojima se društvo protivi i kažnjava ih. Takvo shvatanje upućuje na sud da je vladajući sistem normi opravdan jer on obezbjeđuje „neophodan poredak, neophodnu i pravednu ljudsku ravnopravnost i određenu bezbjednost i druge veoma neophodne stvari za čovjeka od sistema obrazovanja (socijalizacije?) do sistema liječenja...“⁴² Da li je to tako? Prvo, u traženju odgovora na ovo pitanje, treba poći od toga, ko, na osnovu čega i s kakvim efektom (i razlogom) formira sistem normi, sistem nagrada i kazni? Vlast u raznim oblicima (zakonodavna, izvršna, sudska) oslonjena je i artikulisana kroz konkretnu moć (intelektualnu – znanje i umijeće; fizičko nasilje obezbijeđeno i snabdjeveno adekvatnom tehnikom, organizacijom, podjelom rada i vlasništvom u stratifikovanom društvu). Imajući u vidu navedeno nameće se pitanje da li je postignuta ravnopravnost u savremenom društvu i da li se može govoriti o društvu „jednakih šansi“ svih ljudi ako imamo u vidu naučni postulat da su u njegovom sastavu i strukturi, razvoju, kretanju i promjenama prirodne i društvene nejednakosti.

⁴¹ Termiz, Dž., Kritika teorije, Amos Graf, Sarajevo, 2013, str. 32-33.

⁴² Čekić, E., Normalno i devijantno u ljudskom ponašanju: psihološki aspekt, Institut za naučnoistraživački rad i razvoj Univerzitetskog kliničkog centra, Sarajevo, 2015, str. 229.

Vjerujemo da smo relativno iscrpno odgovorili na pitanje šta je to ponašanje odnosno ljudsko ponašanje što nam omogućava da u nastavku se bavimo političkim ponašanjem kao političkom pojavom⁴³ kojom se ostvaruje konkretna politika u savremenom ljudskom društvu.

3. POLITIKA I SILA – POLITIČKO PONAŠANJE

U ovom dijelu teksta nećemo se baviti klasifikacijama ponašanja po raznim kriterijumima kao što su uzroci; nosioci; oblici; sadržaji; forme; posljedice itd. već ćemo se baviti dominantno političkim ponašanjem kao jednim od oblika ljudskog ponašanja o kome smo prethodno govorili.

Jedna od osnovnih ideja društvenih i političkih nauka je ideja koja je do danas ostala živa, a to je da se društvom mora upravljati, a upravljanje se mora osloniti na najmanje dva faktora: (1) politiku i (2) silu.

U ovom slučaju politiku shvatamo kao proces i djelatnost pridobijanja saglasnosti za određena i odgovarajuća rješenja problema i održavanje potrebnog autoriteta političke elite (idejnog i operativnog vođe).

Potreba za upravljanjem u svojoj osnovi sadrži predviđanje artikulirano pravilima ponašanja i djelovanja i autoritet vođe raste rastom proizvodnje i viška proizvoda i sa porastom zaštite od ugrožavanja od drugih u zajednici i ljudskom društvu. U tom procesu društvena sila sve više raste i jača i postaje bitan činilac sigurnosti i bezbjednosti ljudskog društva.

Čovjek, zajednica i ljudsko društvo su razvojni a njihova razvojnost se zasniva na stvaralačkoj snazi njenog uma i radom na iskorištavanju prirode i korištenjem proizvodnih sila, što treba organizovati u korist ljudi i ljudskog društva ali i ne na štetu prirode.⁴⁴ U tom procesu politika objedinjava i usaglašava volje, te usklađuje djelatnost zajednice i ljudskog društva radi pridobijanja saglasnosti ili bar nepružanja otpora priznavanjem i prihvatanjem prioriteta zajedničkog. Tako politika formira silu mase odnosno većine što omogućava primjenu nasilja prema protivnicima.

Razvoj čovjeka i njegove zajednice trajno odlikuje konfliktna (konkurentna) situacija u svim oblastima ljudskog i društvenog života i ona se umnožava sa razvojem ljudskog društva. To doprinosi disperziji sile⁴⁵ koju dotadašnja politika i upravljanje ne mogu uspješno da objedine što je dovoljno nužan uslov (uzrok) nastanka države i nastanka vlasti i prava države. Dakle, nastanak države je uslovljen koncentracijom dovoljne političke sile i primjenom dovoljnog političkog nasilja odnosno upotrebe sile u političkom ponašanju, upravljanju društvom i regulisanjem društvenih procesa na bazi uspostavljanja pravnog sistema i primjenom prava sa ciljem da iznudi ponašanje ostalih članova zajednice na poslušnost suprotno njihovoj volji. U tom smislu možemo se složiti sa shvatanjem i definisanjem političkog nasilja⁴⁶ dr. Dragana Simeunovića po kome je političko nasilje „direktna ili indirektna primena sile nad svećću, telom, životom, voljom ili materijalnim dobrima stvarnog ili potencijalnog, političkog protivnika“. A pojam nasilja po navedenom autoru Simeunoviću

⁴³ Milosavljević, S., Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za omladinu, Beograd, 1980, str. 36-64, 36: „... političke pojave su one čija je bit, suština, sadržaj sastavni deo politike... Konkretizacija politike ostvaruje se u društvu kroz političke pojave...“

⁴⁴ Termiz, Dž., Kritika teorije, Amos Graf, Sarajevo, 2015, str. 41.

⁴⁵ Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, str. 63.

„Sila razvoja ispoljava se:

- a) sticanjem znanja o sebi, zajednici i okruženju i uvećanjem tog saznanja po kvalitetu i kvantitetu;
- b) sposobnost primjene stečenog znanja u životnoj praksi;
- c) organizacijom i
- d) komunikacijom.

⁴⁶ Simeunović, D., Političko nasilje, Radnička štampa, Beograd, 1989, str. 25-63.

je isto što i prinuda. I država i njoj imanentna sila su polivalentne i razvojne, ali monopol sile, upravljanje društvom i pravne norme, pravne regulative su trajne komponente države.

Država u vršenju vlasti, upravljanju društvom na osnovu pravne regulative – primjena pravnih normi (pravna država) se oslanja na „monopol sile i nasilja“. To implicira zaključak da država nastaje i da se ona održava (opstaje) na monopolu sile (prvenstveno fizičke, ali i druge) i nasilja u sferi politike i u raznim oblastima ljudskog i društvenog života i da to ona (država – vlast, norma, sankcija) čini demonstracijom političkog ponašanja – verbalnim iskazima i stvarnim činjenjima. A to činjenje se može faktički ostvarivati pogrešnim činjenjima, nečinjenjima ili prepuštanjem činjenja i zloupotrebama u činjenju (procesima činjenja). U tome sila i nasilje imaju bitnu ulogu i bitan su činilac političkog ponašanja u upravljanju društvom u kome „sila (podv. autori) je sredstvo ostvarenja i održanja moći, a nasilje (podv. autori) je način iskazivanja i sprovođenja moći, kada subjekt moći svoj uticaj posreduje silom u komunikaciji s objektom moći.“⁴⁷

Evidentna je tendencija razvoja države. Tako u prvom periodu nastanka države ona se kao ustanova razvijala tako što je povećavala i akumulirala silu koja je usmjerena na oduzimanje i/ili ograničavanje slobode ljudima i raslojavanje društva (definisanjem dužnosti, prava, odgovornosti i nadležnosti) da bi savremena država (kraj 20. i početak 21. vijeka) i njena sila se manifestovala ka tendenciji povećanja ljudskih sloboda i njihove zaštite. Naime, to je tendencija u stvaranju države sa „vladavinom prava“. Iako u savremenoj društvenoj i političkoj praksi sintagma „vladavina prava“ je opštepoznata kao težnja u procesima evro-atlanskih integracija, država, deklariranog opredjeljenja – verbalnog i faktičkog, je u statusu tog procesa, pa se nameće logično pitanje – a ko to vlada odnosno ko inicira, predlaže, usvaja, utvrđuje pravne norme (pravila ponašanja), ko ih primjenjuje, ko otkriva i konstatuje šta je u skladu sa odredbama normi a šta nije, šta je to što je tolerantno – za koga je tolerantno i kome se to toleriše, a šta nije tolerantno. Koje su granice tolerantnosti i da li su one iste za sve ili tu postoje razlike. Ako postoje razlike u toleranciji, ko utvrđuje te granice a ko određuje sankcije za netolerantnost u ponašanju, itd., itd. Nakon svega kada posmatramo (opažamo) i doživljavamo pojave i procese ljudskog i društvenog ponašanja u društvenoj stvarnosti, odnose i ponašanja ljudi i njihovih zajednica pitamo se ko vlada odnosno da li vlada pravo ili vladaju ljudi. Zašto onda u toj vladavini razlikujemo one koji vladaju (razne vlasti) i podanike (one kojima se vlada). A građani u savremenoj pravnoj demokratskoj državi demokratski biraju vlast i na razne načine utiču, - ili mogu uticati, na odluke vlasti, legalnim mehanizmima.

Ovo stanovište implicira i otvara nova pitanja povezana sa brojem (procentom) onih koji su izašli na izbore, procenat apstinenata, brojem (procentom) izbornih rezultata, apsolutna/relativna izborna pobjeda, koaliciono formiranje vlasti, itd. Da li je u svemu tome ispoštovana izborna volja građana i kako je ona nakon izbora artikulisana, dakle pitanje legitimiteta a da pri tom ne izgubimo iz vida odredbu legaliteta odnosno razni oblici krađe, „namještanja“ izbornog rezultata, i sl. Pitamo se, da li promjena volje građana u političkom izbornom procesu⁴⁸ (pred i post izbornom) već ne sadrži komponente nasilja u političkom ponašanju političkih subjekata – vlasti. A šta je sa ljudskim ponašanjem u kome bitnu ulogu imaju društvena svijest⁴⁹ (uključujući i individualnu) i društvenu volju⁵⁰ (uključujući i

⁴⁷ Simeunović, D., Teorija politike, I deo, Udruženje „Nauka i društvo“, Beograd, 2002, str. 145-149.

⁴⁸ Termiz, Dž., Milosavljević, S., Praktikum iz metodologije politikologije (drugo izmijenjeno, dopunjeno i prošireno izdanje), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo/Beograd, 2018, str. 13-73.

⁴⁹ Termiz, Dž., Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 76. „Svijest je isključivo ljudska osobina u čije bitne činioce spadaju: opažanje, mišljenje, znanje, osjećanje, vjerovanje i uvjerenje, volja i moral. Nema čovjeka bez nekakvog sistema vrijednosti i emocija“.

⁵⁰ Kreč, D. i Krečfild, R., Elementi psihologije, Naučna knjiga, Beograd, 1969, str. 236.: „Volja se definiše kao sposobnost da se izvrši izbor i da se započne voljna radnja. Volja nije svojstvo jedne individue već karakteristično

individualnu). Šta znači projektivno ponašanje kojim je vlast organizovala snage bezbjednosti da štite red i poredak koje je ona propisala, po potrebi (ne rijetko) i primjenom nasilja. Država na definisanoj teritoriji na kojoj vrši vlast ostvaruje dvije bitne uloge:

- prvo, to je zaštita građana od ugrožavanja, tj. društveno-zaštitna funkcija, i
- drugo, funkcija ugrožavanja građana, njihove sigurnosti i društvene bezbjednosti.

Vlast to čini ostvarivanjem sile nasiljem – prinudom, a vršenje vlasti odnosno primjena sile može biti legalno ugrožavanje – legalno nasilje i nelegalno nasilje (zloupotreba u primjeni sile). Ne zaboravimo i na realitet – pojam i termin prekoračenje ovlaštenja, tzv. preventivna upotreba sile – nasilja u ponašanju vlasti, itd. A tek pitanje o državi, suverenitetu itd. Dakle, pitanja se prosto nameću i izviru iz promišljanja o obradi teme pod navedenim naslovom.

Nesumnjivo je da je sila i nasilje bitan činilac političkog ponašanja koje je ugrađeno, u stratifikovanom društvu i podjeli rada, u temelje države i vlasti koja upravlja ljudskim zajednicama i procesima razvoja savremenog društva.

Politički oblik organizovanja društva je država. To je organizacija za vršenje vlasti na određenoj teritoriji na osnovu monopola fizičkog nasilja.

Svi ljudi, žitelji na jednoj državnoj teritoriji, sve institucije i organizacije, kao i sve zajednice se moraju (trebaju) ponašati u skladu sa sistemom važećih normi. U tom smislu, odgovor na pitanje šta je političko ponašanje zahtijeva da prvo utvrdimo šta je vlastodržac (subjekt – individualni ili kolektivni) normirao i obuhvatio svojim normama, a šta je to ostavio kao slobodnu kreaciju stanovništvu.

Sve važnije odnose i procese država je propisala (odredila, normirala) svojim normama i ona garantuje ispunjenje tih normi (normativnog, propisanog ponašanja) svojim monopolom nasilja.

Položaji i ponašanja ljudi utvrđeni su unutrašnjim pravnim sistemom koji je u međunarodnim odnosima i u međunarodnom pravu podređen (kompatibilan) međunarodnom pravnom sistemu. U obradi jedne teme, izrazito složene, nećemo otvarati pitanja ko vodi politiku, kao i pitanja kakvu u tome ima ulogu tzv. suverena država, te da li male države kao što je Bosna i Hercegovina – kako je politički organizovana i uređena stvarno suverena?

Država je instrument ostvarivanja interesa nosilaca vlasti, ali i interesa podvlaštenih tj. onih nad kojima se vrši vlast.

Pitanje podjele na one koji vrše vlast (nosioce vlasti) i one kojima se vlada (upravlja) djeluju izvorni društveni procesi a to su: (a) red (poredak), (b) podjela rada i (c) privatna svojina – privajanje društvenih dobara na osnovu prirodnih i društvenih moći. Pri tom, ljudskim zajednicama i ljudskom društvu je neophodan funkcionalan poredak u kome razvojnost društva je neizbježan proces u kome:

(a) ljudi kao pojedinci i društvene grupe ne učestvuju ni jednako ni ravnopravno, (b) njihovo učešće je višestruko uslovljeno uticajem prirodnih i društvenih faktora a posebno postojećom kulturom društva i (c) postojanjem i sposobnošću djelanja razvojnih grupa.

Posmatranjem procesa razvoja ljudskog društva i ljudi u njemu možemo konstatovati da ljudi formiraju i zadovoljavaju potrebe u društvu, društvenom sistemu i za njega.

Djelujući u skladu sa zahtijevima normi vladajućeg društvenog i političkog sistema oni (stanovništvo) djeluju na njegovom nastajanju, ostvarivanju i razvoju (politički izbori kao demokratski osnov konstituisanja vlasti savremenih država⁵¹).

ponašanje u jednoj situaciji. Postoji situacija da se ona snažnije manifestuje kada je manji broj konfliktnih sila i kada je manja podjela pažnje na veći broj istovremenih (poklapajućih, podudarnih) psiholoških situacija“.

⁵¹ Termiz, Dž., Milosavljević, S., Praktikum iz metodologije politikologije (drugo izmijenjeno, dopunjeno i prošireno izdanje), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo/Beograd, 2018, str. 13-73.

U tom smislu možemo pouzdano zaključiti da je takvo ponašanje političko ponašanje – politička pojava⁵² koja se ispoljava kroz verbalne iskaze i stvarno činjenje u ostvarivanju određenih političkih interesa predstavljenih i prihvaćenih kao bitno takvih.

Prema tome, svaki stvaralački i stručni rad u profesiji i zanimanju ima svojstva političkog i profesionalnog rada. Političko ponašanje kao oblik ljudskog ponašanja je izrazito složeno i na njega utiču mnogi faktori od kojih su u prvom redu egzistencijalne potrebe i više potrebe i svijest o njima. U razmatranju političkog ponašanja neophodno je otkriti kako dolazi do svijesti o potrebama, neophodnosti i načinu njihovog zadovoljavanja i ponašanja u njihovom zadovoljavanju (legitimitet i legalitet). Nesumnjivo, u osnovi tog procesa je opažanje/zapažanje iskustva – izvorno (doživljenog), tuđeg (prenijetog), promišljanjem iskustva i na iskustvu, znanju i promišljanju – predviđanju kojim se dolazi do političke svijesti.⁵³ Ovom prilikom nećemo otvarati neka od tih pitanja niti davati odgovore na njih⁵⁴, kao što su da li je politička svijest proizvod uma i razuma, da li je ona izraz istine ili je izraz ideologije ili možda zablude?

U svakodnevnom životu ljudi, ljudi se susreću sa mnoštvom situacija u kojima se susreću sa raznovrsnim problemima koje subjekti moraju da rješavaju.

Izbor problema za njihovo rješavanje opredjeljuju kriterijumi na osnovu kojih ih otkrivamo, kao što su:⁵⁵

„(1) predmet problema subjekta društvenog i političkog života je da ostvari saznanje o uslovima lične egzistencije i svoje zajednice;

(2) da obezbijedi dovoljno dobre i poželjne uslove povoljnog društvenog ponašanja;

(3) uspješnost socijalizacije kao bitnog uslova za postizanje povoljnog društvenog položaja.“

O socijalizaciji⁵⁶ smo već prethodno govorili ukazujući na suštinu procesa socijalizacije kojom se ostvaruje adaptacija (prilagođavanje) subjekata na društvenu realnost i ostvarivanje bitnih funkcija socijalizacije se postiže (ostvaruje) normalno ponašanje. Iako u djelima socijalne psihologije i drugim djelima socijalizacija se tretira kao dobrovoljan proces s čime se mi ne možemo složiti zato što se obrazovanje i vaspitanje – socijalizacija ostvaruje prinudno sistemom nagradi i kazni tako da se subjekti društva primoravaju na društveno poželjne oblike ponašanja primjerene ciljevima razvoja društva. Dakle, društvo i država favorizuju određene sisteme vrijednosti i propisuju norme – pravila ponašanja po kojima se subjekti društva moraju – trebaju ponašati. Normiranje obuhvata sve oblasti ljudskog i društvenog života od rađanja, obrazovanja i vaspitanja, društvenog položaja, proizvodnje i potrošnje, zdravstva, kulture i sporta do sigurnosti i društvene bezbjednosti.

U tom smislu evidentno je ponašanje normalnog građanina (žitelja) u svakodnevnim životnim situacijama od proizvodnje dobara neophodnih za zadovoljavanje ljudskih potreba, život u zajednici kroz ponašanje uzajamnosti, sticanje znanja i njihova primjena, slobodno vrijeme, odmor i zabava, itd. i sve to spada prema definisanim normama u političko ponašanje.

Stanovništvo (stanovnici, žitelji, građani) je bitna komponenta države i politike, ali i međunarodnih odnosa i spoljne politike države. A stanovništvo se rađa i umire. Tako u životu, prije smrti, stanovništvo ima potrebe koje treba zadovoljiti i probleme koje treba – mora riješiti

⁵² Milosavljević, S., Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za omladinu, Beograd, 1980, str. 43 i vidi str. 36-64.

⁵³ Termiz, Dž., Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014, str. 76.

⁵⁴ Bajramović, Dž., Političko ponašanje, Platform M, 2014, str. 11.

⁵⁵ Isto, str. 113.

⁵⁶ Knežić, B., Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2001.

Šaćić, N., Politička desocijalizacija (resocijalizacija) i mediji, Internews B&H, Sarajevo, 2004, str. 9-88.

i oni čine sadržaj upravljanja i odgovornost politike koje se manifestuju kao političke pojave⁵⁷ (politički interesi, politička moć, politička vlast, političko ponašanje (podv. autori), politička volja, politički položaj, politički sistem) a ključni kategorijalni pojmovi su interes⁵⁸, društvena i politička moć⁵⁹, vlast, uticaj⁶⁰ i monopol fizičkog nasilja. Dok konkretizacija politike u društvu se ostvaruje kroz političke pojave. U najširem smislu riječi sve subjekte politike možemo podijeliti u dvije grupe i to na one koji upravljaju i vladaju s osloncem na propisane norme (nagrade i kazne) i njihovo sprovođenje uz mogućnost primjene monopola sile i nasilja (intelektualne i fizičke) i one kojim se upravlja i vlada – stanovništvo, raznog položaja, uloga, moći i uticaja. Zar na osnovu svega iznijetog se može konstatovati da je socijalizacija dobrovoljna i da stanovnici (žitelji) dobrovoljno akceptiraju sistem normi i društvenih vrijednosti u ljudskom i političkom ponašanju iza koga stoji vlast, norme, sankcije, dakle sila i nasilje. Da li je to dobrovoljno ili prinudno ljudsko i političko ponašanje. U to je teško racionalno povjerovati, te u nastavku treba razmotriti ulogu sile i nasilja u političkom ponašanju.

Ljudsko društvo je oduvijek bilo opterećeno sukobima koji su se odigrali između pojedinaca, grupa, zajednica, organizacija različitog intenziteta i u raznim oblicima.

Opstanak i razvoj društva zahtijevao je da se svi sukobi ne rješavaju isključivo borbom čiji je ishod pobjednik i poraženi, te su postojale i druge mogućnosti i drugi načini rješavanja tih sukoba kao što su razgovori, pregovori, dogovori, sporazumi, kompromisi itd. odnosno ocjenama šta je i koje je korisnije ponašanje i djelanje a šta je štetnije. Dakle, u društvo je ugrađen konflikt i sila s jedne strane i nužnost interesa zajedničkog življenja, s druge strane. Uspostavljanjem interesnih odnosa između brojnih grupa, zajednica, organizacija nastala je politika kao djelatnost i procedura u ljudskom društvu koja utvrđuje granice tolerancije i mogućnosti kompromisa, a kada stupa primjena nasilja.

Prema tome, u osnovi politike je moć i sila, prijatnija njima i njihova primjena.

A svaki društveni i politički poredak, organizacija i institucija izražava društvenu stratifikaciju koja je zasnovana na moći i u funkciji je rješavanja i predupređivanja sukoba.

Politika teži i nastoji racionalno razrješavanje konflikta raznim sredstvima uključujući i silu.

Sila⁶¹ je u osnovi političkog ponašanja nosilaca politike – vlasti kao izraz i mogućnost njene potencijalne ili stvarne primjene u rješavanju sukoba i predupređivanju sukoba interesnih odnosa pojedinaca, grupa, zajednica i organizacija. Ali u obradi teme pod navedenim naslovom mi razmatramo silu kao bitnog činioca političkog ponašanja pri čemu imamo u vidu razliku između prirodne i društvene sile „koje se nalaze u komplikovanim odnosima protivrječnosti i

⁵⁷ Milosavljević, S., Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za omladinu, Beograd, 1980, str. 43.

⁵⁸ Pavlović, V., „Interes“, u (prir.) Matić, Podunavac, Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 428-437, „Interes“.

⁵⁹ Milosavljević, S., Politička akcija, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 1977, str. 86-88; „Moć“.

⁶⁰ Isto, str. 88-100; „Moć“.

⁶¹ Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, str. 20. Sila se može definisati kao „dovoljna koncentracija energije određene vrste koja je sposobna da svojim djelanjem (aktivnošću) izazove posljedice u svom okruženju.“... Autor tvrdi da navedena definicija obuhvata sve vidove sile... „Ona samo saopštava da je to:

a) energija;

b) ... njeno osnovno svojstvo da je djelotvorna;

c) ... njena djelotvornost je uslovljena njenim kvalitetom (mora biti određene vrste) i njenim kvantitetom (mora biti dovoljna i koncentrisana);

d) i ako je djelotvorna ona u okruženju mora izazvati nekakve efekte.“

slaganja“. U tom smislu nama je prihvatljiv zaključak „da odnosi ovih sila i kombinacije njihovih djelovanja i efekata nalaze se u osnovi svih konflikata⁶² na planeti Zemlji.

Politička enciklopedija⁶³ se bavila problematikom sile i razlikama između prirodne i društvene sile ističući da pojam sile ima više značenja:

„(1) u najširem, nespecifičnom značenju, ona znači isto što i moć (podv. autori);

(2) u užem, specifičnom smislu, ona znači posebnu vrstu moći – ona koja djeluje protiv volje onog na koga je upravljena (podv. autori);

(3) u najužem značenju,... u društvenim, pa i u političkoj nauci, sila znači fizičku silu, tj. sila je mogućnost upotrebe sredstava fizičke prinude, odnosno sama upotreba (podv. autori);

(4) ponekad se izjednačava i sa nasiljem, koje je nametanje sile radi održavanja i prisiljavanja na nešto što se ne želi... Sila je dakle, neophodna i veoma značajna društvena pojava u društvu u kojem postoje borbe...“.

Očigledno je da citirane odredbe Političke enciklopedije silu tretiraju kao društvenu pojavu čije je porijeklo u ljudskom društvu, te ukazuje da sve njene specifičnosti i razlike proističu iz ljudskog društva čija su, potred ostalih, bitna obilježja stratifikacija, sukobi i borba i nužnosti upravljanje, organizacije – vlast, norme, sankcija, što se ne može osporiti. Ali, odredbe navedenog iskaza poriču postojanje prinudne sile koje ne samo da postoje, već one djeluju i nadmoćnije su od sila društva.

Ne upuštajući se u objašnjenje razlike ovih sila možemo, što je i opštepoznato, konstatovati da je čovjek, bar u početnim periodima njegovog razvoja, proizvod prirodnih sila i da je njegov opstanak i razvoj uslovljen njegovom životnom snagom samoodržanja i sposobnosti da se odbrani od onih koji ga ugrožavaju dakle, od raznih sila prirode i napada drugih živih bića, uključujući i čovjeka – odnosno drugih ljudi i da silom uma i primjenom fizičke sile, ostvari mogućnost zadovoljenja egzistencijalnih potreba (a jedna od njih je i potreba za sigurnošću).

Čovjek je neprekidno izložen djelovanju prirodnih sila na njega i njegovim naporima da se svojim silama odupre njima.

Izjednačavanje moći i sile nije nam prihvatljivo. Istina je da je sila jedna od važnih komponenti moći, ali i da manifestacija moći bez sile je evidentna, npr. moć predviđanja nije zasnovana na sili, i ne predstavlja primjenu sile, što je slično i sa svim procesima umnog stvaralaštva.

Pored Političke enciklopedije pojam sile obrađuje i tretira i Pravna enciklopedija⁶⁴, ali ni ona ne određuje prirodnu silu, već u krivičnopravnom smislu sila je upotreba fizičke snage prema drugom licu da bi se prinudio da nešto učini ili ne učini, odnosno donosi odluke i postupa ne u skladu sa svojim odlukama, čime bi odluka i postupanje bilo iznuđeno.

Silu nalazimo u svim sferama ljudskog života i mnoga određenja sile i njenog odnosa sa ljudskom voljom nisu dovoljno shvaćena. Štaviše, ni konkretna zakonska rješenja nisu u mogućnosti da sve situacije usklade.

I drugim relativno noviji rječnici ne definišu silu, ali sadrže odrednicu silovanja kao oblik ili vrstu primjene sile – nasilja.⁶⁵

⁶² Bakić, I.; Muratbegović, E. (prir.) Rummel R.J., Oser L.A., Socijalni konflikti, Shvatanje konflikta i rata, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001, str. 185. A šire o nivoima konflikta vidi isto, str. 186-188.

Simeunović, D., Uvod u političku teoriju, Institut za političke studije, Beograd, 2009, str. 99-101.

⁶³ Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975, str. 956-957.

⁶⁴ Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979, str. 1289.

⁶⁵ Vidi: Vidanović, I., Rečnik socijalnog rada, Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije, Beograd, 2006, te Mijatović, B., Vujačić, I., Marinković, T., Pojmovnik liberalne demokratije, Službeni glasnik, Beograd, 2008.

Društvena sila (društvene sile) izvedene su iz prirodnih sila, ali po mnogim svojim svojstvima su posebne i koje su karakteristične društvena reinterpretacija prirodnih sila, te kada su i skrivene ostaju fizičke sile.

Bitan izvor razlika između prirodnih i društvenih sila je ljudski um i sposobnost njegovog razvoja, tj. emocije i biološko – fizičke konstrukcije ljudskog tijela u kojoj bitnu ulogu imaju njegovi udovi, kao instrument njegovog bitka i snage. Skup koji obuhvata um, osjećanja, konstrukcije tijela i snage – prvenstveno fizičke daju sposobnost čovjeku za stvaralački (razvojni) i rušilački (destruktivni) rad i borbu sa silama prirode i njegovoj sposobnosti da iskorištavanjem prirodnih sila ostvaruje svoju silu nasiljem nad prirodom, ali i u društvu. To upućuje na to da je osnov sile ljudskog društva uslovljen dvjema fundamentalnim sposobnostima, i to:

prvo, sposobnost za zajednički stvaralački rad koji je nužno uslovljen podjelom rada i drugo, sposobnošću organizacije i uspostavljanja razvojnog poretka.

A poredak postoji i u prirodi i u društvu u čijoj osnovi je sila – bazično prirodna koja determiniše društvenu silu i one su u odnosu povezanosti i prožetosti.

4. ULOGA I FUNKCIJE SILE U OSTVARIVANJU DRUŠTVENO-POLITIČKE ULOGE DRŽAVE

Politika i sila su nastale prije države odnosno država je tvorevina – proizvod politike i sile, ali i kreatora politike i sile.

Prije nego što iznesemo, po našem shvatanju, značajnije definicije države potrebno je ukazati na osnovne postavke o državi. To su:

prvo, država je tvorevina ljudskog društva (politički oblik organizovanja ljudskog društva);

drugo, država je institucija i organizacija nastala radi nužnog zadovoljavanja potreba zajedničkog ljudskog života i to veoma velikih skupina ljudi na određenom nivou razvoja sfera i oblika života savremenog ljudskog društva;

treće, ona (država) je novi oblik upravljanja društvom, i

četvrto, država nastaje onda kada posebna društva ljudi svojom organizacijom izvrše (ostvare) dovoljnu koncentraciju skupa društvenih sila čije usmjereno aktiviranje dovoljno određenog intenziteta može donijeti korist dotičnom posebnom društvu.⁶⁶

Iz prethodno navedenog očigledno je da cilj i svrha nastanka države jeste uspostavljanje organizacije koja će upravljati i predvoditi velike skupine ljudi a sa razvojem društva ono postaje sve složenije u kome je ova potreba nužno istražena. To podrazumijeva da država kao organizacija mora imati poredak (a svaka organizacija to nužno zahtijeva i uključuje) u kome je sadržana izvjesno i nužno određena koncentracija prirodne i društvene sile.

Pa šta je to država? Mi ćemo se osloniti na neke od, po nama, značajnijih definicija.

U Pojmovniku liberalne demokratije⁶⁷, iz 2008. godine država je: ... politička organizacija nacije koja na određenoj teritoriji ostvaruje suverenu vlast (v.).

Postojanje nacije i suverene vlasti su odlike modernog doba, pa se pod državom, u širem smislu, podrazumijevaju i drugi oblici političko-teritorijalnog organizovanja ljudi koji su se kroz historiju označavali raznim imenima.

⁶⁶ Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017, str. 41.

⁶⁷ Mijatović, B., Vujačić, I., Marinković, T., Pojmovnik liberalne demokratije, Službeni glasnik, Beograd, 2008, str. 46-47.

Stoga, moderna država je oblik državnog organizovanja države i upravo, u širem značenju, predstavlja čvrstu i umreženu vezu između teritorije i stanovništva. Priroda te veze je takva da su odnosi između države i onih (stanovništva) koji se nalaze na toj teritoriji su uređeni pravnim putem, ma koliko bio pravni poredak razvijen ili nerazvijen.

Moderna ideja države javila se sa sazrijevanjem svijesti o razlici između личности vladara i bezličnosti institucionalnog uređenja preko koga se njegova vladavina ostvaruje. Lukić R. u svom djelu „Teorija države i prava“, kaže: U svim ovim prilikama, država se pojavljuje kao nešto što vrši nasilje nad nama, kao organizovano nasilje.⁶⁸

Sa nekim odredbama izloženog shvatanja države se slažemo, ali se ne možemo složiti sa shvatanjem nasilja zato što akademik Lukić u svom djelu poistovjećuje silu i nasilje. Sila predstavlja akumulaciju energije (prirodne ili društvene) ali ona ne mora biti u aktivnom dejstvu. Dakle, sila ne mora vršiti nasilje. A šta je nasilje? Nasilje⁶⁹ je u suštini „... primjenjivanje fizičke sile radi primoravanja subjekta (subjekata) na određenom ponašanje izazivanjem njegove fizičke patnje“. Prema tome, nasilje nije prijetnja primjenom sile. Prijetnja se ne izaziva fizičkom patnjom, mada izaziva – može da izazove psihičku patnju.

Ipak, možemo se složiti sa bitnim odredbama izloženog poimanja i shvatanja akademika Lukića a to je: država je nasilac najveće sile u društvu i monopolista u primjeni sile – nasilja..., osim izuzetno, to su: unutrašnje oružane borbe ili kada jedna ili više država preuzimaju kontrolu nad teritorijom određene države. Akademik R. Lukić za državu kaže, to je: „organizacija za nasilje koja obuhvata veoma veliki broj ljudi 'organa' koji su svi međusobno povezani i zaštićeni oružanom silom kojom raspolažu i koja je najveća u datom društvu.“⁷⁰ Na osnovu kritike koncepta solidarističke postavke opšte dobro čiji je bitan činilac nasilje kao sredstvo njegovog ostvarivanja akademik R. Lukić daje definiciju nasilja čija je bitna odredba shvatanje i sukob interesa i njihovo nametanje, te kaže: „Nasilje se može objasniti jedino sukobom interesa... ljudi se razilaze u shvatanju interesa, postoji potreba da jedni vrše nasilje nad drugima i tako nameću svoje interese, tj. svoj interes... tako će biti jasno zašto je država organizacija za nasilje.“⁷¹

Bitnu odredbu države, R. Lukić iskazuje shvatanjem: „Država, dakle, vrši opštedruštvene funkcije, ali te funkcije su klasne, i kao takve nisu opštedruštvene (podv. autori). No država se u izvjesnom smislu osamostaljuje u odnosu na društvo, pa i u odnosu na vladajuću klasu; ona se 'otuđuje' od društva i dobija svoje sopstveno kretanje... tj. postaje posebna sila nezavisno od vladajuće klase u izvjesnoj mjeri. Kao takva, država i cijeloj vladajućoj klasi nameće izvjesno ponašanje, reguliše njen položaj takođe nasilje.“⁷² I na kraju, izdvajamo fundamentalnu komponentu definicije države, u djelu Teorija države i prava akademika R. Lukića koja glasi: „Kako se vidi, država nikada ne prestaje biti oruđe za nametanje interesa jedne, vladajuće klase drugoj klasi, ... I za nametanje interesa potlačene klase vladajućoj i za mirenja sukoba interesa unutar vladajuće klase... država je ono oruđe pomoću kojeg u krajnjoj liniji vladajuća klasa održava svoju vlast, bez kojeg ona ne može“⁷³ (podv. autori).

Iz citiranih bitnih odredbi shvatanja države – svrhe države u ostvarivanju njene društvene i političke uloge možemo zaključiti sljedeće:

prvo, svaki pojedinac, zajednica, organizacija, grupa ima svoje interese koje teži zadovoljiti;

⁶⁸ Lukić, R., Teorija države i prava – Teorija države, IP NR Srbije, Beograd, 1953.

⁶⁹ Matić, Podunavac (prir.), Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993, str. 731-737.

⁷⁰ Lukić, R., Teorija države i prava, IP NR Srbije, Beograd, 1953, str. 151.

⁷¹ Isto, str. 152-157.

⁷² Isto, str. 159.

⁷³ Isto, str. 159 i dalje.

drugo, neki od interesa su međusobno saglasni, te odnosi u vezi sa njihovim ostvarivanjem su bezkonfliktni pri čemu evidentno postoje i konfliktni i konkurentni interesi oko kojih se vodi borba, a to su interesi vezani za podjelu rada i različite položaje subjekata u podjeli rada;

treće, kroz društvenu i političku borbu se formirala vladajuća klasa koja je svoju poziciju osvojila i osvaja nasiljem, dok država svoju vlast nad „potlačenom“ klasom održava monopolom nasilja; To znači da je država specifična organizacija za obavljanje klasnog nasilja;

četvrto, ni vladajuća klasa kao država nije uvijek jedinstvena i monolitna u ostvarivanju fundamentalnih klasnih interesa, te mora da arbitrira i unutar vladajuće klase;

peto, država ostvarujući opštedruštvene funkcije mora biti usmjerena na ostvarivanje interesa ne samo vladajuće klase, već i potlačene klase.

Prema tome, država je proizvod, sredstvo i koncentracija sile i ona je rezultat potrebe upravljanja: (1) proizvodnjom u podjeli rada i (2) nužnosti potrebe upravljanja društvom. U tom procesu upravljanja ljudskim društvom se izdvojila skupina najjačih koja se nametnula kao vlast nad društvom. A država kao organizacija za vršenje nasilja je primjenom sile (nasiljem) dovela u položaj da druge primoravaju na određenmo ponašanje i djelovanje – djelanje.

Dakle, država je proizvod i nosilac sile i „aparatus primjene nasilja“ i instrument sile u politici i političkom ponašanju, što podrazumijeva organizaciju, vlast i poredak. A vladati znači imati vlast. Ali, šta je vlast koja je u osnovi države? Pojava vlasti prethodi državi i pitanje vlasti uopšte i politike – državne vlasti predstavlja jedno od osnovnih pitanja nastanka i razvoja države. To dalje nameće pitanja kakav je odnos vlasti i sile, te da li je vlast nužno povezana sa silom i nasiljem?

Pravna enciklopedija pod odrednicom vlast, kaže: „društveni odnos u kome jedan subjekt (vlastodržac) izdaje/donosi pravila ponašanja prema kojima se drugi subjekt (potčinjeni vlasti) mora ponašati, pod prijetnjom primjene sankcija. Ovisno od vrsta odnosa u kojima vlast, kao i vrsta sankcija koje se primjenjuju za neizvršavanje pravila ponašanja koje vlast naređuje, postoje razne vrste vlasti. Najvažnija je podjela na dvije vrste vlasti – državna vlast... koja primjenjuje monopol fizičke prinude u društvu... i druge nedržavne vlasti.“⁷⁴ Za razliku od Pravne enciklopedije, Politička enciklopedija znatno opširnije obrađuje vlast, odnosno političku vlast koja predstavlja osnovni oblik i osnov vlasti u društvu. Naravno, postoje i drugi oblici vlasti, koji za nas u kontekstu obrade teme nisu aktuelni i značajni. Ono što vlast (politička vlast) odlikuje od drugih odnosa jeste što jedna strana svjesno utiče i usmjerava ponašanje druge strane radi ostvarivanja sopstvenih ciljeva uz mogućnosti i sposobnosti organizovane primjene sankcija kao sredstava kojima, ako to nije moguće ostvariti na druge načine i drugim sredstvima (ubjeđivanjem, ugledanjem – primjerom) ona, u krajnjoj liniji, iznuđuje poštovanje.

Nesumnjivo, da na osnovu razmatranja vlasti i političke vlasti u navedenim enciklopedijama se može zaključiti:

- (1) Vlast postoji samo u složenim organizovanim društvenim grupama i organizacijama u kojima postoje odnosi nadređenosti i podređenosti, a vlast može dobiti uobičajen i ustaljen institucionalizovan oblik, koji osigurava mogućnost organizovane primjene sankcija;
- (2) Mi razlikujemo političku vlast od drugih vidova vlasti;
- (3) Isključivi nosilac političke vlasti je država kao organizacija koja zahtijeva upravljanje, a upravljanje podrazumijeva hijerarhiju – naredbodavce i izvršioce;
- (4) Ključni faktor nastajanja i opstanka države je vlast;

⁷⁴ Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979, str. 1610.

- (5) Vlast je pojava odnosa nadređenih i podređenih, što je odnos dvije sile u kojoj jača sila dominira i primorava na ponašanje i djelanje po pravilima koje ona uspostavlja;
- (6) Država predstavlja mehanizam trajnog ostvarivanja najveće sile i kada se njeni (privremeni) nosioci smjenjuju, ona je (trebala bi biti) progresivna i usmjerena na opštedruštvenu korist.

Savremeni koncept države je demokratska država u kojoj su, evidentno, složeni odnosi. Složeni odnosi nastaju i manifestuju se kroz suverenitet naroda i države, način dolaska (dospijevanje) na vlast i način vršenja vlasti, itd. a to je sila, politička, legalna i legitimna i monopolska, bar dvostruko ograničena: (a) ustavom i zakonom i (b) pravilima međunarodne zajednice.

Iako ograničenja sile i vlasti imaju mnoštvo varijanti, potreba za silom u upravljanju društvom ostaje uprkos promjenama u svojstvima ljudskog društva i države, čija tendencija širenja i umnožavanja je svakodnevno evidentna.

Vjerujemo da smo u kontekstu obrade teme dovoljno iscrpno govorili o državi, državnoj – političkoj vlasti u upravljanju društvom, koja nakon što je utvrdila pravila ponašanja ona ih primjenom monopola sile – nasiljem nameće subjektima društva – legalno i legitimno.

Dakle, politička vlast u svom političkom ponašanju se bitno oslanja na silu i nasilje u sprovođenju – primjeni pravila ponašanja koje je ona utvrdila. Da li je svako vršenje vlasti uvijek legalno i legitimno primjereno nasilje u opštedruštvenom ili klasnom interesu? Ako je u klasnom interesu je li to vlast naroda – demokratija? To otvara niz pitanja društvenog i političkog interesnog karaktera koja se tiču konstituisanja i vršenja vlasti koja ukoliko nisu usmjerena konceptualno i faktički opšteprihvaćenim interesima i ciljevima društva i njegovog razvoja predstavljaju demonstraciju političkog ponašanja kojim vlast – politička vlast (država) ugrožava svoje podanike – stanovništvo (populaciju) bez kojeg nema države (teritorija, stanovništvo i vlast). Ugrožavanje može imati razne oblike i varijacije – od namjernog ugrožavanja (donošenjem i primjenom pravila ponašanja – nametanjem), dakle činjenjem, nečinjenjem i propuštanjem činjenja. To znači da država koja raspolaže monopolom sile i nasilja i ima mogućnost organizovane njene primjene ostvaruje funkciju ugrožavanja. Da li stanovništvo (populacija) sudjeluje i pomaže da politička vlast svojim političkim ponašanjem to isto stanovništvo ugrožava? Odgovor je logično pozitivan i opštepoznat. Pa gdje je tu sloboda i pravda i koji je njihov odnos prema sili, državi i pravu, ustavnosti i suverenosti? Država kao „skup ljudi na vlasti“, na osnovu monopola sile propisuje ustave, zakone, prava i obaveze stanovništva – građana – državljana čime kroz dispozicije i sankcije u normama iskazuje svoje shvatanje pravde i takvo shvatanje primjenjuje u praksi primoravanjem svojih državljana, stanovnika, građana.

Tako je koncept ljudskih prava i standardi u vezi s tim korisna i humana ideja koliko i koncept države. U vezi s tim, savremene demokratije imaju velike probleme da usaglase – deklarativno i normativno sa faktičkim što je pozitivno i razvojno u društvenoj praksi.

Dokaz da je država politički instrument zaštite od sile i nasilja jeste da pored činjenice da je i dalje ostala monopol sile i nasilja, ali je ona prešla dug put od samovlašća da bi dospjela do „vladavine prava“⁷⁵. U tom smislu, uspostavljanje i djelovanje prava – vladavine prava u sprječavanju samovolje države je bitan momenat u tome.

Savremena država svoju ulogu shvata kao pravo, moć i obavezu da upravlja društvom, u kojem ima stvarni ili prividni suverenitet.

Na unutrašnjem planu ona upravlja društvom u mjeri u kojoj seže sila u ma kojem obliku. Ali postojanje sile, nije identično – jednako nasilju.

⁷⁵ Hadžibajrić, I., Vladavina prava u savremenoj državi, Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet, Travnik, 2011.

Država svoju ulogu u upravljanju društvom ostvaruje s osloncem na monopol sile, a to podrazumijeva:

prvo, ona (država) mora uvažavati opšteljudske interese u okviru datih mogućnosti a na šta je primoravaju druge države, savezi država, međunarodne organizacije, i

drugo, i na unutrašnjem planu ona je, koliko god bilo izraženo shvatanje da je iznad društva, samo podsistem u sistemu društva i zavisna je od njega.

Na kraju, umjesto zaključaka o državi o kojoj smo u završnom dijelu obrade teme govorili, ukazaćemo na ulogu i značaj sile kao osnove nastanka države, njenog opstanka i razvoja i odnosa u međunarodnom političko-pravnom sistemu i poretku.

Sila države je složena i zavisna od mnogih raznorodnih činilaca od djelotvorno konstruktivnih do razarajućih i destruktivnih. Ukoliko država raspolaže većom silom, te uspješnije ostvaruje svoju ulogu i svoje funkcije utoliko je uspješnija u povezivanju, koordiniranju i objedinjavanju sila svih njenih činilaca. Tako je uspješnost ostvarivanja njene uloge simetrična njenoj moći, raspoloživoj sili i sposobnosti svrsishodne primjene sile kojom ona raspolaže. Sila društva odnosno sila države determinira mjesto i položaj države u sistemu međunarodnih odnosa. Dakle, razlike su bazirane na sili (snazi) države, a to znači na moći i uticaju po ulozi u svjetskom i sopstvenom razvoju. U tom smislu se može izvesti podjela država na one koje faktički nameću pravce i načine ukupnog ljudskog društva (svjetskog) i „države vazale“ čiji je suverenitet dvostruko ograničen – i to međunarodnim pravom i uticajem najmoćnijih i najuticajnijih država i organizacija svijeta, što implicira da postoje države koje imaju svoje autohtono pravo primjereno njihovim uslovima, potrebama i mogućnostima i one kojima je to pravo nametnuto.

Opšteprihvaćen je stav da nema države bez prava, tako da je svaka država pravna tvorevina. U savremenim državama državljani su individue – ličnosti slobodni ljudi čije slobode i prava savremena država štiti pravom i primjenom prava, ali ih u tome (slobodne ljude) pravo i utvrđuje i pravo ograničava. Tako su slobode i prava ne samo predmet rada već i obaveze države. Država je nastala kao organizacija zaštite određene zajednice spolja, te je nastajala kao pravna. Državna vlast je primorana da obznani dužnosti prava članovima zajednice iz bar sljedeća dva razloga: ona je morala da proklamuje svoju vlast na određenoj teritoriji i da označi: (a) granice teritorije i (b) žitelje odnosno podanike na toj teritoriji na kojoj se ostvaruje državna vlast i drugo, država je morala da saopšti, svojim podanicima na teritoriji čija se vlast ostvaruje, obaveze i kazne za neizvršavanje tih obaveza (porezi, učešće u odbrani države, itd.).

Dakle, država je od svog nastanka subjekt prava i subjekt sprovođenja prava i u njene osnove je ugrađena sila prava a u to pravo su ugrađena mnoga običajna prava. I upravo bez oslonca na običaje i običajno pravo, te stečene i oformljene navike pokoravanja vođstvu i političkim autoritetima, pravna država ne bi bila moguća.

Ako je to sve tako, čije postavke koncepta ni samu koncepciju ne dovodimo u pitanje, a šta znači u odnosu na termin pravna država, termin „vladavina prava“⁷⁶.

Prema nekim savremenim autorima termin „vladavina prava“ je nedovoljno artikulisana zamisao, te je treba jasno oformiti da bi postala realističan cilj.

Očigledno je da je od nastanka države do danas nastao značajan napredak u ostvarenim mogućnostima društvenog položaja čovjeka što je doprinijelo sazrijevanju društvene svijesti da „država i pravo ne treba da budu sredstvo za vladanje vladara nad podanicima, već sredstvo za usaglašavanje, usklađivanje i koordiniranje ponašanja u društvu, kao i sredstvo zaštite (sigurnosti i bezbjednosti) od spoljnog ugrožavanja i unutrašnje tiranije... organizovan život

⁷⁶ Isto, str. 153. „... sa idejom o 'vladavini prava' susrećemo se još u djelima Platona i Aristotela. U istoriji prava ideja 'vladavina prava' nije dosljedno razvijena, pa čak je dovodila do raznih shvatanja (ostrvskog i kopnenog u Evropi), i kod određenih autora u tumačenju izjednačila 'vladavinu prava' sa pravom u pravnoj državi“.

zahtijeva hijerarhiju, ona se ne mora uspostaviti na sadašnjim osnovama, već na dokazanim doprinosima progresu društva, zaista neki kriterijumi već postoje.⁷⁷

Nedvosmisleno je jasno da norme svojim sadržajem moraju, pored ostalog, biti dovoljno jasne i precizne i primjenjive da bi se ostvario odgovarajući stepen saglasnosti normi i ponašanja koje se odnose na one po kojima se svakodnevno moraju ponašati. Ne ulazeći u svojstva normi i odredbe normativnih sistema, njihovu logiku i jezik saopštavanja (naučni i stručni) princip je jasan „ono što se ne zna ne može se uvažavati“, ali i jedan od principa u pravu glasti „nepoznavanje norme ne oslobađa odgovornosti“.

Stoga u savremenoj politikološkoj i pravnoj literaturi se koristi termin „vladavina prava“ a mi bi dodali ne vlada pravo već vladaju ljudi – oni donose, utvrđuju, sprovode, kontrolišu primjenu (sprovođenje), ocjenjuju, nagrađuju i kažnjavaju ali s osloncem na pravo i silu prava uvažavajući sve slobode svih žitelja, bez diskriminacije, neosnovanog privilegovanja i favoriziranja ali i osuda i kažnjavanja.

Stoga i podsjećamo na principe i načela prava, a jedno od njih je „jednakost pred zakonom“.

Da li je to baš sve tako i da li to funkcioniše u savremenoj društvenoj praksi? Očigledno je da sve države nisu u istoj situaciji, čak nisu ni približno u istoj situaciji, sa približno istim mogućnostima da obezbijede sve uslove optimalnog stanja (društvenog položaja i društvene sigurnosti) i razvoja sopstvenih državljana zbog čega dolazi do pojava masovnih migracija (ne samo ekonomskih), tzv. odliva mozgova i slično čime dolazi do narušavanja društvene ravnoteže, a izražene tendencije čak u bližoj budućnosti mogu ugroziti biološko-fizičku supstancu društva i države, pogotovo malih i siromašnih država čiji opstanak i razvoj ozbiljno brine i zabrinjava one kojih se to tiče a to su žitelji bez alternative.

Polazeći od ideje da su ljudi – pojedinačno i zajedno tvorci države i prava kojim treba da sebe zaštite i da omoguće sebi i drugima napredak uz mogućnost otklanjanja nesklada sukobima u djelu „Vladavina prava u savremenoj državi“ autor umjesto termina „vladavina prava“ predlaže termin: „upravljanje naroda društvom pomoću države i prava koje podstiče stvaralačke pozitivne osobine ljudi“⁷⁸.

Navedeno shvatanje podrazumijeva tjelesnu, intelektualnu, duhovnu, interesnu i imovinsku sigurnost svakog pojedinca – žitelja, građanina, državljanina što isključuje bilo koji oblik diskriminacije po bilo kojoj osnovi i njihovu faktičku prihvaćenost u društvu.

Ideja je vrlo zanimljiva i isključuje mistifikacije sa vladavinom, vlašću, pravdom, politikom, rađanjem jednakih sa „jednakim šansama“, opšte blagostanje, itd. Slažemo se sa autorom djela „Vladavina prava u savremenoj državi“ da je to možda utopijska ideja na čijem ostvarenju se valja angažovati, ali od vremena kada su ljudi jeli jedni druge (mada kanibalizam kao pojava se nažalost danas aktuelizira) do prihvatanja sloboda i ljudskih prava dokazuje i potvrđuje da ništa nije isključeno niti treba bilo šta isključiti. Međutim, savremena praksa društvene stvarnosti potvrđuje jednako konstituisanu osnovnu ideju društvenih nauka koja je do danas ostala živa, a to je: „društvom se mora upravljati, ono se mora organizovati, stoga se moraju znati dužnosti, prava, odgovornosti, nadležnosti – dakle mora postojati hijerarhija – mora postojati vlast, norma, sankcije, dakle sila i nasilje.“⁷⁹

⁷⁷ Isto, str. 155.

⁷⁸ Isto, str. 155.

⁷⁹ Termiz, Dž., Kritika teorije, Amos Graf, Sarajevo, 2013, str. 20.

LITERATURA

1. Bajramović, Dž., Političko ponašanje, Platform M, 2014.
2. Bakić, I.; Muratbegović, E. (prir.) Rummel R.J., Oser L.A., Socijalni konflikti, Shvatanje konflikta i rata, Fakultet kriminalističkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001.
3. Bojanović, R., Psihologija međuljudskih odnosa, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd, 2009.
4. Čekić, E., Normalno i devijantno u ljudskom ponašanju: psihološki aspekt, Institut za naučnoistraživački rad i razvoj Univerzitetskog kliničkog centra, Sarajevo, 2015.
5. Goleman, D., Socijalna inteligencija, Geopolitika, Beograd, 2009.
6. Goleman, D., Emocionalna inteligencija, Mozaik knjiga, Zagreb, 2013.
7. Hadžibajrić, I., Vladavina prava u savremenoj državi, Univerzitet u Travniku, Pravni fakultet, Travnik, 2011.
8. Knežić, B., Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2001.
9. Kozler Luis, Funkcija društvenog sukoba, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2010.
10. Kreč, D. i Krečfeld, R., Elementi psihologije, Naučna knjiga, Beograd, 1969.
11. Kuka, E., Javne politike, Štamparija Fojnica d.o.o., Fojnica, 2018.
12. Lukić, R., Teorija države i prava – Teorija države, IP NR Srbije, Beograd, 1953.
13. Matić, Podunavac (prir.), Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993.
14. Mijatović, B., Vujačić, I., Marinković, T., Pojmovnik liberalne demokratije, Službeni glasnik, Beograd, 2008.
15. Milosavljević, S., Politička akcija, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, 1977.
16. Milosavljević, S., Istraživanje političkih pojava, Institut za političke studije Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Centar za omladinu, Beograd, 1980.
17. Milosavljević, G. Projektovanje obuke, Bemust, Sarajevo, 2003.
18. Pavlović, V., „Interes“, u (prir.) Matić, Podunavac, Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd, 1993.
19. Politička enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1975.
20. Pravna enciklopedija, Savremena administracija, Beograd, 1979.
21. Simeunović, D., Političko nasilje, Radnička štampa, Beograd, 1989.
22. Simeunović, D., Teorija politike, I deo, Udruženje „Nauka i društvo“, Beograd, 2002.
23. Simeunović, D., Uvod u političku teoriju, Institut za političke studije, Beograd, 2009.
24. Šaćić, N., Politička desocijalizacija (resocijalizacija) i mediji, Internews B&H, Sarajevo, 2004.
25. Šešić, B., Osnovi logike, Naučna knjiga, Beograd, 1983.
26. Termiz, Dž., Socijalne nejednakosti po osnovi zloupotrebe prava i ovlašćenja, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1991.
27. Termiz, Dž., Teorija nauke o socijalnom radu, NIK „Grafit“, Lukavac, 2005.
28. Termiz, Dž., Specifičnosti metodologije istraživanja u bezbjednosnoj djelatnosti, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2014.
29. Termiz, Dž., Kritika teorije, Amos Graf, Sarajevo, 2013.
30. Termiz, Dž.; Arežina, V., Problemi istraživanja i naučnog proučavanja komunikologije, Amos Graf, Sarajevo, 2015.
31. Termiz, Dž., Milosavljević, S., Praktikum iz metodologije politikologije (drugo izmijenjeno, dopunjeno i prošireno izdanje), Fakultet političkih nauka Univerziteta u

Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo/Beograd, 2018.

32. Termiz, Dž., Metodologija društvenih nauka (treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje), Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu/Međunarodno udruženje metodologa društvenih nauka, Sarajevo/Beograd, 2022.
33. Vidanović, I., Rečnik socijalnog rada, Udruženje stručnih radnika socijalne zaštite Srbije, Beograd, 2006.
34. Zlatar, E., Sila u politici, odbranjena magistarska teza na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2017.

MASKULINITET I NASILJE U BiH – ISTRAŽIVAČKA DIMENZIJA

Apstrakt

Većina istraživanja rodnog nasilja u BiH bavi se prvenstveno ženama, zbog čega slika problema ostaje nepotpuna. Oslanjajući se na rezultate prethodnih studija, ovo istraživanje u fokusu ima preovlađujuće društvene norme, muške stavove i ponašanja, kao i način na koji oni izazivaju nasilje. U radu se iznosi na koji način se posmatra ovaj fenomen i saznanje na koji način treba da se reaguje i razvijaju preventivni programi. Zbog složenosti fenomena nasilja, istraživanje je sačinjeno od tri međusobno povezane i komplementarne komponente (pripremna faza, kvantitativno i kvalitativno istraživanje), čime je obezbijedena sveobuhvatna slika socijalnih struktura, sa naglaskom na norme i vrijednosti, stavove i ponašanja u vezi sa rodnim nasiljem. Razvijen je istraživački alat za istraživanja maskuliniteta i nasilja nad ženama. Uzimajući u obzir dugoročne ciljeve prevencije nasilja i ostvarivanja rodne ravnopravnosti, rezultati istraživanja mogu biti relevantno polazište za programske i političke preporuke, kao i za strateške intervencije u ovom domenu. Ciljna populacija istraživanja je muška populacija u Bosni i Hercegovini starosti 18 godina i više (koja je u odnosu na 2013. godinu bila prisutna u zemlji najmanje godinu dana ili duže). Primijenjen je stratifikovani uzorak, pri čemu su primarne jedinice uzorkovanja (jedinice prve etape) popisni krugovi, a sekundarne jedinice uzorkovanja (jedinice druge etape) domaćinstva. Izbor muške osobe unutar domaćinstva predstavlja treću etapu uzorkovanja, koju su vršili sami anketari na terenu, a koja će imati značajnu ulogu prilikom računanja pondera. Dobijeni rezultati su zavisili od usvojenih pretpostavki ulaznih parametara za formulu koja nas je dovela do saznanja o percepciji (shvatanju) učesnika o uzrocima i posljedicama različitih oblika nasilja.

Ključne riječi: maskulinitet, uzorkovanje, nasilje, populacija, strateške intervencije.

Abstract

Most of the research on gender violence in BiH deals primarily with women, which is why the picture of the problem remains incomplete. Building on the results of previous studies, this research focuses on prevailing social norms, male attitudes and behaviors, and how they cause violence. The paper presents how this phenomenon is observed and how to react and develop preventive programs. Due to the complexity of the phenomenon of violence, the research is made up of three interconnected and complementary components (preparatory phase, quantitative and qualitative research), which provides a comprehensive picture of social structures, with an emphasis on norms and values, attitudes and behaviors related to gender violence. A research tool was developed for research on masculinity and violence against women. Taking into account the long-term goals of preventing violence and achieving gender equality, the research results can be a relevant starting point for programmatic and political recommendations, as well as for strategic interventions in this domain. The target population of the research is the male population in Bosnia and Herzegovina aged 18 and over (who, compared to 2013, was present in the country for at least one year or longer). A stratified sample was applied, whereby the primary sampling units (units of the first stage) are census districts, and the secondary sampling units (units of the second stage) are households. The choice of a male person within the household represents the third stage of sampling, which was carried out

¹ Redovni profesor Demografije i Turizma i hotelijerstva, Evropski univerzitet Brčko Distrikt

by the interviewers themselves in the field, and which will play a significant role in the calculation of weights. The obtained results depended on the adopted assumptions of the input parameters for the formula, which led us to learn about the participants' perception (understanding) of the causes and consequences of different forms of violence.

Key words: masculinity, sampling, violence, population, strategic interventions.

UVOD

Nasilje zasnovano na rodu/polu (Gender based violence - GBV) široko je prepoznato kao veliki problem javnog zdravstva, koje za rezultat ima devastirajuće posljedice po mentalno i reproduktivno zdravlje, te emocionalnu bol. Nasilje zasnovano na rodu/polu je, takođe, poznato i zbog toga što ono predstavlja produžetak šire strukturne nejednakosti kojom se ograničavaju socijalna pravda i jednakost.

Razvojni fond Ujedinjenih nacija za žene (UNIFEM) definiše nasilje zasnovano na rodu/polu kao “nasilje koje uključuje muškarce i žene, u kojem su žene obično žrtve a koje nastaje iz veza između muškarca i žene sa nejednakom moći unutar veze” i najšire se dovodi u vezu sa nasiljem nad ženama. Tokom protekle decenije, međunarodna zajednica počinje da koristi termin “nasilje zasnovano na rodu/polu” umjesto termina “nasilje protiv žena” kako bi prebacila fokus sa žena kao žrtava nasilja ka razumijevanju kako norme roda/pola, nejednakost i može unutar veze povećavaju ranjivost žena na nasilje. Unutar ove rasprave, veliki značaj je dat razumijevanju maskuliniteta i ulozi koju socijalizacija muškaraca igra u razumijevanju i pružanju podrške nasilju. Uspješne intervencije u radu sa muškarcima na dekonstruisanju hegemonije muških identiteta i pružanju podrške zajednici i institucionalnim promjenama su pokazale pozitivan doprinos koji muškarce mogu pretvoriti u saveznike i aktiviste u borbi protiv nasilja.

Za vrijeme jugoslovenskih ratova koji su se desili u devedesetih godina 20.vijek, zabilježen je veliki broj slučajeva nasilja zasnovanog na rodu/polu, uključujući tu i masovna silovanja žena i seksualna zlostavljanja, poput kastriranja muškaraca i dječaka zarobljenih u ratnim logorima. Trenutno, na prostorima sjeverozapadnog Balkana, izražen je sve veći stepen nasilja. Na to ukazuju određeni službeni akti, čak i u procesima u Haškom tribunalu, o stanju nasilja, pokazuje da su žene i djevojke subjekti sve izraženijeg nasilja u porodici, što su potvrdile i ankete u našem istraživanju (Pašalić, 2020).

U kontekstu konflikta i rekonstrukcije, oblikovani su i formirani višestruki identiteti maskuliniteta, u skladu sa presjekom maskuliniteta sa religijom, nacionalnom i etničkom pripadnošću. Za vrijeme jugoslovenskih ratova nacionalistička retorika i ratna propaganda nije često korišćena kao namjerni poziv na oružje i agresiju prema drugim nacijama, nego je, umjesto toga, više bila fokusirana na potrebu zaštite svoje “braće” u drugim dijelovima bivše Jugoslavije. Prikazujući slike masakriranih žena i djece, ratna propaganda je još više apelovala na muškarčev osjećaj “dužnosti” u cilju zaštite svojih domova i porodica i provocirala ljutnju i osjećaj osвете. Nekim muškarcima rat je pružio mogućnost da iskažu hegemonističko ponašanje koje se ne bi tolerisalo u normalnim uslovima, za vrijeme mira. Nasilje zasnovano na rodu/polu protiv nedužnih ljudi u vrijeme rata vršili su ljudi koji su u rat otišli kao dobrovoljci kako bi preživjeli i izbjegli da budu tretirani kao mekušci (žene), prvenstveno štiteći svoj maskulinitet.

Mladi predstavljaju ključnu priliku za konstruisanje alternativnih definicija maskuliniteta i smanjenje nasilja zasnovanog na rodu/polu. Kao što ističe Barker, rad sa mladim muškarcima na smanjivanju nasilja zasnovanog na rodu/polu je od ključne važnosti, jer mladi muškarci mnogo brže od starijih muškaraca uče kako da koriste alternative nasilju, komunicirajući sa svojim partnerima uz dužno poštovanje. Čak štaviše, doba mladosti je ključna faza razvoja kada

se kreiraju identiteti zasnovani na rodu/polju i koji se upravo u toj fazi razvoja ličnosti još uvijek mogu preoblikovati. Barker primjećuje da je ponašanje prema ženama ili partnerima naučeno ponašanje koje je, kao takvo, doneseno u doba zrelosti, pa je dopiranje do dječaka način mijenjanja ponašanja muškaraca u njihovoj interakciji sa ženama. U kontekstu razvojnih napora u radu sa mladima, podržavanje sistema pravednosti među mladima također može ojačati njihov vlastiti razvoj kao vođa, uključujući i njihovu sposobnost da se znatno šire uključe kao zagovornici jednakosti prema rodu/polju.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Metodologija zajedničkog prikupljanja podataka i konkretne alatke koji su korišćeni u istraživanju su izabrani na osnovu ranije implementacije i ranijih uspjeha u organizovanju učenja i diskusije na širokom spektru različitih tema.

Podaci su sakupljeni sa ciljem da se istraže brojne teme koje se odnose rod/pol, maskulinitet i nasilje, uključujući tu i istraživanja o kulturi i shvatanjima omladine, normama roda/pola i socijalizaciji maskuliniteta, uticaju i stavovima o maskulinitetu, oblicima nasilja, uzrocima i posljedicama nasilja, istraživanju prelaska iz dječakog u zrelo doba kod mladića, iskustva sa nasiljem i pomjeranje ka promjenama.

Veliki značaj je dat pravilnom raspoređivanju alata koji su korišćeni tokom istraživanja i osjetljivosti informacija prikupljenih tokom istraživanja.

Sekundarni fokus istraživanja bio je da nastavi da podupire razvojni kapacitet partnerskih omladinskih organizacija kako bi se one uključile u učenje, razmišljanje i aktivnosti koje se odnose na maskulinitet, nasilje zasnovano na rodu/polju i omladinu u njihovom lokalnom kontekstu.

Istraživački pristup koji je korišćen u cilju ohrabivanja učesnika da podijele svoja znanja i shvatanja o zajednici u kojoj žive i njenim potrebama, da definišu načine za rješavanje tih potreba i da kod partnera izgrade sposobnost za upotrebu ovog pristupa. Osnovni principi zajedničkog učenja i djelovanja su:

- uključivanje ljudi u identifikaciju i rješavanje problema, te povećavanje njihove sposobnosti da djeluju u vlastito ime;
- učenje od ljudi i njihovih iskustava, a za razvojne eksperte "ruka na upravljaču" tako da ljudi sami mogu da analiziraju, prezentuju i odrede rezultate sakupljenih informacija;
- usvajanje neformalnog pristupa i fleksibilnost u mijenjanju istog, ako je to neophodno;
- sprovođenje rada na terenu u opuštenom stilu, putem slušanja, isprobavanja, nenametanja i dozvoljavanja svim ljudima da kažu ono što imaju.

Sveukupni cilj ove istraživačke aktivnosti zajedničkog učenja i djelovanja, na osnovu razumijevanja koje proizilazi iz istraživanja, jeste da pomogne u identifikovanju ulaznih tačaka za omladinski-orientisane aktivnosti koji se mogu uzeti u razmatranje. To jest, namjera je da rezultati aktivnosti zajedničkog učenja i djelovanja. Primarni fokus istraživanja, bio je rad sa muškom omladinom, omladinskim istraživačima (vođama projekta) i omladinskim organizacijama na određivanju konkretnih normi i očekivanja roda/pola koji doprinose razvoju nasilnog ponašanja među mladim ljudima u Bosni i Hercegovini.

Izbora uzorka je u okviru podataka Agencije za statistiku i popisa stanovništva 2013.godine, jer nema validnijih izvora podataka koji bi s emogli koristiti za ovo istraživanje, uprkos velikim promjenama stanovništva. Dakle, istraživanje je zasnovano na izabranim jedinicama posmatranja. Izabrano je 5000 jedinica posmatranja u uzorku (stratifikovani uzorak), po starosnoj strukturi:

Ukupno	18-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65+
3.300	10%	15%	15%	20%	20%	20%
Ukupno	Bez OŠ	Sa OŠ	Bez zav.SSS	Sa SSS	Sa VŠS	Sa VSS
3.300 (%)	15	20	15	30	10	10

U stratumu je izvršena implicitna stratifikacija (starosnim sortiranjem), a sortiranje je izvršeno po opštinama, u okviru kojih je sortiranje izvršeno po tipu naselja (grad, selo), shodno odnosu broja stanovnika u ruralnim i urbanim sredinama (popis 2013.).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I ANALIZA

Kao što je navedeno u metodološkom okviru, oblike rodno zasnovanog nasilja moguće je razlikovati na osnovu više kriterijuma: prema vrsti štete, prema vrsti povređivanja koja se nanosi žrtvi, prema počiniteljima, kao i prema kontekstu u kojemu se nasilje vrši. U svrhu sistematičnosti izlaganja, prikazaćemo rasprostranjenost i karakteristike različitih oblika nasilja definisanih prema vrsti povređivanja koja se nanosi žrtvi (psihičko, fizičko, seksualno i ekonomsko nasilje). No, te oblike nasilja posmatraćemo u okviru tipova nasilja definisanih prema počiniteljima i vrsti odnosa, te konteksta u kojem se to nasilje odvija, pa ćemo razlikovati: partnersko, nasilje u porodici i nasilje u širem socijalnom okruženju. Ovo razlikovanje nasilja u porodici i izvan porodičnog kruga definisao je i UNECE-ovom metodologijom.

Primarni fokus istraživanja, bio je rad sa muškom populacijom i omladinskim organizacijama na određivanju konkretnih normi i očekivanja roda/pola koji doprinose razvoju nasilnog ponašanja među mladim ljudima u Bosni i Hercegovini. U cilju određivanja ovih normi i očekivanja, istraživanje je sprovedeno vođeno sljedećim pitanjima:

Istraživačka pitanja:

-Koja su trenutna društvena shvatanja, stavovi i iskustva mladih/muških, naročito kada je riječ o hegemoničnom maskulinitetu?

-Kako društvene institucije kao što su mediji, škola, religija, porodica i vršnjaci utiču na društveno shvatanje maskuliniteta?

-Koji je opseg stavova i ponašanja mladih/muških prema ženama i njihovim vezama sa ženama?

-Kako je društveno shvatanje maskuliniteta povezano sa nasilnom upotrebom moći kod muškaraca?

-Za mlade/muške koji ne koriste nasilje, koji su faktori uticaja i posljedice?

Sekundarni fokus istraživanja bio je da nastavi da podupire razvojni kapacitet partnerskih omladinskih i drugih organizacija kako bi se one uključile u učenje, razmišljanje i aktivnosti koje se odnose na maskulinitet, nasilje zasnovano na rodu/polu.

Na kraju istraživanja vršeno je analiziranje podataka po istraživačkim pitanjima i primjećivanje eventualnih propusta u prikupljenim informacijama. Potom su prezentovani preliminarni rezultati i zaključci. Zatim slijedi diskusija kako bi se utvrdile sličnosti u različitim stavovima, nijanse ili razlike među njima, kao i eventualne praznine u prikupljenim podacima.

Podaci su prikupljeni od grupa koje su sačinjavali mladi/muškarci u različitim sredinama/gradovima u BiH. Učesnici istraživanja su bili studenti starosti od 18-24 godina. Većina učesnika su urbana omladina koja živi u gradovima u kojima je istraživanje sprovedeno. Oni pohađaju različite visoke - poput društvenih fakulteta, tehničkih fakulteta, visoke škole (različita zanimanja), stomatološke i ekonomske studije. U većini gradova, najmanje polovina studenata je pohađala društvene fakultete. Broj studenata prema mjestu i danu istraživanja se mijenjao.

Mladi/muški - učesnici istraživanja, odabrani su za ovo istraživanje putem partnerskih uglavnom omladinskih organizacija. U svim dgradovima, omladinske organizacije su se obratile psiholozima i pedagogima u srednjim školama u tim gradovima i objasnili su im cilj i

metodologiju istraživanja. Školski pedagozi su potom objasnili potencijalnim mladima/muškarcima o čemu se radi u ovom istraživanju i pozvali ih da učestvuju. Za većinu mladih/muških koji su učestvovali u istraživanju, ovo je bilo prvi put da su morali otvoreno da diskutuju i da se kritički osvrnu na maskulinitet i nasilje zajedno sa svojim vršnjacima. Mladi/muški su se uključili u ozbiljna razmišljanja kako bi razmotrili svoj uticaj, stavove i nade, slušali ideje drugih, raspravljali o različitim gledištima, a kao reakciju na iznesena mišljenja zajedno su se smijali, bili zbudjeni i zabrinuti dok su dijelili svoje ideje o maskulinitetu sa drugima. Mladi/muški u različitim gradovima su izrazili svoju zahvalnost što im je pružena takva mogućnost.

Slika 1. Vršnjačko nasilje

"Ovdje sam veoma srećan, jer ovdje razmišljam o nekim stvarima o kojima inače ne razmišljam. I mogu da čujem šta drugi misle". (NN, Bijeljina).

Sam proces je pružio mogućnost mladima/mušcima da razmotre nove norme maskuliniteta i upotrebe nasilja. U tekstu koji slijedi prezentovaćemo neke ključne teme koje su iskrsnule u diskusijama između mladih ljudi u različitim gradovima, a koje se odnose na svako istraživačko pitanje. Prvo smo istakli teme koje su bile zajedničke u različitim gradovima. Zatim smo istakli nijanse među temama koje su razmatrane u različitim gradovima. U nekim slučajevima, ove nijanse predstavljaju odraz razlika između gradova po pitanju normi i stavova koje su iznijeli mladi, u drugim slučajevima nijanse su odraz tema koje su iskrsnule u jednom ili dva grada, ali ne u drugima, kao varijacija na konkretna pitanja i razgovor.

Fizičke crte, kao vidljive fizičke karakteristike, kao što su definisani mišići, pokazuju snagu muškarca, njegovu samouvjerenost, poštovanje i spremnost.

Kod modela koje su napravili mladi/muškarci korišćene su fizičke karakteristike da se pokažu nedvosmislene polne razlike kod muškaraca. Ove nedvosmislene polne razlike uključuju dlake na tijelu muškarca, koje su na nekoliko modela predstavljene bradom kao i vidljivim dlakama na grudima. Mnogo dlaka je znak maskuliniteta. Mladi/muškarci su objasnili da su široka ramena i veliki mišići na njihovim modelima odraz fizičke snage kao najistaknutije karakteristike maskuliniteta. Modeli nekih mladih/muških su takođe pokazivali snažne noge i velika stopala kao znak stabilnosti.

Zaštita i odbrana časti, naročito porodice, ali i među vršnjacima su vrlo pridutni. Kada su upitani o drugim manje vidljivim karakteristikama idealnog muškarca, mladi/muški su istakli presudnu ulogu muškarca kao zaštitnika. Objasnili su da "nisi muško ako ti treba neko da te zaštiti." Istakli su i o "sramoti ako ne možeš da odbraniš svoju porodicu" i da je uloga muškarca da "primi sve udarce za svoju porodicu."

Neki od karakterističnih odgovora:

"Muškarac treba da brani svoju čast, štiti svoju porodicu i ne smije dozvoliti da mu iko vrijeđa djecu ili ženu. Imate nasilje i imate samoodbranu. Samoodbrana je opravdana. Mi smo se okupili i odbranili našeg druga. Ja sam ponosan na to. Nisam ponosan na to što smo se potukli. Morate štititi suprotan pol i porodicu, u protivnom, niste pravi muškarac".

Uloga zaštitnika kao određujuća karakteristika maskuliniteta snažno se povezuje sa nasilnom upotrebom sile kod muškaraca, i diskutovana je kod istraživačkog pitanja. Interesantno je primijetiti da iako je idealni muškarac zaštitnik svoje porodice. Mnogi očevi nisu uključeni u živote njihovih sinova. Na primjer, neki od maldih su istakli: "Ja učim kakav muškarac ne trebam biti od svoga oca koji je stalno odsutan."

Odbrana i držanje do svog stava je vrlo važna. Mnogi mladi/muški su takođe istakli da je idealan muškarac tvrdoglav i da mora imati stav. Mladi/muški su objasnili da čak i kada muškarac shvati da njegovo mišljenje nije ispravno, važno je da on ne mijenja svoje mišljenje ili će u protivnom ispasti slabić: "Ne smijete dozvoliti ljudima da mijenjaju vaše stavove. Drži se svog stava, ako upadneš u verbalni konflikt moraš ga se držati (svog stava), inače ćeš ispasti slabić. Moraš imati jaku volju".

Održavanje jakog karaktera, je bitna, pa su mladi/muški primijetili da je snaga karaktera takođe ključna odrednica maskuliniteta. Pod snagom karaktera, mladi/muški su mislili poznavati i slijediti svoje vlastite vrijednosti i uvjerenja. Mladi/muški, između ostalog, su istakli: "Kada mi promijenimo nešto u sebi, naš karakter se smatra slabijim, tako da mi nikada ne bismo smjeli mijenjati naš karakter ni za bilo koga".

Biti uspješan u svemu, što su mladi/muškarci istakli da, idealan muškarac je takođe "u svemu uspješan". Mladi/muški su navodili uspjeh na poslu ili u sportu kao najčešće primjere uspjeha koji su bitni za muškarce. Ali, kada su upitani koji tipovi uspjeha su ključni da bi "bili muškarci", većina mladih/muških je brzo dodala da je bitan uspjeh u svemu što muškarac čini. Takođe, mladi/muškarci su primijetili da "tipičan muškarac mora biti uspješan na poslu, u porodici, u svemu što radi".

Mladi/muškarci su takođe identifikovali bogatstvo i finansijski uspjeh kao odlučujuće očekivanje od muškarca u nekim od njihovih modela. Mladi/muški su objasnili očekivanje da muškarci treba da budu uspješni finansijski, kroz obezbjeđivanje finansija za njihovu porodicu. Ali na kraju su istakli da nisu mislili da biti bogat znači imati poštovanje kao muškarac samo po sebi, naročito u poređenju sa drugim karakteristikama maskuliniteta koje su identifikovali. Neki od njih su rekli: "Bolje je biti sa svojom porodicom nego imati uspješnu karijeru".

Kako društvene institucije kao što su mediji, škola, religija, porodica i vršnjaci utiču na društveno shvatanje maskuliniteta?

Mladi/muški u većini gradova/naselja istakli su dom/kuću i školu kao dva društvena mjesta koja najjače utiču na maskulinitet. U okviru ovih mjesta, roditelji, braća i sestre čvrsto su vezani za dom/kuću, dok su grupe vršnjaka poput prijatelja, društva ili "raje" čvrsto vezani za školu gdje mladi/muški uče o društvenim pravilima ponašanja. Prvog dana zajedničkog učenja i djelovanja, mladi/muški su razvili Venove dijagrame koji predstavljaju društvena mjesta na kojima se oni kreću, a trećeg dana mladi/muški su raspravljali o ulozi koju društvene institucije imaju u vršenju uticaja na nasilno ponašanje.

Kao što su mladi/muški izjavili, dom/kuća je jedno od jačih društvenih mjesta koja imaju uticaj na razvoj društvenog shvatanja maskuliniteta. Dom/kuća, posebno roditelji, braća i sestre, pružaju pozitivne a ponekad i negativne uzore i on je mjesto gdje mladi/muški uče kako da budu dobri ljudi. Kao što su mladi/muški, između ostalog, izjavili: "Dom/kuća je mjesto gdje imaš dobre uzore kako da budeš dobra osoba, kako da se brineš o sebi, kako da ostaneš "cool (hladan)". Različiti članovi porodice utiču na mlade/muške na različite načine. Na primjer, neki od mladih/muških izrazili su "moj otac je najuticajniji, ali majka me je naučila kako da komuniciram." Ili, zanimljivi su različiti stavovi za očeve: "Porodica nema nužno pozitivan uticaj. Mislim na patrijarhalne porodice u kojima otac ima zadnju riječ i koje su vođene prema

tradicionalnim principima, te "nisam od svog oca naučio kako da budem muškarac, naučio sam kako da ne budem pravi muškarac jer je otac bio alkoholičar".

Religija (i tradicija) igra naročito važnu ulogu u stvaranju muškog identiteta i obično je vezana za dom/kuću. Tako su mnogi izjavili, da uticaj religije zavisi od njene relativne važnosti u porodici: "Ako sam religiozan, to će uticati na moje ponašanje, te " mladi/muški su izrazili da je crkva mjesto koje ih uči kako da razlikuju dobro od lošeg." Nasuprot tome, mladi/muški izjavili su da religija igra veoma malu ulogu u vršenju uticaju na maskulinitet.

Škole su ključna mjesta interakcije sa vršnjacima, nastavnicima i djevojkama. Osim kod kuće, mladi/muški su prijavili da najveći dio svog vremena tokom tipičnog radnog dana provode u školi. Škola je, takođe, lokacija rizičnog i ranjivog društvenog mjesta zbog upotrebe droge, tuča među učenicima, zlostavljanja i sveobuhvatnog nepovjerenja administracije i nastavnika.

Kafići i klubovi bili su prisutni u većini Venovih dijagrama koje su radili mladi/muški. Kafići i klubovi su mjesta za druženje sa drugim muškim vršnjacima i djevojkama, i obično podrazumijevaju određeni nivo konzumacije alkohola. Mladi/muški izjavili su da im alkohol pomaže da se osjećaju "opuštenije" i stoga spremni da priđu djevojkama, stičući poštovanje svojih muških vršnjaka. Mladi/muški su takođe govorili o negativnim uticajima u kafićima i klubovima, uključujući izloženost drogama, narkoticima i nasilju.

Kada je u pitanju sport, mladi/muški su raspravljali o relativnom značaju različitih društvenih institucija u oblikovanju maskuliniteta, naročito u pogledu fizičkog razvoja nasuprot društvenog ili intelektualnog. Raspravljali su o ulozi sporta koji igra ključnu ulogu i u fizičkom i u intelektualnom razvoju.

Za medije (globalna kultura i moda), mladi/muški su izjavili da su kultura i moda načini da muškarci pokažu svoju individualnost i da je sposobnost izražavanja vlastite individualnosti povezana sa činjenicom da ste pravi muškarac. Nekoliko likova izrađenih od gline predstavilo je odjeću, tetovaže ili frizure (često tzv. irokez frizuru), koje su u modi. Zanimljivo je da mnogi znakovi za izražavanje individualnosti imaju vezu sa kulturom zapadnih medija, kao što su zlatni lanci povezani sa hiphopom i irokeze povezane sa punk pokretom. Na primjer, u mladi/muški su izjavili da je irokeza Davida Beckhama i ofarbana kosa uobičajena frizura koju kopiraju njihovi vršnjaci.

Tabela 1. Ukupna i starosne stope fizičkog nasilja počinjenog nad ženama tokom života (%)

Starost-m	Bilo koji partner	Bilo ko sem partnera	Bilo ko-svi	Ukupno-žene
18-24	3,2	17,6	20,0	125
25-34	10,1	17,7	23,1	385
35-44	10,0	14,5	20,5	560
45-54	12,4	17,1	23,9	703
55-64	10,5	17,5	23,7	692
65+	14,6	20,5	28,7	835
Ukupno:	11,5	17,7	24,3	3300

Izvor: Autorska obrada na osnovu anketnih upitnika

Koji je opseg stavova i ponašanja mladih/muških prema ženama i njihovim vezama sa ženama?

Stavovi mladih/muških o ženama, uključujući i njihove težnje i stavove o vezama sa ženama, pojavili su se u tri forme zajedničkog učenja i djelovanja: (1) kada su opisivali različite 24-satne rasporede i društvena mjesta za djevojke i mladiće; (2) u njihovim analizama vlastitih iskustava moći; i (3) kada su razmjenjivali mišljenja o stavovima koji se odnose na ravnopravnost polova.

Mladi su imali različite stepene iskustva u romantičnim vezama sa ženama, otuda su njihova opažanja bila mješavina neposrednog iskustva i izraženih očekivanja.

Slika 2. – Nasilje nad ženama

Dakle, prema navedenim indikatorima razlikuje se fizičko nasilje prema počiniteljima, koji su razvrstani na partnere (sadašnje i bivše) i ostale počinitelje koji nisu partneri (članovi porodice, srodnici, prijatelji, poznanici i službena lica iz okruženja žena). Posmatra se i ukupna prevalencija bez obzira na počinitelje. U tabeli su pokazane vrijednosti stopa prevalencije fizičkog nasilja prema starosnim grupama muškaraca. Iz navedenih podataka se uočavaju da su žene izložene fizičkom nasilju u različitim vrijednostima od muškaraca prema starosnom dobu. Međutim, veoma je važno naglasiti da ovako razvrstavanje ne daje potpuno pouzdane podatke, zbog toga što je broj muškaraca i žena u ovim kategorijama, dosta mali, pa čak i ispod statističke pouzdanosti.

Grafikon 1. Fizičko nasilje

UNECE-ovi indikatori pokazuju da su fizičkom nasilju tokom aktuelnog perioda najviše izložene mlade žene, ali da se na životnom nivou u BiH registriuje veća prevalencija fizičkog nasilja kod starijih žena. Stope partnerskog fizičkog nasilja više su nego stope fizičkog nasilja koje su počinile druge osobe. Podaci o incidenciji nasilja govore da nije riječ o pojedinačnim incidentima nego o praksama koje se ponavljaju. Seksualnom nasilju izložene su najviše žene mlađe i srednje dobi, u odnosu na najmlađe i najstarije žene. Partnersko psihičko nasilje se

nešto češće ispoljava u obliku kontrole i ograničavanja slobode nego emocionalnog zlostavljanja, a aktualno ekonomsko nasilje je izrazito nisko, pretpostavlja se zbog nedovoljno odgovarajućih mjera, a ne nisko izražene pojave.

Očekivanja od maskuliniteta, tokom analize uzročnog toka, mladi/muški su imenovali "biti manji" ili "biti različit" kao uzroke nasilja, posebno povezano sa siledžijstvom. Mladi/muški su identifikovali "javno pokazivanje osobina koje se ne smatraju muškim" (npr. pokazivati slabost, izgledati feminizirano, biti "pi..ica") kao okidač za dobijanje batina. Mladi/muški su takođe identifikovali dokazivanje kod vršnjaka, a ponekad i kod žena, kao drugi uzrok nasilja. I, kao što je navedeno, mladi/muški su identifikovali da je korišćenje nasilja najvjerovatnije u situacijama kada imate potrebu da branite sebe, da branite nekog od svojih vršnjaka ili svoju porodicu.

Značajno je da mladi/muški nisu direktno identifikovali ili imenovali očekivanja od maskuliniteta, poput demonstracije snage da bi bio viđen kao muškarac, kao uzroke nasilja na njihovim mapama uzročnih analiza. Radije su, u vođenim diskusijama u kojima su bili pitani o vezama između uzroka nasilja i očekivanja od maskuliniteta, pravili veze između maskuliniteta i uzroka nasilja.

Slika 3. Stop nasilju

ZAKLJUČAK

Analizom je ustanovljeno da se kao značajni prediktori partnerskog nasilja javljaju sljedeći faktori: obrazovanost, partnerova zavisnost od alkohola, partnerova "prijeka narav", dominantna moć partnera, materijalna deprivacija.

Stope prevalencije partnerskog nasilja opadaju sa višim obrazovnim nivoima partnera. Partnerova zavisnost od alkohola izuzetno povećava rizik da budu nasilni prema nekome, posebno ženama. Temelj partnerskog nasilja predstavljaju neuravnoteženi odnosi moći koji s emanifsvuju i kroz partnersku dominantnost u domaćinstvu, a materijalna deprivacija povećava rizik od ispoljavanja nasilja nad ženama.

Pored navedenih stavova, za rizike nasilja u porodici važna je i specifična porodična kultura regulisanja sukoba. Prirodno je da se u svakoj porodici povremeno jave neusaglasice i potreba da s esukobi razriješe. Međutim, mehanizmi putem kojih s eovi sukobi regulišu i razrješavaju definisani su porodičnim normama o tome na koji način je dozvoljeno ili poželjno razriješiti konflikte. U porodicama u kojima je registrovano nasilje, u više od polovine slučajeva kada

dođe do nesuglasica, rasprava s eodvija burno, uz vikanje, dok se to u porodicama bez registrovanog nasilja dešava tek u manjem broju slučajeva. Prisustvo različitih porodičnih problema takođe povećava rizike od nasilja.

Istraživanje na čijim podacima se zasniva ovaj rad, utemeljno je na osnovnoj pretpostavci da rodno zasnovano nasilje ne predstavlja izolovane, sporadične ili ekscesne oblike konflikta., već proističe iz sistematskih rodnih nejednakosti koje se simultano uspostavljaju u sferi javnog i provatnog života.

Nalazi u istraživanju ukazali su na brojne karakteristike nasilja u pogledu njegove rasprostranjenosti u različitim oblicima. Slika o nasilju nad ženama, dobijena na osnovu ovakvog istraživanja, izrazito je nepovoljna.

LITERATURA:

1. Babaović, M., Ginić, K., Vuković, O. (2010) Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u centralnoj Srbiji, SZRN, Uprava za rodnu ravnopravnost, Beograd.
2. Blagojević, M. (2013a) Muški identiteti i nasilje na Balkanu, Zeničke sveske, (17/13)
3. Bobić, M. (2003) Brak ili/i partnerstvo, demografsko-sociološka studija, Beograd: ISIFF
4. CEDAW Komitet, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (U.N. Doc. A/34/46).
5. Cleaver, F. (ed.) (2002). Masculinities Matter! Men, Gender and Development. London: Zed.
6. Connell, R. W., Wood J. (2005). Globalization and Business Masculinities. Men and Masculinities 7 (4)
7. Druga demografska tranzicija, Stanovništvo, br 1, Beograd: CDI IDN
8. Pašalić, S. i dr. (2020). Demografski indikatori i demografska GIS analiza (BiH). Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Bijeljina: Pedagoški fakultet.
9. Pašalić, S., Lalić, N. (2017). Metodologija naučnog istraživanja. Univerzitet u Istočnom Sarajevu, Bijeljina: Pedagoški fakultet.
10. Petrović, M. (2011) Promene bračnosti i porodičnih modela u postsocijalističkim zemljama: Zakasnela i nepotpuna ili specifična
11. Vujadinović, D (2012). Teorijsko- metodološki okvir za razumevanje rodnih odnosa u savremenosti - slučaj Srbije
12. Žene i muškarci u BiH (2022), Sarajevo: Agencija za statistiku BiH

VIOLENCE AND BIOETHICS IN CONTEMPORARY SOCIETY¹

ΒΙΑ ΚΑΙ ΒΙΟΗΘΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

NASILJE I BIOETIKA U SAVREMENOM DRUŠTVU

Summary

New scientific discoveries through biology and through genetic engineering have brought enormous and unsuspected changes to human life. Bioethics is called upon to cover the gap that is created, in order to limit every form of modern violence and artisanal violence in society. Fears prevail that human rights are at risk from a leapfrog development that is becoming uncontrollable. The new generation is our future and we must protect it, free from selfish interests, that is why I always recommend bioethics as a compulsory subject in all university departments. Violence and abuse is done for power and control over another person. There is usually an imbalance of power between the victim and the perpetrator. The use of violence is a heinous social phenomenon. State power abhors audit that reveals weaknesses and mistakes or illegal acts of the administration. Every form of power has always wanted to be absolute, not to be controlled by the sufferers or third parties, nor by any other controlling power. The abuse of power is done by persons with low moral foundations, appearing as introverted, insecure and ultimately phobic. Ethical problems that arise such as the uniqueness of the individual, its place in society, the homogeneity in the genome, must receive a new response of avoiding dangerous artisanal violence. The hitherto known forms of violence at the expense of human dignity and at the expense of the human personality should be reviewed in front of the modern forms of scientific violence, artisanal violence through research and the science of biology and medicine. As well as the related sciences in order to ensure as much as possible within a society and a new world that is driven to an immense chaos and forms of violence with uncontrolled development, through the new order of things and within modern globalization.

¹Professor Alexios Panagopoulos (Academician Prof. DDDr. Pdoc. Dr.Habil. Alexios Panagopoulos) is a director of EPLO - European Public Law Organization, in B&H and Montenegro. Member World Jurist Association (WJA) USA – Washington. He is also emeritus professor of the Ministry of Education of the Republic of Greece as a Rector of Athaniada Academy in Kareja, Holy Mountain Athos. (Phd) of Political Sciences of the State University in Belgrade. Master of Law of the State University in Belgrade. Was been trainee Lawyer in Cyprus. (Phd) of Bioethics in Hippocrates, in Institute of Saint Gregory via Collaborative Agreement with Nikola Tesla Union University. (Phd) of Theology of the State University of East Sarajevo. He gives lessons at several faculties in Greece, Serbia, Cyprus, etc. He has written a large number of books and articles. (Acad.) Academician – Ordinary member of the Academy - International Slavic Academy of Sciences (MCA). Member of Hellenic Association of Professors (IHA), and Member of Writers in East Greece and Serbia (UKS). With a scholarship from the Government of Serbia and Greece he prepared a PostDoc (P-doc) at the State Law Faculty in Belgrade. With a scholarship, he prepared a (Habil.)– Dr. Habilitation a level thesis. He was a fellow of the German Academy of Sciences (DAAD) at the University of Munich. Also a scholarship holder at Champezy Geneva for Postgraduate Seminars. Scholar in Vienna, Paris Taize, Serbia, Moscow, Bulgaria, Israel and Warsaw, etc. Some of his article's and books and his scientific work are available in <https://fb.academia.edu/AlexiosPanagopoulos/Papers>. E-mail: alexios.panagopoulos@gmail.com

Keywords: Violence, Bioethics, Society, Forms of Violence, Bioengineered Violence.

Περίληψη

Οι νέες επιστημονικές ανακαλύψεις μέσω της βιολογίας και μέσω της γενετικής μηχανικής έφεραν τεράστιες και ανυποψίαστες αλλαγές για τη ζωή του ανθρώπου. Το κενό που δημιουργείται καλείται να καλύψει η βιοηθική, ώστε να περιορίσει κάθε μορφή σύγχρονης βίας και βιοτεχνητής βίας μέσα στην κοινωνία. Κυριαρχούν οι φόβοι ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα κινδυνεύουν από μία αλματώδη εξέλιξη που γίνεται ανεξέλεγκτη. Η νέα γενιά είναι το μέλλον μας και οφείλουμε να τη προστατέψουμε, απαλλαγμένη από τα ιδιοτελή συμφέροντα, γι' αυτό πάντα προτείνω τη βιοηθική ως υποχρεωτικό μάθημα σε όλα τα πανεπιστημιακά τμήματα. Η βία και η κακοποίηση ασκούνται για την εξουσία και τον έλεγχο πάνω σε ένα άλλο πρόσωπο. Συνήθως υπάρχει ανισορροπία δυνάμεων μεταξύ θύματος και κακοποιού. Η χρήση της βίας συνιστά αποτρόπαιο κοινωνικό φαινόμενο. Η κρατική εξουσία απεχθάνεται τον έλεγχο που εμφανίζει αδυναμίες και λάθη ή παράνομες πράξεις της διοίκησης. Η κάθε μορφή εξουσίας πάντα επιθυμούσε να είναι απόλυτη, να μην ελέγχεται απ' τους παθόντες ή τους τρίτους, ούτε από άλλη ελεγκτική εξουσία. Η κατάχρηση εξουσίας γίνεται από πρόσωπα με χαμηλές ηθικές βάσεις, εμφανίζεται ως ενδοστρεφής, ανασφαλής και τελικά φοβική. Ηθικά προβλήματα που δημιουργούνται όπως η μοναδικότητα του ατόμου, η θέση του μέσα στην κοινωνία, η ομοιογένεια στο γονιδίωμα, οφείλουν να λάβουν μία νέα απάντηση αποφυγής της επικίνδυνης βιοτεχνητής βίας. Οι έως τώρα γνωστές μορφές βίας εις βάρος της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και εις βάρος της ανθρώπινης προσωπικότητας θα πρέπει να αναθεωρηθούν μπρός στις σύγχρονες μορφές επιστημονικής βίας, βιοτεχνητής βίας μέσω της έρευνας και της επιστήμης της βιολογίας και της ιατρικής. Καθώς επίσης και των συναφών επιστημών προκειμένου να διασφαλιστεί όσο αυτό μπορεί να είναι δυνατόν μέσα σε μία κοινωνία και σε έναν νέο κόσμο που οδηγείται σε ένα απέραντο χάος και σε μορφές βίας με ανεξέλεγκτη εξέλιξη, μέσα από τη νέα τάξη πραγμάτων και μέσα στην σύγχρονη παγκοσμιοποίηση.

Λέξεις Κλειδιά: Βία, Βιοηθική, Κοινωνία, Μορφές Βίας, Βιοτεχνητή Βία.

Резиме

Нова научна открића кроз биологију и генетски инжењеринг донела су огромне и неслућене промене у људски живот. Биоетика је позвана да покрије јаз који се ствара, како би се ограничио сваки облик савременог насиља и занатског насиља у друштву. Преовладавају страхови да су људска права угрожена због прескоког развоја који постаје неконтролисан. Нова генерација је наша будућност и морамо је чувати, ослобођену себичних интереса, зато увек препоручујем биоетику као обавезан предмет на свим факултетима. Насиље и злостављање се врше ради моћи и контроле над другом особом. Обично постоји неравнотежа моћи између жртве и починиоца. Употреба насиља је одвратна друштвена појава. Државна власт се гнуша ревизије која открива слабости и грешке или незаконите радње администрације. Сваки облик моћи је одувек желео да буде апсолутан, да га не контролишу патници или трећа лица, нити било која друга контролна моћ. Злоупотребу моћи врше особе са ниским моралним основама, делујући као интровертне, несигурне и на крају фобичне. Етички проблеми који се јављају као што су посебност појединца, његов положај у друштву, хомогености у геному, морају да предузму нови одговор како би избегли опасно вештачко насиље. До сада познате облике насиља на штету људског достојанства и на рачун људске личности треба сагледати испред савремених облика научног насиља, занатског насиља кроз истраживања и науке биологије и медицине. Као и сродне науке како би се кроз нови

поредак ствари и у оквиру савремене глобализације што више обезбедило унутар друштва и новог света који је доведен до огромног хаоса и облика насиља неконтролисаним развојем, кроз нови поредак и у савремену глобализацију.

Кључне речи: Насиље, Биоетика, Друштво, Облици насиља, Биоинжењерско насиље.

Introduction.

Starting from the accepted fact that science today is a painstaking struggle of modern man to acquire knowledge through observation, meditation, intuition, research that opens up new scientific horizons, we have now reached the modern revolutionary changes. These new scientific discoveries we find more and more that they have brought about for man both through biology and through genetic engineering and medicine enormous and unsuspected changes for human life. A huge potential of opportunity has been activated for modern medicine and diagnostics, the prevention of diseases and improvement of the quality of life, which need ethical and bioethical interpretation. Bioethics is called upon to cover the gap that is created, which is why I propose that it be taught in all university departments, in order to limit as much as possible every form of modern violence for modern man and society.

Part I.

Modern biotechnological and medical discoveries give man the possibility to decisively intervene in his life and nature. These interventions need interpretation because they raise many questions in the field of the sciences involved such as bioethics, of biology, medicine, sociology, law, political science, religion and economics. Ethical and bioethical dilemmas call for clear scientific answers. Fears have been expressed that human rights are at risk from a leapfrog development that becomes uncontrollable, with the use of biotechnology not only for medicine, since it affects other fields that research, study, apply experimental procedures to all forms of life.

In such a scientific case, the questions arise, what can the terms Equality, Freedom, Justice, Human Rights and Bioethics mean? The old well-known Hippocratic moral-philosophical way and today the new interdisciplinary field of bioethics is called to answer us. Through bioethics, the principles, rules, theories that govern life sciences and technologies are examined. It is a branch of the wider philosophy which investigates virtue and vice, right and wrong, what should and what should not, the modern scientific need through moral codes and moral values.

The limits of human violence and its control by bioethics, is based on the basic principles of respect for Human Dignity, Autonomy, Benefit, Justice. I believe that the teaching of ethics and bioethics should start not at university, but even much earlier than preschool age. The new generation needs to be informed and to know both the limits of violence and the principles of bioethics. Young people cannot be excluded from the changes taking place in the world. Without proper knowledge they cannot be able to have a clear moral opinion. The young children, the new generation are our future and we must protect them, free from selfish interests. That is why I propose bioethics as a compulsory subject in all university departments, so that moral principles and values are embraced in education, to avoid any kind and form of violence.

The International Day for the Elimination of Violence against Women is typically celebrated on November 25 every year. Due to this anniversary, the European Parliament shared statistics

on the situation in Europe regarding the abuse of women. Statistical tables report various types of violence: psychological, physical, sexual, financial – even when a woman is excluded from the labor market, domestic violence, school violence, etc. It is reported that 22% of European women have experienced or are experiencing physical violence from a romantic partner. It is stated that 55% have been victims of sexual abuse. It is reported that 40-50% of working women have been sexually harassed at work. We should take into account that the above references are valid in modern Europe, where there is an integrated legal framework for combating violence, from the constitutionally enshrined European rule of law. The European Parliament survey states that 603 million women live in countries where domestic violence has not been criminalised.

But let's see which people can do violence. Most often the offenders are known to their victims such as friends, spouses, family members, relatives, colleagues, etc. Acts of violence and abuse can also be committed by strangers. Why do these people use violence? Violence and abuse are practiced almost together for power and control over another person. There is usually an imbalance of power between the victim and the perpetrator. Violence is a human choice and it is avoidable and preventable. The main types of violence from our research are the following.

Physical violence – is armed or unarmed physical violence on a small and large scale, which can also lead to death. The purpose is the subjection of the person to the perpetrator. Sexual violence – is committed when a person is forced to engage in sexual activity without their consent. Emotional violence - occurs when someone says and does something to make someone feel stupid, worthless, degrading their personality. Psychological violence – is the use of threats to cause fear. The perpetrator's main goal is to gain control over his victim or victims. Spiritual violence – can be spiritual or religious violence and occurs when someone uses a person's spiritual beliefs for manipulation and dominance. Cultural violence – is psychological injury as a result of practices that are part of one's culture, religion, and tradition. Verbal violence – is the use of spoken and written language to harm an individual and larger social groups. Economic violence – is the control and abuse of the economic resources of a person, organization, community, even country, without human consent. Neglect – is the incomplete and complete absence of care from someone who has a responsibility to provide it, either professionally or personally. As well as the modern scientific violence that wants to overcome the human genome without barriers.

The use of violence is a heinous social phenomenon. It manifests itself with the behavior of a person, which aims to coerce another person, the victim. By behavior and action that is not a product of his autonomous personal will, to establish and maintain power and control. It should be noted that the conceptual meaning of the term "violence" varies. Practically, it can be a simple hit, from a slap to lightly beating the victim, also sending threatening messages, issuing threats, even coercing a person into sexual intercourse, raping the person and assaulting him with a deadly weapon . The use of physical or psychological violence as a pathogenic phenomenon of our society is also found in the close family circle as "domestic violence". This is protected for e.g. in the Greek State specifically under Law 3500/2006, which consists of physical, physical attacks, as well as harmful behaviors, such as psychological and emotional abuse of the victim, economic deprivation, domestic captivity, as well as threats against the family, causing mental pain. Also with conflict situations such as sexual harassment, hostage taking, intimidation and threats of violence, which are progressively becoming endemic, both in the context of the family and in the context of a romantic relationship.

With physical violence as a direct exercise of physical force, the removal of real, presumed resistance is achieved. It doesn't have to be overwhelming, but exists even if he avoids violence

by flight. We emphasized that it is understood both as *vis absoluta* i.e. physical violence, but also as *vis compulsiva* i.e. psychological violence. With physical violence is the direct coercion of behavior and the realization of the existing will, by arrest, by drugging, by violence from the residence, by imposing on the victim a certain behavior, through the threatened present evil. Forms of violence can also be exercised through a third person and by omission on the part of the perpetrator as defined in article 15 of the Greek Penal Code, by not providing food to someone unable to take care of himself.

Emotional violence manifests itself through threats and derogatory comments to the victim's face, which constitute an insult to the personality, with the aim of achieving his degradation, reducing, collapsing his self-esteem and undermining his mental health. Domestic violence according to the provisions of law 3500/2006 is considered the commission of a criminal act against a family member, in accordance with articles 6, 7, 8 and 9 hereof and articles 299 and 311 of the Greek Penal Code.² Domestic violence means any form of physical harm to a family member. Unlawful violence and threats within the family, rape and abuse in carelessness and the violation of sexual dignity, which take place within the core of the family, which according to article 1 §2a of the Greek law No 3500/2006 constitute spouses or parents and relatives of the first and second degree by blood or by blood as well as their adopted children.

Verbal violence usually occurs in the form of using written or spoken language, causing harm to a person who is victimized. Through this violence, he is made uncomfortable because of the insult, belittling, reduction and degradation that is done to him and he suffers it. Violence of this form is also closely related to emotional violence. Economic violence and exploitation of a person is a form of economic violence, which is carried out by controlling or abusing a person's financial resources, with or without their consent. Neglect is a form of violence that consists of incomplete or complete absence of care for a person, which is under the legal responsibility of the offender.

The legal and institutional concept of the State has always been identified with the concept of power. State power in the course of history was usually manifested in a violent manner. The public state power was not distinguished in history for the meritocratic way of its intervention, since it sometimes appeared justified, and sometimes unjustified. State violence as it appeared throughout the centuries required the justification allegedly due to the circumstances, the immediate conditions of dealing with an evil that had already violently manifested itself or would occur in the future. State violence was not always justified by the circumstances, so other purposes emerged, often illegitimate and political. The discretion to use state violence was usually very broad and therefore quite dangerous.

The control of state violence could not be exercised publicly, only within the context of the internal workings of state power itself. The same is observed in our days in authoritarian regimes with a democratic guise. Every form of power is disturbed when it is controlled, with psychological dimensions. State power abhors audit that reveals weaknesses and mistakes or illegal acts of the administration. Every form of power has always wanted to be absolute, not to be controlled by the sufferers or third parties, nor by another controlling power. The abuse of power is done by persons with low moral foundations, appearing as introverted, insecure and ultimately phobic.

Several intellectuals stress that only in a police state can the job of the policeman be easy. But the limitations of public power through the application of law are legitimate. The modern Rule of Law imposes the submission of everything, as well as the public power, with the institution

² Compare articles 299 and 311 of the Greek Penal Code.

of a law which presumptively constitutes the expression of the general will, since it is pronounced by the representatives of the people - MPs, through the institutionalized procedures of the popular representation of a National Parliament. The state regime may operate ostensibly under the constitutional nature of commitments and international provisions of general application.

Some legal rules that apply in Greece are not always easily applicable. Human rights have been pointed out to present contradictions in their application. The abuse of some rights at the expense of others is active and obvious. Many are seduced by the individual interest with the right against the other or the State, without realizing the permissible limits of individual and collective action. The absence of morality for society as a whole and the disregard of the public interest often appear. Constitutional rules are often tested by abuse for the exercise of rights. In fact, the current political and social confrontations bring confusion in practice and violations of human rights appear on the part of the State organs, as well as by citizens.

A Rule of Law³ must function smoothly and efficiently. The administrative responsibilities of state bodies must be defined without ambiguities and gaps, in order to avoid the exercise of state violence, but also the control of the relevant excesses must be successful, without hindering the effective exercise of their duties and in accordance with the law, the prosecution of its offenders. The proper training of the Security Forces bodies is a prerequisite for the excellent performance of their mission. We should also note the great importance of effective persuasion before the exercise of any legal repression. Ancient Greek quotes always have a practical and timeless value. Persuasion is more effective than brute force, especially in peoples with a strong emotional element.

Part II.

Recently, Citizens and States experienced the terror and despair of the deadly corona epidemic, from which a form of pressure emerged, from the man-made violence of mandatory vaccination. Common violence and sexual abuse, domestic, gender-based, widespread and covert appear in mainly sports, theater and cultural spaces. There is the appearance of common violence in the streets, in the squares, in the universities. At the same time, police brutality, with violence from angry youths, to physical violence and verbal violence. All this is usually inflated, distorted by the mass media and social media, which shape public opinion, cultivating and intensifying depression and despair.

The worst thing is that some problems take on political dimensions and become the object of immoral party and political exploitation. The political discourse, when it is expressed on television in a schematic and theatrical way, unnerves the social and cultural essence. It hinders the treatment with supposedly specific proposals and measures. When we interpret or deal with social phenomena, cultural or natural, such as an epidemic, through partisanship and ideologies we will certainly be led to wrong conclusions.

Some cases that were also made public in the Greek press about sexual violence and pedophilia abuse that took place, as the complaints state in Athens, for the "Lignadis" case, with the search for responsibility for omissions and inappropriate statements by the Minister of Culture. I also consider a hunger strike case of someone convicted of terrorist crimes would not have reached

³See Introductory speech at the Conference organized in the City Nafplion Greece by the Association of Greek Judicial Officers for Democracy and Freedoms on the topic "State and violence", on 4.6.2022. Compare the presentation "State and violence", by Georgios Stavropoulos, Honorary Vice-President of the Council of State, former President of the National Committee for Human Rights.

such proportions if it did not have the cover and open support of the official opposition. Motivated the protection of life as the supreme good, cases appeared that had been irrevocably politically condemned by all political forces. Lately, violence has started to turn into a means, a tool of policy.

A component of democratic confrontation with democratic processes is that political confrontation and conflict be conducted, peacefully, with rules, with laws, with security conditions, with respect for the freedoms of everyone who exercises them legally, without infringing or indifference to the rights of other persons. A major responsibility for all the sad, disturbing developments lies with the central political power and official opposition. Responsibilities exist for a divisive political stance in the polarized discourse. The negative political discourse that as another "Cassandra" can only bring suffering and disasters to the country and the people. The opposition you say will magically have the power and ability, when it comes to power, to eliminate all forms of violence and apply the rules of bioethics.

Today are the great stakes of our time, nationally and globally, with the world-changing changes taking place in work, the economy, technology and science. What does all this have to do with the future, the future of the new generation and of each country? In becoming global with our strained endurance against the inexorable laws of a globalized society where modern violence prevails with the market economy. The weight and responsibility of political developments will be borne by the governing majority, because it governs, it administers, it manages the problems of violence and makes the decisions that determine the future of a place. The administration must deal with violence and ensure public order and public order.

It needs to address security with the same determination and efficiency that it faced the recent coronavirus outbreak. It should demonstrate in practice that it has renounced its evil self and that it knows how to wisely manage unjustified police brutality. Politicians must show practical wisdom and, above all, historical self-awareness, in order to ensure security through violence. Every place needs peace and security today, from every political climate, from understanding and not from political confrontation. We need politicians with morals and with knowledge of bioethics. We need political culture and not political vulgarity. Speak with courage, with hope, without disappointment and despair.

Youth and student uprisings are understandable given the current desperate conditions. Our point is not to explain and blame the rage of our youth or to blame our youth in general. Our topic is how our society and political power will work together so that we can face, tame anger and violence, through a bioethical education, so that violence does not spread uncontrollably and irreparably damage social peace and mainly the functioning of institutional democracy. Today we are called to overcome the plague that came and the famine that follows.

Some peoples have successfully demonstrated endurance and responsibility. Let's not forget that they went from one crisis to another, in years without lifting a finger. They withstood the first crisis, lived with stress and anxiety the second and are waiting with a tight soul for the third crisis, with unemployment and new social inequalities. All these years people have learned to live and survive with desperate and outraged people, with angry youth, with populism and demagoguery, with strikes, with marches and with sit-ins. All these social problems, the people with vigor faced them with democratic and prudent means.

The peoples of the Western Balkans have shown considerable prudence throughout this recent period, an impressive fortitude, an admirable patience and finally an admirable political maturity. Let's not forget the horrible camp of violence against people like Jasenovac, from the Ustasi. In fact, recently with the corona epidemic, many people around the world showed an

individual maturity and social responsibility. Although experimental formulations were used as vaccines and although the virus was used as a laboratory biological weapon. However, the peoples learned to live in crisis, as a state of unfavorable normality. In the past we had learned to live with and deal with pestilences, famines, earthquakes, drownings and we overcame them throughout history, despite strife and civil wars, natural disasters and dictatorships.

Part III.

As we mentioned, bioethics is the branch of science that deals with the ethical problems arising from the new discoveries of biology and the applications of genetic engineering and consists of trying to avoid irreversible situations related to the handling of genetic material. The first to use the term "bioethics" is Potter van Rensselaer.⁴ This new term was widely used in science mainly by English-speaking scientists and was established in the international literature, gradually replacing the term "medical ethics".⁵

The modern development of the biological sciences and the possibility of human intervention in various biological processes necessitated the development of a new cognitive object, as we mentioned the scientific branch of bioethics. By its very nature, bioethics is the point of intersection of the different scientific fields of biology that include genetics, biotechnology, biomedicine, as well as recently involving two completely different branches of knowledge, such as jurisprudence and the sacred science of theology. The scientific object of the new science arose after the rapid progress made first in medicine and then in biology.

After the Second World War, human rights and their defense received a moral and legal cover from the international scientific community. The international community having become aware that there was a strong pedagogical and moral need to condemn the hideous and criminal experiments carried out by Nazi fascists, Nazi doctors and Nazi biologists in the terrible Nazi Concentration Camps. Never until then officially and publicly did man have the possibility of experimentation, at least within such a large scale of inhuman criminal violence, against his fellow human beings. The international community was then determined that never again should the horrific and unspeakable adventure of human guinea pigs be repeated.

From September 1947, the International Health Organization, in collaboration with other International Organizations and mainly in collaboration with UNESCO, drafted the International Code of Medical Ethics. This Code was clearly influenced by the spirit of the Nuremberg Trials. The well-known historic Declaration of Geneva established ten international rules that should be followed in any experimental procedure involving humans. In fact, one of these international rules stipulated that it is necessary to ensure the consent of the subject in a human experiment. This basic principle of consent was the cornerstone of the science of bioethics.

The decades that followed were extremely productive for science and biology, and the accumulated scientific knowledge began to find practical applications as early as the late 1960s. It was not until the early 1970s that expertise first prompted man to dare to interfere on a large scale with human genetic material. Several scientists in their attempt to approach the pathology of cancer, dared to clone the cancer-related genes and insert them into the bacterium: *Escherichia coli*, which is a member of the natural symbiotic bacterial flora of the human digestive system.

⁴Potter van Rensselaer in his book: «Bioethics. Bridge to the future», New York, 1971.

⁵Vantsos Miltiadis, "The Importance of Terminology in Bioethics", Scientific Yearbook of Theological School of Thessaloniki, New Series, Dept. Pastoral, Volume 9, (2004), p.148.

This operation and the possibility of the escape of modified bacterial strains, by transferring them to the human intestine, at the same time raised ethical problems, for the immediacy and extent of its consequences, which until then science had never encountered before. From the year 1975 a scientific group consisting of a hundred molecular biologists met in California USA, where they agreed that some ethical limits should be placed on genetic engineering research. It was then accepted that this was the first recorded instance of bioethics being attributed as a science. Other scientific committees were established in Europe where they laid the moral foundations for a fruitful relationship between scientific research and the self-restraint of scientists themselves, so that scientific violence does not take place.

The purpose of the scientific bioethics committees was to give opinions on ethical problems arising from scientific developments, for the fields of biology and medicine. Initially, the scientific problems of bioethics were regulated exclusively by the scientific researchers themselves. Since the 1980s due to the spectacular leaps of the science of biology and medicine, in addition to other branches of science, the State itself, i.e. the State itself, became involved. The applications of genetics, genetic engineering, biotechnology and biomedicine, for the fields of health, environment and nutrition, may aim to improve the standard of human life, but unfortunately, in such a large-scale intervention, there is always the risk of catastrophic and permanent damage as a new kind of violence, even where there is no consent. Problems related to the quality of human and animal life also arise, for the protection of consumers and farmers, as well as a series of moral problems that lead to psychosomatic violence.

Are the applications of biology so dangerous as to warrant such a reaction? Some claim to reassure us that negative examples are few in number, but the truth is that the possibility of a wrong handling leads to tragic consequences. Mutant bacteria can certainly exhibit increased antibiotic resistance properties, an element that would make them practically invulnerable. An uncontrolled infectivity in strains of viruses and bacteria could potentially proliferate with disastrous consequences for humanity such as an epidemic or even a pandemic, as a new form of man-made violence against man and his psychosomatic entity. The release of genetically modified products, or transgenics, into the environment will remain largely unknown, which is why environmental organizations regularly sound the alarm from scientific violence.

Today, genetically modified products are becoming easier to grow, giving an additional desirable characteristic. Of course, all these are not made public to the general public and are not well known, nor are the results of their long-term use. Gene therapy and recombinant DNA technology have proven to be precise and efficient tools, replacing in many cases classical medicine. These crafts have certainly not been used on a large scale and for a long time, so that the lack of problems is not guaranteed, although quite a few experimental problems have been reported from time to time.

Mammalian cloning was a step years ago that paved the way for possible human cloning. This research is publicly in a design phase and has gained detractors and defenders. Some of the ethical problems that arise, such as the uniqueness of the individual, his position in society, the homogeneity of the genome, must receive an answer to avoid artisanal violence. The above information combined with the mapping of the human genome which as the scientists stated was completed in the year 2000 provides inexhaustible possibilities for future researchers.

Young researchers now have every opportunity to experiment with modifying humans. From the creation of man and his course through his history, man will now be able to intervene in the genetic material and add desirable characteristics or remove others as problematic genes. This operation will now be possible not only in simple prokaryotic unicellular organisms, but

even in the human species itself. Any scientific movements that are made should be carried out with the utmost seriousness and care, while every possible precaution, precaution and moral dimension should be taken, so that there are no modern forms of scientific violence.

Genetic scientific research also brought about the commercial identification of genes, not only of animals, but also of human genes. This resulted in the commercial patenting of genes by private for-profit companies engaged in applications of biotechnology and genetics. Since 1980 in America, a genetically modified bacterium that had the ability to break down oil has been used. Later in the year 1992 the European Patent Office granted a patent for a suitably genetically modified mouse used in cancer research.

Scientific progress through genetic research began to complicate things when it came to securing the human rights of human genes. Because human genes are not simply a biological material, but an element of the identity of each individual person. The problem became more apparent with corporate giants spending exorbitant sums on human genome research. Which companies expect to recoup their costs with potential applications in gene therapy. But the scientific and academic community has consistently argued that the genome should be protected by bioethical rules, so that we don't have new forms of artisanal violence. Because the genome itself is our common human heritage and no one can claim it exclusively.

In the year 1995 the European Parliament accepted the proposal according to which it is not allowed to register new genetically modified varieties of plants or animals as well as any natural tissue and human cell and gene. This bill was voted in favor by the EU Member States and since 1998 has been a Community Directive published in the Journal of the European Communities. The governments of the EU Member States had until the year 2000 to harmonize their national laws. A legislative act that until then had not been done in all EU member countries. In the future and while biology advances to even greater scientific discoveries, the legislative discrepancy between Europe and America, but even the local dichotomy between European countries will lead to serious problems of new forms of artificial violence, which bioethics is called upon to delimit immediately.

As we have already mentioned, the issues that bioethics examines are very serious and should be dealt with at a high international level, so that they do not become a game in the hands of irresponsible and unrelated people with the scientific subject, nor an object of commercial exploitation. In 1997 in Oviedo, the member states of the Council of Europe drew up a Convention for the Protection of Human Rights and the Dignity of the Human Being, in relation to the applications of biology and medicine. This Convention the following year in the year 1998 was also extended in Paris, with articles concerning cloning, and here are listed the important articles related to the guarantee of basic human rights to avoid modern forms of artificial violence: "Any interference with the purpose of creation of a human being genetically similar to another human being, living or dead", Article 1. "Every person has the right to know any information concerning his health", Article 10. "Any kind of discrimination against a person based on his hereditary characteristics is prohibited", Article 11. Corresponding provisions have been formulated by UNESCO such as the Declaration on the human genome and on human rights, according to Article 10, of which: "No research can override the fundamental freedoms and dignity of the individual".

Epilogue.

Summarizing the above development of our subject we have to observe that the various forms that have appeared in recent years can be dealt with within an appropriate social system and within an organized state with laws. The exercise of violence is done by the stronger to gain

power over someone else weaker. Today the explosive scientific discoveries of the individual branches of biology as a kind of authority far preceded jurisprudence. The modern reality is that the new forms of violence that appear at the expense of the human personality and the human genome surpasses all previous knowledge and understanding. These rapid consequences in the field of applications and achievements of the biological sciences have led us to an unclear or even non-existent legal framework. This gap is called upon to be filled by the science of bioethics. The hitherto known forms of violence at the expense of human dignity and at the expense of the human personality should be reviewed in front of the modern forms of scientific artisanal violence (as the writer calls it) and through research and the science of biology and medicine as well as with the cooperation of the related sciences, in order to ensure as much as possible, within a society and a new world of the 21st century that is led to an immense chaos and new forms of violence of uncontrolled development, through the new order of things and in modern globalization.

Bibliography

- Axelos K., Heraclites and philosophy. Original title: Heraclite et la Philosophie, published by Exantas, Athens, 1974.
- Dragona – Monahou Myrto, "Ethics and bioethics", Scientific Journal: Science and Society, Issue 8-9: (Spring – Autumn, 2002).
- Fotiou, St., The prodigality of existence, in: Man and Society. Paphos 1991.
- Farrington B., Greek Science (Translated into Greek by N. Raizis under the title: Science in Ancient Greece), publications: Kalvos, Athens, 1969.
- Iliopoulos G.Z., Poulas Kon., Patrinos G.P., Kambouris M.E., The evolution of ancient Greek medicine as a trade and a science: Study of the sources, Arch Hellen Med, 30(5), September-October 2013, 619-626.
- Ioannidis A., Medical ethics. Galenos 1988, 30 (1, 121-129).
- Kousadianou Amalia, Hippocrates his medicine and philosophy, Patras 1996.
- Kinghorn S, Gamlin R. Palliative Nursing. Athens, BETA, 2004.
- Kieffer G., Bioethics. A Textbook of Issues, Reading, Massachusetts, Addison Wesley, 1979.
- Lypourlis: Hippocratic Collection I, publications: Vikelea Municipal Library and the author, Heraklion, 1991.
- Panagopoulos Alexios, Bioethics, biopsychology medical anthropology and political philosophy in Hippocrates and John Chrysostomus. Saint Gregory Institute via collaboration agreement with Union University Nikola Tesla, Costa Rica - Belgrade 2018 (Phd-dissertation).
- Potter van Rensselaer, «Bioethics. Bridge to the future», New York, 1971.
- Pournaropoulos G., The works of ancient Greek authors, Papyrus publications, Athens, 1975.
- Rejibal, P., Violation of consciousness with subliminal messages. Athens 1989.
- Skouteris Kon., "Bioethics and the ethos of Orthodoxy". Journal: Episkepsis, 575 (1999), pp. 23-33.
- Skouteris Kon., Bioethics in the light of Orthodox Anthropology, Polytechnic School of Crete (ed), First International Conference: Christian Anthropology and Biotechnological Progress (Financially Supported by CTNS, U.S.A.), Orthodox Academy of Crete, 26-29 September 2002, pp. 75-81.
- Toulmin S., How Medicine Saved the Life of Ethics. Perspective. Biol. Med. 1982, 25(4):7 6-50.
- Tzavella F., Bioethics and Pharmacy, (Phd-dissertation), Athens, 1992.
- Tsinorema Stavroula, "Bioethics and the modern critique of practice. Ethics in the Age of Biotechnology". Scientific Journal: Deucalion 24/2, pp. 213-250.
- Jonsen A. R., The Birth of Bioethics Special Supplement. Hastings Center Report 1993, 22 (6): 1-4. 7.
- Vantsos Miltiadis, "The importance of terminology in Bioethics", Volume: Scientific Journal of the Theological School of Thessaloniki. New series. Pastoral Department. Volume 9, (2004), pp.147-160.
- Velogiannis L., Ethical and social problems in the sterilization of mentally retarded persons with sexual activity. del. First Pediatrician. Clin. Univ. Athens 2004, 51(2): 133, 138.
- Zeller E., - Nestle W., History of Greek Philosophy (original title: Grundriss der Geschichte der griechischenphilosophie), translation: C. Theodoridis, publications: Kalvos, Athens, 1969.

VIOLENCE AGAINST WOMEN AND CHILDREN: A SOLUTION-BASED PERSPECTIVE BY STANFORD CHABAYANZARA

Abstract

The subject of violence against women and children has been widely discussed. There are numerous surveys or studies that have been done to let us better understand the phenomena. In fact, there is a high number of organizations across the globe that are pursuing the subject. There is also a whole universe of literature on the subject. However, often times any of these focuses tend to zone in on just one or a couple of aspects on violence against women and children. For example, you can find a study solely investigating the female genital mutilation (FGM) aspect. You may, for instance, come across literature solely looking at just the types of violence against women and children. This is not to say that is wrong, in fact it is relevant for in-depth exploration of the aspect in question.

You will seldom, if ever, come across a body of work or literature that delves into the subject holistically. That is, looking at the subject from a 360-degree angle. This is the premise upon which this article is anchored on. The aim of this paper is to explore the subject of violence against women and children holistically. The thrust is to put together literature that can give any reader a wholesome appreciation of the core issues pertaining to violence against women and children. This paper stands to be a useful tool in bringing attention on the subject to policymakers and a wide range of interested and affected stakeholders.

As such, this paper explores the major types of violence against women and children, factors contributing to violence against women and children, effects (or consequences) of violence against women and children, strategies to avoid violence against women and conclude with some recommendations.

KEY WORDS

Violence against women and children

Violence against women and girls

Female genital mutilation (FGM)

Societal norms

Early child marriage

Forced child marriage

Human trafficking

Femicide

Cyberbullying

Child abuse

Stalking

Domestic violence

Intimate partner violence (IPV)

Patriarchy

Victim

Trauma

PTSD

Consent

Sexual violence

Physical violence

Psychological violence

Risk

Prevention

INTRODUCTION

Key Definitions

Violence - action which causes destruction, pain, or suffering

Woman - an adult female human (typically from the age of 18)

Child - a person who has not yet reached adulthood (below the age of 18)

The above definitions pertain to the title of this paper. Other key definitions are laid out throughout the paper article as and when they are introduced.

The World Health Organization (WHO) defines violence as *the intentional use of physical force or power, threatened or actual, against oneself, another person, or against a group or community that either results in or has a high likelihood of resulting in injury, death, psychological harm, maldevelopment, or deprivation.*⁴

It is imperative that we explore the subject of violence against women and children. The problem is a global headache which needs to be constantly interrogated and addressed. This is so because violence against women and children affects all facets of society to varying degrees. Violence is universal and often affects women and men but women and children tend to be the most affected. This stems from their vulnerabilities and inability to sufficiently defend or protect themselves.

The World Health Organization (WHO) notes that the most prevalent form of violence against women is intimate partner violence (IPV) and sexual violence. Statistics show that, globally, women aged from 15 to 49, close to 30 percent has experienced physical or sexual violence. Over 25 percent of those women have actually experienced intimate partner violence (IPV) since their teenage.⁴⁶ This shows that violence against women and children tends to overlap from childhood into adulthood.

The International Justice Mission (IJM) is a global organization that protects people in poverty from violence. Some of their core focuses are trafficking, slavery, police abuse of power and violence against women and children. The IJM reports that 20 percent of girls are sexually abused at least once in their lifetime. They also report that over 735 million women have experienced physical or sexual violence at least once in their lifetime. IJM also indicates that 5 out of 10 perpetrations of sexual violence are done on girls aged 15 and below.¹²

Statistics regarding violence against children are equally as disturbing. It is estimated that well over 1 billion children aged up from 2 to 17 have at some point been subjected to physical, sexual, or psychological violence.¹⁰ In the United States, it is reported that 1 in every 7 children experience physical or sexual abuse annually.³⁹

In its recent statement, UNICEF South Africa expressed concern over South African Police Service (SAPS) statistics for the final quarter of 2023. It emerged that 285 children were killed due to violence during that period in South Africa. Just over 2700 children survived attempted assaults and murder during that same period. Overall, it is reported that every day in South Africa, over 30 children are victims of violence. The same SAPS statistics highlighted that more than 1130 women were killed in that period. Then over 20300 women were victims of violence during the same period.

These statistics and more are useful in painting the picture of how dire the violence against women and children problem is. However, it should be noted that the problem is exponentially bigger than statistics indicate. This is because most studies are often not that representative. The other challenge is that a great portion of cases of violence against women and children usually remain under the radar.³⁴

TYPES OF VIOLENCE AGAINST WOMEN & CHILDREN

Violence against women and children takes on a wide array of forms. Some of the common ones are domestic violence, sexual violence, child abuse or neglect, ritual killings, early child marriages, genital mutilation, bullying, and human or child trafficking.⁴¹ According to the World Health Organization (WHO), violence against children refers to violence inflicted on people aged below 18 years. Perpetrators are not just parents only but can also range to guardians, peers, romantic partners or even strangers.

Intimate Partner Violence (IPV)

Intimate partner violence (IPV) is considered a gross violation of basic human rights and a global health concern. It is of particular concern in low to middle income nations and in developing nations.²⁵ Intimate partner violence (IPV) *is any form of conduct by either a current intimate partner or former intimate partner that results in physical, sexual, or psychological harm.*⁴⁵ The Centres for Disease Control & Prevention (CDC) adds a fourth element here which is stalking.

The form of conduct in question can be by means of aggression, force, or abuse.⁶ Studies show that women who are at reproductive ages are highly susceptible to intimate partner violence (IPV). This implies that intimate partner violence (IPV) often starts off during children's teenage years. In the US, the CDC reported that more than 15 million women who have ever reported intimate partner violence (IPV) highlight that they first experienced it when they were below 18 years of age.

Sexual Violence

Some common examples of sexual violence are rape, sexual harassment, corrective rape, and sexual violence in conflict. For children, sexual violence is prevalent amongst girls. This often starts off as being touched inappropriately and sexually. Then it can scale up to attempted sex and then forced sex. Roughly 25 percent of girls aged from 15 to 19 have at least once been subjected to sexual (sometimes along with physical) violence.⁴⁶ Most evidence points to sexual violence mainly coming from intimate partners.

However, sexual violence from non-partners or strangers is also an issue of concern. Roughly 6 percent of women globally have reported this kind of violence against women.⁴⁶ That may seem like a small number but the disturbing aspect is that many more victims never report non-partner sexual violence. One of the reasons is that there is too much stigmatization around it. Children who have been subjected to early or forced marriages are more than 50 percent more likely to become victims of sexual violence.

Physical Violence

Physical violence tends to be prevalent amongst early adulthood women aged from 18 to 24. A study conducted in Zimbabwe indicated that almost 30 percent of women of reproductive age have been subjected to physical violence at least once.¹⁴ A similar study done in Ethiopia found out that the number of victims to be almost 60 percent. Key to note here is that these

were predominantly victims of their intimate partners; a recurrent dynamic for most women and children. In Egypt, a similar study unearthed that close to 25 percent of women of reproductive age have been victims.

As for children, both males and females predominantly experience physical violence by parents, guardians, or relatives. In Southern Africa, an average of 80 percent of children experience physical violence under the tag of discipline. Some of the common manifestations of physical violence against children are heavy punishment. This will usually be accompanied by psychological violence as well. Psychological violence here is majorly through verbal abuse (e.g. being yelled at) or humiliation or ridicule in front of other children.⁴⁸

Youth Violence

This form of violence against children and even women is typically done by young people. It can be young people on young people or it can be young people on adults. The bottom line is that women and children tend to be easiest targets. A notable example of youth violence is South Africa. In 2022, a South African Police Service (SAPS) reported highlight that during the final quarter of that year an average of 15 women and children were killed daily. This was an average of 3 children and 12 women.

Youth violence can be commonly experienced in regions where gangs are a common feature. Sometimes it can occur amongst social circles of young people in general. At times victims can be strangers passing through or briefly finding themselves in unfamiliar territories. It is worth noting that youth violence stretches from pre-teen to late early adulthood. That is why it can be a serious concern because it cuts across several age groups.

Female Genital Mutilation (FGM)

The World Health Organization (WHO) defines female genital mutilation (FGM) as *all procedures that involve partial or total removal of the external female genitalia, or other injury to the female genital organs for non-medical reasons*. There are 4 main types of female genital mutilation (FGM) namely, clitoridectomy, excision, infibulation, and any other form female genital harm. Clitoridectomy and excision are the most prevalent. Female genital mutilation (FGM) is typically done on minors and has its roots in traditional or cultural beliefs. Female genital mutilation (FGM) is widely practised in an approximated 31 nations; predominantly in Africa, Arab states and Asia.

The total number of women and girls that has experienced genital mutilation in these nations is over 200 million. This number spans across the age group of 15 to 49. In Southern Africa, at least 25 percent of women and girls have been subjected to genital mutilation.³⁷ In some countries female genital mutilation (FGM) is confined to certain parts whereas in some countries it is literally a norm. In nations where female genital mutilation (FGM) is a norm, over 90 percent women and girls are subjected to it. The World Health Organization (WHO) has repeatedly underscored that female genital mutilation (FGM) has no health benefits whatsoever. Rather, it actually creates a host of physical, psychological, and sexual health problems.

Femicide

Femicide is defined as the killing of a woman, now especially when motivated by misogyny. Misogyny is the hatred of, contempt for, or prejudice against women. This type of violence against women and children is quite common globally. It is also worth highlighting that generally, 6 out of every 10 women murdered worldwide are through the hands of their intimate

partners.³⁶ Thus we can effectively conclude that the biggest cause of femicides is intimate partner violence (IPV). In other words, patterns of physical and sexual violence often culminate in femicides. In January 2024, there were [protests in Kenya](#) and Greece regarding femicides. In Kenya, in January 2024 alone, over 10 women had been killed by the time the protests started. In Greece a [41 year old pregnant was killed](#) in January 2024. These are examples of the growing concern over the upsurge in femicides globally.

Human Trafficking

An organization called [Operation Underground Railroad](#) focuses on combating human trafficking across the world. They highlight that there are 5 major types of human trafficking namely, forced labour, sex, forced marriage, domestic servitude, and child soldiers. Human trafficking has been one of the most topical subjects worldwide in recent years. Human trafficking does target and affect both males and females, but the females are hardest hit. It is reported that on average, out of every 10 people trafficked, 4 will be women and 2 will be girls. This effectively means that at least 60 percent of human trafficking victims are women and children.³⁸ The United Nations estimates that when considering victims of human trafficking, 35 percent on average are children.

A more disturbing element to this is that 9 out of 10 women and children trafficked are earmarked for sexual violence. Even when we consider the physical abuse they go through, women and children suffer more than the men and boys. The challenging dynamic about human trafficking is the profits perpetrators enjoy. [Disrupt Human Trafficking](#) reports that globally, human trafficking rakes in around US\$150 billion annually in the US alone. Thus there is a high incentive for perpetrators to invest more in it. Plus the likelihood of women and children being targeted is high due to their vulnerability and often high price tag.

Child Abuse Or Neglect

Child abuse or neglect is a rampant global challenge and it sadly can entail children that are just a few years old. First off, it is essential to make a distinction between child abuse and child neglect. The two do overlap actually in most cases. Child abuse is the intentional subjection of a child to physical, sexual, or psychological harm or injury. Child neglect is the failure of a parent or guardian to provide a child with basic provisions such as food, clothing, shelter, healthcare, safety, and other basic needs that guarantee a child's overall wellness.

Roughly 25 percent of children are victims of either child abuse or child neglect in their lives. Of that number, approximately 20 percent experience physical abuse. Almost 80 percent of them are subjected to child neglect. About 10 percent of them experience sexual abuse.⁵ The long term effects of child abuse or neglect are dire and far-reaching. If the victim does not succumb to death, they later on are likely to experience psychological, cognitive, and physical development challenges.

Early Or Forced Child Marriage

Before the COVID 19 pandemic there had been some considerable improvements in the prevalence of early or forced child marriages. The downward trend had been at play between 2010 and 2022. However, the pandemic seems to have compromised this positive trend. Now the risks of young girls being subjected to early or forced child marriage is going up again. The

UN reports that right now moving forward, over 10 million more girls are highly vulnerable to early or forced child marriages.³² To demonstrate how serious this issue is, there are initiatives pursuing the matter. One good example of such initiatives is [Girls Not Brides](#) which is active in over 100 nations. They have been making clarion calls for the ending of early or forced child marriages. This, in part, shows that the matter is still not definitively addressed in most nations of the world.

No wonder the threat and risk still remains worryingly high. In Zimbabwe for example, almost 35 percent of girls are married below 18 years of age. Roughly 5 percent are actually married below the age of 15; that is according to findings by Girls Not Brides. Those percentages are consistent with the averages obtaining across sub-Saharan Africa where almost 40 percent of girls are married below the age 18. According to [Plan International](#), 12 million girls below the age of 18 are married. If concerted efforts are not rolled out to address the problem, 6 years from now over 150 million girls below 18 would have been married. What makes early or forced child marriages direr is that it increases the victims' susceptibility to other forms of violence. A child bride is exponentially more vulnerable and likely to experience physical, sexual, and psychological violence.

Online Violence

In this day and age of technology, violence is now manifesting itself via the use of online or digital platforms. One of the most common ones is cyber-bullying. It is worth pointing here is that bullying (offline) is also prevalent. Offline bullying is commonplace in school settings and at times in residential areas. 1 in every 3 girls experiences bullying at school. Girls do not typically experience physical bullying; it mostly takes a psychological form for girls. The most common manifestation of this is body shaming.³³ Other forms of online violence include doxing and sexting.³¹

Doxing is defined as the action or process of searching for and publishing private or identifying information about a particular individual on the internet, typically with malicious intent. Sexting entails the sending or forwarding of sexually explicit messages, images, or videos. People can do this with their partners by consent. However, when it is done without consent it becomes online violence. A study conducted in Uganda once revealed that almost 50 percent of women had at some point been victims of online harassment.²⁹

Psychological Violence

Psychological violence can also be termed emotional violence. This refers to when one does something that leads to mental or emotional injury. It is interesting to note that the different types of violence can overlap in some ways. For instance, online violence can actually be a form of psychological violence. Anyway, psychological violence exhibits itself in many different manifestations. For example, isolating a child can be considered psychological violence. Publicly humiliating or ridiculing someone is also an example of psychological violence. Making threats is also yet another example of psychological violence.²² Thus it is apparent that psychological violence comes in many forms.

The most common categorizations are coercion, stalking, defamation, and verbal insults. Groupings of people that often perpetrate psychological violence are intimate partners, ex intimate partners, parents, guardians, relatives, peers, and even strangers. A victim of physical abuse is 95 percent more likely to be psychologically abused by the same perpetrator. There is a key connection to note here which is that physical abuse, sexual abuse, and psychological

abuse tend to work together. In the US, roughly 50 percent of women have been victims of intimate partner psychological violence at least once in their lives.¹⁹

FACTORS CONTRIBUTING TO VIOLENCE AGAINST WOMEN & CHILDREN

Poverty & Economic Challenges

Most forms of violence against women and children are done because victims are subject to poverty. Poverty is actually cited by the *US Department of Homeland Security* as one of the core drivers that cause women and children to be trafficked. Many victims of human trafficking are women and or children coming from nations with struggling economies. This happens through different scenarios. For instance, a woman (at times along with their children) can end up becoming a victim whilst in search of income prospects. Some women may send off their children in hopes of them getting income prospects. Sometimes some women even sell their children to earn something to survive.

A number of studies have also shown that there is a direct relationship between a woman's income level and incidence of intimate partner violence (IPV). This means the more a woman earns the less likely they are to experience intimate partner violence (IPV). When a woman earns at par or more than their partner; the likelihood of violence decreases. Thus earning less or none greatly contributes to the incidence of violence.¹ Generally; women and children become vulnerable when their income is zero to none. They become more likely to give up their rights just to survive.

It is important to note that poverty or economic challenges come in as a catalyst to already existing vices. Bear in mind that we already have apparent gender inequalities at play as evidenced by the different types of violence against women and children.²⁸ Then you marry that with a barrage of societal norms (will explore that in a moment). This means when you add poverty or economic challenges they come anchored on those foundations. Women and children often do not have access to means of production. Thus poverty can be easily used to control, exploit, or manipulate them. In fact, poverty or economic challenges can give rise to forms of economic violence against women and children.

Societal Norms

The foundational premise here is that women are considered inferior to men. This feeds into the norm that women must be submissive or subservient to men. This is then married with the norm that men prove their manhood by exercising dominant or even aggressive control over women. Furthermore, by the same token, it is considered okay for men to reprimand actual or perceived misconduct by women anyhow. For example, it is commonplace for men to be advised to at least once beat their partners as a form of discipline. Advice like this can come from peers or even parents or relatives of the man. There is also a general entitlement amongst men that they can exploit their partners sexually as they see fit.²¹

The other societal norm is that how women dress can be used as justification for things like sexual violence e.g. rape. As in, a man can be absolved of any guilt based on a woman's dressing that may have been deemed seductive. In fact, the male perpetrator can actually be termed the victim. This is a societal norm in many circles. Another societal norm is the objectification of women. For instance, they are considered as objects for sexual gratification or as trophy wives. They can also be considered as objects of domestic servitude. This means their humanity and rights are stripped away thus making it okay for men to treat them anyhow.

Some cultural or traditional rites even exacerbate this objectification of women. For example, the paying of dowry or bride price tends to cause women to be deemed as purchased products or commodities.¹ This raises the expectations of their intimate partners due to entitlement of “I paid for you” and thus results in them experiencing violence. These are some of the societal norms that feed into the incidence of violence against women and children. The issue of early or forced child marriage can stem from a societal norm premised on the perceived value of marrying a virgin. Underage girls will typically be virgins and this makes them targets.

At times child marriages can stem from the fulfilment of family pacts e.g. for cultural or even business reasons. There are even traditions in some circles where it is considered normal to give off a child as a bride. As such, because of these societal norms, the use of violence against women and children is considered normal in many places. This is actually so ingrained in some sections of society that even the victims consider it normal. For instance, a study by UNICEF in 2023 found out that 45 percent of girls in developing nations consider a husband beating his wife to be normal. That percentage is consistent across East, West, Central, Southern, and sub-Saharan Africa and is the highest globally by the way.

Traditional Or Cultural Dynamics

There are a number of traditional dynamics that contribute to violence against women and children. One of them is patriarchy. Being patriarchal means or refers to a system run by males, rather than females. In essence, patriarchy is defined as a social system where the man is the head of the household, having authority over women and children, and in which the lineage is traced through the male line. These traditions usually normalize gender inequalities.²⁶ For instance; rural women and children are highly likely to experience violence. This is because their perceptions are grounded in the belief that it is okay for males to dominate and abuse women and children. This speaks to toxic masculinity. Subordination of women is considered a norm in most traditions that shape most rural environments. Earlier we delved into the subject of female genital mutilation (FGM).

We also looked at early or forced child marriages. Those forms of violence against women and children can be caused by certain dynamics that we did cover. However, female genital mutilation (FGM) and early or forced child marriages are actually traditional or cultural practices in certain regions. These two are predominantly practised in Africa and some regions in Asia.² The practice of paying dowry or bride price is yet another tradition or culture that has been found to cause violence. It is estimated that over 25 000 women are murdered annually due to matters involving or emanating from the custom of dowry. Another traditional or cultural dynamic is the preference of boys over girls. This leads to discrimination of girls which results in them having limited access to education, health, and industrial opportunities.²⁰ This makes them vulnerable and easy targets for perpetrators of violence against women and children.

Conflicts & Crises

Regions under or affected by conflicts and crises will often have a high prevalence of violence against women and children. [Global Citizen](#) highlights that more than 50 percent of refugees from conflicts are women and children. It also asserts a finding that holds true in all regions of conflict which is the increased objectification of women and children as well. They are easy prey and can be used as symbols to exercise dominance and instil fear. This means sexual violence is the most common negative consequence of conflicts and crises. Conflicts and crises tend to also fuel displacements which in turn create breeding ground for violence against women and children. In Ukraine for example, almost 15 million women and children were

displaced. In 2020 alone, close to 50 million people were displaced as a result of conflicts across 59 nations. Most of these people were women and children.¹³

Displaced women and children are more likely to fall into the hands of human traffickers. Consider the genocide in Rwanda, as an example; more than half a million women were victims of sexual violence during that period. Even in the recent conflict between Russia and Ukraine, sexual violence has been prevalent. Another notable example was during the conflict in Bosnia; it was reported that more than 50 000 women were sexually assaulted. This demonstrates how sexual violence is rampant during times of conflicts and crises.⁹ When looking at sexual violence during such times it seems obvious that the perpetrators will be those fighting. Strangely, it has emerged that it is commonplace to find relief workers inflicting sexual violence on women and children as well.²³

Education Level

There is an established link between one's education level and susceptibility to violence against women and children. Girls who drop out of school become stuck in a destructive cycle of violence. For example, they become more likely to get into early marriages. Once in these marriages they are most definitely bound to experience intimate partner violence (IPV). They are also more likely to enter the job market where due to their low education they become easy targets. They are also more prone to fall prey to human trafficking rings. The mere fact that they are not sufficiently educated means they seldom have the mental acuity to make rational decisions. This means they may be subjected to predatory circumstances and not realize it or be able to extricate themselves.

All these aspects stem from the limited to no education of the women or girls in question. Generally uneducated children are earmarked for child labour and may not even know that their human rights are being abused. One of the reasons why women and girls are barred from receiving formal education is to make them easy to exploit. The [Smile Foundation](#) reports that 9 out of 10 top nations where girls are kept from going to school are in sub-Saharan Africa. In places where this is practised, the act of girls being kept out of school is considered a norm. It is sadder to think that child marriages also contribute to this or to girls dropping out of school.

The focus on education would suggest that the more educated a woman or girl is, the less likely she is to experience violence. Some studies have shown that whereas others have shown the opposite. Another angle to the issue of education level pertains to the men. Some studies have demonstrated that the more educated a man is, the less likely they are to inflict intimate partner violence (IPV). Though again this does not obtain all the time. The bottom line is the level of education of the women or girls has a huge bearing on the incidence of violence. In the same vein, the level of education of the potential perpetrators has a bearing too. More granular studies would be necessary in order to better understand this education level aspect; especially in intimate partner relationships.

Drug & Substance Abuse

A drug or substance abuser is more likely to inflict violence on women and children. This spans across the whole spectrum from physical violence, to sexual violence, and psychological violence. Studies show that for drug or substance abusers who seek treatment more than 75 percent admit to having been violent at some point. In fact, as many as 60 percent or more cases of domestic or gender-based violence involve drug or substance abuse.⁴⁷ It is important to highlight that this refers to both sides. As in, men who are drug or substance abusers are more likely to perpetrate violence against women and children. Then women or children who

are drug or substance abusers are more likely to be victims. Young people and men are the most likely to become drug or substance abusers.

Studies have also indicated that someone who has been exposed to drugs or substance abuse tends to engage in the same later. For instance, a child who grew up around parents, siblings or peers who are drug or substance abusers is highly likely to engage in the same. It has also been noted that having aggressive parents tends to drive children into drug and substance abuse. Another dynamic is that of being resident in or frequenting locations where drug abuse and violence are typically high. It tends to drive one to abuse drugs or substances. Once one is hooked they become either perpetrators or victims of violence against women and children. Drug or substance abuse, amongst other things, inhibits one's cognitive functionality. No wonder they tend to react or act aggressively and irrationally.¹¹

EFFECTS OF VIOLENCE AGAINST WOMEN & CHILDREN

Violence against women and children leads to multi-layered effects. The effects are usually looked at solely or mostly from just how someone is affected. However, the effects are multi-layered and far-reaching. Violence against women and children will affect the individual, their relationships, their community, the society at large.¹⁰ For both women and children, the effects are wide-ranging, spanning from physical health challenges to challenges in their mental health, sexual health, and reproductive health.

Harmful Coping Practices

Before I look at the aforementioned areas, let us look at coping practices since they are overarching. Due to any form of violence against women and children, survivors explore ways to cope. Often times the coping practices are detrimental. A common one is drug and substance abuse. Interestingly, this is both an effect and also a leading cause of violence against women and children. Another one is resorting to risky sexual conduct as a means to cope.

All such coping mechanisms will find their way into all of the areas I shall discuss under the effects. For instance, drug and substance abuse can lead to physical, mental, sexual, reproductive, and intergenerational challenges all at once or in succession. Harmful coping practices are particularly concerning when they start in childhood. The CDC states that about 90 percent of adults who smoke started doing so during their late childhood (into early adulthood).

Physical Health Challenges

Over 45 percent of violence against women and children results in physical injury. The different types of violence against women and children can result in bodily harm. For example, being physically abused can lead to injuries, deformities, or disabilities. One of the horrendous effects of violence against women and children is death. In the US it is estimated that 4 children die daily as a result of child abuse. World Health Organization (WHO) reports that roughly 40 percent of women killed worldwide are killed by their intimate partners.

It is also worth noting that death in some cases results from the victims committing suicide. One of the top causes of death amongst adolescents is violence against children. A point worth highlighting here is that at least 8 out of every 10 of such deaths are usually girls.¹⁰ Some of the physical effects present themselves as chronic bodily pain or chronic exhaustion. The most common are concussions, broken bones, burns, wounds, and dental injuries.¹⁷ Other forms of physical injury include sprains and internal injuries. These can sometimes turn into lifetime physical health conditions.

Mental Health Challenges

In classifying types of violence against women and children, we can consider psychological violence as a class. Though of course, all forms of violence have a psychological component. Such violence has a heavy effect on the victim's mental health state. The example of suicide we just explored above stems from mental health dynamics. Women experiencing any form of violence are prone to suffer from stress, depression, and anxiety, amongst others. Studies show that as high as 75 percent of women and child victims of violence will suffer from post-traumatic stress disorder (PTSD).²⁷ These mental health issues can at times lead to drug and substance abuse in trying to cope. As for children one of the major effects of violence is that it can impair their cognitive development.

Researches have also shown that it is possible for children to have their nervous systems compromised due to violence. Combined, these are elements that end up adversely affecting a child victim's performance academically and socially.¹⁰ It is reported that over 50 percent of mental health issues presented themselves when the victims were aged 13 and below. There is also a long list of other psychological effects of violence against women and children. Some of them include low self-esteem, constant thoughts of suicide, phobias, memory loss, chronic fear, poor concentration, emotional outbursts, and general uneasiness.

Sexual Health Challenges

A woman or child that has been a victim of sexual violence is twice more susceptible to contracting sexually transmitted infections (STIs).¹⁸ This also goes for contracting HIV/AIDS. Victims of violence, especially sexual violence are at a much higher risk of getting infected.¹⁵ An estimated 40 percent of new HIV infections are found in people aged from 15 to 24 years. That age group also happens to be where many victims of sexual violence are found. Thus, a significant number of those new HIV infections are attributable to sexual violence.

Reproductive Health Challenges

The other effect of violence against women is unwanted or unintended pregnancies.⁴ This dynamic will also manifest itself into other effects such as abortions, miscarriages, and stillbirths.⁴² Another aspect is that babies can actually be born with defects or disabilities. The most common results of violence against women and children are that unborn babies are either born with low birth weight or they die. Intimate partner violence (IPV) is at the heart of all these effects. Pregnant women are often easy targets. In fact, pregnant victims of intimate partner violence (IPV) are highly likely to suffer miscarriages. If not, they may deliver their babies under a myriad of challenges. They are also susceptible to sexually transmitted infections (STIs) which often compromise their ability to conceive later on. Bear in mind that all of this links up with mental health issues thus exacerbating the challenge.

Intergenerational Trauma

This is worth mentioning because it is often not spoken about much. Intergenerational trauma entails the passing on of trauma through a family line. This means if a victim does not get the help they need and fail to cope with their trauma; it may find its way to others down the line. For instance, a woman or child that has been sexually abused can become antisocial or protective as a coping mechanism. This can negatively affect the family unit in how its members relate or interact within and without.

They may then go on to have their own children who may end being antisocial. Another angle to this is that victims may end up being perpetrators as a coping mechanism. All in all, there is

a high risk of trauma being passed down or inherited if not properly addressed. Some scientific studies have even shown that being subjected to violence can result in one's DNA being altered. This then has a downline effect on those born to the victim.²⁴ It has also been found that roughly 3 out of 10 children who have experienced child abuse end up abusing their own kids in the future.¹⁶

Economic Impacts

It is important to explore the economic impacts of violence against women and children. There are a number of negative effects it has on the economy of a nation. Violence against women and children will always cost any nation. For instance, financial and materials needs required to institute responses and support for victims or survivors entail substantial costs. It is apparent that violence against women and children leads to a wide range of health challenges. One of the consequences of this is that working women miss out on working days. Children going to school miss out on school days.

These are dynamics that culminate in economic losses through compromised productivity. Violence against women and children fundamentally destabilizes the family unit. This means decreasing income levels and rising poverty levels result from all of this. All in all, the consequences of violence against women and children are dire on the economies of the world. Take the EU for instance, in 2021 alone; costs amounting to almost 290 billion euros were incurred due to violence against women and children.⁷ This is so in a region generally characterized by stable and thriving economies. This means the cost for least developed or developing nations is much higher.

STRATEGIES TO AVOID VIOLENCE AGAINST WOMEN & CHILDREN

The foremost truth to emphasize here is that violence against women and children can be prevented. That is why it is pertinent that i delineate some strategies that can be used to avoid it.

IMPORTANT GUIDING TOOLS IN THE FIGHT AGAINST VIOLENCE AGAINST WOMEN & CHILDREN

RESPECT Women: Preventing Violence Against Women

RESPECT Women is a 2019 UN publication which is an important tool for informing strategies to avoid violence against women. It was published in November 2019 and was a joint effort between UN Women and World Health Organization (WHO). The publication highlights 7 pillars represented by the letters from "RESPECT" as follows:

Relationships Skills Strengthened

Empowerment Of Women

Services Ensured

Poverty Reduced

Environments Made Safe

Child & Adolescent Abuse Prevented

Transformed Attitudes, Beliefs, & Norms

INSPIRE: 7 Strategies For Ending Violence Against Children

Another WHO-inspired acronym (another publication) in this same regard but leaning solely on children is INSPIRE. It was unveiled in 2016. The pillars here are as follows:

Implementation – refers to the implementation and enforcement of applicable laws

Norms – refers to a norms change in order to get rid of norms that fuel the problem

Safe – refers to enabling and ensuring safe environments for women and children

Parental – refers to providing parental support via training, capacity building, etc.

Income – refers to boosting income levels to promote self-sufficiency and gender equity

Response – refers to providing response services to those affected

Education – refers to equipping children with academic, social, and life skills

Approaches To Strategy Formulation To Avoid Violence Against Women & Children Mostly The Same

You probably may have already noticed but if not, let us briefly look at. Above we looked at two frameworks that were separately tailored for women and children respectively. The frameworks (i.e. the acronyms) are of course different at least on the surface. However, if you closely analyse them you will notice they involve more or less similar focal areas. Here are some examples:

WOMEN		CHILDREN
Relationships Skills Strengthened	→	Education
Empowerment	→	Income/Parental
Services Ensured	→	Response
Poverty Reduced	→	Income
Environments Made Safe	→	Safe
Child & Adolescent Abuse Prevented	→	Safe
Transformed Attitudes, Beliefs, & Norms	→	Norms

There are important observations or realizations that you must bear in mind here. One, this shows that violence against women always has a bearing on children and the converse is true. That is why it is virtually impractical to institute preventive strategies that focus on just either of the two. There mere fact that the aforementioned frameworks are interwoven speaks to that truth. As such, whenever working towards preventing violence against women and children, the focus should be on both. This essentially helps kill two birds with one stone. More importantly, it ultimately saves on costs by eliminating duplications and redundancies. It is paramount that this mindset be adopted in the fight against violence against women and children.

Focal Areas To Prioritize In Seeking To End Violence Against Women

In 2023, UN Women laid out an explainer on some ways that are instrumental in putting an end to violence against women. These ways essentially can and must inform all efforts instituted anywhere in fighting to end violence against women and children. In summary here are some of the major takeaways:

Paying Attention To & Believing Victims

It is commonplace for victims to be dismissed. At times they are not taken seriously or are encouraged to brave it off. In some cases of sexual violence against women, the victim can even be blamed. As in, she can be blamed as having been the one who tempted the perpetrator. The most important thing first and foremost is actively paying attention to a victim's experience. Understandably some may lie or exaggerate but for starters just listen and believe a victim's story. This will go a long way in encouraging other victims to come out and share their experiences. So many victims suffer in silence because they see others not getting listened to or believed when they speak out.

On the reporting or opening up aspect it has emerged that less than 4 out of every 10 victims ever report.³⁵ This statistic is difficult to pin down though since the dynamics indicate that the vast majority of victims do not report ever. However, for those who do report, it is evident that they mostly turn to family and friends rather than entities such as police or health institutions. This means if 4 out of 10 reports, at most only 1 person may ever report to formal entities. This is worth noting because it will help shape how best to approach the matter. The majority of femicides are escalations of recurrent patterns of physical and sexual violence. No wonder encouraging and taking reports seriously is paramount.

Continuous Teaching & Learning

This is a two-pronged strategy that applies to both victims and those who may potentially become victims. The thrust is to ignite and sustain public conversations on matters regarding violence against women and children. Use experiences of victims as learning points to teach others. Having constant conversations on these matters will increase awareness which in turn equips potential victims. It will also provide a safe space for victims to share their experiences and educate others as well. Such conversations educate women and children on their rights and how to navigate their way safely.

Awareness campaigns have a multiplier effect because they engage virtually all relevant stakeholders. Awareness campaigns grab the attention of policymakers and also those pivotal in the implementation of policy. Awareness campaigns provide a platform for victims and potential victims to interact. These campaigns also stimulate financial and material investments into preventive and mitigatory measures. That is why it is pertinent that widespread awareness campaigns be a constant strategy employed in the fight against violence against women and children.

Adequate Responses & Services For Victims

This is an important dynamic in the fight to end violence against women and children. Victims or survivors need to be given adequate care. This requires the efforts of both the public and private sectors. That is why there is need for increased financial and material investments into

initiatives targeting victims or survivors. Making constant calls for those with the means to support to chip in is also highly relevant here. Thus everyone can play a role in all of this.

Still on responses and services for victims we must also delve into the issue of the law. There is need for properly constituted applicable laws and enforcement mechanisms. It is imperative that concerted efforts be put in enacting laws that dissuade potential perpetrators of violence against women and children. There should also be equally proportional efforts in the enforcement of those laws. One of the ways that can be pivotal here is governments pouring more financial and material resources in the police and the judiciary. This should also be married with community-based frameworks that contribute in law enactment and enforcement efforts.⁴⁰

Considerable strides have been taken worldwide in enacting laws that protect women and children against violence. Reports indicate that over 162 nations of the world now have laws in place specifically on violence against women and children. It is also reported that 147 nations now have similar laws in place specifically for the workplace.⁴³ However, more has to be done to continuously align those laws and to ensure they are enforced at all times. It would be necessary for empirical studies to be done all across the world to investigate this area.

Unpacking Consent Dynamics

Women and children need to be taught on what consent entails. At times the lines are blurred and victims may give off actions unaware that are mistaken for consent. There is also need for women and children to be educated on how to clearly and emphatically say no. They also need to know circumstances where they are not mandated to just give consent. For example, some women do not even know that due to patriarchal practices their right to consent is usually violated.

For instance, a woman can be forced to engage in sexual intercourse forcibly just because she is married to the perpetrator. These are some of the issues women and also children need to be taught on. It is actually disturbing to note that many child victims never get to open up about their experiences. Not because they will be scared but because they will not see anything wrong with the violence inflicted on them.⁸ That is why children need to be taught on what rights are in light of consent especially when it comes to sexual scenarios.

Understanding The Signs Of Violence

Violence against women and children is so vast and broad. Some of its signs can be apparent whereas some of them are subtle. It takes an understanding of the signs for one to quickly identify or detect any incidence of violence. This is pivotal to early identification and detection of cases of violence against women and children. People need to be taught so that they are aware. Closely tied to this is the availability of resources or frameworks through which people can make reports swiftly and anonymously. This will encourage those who notice signs of violence against women and children to be proactive. This will be because they know their identities are protected and they are confident the victim will get help.

Understanding the signs of violence will feed into early identification and detection in a significant way. This one is a multifaceted and multi-sectoral effort because it requires all hands on deck. The most basic starting point is social networks e.g. family, relatives, and friends. There is need for them to be educated on what to look out for in identifying or detecting violence against women and children. If done early victims can be extricated or saved from harm's way. Then there are other settings such as schools, health facilities, workplaces, faith-

based environments e.g. churches. These are all places where a keen eye or ear can help in early identification or detection of possible instances of violence against women and children.

Make It Trend Online

The subject of violence against women and children is global. It is literally an age old problem. Regardless, the issue can now be discussed on far-reaching platforms. One of those platforms is the internet and social media. People should get actively involved in propagating content materials online that major on this subject. More and more people spend most of their time online. Those same people are in touch with several others who may not necessarily be online. Getting people to talk about violence against women and children goes a long in preventing it. It is also worth mentioning that the media plays a huge role in raising awareness about this important subject.³ There is solid proof to suggest that the media can help shape societal attitudes and norms on matters regarding women and children. Thus active media engagement and involvement is pertinent in efforts to avoid violence against women and children.

Importance Of Data Analytics

We now live in a data-driven world. If you are to effectively and accurately understand anything you need to look at the data. People need to be given access to relevant data on violence against women and children. This should be so from the policymakers, right down to the ordinary woman or child down the line. One of the challenges is unavailability of contextual data. At times available data is too generalized and may not be applicable to certain contexts. This makes it impossible to properly diagnose the problem in order to figure out ways to address it.

This all means more research is required and it must be more granular than ever before. There are also gaps that need filling through research. For instance, in dealing with violence against women and children, boys tend to be left out in the “children” aspect. More research can clear such disparities. All in all, there is need for more granular data regarding violence against women and children.³⁰ Continuous empirical studies are a fundamental strategy in seeking to avoid violence against women and children. You cannot definitively address a problem when you do not fully comprehend it. Experiences of women and children vary depending on many factors e.g. location. Thus it is vital that studies be done in order to zone on specific contexts. Most of the data publicly available is at best generalized. There is need for more research work to be done that focuses on specific locations or contexts. That way, tailor-made solutions that are relevant to them can be devised.

CONCLUSION

Elements Of Violence Against Women & Children Are Intricately Interwoven

Looking at all that I have discussed, it is apparent the subject of violence against women and children is interwoven. There are many elements that feed off each other, are connected to, and are flip sides of each other. For instance, some of the factors that cause violence against women and children are also the effects and vice versa. The challenge of violence affects women and children concurrently or simultaneously. As in, it is literally impossible for women to be affected without the children being included. The converse is also true. This shows how dire and cancerous the problem can be. However, that also implies that interventions can be done in such a way that attends to both women and children.

Understanding The Phenomena Granularly Is Imperative

Violence against women and children is sensitive or highly influenced by a number of variables. Some of them include location, age, family history, economic climate, political climate, culture & traditions, norms, and so much more. This means the dynamics characterising the phenomena in one location may not necessarily be similar to other locations. Thus there is need for more empirical studies that are contextual and granular to be done. For example, the effect of education level differences in intimate partner relationships requires more granular research.

Concerted Inputs Towards Preventive, Response & Support Services Paramount

Violence against women and children is a diabolical pandemic that sadly will continue to ravage society. Whilst efforts towards preventing it are pertinent, it is inevitable that victims will still be there. The change needed will be gradual and successive. The effects are far-reaching since they go beyond just victims. The scars created by violence against women and children cut right through families, into communities up to economic level. That is why all hands should be on deck in instituting preventive and mitigatory measures. Women and children deserve to be treated with decency; they are worthy of value, respect, and safety. We should all strive for a violence-free future for women and children.

Bibliography

1. Abramsky T, Lees S, Stockl H, et al. (2019) *Women's Income & Risk Of Intimate partner violence (IPV): Secondary Findings From The MAISHA Cluster Randomised Trial In North-Western Tanzania*. BMC Public Health.
2. Alordiah O. C, et al. (2022). *Socio-Cultural Norms Encouraging Violence Against Women (VAW) From A Popular Ethnic Group In The Niger Delta Region Of Nigeria & The Roles Of Schools In Preventing VAW*. Cogent Social Sciences. Volume 8, 2022 – Issue 1.
3. Blakeslee M. K, Patel M. D, Simon A. M. (2012). *Communications & Technology For Violence Prevention: Workshop Summary*. Forum On Global Violence Prevention. Board On Global Health: Institute Of Medicine.
4. Breakthrough ACTION. (2021). *Family Planning & Intimate partner violence (IPV): An Intersection Deserving Of More Attention*. Available from: <https://breakthroughactionandresearch.org/family-planning-and-intimate-partner-violence>
5. Brown L. C, Yilanli M, Rabbitt L. A. (2023). *Child Physical Abuse & Neglect*. National Library Of Medicine: National Centre For Biotechnology Information.
6. Centres for Disease Control and Prevention (CDC). (2019). *Preventing Intimate partner violence (IPV)*. Injury Centre: CDC. Available from: <https://www.cdc.gov/violenceprevention/intimatepartnerviolence/fastfact.html>
7. European Institute For Gender Equality. (2021). *The Costs Of Gender-Based Violence In The European Union*.
8. Fry, D. (2016). *Understanding The Determinants Of Violence In Childhood: A Secondary Analysis Of The National Baseline Survey Of The Life Experience Of Adolescents In Zimbabwe*. Understanding Violence Against Children In Zimbabwe Series, No. 3, Harare: UNICEF
9. Guarnieri E, Tur-Prats, A. (2022). *Cultural Distance & Conflict-Related Sexual Violence*. Mimeo
10. Hillis S, Mercy J, Amobi A, Kress H. (2016). *Global Prevalence Of Past-Year Violence Against Children: A Systematic Review & Minimum Estimates*. Paediatrics 2016; 137(3): e20154079
11. Huecker, M. R. (2021). *Domestic Violence*. Available from: <https://www.ncbi.nlm.gov/books/NBK499891/>
12. IJM (International Justice Mission). (2024). *Violence Against Women & Children*. <http://ijm.org/our-work/violence-women-children/>
13. Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). (2020). *Global Report On Internal Displacement*. Available from: <https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2021/>
14. Lasong J, Zhang Y, Muyayalo KP, et al. (2020). *Domestic Violence Among Married Women Of Reproductive Age In Zimbabwe: A Cross Sectional Study*. BMC Public Health.
15. Leddy A. M, Weiss E, Yam E, Pulerwitz J. (2019). *Gender-Based Violence & Engagement In Biomedical HIV Prevention, Care & Treatment: A Scoping Review*. BMC Public Health, 19, 897. Available from: <https://doi.org/10.1186/s12889-019-7192-4>
16. Li S, Zhao F, Yu G. (2019). *Childhood Maltreatment & Intimate partner violence (IPV) Victimization: A Meta Analysis*. Child Abus. Negl. 88, 212 – 224 (2019)

17. Marriage. (2022). *The Physical & Physiological Effects Of Physical Abuse & Healing. Marriage*. Available from: <https://www.marriage.com/advice/domestic-violence-and-abuse/the-effects-of-physical-abuse/>
18. Murray C. J. L, et al. (2020). *Global Burden Of 87 Risk Factors In 204 Countries & Territories, 1990 – 2019: A Systematic Analysis For The Global Burden Of Disease Study 2019*. Lancet 396, 1223 – 1249.
19. National Domestic Violence Hotline. (2024). *Domestic Violence Statistics*. Available from: <https://thehotline.org/stakeholders/domestic-violence-statistics/>
20. Oluwakemi D. U, et al. (2020). *The Influence Of Religion & Culture On Women’s Rights To Property In Nigeria*. Cogent Arts & Humanities.
21. OXFAM. (2023). *Ten Harmful Beliefs That Perpetuate Violence Against Women & Girls*. OXFAM International. Available from: <https://www.oxfam.org/en/ten-harmful-beliefs-perpetuate-violence-against-women-and-girls/>
22. Pietrangelo A, Raypole Crystal. (2023). *How To Recognize The Signs Of Emotional Abuse*. Healthline. Available from: <https://www.healthline.com/health/signs-of-mental-abuse/>
23. Reis C. (2021). *Sexual Abuse During Humanitarian Operations Still Happens: What Must Be Done To End It*. The Conversation, October 5, 2021. Available from: <https://theconversation.com/sexual-abuse-during-humanitarian-operations-still-happens-what-must-be-done-to-end-it-169223>
24. Ryder & White. (2022). *How Intergenerational Trauma Impacts Families*.
25. Sardinha L, Maheu-Giroux M, Stockl H. (2022). *Global, Regional, & National Prevalence Estimates Of Physical Or Sexual, Or Both, Intimate partner violence (IPV) Against Women*. Lancet, 399 (2022), pp. 803 – 813.
26. Sikweyiya Y, Adolphina A. L, Deda O. A, Phyllis D, Esnat D. C. (2020). *Patriarchy & Gender-Inequitable Attitudes As Drives Of Intimate Partner Violence (IPV) Against Women In The Central Region Of Ghana*. BMC Public Health 20: 682.
27. Stop Violence Against Women. (2023). *The Effects Of Women Abuse*. Available from: <https://www.domesticviolenceinfo.ca/the-effects-of-woman-abuse/>
28. Surviving Economic Abuse. (2022). *Economic Abuse: A Global Perspective*. Report: Findings On The Prevalence & Nature Of Economic Abuse, And Responses To It. Available from: <https://survivingeconomicabuse.org/what-we-do/research-and-evidence/economic-abuse-a-global-perspective/>
29. Uganda Bureau Of Statistics. (2021). *National Survey On Violence In Uganda*. Module 1: Violence Against Women & Girls.
30. UN Women. (2023). *Take Action: 10 Ways You Can Help End Violence Against Women*. <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/11/compilation-take-action-to-help-end-violence-against-women/>
31. UN Women. (2024). *FAQs: Types Of Violence Against Women & Girls*. <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/faqs/types-of-violence/>
32. UN. (2023). *Progress Towards The Sustainable Development Goals: Towards A Rescue Plan For People & Planet*. Report Of The Secretary General: Special Edition.
33. UNESCO. (2019). *Behind The Numbers: Ending School Violence & Bullying*. Page 25 – 26.
34. UNICEF South Africa. (2024). *Time To Protect Children From Violence And Save Lives Now*. UNICEF South Africa Statement In Response To Release Of Latest Quarterly Crime Statistics.
35. United Nations Economic & Social Affairs. (2015). *The World’s Women 2015: Trends & Statistics*. Page 159. WHO: Geneva.

36. United Nations Office On Drugs & Crime and UN Women. (2023). *Gender-Related Killings Of Women & Girls: Global Estimates Of Female Intimate Partner Or Family-Related Homicides In 2022*. WHO: Geneva.
37. United Nations, Department Of Economic & Social Affairs, Statistics Division. (2020). *Achieve Gender Equality & Empower all Women & Girls*.
38. UNODC. (2022). *Global Report On Trafficking In Persons 2022*. Page 25, 33.
39. US Department of Health & Human Services, Administration for Children and Families, Administration on Children, Youth and Families, Children's Bureau. (2022). *Child Maltreatment 2020*. Available from: https://www.acf.hhs.gov/cb/researchdata_technology/statistics-research/childmaltreatment/
40. Wanjiru, Q. (2021). *Causes & Effects Of Gender-Based Violence: A Critical Literature Review*. Journal Of Gender Related Studies, 2(1), 43 – 53.
41. WHO & LSHTM (London School of Hygiene & Tropical Medicine). (2010). *Preventing Intimate Partner And Sexual Violence Against Women: Taking Action And Generating Evidence*. Geneva, Switzerland: World Health Organization
42. WHO, LSHTM, SAMRC. (2013). *Global And Regional Estimates Of Violence Against Women: Prevalence And Health Impacts Of Intimate partner violence (IPV) And Non-Partner Sexual Violence*. WHO: Geneva.
43. World Bank Group. (2023). *Women, Business & The Law 2023*.
44. World Health Organization (WHO). (2002). *World Report On Violence And Health*. Geneva, Switzerland: World Health Organization
45. World Health Organization (WHO). (2013). *Global And Regional Estimates Of Violence Against Women: Prevalence And Health Impacts Of Intimate Partner Violence (IPV) And Non-Partner Sexual Violence*. Geneva: World Health Organization, Department of Reproductive Health & Research.
46. World Health Organization (WHO). (2021). *Global, Regional And National Prevalence Estimates For Intimate partner violence (IPV) Against Women And Global And Regional Prevalence Estimates For Non-Partner Sexual Violence Against Women*. WHO: Geneva.
47. Zhong S, Yu R, Fazel S. (2020). *Drug Use Disorders & Violence: Associations With Individual Drug Categories*. Epidemiologic Reviews, 42(1), 103 – 116.
48. Zimbabwe National Statistics Agency (ZimStat), United Nations Children's Fund (UNICEF), & Collaborating Centre For Operational Research & Evaluation (CCORE). (2013). *National Baseline Survey on Life Experiences of Adolescents*. Harare: ZimStat

PRIMJENA SOFTVERA I IKT TEHNOLOGIJA U FUNKCIJI UNAPREĐENJA HUMNITARNIH MISIJA

Sažetak

Cilj istraživanja u ovom članku je prikaz primjene IKT tehnologija koja se koristi u mirovnim ili humanitarnim misijama sa aspekta civilnih poslova (npr. dostavljanje humanitarne pomoći, medicinskih potrepština, kao i ostalih aktivnosti), pronalaženje adekvatnih načina na koji se tehnologija koristi kako bi omogućila komunikaciju pripadnicima humanitarnih misija, ali i ostalim sudionicima ovakvih poduhvata, te obezbjedio širi kontekst mogućnosti unapređenja mirovnih misija u ratom ili katastrofama ugroženim područjima. Osim toga prikazati sistemski pristup korištenja softvera i IKT tehnologija, ali i načine na koji adekvatan pristup korištenja softvera i IKT tehnologija može olakšati rad pripadnika mirovnih misija, ali i civila u ratom ugroženim područjima. Na posebnim primjerima, ali i kroz izradu grupisanja i kreiranje odgovarajućeg modela primjene softvera i novih tehnologija ćemo prikazati složenost, benefite ali i mogućnosti unapređenja mirovnih misija u ratu, adekvatnom primjenom softvera i IKT tehnologija.

Ključne riječi: softver, IKT tehnologije, Primjena softvera u mirovnim misijama, primjena IKT tehnologija u mirovnim misijama

Abstract

The goal of the research in this article is to show the application of ICT technology used in peacekeeping or humanitarian missions from the aspect of civil affairs (e.g. delivery of humanitarian aid, medical supplies, as well as other activities), finding adequate ways in which technology is used to enable communication to members of peacekeeping missions, but also to other participants in such undertakings, and provides a broader context of the possibility of improving peacekeeping missions in areas threatened by war. In addition, show a systemic approach to the use of software and ICT technology, but also the ways in which an adequate approach to the use of software and ICT technology can facilitate the work of members of peacekeeping missions, as well as civilians in war-torn areas. On special examples, but also through the creation of groupings and the creation of an appropriate model for the application of software and new technologies, we will show the complexity, benefits, but also the possibilities of improving peacekeeping missions in war, through the adequate application of software and ICT technology.

Keywords: software, ICT technologies, Application of software in peace missions, application of ICT technologies in peace missions

¹ Univerzitet u Travniku, Fakultet za tehničke studije, Travnik,
Evropski univerzitet "Kallos" Tuzla; Bosna i Hercegovina
cefes06@gmail.com

² Univerzitet u Travniku, Fakultet za tehničke studije, Travnik, Bosna i Hercegovina
adi.dzanovic@gmail.com

1. UVOD

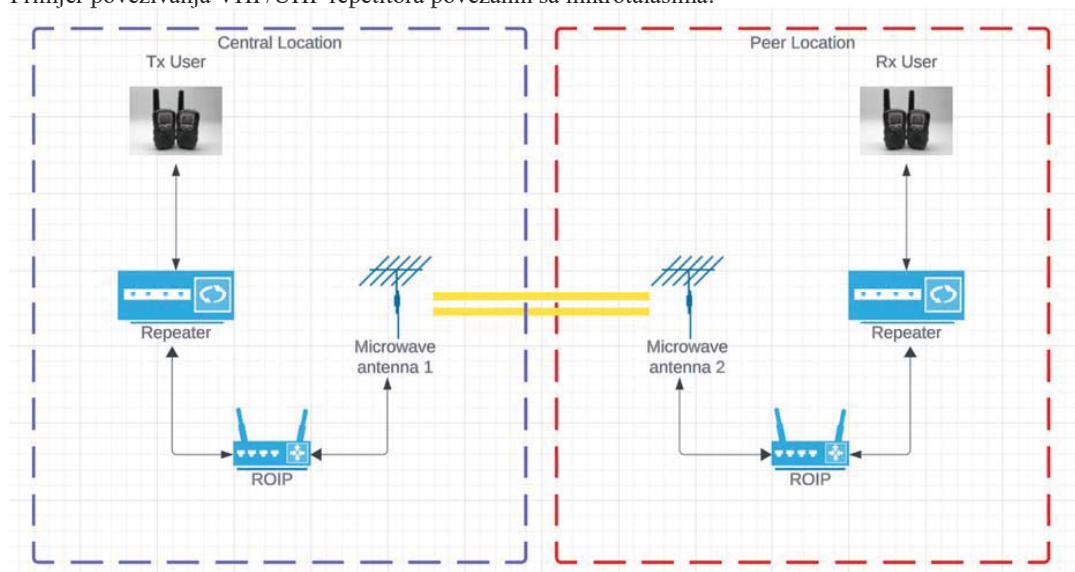
Veoma brz razvoj nauke, unapređenje i širenje novih tehnologija ima veliki uticaj gotovo u svim sferama industrijskih i poslovnih okruženja. Tehnički pronalasci i tehnološka znanja u posljednjih pedesetak godina iz osnova mijenjaju ne samo čovjekovo okruženje već i načine čovjekovog saznanja. Informaciono-komunikacione tehnologije se mogu posmatrati sa više aspekata. Mogu se posmatrati kao podsistemi informacionog sistema ali, kao širi pojam od informacionog sistema i kao dio sistema sigurnosti gdje informaciono komunikacione tehnologije igraju značajnu ulogu. U prvom načinu su odvojen segment, na drugom načinu posmatranja informaciono komunikacijske tehnologije opisuju skup informacionih sistema i korisnika informaciono-komunikacijske mreže te na trećem se posmatraju kao dio mjera i radnji na koje se oslanjaju službe sigurnosti, a ovdje se misli na pristup podacima korisnika, uvezivanje u sisteme javljanja i sl.

Informaciono-komunikacijske tehnologije su postale značajan faktor prijenosa i primjene informacija na globalnom nivou. Danas se nijedna mirovna ili humanitarna međunarodna operacija u svijetu ne može izvršiti bez podrške ili upotrebe informaciono komunikacionih tehnologija. Primjenom informaciono komunikacijskih tehnologija omogućava se komunikacija unutar grupe korisnika kao i njihova komunikacija sa svojim pretpostavljenim ili eventualnim donatorima, te razmjena podataka informacija kao i izvještaji sa terena, ali i bez odlaska na određene lokacije uz mogućnost udaljene komunikacije u bilo kojem trenutku. Informaciono komunikacijske tehnologije smatraju se jednim od ključnih faktora ili glavnih pokretačkih snaga promjena u savremenom globalizovanom svijetu. Za realizaciju informaciono komunikacijskih tehnologija potrebna je hardverska infrastruktura i softverska (aplikativna) rješenja koja će omogućiti rad informaciono komunikacijskih tehnologija. Softveri i aplikacije koje se koriste u realizaciji mirovnih misija nisu namijenjeni za široku primjenu. Najvažniji interfejs i servis u informaciono komunikacionim tehnologijama u ovom slučaju je internet i oprema za prenos podataka i glasa. Prenos podataka kroz mrežu se obavlja po protokolima odnosno sa setom utvrđenih pravila koji olakšavaju komunikaciju. Protokol predstavlja standard za ostvarivanje i kontrolu veze i prenosa podataka između dvije krajnje tačke. Mrežni protokol definiše zajednički skup pravila i signala prema kojima se ponašaju računari koji su umreženi. U mreži sa više protokola mora da radi zajedno te njihov zajednički rad obezbjeđuje ispravnu pripremu podataka, prenos do željenog odredišta, prijem i izvršavanje. Osim protokola koriste se različiti operativni sistemi, od onih koji su široko dostupni i popularni na Desktop, mobilnoj platformi, do onih putem kojih se obezbjeđuju sigurniji servisi i sl. Hardvera, kao i softvera unutar i izvan mirovnih misija ima različitog, kako onih komponenti koje svakodnevno koristimo, od mobilnih, prenosnih ili desktop uređaja, tako i onih koji determiniraju sigurnost i pouzdanost i obezbjeđuju različite vrste internih i vanjskih konekcija, kao i potrebnih servisa. U ovom članku je uvodimo hipotezu koja glasi: „Upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija sa aspekta civilnih poslova omogućit će se uspostava komunikacije pripadnicima mirovnih misija sa vanjskim svijetom”, što ćemo kroz nastavak nastojati potvrditi.

2. SINERGIJA KORIŠTENJA IKT SISTEMA U FUNKCIJI CIVILNIH MISIJA

Sva komunikacija između civila i pripadnika mirovnih misija treba da bude pouzdana i sigurna jer informacije su veoma važne i od velikog je značaja kako bi se što bolje raspodjelile snage kao i humanitarna pomoć koja je potrebna civilima u ratom zahvaćenom području.

Najbolje je na slici br. 1 opisano korištenje Motoroline tehnologije za uspostavu komunikacije te korištenje VHF i mikrotoalasnih antena koje prenose signal. Međutim ove antene su izložene napadima jer su veoma lagana meta i uništavanjem ovih antena se otežava sva komunikacija. Primjer povezivanja VHF/UHF repetitora povezanih sa mikrotalasima:

Slika br.1:Povezivanje VHF/UHF repetitora sa mikrotalasima³

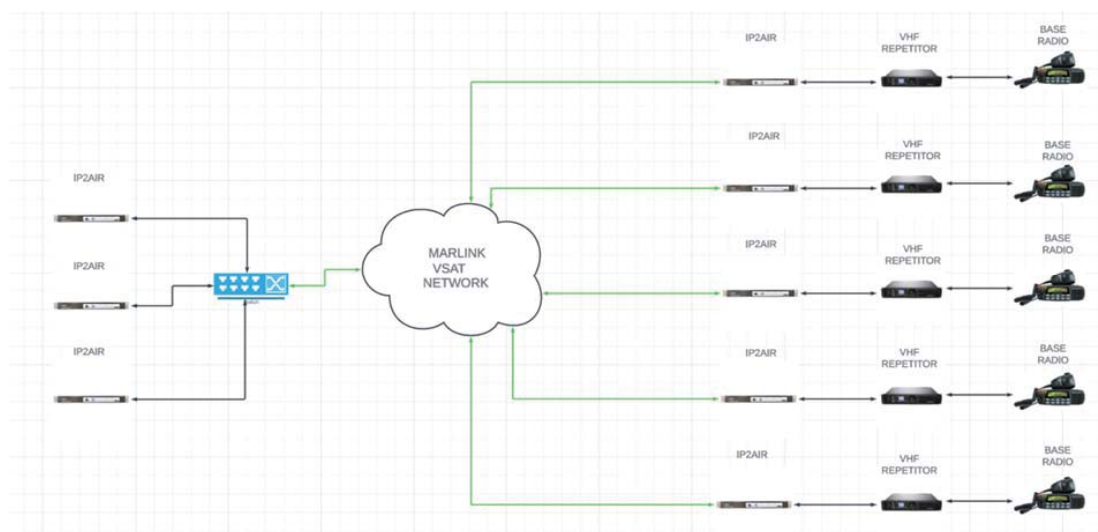
Na slici br.1. vidimo kako se uspostavlja komunikacija od jednog korisnika do drugog. Kvadratom sa plavom isprekidanom linijom je prikazana centralna lokacija i koje komponente se nalaze unutar centralne lokacije. Kvadratom sa crvenom isprekidanom linijom je prikazana udaljena i sve komponente koje se nalaze unutar te udaljene lokacije. Debelom žutom linijom je prikazana komunikacija između centralne linije (plavog kvadrata) i udaljene lokacije (crveni kvadrat). U centralnoj lokaciji poruka od korisnika se prenosi do repetitora te od repetitora ta poruka se prenosi do routera koji onda tu poruku preko mikrotalasne antene šalje do antene koja se nalazi na udaljenoj lokaciji. Zatim ta poruka sa antene na udaljenoj lokaciji se prenosi do routera koji poruku prenosi do repetitora nakon čega repetitor prenosi tu poruku do korisnika koji se nalazi na udaljenoj lokaciji.

Radio komunikaciju je moguće spojiti sa mrežnim uređajima te je moguće korištenje VoIP (Voice over IP) koje pruža sigurniju komunikaciju od radio komunikacije. Da bi radio komunikacija bila moguća potrebno je da svaki korisnik ima radio uređaj koji omogućava komunikaciju te podešenu frekvenciju na kojoj se vodi razgovor. Koriste se uređaji koji ima mogućnost višekanalne komunikacije odnosno da korisnik mijenja frekvenciju i tako uspostavlja komunikaciju sa različitim korisnicima radio komunikacije.

Takođe se koriste i Sigurnosni Operativni Centri (SOC) i radio sobe. Sigurnosni operativni centri koriste svu mrežnu opremu koja je opisana, a posebno firewall (vatrozid) jer funkcija sigurnosnog operativnog centra je da pruža sigurnost prijenosa informacija te zaštitu od hakerskih napada. Kod mrežne opreme najbitnija je sigurnost i pouzdanost te svakim danom se mijenja način na koji se održava sigurnost ovih mrežnih uređaja jer kako napreduje tehnologija mrežne opreme tako napreduju i napadi od strane hakera. Da bi se povećala sigurnost potrebno je i obuka svih ljudi koji su zaduženi za korištenje ove mrežne opreme. Sigurnosni operativni centar (SOC) zahtijeva niz specijalizovane opreme kako bi se efikasno

³ Slika urađena pomoću Lucidchart aplikacije

pratio, detektovao, analizirao i odgovorilo na sigurnosne incidente unutar infrastrukture organizacije. Osim SOC centara u značajno ugroženim, ali i udaljenim područjima kreiraju se tzv. Udaljeni sigurnosni operativni centri (RSOC), a primjer implementacije jednog takvog centra kroz uključenu IKT infrastrukturu prikazan je na sljedećoj slici koji se koristi u Burkini Faso.

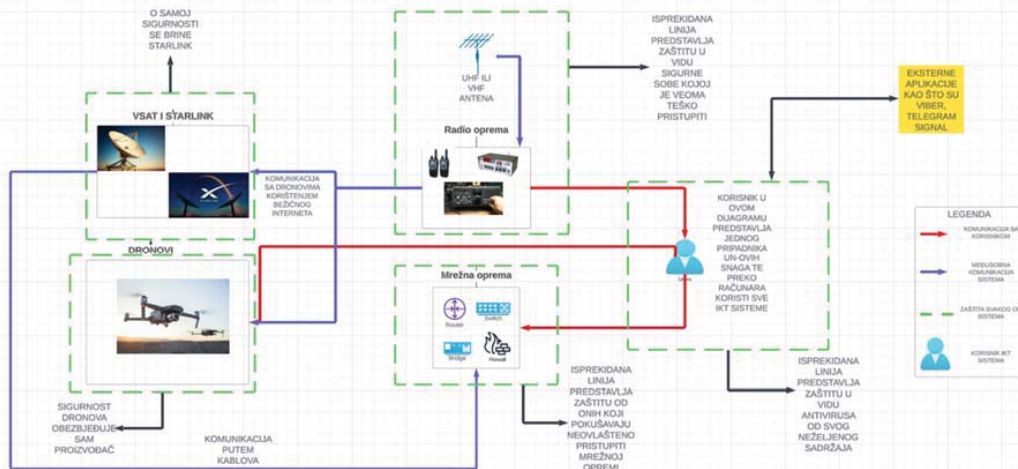
Slika br.1: RSOC Sistem koji se koristi u Burkini Faso⁴

Ovom implementacijom RSOC sistema u odnosu na SOC sistem prema procjeni se uštedi otprilike 290 hiljada američkih dolara što predstavlja veliku količinu novca, koja se može koristiti za unapređenje humaniranih misija i popravljanja kvaliteta civilnih usluga.

Funkcija radio sobe je da koristi specijalne radio uređaje koji nisu dostupni civilima te ovu opremu i način komunikacije koristi vojska, policija, hitna pomoć i vatrogasci kako bi što bolje odgovorili na određenu kriznu situaciju. Moguće je i povezati sve korisnike radio komunikacije i mrežnih uređaja sa sigurnosnim operativnim centrima i radio sobama kako bi se mogla održati komunikacija i kada se desi određen problem kao što je uništenje /oštećenje UHF i VHF antena. U slučaju pojave smanjene sigurnosti ovakvog vida komunikacije, koristi se VSAT tehnologija, a najviše LEO (Low Earth Orbit) tehnologija koju predstavljaju OneWeb (Eutelsat) i Starlink (Space X) zbog svoje jednostavnosti. VSAT tehnologija omogućava komunikaciju korištenjem satelita, te omogućava komunikaciju između veoma udaljenih mjesta bez potrebe za korištenjem fizičke infrastrukture kao što su kablovi i žice. Jedna od prednosti VSAT tehnologije je njena fleksibilnost i skalabilnost. VSAT mreže se mogu lako proširiti dodavanjem dodatnih VSAT terminala čineći je isplativim rješenjem za organizacije koje trebaju brzo uspostaviti komunikacijske veze u udaljenim područjima na kojima ne postoji infrastruktura. Osim toga VSAT tehnologija može pružiti visokokvalitetnu povezivost na drugim udaljenostima, što je idealno za aplikacije koje zahtijevaju visok protok podataka. Starlink (koji se najčešće koristi u humanitarnim operacijama) koristi najviše korisnika zbog svoje jednostavnosti postavljanja i uspostave komunikacije. Starlink se veoma lagano povezuje putem mobilnih uređaja i prenosnih računara, te mobilne aplikacije koju je moguće preuzeti na iOS i Android sisteme. Antena za uspostavu komunikacije je veoma malih dimenzija, ne

⁴ Vlastiti izvor – Slika urađena pomoću Lucidchart aplikacije

zahtijeva komplikovanu proceduru instalacije nego samo da je „otvorena prema nebu“ odnosno da nema prepreka i svaki korisnik je u mogućnosti da je postavi na krov ili na neko drugo prikladno mjesto sa kojeg je moguće da se antena usmjeri. Moguće je povezivanje Starlinka i VSAT tehnologije sa ostalim komunikacionim sistemima u slučaju „pada“ radio komunikacije. Bitno je uključiti i koordinirati sve komunikacione sisteme, kako bi se obezbijedila njihova međusobna povezanost koja je stub za pomoć civilima te pripadnicima mirovnih misija. Na sljedećoj slici će biti pokazana ta međusobna povezanost IKT sistema.

Slika br. 3: Međusobna povezanost IKT sistema u funkciji povećanja pouzdanosti i sigurnosti⁵

Na prethodnoj slici možemo vidjeti implementaciju sigurnosnih sistema koji su prikazani isprekidanom linijom zelene boje. Sinergija sigurnosnih sistema unutar informaciono-komunikacionih sistema (IKT) igra ključnu ulogu u zaštiti osjetljivih podataka i održavanju pouzdanosti IKT infrastrukture. Sinergija sigurnosnih sistema unutar IKT sistema može se ostvariti sa prednostima koje se mogu manifestovati kroz sljedeće:

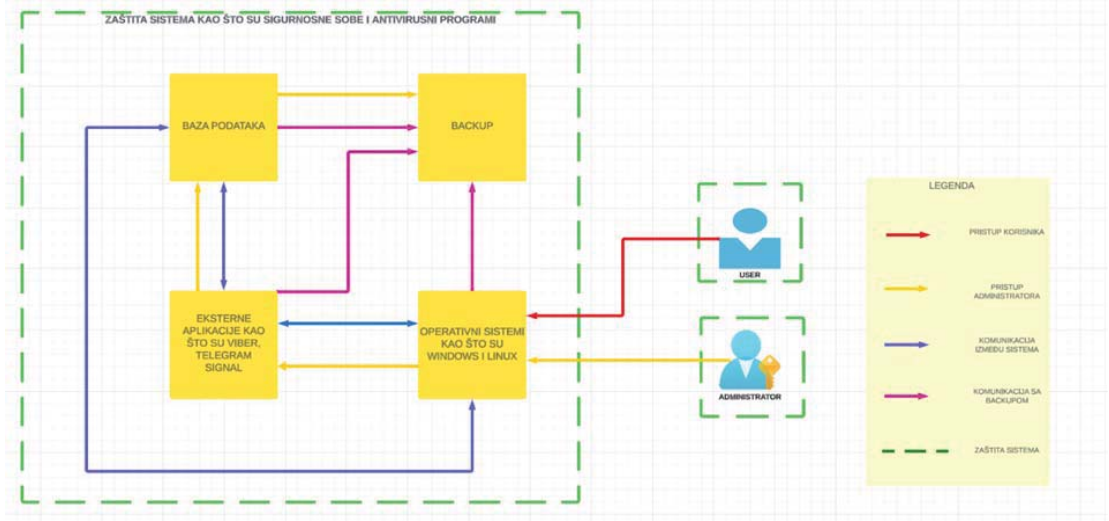
- Integracija različitih sigurnosnih slojeva: IKT sistemi mogu obuhvatati različite slojeve sigurnosti, uključujući sigurnosne kamere, antivirusne programe, firewall-e, autentifikaciju, enkripciju itd. Sinergija podrazumijeva njihovu integraciju kako bi radili zajedno kao koherentan sistem zaštite. Na primjer, kamere sa vještačkom inteligencijom mogu biti povezane s softverom za nadzor, što omogućava brzu reakciju na sigurnosne incidente.
- Upravljanje sigurnošću podataka: Korištenjem kombinacije enkripcije, kontrole pristupa i sigurnosnih politika, IKT sistemi mogu osigurati sigurnost podataka, odnosno da samo ovlašteni korisnici imaju pristup i da su podaci zaštićeni od neovlaštenog pristupa ili krađe.
- Pravovremeno otkrivanje i reagiranje na prijetnje: sistemi detekcije i prevencije u stvarnom vremenu mogu se integrirati unutar IKT sistema kako bi identificirali i reagirali na prijetnje čim se iste pojave. To može uključivati sisteme za otkrivanje neobičnih aktivnosti, kao i protumjere za sprečavanje napada.
- Korisnička svijest i obuka: Sinergija uključuje obuku korisnika o sigurnosnim praksama i

⁵ Slika urađena na Lucidchart.app stranici

protokolima. Osoblje koje koristi IKT sistem mora biti svjesno rizika i znati kako se ponašati sigurno, uz uspostavu sigurnosnih procedura i protokola.

- Redundantnost i oporavak od katastrofe: Sinergija sigurnosnih sistema može uključivati i redundanciju u IKT infrastrukturi te planiranje za oporavak od katastrofe. To znači da ako dođe do problema, sistem se brzo može oporaviti i osigurati minimalno vrijeme prestanka rada.

Na narednoj slici br.4. možemo vidjeti kako je detaljnije prikazana komunikacija između aplikacija, operativnih sistema, baza podataka i backup-a. Također možemo vidjeti način na koji korisnik može pristupiti i način na koji administrator može pristupiti odnosno koliko „duboko“ može pristupiti sistemu.

Slika br. 4. Prikaz mehanizma za kreiranje zaštitne kopije u funkciji povećanja sigurnosti i pouzdanosti⁶

Sistem se sastoji od 4 grupe koje međusobno komuniciraju, a ta komunikacija je prikazana strelicom plave boje. Međutim strelicom ljubičaste boje je prikazano kako se podaci od operativnih sistema, aplikacija i baza podataka šalju na backup (zaštitnu kopiju) koja sprema podatke, te u slučaju pada jednog od ove tri grupe moguće je odmah pristupiti podacima koji su nam potrebni.

Strelicom crvene boje je prikazano da korisnik ima pristup samo operativnom sistemu na kojem se nalaze aplikacije i određene baze podataka, ali ne može mijenjati i upravljati podatke iz tih baza podataka i aplikacija. Pored crvene strelice vidimo i strelicu žute boje koja prikazuje pristup podacima koje administrator ima. Kao što možemo da vidimo administrator ima pristup svim grupama te može upravljati i mijenjati sve podatke uključujući i backup podatke odnosno može odlučiti šta da se snima na backup. Isprekidanom linijom zelene boje je prikazana zaštita koju ovi sistemi koriste uključujući korisnika i administratora. Komunikacija se odvija uz pomoć enkripcije radi što bolje sigurnosti koja će biti detaljnije objašnjena.

Enkripcija podataka između baza podataka, operativnih sistema i aplikacija igra ključnu ulogu u zaštiti osjetljivih informacija od neovlaštenog pristupa. Postoji nekoliko ključnih tehnika i strategija koje se mogu koristiti za postizanje ove zaštite:

- Transport Layer Security (TLS)/Secure Sockets Layer (SSL): TLS i SSL su kriptografski protokoli koji omogućavaju enkripciju podataka tokom prijenosa između

⁶ Slika urađena na Lucidchart.app stranici

različitih komponenti informacijskog sistema. Na primjer, ako imate web aplikaciju koja komunicira s bazom podataka putem internetskog preglednika, možete koristiti TLS/SSL kako biste osigurali siguran prijenos podataka.

- Database Encryption (Enkripcija baze podataka): Većina modernih baza podataka, kao što su Oracle, Microsoft SQL Server i MySQL, pruža mogućnost enkripcije podataka na nivou baze podataka. To znači da su podaci pohranjeni na disku enkriptirani, što ih čini sigurnima od fizičkog pristupa.
- Data Encryption at Rest (Enkripcija podataka na mirovanju): Osim enkripcije baze podataka, možete koristiti i enkripciju podataka na nivou datoteka ili diskova. To osigurava da su podaci enkriptirani kada se ne koriste, čime se štite od krađe ili neovlaštenog pristupa.
- Application-Level Encryption (Enkripcija na nivou aplikacije): Aplikacije same mogu osigurati enkripciju podataka prije nego što ih pohrane ili prenesu na druge sisteme. To može uključivati korištenje kriptografskih biblioteka ili alata za enkripciju podataka prije nego što ih pohranite u bazu podataka ili ih prenesete putem mreže.
- Access Control and Authentication (Kontrola pristupa i autentikacija): Osim enkripcije, važno je osigurati pravilnu kontrolu pristupa i autentikaciju korisnika i aplikacija koje pristupaju podacima. To uključuje korištenje jakih lozinki, višerazinske autentikacije i upravljanje pravima pristupa.
- Key Management (Upravljanje ključevima): Sigurnost enkripcije često zavisi o sigurnom upravljanju kriptografskim ključevima. Ključevi se moraju sigurno pohranjivati, rotirati i upravljati kako bi se spriječila njihova zloupotreba.
- Audit and Monitoring (Revizija i praćenje): Redovita revizija i praćenje sistema može pomoći u otkrivanju nepravilnosti ili sumnjivih aktivnosti koje ugrožavaju sigurnost podataka.

Kombinacija ovih metoda i tehnika može biti pretpostavka visokog nivoa sigurnosti za podatke koji se prenose između baza podataka, operativnih sistema i aplikacija. Važno je prilagoditi strategiju enkripcije prema specifičnim potrebama organizacije i vrsti podataka koje se obrađuju. Prednosti sinergije sigurnosnih sistema unutar IKTa između ostalog uključuju:

- Povećanu zaštitu: Integracija sigurnosnih slojeva povećava cjelokupnu sigurnost sistema.
- Bolju detekciju i prevencija prijetnji: Sinergija omogućava rano otkrivanje i odgovor na prijetnje.
- Pouzdanost: Redundantnost i oporavak od katastrofe osiguravaju kontinuiranu dostupnost IKT usluga.
- Efikasnost: Integracija može smanjiti nepotrebnu složenost i resurse potrebne za upravljanje sigurnošću.

Važno je naglasiti da sinergija sigurnosnih sistema zahtijeva pažljivo planiranje, implementaciju i održavanje, uz redovno ažuriranje kako bi se održala efikasnost. Neophodna je saradnja različitih dijelova organizacije kako bi se osiguralo usklađivanje i efikasnost sigurnosnih napora.

3. IZAZOVI I POTENCIJALNI BENEFITI ADEKVATNE PRIMJENE IKT TEHNOLOGIJA U MIROVNIM MISIJAMA

Implementacija informacijsko-komunikacijskih sistema (IKS) može biti složen i izazovan proces, pa i u procesima implementacije kod mirovnih misija, bez obzira na vrstu organizacije ili sektora. Ispod su navedeni neki od glavnih izazova s kojima se organizacije često suočavaju tijekom implementacije IKS-a:

Planiranje i strategija:

Nedostatak jasne strategije: Nedostatak jasno definirane strategije za IKS može rezultirati haotičnom implementacijom i nejasnim ciljevima, uzevši u obzir rizike poput velikog intenziteta promjena u oblastima zahvaćenim ratom ili drugim prirodnim nepogodama gdje se mirovne misije najčešće realiziraju.

Skladnost s poslovnim ciljevima: Integracija IKS-a sa poslovnim ciljevima organizacije često je izazovna, jer zahtijeva pažljivo planiranje kako bi se osigurala maksimalna vrijednost i povrat ulaganja, pri čemu je potrebno uključiti širi spisak faktora na koje ista može i treba da utiče.

Financijski izazovi:

Troškovi implementacije: Implementacija IKS-a često je skupa, uključujući troškove hardvera, softvera, obuke IT osoblja. Ograničenja u oblasti budžeta mogu biti ozbiljan izazov.

Financijska održivost: Održavanje i nadogradnja IKS-a zahtijeva dugoročnu finansijsku obavezu, što organizacije moraju pažljivo planirati, te naći izvore dugotrajnijeg finansiranja, ali i raditi na uspostavi novih kako bi se rizici u ovom domenu sveli na minimum.

Tehnološki izazovi:

Integracija postojećih sistema: Integracija novog IKS-a sa postojećim sistemima često je složen i dugotrajan proces, prepun izazova koje nose uslovi u kojima se isti implementira, a oblast primjene kod mirovnih misija je prepuna rizika, kako po živote IT i ostalog osoblja, tako i po opremu.

Savremena tehnologija: Tehnološke promjene i brzi razvoj tehnologije zahtijevaju stalno ažuriranje sistema kako bi se održala relevantnost, ali i sigurnost i pouzdanost na prihvatljivom nivou.

Sigurnost i usklađenost:

Sigurnost podataka: Zaštita osjetljivih podataka od prijetnji i neovlaštenog pristupa zahtijeva usklađenost sa različitim sigurnosnim standardima i regulativama, ali i potrebama koje određuju uslovi na terenu i potrebe misije i civila.

Usklađenost sa propisima: Organizacije moraju osigurati da su njihovi IKS-i usklađeni sa relevantnim zakonima i propisima, ali i standardima, što može biti posebno zahtjevno u određenim sektorima, pogotovo u ratnim uslovima.

Ljudski resursi:

Nedostatak stručnih kadrova: Pronalaženje i zadržavanje kvalificiranog IT osoblja može biti izazov, posebno u konkurentnom okruženju, ali i pronalaženje takvih kadrova kojima sigurnosni izazovi u kojima se misije realiziraju predstavljaju izazov, a ne problem.

Obuka i edukacija: Osoblje treba kontinuirano educirati o novim IKS-ima, a njihova obuka obično zahtijeva vrijeme i resurse.

Promjena i upravljanje promjenama:

Otpor promjenama: Zaposlenici i korisnici često se opiru promjenama u radnim procesima i tehnologiji, što može usporiti implementaciju, ovaj parametar može biti jedan od ključnih kod realizacije ciljeva mirovnih misija. Efikasno upravljanje promjenama ključno je kako bi se osigurala prihvaćenost novog IKS-a.

Pouzdanost i dostupnost:

Pouzdanost mreže: Tehnički problemi i prekidu u radu mreže mogu imati ozbiljne poslovne posljedice.

Održavanje dostupnosti: Održavanje sistema dostupnim 24/7 zahtijeva napore kako bi se osigurala neprekidnost poslovanja, ali i adekvatna ulaganja u adekvatnu opremu i funkcionalnost iste.

Skalabilnost i budući rast:

Skalabilnost: Planiranje za budući rast i skalabilnost IKS-a može biti izazov, jer je teško predvidjeti

Tehnološka zastarjelost: Postoji rizik od tehničke zastarjelosti, posebno ako IKS nije pravilno ažuriran.

Komunikacija i suradnja:

Komunikacija unutar organizacije: Nedostatak komunikacije i suradnje između različitih dijelova organizacije može usporiti implementaciju.

Komunikacija s dobavljačima: Efikasna komunikacija s dobavljačima softvera i opreme ključna je za uspješnu implementaciju.

Rješavanje ovih izazova zahtijeva pažljivo planiranje, stručnost i resurse. Organizacije koje uspješno prevladavaju ove izazove obično ostvaruju vrijednost od svojih IKT inicijativa i ostvaruju konkurentske prednosti.

U nastavku rada će biti navedeno kako IKT pomaže civilima u ratom zahvaćenim područjima.

Pristup informacijama:

IKT omogućava civilima brz i širok pristup informacijama. Na primjer, mobilne aplikacije, internetske stranice i društveni mediji omogućavaju civilima da prate aktualne vijesti, meteorološke uslove, humanitarne napore i upute za evakuaciju.

Komunikacija i obavještavanje:

Mobilne telefone i druge IKT uređaje civilima omogućavaju komunikaciju sa porodicama, prijateljima i humanitarnim organizacijama. U hitnim situacijama, brza komunikacija može spasiti živote.

Pružanje humanitarne pomoći:

Humanitarne organizacije koriste IKT za organizaciju i praćenje isporuke pomoći na terenu. To omogućava civilima pristup hrani, vodi, medicinskoj skrbi i drugim esencijalnim resursima.

Praćenje sigurnosti:

Aplikacije za praćenje sigurnosti i GPS sistemi omogućavaju civilima da prate situaciju na terenu i izbjegavaju opasna područja.

Povezivanje sa porodicom i prijateljima:

IKT omogućava civilima da ostanu u kontaktu sa porodicom i prijateljima koji se možda nalaze na drugim lokacijama ili izvan zemlje. To pruža emocionalnu podršku i pomaže u koordinaciji pomoći.

Digitalna identifikacija:

Digitalna identifikacija i baze podataka pomažu u registraciji izbjeglica i tražitelja azila, te

olakšavaju njihov pristup humanitarnim uslugama.

Obrazovanje i pristup informacijama o sigurnosti:

IKT omogućava civilima pristup obrazovnim resursima i informacijama o sigurnosnim procedurama, što je posebno važno za djecu i porodice koje se suočavaju sa izazovima u ratom zahvaćenim područjima.

Upravljanje resursima:

Aplikacije za upravljanje resursima, poput aplikacija za praćenje zaliha hrane i medicinskih potrepština, pomažu organizacijama i civilima u optimalnom korištenju raspoloživih resursa.

Korištenje informaciono-komunikacionih tehnologija (IKT) može značajno olakšati rad pripadnika mirovnih misija na različite načine. Evo nekoliko konkretnih primjera i dokaza kako IKT sistemi doprinose olakšavanju njihovog rada:

Bolja situacijska svijest:

Pomoću IKT-a, pripadnici mirovnih misija imaju pristup realnim vremenskim informacijama o trenutnom stanju na terenu. Na primjer, sistemi za praćenje i kartografiju omogućuju prikaz relevantnih informacija o sukobima, položajima trupa, logističkim centrima i drugim važnim faktorima.

Bolja komunikacija:

IKT omogućava brzu i sigurnu komunikaciju između pripadnika mirovnih misija na terenu i njihovih nadređenih, kolega i partnera. To se vidi kroz primjere brze razmjene informacija i uputa putem šifriranih komunikacijskih kanala.

Praćenje i izvještavanje:

Pomoću mobilnih aplikacija i računarskih sistema za izvještavanje, pripadnici mirovnih misija mogu dokumentirati incidente, posmatrati događaje na terenu i izraditi detaljne izvještaje. Ovo omogućava bolju dokumentaciju i praćenje situacije.

Medicinska podrška:

IKT sistemi omogućavaju medicinskom osoblju u mirovnim misijama bržu i bolju dijagnozu i tretman pacijenata. Telemedicine i pristup medicinskim bazama podataka doprinose poboljšanoj zdravstvenoj usluzi na terenu.

Logistika i opskrba:

Sistemi za praćenje i upravljanje logistikom pomažu u efikasnijem korištenju resursa i usluge. Praćenje zaliha hrane, goriva i drugih resursa omogućava bolje planiranje i smanjuje rizik od nestašica.

Praćenje ljudskih prava:

IKT sistemi olakšavaju dokumentiranje kršenja ljudskih prava putem fotografija, videa i izvještaja. Ovo pomaže u skupljanju dokaza i svjedočenjima o zločinima.

Sigurnost pripadnika misije:

GPS sistemi i satelitske komunikacije omogućavaju brzo lociranje pripadnika ili vozila u slučaju potrebe. IKT sistemi prate sigurnosne informacije i upozorenja, što doprinosi smanjenju rizika za pripadnike misije.

Obuka i edukacija:

E-learning platforme i digitalni resursi omogućavaju obuku pripadnika misije, ažuriranje

vještina i pristup informacijama o kulturi i običajima regije u kojoj djeluju.

Ovi dokazi ilustriraju kako IKT sistemi značajno olakšavaju rad pripadnika mirovnih misija. Uvođenje IKT-a u njihovu opremu i praksu daju pretpostavke za izgradnju veće svijesti, bolje komunikacije, praćenje i izvještavanje, medicinsku podršku, logistiku, praćenje ljudskih prava, sigurnost i obuku, što sve zajedno poboljšava efikasnost i sigurnost njihovih operacija.

Ciljevi korištenja IKT-a:

- Brza razmjena informacija: Glavni cilj IKT-a je osigurati brzu razmjenu kritičnih informacija kako bi se poboljšala situacijska svijest i omogućila promptna reakcija na hitne situacije.
- Povećanje sigurnosti: Korištenje sigurnosnih protokola i VPN-ova ima za cilj osigurati da komunikacija bude zaštićena od neovlaštenog pristupa i prisluškivanja.
- Očuvanje integriteta podataka: Pouzdanost informacija je ključna, stoga je cilj IKT-a osigurati da podaci ostanu netaknuti i nepromijenjeni tokom prijenosa i pohrane.
- Koordinacija humanitarnih napora: IKT omogućava bolju koordinaciju između različitih agencija kako bi se osigurala efikasna dostava pomoći i resursa na područja koja su pogođena ratom.

Benefiti povećanja pouzdanosti i sigurnosti putem sigurnosnih protokola i VPN-ova:

- Zaštita od prisluškivanja: Korištenjem sigurnosnih protokola i VPN-ova, komunikacija se šifrira, čime se sprječava prisluškivanje i zaštiti privatnost informacija.
- Udaljeni pristup i pouzdanost: VPN-ovi omogućavaju siguran udaljeni pristup mreži, što je ključno za osoblje koje radi na terenu i za održavanje komunikacije u izazovnim uvjetima.
- Smanjenje rizika cyber napada: Sigurnosni protokoli i VPN-ovi pružaju zaštitu od cyber prijetnji, uključujući napade na mrežu, phishing i distribuirane napade uskraćivanja usluge (DDoS).
- Pouzdanost komunikacije: Upotreba sigurnih protokola i VPN-ova povećava pouzdanost komunikacije u uslovima gdje mrežna infrastruktura može biti oštećena ili kompromitirana.
- Zaštita osjetljivih podataka: Korištenje ovih tehnologija osigurava da osjetljivi podaci, poput medicinskih informacija ili informacija o izbjeglicama, ostanu zaštićeni od zloupotrebe.

4. Zaključak

Tehnologija je jednim dijelom olakšala civilnom stanovništvu kako komunikaciju sa lokalnim stanovništvom tako i komunikaciju sa ostalim Svijetom. U ratom zahvaćenim područjima, informacijsko-komunikacijska tehnologija (IKT) ima ključnu ulogu u osiguravanju komunikacije, koordinacije i pomoći. Ciljevi korištenja IKT-a u ovim okolnostima uključuju brzu razmjenu informacija, bolju sigurnost i pouzdanost komunikacije, te podršku humanitarnim naporima. U ratom zahvaćenim područjima, IKT as primjenom sigurnosnih protokola i VPN-ova igra ključnu ulogu u osiguravanju pouzdane i sigurne komunikacije, koordinaciji humanitarnih napora i brzom razmjeni informacija, pridonoseći tako smanjenju rizika, poboljšanju sigurnosti i efikasnosti odgovora na krizne situacije. Veća sigurnost i pouzdanost usluga u mirovnim misijama se postiže kreiranjem i implementacijom modela kojim se obezbjeđuje adekvatna sinergija softvera i dostupnih IKT tehnologija. Mana ovih

tehnologija je njihova cijena i cijena održavanja. Cijena im je visoka zato što se ta tehnologija, sa specifičnim mehanizmima i potrebama pravi za mali krug organizacija i pripadnika mirovnih misija. Sinergijom korištenja IKT sistema je opisana međusobna povezanost komunikacionih sistema koji se koriste u ratom zahvaćenim područjima te uspostava komunikacije između različitih sistema u slučaju kada jedan sistem „ne bude dostupan“. U ovom radu je potvrđena hipoteza koja glasi: „Upotrebom informaciono-komunikacionih tehnologija sa aspekta civilnih poslova omogućit će se uspostava komunikacije pripadnicima mirovnih misija sa vanjskim svijetom. Daljnji razvoj ove tehnologije otvara nova saznanja i nove pravce koji će koristiti kako civilnom stanovništvu tako i ljudima koji obavljaju posao u mirovnim misijama. Razvoj ovih sistema zahtijeva dosta ulaganja novca, vremena, truda, a jedan od rezultata tog razvoja je da ovi sistemi budu dostupni cijelom stanovništvu, a ne samo određenim grupama.

5. Literatura

1. „Analiza i dizajn informacionih sistema“, James A. Senn, 2019.g.
2. „Bezbjednost informacija i osnovne smjernice“, Radoslav Raković, Zagreb 2019 god.
3. „Kriptografija i sigurnost računarskih mreža“, William Stallings, Zagreb 2012 god.
4. „Komunikacijski sistem i sistem za akviziciju podataka“, Jasmin Velagić, Sarajevo 2020 god.
5. „Principles of Mobile Communication“, Gordon L. Stuber, New York 2017 god.
6. „Računarske mreže“, Saša Mrdović, Sarajevo 2020 god.
7. „Moderna Digitalna i Analogna komunikacija“, B.P Lathi, Oxford 2017 god.
8. „Mobilni Komunikacioni Sistemi i Aplikacije od Značaja za Upravljanje Katastrofama, Vladimir M. Cvetković, Beograd 2019 god.
9. „Wireless Communications and Networks“, William Stallings, NJ 2016 god.
10. „Satelitski komunikacioni sistemi“, Dada Delimustafić, Amir Ligata, Sarajevo 2018 god.
11. „Network Security Essentials: Applications and Standards“, William Stallings, 2021 god
12. „VSAT Networks, Second Edition“, Maral, London 2020 god.
13. Na stranici: <https://www.starlink.com>
14. Na stranici: <https://www.comsoc.org/>
15. Na stranici: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine>

ZADOVOLJSTVO UČENIKA I RODITELJA ULOGOM NOVOG MEDIJSKOG OKRUŽENJA I ONLINE NASTAVOM U MATEMATICI

Sažetak

U ovom radu obrađen je i prikazan veoma aktuelan problem. Naime, današnji svijet postao je vrlo nepredvidljiv. Mnogobrojne zemlje pogađaju elementarne nepogode kao što su: zemljotresi, poplave, pa i sama epidemija CORONA virusa koja je pogodila cijeli svijet. Takve pojave ostavljaju mnogobrojne posljedice koje su vidljive u cijelom svijetu. Njihove posljedice nisu zaobišle ni obrazovanje, a ni nastavu matematike.

U razvijenim zemljama za kvalitetnu online nastavu napravljene su promjene u obrazovnoj politici, te se u nekim zemljama bez problema odvija online nastava koja je za našu zemlju Bosnu i Hercegovinu i susjedne zemlje tek na samom početku svog razvoja. Iako živimo u eri informatike i tehnologije, uslijed epidemije CORONA virusa i potrebe za informatičkom pismenošću naša zemlja i pojedini njeni djelovi još uvijek nisu spremni odgovoriti ovom izazovu. Online nastava koja se realizovala u školskoj 2019/2020. u osnovnim i srednim školama, samo je nagovijestila promjene u budućim pravcima razvoja oblika i metoda nastavnog procesa, a posebno nastave matematike.

Nedostaci u nastavnim planovima i programima su primjetni, pa tako i u nastavnim planovima i programima iz matematike. Rad se sastoji od 2 dijela - teorijskog i empirijskog. Prvi dio rada odnosi se na teorijsko predstavljanje samog pojma online i kombinovane nastave, kompetencija, kreativnosti, kao i značaja matematike i informatike, te metodičkog pristupa istom, ali i svih njegovih temeljnih sastavnica. Drugi dio rada usmjeren je na empirijsko istraživanje i predstavljanje rezultata ovog istraživanja provedenog u osnovnim školama Općine Travnik, Bosna i Hercegovina (O.Š. „Turbe“).

Abstract

In this paper, a very current problem is addressed and presented. Namely, today's world has become very unpredictable. Many countries are affected by natural disasters such as: earthquakes, floods, and the CORONA virus epidemic itself, which has affected the whole world. Such phenomena leave many consequences that are visible all over the world. These consequences did not escape either education or the teaching of mathematics.

In developed countries, changes have been made in the education policy for quality online teaching, and in some countries online teaching takes place without problems, but for our country Bosnia and Herzegovina and neighboring countries it is only at the very beginning of its development, even though we live in the era of informatics and technology.

¹ Evropski Univerzitet Kallos Tuzla
e-mail: sresic@gmail.com

² Univerzitet u Travniku, Edukacijski fakultet u Travniku,
e-mail: edisa_korda@hotmail.com

³ Internacionalni Univerzitet Travnik,
e-mail: ahmed.statistika@gmail.com

Due to the CORONA virus epidemic and the need for IT literacy, our country and some of its parts are still not ready to meet this challenge. Online teaching, realized in the school year 2019/2020 in primary and secondary schools, only hinted at changes in the future directions of development of forms and methods of the teaching process, especially mathematics teaching.

Deficiencies in curricula are noticeable, including in mathematics curricula. The paper consists of 2 parts - theoretical and empirical. The first part of the paper refers to the theoretical presentation of the very concept of online and combined teaching, competencies, creativity, as well as the importance of mathematics and informatics, as well as the methodical approach to the same, as well as all its fundamental components. The second part of the paper is focused on empirical research and the presentation of the results of this research conducted in elementary schools in the Municipality of Travnik, Bosnia and Herzegovina ("Turbe" Elementary School).

1. UVOD

Predmet istraživanja je kombinovana nastava matematike u osnovnom obrazovanju (kombinacija redovne nastave i upotreba neke od platformi npr. Google classroom. Tj. Redovna nastava se odvija po predviđenom rasporedu u školi i čas traje 30 minuta, a Google classroom se koristi da se postave materijali i dodatna detaljnija objašnjenja kao i složeniji zadaci za one učenike koji žele više). Današnji svijet postao je vrlo nepredvidljiv. Svakodnevna događanja ne ostavljaju više prostora ljudima da žive u opuštenosti i blagostanju kakvim svijet pamtimo u neka ranija vremena. Ne tako davno našu zemlju su pogodile poplave i klizišta, a posljedice toga i danas su vidljive u pojedinim djelovima. Veliki snjegovi koji su obustavili saobraćaj i slične situacije. Takve posljedice nisu zaobilazile obrazovanje. Pojavom korona virusa (COVID-19) svijet je živio strahujući od pojave posljedica korona virusa, zbog opasnosti od mogućnosti pojave epidemije zarazne bolesti prouzrokovane novim korona virusom (COVID-19), a kako bi se smanjio rizik od ubrzanog širenja infekcije, Vijeće ministara Bosne i Hercegovine na petoj vanrednoj sjednici, održanoj 17.3. 2020. godine donijelo je Odluku o proglašenju nastanka prirodne ili druge nesreće na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ovim je planirano da sve institucije po potrebi svoje kapacitete stave u funkciju sprječavanja širenja zarazne bolesti prouzrokovane novim korona virusom (COVID- 19). Tako je socijalna distanca onemogućila učenicima redovno odvijanje nastavnog procesa, pa su djeca ostala kod kuće. Nastavni proces je morao naći alternativu u novim metodskim oblicima. Zbog prekida redovne nastave organizovana je nastava preko televizije, Interneta i na druge načine, a digitalna alternativa u nastavi postala je nužnost. Online nastava postala je novina ne samo učenicima, nego i nastavnicima.

Većina nastavnika tek u takvim okolnostima počela je razumijevati da odgoj i obrazovanje djece i mladih za kvalitetan život u 21.stoljeću, moraju biti usmjereni prema izgrađivanju kompetencija nužno različitih od onih dominantnih u prošlim vremenima, kompleksan konstrukt aktuelnih kompetencija temelji se na produktivnim općim i specifičnim znanjima kojima osoba uspješno operira te ih primjenjuje i izvan odgojno-obrazovnog konteksta u svakodnevnom i profesionalnom životu. (Dimić J.V.,2013). Europska je komisija 2005.godine u okviru inicijative „Information Society and Media“ postavila osam ključnih kompetencija koje svaki europski građanin treba posjedovati kako bi prosperirao u društvu i ekonomiji utemeljenima na znanju. Navedene kompetencije uključuju sposobnost komuniciranja na maternjem i stranim jezicima, izgrađene temeljne kompetencije iz matematike, prirodnih nauka i tehnologije, digitalne kompetencije, interpersonalne i interkulturalne vještine (ISPL, 2006). Značajno mjesto zauzimaju vještine informacijske i informatičke pismenosti, koje su postale izuzetno važne nakon pojave epidemije korona virusa.

Nastavnicima u odgojno-obrazovnim procesu u školama postaje jasno da društvene promjene nameću školi i nastavniku nove obaveze, uloge i mogućnosti. “Nužno je razvijati novi model škole s kreativno-inovativnim osnovama paradigmatičke naravi, s paralelnim razvojem pedagoških

kompetencija nastavnika“ (Jurčić,2012). Dakle, nastavnik u današnjoj školi treba imati razvijene različite kompetencije da bi udovoljio zahtjevima današnje škole. Kompetencije podrazumijevaju znanja, vještine i osobine ličnosti (Brust Nemet, 2013), a prema Foro (2015) su podjeljene na ključne profesionalne kompetencije (predmetna, metodološka, socijalna i samokompetencija) i praktične kompetencije. Hrvatić i Piršil (2007) kompetencije definiraju kao kombinacije znanja, vještina, stajališta, motivacije i osobnih karakteristika koja pojedincu omogućavaju da aktivno i učinkovito djeluje u određenoj (specifičnoj) situaciji. Prema Palekčiću (2005) postoje sadržajno-prdemetne kompetencije, dijagnostičke kompetencije, didaktičke kompetencije, kompetencije u vođenju razreda i empirijsko istraživanje učinkovitosti koje pripada pedagoškim kompetencijama nastavnika. U Europskom referentnom okviru kompetencije su definirane kao kombinacija znanja, praktičnih, kognitivnih i socijalnih vještina, te stavova i vrijednosti relevantnih za određeni profesionalni i životni kontekst.

Digitalne kompetencije nisu neka zasebna vrsta kompetencija, nego su esencijalni dio duha vremena u kojem živimo. Ukoliko nastavnik ne posjeduje kompetencije s kojima živi (vlada) u sopstvenoj sadašnjosti, onda teško može biti stručan odgojiti i educirati naraštaje za budućnost.

Planiranje matematičkih sadržaja koji se realizuju u školama zahtjeva ne samo dobru volju nastavnika, već i njegovu stručnu osposobljenost i iscrpno vođenje dokumentacije o svakom učeniku, praćenje njihovog napredovanja i interesovanja za nastavu.

Škole trebaju da stvore osnovu za aktivno i kontinuirano učenje i otkrivanje pravila, veza i relacija među apstraktnim matematičkim pojmovima. Učenici i nastavnici su povezani jer je nastavnik taj koji posjeduje znanje i treba da ga preda učeniku, a učenik je taj koji prima to znanje, tako da su sva tri faktora jako bitna i povezana. Nastavnik je jedan od glavnih faktora osavremenjivanja nastave matematike. On razmatra i planira izvođenje nastave primjenom najadekvatnijih nastavnih sredstava kojima škola raspolaže.

Kvalitetan nastavnik će samostalno i samoinicijativno nastojati da osavremeni svoj način prenošenja matematičkih znanja učenicima. Polazeći od činjenice da je kvalitet matematičkog obrazovanja uslovljen kvalitetom nastave, postoji opravdana potreba za stalnim inovacijama u nastavi matematike uopšte, kako u početnoj nastavi matematike tako i u višim razredima.

Tokom pandemije CORONA virusa u BiH (Federacija BiH, Kanton: srednjobosanski, Općina: Travnik, mjesto: Turbe) nastavu su izvodili u školskoj 2020/2021 godini kao kombinovani model i to: 30minuta je trajao čas matematike u školi i prema utvrđenom rasporedu časova, a 15minuta se koristilo za postavljnje mateijala za čas na Google classrom platformi.

Na samom početku kada se prešli na ONLINE nastavu u 2019/2020. školskoj nastavnoj godini bilo je veoma teško svima. Učenicima, nastavnicima i roditeljima zbog:

- nedostatka odgovarajuće opreme za izvođenje i praćenje ONLINE nastave kod učenika i nastavnika
- nedovoljne obučenosti za korištenje aplikacije za izvođenje online nastave (GOOGLE CLASSROOM)
- nedostatak pripremljenih materijala za izvođenje ONLINE nastave,
-

Neki od ovih probleme kod nekih učenika nikada nisu ni riješeni tokom cijelog perioda izvođenja ONLINE nastave, pa je kombinovana nastava bila značajno bolje rješenje za takve učenike jer su se nedostaci mogli riješiti u školi za vrijeme trajanja časa od 30minuta.

Aktiv nastavnika matematike u osnovnoj školi „Turbe“ u Turbetu napravio je nekoliko faza za planiranje i realizovanje kombinovane nastave i to:

1.1. Kombinovana nastava matematike u školskoj 2021/2022 godini

Priprema ONLINE nastave ima svoje specifičnosti, a velike teškoće predstavlja nemogućnost aktivnog uključivanja učenika. Međutim, KOMBINOVANA nastava bi tu imala rješenje. Učenici bi imali mogućnost na nastavi koja se odvija u školi prema predviđenom rasporedu časova (čas traje 30 min.) riješiti nedoumice, nedostatke i uključiti aktivno u rad učenike.

Ne postoji alat koji radi tačno onako kako želimo, ali ciljevi za dobar uspjeh mogu se postići na mnogo načina.

Cijeli proces od ideje do izvođenja i korištenja materijala treba proći kroz nekoliko faza:

1.1.1. Metodička stručna priprema

Bez obzira za koju vrstu nastave se pripremamo najvažnija je metodička analiza sadržaja koju ćemo prezentovati, a u kojoj razmišljamo koje ciljeve želimo postići. U ovom slučaju radi se o matematičkim sadržajima za učenike osnovne škole.

Ovu analizu zasnivamo na postojećim materijalima (stare pripreme, udžbenici, materijali na internetu) iskustvo o učeničkim teškoćama u savladavanju određene teme ili nastavne jedinice. Ne treba zanemariti veliku količinu materijala koje već postoje na internetu. Zbog toga je potrebno dobro istražiti svoju temu. Kako obrađujemo teme (nastavne jedinice) koje smo puno puta predavali već znamo koji dijelovi su se pokazali najteži i svoju pripremu unapređujemo dodatnim pripremama i novim kreativnim objašnjenjima. Svaki sadržaj može se pretvoriti u situaciju s puno ili malo potencijala za učenje, tj. gotovo svaki sadržaj možemo napraviti zanimljivim pomoću bilo kojeg alata (papira, table, diskusije, videa, kviza, ...) i korist od materijala zavisi od sposobnosti da dobro odredimo šta je učenicima najizazovnije uvrstimo u ciljeve lekcije. Ne treba zaboraviti da dio zavisi od volje koju sami imamo, „ono što je predavaču dosadno, publici će biti još gore“.

1.1.2. Odabir alata

Nema idealnog alata za učenje. Uz sve prednosti koje nam tehnologija donosi, ne izbjegljiva je konfuznost koju osjećamo dok jednom me krenemo. Zbog toga treba pregledati razne alate i njihove karakteristike i uputstva za korištenje. Alate možemo podijeliti na nekoliko kategorija: organizacijski alati-sluge kako bi smo sve učenike jednog razreda okupili na jednom mjestu. Korinici se moraju priključiti i može se ograničiti pristup. Na tom mjestu se objavljuju obavjesti, svi materijali i povratne informacije. Svi ostali alati su sprecijalizirani za jednu vrstu, te treba uložiti mnogo vremena kako bi se upoznali s načinom rada. Zato se u kombinovanoj nastavi pristupilo samo jednom alatu a to je GOOGLE CLASSROOM.

1.1.3. Osmišljavanje scenarija

Jednom kada ste odabrali sadržaj (teorijska i praktična objašnjenja, zadatke i sprecificnosti rješenja) i alate, slijedi metodička i tehnička priprema za izradu materijala. Potrebno je osmisliti koje zadatke ćemo postaviti na platformi vodeći računa da zadatke sličnog tipa uradimo na redovnoj nastavi. Na platformi se postavljaju zadaci niskog nivoa, srednjeg nivoa i visokog nivoa.

1.1.4. Izrada materijala

Naš posao je boriti se za učenikovu pažnju i zadržati pažnju onog učenika koji je već zainteresovan. Zbog toga treba obratiti pažnju na tehnički kvalitet materijala i dinamiku.

1.1.5. Komunikacija sa učenicima i povratna informacija

Učenici za vrijeme redovne nastave u školi (čas 30 min.) dobiju objašnjenja za izradu zadataka, a osim toga materijale dobije na Google classroom kao dodatnu mogućnost učenja. Osim omogućavanja pristupa učenika materijalima potrebno je osigurati uključenost učenika. To je najveći izazov učenja na daljinu, a svodi se na vrlo kompleksnu temu motivacije. Najveći pokretač motivacije je znatiželja. Učenje iz znatiželje je motivisano i vrlo blisko povezano s emocijama.

Kako bi smo bolje utvrdili koliko su naši materijali korisni potrebno je omogućiti davanje povratnih informacija. To može biti u obliku komentara, anketa, foruma, e-mail poruka i sl.

Na kraju svakog procesa može doći vrednovanje sudionika i samog procesa, te refleksija o mogućnostima za unapređenje na temelju evaluacije. Treba biti otvoren za dobronamjerne kritike i savjete.

Vrednovanje učenika treba biti zasnovano u nastavnom procesu na času u školi (čas 30 min.) Učenje na daljinu treba posmatrati kao priliku za jačanje veze između nastavnika i učenika.

Nakon ovih faza koje je Aktiv matematike usvojio, nastavnici matematike su krenuli u realizaciju KOMBINOVANE nastave. Tj. na časovima matematike u školi dok čas traje 30 minuta, ostvarivali su se glavni ciljevi nastavne jedinice, a Google classroom je služio za postavljanje materijala koji će dati detaljno objašnjenje sa časa i postavljanje materijala za učenike koji žele više (dodatna nastava).

2. METODOLOGIJA RADA

2.1. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je utvrditi, ispitati, analizirati i predstaviti problem odnosno zadovoljstvo učenika i roditelja nastavom matematike u osnovnoj školi u „Turbe“ u Turbetu školske 2020/2021 kada se odvijala nastava matematike po modelu kombinovana nastava (30 min. traje čas u školi, a 15 minuta se koristi kako bi se na platformi Google classroom postavili materijali i dodatni sadržaji vezani za čas i nastavnu jedinicu) i školske 2021/2022.god. kada se nastava vratila na redovnu (tradicionalnu nastavu, tj časovi traju 45min. u školi)

2.2. Problem istraživanja

Utvrđiti stepen zadovoljstva učenika i njihovih roditelja kombinovanom nastavom u osnovnoj školi „Turbe“ Turbe, Općina Travnik, BiH. Zadovoljstvo je definisano kao „opći afektivni odnos prema svojim obavezama, a rezultat je mišljenja pojedinca o svim, za njega relevantnim, intrinzičnim i ekstrinzičnim aspektima posla.“ (Petz i dr., 1992. .)

Problem ovog istraživanja je koliko je kombinovana nastava koja se izvodila u osnovnoj školi „Turbe“ u Turbetu bila dobra u pogledu zadovoljstva učenika i roditelja. Problem je da li su učenici i roditelji zadovoljni tom vrstom nastave ili ipak tu nastavu treba unaprediti ili pak ukinuti i držati se strogo tradicionalnog modela po kojemu se nastava izvodi isključivo u školi.

2.3. Cilj istraživanja

Glavni cilj ovog istraživanja bio je pružiti empirijske podatke koji mogu objasniti pomoću mjerenja zadovoljstva učenika i roditelja, koliko je kombinovana nastava dobra, odnosno loša za učenike osnovne škole u izvođenju nastave matematike.

2.4. Zadaci istraživanja

Ispitati da li učenici vole nastavu matematike i koliko roditelji svataju djecu i njihovu povezanost

sa matematikom.

Ispitati da li su roditelji i učenici zadovoljni modelom kombinovane nastave u dva perioda tj u periodu kada se kombinovana nastava realizovala i u periodu nakon realizacije kombinovane nastave kada se sve vratilo na tradicionalni oblik.

Ispitati da li učenici i roditelji mjenjaju mišljenje nakon što je prestala kombinovana nastava. Da li su možda u periodu kombinovane nastave bili previše strogi prema ocjeni iste.

Ispitati da li se učenici u periodu kombinovane nastave imali bolje ocjene iz matematike nego u periodu redovne nastave.

2.5. Uzorak

Uzorak se sastojao od učenika osnovne škole VI, VII, VIII i IX razreda i njihovih roditelja O.Š. „Turbe“ Turbe, Općina Travnik, BiH. U istraživanju koje je sprovedeno uključeno je 125 roditelja i 125 učenika osnovne škole. Anketa se provodila u drugom polugodištu školske 2020/2021. godine kada je trajao model kombinovane nastave (čas traje 30min. redovna nastava u školi i 15min. online, postavljanje materijala na platformu Google classroom) i anketirani su isti roditelji i isti učenici u drugom polugodištu školske 2021/2022 godine kada se nastava izvodila po tradicionalnom modelu (redovna nastava u školi, čas traje 45 minuta).

Učenici su ankete ispunili u školi uz detaljne upute i objašnjenja na pitanja iz ankete. Svaka anketa je imala šifru kao i anketa koju je dijete ponijelo kući kako bi roditelj ispunio.

Prije podjele testa, ispitanicima je objašnjena svrha ispitivanja te su date kratke upute kako uraditi anketu.

Anketiranje je trajalo 40 minuta (pretežno na časovima odjeljske zajednice). Učenici su istraživanju pristupili dobrovoljno i anonimno.

Anketni upitnici se nalaze u prilogu.

3. HIPOTEZE/PODHIPOTEZE

3.1. Glavna hipoteza

Kombinovana nastava u matematici (nastava u kojoj čas traje 30 minuta u školi i odvija se prema predviđenom rasporedu časova, a 15 minuta se koristi upotreba classroom gdje se postavljaju materijali za bolje upoznavanje sa nastavnim sadržajima i za učenike koji žele više) je dobra, jer u učenici u prirodu kombinovane nastave imaju bolji uspjeh iz matematike.

3.2. Podhipoteze

Pretpostavlja se da su učenici i roditelji osnovne škole „Turbe“ u Turbetu zadovoljni kombinovanom nastavom i da svoje mišljenje nisu mjenjali u periodu kada se nastava odvijala ponovo po tradicionalnom modelu u školskoj 2021/2022 školska godina.

1. Pretpostavlja se da su učenici u periodu kombinovane nastave imali bolje rezultate učenja nego u periodu redovne nastave.
2. Učenici koji vole matematiku i nastava matematike im je zanimljiva postižu jednako dobre rezultate i u redovnoj i u kombinovanoj nastavi.
3. Pretpostavlja se da su učenici u periodu redovne nastave svatili prednosti kombinovane nastave, pa su u periodu redovne nastave nakon kombinovane nastave radije birali kombinovanu nastavu.

4. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

4.1. Deskriptivni pokazatelji

Case Processing Summary

	Cases					
	Valid		Missing		Total	
	N	Percent	N	Percent	N	Percent
Combined Teaching Grades	125	100.0%	0	0.0%	125	100.0%
Regular Teaching Grades	125	100.0%	0	0.0%	125	100.0%

Descriptives

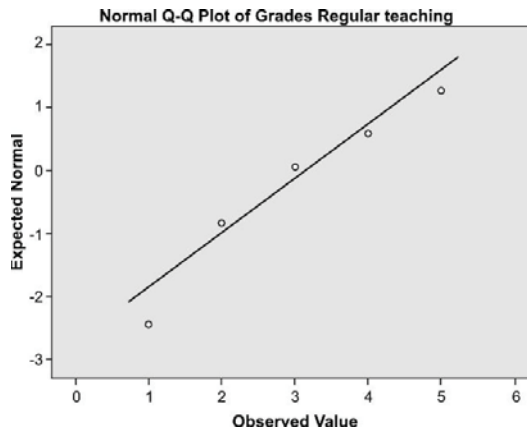
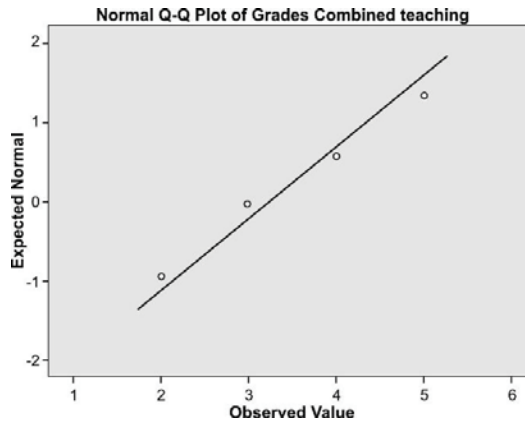
		Statistic	Std. Error	
Combined Teaching Grades	Mean	3.22	.098	
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	3.03	
		Upper Bound	3.42	
	5% Trimmed Mean	3.19		
	Median	3.00		
	Variance	1.207		
	Std. Deviation	1.099		
	Minimum	2		
	Maximum	5		
	Range	3		
	Interquartile Range	2		
	Skewness	.358	.217	
	Kurtosis	-1.201	.430	
Regular Teaching Grades	Mean	3.15	.104	
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	2.95	
		Upper Bound	3.36	
	5% Trimmed Mean	3.12		
	Median	3.00		
	Variance	1.356		
	Std. Deviation	1.164		
	Minimum	1		
	Maximum	5		
	Range	4		
	Interquartile Range	2		
	Skewness	.446	.217	
	Kurtosis	-1.198	.430	

U tabeli *Deskriptivni pokazatelji* dobijene su vrijednosti aritmetičke sredine, standardne devijacije, medijan, mod i još nekih parametara od kojih su najvažniji Skjunis (Skewness) i Kurtosis (Kurtosis), jer se na osnovu njih može provjeriti odstupanje empirijske od normalne raspodjele. Vrijednost Skjunisa .358 i .446 i statistička greška od .217 i .217, te svakako i u kurtosisa -1.201 i -1.198 i statistička greška .430 i .430 ukazuju da distribucija ne odstupa mnogo od normalne krive.

Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Combined Teaching Grades	.203	125	.000	.844	125	.000
Regular Teaching Grades	.231	125	.000	.832	125	.000

U tabeli *Tests od Normality* dati su rezultati ispitivanja normalnosti distribucije koje su izumili Kolmogorov i Smirnov. Kolona *Statistic* daje podatak o tome kolika je mjera odstupanja distribucije od normalne. U našem slučaju 0.203 i 0.231, te 0.844 i 0.832, a kolona *Sig.* govori o značajnosti utvrđenog odstupanja od 0.00. Budući da je *Sig.* u SPSS-u manja od 0.01 može se donijeti zaključak da distribucija statistički ne odstupa od normalne krive na nivou značajnosti od 0.01.

Izgled krive normalne vjerovatnoće, Normal Q-Q Plot, ukazuju da se opažene vrijednosti nalaze blizu prave linije, odnosno očekivanim vrijednostima koje bi dala normalna raspodjela.

4.2. Hipoteza

Pretpostavlja se da raznolikost u izvođenju nastave (kombinovana ili redovna) matematike ne utječe na krajnje znanje učenika.

Napravljen je T-test na osnovu zaključnih ocjena na prvom polugodištu iz predmeta matematika u školskoj 2020/2021 i u školskoj 2021/2022 godini. Bitno je napomenuti da se u školskoj 2020/2021 školskoj godini nastava odvijala po kombinovanom modelu i to čas traje 30min. u školi i nastava se odvija prema predviđenom rasporedu časova, 15 min. nastavnik koristi kako bi postavio materijale sa časa na platformu Google classroom. U školskoj 2021/2022. Godini nastava se odvijala po tradicionalnom modelu (redovna nastava) časovi traju 45min. i nastava je u školi, odvija se prema predviđenom rasporedu časova.

Rezultati T-testa su sljedeći:

→ **T-Test**

Paired Samples Statistics

		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Combined Teaching Grades	3.22	125	1.099	.098
	Regular Teaching Grades	3.15	125	1.164	.104

Paired Samples Correlations

		N	Correlation	Sig.
Pair 1	Combined Teaching Grades & Regular Teaching Grades	125	.099	.271

Paired Samples Test

		Paired Differences				t	df	Sig. (2-tailed)	
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower				Upper
Pair 1	Combined Teaching Grades - Regular Teaching Grades	.072	1.520	.136	-.197	.341	.530	124	.597

Vrijednost $t=0,530$ kao i njegova značajnost $Sig.=0.597$, koja je iznad granične vrijednosti od 0.05 ukazuje da ne postoji statistički značajna razlika između učenika u znanju iz matematike u odnosu na to da li pohađaju kombinovanu ili redovnu nastavu.

Prema rezultatima T-testa može se vidjeti da ne postoji značajna statistička razlika u ocjenama kod učenika u periodu redovne i kombinovane nastave. Vrijednost T-testa je 0,530 što pokazuje da je u prednosti kombinovana nastava.

4.3. Podhipoteze

4.3.1. Prva podhipoteza: *Učenici koji vole matematiku i nastava matematike im je zanimljiva postižu jednako dobre rezultate i u redovnoj i u kombinovanoj nastavi.*

Koristeći korelacije testirali smo odgovor na pitanje broj 1 koje glasi: volim matematiku i nastava matematike mi je zanimljiva i zaključne ocjene učenika te smo dobili sljedeće rezultate:

Correlations

		Grades KN	Students Love Math
Grades KN	Pearson Correlation	1	.592**
	Sig. (2-tailed)		.000
	N	125	125
Students Love Math	Pearson Correlation	.592**	1
	Sig. (2-tailed)	.000	
	N	125	125

Statistička obrada podataka u SPSS paketu rezultirala je datu tabelu, koja predstavlja korelaciju između navedene dvije varijable. Navedena tabela predstavlja smjer i jačinu veze. Iznos Pirsonove korelacije iznosi $r=.592$, što prije svega predstavlja pozitivnu korelaciju, jer je predznak plus ispred vrijednosti koeficijenta korelacije. Sam iznos korelacije $.592$ je prema tumačenju Cohen (koji je dao smjernice za veličinu korelacije) velike vrijednosti, jer on svrstava vrijednost u rasponu od 0.50 do 1.0 kao veliku, što znači da u ovo slučaju postoji velika korelacija između ove dvije varijable. Dolazimo do zaključka da postoji povezanost između znanja učenika koji vole matematiku i njihovog uspjeha.

4.3.2. Druga podhipoteza: Predpostavlja se da su učenici u periodu redovne nastave svatili prednosti kombinovane nastave, pa su u periodu redovne nastave nakon kombinovane nastave radije birali kombinovanu nastavu.

→ T-Test

Paired Samples Statistics

	Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1 Teaching C	2.56	125	.627	.056
Teaching R	2.20	125	.730	.065

Paired Samples Correlations

	N	Correlation	Sig.
Pair 1 Teaching C & Teaching R	125	.159	.077

Paired Samples Test

	Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
				Lower	Upper			
Pair 1 Teaching C - Teaching R	.360	.884	.079	.204	.516	4.555	124	.000

Vrijednost $t=4,555$ kao i njegova značajnost $Sig.=0,000$, koja je ispod granične vrijednosti od 0.05 ukazuje da postoji statistički značajna razlika u odabiru nastave u periodu kombinovane i redovne nastave.

4.3.3. Treća podhipoteza: Roditelji loše procjenjuju učenikove stavove i mogućnosti u nastavi matematike u različitim nastavnim okruženjima (online, kombinovana i redovna nastava).

ANOVA

		Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
The child loves math	Between Groups	5.179	2	2.589	1.817	.167
	Within Groups	173.893	122	1.425		
	Total	179.072	124			
The child is satisfied with mathematics teaching	Between Groups	5.530	2	2.765	1.447	.239
	Within Groups	233.062	122	1.910		
	Total	238.592	124			
Parents Teaching	Between Groups	.298	2	.149	.678	.510
	Within Groups	26.870	122	.220		
	Total	27.168	124			

U tabeli ANOVA prikazuje se koliki je F koeficijent i njegova značajnost Sig. Njegova vrijednost je $F=1.817$, $F=1.447$, $F=.678$. S obzirom da je vrijednost $Sig. \geq 0.05$ može se konstatovati da ne postoji statistička značajna razlika u odnosu na procjene učenikovih mogućnosti od strane roditelja u različitim izvodenjima nastave matematike (online, kombinovana, redovna).

Descriptives

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Min	Max
						Lower Bound	Upper Bound		
The child loves math	online	23	3.65	1.071	.223	3.19	4.12	1	5
	combined	54	3.46	1.145	.156	3.15	3.78	1	5
	regular	48	3.13	1.299	.187	2.75	3.50	1	5
	Total	125	3.37	1.202	.107	3.16	3.58	1	5

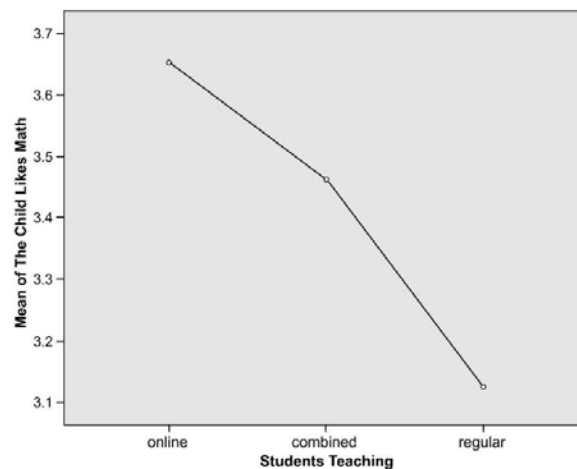
The child is satisfied with mathematics teaching	online	23	3.13	1.424	.297	2.51	3.75	1	5
	combined	54	2.57	1.326	.180	2.21	2.94	1	5
	regular	48	2.88	1.424	.205	2.46	3.29	1	5
	Total	125	2.79	1.387	.124	2.55	3.04	1	5
Parents Teaching	online	23	2.70	.470	.098	2.49	2.90	2	3
	combined	54	2.78	.538	.073	2.63	2.92	1	3
	regular	48	2.83	.377	.054	2.72	2.94	2	3
	Total	125	2.78	.468	.042	2.70	2.87	1	3

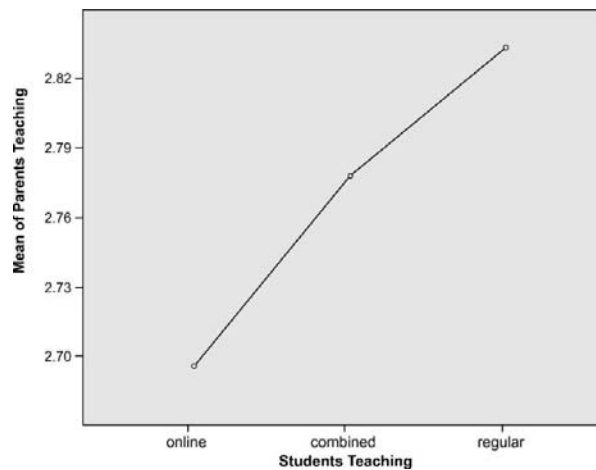
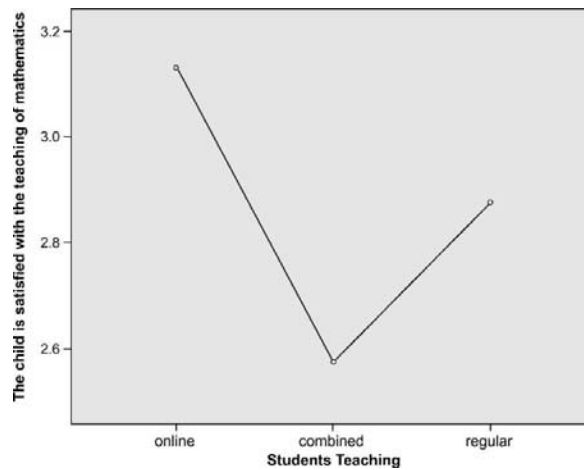
→ Post Hoc Tests

Multiple Comparisons

Dependent variable	(I) Students Teaching	(J) Students Teaching	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
The child likes math	online	combined	.189	.297	.526	-.40	.78
		regular	.527	.303	.084	-.07	1.13
	combined	online	-.189	.297	.526	-.78	.40
		regular	.338	.237	.156	-.13	.81
	regular	online	-.527	.303	.084	-1.13	.07
		combined	-.338	.237	.156	-.81	.13
The child is satisfied with the teaching of mathematics	online	combined	.556	.344	.109	-.12	1.24
		regular	.255	.351	.468	-.44	.95
	combined	online	-.556	.344	.109	-1.24	.12
		regular	-.301	.274	.275	-.84	.24
	regular	online	-.255	.351	.468	-.95	.44
		combined	.301	.274	.275	-.24	.84
Parents Teaching	online	combined	-.082	.117	.484	-.31	.15
		regular	-.138	.119	.250	-.37	.10
	combined	online	.082	.117	.484	-.15	.31
		regular	-.056	.093	.552	-.24	.13
	regular	online	.138	.119	.250	-.10	.37
		combined	.056	.093	.552	-.13	.24

Means Plots

DISKUSIJA REZULTATA

Anketirani su učenici VI i VIII razreda u školskoj 2020/2021. godini, te isti učenici VII i IX razreda u školskoj 2021/2022. godini. I njihovi roditelji.

Anketirani su roditelji u periodu redovne i kombinovane nastave i to:

Gender

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid „male“	52	41.6	41.6	41.6
„female“	73	58.4	58.4	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Qualifications

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
„NKV“	1	.8	.8	.8
„OŠ“	21	16.8	16.8	17.6
„KV“	41	32.8	32.8	50.4
„SSS“	52	41.6	41.6	92.0
„VŠS“	5	4.0	4.0	96.0
„VSS“	5	4.0	4.0	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Status

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
„Employed“	92	73.6	73.6	73.6
„Unemployed“	30	24.0	24.0	97.6
„Pensioner“	3	2.4	2.4	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Anketirano je 125 roditelja, od toga 73 ženskih i 52 muških. Stepen obrazovanja roditelja je sljedeći:

Jedan roditelj bez škole, 21 ima završenu osnovnu školu, 41 srednju školu do tri godine, 52 srednja škola u trajanju od četiri godine i više, 5 roditelja prvi stepen fakulteta i viša škola, 5 roditelja sa fakultetom.

92 roditelja su zaposlena, 30 nezaposlenih i 3 penzionera.

U periodu kada se odvijala kombinovana nastava u školskoj 2020/2021. roditelji su procijenili sljedeće: Da njihova djeca vole matematiku i nastava matematike im je zanimljiva i to:

43 roditelja (34,4%) u potpunosti se slažu, 34 (27,2%) većinom se slažu, 33 (26,4%) ne mogu procijeniti, 7 (5,6%) većinom se ne slažu, a 8(6,4%) u potpunosti se ne slažu.

Children love math

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid				
„I don't agree at all“	8	6.4	6.4	6.4
„I mostly disagree“	7	5.6	5.6	12.0
„I don't know, I can't judge“	33	26.4	26.4	38.4
I mostly agree	34	27.2	27.2	65.6
I completely agree	43	34.4	34.4	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Tokom drugog anketiranja u periodu redovne nastave školska 2020/2021. roditelji procjenjuju da njihovo dijete voli matematiku i nastava matematike mu je zanimljiva na sljedeći način:

22 (17,6%) u potpunosti se slažu, 43 (34,4%) većinom se slažu, 31 (24,8%) ne mogu procijeniti, 17 (13,6%) većinom se ne slažu, 12 (9,6%) u potpunosti se ne slažu.

Children love math

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid „I don't agree at all“	12	9.6	9.6	9.6
„I mostly disagree“	17	13.6	13.6	23.2
„I don't know, I can't judge“	31	24.8	24.8	48.0
I mostly agree	43	34.4	34.4	82.4
I completely agree	22	17.6	17.6	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Prema rezultatima ankete vidi se da se u periodu redovne nastave volja i interes za nastavom matematike značajno promjenio. Djeca su prema odgovorima roditelja puno više voljela matematiku u periodu kombinovane nastave nego u periodu redovne nastave.

U periodu kada se odvijala kombinovana nastava u školskoj 2020/2021. učenici su procijenili sljedeće:

Gender

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid male	70	56.0	56.0	56.0
female	55	44.4	44.4	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Da vole matematiku i nastava matematike im je zanimljiva i

to: 19 učenika (15,2%) u potpunosti se slažu,

38 (30,4%) većinom se slažu,

35 (28%) ne mogu procijeniti,

18 (14,4%) većinom se ne slažu,

a 15 (12%) u potpunosti se ne slažu.

I like math

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid „I don't agree at all“	15	12.0	12.0	12.0
„I mostly disagree“	18	14.4	14.4	26.4
„I don't know, I can't judge“	35	28.0	28.0	54.4
I mostly agree	38	30.4	30.4	84.8
I completely agree	19	15.2	15.2	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Tokom drugog anketiranja u periodu redovne nastave školska 2020/2021. Učenici su procijenili da vole matematiku i nastava matematike im je zanimljiva na sljedeći način:

30 (24%) u potpunosti se slažu,

38 (30,4%) većinom se slažu,

37 (29,6%) ne mogu procijeniti,

14 (11,2%) većinom se ne slažu,

(4,8%) u potpunosti se ne slažu.

I like math

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid „I don't agree at all“	6	4.8	4.8	4.8
„I mostly disagree“	14	11.2	11.2	16.0
„I don't know, I can't judge“	37	29.6	29.6	45.6
I mostly agree	38	30.4	30.4	76.0
I completely agree	30	24.0	24.0	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Prema anketama učenici su u periodu redovne nastave više vole matematiku, nego u periodu kombinovane nastave.

Uvidom u ocjene učenika u drugom polugodištu školske 2020/2021 godine u periodu dok je trajala kombinovana nastava rezultati su sljedeći:

Zaključne ocjene iz
matematike: 22 (17,6%)-
Odličan (5)
26 (20,8%)- Vrlo dobar (4)
35(28%) - Dobar (3)
42 (33,6%)- Dovoljan (2)
0 (0%) - Nedovoljan (1)

Rating

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 2	42	33.6	33.6	33.6
3	35	28.0	28.0	61.6
4	26	20.8	20.8	82.4
5	22	17.6	17.6	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Uvidom u ocjene učenika u drugom polugodištu školske 2021/2022 godine u periodu dok je trajala redovna nastava rezultati su sljedeći:

Zaključne ocjene iz
matematike: 25 (20%) -
Odličan (5)
19 (15,2%) - Vrlo dobar (4)
32 (25,6%) -Dobar (3)
48 (38,4 %) - Dovoljan (2)
1 (0,8%) - Ne dovoljan (1)

Rating

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid 1	1	.8	.8	.8
2	48	38.4	38.4	39.2
3	32	25.6	25.6	64.8
4	19	15.2	15.2	80.0
5	25	20.0	20.0	100.0
Total	125	100.0	100.0	

Prema rezultatima povećao se broj odličnih učenika, ali se povećao i broj dovoljnih i loših učenika.

U periodu kombinovane nastave tj. školske 2020/2021. roditelji su više birali redovnu nastavu pa

je tako od 125 roditelja biralo
 5 (4%) Online nastavu
 27 (21,6%) Kombinovanu nastavu
 93 (74,4%) Redovnu nastavu

Teaching

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid „Online“	5	4.0	4.0	4.0
„Combined“	27	21.6	21.6	25.6
„Regular“	93	74.4	74.4	100.0
Total	125	100.0	100.0	

U periodu redovne nastave tj. školske 2021/2022. roditelji su promijenili mišljenje pa je tako od 125 roditelja biralo
 3 (2,4%) Online nastavu
 21(16,8%) Kombinovanu nastavu
 101 (80,8%) Redovnu nastavu

Teaching

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid „Online“	3	2.4	2.4	2.4
„Combined“	21	16.8	16.8	19.2
„Regular“	101	80.8	80.8	100.0
Total	125	100.0	100.0	

U periodu kombinovane nastave tj. školske 2020/2021. učenici su više birali redovnu nastavu pa je tako od 125 učenika biralo
 9 (7.2%) Online nastavu
 37 (29,6%) Kombinovanu nastavu
 79 (63,2%) Redovnu nastavu

Teaching

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid „Online“	9	7.2	7.2	7.2
„Combined“	37	29.6	29.6	36.8
„Regular“	79	63.2	63.2	100.0
Total	125	100.0	100.0	

U periodu redovne nastave tj. školske 2021/2022. učenici su više birali kombinovanu nastavu pa je tako od 125 učenika biralo
 23 (18,4%) Online nastavu
 54 (43,2%) Kombinovanu nastavu
 48 (38,4%) Redovnu nastavu

Teaching

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid „Online“	23	18.4	18.4	18.4
„Combined“	54	43.2	43.2	61.6
„Regular“	48	38.4	38.4	100.0
Total	125	100.0	100.0	

5. ZAKLJUČAK

Na samom kraju ovog rada možemo donijeti zaključak koji obuhvata prethodne redove ovog rada. Naime, značaj matematike za materijalni napredak čovječanstva je ogroman. Teško bi bilo zamisliti kako bi izgledao život, pogotovo savremeni život da nije bilo matematike, da se nije neprekidno radilo i da se neprekidno ne radi na toj nauci. Međutim za pedagoga, za onoga koji treba da matematički obrazuje, matematika mora biti istovremeno i aritmetika algebra i geometrija i statistika i analiza, ali mnogo više od toga. Za pedagoga je matematika poseban način mišljenja, rasuđivanja, zaključivanja, posebna mentalna aktivnost kojom se rješavaju najraznovrsniji problem u svakoj nauci, u svakom najjednostavnijem fizičkom ili intelektualnom poslu, u društvenom životu. Matematika je polje istraživanja, inventivnosti, vječitog otkrivanja novih ideja, činjenica, Matematika je nastala iz praktičnih potreba ljudi da poboljšaju svoje uslove života i rada. Te potrebe su bile materijalne, socijalne ili duhovne prirode.

Uz promjene u društvu u kojem živimo mijenja se i sistem obrazovanja, a u promjenama sistema obrazovanja, naravno, nije pošteđena ni nastava matematike. Zapravo, ne samo da svjedočimo novim situacijama u nastavi matematike, već se i sama matematika kao znanstvena disciplina uveliko razvila od svojih početaka.

Da bi nastava matematike u ovom slučaju način na koji treba raditi sa učenicima osnovne škole (online, kombinovano ili tradicionalno) ispunio svoju ulogu i cilj koji smo spomenuli u prethodnim redovima, on treba da bude usklađen sa potrebama učenika, roditelja, nastavnika, ali i potrebama za razvojem nastave i nastavnog procesa. Kompletencije su nešto što je rezultat svega. Matematička kompetencija sastavni je dio širokog spektra disciplina, zanimanja i područja života. Izvještaj Mreže Eurydice otkriva odlučne elemente javnih politika i praksi koje oblikuju područje poučavanja matematike u evropskim odgojno-obrazovnim sistemima, s naglaskom na reforme kurikuluma, metode poučavanja, ocjenjivanja, te obrazovanje učitelja i nastavnika.

Izvještaj također istražuje kako se zemlje suočavaju sa novom vrstom nastave i kako poboljšavaju motivaciju za učenje matematike.

Kako bi bili učinkoviti, nastavnici matematike trebaju temeljito poznavati predmet, dobro razumjeti način njegova poučavanja i biti fleksibilni da prilagode svoje metode kako bi odgovorili na potrebe svih učenika. Nastavno na zabrinuto stradi sve starije dobi nastavnika matematike i prirodne neravnoteže u nekim zemljama, veliki izazov predstavlja poboljšanje kompetencija učitelja i nastavnika matematike.

U empirijskom dijelu ovog istraživanja mogli smo ustanoviti da li učenici bolje znaju matematiku u periodu kombinovane nastave ili u periodu redovne nastave, te kakvi su stavovi učenika i njihovih roditelja prema online, kombinovanoj i redovnoj nastavi matematike. Nakon navedenog ustavovljeno je da li učenici u periodu kombinovane nastave postižu bolje rezultate ili u periodu redovne nastave.

Sumirano sve navedeno vidimo da je naša i glavna hipoteza potvrđena. I to raznolikost u izvođenju nastave (kombinovana ili redovna) matematike ne utječe na krajnje znanje učenika.

6. PRILOZI

ANKETNI UPITNIK ZA RODITELJE

Dragi roditelji,

Molim Vas da odgovorite na nekoliko pitanja koja se tiču iskustva Vašeg djeteta i Vas s online nastavom matematike. Ovaj upitnik je anonimn i nitko neće znati Vaše odgovore. Molim Vas da na pitanja odgovorite što iskrenije. S obzirom da je generacija u kojoj se nalazi Vaše dijete prva koja prolazi kroz iskustvo online nastave matematike (kombinovani model tj. redovna nastava sa upotrebom Google classroom), važno nam je da ispitamo Vaše mišljenje kako bismo nešto iz ovog naučili i unaprijedili.

Spol (zaokružite broj)

1. Muški 2. Ženski

Stručna sprema (zaokružite broj):

1. NKV - bez škole i nezavršena osnovna škola
2. PKV, NSS - osnovna škola
3. KV, VKV - srednja škola do 3 god.
4. SSS - srednja škola u trajanju od 4 i više godina i gimnazija
5. VŠS - 1. stupanj fakulteta, stručni studij i viša škola
6. VSS - fakultet (diplomirani), akademija, magisterij
7. Doktorat

Status (zaokružite broj):

1. Zaposlen 2. Nezaposlen 3. Penzioner

Tvrdnje koje slijede odnose se na nastavu matematike. Zaokruživanjem brojeva odredi koliko se slažeš sa svakom navedenom tvrdnjom pri čemu brojevi označavaju sljedeće odgovore:

- 1= uopće se ne slažem
2= većinom se ne slažem
3= ne znam, ne mogu procijeniti
4= većinom se slažem
5= u potpunosti se slažem

Zaokruži u tabeli vašu procjenu navedenih tvrdnji.

1. Moje dijete voli matematiku i nastava matematike mu je zanimljiva	1	2	3	4	5
2. Zadovoljan/na sam kombinovanom nastavom matematike koju pohađa moje dijete (redovna nastava i upotreba Google classroom)	1	2	3	4	5
3. U dosadašnjem radu koristeći kombinovanu nastavu Vašem djetetu je potrebna pomoć za savladavanje nastavnog gradiva (instrukcije)	1	2	3	4	5
4. Uz pomoć sadržaja koje dijete dobija na Google classroom lakše savladava gradivo iz matematike.	1	2	3	4	5
5. Volio/la bih da za nastavu matematike i nakon pandemije koristi se Google classroom .	1	2	3	4	5
6. Uz pomoć Google classroom kontrolišem ra djeteta u nastavi matematike	1	2	3	4	5

7. Zadovoljan/a sam platformom koju koristi moje dijete u nastavi matematike (Google classroom).	1	2	3	4	5
8. Uz pomoć Google classroom moje dijete stiže završiti zadaću i vježbe koje ne završi na času.	1	2	3	4	5
9. Kod kuće dijete ima motivaciju za rad, jer sve nejasnoće može otkloniti pomoću Google classrooma i sadržaja koje nastavnik objavi.	1	2	3	4	5
10. Nastavnica je uzrok nezadovoljstva nastavom matematike kod Vašeg djeteta	1	2	3	4	5
11. Učenici s kojimamoje dijete ide u razred i druži se su uzrok nezadovoljstva nastavom matematike kod djeteta.	1	2	3	4	5
12. Nastavno gradivo koje djetetu nije zanimljivo je uzrok nezadovoljstva Vašeg djeteta nastavom matematike.	1	2	3	4	5
13. Nastavnica ne daje dovoljno materijala i zadataka za vježbu kako bi dijete uvježbalo zadatke iz nove lekcije.	1	2	3	4	5
14. Nastavnica daje puno zadataka za zadaću.	1	2	3	4	5
15. Nakon što pregledam Google classroom (učionicu matematike), pokušavam da pomognem djetetu da bolje razumije sadržaje koji su postavljeni.	1	2	3	4	5
16. Svaki dan moje dijete vježba matematiku.	1	2	3	4	5
17. Znanje koje dijete usvaja na časovima matematike vrlo je korisno za njegov život.	1	2	3	4	5
18. Dobar nastavnik je dobar motiv za učenje matematike.	1	2	3	4	5
19. Sadržaji koje nastavnica postavi na Google classroom su puno bolji za savladavanje gradiva nego na času matematike.	1	2	3	4	5
20. Pokušavam da pomognem djetetu u radu nakon što pregledam Google classroom (učionicu matematike).	1	2	3	4	5

Koji vid nastave je po Vašem mišljenju najbolji za savladavanje sadržaja iz nastave matematike (zaokruži broj):

1. ONLINE (nastava se odvija putem interneta, tj. nastavnik postavlja sadržaje i šalje upute putem Google classroom)

2. KOMBINOVANA (Čas traje 30 min. i nastavnik sadržaj dodatno obrazloži tj. postavlja na Google classroom)

3. REDOVNA (Čas traje 45 min. i nema upotrebe Google classroom)

ANKETNI UPITNIK ZA RODITELJE II

Dragi roditelji,

Molim Vas da odgovorite na nekoliko pitanja koja se tiču iskustva Vašeg djeteta i Vas s nastavom matematike. Ovaj upitnik je anonim i nitko neće znati Vaše odgovore. Molim Vas da na pitanja odgovorite što iskrenije. S obzirom da je generacija u kojoj se nalazi Vaše dijete prva koja je prolazila kroz iskustvo online nastave matematike (kombinovani model tj. redovna nastava sa upotrebom Google classroom), važno nam je da ispitamo Vaše mišljenje kako bismo nešto iz ovog naučili i unaprijedili.

Spol (zaokružite broj)

1. Muški 2. Ženski

Stručna sprema(zaokružite broj):

1. NKV - bez škole i nezavršena osnovna škola
2. PKV, NSS - osnovna škola
3. KV, VKV - srednja škola do 3 god.
4. SSS - srednja škola u trajanju od 4 i više godina i gimnazija
5. VŠS - 1. stupanj fakulteta, stručni studij i viša škola
6. VSS - fakultet (diplomirani), akademija, magisterij
7. Doktorat

Status (zaokružite broj):

1. Zaposlen 2. Nezaposlen 3. Penzioner

Tvrđnje koje slijede odnose se na nastavu matematike. Zaokruživanjem brojeva odredi koliko se slažeš sa svakom navedenom tvrdnjom pri čemu brojevi označavaju sljedeće odgovore:

- 1= uopće se ne slažem
2= većinom se ne slažem
3=ne znam, ne mogu procijeniti
4= većinom se slažem
5=u potpunosti se slažem

Zaokruži u tabeli vašu procjenu navedenih tvrdnji.

1. Moje dijete voli matematiku i nastava matematike mu je zanimljiva	1	2	3	4	5
2. Zadovoljan/na sam kombinovanom nastavom matematike koju je pohađalo moje dijete (redovna nastava i upotreba Google classroom)	1	2	3	4	5
3. U dosadašnjem radu koristeći kombinovanu nastavu Vašem djetetu je bila potrebna pomoć za savladavanje nastavnog gradiva (instrukcije)	1	2	3	4	5
4. Uz pomoć sadržaja koje je dijete dobijalo na Google classroom lakše je savladavalo gradivo iz matematike.	1	2	3	4	5
5. Volio/la bih da za nastavu matematike i dalje djeca koriste Google classroom .	1	2	3	4	5
6. Uz pomoć Google classroom kontrolisao/la sam rad djeteta u nastavi matematike	1	2	3	4	5
7. Zadovoljan/a sam platformom koju su koristila djeca u nastavi matematike (Google classroom).	1	2	3	4	5
8. Uz pomoć Google classroom moje dijete je stizalo završiti zadaću i vježbe koje ne završi na času.	1	2	3	4	5
9. Kod kuće dijete je imalo motivaciju za rad, jer sve nejasnoće moglo je otkloniti pomoću Google classrooma i sadržaja koje nastavnik objavi.	1	2	3	4	5

10. Nastavnica je uzrok nezadovoljstva nastavom matematike kod Vašeg djeteta	1	2	3	4	5
11. Učenici s kojimamoje dijete ide u razred i druži se su uzrok nezadovoljsta nastavom matematike kod djeteta.	1	2	3	4	5
12. Nastavno gradivo koje djetetu nije zanimljivo je uzrok nezadovoljstva Vašeg djeteta nastavom matematike.	1	2	3	4	5
13. Nastavnica ne daje dovoljno materijala i zadataka za vježbu kako bi dijete uvježbalo zadatke iz nove lekcije.	1	2	3	4	5
14. Nastavnica daje puno zadataka za zadaću.	1	2	3	4	5
15. Nakon što pregledam svesku (iz matematike), pokušavam da pomognem djetetu da bolje razumije sadržaje koji su učili na času.	1	2	3	4	5
16. Svaki dan moje dijete vježba matematiku.	1	2	3	4	5
17. Znanje koje dijete usvaja na časovima matematike vrlo je korisno za njegov život.	1	2	3	4	5
18. Dobar nastavnik je dobar motiv za učenje matematike.	1	2	3	4	5
19. Sadržaji koje je nastavnica postavljala na Google classroom su puno bolji za savladavanje gradiva nego na času matematike.	1	2	3	4	5
20. Pokušavam da pomognem djetetu u radu nakon što pregledam svesku matematike od svog djeteta.	1	2	3	4	5

Koji vid nastave je po Vašem mišljenju najbolji za savladavanje sadržaja iz nastave matematike (zaokruži broj):

1. ONLINE (nastava se odvija putem interneta,tj. nastavnik postavlja sadržaje i šalje upute putem Google classroom)
2. KOMBINOVANA (Čas traje 30 min. i nastavnik sadržaj dodatno obrazloži tj. postavlja na Google classroom)
3. REDOVNA (Čas traje 45 min. i nema upotrebe Google classroom)

ANKETNI UPITNIK ZA UČENIKE

Dragi učenice,

Molim te da odgovoriš na nekoliko pitanja koja se tiču tvog iskustva s online nastavom matematike. Ovaj upitnik je anonimn i nitko neće znati tvoje odgovore. Molim te da na pitanja odgovoriš što iskrenije. Popunjavanje upitnika i odgovori neće utjecati na tvoje ocjene u školi niti na odnos nastavnika prema tebi. Obzirom da je vaša generacija prva koja prolazi kroz iskustvo online nastave matematike (kombinovani model tj. redovna nastava sa upotrebom Google classroom), važno nam je da ispitamo vaše mišljenje kako bismo nešto iz ovog naučili i unaprijedili.

Spol:

1. Muški

2. Ženski

Razred: _____

Zaključna ocjena iz matematike na I polugodištu: _____

Tvrdnje koje slijede odnose se na nastavu matematike. Zaokruživanjem brojeva odredi koliko se slažeš sa svakom navedenom tvrdnjom pri čemu brojevi označavaju sljedeće odgovore:

1= uopće se ne slažem

2= većinom se ne slažem

3= ne znam, ne mogu procijeniti

4= većinom se slažem

5= u potpunosti se slažem

Zaokruži u tabeli vašu procjenu navedenih tvrdnji.

1. Nastava matematike mi je zanimljiva i volim matematiku	1	2	3	4	5
2. Sviđa mi se kombinacija redovne nastave i upotrebe Google classroom u nastavi matematike	1	2	3	4	5
3. Za savladavanje gradiva iz matematike koristim pomoć drugih (instrukcije).	1	2	3	4	5
4. Uz pomoć sadržaja koje dobijem na Google classrom lakše savladavam sadržaje iz matematike.	1	2	3	4	5
5. Volio/la bih da za nastavu matematike koristimo Google classroom i nakon pandemije.	1	2	3	4	5
6. Upotrebom Google classrooma moji roditelji kontrolišu moj rad sa časova matematike.	1	2	3	4	5
7. Zadovoljan/a sam platformom koju koristimo (Google classroom)	1	2	3	4	5
8. Uz pomoć Google classroom stižem završiti zadaću i vježbe koje ne završim na času.	1	2	3	4	5
9. Kod kuće imam motivaciju za rad, jer sve nejasnoće mogu otkloniti pomoću Google classrooma i sadržaja koje nastavnik objavi.	1	2	3	4	5
10. Nastavnica je uzrok nezadovoljstva nastavom matematike	1	2	3	4	5
11. Učenici s kojima idem u razred su uzrok mog nezadovoljstva nastavom matematike (ometaju nastavu)	1	2	3	4	5
12. Nastavno gradivo koje ne mogu savladati je uzrok nezadovoljstva nastavom matematike	1	2	3	4	5

13. Nastavnica ne daje dovoljno materijala i zadataka kako bismo uvijek zadržali zadatke iz nove lekcije	1	2	3	4	5
14. Nastavnica daje puno zadataka za zadaću.	1	2	3	4	5
15. Svakodnevno moji roditelji mi pomažu oko pisanja zadaće, pojašnjavanja gradiva, učenja, pripremanja za nastavu i slično...	1	2	3	4	5
16. Svaki dan vježbam matematiku.	1	2	3	4	5
17. Znanje koje usvajam na časovima matematike vrlo je korisno za život.	1	2	3	4	5
18. Dobar nastavnik je dobar motiv za učenje matematike.	1	2	3	4	5
19. Sadržaji koje nastavnica postavi na Google classroom su puno bolji za savladavanje gradiva nego na času matematike	1	2	3	4	5
20. Roditelji me motiviraju i podstiču na rad nakon što pregledaju Google classroom (učionicu matematike)	1	2	3	4	5

Koji vid nastave je za tebe najbolji za savladavanje sadržaja iz nastave matematike (zaokruži broj):

1. ONLINE (nastava se odvija putem interneta, tj. nastavnik postavlja sadržaje i šalje upute putem Google classroom)
2. KOMBINOVANA (Čas traje 30 min. i nastavnik sadržaj dodatno obrazloži tj. postavlja na Google classroom)
3. REDOVNA (Čas traje 45 min. i nema upotrebe Google classroom)

ANKETNI UPITNIK ZA UČENIKE II

Dragi učeniče,

Molim te da odgovoriš na nekoliko pitanja koja se tiču tvog iskustva s nastavom matematike. Ovaj upitnik je anonim i nitko neće znati tvoje odgovore. Molim te da na pitanja odgovoriš što iskrenije. Popunjavanje upitnika i odgovori neće utjecati na tvoje ocjene u školi niti na odnos nastavnika prema tebi. Obzirom da je vaša generacija prva koja je prošla iskustvo online nastave matematike (kombinovani model tj. redovna nastava sa upotrebom Google classroom), važno nam je da ispitamo vaše mišljenje kako bismo nešto iz ovog naučili i unaprijedili.

Spol:

1. Muški

2. Ženski

Razred: _____

Zaključna ocjena iz matematike na I polugodištu: _____

Tvrđnje koje slijede odnose se na nastavu matematike. Zaokruživanjem brojeva odredi koliko se slažeš sa svakom navedenom tvrdnjom pri čemu brojevi označavaju sljedeće odgovore:

1= uopće se ne slažem

2= većinom se ne slažem

3= ne znam, ne mogu procijeniti

4= većinom se slažem

5= u potpunosti se slažem

Zaokruži u tabeli vašu procjenu navedenih tvrdnji.

1. Nastava matematike mi je zanimljiva i volim matematiku	1	2	3	4	5
2. Sviđa mi se kombinacija redovne nastave i upotrebe Google classroom u nastavi matematike	1	2	3	4	5
3. Za savladavanje gradiva iz matematike koristim pomoć drugih (instrukcije).	1	2	3	4	5
4. Uz pomoć sadržaja koje sam dobio/la na Google classrom lakše sam savladavao/la sadržaje iz matematike.	1	2	3	4	5
5. Volio/la bih da za nastavu matematike koristimo Google classroom.	1	2	3	4	5
6. Upotrebom Google classrooma moji roditelji kontrolisali su moj rad sa časova matematike.	1	2	3	4	5
7. Zadovoljan/a sam platformom koju smo koristili (Google classroom)	1	2	3	4	5
8. Uz pomoć Google classroom stizao/la sam završiti zadaću i vježbe koje ne završim na času.	1	2	3	4	5
9. Kod kuće sam imao/la motivaciju za rad, jer sve nejasnoće sam mogao/la otkloniti pomoću Google classrooma i sadržaja koje nastavnica objavi.	1	2	3	4	5
10. Nastavnica je uzrok nezadovoljstva nastavom matematike	1	2	3	4	5
11. Učenici s kojima idem u razred su uzrok mog nezadovoljstva nastavom matematike (ometaju nastavu)	1	2	3	4	5
12. Nastavno gradivo koje ne mogu savladati je uzrok nezadovoljstva nastavom matematike	1	2	3	4	5
13. Nastavnica ne daje dovoljno materijala i zadataka kako bismo uvijek bili zadatke iz nove lekcije	1	2	3	4	5
14. Nastavnica daje puno zadataka za zadaću.	1	2	3	4	5

15. Svakodnevno moji roditelji mi pomažu oko pisanja zadaće,pojašnjavanja gradiva,učenja,pripremanja za nastavu i slično...	1	2	3	4	5
16. Svaki dan vježbam matematiku.	1	2	3	4	5
17. Znanje koje usvajam na časovima matematike vrlo je korisno za život.	1	2	3	4	5
18. Dobar nastavnik je dobar motiv za učenje matematike.	1	2	3	4	5
19. Sadržaji koje je nastavnica postavljala na Google classroom su puno bolji za savladavanje gradiva nego na času matematike	1	2	3	4	5
20. Roditelji su me motivirali i podsticali na rad nakon što pregledaju Google classroom (učionicu matematike)	1	2	3	4	5

Koji vid nastave je za tebe najbolji za savladavanje sadržaja iz nastave matematike (zaokruži broj):

1. ONLINE (nastava se odvija putem interneta,tj. nastavnik postavlja sadržaje i šalje upute putem Google classroom)
2. KOMBINOVANA (Čas traje 30 min. i nastavnik sadržaj dodatno obrazloži tj. postavlja na Google classroom)
3. REDOVNA (Čas traje 45 min. i nema upotrebe Google classroom)

7. LITERATURA

Knjige:

1. Bognar, L./Matijević, M. (2002.) Didaktika - drugo izmijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb, 421 str. Bognar, L. (2001.)
2. Čudina, Obradović M. (1991.) Metoda i tehnike istraživanja u odgoju i obrazovanju, Zagreb, Školska knjiga
3. Kadum, V. (1996), Znanje matematike učenika osnovne škole. U: Bjelovarski učitelj, Bjelovar, broj 1–2.
4. Goleman, D. (1996). Emotional Intelligence. Why It Can Matter More than IQ. Learning, 24, 49-50.
5. N Hrvatić, M Sablić. Pedagogijska istraživanja 5 (2), 197-206, 20
6. Tanacković, S. (1978), Razvijanje stvaralačkog mišljenja u suvremenoj nastavimatematike od I. do IV. razreda osnovne škole. U: Naša škola, Sarajevo, broj 9–10.
7. Jahson W. David, Johnson T. Roger, Cooperative Learning and Social Interdependence Theory, Theory and Research on Small Groups, 2002.
8. Matijević, M. i Radovanović, D. (2011). Nastava usmjerena na učenika. Zagreb: Školske novine.
9. Ninčević, M. (2009). Interkulturalizam u odgoju i obrazovanju: Drugi kao polazište. Nova prisutnost, VII (1), 59-83.
10. Palekčić, M. (2005), Utjecaj kvalitete nastave na postignuća učenika. Pedagogijska istraživanja, 2 (2), 209–233.
11. Petz, B. i dr.: Psihologijski riječnik, Prosvjeta, Zagreb, 1992.
12. Pinter J., Petrović N., Sotirović V., Lipovac D. (1996) Opšta metodika nastave matematike, Sombor, Učiteljska škola
13. Pivac, J. (1995). Klaus-Jürgen Tillmann, ur.: Teorije škole. Politička misao, 32 (2), 213-216.
14. Pranjić, M. (2012). Antipedagogija i suvremeni koncepti odgoja. Pedagogijska istraživanja, 9 (1/2), 9-22
15. Previšić, V. (2007), Pedagogija i metodologija kurikuluma. U: Previšić, V. (ur.) Kurikulum: teorije, metodologija, sadržaj, struktura. Školska knjiga: Zagreb, str. 15–37.
16. Pregledni rad. Pedagoške vrijednosti poznavanja stilova učenja. Esmeralda Sunko ; Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu
17. Sead Rešić, Metodika nastave matematike, Tuzla, Papir Karton Tuzla, 2013.
18. Selimović, H., Rodić, N., Selimović, N. (2013). Metodologija istraživanja, Travnik: Univerzitet u Travniku, Edukacijski fakultet.
19. Stoll, L., Fink, D. (1996). Mijenjajmo naše škole. Kako unaprijediti djelotvornost i kvalitetu škola. Zagreb: Educa.
20. Westbury, I. (2000), Teaching as Reflective Practice: What Might Didaktik Teach Curriculum? U: Westbury, I., Hopmann, S., Riquarts, K. (ur.), Teaching as a Reflective Practice: The German Didaktik Tradition. Mahwah, NJ: Erlbaum, str. 15–40
21. Weiner, B. (1985) An Attributional Theory of Achievement Motivation and Emotion. Psychological Review, 92, 548-573.

Internet izvori i naučni/stručni članci:

22. <https://hrcak.srce.hr/file/40236>
23. <https://hrcak.srce.hr/82182>
24. file:///C:/Users/medih/Downloads/samovrednovanje_u_procesu_upravljanja_kvalitetom_srednjoskolskog_obrazovanja.pdf
25. https://fbihvlada.gov.ba/bosanski/aktuelno_v2.php?akt_id=8420
26. <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/bTsBUE4N5GM=>
27. <http://normala.ba/2020/04/15/online-nastava-u-bih-roditelji-najvaznija-karika-izmedju-skole-i-djece/>
28. https://drive.google.com/file/d/1HG1X_5p7eSY2pGR6gmxZ2AOR1fRCANeJ/view
29. <https://www.media.ba/bs/magazin/kada-se-skola-preseli-na-internet>
30. <https://repozitorij.pmf.unizg.hr/islandora/object/pmf%3A6155/datastream/PDF/view>
31. <https://www.asoo.hr/UserDocsImages/TT/1.%20HR%20-%20Zajedni%C4%8Dka%20na%C4%8Dela%20-%202005.pdf>
32. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Obrazovanje>
33. http://ff.unsa.ba/files/zavDipl/17_18/ped/ZDR-Semina-Sehovic.pdf
34. <https://repozitorij.mathos.hr/islandora/object/mathos%3A495/datastream/PDF/view>
35. https://bib.irb.hr/datoteka/558915.Socijalne_kompetencije.pdf
36. https://pdfcoffee.com/Učenje_matematike_više_nego_većine_stvari_podsjeća_na_izgradnju_vrlo_visoke_zgrade_Najbitniji_su_temelji_A_oni_se_u_matematici_polažu_od_samih_početaka_formalnog_obrazovanja_Kao_što_se_na_lošim_temeljima_ne_može_izgraditi_solidna_zgrada_tako_se_s_nedovoljnim_predznanjem_ne_može_smisleno_s_razumijevanjem_naučiti_matematiku_/seminarski-rad-iz-didaktike-pdf-free.html

VJEŠTAČKA INTELIGENCIJA U FUNKCIJI PREDVIĐANJA I PREVENCIJE NASILJA

Sažetak

Nasilje je globalni problem kome je razvoj visoke tehnologije pružio nove mogućnosti širenja i djelovanja koje ranije nisu bile poznate ili moguće. Posebno je izražena opasnost koja u tom smislu prijeti mlađoj populaciji koja je najveći konzument popularnih aplikacija za zabavu i socijalne aktivnosti koje visoka tehnologija nudi. Nasuprot ovim potencijalnim opasnostima od implementacije naprednih tehnika obrade i distribucije podataka, stoji mogućnost da se upravo one iskoriste za predviđanje i prevenciju nasilja na veoma efikasan način. Tu se prije svega misli na vještačku inteligenciju, mašinsko učenje i big data. U ovom radu daje se prikaz nekih od popularnih tehnika.

Ključne riječi: Govor mržnje, Mašinsko učenje, Prevencija nasilja, Vještačka inteligencija

Goran Popovic
Goran Djukanovic

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE FUNCTION OF VIOLENCE PREDICTION AND PREVENTION

Abstract

Violence is a global problem to which the development of high technology has provided new possibilities of expansion and action that were not previously known or possible. The danger that threatens the younger population, which is the biggest consumer of popular applications for entertainment and social activities offered by high technology, is particularly expressed. In contrast to these potential dangers from the implementation of advanced data processing and distribution techniques, there is the possibility of using them to predict and prevent violence in a very effective way. First of all, this refers to artificial intelligence, machine learning and big data. This paper presents these possibilities.

Key words: Hate speech, Machine learning, Violence prevention, Artificial intelligence

1. Uvod

Socijalne medijske platforme su osnovno sredstvo za komunikaciju savremenog doba. Korisnici preko njih dijele svoja razmišljanja i iskustva, vrše ličnu promociju i uspostavljaju nove kontakte. Ne može se negirati doprinos društvenih mreža bržem uspostavljanju kontakata i pristupu željenim informacijama. Međutim, opšta, gotovo neograničena, dostupnost informacija i globalna povezanost sa osobama koje se identifikuju ili ne na mreži, te mogućnost prezentovanja svih dobijenih podataka preko javnih sistema i mreža, predstavljaju izuzetno

¹ Evropski fakultet "Kallos" Beograd, popovic.goran@bk.ru

² Panevropski univerzitet „Apeiron“ Banja Luka, djukanovicg@gmail.com

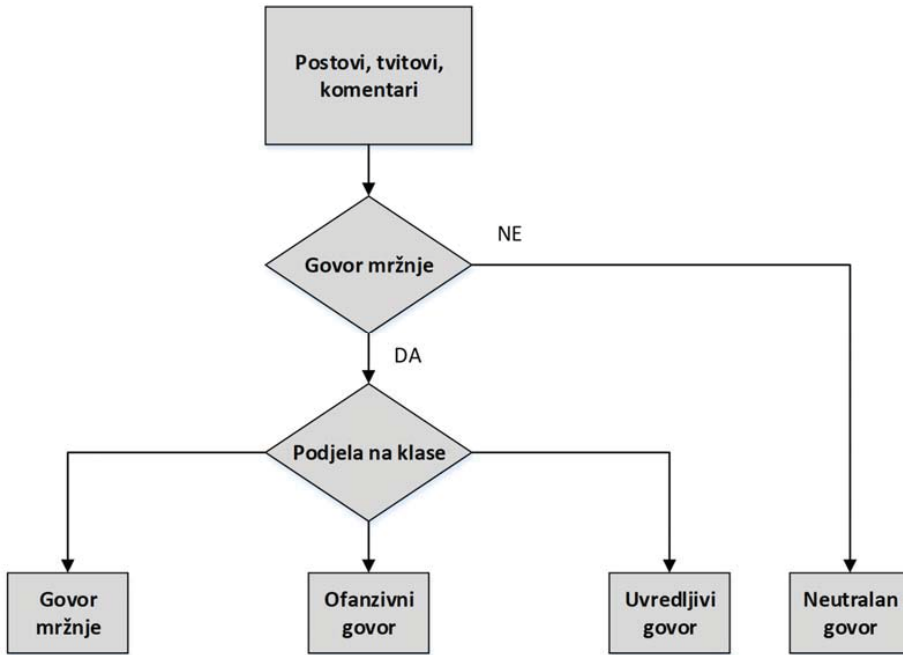
plodno tlo za zloupotrebe različitih vrsta, između ostalog najavu ili organizovanje nasilja. Sa druge strane, korišćenje javnih sistema za razmjenu informacija otvara prostor za pravovremenu identifikaciju loših namjera te preventivno djelovanje koje će na vrijeme spriječiti njihovo izvršavanje. Govor mržnje na društvenim mrežama je osnovni indikator mogućeg nasilja fizičkog ili verbalnog. Ne radi se o pojavi čiji nastanak vezujemo za savremeno doba ali u današnje vrijeme su na raspolaganju sredstva digitalne komunikacije koja omogućava njeno širenje na globalni auditorijum pa možemo reći da se svi negativni efekti u potpunosti očituju putem televizije i Interneta. Socijalne mreže generišu enormne količine podataka u obliku tvitova i komentara korisnika gdje se nerijetko nalaze elementi govora mržnje i indikatori mogućeg nasilja. Pod govorom mržnje podrazumijeva se komunikacija koja je ofanzivna, zlonamjerna i diskriminirajuća prema pojedincima ili grupama, zbog njihove rase, nacionalne pripadnosti, pola, religije, mišljenja, životnih, političkih ili ideoloških stavova itd. [1]. Kako su mogućnosti za širenje govora mržnje i različitih vrsta nasilja sve veće, tako jača i potreba za implementacijom inteligentnih alata koji će na vrijeme detektovati opasne pojave i tako doprinijeti prevenciji nasilja u društvu. Ovi alati su zasnovani na primjeni tehnika vještačke inteligencije a prije svega mašinskog učenja. Mašinsko učenje (*Machine Learning*) predstavlja poseban nivo implementacije vještačke inteligencije gdje se računarskim sistemima omogućava da uče iz postojećih podataka i poboljšavaju svoje performanse u rešavanju određenog zadatka bez programiranja izvedenog od strane čovjeka. Metode mašinskog učenja možemo podijeliti na duboke i plitke [2] i obe od njih posjeduju tehnike koje se mogu iskoristiti za izvršavanje različitih NLP aktivnosti (*natural language processing*) koje analiziraju ljudski govor iz mašinske perspektive, a posebno detekciju govora mržnje koja nas ovdje zanima. U ovom radu se poseban akcenat stavlja na metode klasifikacije teksta u smislu pripadnosti segmenata pojedinim unaprijed definisanim kategorijama. Daćemo prikaz popularnih tehnika za klasifikaciju te uporediti njihove prednosti i mane.

2. Identifikacija i klasifikacija

Identifikacija skupa riječi koje predstavljaju dijelove govora mržnje je jedan od najvažnijih zadataka u čitavom procesu i svakako prvi na redu. Skup može sadržavati riječi jednog jezika ili više njih [3]. Na taj način se dobija riječnik koji sadrži izraze koji se mogu svrstati u negativne. Riječi koje se unose u riječnik se mogu podijeliti u određen broj kategorija. Primjer podjele na četiri kategorije bi mogao biti: Govor mržnje, ofanzivni govor i uvredljivi govor. Sve ostale riječi tretiraju se kao neutralne. Na Slici 1. je prikazan dijagram toka koji se koristi prilikom kategorizacije pojmova. Kategorizacija riječi vrši se po subjektivnom sudu većeg broja anketiranih relevantnih osoba. Potrebno je naglasiti da isti pojmovi, nevezano za jezičke razlike, ne spadaju obavezno u iste kategorije u različitim kulturama. Neki pojmovi koji su u jednoj kulturi izrazito uvredljivi u drugima se smatraju kao neutralni. Zbog toga identifikacija različitih manifestacija govora mržnje nije jednoznačan zadatak i nikako nije jednostavan.

Klasifikacija teksta u sistemima vještačke inteligencije se svodi na algoritme učenja koji se treniraju na označenim tekstualnim obrascima koji u sebi sadrže neke od oblika neprikladnog koji može u sebi sadržavati određene nivoe elemenata mržnje kako je to opisano prethodnim dijagramom toka. Efikasnost ovakvih algoritama mašinskog učenja zavisi od njihove sposobnosti razumijevanja kompleksnih modela i nelinearnih veza unutar skupa analiziranih podataka. Istraživači na raspolaganju imaju veliki broj struktura, arhitektura i tehnika za klasifikaciju teksta [4]. Na Slici 2. je prikaz metoda predloženog od strane autora. Akvizicija teksta i označavanje pojedinačnih riječi je početni korak u svakom algoritmu. Nad predmetnim tekstom se potom vrši prethodna obrada (preprocesiranje) a zatim reprezentacija osobina

pojedinih riječi i njihovo ugrađivanje u predložene modele. Ovim se stvara mogućnost za korišćenje označenih podataka u svrhu treniranja klasifikatora mašinskog učenja. Nakon treniranja modela vrši se nova klasifikacija korišćenjem neoznačenih podataka u cilju utvrđivanja kvaliteta klasifikatora u smislu predikcije novih podataka unutar predefinisanih kategorija potencijalno neprimjerenog tekstualnog sadržaja unutar analiziranih segmenata.

Slika 1. Kategorizacija pojmova u odnosu na govor mržnje

Svaka od faza se sastoji od:

- Prethodne obrade teksta
- Osobina obrazaca izdvojenog teksta (ekstrakcije teksta)
- Klasifikacije teksta

Prethodna obrada kao početni korak i najvažniji za dalji proces, podrazumijeva uklanjanje različitih „šumova“ i „otpada“ u smislu redundantnih i nevažnih podataka te grešaka u spelovanju riječi koje se u potpunosti moraju isčistiti u tekstu. Početni, potpuno sirov tekst se prevodi u sekvence koje su prilagođene postojećim alatima za analizu. Za procjenu sadržaja teksta koriste se različite NLP tehnike koje omogućavaju ekstrakciju značenja pojedinih dijelova teksta. Uklanjaju se svi specijalni znaci, interpukcije, razmaci u tekstu te zamjenice, prijedlozi itd. koji u tekstu nisu relevantni vezano za predmetni problem. Vršiti se i normalizacija teksta tako da se analiza izvrši irelevantno u odnosu na primjenjena velika ili mala slova. Potom se vrši analiza nad preostalim dijelovima teksta u pogledu postavljenih kriterijuma koji se prije toga rasčlanjuju na riječi ili specifične tokene. Jedan od popularnih alata koji se koriste u ove svrhe je WordCloud gdje se veličinom i bojom riječi posebno ističu one riječi u analiziranom tekstu koje su označene kao relevantne u smislu govora mržnje. Što se neka riječ češće pojavljuje, to je jasnije izražena, veličinom i bojom.

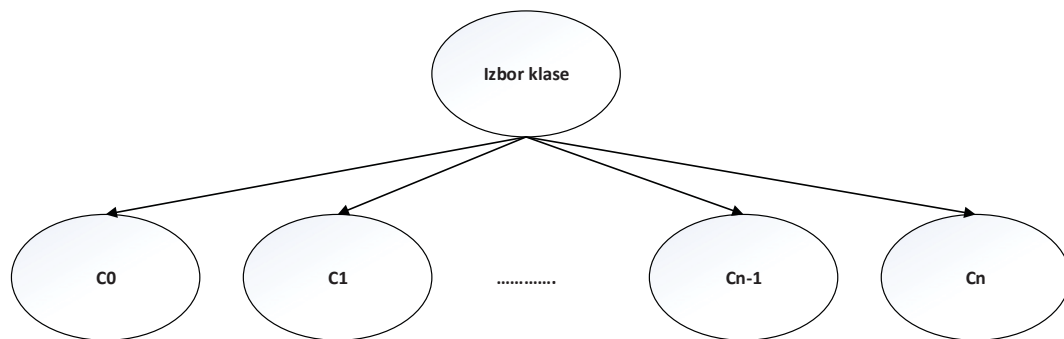
Slika 3. Primjer učestanosti uvredljivog govora u posmatranom tekstu WordCloud aplikacija³

3. Modeli za klasifikaciju teksta bazirani na metodama vještačke inteligencije

Postoji nekoliko popularnih modela za klasifikaciju teksta, od kojih smo izabrali nekoliko za prezentaciju u ovom radu.

Naivna Bayesova klasifikacija

Naivni Bayesov klasifikator je popularna tehnika mašinskog učenja koja se često koristi za klasifikaciju tekstualnih dokumenata dijeleći ih na najmanje dvije grupe a češće na više njih pa tako spada u grupu multinomalnih klasifikacija. Tipičan primjer binarnog odlučivanja je primjena u selekciji elektronske pošte gdje se pošta klasifikuje u željenu i neželjenu. Učenje se vrši kroz analizu unaprijed pripremljenih podataka klasifikovanih po određenim kriterijuma. Sam naziv modela ukazuje da se radi o veoma jednostavnoj tehnici za koju je praksa pokazala da daje sasvim dobre rezultate. Klasifikator djeluje na bazi naive pretpostavke da su svi objekti posmatranja međusobno nezavisni u odnosu na postavljeni cilj te da svaka od karakteristika sa određenom vjerovatnoćom utiče na konačan izbor ne vodeći računa o međusobnim uslovljenostima. Prednost ovog modela je u tome što je zahtijeva relativno malu količinu podataka za učenje koje će omogućiti zadovoljavajuću procjenu parametara neophodnih za klasifikaciju. Na Slici 4. je prikazana blok šema klasifikatora. Klasifikatori su skalabilni i može se dodavati proizvoljan broj klasa kako se procjenjuje njihov uticaj na konačan rezultat.

Slika 4. Bayesova mreža klasifikatora

Bayesova klasifikacija se zasniva na primjeni čuvene Bajesove formule:

$$P(y|x) = \frac{P(y,x)}{P(x)} = \frac{P(x|y)P(y)}{P(x)}$$

(1)

Gdje je y klasa a x je podatak. $P(y)$ je apriorna vjerovatnoća neke klase, $P(y|x)$ aposteriorna vjerovatnoća klase, $P(y,x)$ zdužena vjerovatnoća klase i podatka a $P(x|y)$ funkcija izvjesnosti. Klasifikaciona odluka je svrstavanje podatka u klasu koja je za njega najvjerovatnija tj. ima najveću aposteriornu vjerovatnoću. Da bi se klasifikacija izvršila potrebno je poznavati $P(y)$ i

³ <https://www.forbes.com/sites/rogerdooley/2012/09/18/complaints/?sh=41a23a81cb12> (01.03.2024.)

$P(x|y)$. $P(y)$ je u stvari zastupljenost klase u skupu podataka za učenje i računa se kao $\frac{Count(y)}{Count(x)}$. Svaki x se predstavlja pomoću njegovih n karakteristika gdje važi:

$$P(x|y) = P(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n | y) \quad (2)$$

Koristeći pravilo ulančavanja uslovnih vjerovatnoća i polazeći od pretpostavke da karakteristike koje se koriste prilikom odlučivanja nisu međusobno statistički zavisne tj. poznavanje vrijednosti bilo koje od karakteristika ništa ne govori o vrijednostima ostalih možemo reći da važi:

$$P(x|y) = \prod_{i=1}^n P(x_i|y) \quad (3)$$

tj. uslovna vjerovatnoća svake odluke zavisi samo od klase podataka. Pretpostavka o međusobnoj nezavisnosti gotovo nikada nije potpuno tačna ali značajno olakšava izradu modela.

Klasifikacija zasnovana na modelu slučajnih šuma (Random forest)

Model slučajnih šuma je fleksibilan algoritam za mašinsko učenje jednostavan za implementaciju. Njegovim korišćenjem dobijaju se prilično tačni rezultati bez značajnijeg prilagođavanja parametara. Koristi se kako za klasifikaciju tako i za regresiju. Riječ „šuma“ asocira na to da se algoritam sastoji od upakovanih stabala odlučivanja. Algoritam ima tri glavna hiperparametra koji se moraju postaviti prije učenja, veličinu čvora, broj stabala i broj uzorkovanih karakteristika.

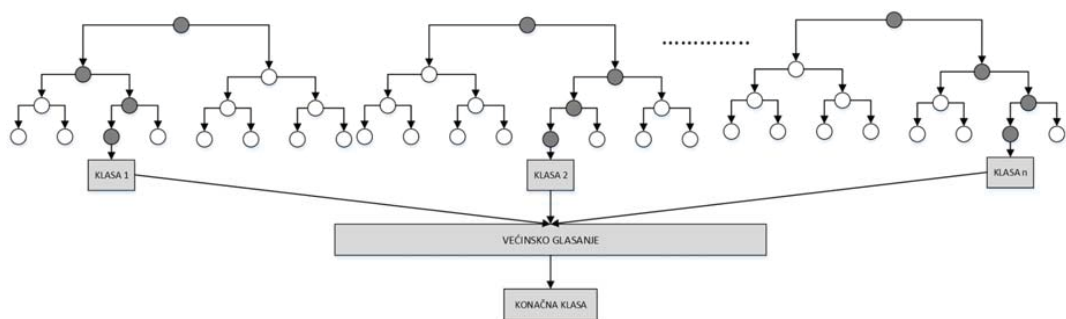
Stablo odlučivanja je tip mašinskog učenja koji se zasniva na binarnim stablima. Svaka grana stabla predstavlja jedan ishod koji vrijednost čvora može poprimiti. Izbor jednog od dva ishoda se vrši po principu IF-THEN, gdje se podaci usmjeravaju kroz stablo sve dok ne dođu do korijena. Postoji nekoliko načina za izradu stabla odluke [6]. Kroz stablo se prolazi od vrha prema korijenu, rekurzivno. Algoritam je precizniji što se sastoji od više stabala odlučivanja ali se performanse smanjuju ako se pređe određena granica dodavanjem previše grana tj. previše mogućnosti za izbor. U svakom čvoru se generišu dva nova podčvora odgovorom na pitanje koji može biti 0 ili 1. Do konačnog čvora se dolazi postavljanjem dovoljnog broja upita. Izbor atributa koji se testiraju u svakom od čvorova vrši se kroz računanje informacione dobiti. Informaciona dobit je očekivana redukcija u entropiji uzrokovana podjelom čvora na dva nova podčvora. Što je redukcija veća, veća je i informaciona dobit. Podjelom čvora po nekom atributu dobija se nova informacija o uzorku čime se smanjuje entropija po izrazu:

$$E(S) = \sum_{i=1}^c -P_i \log_2 P_i \quad (4)$$

Gdje je S početni skup, P je frekvencija pojavljivanja pojedine kategorije u skupu, i je broj kategorije.

Algoritam se sastoji iz slijedećih koraka:

- Iz skupa podataka se uzima n slučajnih zapisa (*bootstrap*)
- Za svaki uzorak se konstruiše posebno stablo odlučivanja
- Svako od stabala odlučivanja generiše sopstveni izlaz
- Konačan izlaz je zasnovan na principu većinskog glasanja

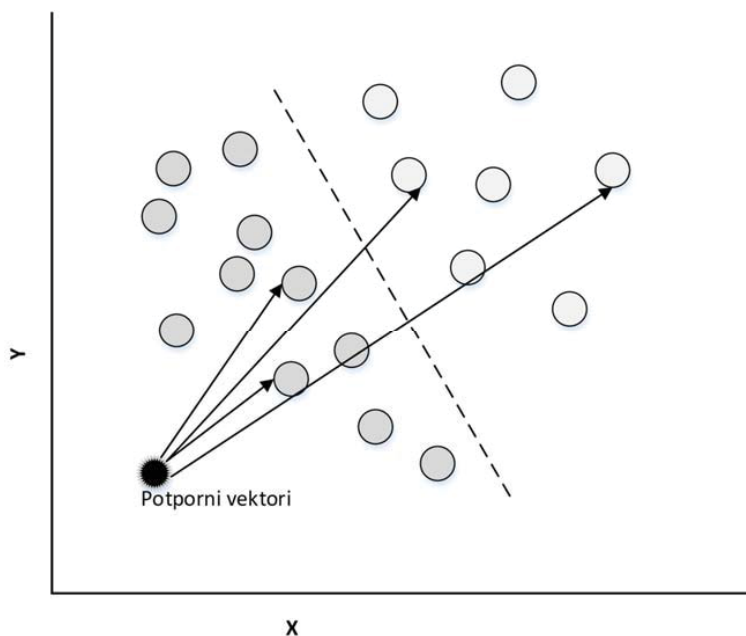
Slika 5. Binarno stablo odlučivanja

Metoda potpornih vektora (Support Vector Machine SVM)

SVM je nadzirani algoritam mašinskog učenja koji se može koristiti u rješavanju klasifikacionih problema [7] i spada u grupu tehnika gdje se klasifikatori generišu automatski. Uzorci podataka se crtaju kao tačke u n -dimenzionalnom prostoru, gdje je n broj karakteristika a vrijednost svake od karakteristika se izražava vrijednošću odgovarajuće koordinate. Klasifikacija se vrši pronalaženjem hiperprostora koji razlikuje dvije klase kao što je pokazano na Slici 6. U ovom slučaju, tekst koji se analizira može se svrstati u jednu od dvije kategorije

1. Govor mržnje, ofanzivan ili uvredljiv govor
2. Neutralan govor

Hiperprostore koji razdvajaju pojedinačne tačke je moguće definisati na različite načine. Uvijek se teži da se postigne maksimalna margina, tj. da se hiperprostori podijele tako da je udaljenost od granice i najbližih tačaka sa obje strane maksimalna. Algoritam se koristi matematičkim funkcijama koje nazivamo kerneli. Kerneli vrše transformaciju ulaznih podataka u željenu formu. Koriste se različite kernel funkcije kao što su: linearne (prikazane na slici), nelinearne, sigmoidne i radijalne bazne funkcije.

Slika 6. Prostor klasifikacije u SVM metodi

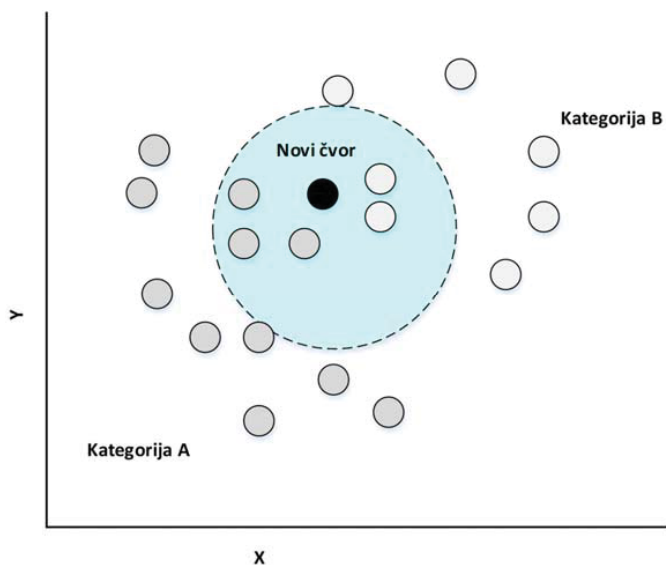
K najbližih susjeda KNN (K-Nearest Neighbors)

KNN algoritam je jedan od najjednostavnijih algoritama mašinskog učenja. Upoređuje sličnosti između novih i raspoloživih klasa podataka i nove podatke smješta u klase koje su im po zadatim kriterijumima najbliže [9]. Koristi se za rješavanje problema regresije a češće klasifikacije. Svrstava se u tzv. lijene algoritme učenja pošto rješenja ne daje trenutno već se testirani podaci u fazi učenja skladište i analiziraju naknadno.

Uzmimo za primjer podjelu na dvije kategorije A i B kako je prikazano na Slici 7. te pojavu nove tačke u sistemu koju je potrebno pridružiti jednoj od kategorija. U prvom koraku algoritma bira se broj K najbližih čvorova koji se koriste za procjenu pripadnosti određenoj kategoriji. Uzmimo npr. da je taj broj u nekom konkretnom slučaju $K=5$. Računamo potom euklidke distance od nove tačke do svih susjednih čvorova prema izrazu:

$$d_{i,j} = \sqrt{(x_2 - x_1)^2 + (y_2 - y_1)^2} \quad (5)$$

Računanjem udaljenosti dobijamo pet najbližih tačaka od kojih su tri u kategoriji A a dvije u kategoriji B pa se po principu većinskog glasanja novi čvor pridružuje kategoriji A. Prednosti KNN algoritma su njegova jednostavnost i robustnost u odnosu na šum u podacima za učenje te veća efektivnost u slučajevima gdje se radi sa velikom količinom podataka za učenje.

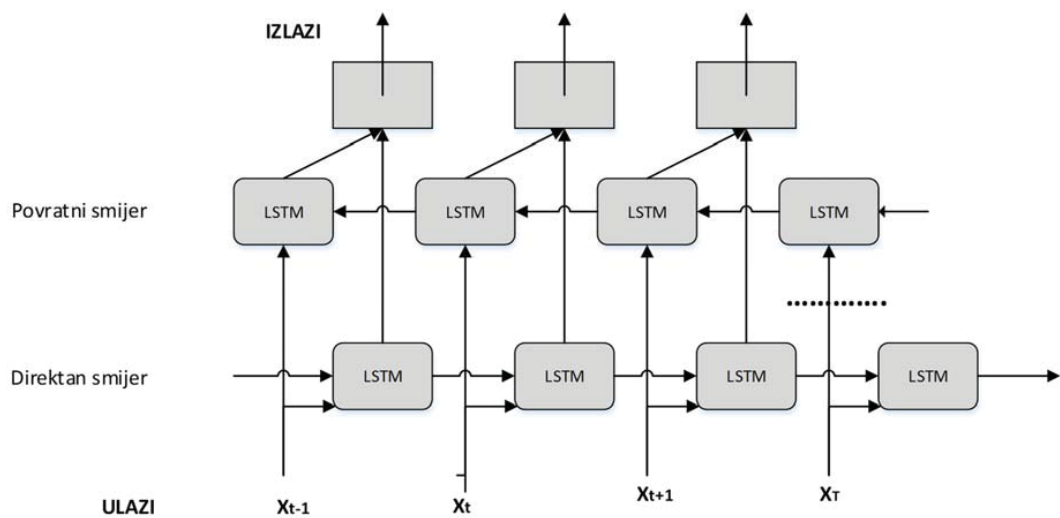

Slika 7. KKN algoritam

Nedostaci algoritma su problem sa određivanjem broja K u nekim slučajevima i dužina izračunavanja koja u nekim situacijama, zavisno od konstelacije na terenu, može dostići velike vrijednosti.

BiLSTM (Bidirectional Long Short-Term Memory) Dvosmjerna duga kratkoročna memorija

Obrada ulaznih podataka se vrši u dva smjera, unaprijed i unazad čime se omogućava analiza sadržaja iz prošlosti i pretpostavljene budućnosti [10]. Na ovaj način se objava neprimjerenog sadržaja detektuje mnogo brže i efikasnije te se performanse klasifikacije značajno povećavaju u odnosu na druge slične tehnike [11]. Neuronske mreže ovog tipa se sastoje iz dva skrivena sloja koja imaju zajedničke izlaze iz dva suprotna smjera izvlačeći zaključke iz prošlosti i vjerovatne budućnosti.

Slika 8. Arhitektura BiLSTM sistema

4. Zaključak

Razvoj efikasnih tehnika za identifikaciju govora mržnje i prevenciju nasilja, verbalnog ili fizičkog je jedan od najznačajnijih zadataka u projektovanju savremenih a posebno budućih globalnih socijalnih mreža. Svedostupnost mreža predstavlja savršeno tlo za razvoj svih vrsta napada na lični integritet i fizičku sigurnost pojedinaca ali i bezbjednost cijelog društva. Značajan procenat sigurnosnih prijetnji je moguće otkriti na vrijeme upotrebom odgovarajućih tehnika za prepoznavanje loših namjera kroz pisani, javno objavljeni tekst. U radu su prezentovane tehnike za klasifikaciju teksta u modelima mašinskog učenja koje su primjenljive na detekciju govora mržnje u javnim socijalnim mrežama. Klasifikacija se može vršiti binarno, na način da se neki tekst kategorizuje kao nepoželjan ili ne a moguće je uvesti više kategorija kako bi se izvršila gradacija detektovanog govora mržnje. Istakli smo značaj početnih faza u modelu, prije svega identifikacije nepoželjnih sentenci ali i prečišćavanja teksta od različitih vrsta šuma. Upotrebom klasifikacionih modela na izabranim uzorcima te kroz mašinsko učenje nad dostupnim podacima algoritmi se treniraju da prepoznaju definisani govor mržnje praveći razliku između uvredljivog i neutralnog sadržaja. Sistem treba da sadrži intuitivne interfejse te biti sposoban da preduzme proaktivne mjere koje će nametnuti odgovorno ponašanje na društvenim mrežama.

LITERATURA

1. Dewani, M. Memon and S Bhatti, “Cyberbullying detection: Advanced preprocessing techniques & deep learning architecture for roman urdu data,” *Journal of Big Data*, vol. 8, no. 1, pp. 1–20, 2021.
2. Abadi M, Agarwal A, Barham P, Brevdo E, Chen Z, et al (2015) TensorFlow: Large-scale machine learning on heterogeneous systems. Tech. rep., Google Brain Team
3. Sindhu Abro, Sarang Shaikh, Zafar Ali, Sajid Khan, Ghulam Mujtaba, and Zahid Hussain Khand. Automatic hate speech detection using machine learning: A comparative study. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 11(8):484–491, 2020.
4. Kowsari K, Jafari Meimandi K, Heidarysafa M, Mendu S, Barnes L, Brown D. Text Classification Algorithms: A Survey. *Information*. 2019; 10(4):150.
5. Gregorius Airlangga, Comparative Analysis of Machine Learning Algorithms for Detecting Fake News: Efficacy and Accuracy in the Modern Information Ecosystem, January 2024, *Journal Of Computer Networks Architecture and High Performance Computing* 6(1):354-363
6. From a Single Decision Tree to a Random Forest [online], R. Silipo, dostupno na: From a Single Decision Tree to a Random Forest | by Rosaria Silipo | Towards Data Science [pristup 11.3.2024.]
7. Kecman V. () Support Vector Machines – An Introduction. In: Wang L. (eds) Support Vector Machines: Theory and Applications. Studies in Fuzziness and Soft Computing, vol 177. Springer, Berlin, Heidelberg
8. Guo G., Wang H., Bell D., Bi Y., Greer K. (2003) KNN ModelBased Approach in Classification. In: Meersman R., Tari Z., Schmidt D.C. (eds) On The Move to Meaningful Internet Systems 2003: CoopIS, DOA, and ODBASE. OTM 2003. Lecture Notes in Computer Science, vol 2888. Springer, Berlin, Heidelberg
9. Cover, T., & Hart, P. (1967). Nearest neighbor pattern classification. *IEEE transactions on information theory*, 13 (1), 21-27.
10. J. A. García-Díaz, M. Cánovas-García, R. Colomo-Palacios and R. Valencia-García, “Detecting misogyny in Spanish tweets. An approach based on linguistics features and word embeddings,” *Future Generation Computer Systems*, vol. 114, no. 1, pp. 506–518, 2021.
11. Thomas Davidson, Dana Warmsley, Michael Macy, and Ingmar Weber. 2017. Automated Hate Speech Detection and the Problem of Offensive Language. In *Proceedings of the Eleventh International AAAI Conference on Web and Social Media (ICWSM 2017)*, pages 512–515, Montreal.
12. Vel, S.S. Pre-Processing techniques of Text Mining using Computational Linguistics and Python Libraries. In *Proceedings of the 2021 International Conference on Artificial Intelligence and Smart Systems (ICAIS)*, Coimbatore, India, 25–27 March 2021; IEEE: Manhattan, NY, USA, 2021; pp. 879–884.

MOBING U USLOVIMA NOVIH TEHNOLOGIJA

Apstrakt

Zaštita zaposlenih je predmet izučavanja mnogih naučnih disciplina, jer ima reperkusije u više oblasti. Predmet je medicine jer narušava najvažniju vrijednos čovjeka-zdravlje, predmet je psihologije, jer mobing ima crte oštećene ličnosti, a oštećenje se javlja i kod žrtve, sociologije jer zadire u živote svih zaposlenih u firmi kao mjestu dešavanja do društva u totalitetu, politikologije, filozofije rada, estetike, etike rada i tome slično. Naravno predmet je i prava, radnog, kao jednog sistema nauke o radu, koja pruža posebnu zaštitu pojedinim zaposlenim i opštu zaštitu svih zaposlenih. Opšta zaštita se ostvaruje kao zaštita fizičkog integriteta zaposlenog od štetnog dejstva uslova rada i zaštita moralnog integriteta zaposlenog. U Evropskoj Konvenciji o ljudskim pravima iz 1950.godine postoje određena prava socijalno-ekonomska koja se mogu dovesti u vezu sa današnjim mobingom. Ustavi oba entiteta posjeduju odredbe koje regulišu zaštitu moralnog integriteta zaposlenog, a regulisana je i pravnim aktima radnog prava, Zakonom o radu Republike Srpske, Zakonom o zaštiti od diskriminacije i Zakon o zaštiti od uznemiravanja. Sudska praksa ne obiluje presudama iz ove oblasti, jer nije lako dokazivo, te teže se radnici odlučuju da tuže. Navedeno je bazirano na "tradicionalnim" oblicima mobinga, no život je mnogo brži od pravne norme, tehnika i tehnologija dovode do mobinga u novim uslovima, kome treba ići u susret. Radnopravni okvir moralnog integriteta zaposlenog i dalje je fokusiran na zabranu diskriminacije, zabranu zlostavljanja na radu, zaštiti ličnih podataka zaposlenog, zaštiti od zloupotrebe prava i kodeksima profesionalnog i etičkog ponašanja, samo se navedeno manifestuje u novim uslovima. Informacioni sistemi koji su danas osnov svakog rada velikim dijelom su usmenu komunikaciju preusmjerili na email-ove, pravni akti su u digitalnim formama unutar kolektiva, ustanovljena je i poslovna platforma za predstavljanje lica i zanimanja linkedin, pored drugih društvenih mreža na kojima se takođe mogu objavljivati poslovne informacije i štetiti ugledu lica i firme. Kretanje i napredak su neminovnost življenja, zato je potrebno cjeloživotno učenje, da bi se spriječilo kršenje dispozicije, jer informacije su oružje današnjice. Te stoga, pitamo se, kako spriječiti mobing, elektronsko uznemiravanje i zlostavljanje putem novih tehnologija, kako ukazati na važnost zaštite ličnih podataka u prevenciji mobinga?

Ključne riječi: zaštita moralnog integriteta zaposlenog, mobing, zlostavljanje na radu, diskriminacija.

Abstract

Protection of employees is the subject of study in many scientific disciplines, because it has repercussions in several areas. It is an object of medicine because it violates the most important value human-health, is a subject of psychology, because a mobster has traits of a damaged personality, and damage also occurs in the victim, sociology because it affects everyone's lives from employees in the company as a place of events to society as a whole, political science,

¹ Mješoviti Holding „Elektroprivreda Republike Srpske“ Matično preduzeće a.d. Trebinje, Zavisno elektrodistributivno preduzeće „ELEKTRO-BIJELJINA“ a.d. Bijeljina, Majevička 97, doktorand Evropski univerzitet Brčko Distrikt, pravni fakultet, milkicapetrovic5@gmail.com

work philosophy, aesthetics, work ethics and the like. Of course it is also the subject of labor law, as a system of labor science, which provides a special protection of individual employees and general protection of all employees. General protection is achieved as a protection of the employee's physical from the harmful effect of conditions of work and protections of moral integrity of the employee. In the European Convention on human rights, from 1950 there are certain social and economic rights which can be linked to today's mobbing. The constitutions of both entities have provisions regulating the protection of the employee's moral integrity, and is regulated and legal acts of labor law, the Labor Law of the Republic Srpska, the Law on protection against discrimination and the Act on protection against Harassment. Case law does not there are a lot of judgments in this area, because it is not easy to prove, so workers struggle they decide to sue. The above is based on "traditional" forms of mobbing, but life is much faster than the legal norm, technique and technology lead to mobbing in new conditions, which should be met. Labor law framework of moral integrity employee is still focused on the prohibition of discrimination, prohibition abuse at work, protection of employee's personal data, protection from abuse of rights and the codes of professional and ethical behavior, only stated manifest in new conditions. Information system that are today the basis of everyone of work have largely redirected oral communication to emails, legal acts are in digital forms within the collective, a business one was also established a platform for presenting faces and occupations linkedin, in addition to other social network where you can also publish business information and harm the reputation of a person and company. Movement and progress is an inevitability of living of living, that's why lifelong is necessary, in order to the violation of disposition was prevented, because information is the weapon of today. You therefore, we ask ourselves, how to prevent cyberbullying, electronic monitoring and abuse via the Internet, how to point out the importance of personal data protection in the prevention of mobbing?

Key words: protection moral integrity of employee, mobbing, abuse at work, discrimination.

Uvod

Moralni integritet je jedna individualna osobina svakog čovjeka koja predstavlja društvenu normu, a govori o tome šta je dobro, a šta zlo. Time mjerimo šta je dopušteno, a šta nedopušteno, na osnovu najviše moralne vrijednosti, kao polazne tačke za svaku percepciju. Takva vrijednost obično se shvata kao čovječnost, čovječstvo, očovječavanje čovjeka u sve većoj mjeri.² Moral i pravo su dva povezana društvena fenomena koja zajedno egzistiraju, stim što je pravo kao skup normi, tvorevina države, gdje u slučaju kršenja dispozicije slijedi sankcija, kao prinudna mjera, a kod morala postoji unutrašnja sankcija koja se manifestuje u tako reći grižoj savjesti, osudi. Jedan od mjerila jačine pravne norme treba biti i utkanost moralnih vrijednosti u navedenu, jer moralni integritet postoji u svim segmentima. Razlikujemo pozitivnu i negativnu stranu morala u radnim odnosima, a razlikuju se u prihvatljivom i neprihvatljivom odnosu prema radu, radnom mjestu, uslovima rada, poslodavcu i ostalim zaposlenim. Moralni integritet je posebno pravno uobličen u kodeksima profesionalne etike, koji predstavljaju sintezu prava i morala, a stepen je svijesti koji zaposleni treba da poštuju na radnom mjestu, jer time štite ugled svoje profesije, objektivni su i čuvaju dostojanstvo na radu.

Rad je baziran na objašnjenju termina mobinga, navodjenju vrsta i načina na koji se sprovodi, oblicima mobinga u eri novih tehnologija, uticaju društvenih mreža na širenje mobinga. Zatim, zaštititi ličnih podataka, kao preventivnom djelovanju na mobing, edukaciji zaposlenih o vršenju

² *Pravna enciklopedija*, Beograd, 1985.godina, strana 832.

mobinga te načinu sigurnog korišćenja novih tehnologija. Pored toga, baziraću se i na pravnoj regulativi i zaštiti žrtava mobinga u digitalnom svijetu.

Šta je mobing ?

Čovjek je stvoren kao jedinstven time se razlikuje od drugog čovjeka, i u njegovom fundamentu vidimo da nastaje riječ razlika. Na razlikama učimo, time evoluiramo i izgrađujemo se kao ličnosti. Sve dok su razlike pozitivne, odnosno zasnovane na objektivnim kriterijumima, lice napreduje u granicama svojih kapaciteta. Razlike po pitanju rada postoje kako prilikom zapošljavanja, tako i prilikom izvršavanja radnih zadataka i dok se mjere realnim parametrima govorimo o stručnosti lica za određena radna mjesta, gdje neka lica posjeduju jače kvalifikacije, znanja i sposobnosti u odnosu na druga, što je prirodno.³ Kada prilikom prijema na posao napravimo razliku na osnovu jezika pola, rase, vjere, političkog, drugog uvjerenja, socijalnog porijekla, imovnog stanja, a težina i vrsta posla to ne zahtijeva izvršili smo diskriminaciju. Diskriminacija je navedena i u ustavu i u zakonu⁴, oba entiteta. Diskriminacija može biti posredna⁵ i neposredna⁶, a vodi ka uznemiravanju⁷ lica, koje ako se ponavlja “često” i traje “duži vremenski period” prerasta u mobing⁸. Parvo na zaštitu podataka o ličnosti zajemčeno Ustavom BiH i oba entiteta, bliže regulisano Zakonom o zaštiti ličnih podataka BiH sa intencijom prilagođavanja⁹ Evropskom zakonodavstvu, Generalnom propisu o zaštiti ličnih podataka (GDPR), zapravo se odnosi na zaštitu moralnog integriteta zaposlenog. Lični podaci podrazumijevaju bilo koju informaciju koja se odnosi na fizičko¹⁰ lice koje je identifikovano ili može da se utvrdi identitet lica (ZZLP). Postoje različite kategorije ličnih podataka, neke od njih su lični podaci koji se osnose na lični život pojedinca (težina, visina, godine života, uvjerenja i dr.), podaci koji se odnose na javni život pojedinca (npr. socijalno okruženje), te podaci koji se odnose na profesionalnu oblast života (podaci o obrazovanju, finansijski podaci), te druge vrste podataka. Lični podaci se mogu naći na svim mjestima, jer gdje god se krećemo i komuniciramo ostavljamo neke podatke o ličnosti, ali najviše na radnom mjestu. Poslodavci

³ Konvencija br.111 o diskriminaciji u pogledu zapošljavanja i zanimanja iz 1958.godine u članu 1. navodi: “pravljenje razlike među licima koja traže posao po osnovu njihovih kvalifikacija, znanja i sposobnosti ne smatra se diskriminacijom.

⁴ Radnik kao I lice koje traži zaposlenje, ne može biti stavljen u neravnopravan položaj prilikom ostvarivanja prava po osnovu rada I prava na zaposlenje zbog rase, etničke ili nacionalne pripadnosti, boje kože, pola, jezika, religije, političkog ili drugog mišljenja i ubjeđenja, socijalnog porijekla, imovnog stanja, članstva ili nečlanstva u sindikatu ili političkoj organizaciji, fizičkog ili duševnog zdravlja I drugih obilježja koja nisu u neposrednoj vezi sa prirodnom radnog odnosa. – Zakon o radu Republike Srpske, “Sl.glasnik RS”, br. 1/2016, 66/2018, 91/2021 – odluka US, 119/2021 I 112/2023.

⁵ Posredna diskriminacija u skladu sa Zakonom o radu Republike Srpske postoji kada određena naizgled neutralna odredba, pravilo ili praksa stavlja ili bi stavila u nepovoljniji položaj u odnosu na druga lica- lice koje traži zaposlenje, kao I radnika, zbog određene osobine, statusa, opredjeljenja ili ubjeđenja iz člana 19.navedenog zakona.

⁶ Neposredna diskriminacija je svako postupanje uzrokovano nekim od osnova navedenih u članu 19. Zakona o radu RS, kojom se lice koje traži zaposlenje, kao i radnik stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na druga lica u istoj ili sličnoj situaciji.

⁷ Uznemiravanje je svako neželjeno ponašanje uzrokovano nekim od osnova iz člana 19.Zakona o radu Republike Srpske koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i radnika, a koje izaziva strah i stvara ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

⁸ Mobing predstavlja socijalno-medicinski problem, narušavanje moralnog integriteta, koje rezultira narušavanjem zdravlja radnika i onemogućavanjem daljeg rada u velikom broju slučajeva.

⁹ Do kraja 2024.godine je predviđeno donošenje novoga Zakona o zaštiti ličnih podataka u Bosni i Hercegovini.

¹⁰ Nosilac podataka je fizičko lice čiji identitet može da se ustanovi ili identifikuje, neposredno ili posredno, naročito na osnovu jedinstvenog matičnog broja, te jednog ili više faktora karakterističnih za fizički, fiziološki, mentalni, ekonomski, kulturni ili socijalni identitet tog lica (ZZLP). Posebne kategorije podataka podrazumijevaju sve lične podatke koji otkrivaju rasno porijeklo, nacionalno ili etničko porijeklo, političko mišljenje ili stranačku pripadnost, ili članstvo u sindikatima, religijozno ili drugo uvjerenje zdravstveno stanje, genetski kod, seksualni život, zatim krivične presude, te biometrijske podatke (ZZLP).

prikupljaju najviše podataka o svojim zaposlenim, kontinuirano, tokom trajanja radnog odnosa. Podaci se prikupljaju u različite svrhe, diktirane pravnom normom. Lični podaci su neophodni za osiguranje bezbednosti i zdravlja na radu, radi zaštite imovine poslodavca, radi kontrole rada, kao i za ispunjenje drugih zakonskih obaveza. Posjedovanje ličnih podataka o zaposlenom otvara mogućnosti zloupotrebe na više načina, a sredstvo su i za sprovođenje mobinga.

Riječ mobing potiče od engleske riječi to mob što znači rulja, ološ, vulgarno, prisilno, manirom ološa, nekoga psihički dokrajčiti, društveno potpuno degradirati, uništiti ga i isključiti iz društvenog života. Termin u našem jeziku nije jednoznačan, zato se koristi riječ mobing ili moralno zlostavljanje, psihičko maltretiranje, psihoteror ili zlostavljanje na radu u Republici Srbiji, a u Republici Srpskoj uznemiravanje na radu. Manifestuje se kao učestalo specifično ponašanje u obliku uznemiravanja, psihičkog nasilja, ponižavanja, omalovažavanja jednog lica (ili grupe lica) u dužem vremenskom intervalu, a od strane nadređenog, ili od strane drugih lica u istoj kadrovskoj ravni-kolega, s ciljem psihičkog zlostavljanja i narušavanja mentalnog zdravlja, vrijeđanja dostojanstva, profesionalne degradacije i na kraju socijalno-ekonomskog ugrožavanja koje može rezultirati i prestankom radnog odnosa.¹¹ Istorija bilježi da je mobing veoma stara pojava, koja je iznedrila uporedo sa pojavom moći, dominacijom i željom za ponižavanjem drugih, vođeno ljubomorom, mržnjom osnovanom ili ne u zavisnosti od iskrivljene ličnosti mobera, ali u svakom slučaju bez validnog osnova. Mobing je suštinski jedna vrsta patološke komunikacije koja se odvija u poslovnom okruženju, među zaposlenima i prilično je osjetan prilikom ispoljavanja. Prvu zvaničnu definiciju mobinga dao je psiholog doktor Hajnc Lajman 1984.godine, objašnjavajući termin kao neprijateljsko ponašanje na radnom mjestu, u svojoj knjizi "Enciklopedija mobinga" definiše mobing dajući, sada već poznato objašnjenje da: "Psihički teror ili mobing u radnom okruženju uključuje neprijateljsku ili neetičku komunikaciju, koja je na sistematičan način usmjerena od strane jednog ili više lica, uglavnom ka jednoj osobi, koja je usled toga dovedena u poziciju bespomoćnosti ili nemogućnosti da se odbrani i koja se u tom položaju zadržava kontinuiranim aktivnostima mobinga. Ove aktivnosti se dešavaju često(najmanje jednom sedmično) i tokom dužeg vremenskog perioda (najmanje tokom šest mjeseci), usled takve učestalosti i dugog trajanja neprijateljskog ponašanja dolazi do značajnih mentalnih, psihosomatskih i socijalnih patnji."¹² Prva definicija mobinga ima elemente koje ga i danas razlikuju od diskriminacije, a to su učestalost i kontinuitet, zatim usmjerenost na jedno ili grupu lica, radi se o neprijateljskom, agresivnom, neetičkom, uvredljivom, zlonamjernom ili osvetoljubivom ponašanju, zatim jasan je cilj, da se ugrozi dostojanstvo i ličnost radnika i da se uzrokuju mentalne, psihosomatske i socijalne bolesti.

Mobing je kršenje ljudskih prava, koje se vrši uz primjenu diskriminacije, sa ciljem povrede dostojanstva, ugleda i integriteta ličnosti, stoga diskriminacija nije mobing, ali ako se radnje diskriminacije ponavljaju često i vrše u dužem vremenskom periodu kontinuirano, onda to prerasta u mobing.

Kada se određeno ponašanje može okvalifikovati mobingom ?

Da bi se određeno ponašanje moglo okvalifikovati kao mobing potrebno je utvrditi:

1. Subjektivni odnos lica koji vrši mobing u odnosu na radnju mobinga; bitno je utvrditi da li se radnje mobinga sprovode smišljeno, planirano, odnosno da li je kod mobera postojala namjera da sprovodi teror nad žrtvom, sa ciljem da joj nanese štetu, jer to je

¹¹ Predrag Jovanović, "Radno pravo", Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2012.godina.

¹² Leymann,Se, The definition of mobbing at workplaces, Internet, <http://www.leymann.se/English/12100E.HTM>, 25/11/2018.

ključna činjenica koja pravi distinkciju mobinga od neprimjerenog ponašanja na radnom mjestu.

Radnje mobinga mogu biti različite: izdavanje ponižavajućih radnih naloga, određivanje neprimjerenih rokova za izvršenje posla, ili preopterećenost poslom (pozicija prepunog stola), uskraćivanje posla (pozicija praznog stola), uskraćivanje informacija važnih za posao, prigovori i česte neopravdane kritike, izlišne i besmislene kontrole rada sa negativnim primjedbama uz neadekvatno vrednovanje rada i rezultata rada, neopravdano uskraćivanje pojedinih prava iz radnog odnosa (odsustva, odmora), odbijanje razgovora, izolacija, ignorisanje mobiranog lica i ograničavanje prilika njenog izražavanja, ogovaranje i izvirgavanje ruglu, uznemiravanje (posebno seksualno), ismijavanje pred drugima privatnog i porodičnog života ličnosti i tome slično.¹³

2. Trajanje i učestalost radnji mobinga; ovo su kategorije koje razdvajaju mobing od diskriminacije i uznemiravanja, jer radnje mobinga se moraju odvijati učestalo, najmanje jednom sedmično, a diskriminacija se može izvršiti samo jednom, zatim mobing mora imati kontinuirano ponavljanje ne/činjenja u period od dva do šest mjeseci.
3. Cilj, zbog koga se vrši mobing je narušavanje mentalnog zdravlja lica, vrijeđanje dostojanstva i profesionalne degradacije, čak i eliminacija sa posla.

Kada se ispune kumulativno sva tri navedena uslova, govorimo o radnji mobinga, koja ima horizontalni i vertikalni oblik. Horizontalni mobing se javlja među licima koja su u istom hijerarhijskom položaju u jednoj organizaciji, sprovodi se od strane jednog radnika prema drugom ili od strane grupe radnika prema jednom radniku. Vertikalni mobing se sprovodi između lica na različitoj hijerarhijskoj poziciji, na primjer pretpostavljeni sprovodi prema jednom podređenom radniku ili grupa radnika sprovodi mobing prema jednom pretpostavljenom. Posebna vrsta vertikalnog mobinga je strateški mobing, koji se manifestuje odlukama upravljačkog vrha koje su jednoglasno uperene na to da su određeni radnici u firmi nepoželjni i da treba da se udalje sa posla. Do sprovođenja mobinga ovakve vrste dolazi kada se dese velike promjene u preduzeći, restrukturiranja, te je potrebno smanjiti broj radnika, te se psihičkim terorom, natjeraju da sami odu.

Sada postoji i cyber-mobing, gdje se maltretiranje i vrijeđanje sprovodi putem e mailova, ili drugih društvenih mreža, na način što se šalju određene prijeteeće ili u svakom slučaju uznemiravajuće poruke, čak i fotografije, kojima je cilj da se žrtva mobinga diskredituje na radnom mjestu.

Šta je mobing u uslovima novih tehnologija ?

Mobing je kako kaže Zakon o radu RS u članu 4. stav 3.oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koji podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući efekat na žrtvu čija je svrha ili posledica degradacija radnih uslova ili profesionalnog statusa zaposlenog. U uslovima novih tehnologija mobing je isto to, samo se radnje sprovode na drugačije načine. Zakon o mobingu nije donesen, postoji Zakon o zaštiti od uznemiravanja Republike Srpske, gdje je u članu 8. navedeno šta sve predstavlja radnje uznemiravanja, pa možemo vidjeti da osim fizičkih napada koji su isključivo vezani za uznemiravanje, ostalo može imati i elemente mobinga, ako ispunjava uslove namjere, cilja i trajanja. U članu 8. stav 8 Zakona o zaštiti od uznemiravanja je navedeno kao radnja uznemiravanja dodjeljivanje neadekvatnih poslova u

¹³ Predrag Jovanović, "Radno pravo", Pravni fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2012.godina

kontinuitetu, koji nisu u skladu sa stručnom spremom i sposobnostima radnika, osim u slučajevima i na način utvrđen propisima kojima se uređuje oblast rada, navedeno govori o mobingu. Ako radni zadaci ne odgovaraju opisu radnog mjesta, stručnoj spremi i sposobnostima radnik nije dužan da ih izvršava, ali to mora napismeno da ukaze poslodavcu, jer za neizvršavanje zadataka slijede disciplinske mjere. Analogno ovome, dešava se da zaposleni dobija zadatke koje ne može realizovati, jer mu tehnički nije omogućeno, nema pristup određenim bazama ili aplikacijama¹⁴, te se dovodi u situaciju da ne može uopšte ili može nedovoljno pouzdano da uradi posao. A contrario, poslodavac zaposlenom da određenu aplikaciju i zahtijeva da je koristi, ali radnika ne pošalje na obuku koja je neophodna da bi se mogla koristiti navedena aplikacija. Kada se radniku kontinuirano daju radni zadaci, a nisu obučeni da koriste određene programske aplikacije, ili ne dobiju aplikaciju uopšte, ne mogu da odgovore na zadato, a dobijaju i dalje zadatke, sa jasnom namjerom govorimo o moralnom zlostavljanju zaposlenog. Poslovna komunikacija se u većinskom dijelu odvija putem poslovnih email-ova, te se i radnje zloupotrebe sprovode i na ovaj način. Kada zaposleni ili poslodavac radniku putem poslovnog mejla konstatno upućuju vulgarne komentare ili omalovažavaju rezultate njegovog rada, pritom se dešava da u to uključe mogućnost da i drugi zaposleni prate prepisku, dešava se javno ugrožavanje ličnih svojstava i osobina radnika. Radnjama činjenja, slanjem poruka na privatni email, posle radnog vremena, sa sadržajem koji nije primjeren, u kontinuiranom trajanju sa ciljem ne poštovanja privatnosti, ugrožavanja zdravlja i izazivanja straha, nad radnikom se vrši mobing. Radnjama nečinjenja, konstantnim ne odgovaranjem na mejlove zaposlenom koji ih šalje u toku radnog vremena sa službenog mejla, tiču se posla, direktno se sprovodi ignorisanje, ponašanje kao da zaposleno lice ne postoji, što ga degradira te time narušava njegov moralni integritet. Objavljivanjem na društvenim mrežama fejsbuku, instagramu te njima sličnim informacija o zaposlenom/poslodavcu koje nisu primjerene, ili neprimjereni komentari na objavu koja je adekvatna uz ostale uslove dovode do ugrožavanja ličnih vrijednosti lica.

Veoma aktuelno pitanje današnjice (informacije koje poslodavci žele da posjeduju, a nemaju pravo), koje je navedeno i u Zakonu o zaštiti od uznemiravanja je prikupljanje i obrada podataka o porodičnom, odnosno bračnom status i planiranju porodice, zahtijevanje isprava ili drugih podataka koji nisu od neposrednog značaja za obavljanje poslova kod poslodavca ili ostvarivanje prava radnika. Navedeno je radnja uznemiravanja, kontinuirano trajanje je mobing. Naime, moralni integritet štite propisi o zaštiti ličnih podataka, te lični podaci koji se odnose na radnika, a vezani su isključivo za radni odnos ne mogu biti dostupni trećem licu, osim u slučajevima i pod uslovima određenim zakonom ili ako je to potrebno radi dokazivanja prava i obaveza iz radnog odnosa ili u vezi sa radom, te u tom slučaju podatke može da prikuplja i obrađuje lice koje je isključivo za to ovlašćeno kod poslodavca u skladu sa propisima koji uređuju zaštitu ličnih podataka.

Kada nadređeni radniku uskrati pravo da prisustvuje on line sastancima, koji su bitni za dalje obavljanje posla, lice je diskreditovano. U vrijeme Kovid virusa on line sastanci su držani u VPN-u i u određenim segmentima to bio jedini način komuniciranja sa ciljem izvršavanja radnih zadataka. Izolovanje zaposlenog lica na ovaj način, konstantno, ima dalekosežne posledice, kako na radne rezultate, tako i na opšte stanje ličnosti, s obzirom da je vladala pandemija koja je stvarala osjećaj nesigurnosti, bila plodno tlo za ostale vidove manipulacija. U svim oblastima življenja danas često čujemo o videonadzoru, video i audio snimanjima, postavljenju kamerama i tome slično. Krivični zakon je dodao dva nova člana/krivična djela vezana za navedeno. Oblast spada u zaštitu ličnih podataka, ali tiče se i mobinga jer se protivzakonitim snimanjem može ugroziti ličnost, vršiti psihički teror. Stoga, ne/zakonito

¹⁴ Zakon o zaštiti od uznemiravanja Republike Srpske član 8. Stav 5. – neopravdano isključivanje radnika iz radnih procesa donošenja odluka, oduzimanje radniku sredstava potrebnih za obavljanje posla i zabrana komuniciranja sa radnikom.

postavljanje videonadzora i obrada podataka dobijenih snimcima videonadzora je nešto čemu treba posvetiti pažnju. Naime, poslodavac je limitiran ovlaštenjima za prikupljanje ličnih podataka na one koji su neophodni za ispunjenje radnih zadataka, a radnicima je zagarantovana zaštita privatnosti, te time je ispunjena korelacija u ovom obligacionom odnosu. Među podacima koji služe za kontrolu rada je i videonadzor, koji se postavlja za ispunjenje ove svrhe samo u egzaktno određenim situacijama, kada se zaštita ne može postići na drugi način, jer kontrolisanje zaposlenog snimanjem je narušavanje privatnosti. Videonadzor je zakonit ako je uveden sa cilje zaštite ljudi i imovine u skladu sa članom 21. Zakona o zaštiti ličnih podataka. Kada je videonadzor postavljen tako da neprekidno prati pokrete samo jednog radnika, njegovo kretanje i ponašanje, sprovodi se direktno uznemiravanje lica. Navedeno je posebno kažnjivo, jer se radi o posebnoj kategoriji ličnih podataka, biometrijski podaci. U slučaju da videonadzor prati kretanje svih radnika, ne postoji osnov za uznemiravanje, samo je potrebno adekvatno obrađivati podatke prikupljene u zbirkama.

Umjesto zaključka

Kako preventivno djelovati?

Da bi se smanjio broj slučajeva zloupotrebe moralnog integriteta radnika neophodno je učiniti određene korake unutar organizacija. Prije svega treba adekvatno primjenjivati Zakon o zaštiti od uznemiravanja, te propise o zaštiti ličnih podataka i zaštiti od zloupotrebe bolovanja. Naime, potrebno je da poslodavac usvoji i objavi opšti akt o prevenciji i sprečavanju uznemiravanja na radu. Lica ovlašćena statutom (uz mišljenje sindikata) će usvojiti pravilnik kojim se bliže reguliše zaštita zaposlenih unutar kolektiva u odnosu na Zakon, te se navedeni objavljuje na oglasnoj table ili na internet stranici poslodavca. Pravilnikom o zaštiti od uznemiravanja će se definisati lice/komisija zaduženo za prijem zahtjeva i sprovođenje postupka o uznemiravanju radnika i procedura daljeg rada, gdje se mora obazrivo izvršiti izbor, a najčešće na tu poziciju se postavljaju lica¹⁵ koja su bila žrtve mobinga, određiće se način podnošenja zahtjeva, način obezbeđivanja tajnosti podataka i druga pitanja bitna za sprovođenje postupka kod poslodavca. Poslodavac će imenovati Povjerenika za zaštitu ličnih podataka, prijaviti imenovanje Agenciji za zaštitu ličnih podataka, da bi se mogle voditi zbirke ličnih podataka: evidencije o radnicima-matična evidencija, evidencije o drugim licima na radu kod poslodavca, evidencije ugovora na radu izvan prostorija kontrolora, evidencije o platama, evidencije o radnom vremenu radnika i evidencije iz oblasti zaštite na radu, kao osnovne. Pored navedenog moguće je obrađivati i druge lične podatke radnika prikupljene na određene načine, kao što su na primjer video nadzor ili druge evidencije koje vode kontrolori na osnovu posebnih zakona i propisa u oblasti u kojoj rade ili koje proističu iz nadležnosti kontrolora. Kada se uspostavi ovakav način rada, donose se i ostali pravilnici za konciznije uređivanje pojedinih segmenata obrade ličnih podataka, primjer Pravilnik o pravima obrade ličnih podataka prikupljenih videonadzorom, te Plan sigurnosti. Cilj svega ovoga je upoznavanje radnika sa pravima, obavezama i mogućnostima zaštite. U ugovore o radu treba implementirati klauzulu o zaštiti ličnih podataka i o zaštiti od uznemiravanja na radu. Na sajt firme treba postaviti politiku privatnosti u kojoj će ukratko biti prezentovano najbitnije iz ovih oblasti, kao javni, a najbrži put upoznavanja. Pored navedenog poželjno je da se periodično održe predavanja za zaposlene i da se na taj način upoznaju sa pravima, da posjeduju prave informacije, jer edukacija je neophodan put zaštite. Radnicima treba konstantno omogućiti da se i profesionalno edukuju da bi na taj način unapredili svoje znanje, usvojili inovacije te i u promijenjenim uslovima bili adekvatna osoba za radno mjesto

¹⁵ Lice treba da posjeduje senzibilitet za ovu vrstu posla, iskustvo u radu sa licima u konfliktnim situacijama, izražene komunikacijske i pregovaračke vještine, potrebno je da lice poznaje radnu organizaciju i procese rada kod poslodavca da bi se sa što manje vremena donijela što ispravnija odluka. Bitno je izabrati lice koje ima sposobnost sklapanja nagodbe, da bi se situacija završila na ovom nivou.

na kome se nalaze. Potrebno je ponekad nagraditi radnike i naglasiti za koji uspješno obavljeni posao je uslijedila nagrada, da bi se kroz finansijski aspekt pružila i psihološka podrška.

Da bi se vidjelo kakva klima vlada u kolektivu preporučivo je sprovesti anketu, pismenu i anonimnu, sa pitanjima o stepenu njihovog zadovoljstva radnim mjestom, uslovima rada, kolegama, nadređenima i tome slično, sa ostavljanjem prazne rubrike da se napišu sugestije i prijedlozi za dalji rad.

Vidjeli smo svi napadi i u vrijeme novih tehnologija kao sredstva dolaze od čovjeka, međutim sada u mnogim segmentima čovjeka zamjenjuje vještačka inteligencija, te i ona može biti direktni mober (čovjek je i dalje indirektni, zadaje naloge) . To se dešava kada algoritmi generišu velike količine uvredljivih komentara na društvenim mrežama ili putem slanja spam poruka(elektronskom poštom). Analiziraju se profili na društvenim mrežama, te se nalaze informacije o osobama, a vrijeme je trgovine informacijama, uočavaju se slabosti lica, te se to koristi za omalovažavanje i diskreditaciju. U korak sa ovim moraju ići sredstva prepoznavanja-detekcije i sprečavanja vještačke inteligencije da dovede do mobinga.

Generalno u eri novih tehnologija pravna oblast mora konstantno biti “ u trendu” – pratiti tehnološki razvoj i uređivati pravne akte u skladu sa novinama.

Literatura

1. P.Jovanović, (2012), Radno pravo, Pravni fakultet u Novom Sadu,
2. V.Rodić, (2015), Mobing, Anali poslovne ekonomije, Banja Luka,
3. D.Vuković, (2006), Mobing na radnom mjestu, Fakultet političkih nauka Beograd,
4. D.Poredoš, K.Marina, (2004), Stres i mobing na radnom mjestu, Popovača,
5. A.Kostelić-Martić, (2005), Mobing:psihičko maltretiranje na radnom mjestu, Zagreb,
6. A.Vuković, (2013), Pravni okvir zaštite od mobinga u zakonodavstvu Bosne i Hercegovine, Anali poslovne ekonomije, Banja Luka,
7. S.Jašarević, (2008), Mobing u praksi i dokumentima EU i Srbije, Pravni fakultet Novi Sad,
8. Lj.Katana, (2019), Nasilni oblici komunikacije- Mobing, Fakultet političkih nauka Beograd,
9. M.Reljanović, Specifičnosti dokazivanja mobinga u parničnom postupku, Pravni fakultet Univerzitet Union, Beograd,
10. M.Vukelić, (2015), Razumijevanje zlostavljanja na radu kroz analizu doživljavanja negativnih postupaka, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet,
- 11.Zakon o zaštiti od uznemiravanja na radu, Sl.glasnik Republike Srpske, br. 90/2021,
- 12.Zakon o zaštiti ličnih podataka, Sl.glasnik BiH, br. 49/2006, 76/2011 i 89/2011-ispr.
13. Zakon o radu, Sl.glasnik Republike Srpske br. 1/2016, 66/2018-odluka US, 119/2021 i 11/2023,
14. Zakon o zaštiti na radu, Sl.glasnik Republike Srpske br. 1/2008 i 13/2010,
- 15.Zakon o zabrani diskriminacije, Sl.glasnik BiH br. 59/2009 i 66/2016.

VEŠTAČKA INTELIGENCIJA U FUNKCIJI PREVENTIVNOG PREPOZNAVANJA SAJBER NASILJA

Abstrakt

Nasilje je uvek bilo prisutno u društvu, posebno u sredinama osnovne i srednje škole. Nekada se nasilje kontrolisalo kroz autoritet roditelja, nastavnika i profesora, policije i samog društva. Nekada je bilo sasvim normalno da neko od starijih komšija, u odsustvu roditelja, spreči ili obustavi nasilje između vršnjaka. Razvojem računarskih sistema i interneta nasilje među vršnjacima se prenosi na virtualni prostor. U obliku kratkih video zapisa, manipulacije slika i video sadržaja, tekstova, komentara i poruka nasilje se širi brzinom svetlosti i u svom procesu postaje večno. U XXI veku postoji jedna rečenica koja ima posebno značenje kada je reč o nasilju putem interneta, "Jednom na netu uvek na netu". Ova rečenica aludira na činjenicu da jednom kada neka informacija izađe na internet, gde internet predstavlja javni prostor, ona ostaje večno na internetu ma koliko se neko trudio da istu obriše. Nasilje na internetu ostaje večno. U ovom periodu ono dobija poseban naziv, "Sajber nasilje". Naravno, razvoj računarskih tehnologija i interneta nije doneo samo loše stvari. Stvari kao što su slobodno kretanje informacija, dostupnost informacija i podataka, komunikacija, olakšavanje i usavršavanje proizvodnog procesa kao i automatizacija su samo deo jednog velikog ekosistema. Jedna od grana tehnologija koja je u zadnjih par godina doživela veliku ekspanziju su Veštačke inteligencije. U toj ekspanziji se pojavio veliki broj namenskih veštačkih inteligencija baziranih na LLM (Large Language Model) koji može skoro pa stopostotno organski da analizira, čak i nepravilno napisane, tekstove te razume dinamiku i nameru iza istih. Sasvim je logično da razvoj ovih modela stvara potrebu za razmatranjem primene LLM modela ili sličnih algoritama kako bi se regulisalo i sprečilo sajber nasilje.

Ključne kreči: nasilje, internet, veštačka inteligencija, LLM, prevencija

Abstract

Violence has always been present in society, especially in school environments such as primary and secondary schools. In the past, violence was controlled through the authority of parents, teachers, police, and society itself. It used to be quite normal for an older neighbor, in the absence of parents, to prevent or stop violence between peers. With the development of computer systems and the internet, peer violence has shifted to the virtual space. In the form of short video clips, image and video manipulation, texts, comments, and messages, violence spreads at the speed of light and becomes eternal in its process. In the 21st century, there is one sentence that has a special meaning when it comes to violence on the internet, "Once on the net, always on the net." This sentence alludes to the fact that once information is released on the internet, where the internet represents a public space, it remains forever on the internet no matter how much someone tries to delete it. Violence on the internet remains eternal. During this period, it acquires a special name, "Cyber violence".

¹ Visoka poslovno tehnička škola, Doboj, nr.dx@outlook.com

² Kriminalističko-policijski univerzitet, Beograd

Of course, the development of computer technologies and the internet has not only brought negative things. Things such as the free flow of information, availability of information and data, communication, facilitation, and improvement of the production process as well as automation are just part of a large ecosystem. One of the branches of technology that has experienced great expansion in recent years is Artificial Intelligence. In this expansion, a large number of dedicated artificial intelligences based on LLM (Large Language Model) have appeared, which can almost organically analyze, even incorrectly written, texts and understand the dynamics and intention behind them. It is quite logical that the development of these models creates the need to consider the application of LLM models or similar algorithms in order to regulate and prevent cyber violence.

Key words: violence, internet, artificial intelligence, LLM, prevention

Uvod

U neka, ne tako daleka, vremena nasilje među vršnjacima se pojavljivalo u školama, igralištim i sličnim mestima gde su se okupljala deca i tinejdžeri određenih generacija. U zemljama Balkanskog poluostrva, ovo nasilje je izgledalo mnogo drugačije nego što je većina videla u filmovima Holivuda. Naime, ovo nasilje se manifestovalo u obliku verbalnog zlostavljanja, ali često i u obliku fizičkog nasilja. Za generacije koje danas imaju trideset godina, nasilje koje su oni doživeli za vreme školovanja se posmatra kao deo odrastanja, posebno kod muškog stanovništva. Međutim, ovo nasilje svakako nije bilo opravdano ni potrebno, iako je u to vreme škola (kao institucija), nastavno osoblje, roditelji, vršnjaci i okolina bili svesni ko su pojedinci koji trpe vršnjačko nasilje, a ko su nasilnici. Na ovo su se dešavale reakcije od strane autoriteta kao što su roditelji, nastavnici, profesori, nekada i državni organi, kao i sama okolina. Kada su ovi oblici nasilja prešli u ozbiljnije probleme, državne agencije i institucije su razvile programe edukacije za prepoznavanje i sprečavanje nasilja u životnoj sredini. Ovi programi su se sastojali od seminara za nastavno osoblje, dok su za decu i tinejdžere imali oblik jednočasovne prezentacije. Velika mana ove forme edukacije i prevencije vršnjačkog nasilja je činjenica da su jako slabo pratili razvoj računarskih tehnologija i interneta te su postali neefikasni i zastareli.

Razvoj interneta i sajber nasilja

Razvoj računarskih tehnologija i interneta doneo je mnogobrojne probleme vezane za vršnjačko nasilje, ali isto tako stvorio jednu ozbiljnu granu istraživanja tehnologija za sprečavanje, regulisanje i reagovanje na vršnjačko nasilje. Razvoj interneta prvenstveno je stvorio slobodu prenosa informacija i podataka koja ne poznaje političke granice zemalja. Ovo ima pozitivne strane, ali i duplo više negativnih, jer ne sve države imaju jednake zakone i propise kada je reč o vršnjačkom nasilju i štetnom sadržaju za decu i tinejdžere. Ako na ovo dodamo ekspanziju društvenih mreža, servisa za komunikaciju i platformi za deljenje multimedijalnog sadržaja, sam internet dobija sve karakteristike javnog prostora koji, za razliku od stvarnih javnih prostora, nije tako jednostavno kontrolisati i regulisati. Zbog ovakvih karakteristika interneta, ali i činjenice da je na internetu jako jednostavno postići značajan nivo anonimnosti, nasilje dobija dodatni prostor ali i dimenziju. Nekada, pre interneta, u slučajevima vršnjačkog nasilja incidenti su bili manjeg intenziteta, efekta, manje repetitivni i najčešće nakon nekog perioda zaboravljeni, dok kada je reč o internetu, svaki incident je drugačiji, može posedovati veći intenzitet zbog anonimnosti, repetitivan je i nije ga moguće potpuno zaboraviti. Sve ovo je rezultat karakteristika interneta opisanih kroz rečenicu "Jednom na netu uvek na netu", koja aludira na činjenicu da svi podaci koji dospeju na internet večno ostaju na internetu te je skoro

nemoguće ukloniti njihovo postojanje. Ova dimenzija nasilja dobija svoj poseban naziv, "Sajber nasilje".

Društvene mreže i sajber nasilje

Kada bi pokušali da navedemo sve platforme, incidente i rezultate sajber nasilja, bila bi potrebna mnogo veća analiza. Zbog toga ćemo navesti nekoliko primera različitih oblika sajber nasilja koji su dominantni kao I društvene mreže na kojima se dešavaju.

- Online vređanje i omalovažavanje: To može uključivati slanje uvredljivih poruka putem društvenih mreža, komentare ispod objava ili kreiranje lažnih profila kako bi se neko omalovažavao ili izlagao sramoti pred drugima.
- Distribucija kompromitujućeg materijala: Često se dešava da se privatni sadržaj, poput fotografija ili video zapisa, distribuira bez dozvole osobe koja je na njima prikazana. Ovo može biti posebno štetno za žrtve, posebno kada je reč o tzv. "osvetničkoj pornografiji".
- Seksualno uznemiravanje putem interneta: To uključuje slanje nepoželjnih seksualnih poruka ili fotografija, ili prisiljavanje nekoga da učestvuje u seksualno eksplicitnom razgovoru putem interneta.
- Cyberbullying: Ovo je oblik nasilja koji uključuje ponavljane napade ili uvrede putem digitalnih kanala, kao što su društvene mreže, poruke ili čak online igre.
- Haktivizam: Aktivnosti haktivizma mogu biti i oblik sajber nasilja, kada se vrše napadi na web stranice ili društvene mreže kako bi se izrazio politički stav ili namerno nanela šteta određenoj organizaciji ili pojedincu.

Facebook, kao jedna od najpopularnijih društvenih mreža u poslednjih deset godina, od samog svog nastanka imao je velike probleme sa uznemiravanjem, ne samo među maloletnim korisnicima već i među odraslima. U prvih nekoliko godina, iako su incidenti bili mnogobrojni, nisu bili velikog intenziteta. Međutim, sa porastom populacije i broja aktivnih korisnika, intenzitet nasilja ne samo da se povećao već su se povećale i žrtve među maloletnim korisnicima. Iako Meta, vlasnik Facebooka, ne objavljuje zvanične podatke o broju korisnika mlađih od 18 godina, neki izvori navode da se procenjuje da je oko 9% korisnika mlađe od 18 godina. Procenjuje se da Facebook društvena mreža broji oko 3,98 miliona maloletnih korisnika.

U februaru 2024. godine, osnivač i vlasnik društvene mreže Facebook, Mark Zuckerberg, svedočio je pred američkim Kongresom o negativnim efektima društvenih mreža na mlade, sistemima zaštite i prevencije sajber nasilja i odgovornosti društvenih mreža. Mark Z. je izjavio da je kompanija Meta uložila finansijska sredstva kako bi implementirala oko trideset alata koji bi roditeljima omogućili da zaštite svoju decu od vršnjačkog nasilja i štetnog sadržaja. Na pitanje zašto Facebook algoritmi ignorišu prijave korisnika o vršnjačkom nasilju, Mark Z. je odgovorio da se odlučuje da prijava ne sadrži dovoljno podataka da bi se utvrdilo činjenično stanje, ili se procenjuje da prijavljeni sadržaj ne krši pravila i politike korišćenja platforme. Takođe je naveo da su poruke zaštićene "end-to-end" enkripcijom i da nije moguće da ih vide.

Na pitanje šta roditelji ili deca mogu uraditi kada se pojavi poruka koja negativno utiče na mentalno zdravlje maloletnika, Mark Z. je predložio da se napravi prijava tog korisnika i blokira isti. Međutim, Facebook je besplatna platforma za koju je potrebna samo email adresa, što omogućava svakome da kreira neograničen broj korisničkih naloga koji mogu biti lažni

identiteti i zloupotrebjeni u svrhu uznemiravanja pojedinaca. Slični problemi prisutni su i na Instagram platformi, koja je takođe u vlasništvu Meta kompanije.

Društvena mreža, ili platforma, koja je malo starija od većine popularnih među mlađom populacijom jeste Twitter, ili X (Twitter menja ime u X u julu 2023. godine). Ova društvena mreža drugačijeg koncepta dobila je veliku pažnju novinara, aktivista, poznatih ličnosti, političara, ali i običnih korisnika zbog jednostavnosti funkcionisanja, promocije slobode govora i politike zaštite podataka.

Nakon pojave društvenih mreža poput Facebooka i Instagrama, Twitter uvodi nove, tada eksperimentalne, funkcije i počinje da zauzima čvršći stav kao politički liberalna kompanija. Jedna od eksperimentalnih funkcija u to doba jeste DM (Direct Messages), koja nije posjedovala viši nivo enkripcije, te je bilo moguće da državne agencije i sami Twitter radnici imaju uvid u sve poruke. Tek nakon akvizicije od strane Elona Muska i rebrandiranja u X, platformu za slobodu govora, nastaju ozbiljni problemi povezani sa vršnjačkim nasiljem.

Za razliku od Facebooka ili Instagrama, na kojima se vršnjačko nasilje većinom odvijalo u vidu komentara ili poruka, na X-u vršnjačko nasilje dobija jedan mnogo ozbiljniji i gnusan trend, "Osvetnička pornografija". Ovaj trend je nekada bio popularan samo na određenim veb stranicama koje nije bilo moguće, barem ne jednostavno, pronaći preko Google pretrage.

Trend "Osvetnička pornografija" funkcioniše na tri osnovna principa:

1. Vlasništvo digitalnog materijala koje se krije iza američkih zakona o vlasništvu digitalnih sadržaja koji su snimljeni ili prosleđeni u vidu "poklona".
2. Otkrivanje identiteta samo kroz ime i prezime ili korisnički tag, bez otkrivanja adrese ili drugih podataka koji bi mogli ugroziti osobu.
3. Izbegavanje dečje pornografije, čime se osigurava da platforma na kojoj se objavljuje ostaje "čista" i izbegava se zakonska odgovornost.

Sve ovo daje dovoljno podataka da se dođe do zaključka da X kao platforma nije popularna među maloletnim licima, ali jeste među osobama od 18 do 24 godine starosti. Ono što ovakve incidente čini težim za žrtve je činjenica da X kao platforma nema dovoljno zaposlenih za adekvatnu reviziju prijavljenih objava i činjenica da po američkim zakonima ovakav sadržaj može proći kao oblik slobode govora i izražavanja.

Zbog ovoga, predstavnik X platforme svedočio je pred senatom SAD-a. Pred istom grupom senatora svedočili su i predstavnici platformi TikTok i Discord. Kako su sve navedene platforme registrovane u SAD-u kao kompanije, moraju se pridržavati zakona SAD-a, čiji propusti se zloupotrebljavaju. Ovo neminovno prelazi i na sam rad društvenih mreža i platformi na Balkanu, gde pravosudni sistemi pojedinačnih država nemaju ni moć, kapacitet, ni sredstva da utiču na radnje ovakvih platformi.

LLM (Large Language Model) tip veštačke inteligencije

LLM (Large Language Model) je algoritam veštačke inteligencije koji primenjuje tehnike neuronskih mreža sa visokim brojem parametara kako bi stvorio razumevanje ljudskog teksta, jezika ili stvaranje novih tehnika samoučenja. Ovi modeli veštačke inteligencije mogu se koristiti za analizu, prevođenje i generisanje teksta u interakciji sa ljudima. Ovo se postiže kroz

metodologiju dubokog učenja, koja ima visoku efikasnost u prikupljanju kompleksnih entitetskih relacija u tekstovima nezavisno od jezika o kojem se radi.

Za rad ovakvih algoritama potrebne su ne samo radne mašine visokog kvaliteta, već i posebno osmišljeni i sastavljeni računari na kojima se vrši obrada prikupljenih podataka, kao i skladištenje enormno velike količine ulaznih podataka koji se koriste za učenje.

Rezultat ovoga jeste jedan oblik pametnog sistema s kojim možete voditi konverzaciju, a da ne primetite da se radi o računarskom sistemu.

Veštačka inteligencija kao preventivni alat

Uzimajući u obzir da kompanije koje danas upravljaju društvenim mrežama i platformama vrede nekoliko biliona dolara svaka, nije nerealno očekivati da ove kompanije aktivno učestvuju i razvijaju tehnologije kako bi smanjili broj incidenata sajber nasilja, posebno nad maloletnim licima. Ove kompanije jesu uvele neke sisteme zaštite iza zatvorenih vrata i nisu voljne da razgovaraju o uloženim ciframa, efikasnosti i algoritmima koje koriste. Neki od prethodno navedenih koraka su smanjili nivo privatnosti svojih korisnika kao relativan korak ka unapređenju sistema protiv nasilja, ali nikada nisu dali zvanične podatke o tome da li je taj korak doveo do smanjenog broja incidenata.

S obzirom na široku dostupnost resursa i izvornih kodova LLM veštačkih inteligencija, implementacija jedne ili više njih kao pozadinskog alata za automatsku analizu sadržaja poruka, objava ili multimedijalnog sadržaja je delimično jednostavna. Stoga smo odlučili da izvedemo sopstveno testiranje, iako je, naravno, testiranje izvedeno na manjoj skali zbog nama dostupnih resursa.

Za izvođenje eksperimenta postavljen je jedan server sa računarskim komponentama dostupnim u slobodnoj prodaji koji može da podrži rad veštačke inteligencije i komunikacionog servera. Prvi korak bio je postavljanje samog LLM-a koji može da prihvati neki ulaz od jednog ili više korisnika, u tekstualnom obliku, i analizira dane podatke. Nakon toga bi dao odgovor da li se radi o rizičnom sadržaju ili ne. U slučaju da sadržaj teksta nije rizičnog karaktera, ulazni tekst bi bio prosleđen dalje, dok bi LLM u slučaju rizičnog sadržaja blokirao dalje prosleđivanje i prosledio obaveštenje. Ulogu LLM-a preuzima projekat pod nazivom "PrivateGPT", koji je privatna alternativa popularnom "ChatGPT". Kao komunikacioni sistem postavljen je decentralizovan sistem za grupnu razmenu poruka "Matrix Chat". Njegova glavna tačka za razmenu poruka je isti server na kojem se nalazi LLM, kako bi se olakšala njihova međusobna razmena podataka. Nakon postavke oba sistema, LLM-a i komunikacione tačke, na serveru su napravljena posebna podešavanja koja omogućavaju automatizaciju analize teksta i prosleđivanje ili blokiranje određenog sadržaja. Kada je testiranje rada servera završeno, pristupilo se simulaciji realnog okruženja za razmenu poruka.

Da bi se dobili što bolji rezultati u simulaciji realnog okruženja, učestvovalo je 50 korisnika sa teritorije Balkanskog poluostrva koji bi koristili isti ili što sličniji govorni jezik. Zbog toga su odabrani korisnici iz Republike Hrvatske, Republike Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Kako bi što manje uticali na same rezultate eksperimenta, autori nisu učestvovali u eksperimentu, dok su učesnici dobili sledeće instrukcije:

- Svaki korisnik piše na svom maternjem jeziku.
- Dozvoljena je upotreba ćiriličnog i latiničnog pisma.

- Dozvoljen je samo sadržaj tekstualnog oblika (server neće prihvatati linkove, slike, video i audio zapise).

Ove instrukcije su učesnicima date na samom početku eksperimenta, dok su sve druge informacije ostale nepoznate korisnicima. Ovo znači da učesnici nisu bili informisani o tome šta tačno testiraju. U samoj pozadini, server je sve poruke učesnika čuvao sa oznakama da li su rizičnog karaktera ili ne. Eksperiment je trajao 7 dana.

Nakon završetka eksperimenta, sve arhivirane poruke su pregledane ručno i dobijeni su podaci koji su prikazani u tabeli 1.

	Dan 1	Dan 2	Dan 3	Dan 4	Dan 5	Dan 6	Dan 7
Ukupno poruka	3489	7584	6473	1403	9944	5273	586
Rizičan sadržaj	503	639	127	69	1347	1234	84
Nije rizičan sadržaj	2986	6945	6346	1334	8597	4039	502
% rizičnog sadržaja	14.42	8.43	1.96	4.92	13.55	4.44	14.33

Tabela 1. Prikaz podataka dobijenih eksperimentom

Iz prikazanih podataka, na prvi pogled, može se činiti da su rezultati nasumični i da je LLM loše obavio svoj zadatak. Međutim, ako se osvrnemo na prethodno navedeni podatak da LLM počinje sa nekom fiksnom bazom znanja i da svojim radom, iz prikupljenih podataka, razvija nove tehnike prepoznavanja relacija između elemenata teksta, tada vidimo da rezultati pričaju drugačiju priču.

Prvog dana od ukupno 3489 poruka, označeno je 503 poruke kao sadržaj rizičan. Kada pogledamo drugi dan, gde je poslato duplo više poruka, vidimo da je LLM označio samo 639 poruka kao rizične. Na treći dan, primećuje se drastična razlika, gde je od ukupno 6473 poruka označeno samo 127 kao rizični sadržaj. Četvrtog dana, broj rizičnih poruka je bio 69 od ukupno 1403 poruka. Nizak procenat označenih poruka se može opravdati niskom aktivnošću učesnika. Dan pet je imao najveću aktivnost, od 9944 ukupne poruke, kao i najveći broj označenih poruka sa rizičnim sadržajem. Aktivnost korisnika šestog dana drastično opada, dok broj označenih poruka ostaje skoro isti. Sedmi dan je imao najslabiju aktivnost, kao i jako nizak broj označenih poruka.

Ono što iz ovih podataka možemo zaključiti jeste da korisnici nisu svaki dan bili jednako aktivni, ali to je za očekivati jer korisnici nisu dobili tačan broj poruka koje moraju dnevno da pošalju.

Kako bismo dobili bolju sliku o preciznosti LLM veštačke inteligencije, potrebno je pogledati podatke dobijene analizom koja je izvršena na kraju eksperimenta, a koji su prikazani u tabeli 2 i grafikonu 1. Napominjemo da je ova analiza izvršena od strane živih osoba.

	Dan 1	Dan 2	Dan 3	Dan 4	Dan 5	Dan 6	Dan 7
F. Positive	371	421	38	11	97	53	5
% F. Positive	73.76	65.88	29.92	15.94	7.2	4.29	5.95

Tabela 2. Rezultat analize nako eksperimenta

Iz podataka prikazanih u tabeli vidimo da je prvi dan imao najviše lažnih pozitiva, dok je svaki sledeći dan postotak pogrešno označenih poruka opadao. Ovo je u skladu s činjenicom da LLM veštačka inteligencija svojim radom uči i unapređuje svoj rad, te prepoznavanje relacija između elemenata teksta postaje sve preciznije. Bitno je napomenuti da kroz naknadni razgovor i reviziju označenih poruka zajedno sa svakim učesnikom pojedinačno, došli smo do zaključka da, posebno u prva dva dana, označene poruke nisu imale zlonamernu ili negativnu nameru već su se koristile slengom ili opštim šalama među učesnicima.

Ovaj mali eksperiment u kratkom periodu dovodi do sledećeg zaključka: ako je LMM pokazao relativno dobre rezultate na manjoj skali u zatvorenom eksperimentu, onda nije nerazuman zaključak da mnogo bolje komercijalne veštačke inteligencije, u saradnji sa internim razvijenim algoritmima, mogu pokazati mnogo bolje rezultate. Pored toga, jednako je bitno navesti i nedostatke koji su otkriveni u ovom eksperimentu.

Nedostaci

Prvi nedostaci na koje smo naišli prilikom osmišljanja ovog eksperimenta jesu dostupni resursi i infrastruktura. Nedostatak pristupa komercijalnim veštačkim inteligencijama i ograničeni računarski resursi su bili pretpostavljeni, ali su prilikom same testne faze bili najveći faktor koji je odlučivao o broju učesnika u eksperimentu.

Drugi nedostatak se delimično povezuje sa prvim nedostatkom resursa, ali najviše sa samim načinom funkcionisanja LLM veštačke inteligencije. Sa trenutnom tehnologijom LLM veštačke inteligencije prvo moraju da analiziraju ulazne podatke, dođu do nekog zaključka, a na kraju generišu povratnu informaciju. Ovo predstavlja problem kada se primenjuje na komunikacione sisteme koji funkcionišu sa prirodnim kašnjenjem od 100ms (milisekundi) između jednog korisnika i komunikacione tačke. Prilikom konfiguracije eksperimenta bili smo prinuđeni da biramo između retroaktivne analize tekstualnog sadržaja ili analize u realnom vremenu. Retroaktivna analiza nije adekvatno rešenje radi činjenice da je za izradu slike ekrana korisniku potrebno manje od jedne sekunde, dok je postavljenom LLM sistemu, u proseku, bilo potrebno 3,7 sekundi da pruži povratnu informaciju. Analiza sadržaja u realnom vremenu je predstavljala problem u vidu kašnjenja poruka koje učesnici pošalju. Konačno podešavanje je bilo analiza sadržaja u realnom vremenu.

Treći nedostatak se ogleda u samoj instrukciji koju smo dali korisnicima. Dozvoljena je bila razmena samo tekstualnog sadržaja. Ovaj nedostatak opet možemo delimično da vežemo za prvi, ali na drugačiji način. Dostupnost algoritama i veštačkih inteligencija za analizu fotografija, video zapisa i audio zapisa je jako mala, a nije ih moguće vršiti sa LLM veštačkom inteligencijom.

Četvrti nedostatak se odnosi na nedostatak raznolikosti učesnika u eksperimentu. Iako su učesnici dolazili iz različitih zemalja balkanskog poluostrva i koristili različite jezike, postojala

je ograničena raznolikost u drugim aspektima, poput dobi, obrazovanja, socijalnog statusa i interesovanja. Veća raznolikost među učesnicima mogla bi pružiti bolji uvid u različite načine na koje se poruke razumeju i tumače.

Peti nedostatak je u vezi sa ograničenjima samog algoritma LLM. Iako je LLM veoma napredan, on nije savršen i može pokazati određene slabosti u prepoznavanju složenih kontekstualnih nijansi ili ironije u tekstovima. Ovo može dovesti do netačne klasifikacije poruka kao rizičnih ili ne, posebno u slučajevima kada se koriste figure govora ili specifični lokalni izrazi.

Konačno, šesti nedostatak odnosi se na nedostatak dugoročne analize efikasnosti sistema. Iako smo sprovedli eksperiment u trajanju od sedam dana i prikupili podatke o preciznosti LLM-a tokom tog vremena, nedostaje nam dugoročna perspektiva kako bismo videli kako se sistem ponaša tokom dužeg perioda upotrebe. Dugoročna analiza bi omogućila praćenje promena u efikasnosti sistema tokom vremena, identifikaciju dugoročnih trendova i bolje razumevanje dugoročnih potreba i izazova u borbi protiv sajber nasilja.

Zaključak

Pregledom trenutnog stanja društvenih mreža i platformi kroz javno dostupne podatke, sigurno je da sve one na svoj način pokušavaju da spreče zloupotrebu svojih servisa i platformi za narušavanje nečijeg mentalnog zdravlja. Ali isto tako je vidljivo da svi ti pokušaji nisu pokazali značajne rezultate, posebno ne kada je reč o zaštiti najkritičnijih grupa, a to su deca i ostala maloljetna lica.

Da li društvene mreže i platforme trebaju da ulože više resursa i truda u implementaciju veštačke inteligencije u svoje sisteme? Svakako, ali moraju uzeti u obzir da veštački sistemi nikada nisu bili namenjeni da budu alati, posebno da je ovo tek početak ozbiljnog razvoja modela veštačke inteligencije. Istu ovu činjenicu moraju uzeti u obzir svi korisnici, roditelji, državne agencije i službenici, kao i ostali autoriteti u okolini.

Naš eksperiment, pored svih prepreka, pokazuje da primena veštačke inteligencije ima svoje mesto među alatima i metodama analize i preventivnog sprečavanja sajber nasilja koji može biti štetan za korisnike, posebno decu, i na taj način dovesti do ozbiljnih mentalnih problema.

Literatura:

1. Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Research Press.
2. Müller, V. C. (Ed.). (2019). *Artificial intelligence and ethics*. MIT Press.
3. Aiken, M. (2016). *The cyber effect: A pioneering cyberpsychologist explains how human behavior changes online*. Spiegel & Grau.
4. Bryson, J., & Dutton, W. H. (Eds.). (2020). *Governance of AI and cybersecurity*. Oxford University Press.
5. Rose, K. D. W., & Smith, B. C. (2019). *Artificial intelligence and society*. ACM Books.
6. Brown, T. B., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P., ... & Amodei, D. (2020). Language models are few-shot learners. *arXiv preprint arXiv:2005.14165*.
7. Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. (2018). BERT: Pre-training of deep bidirectional transformers for language understanding. *arXiv preprint arXiv:1810.04805*.
8. Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., ... & Polosukhin, I. (2017). Attention is all you need. In *Advances in neural information processing systems* (pp. 5998-6008).
9. United States Senate Committee on the Judiciary. (2024, January 31). Testimony of Mark Zuckerberg, Founder and Chief Executive Officer, Meta [Testimony transcript].
10. Bride, K. (2023, February 14). Testimony of Kristin Bride. United States Senate Committee on the Judiciary. Hearing on Protecting Our Children Online [Official Hearing Transcript].
11. United States Senate Committee on the Judiciary. (2024). Hearing before the United States Senate Committee on the Judiciary [Official Hearing Transcript].

NEKE NASILNE RIGIDNE PREDRASUDE PROŠLOSTI TRADICIONALNIH DRUŠTVENIH, BRAČNIH, RODNIH I SPOLNIH NERAVNOPRAVNOSTI TE MOGUĆE VIZIJE BUDUĆNOSTI

Abstrakt

Nasilje izaziva nejednakost i neravnopravnost, kao što nejednakost i neravnopravnost izaziva nasilje i sukobe u svim historijskim društvenim sustavima, svim ljudskim zajednicama kao i pojedincima. Izraziti primjeri kroz historiju bili su ratni sukobi, revolucije, pobune, koji su uzroke imali u raznim segmentima ljudskog bivstvovanja, od ekonomija, politika, vjera, kultura i drugih neravnoprednih i poremećenih ljudskih odnosa, a u kojima najčešće nitko ne dobija već svi gube. Na kraju sukoba, pregovorima se zaključuju pravedni i nepravedni mirovni ugovori. I ljudi u zajednici kao grupe i pojedinci, proživljavali su i proživljavaju nasilne rigidne promjene u svojim raslojavanjima, često u bračnim odnosima, rodnim i spolnim neravnopravnostima. Dakako da u svemu tome postoje razne dimenzije neravnopravnosti u fizičkoj, psihičkoj, duhovnoj i materijalnoj domeni, koje su prožete reakcijom ili često nasiljem, a što se ničim ne može opravdati. Iako su se klasna društva mijenjala od starog, srednjeg do novog vijeka, nasilje nije jenjavalo u ratovima, društvenim revolucijama, kao i u međuljudskim odnosima braka, roda i spola. Nasilje u ratovima, revolucijama i epidemijским pogromima u klasnim društvima, neminovno su se odražavala na međuljudske odnose te odnose u braku, rodu i spolu. Tradicijska baština kao religijski odgoj te drugi motivi, utjecali su na pitanja muško-ženskih odnosa u braku te rodu i spolu. Često puta je nasilje bio remetilački faktor odnosa u društvu stega i isključivosti, a koje su često kao rezultat imale razne devijacije društvenih, kao i moralnih vrijednosti. U prošlosti su bili teški i složeni rasni, nacionalni i vjerski odnosi na svjetskoj razini, koji istina nisu posve nestali, ali su ublaženi u odnosu na ranije razdoblje žestokih sukoba. Tek u novije doba postoje inicijative koje žele razriješiti iste isključivosti, a u poticaju prema ravnopravnosti ljudi i humanijim odnosima i prema braku, rodu i spolu. Posebno se deklarativno, ali i stvarno, raznim svojim odlukama i zakonima pojedine države i EU u cjelini zalažu se za ravnopravne ljudske statute u društvu. Iako sporo prodiru nove inicijative, ponekad teško zbog nasljeđene nasilne rigidne prošlosti, ipak na kraju daju i neke rezultate u viziji za bolju i pravedniju budućnost.

Ključne riječi: nasilje, historijske društvene neravnopravnosti roda i spola, vizije promjena

SOME VIOLENT RIGID PREJUDICES OF THE TRADITIONAL PAST SOCIAL, MARITAL, GENDER AND SEXUAL INEQUALITIES AND POSSIBLE VISIONS OF CHANGES IN THE FUTURE

Abstract

Violence causes inequality and inequality, just as inequality and inequality causes violence and conflict in all historical social systems, all human communities as well as individuals. Prominent examples throughout history were war conflicts, revolutions, rebellions, which had their causes in various segments of human existence, from economy, politics, religion, culture

and other unequal and disturbed human relations, and in which most often no one wins but everyone loses. At the end of the conflict, fair and unfair peace agreements are concluded through negotiations. Both people in the community, as groups and individuals, experienced and continue to experience violent rigid changes in their stratifications, often in marital relations, gender and sexual inequalities. Of course, in all this there are various dimensions of inequality in the physical, psychological, spiritual and material domains, which are permeated by reaction or often violence, and which cannot be justified by anything. Although class societies changed from the ancient, medieval to the modern age, violence did not abate in wars, social revolutions, as well as in interpersonal relationships of marriage, gender and gender. Violence in wars, revolutions and epidemic pogroms in class societies inevitably reflected on interpersonal relationships and relationships in marriage, gender and sex. Traditional heritage as religious upbringing and other motives influenced the issues of male-female relations in marriage and gender. Violence was often a disruptive factor in relations in a society of discipline and exclusivity, which often resulted in various deviations of social and moral values. In the past, there were difficult and complex racial, national and religious relations at the world level, which, it is true, have not completely disappeared, but they have been mitigated compared to the earlier period of fierce conflicts. It is only in recent times that there are initiatives that want to resolve the same exclusivities, and in the incentive towards the equality of people and more humane relations and towards marriage, gender and sex. In particular, declaratively, but also in reality, with their various decisions and laws, individual states and the EU as a whole advocate for equal human statuses in society. Although new initiatives penetrate slowly, sometimes with difficulty due to the inherited violent and rigid past, in the end they also give some results in the vision for a better and fairer future.

Keywords: violence, historical social inequalities of gender and sex, visions of change

Iako su u prošlosti, posebno klasnim društvima od starog, srednjeg, ali i novog vijeka, bili uglavnom nasilni odnosi muško-ženskog odnosa i svijeta, svijet se odnedavno preobražava i mijenja. Između ostalih sadašnji svijet, naslijedio je novi društveni poredak, ali i razne stereotipe prošlosti, međuljudske odnose, a koje su ozakonjene zakonima, običajima, koji su stečeni i postali su nova pravila (na primjer, neka rješenja o braku, o rodu, o spolovima i mnogim drugim „spoznajama” iz prošlosti).¹

Tako i stereotipi muško-ženskog bipolarnog svijeta, a koji to zapravo i nisu: rodne i spolne te bračne predrasude o ženama i muškarcima mijenjaju se, a uz ostale promijene danas nisu više matrice isključivo bipolarne, nego višepolarne o rodovima i spolovima, kao i brakovima. Na primjer, moderno zakonodavstvo EU ima zadatak zaštititi ljude od nasilja i diskriminacije na temelju roda, rasnog i etničkog podrijetla, vjere i uvjerenja, invaliditeta, kao i spolne orijentacije.² Zaboravlja se na trenutak, da je svijet oduvijek bio i ostao u dijalektici razvoja, promjena te da je u dalekoj prošlosti, kako stara historija tvrdi, od vremena nastanka filozofije

¹ J. M. Roberts, *A History of Europe*, Oxford 1996. (prijevod na hr: . J. M. Roberts, *Povijest Europe*, Zagreb 2002., str. 48-56.)

Ivan Balta, *Historija zemalja jugoistočne Evrope*, hns stamparija, Tuzla 2005., str. 11-27. i 64-66.

² <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20190712STO56961/borba-parlamenta-za-rodnu-ravnopravnost-u-eu-u> Što EU čini u borbi protiv rodne neravnopravnosti?

Od svog početka EU slijedi načela rodno osviještene politike u borbi za rodnu ravnopravnost i promicanje ideje socijalne Europe. Članak 19. *Ugovora o funkcioniranju Europske unije* (TFEU od eng. *Treaty on the Functioning of the European Union*), proklamira: [...] *Vijeće može u okviru nadležnosti koje su Ugovorima dodijeljene Uniji, odlučujući jednoglasno u skladu s posebnim zakonodavnim postupkom i uz prethodnu suglasnost Europskog parlamenta, poduzeti odgovarajuće radnje radi suzbijanja diskriminacije na temelju spola, rasnog ili etničkog podrijetla, vjere ili uvjerenja, invaliditeta, dobi ili spolne orijentacije.*

„dijalektike”, razni običaji, promijene kvantitativne i kvalitativne, stavovi, mijenjali su se iznova. Zakon dijalektike čine tri temeljna zakona: a) Jedinstvo i borba suprotnosti, b) Transformacija kvantitativnih promjena u kvalitativne, i c) Poricanje poricanja, tj. Podjela ... U dijalektici razvoja, istina je, da je u društvenom razvoju prije patrijarhata bio matrijarhat (možda u prvobitnoj zajednici).

U matrijarhatu, lat. *mater familias*, bijaše glava kuće majka (žena), ali ne samo kuće, a iz raznih razloga i drugih poslova i odnosa.

Trajalo je to dugo doba -*matrijarhata*, nije sigurno kada se to i zašto promijenilo, pa je tada, krajem matrijarhata zatečena u prošlosti nova podjela rada, dakako i nastanak vlasništva, zapravo začetak privatnog ili osobnog vlasništva dobara, a kako se to dogodilo ni danas nije sasvim sigurno i jasno. Ali od zajedničkog dobra, krenulo se ka privatnom dobru.

Dakako, da se u tumačenju o promijenama: kako, kada i zašto?, pozivalo na autoritete filozofije i znanosti, kao npr. Thomas-a Hobbes-a,³ koji je imao filozofski diskurs, da je u početku bilo sve zajedničko (u prvobitnoj zajednici, matrijarhatu), kao npr. zemlja, a onda je jedan čovjek (iz mnoštva ljudi), ogradio komad zemlje i počeo tvrditi da je taj dio zemlje samo njegov. Dakle, privatizirano je opće dobro, zajedničko dobro svih ljudi. Hobbes je ironično napisao, kako on kao pojedinac koji je prisvojio zajedničku imovinu kao privatnu, nije možda bio toliko kriv, koliko su bili krivci svi oni koji su mu to priznali! Kasnije je ovo „nasilje“ legalizirano zakonima i bio uzročnik mnogih društvenih promjena. Dalje se intervencijom prava, taj privatni posjed kroz sve etape društvenih sistema, prenosio na svoje nasljednike (nasljedstvom s koljena na koljeno) i tako ostaje do danas i još uvijek je tako. Čak neke civilizacije i danas tvrde: „privatno vlasništvo” je „svetinja”, koja gotovo nikada ne ostaje bez svog titulara ili nasljednika, sada poznato kao tzv. „naslijeđeno pravo”.

Privatizacijom se ušlo u doba patrijarhata lat. *pater familias*, koji je uglavnom po muškoj lozi uglavnom nasljeđivao imovinu. Narod bi izrekom rekao „tko ima novac, posjed, ima moć”, a iste su uzrokovale razne druge promijene, čak i u religijama, a da se i ne govori kako i od kada je „patrijarhat” prodirao u sve pore društva. Valja, možda da se tako kaže, možda nije na odmet taj izraz pokušati „raskrinkati”, te odgonetnuti međuljudske odnose od davnina, kako su ušle i djelovale na običaje „podjele muško-ženskog svijeta”.

Dakle, temeljna vrijednost besklasnog društva bila je: zajedničko dobro, prvobitna zajednica nema tada klasa sa suprotstavljenim interesima i nema privatnog vlasništva te ne postoji država. U matrijarhatu je odlučujuća i vodeća uloga žena u društvu, ne postoje pisana pravila (nema zakonskih akata, npr. usmenog “bontona” društvenog ponašanja u rodu i plemenu, nema uzora, kao i društvenih razlika muškaraca i žena).

Odnosi i uloge u prvobitnoj zajednici muškaraca i žena, nemaju u besklasnom društvu legitimitet: ženski rod nije podređen muškom rodu, a niti obratno, emancipacije (žena) bile su moguće po rodnoj osnovi, bila je ravnopravnost roda, samim tim i spolova, ravnopravnost nije ozakonjena (jer nije bilo zakona, već običaja), uloga žena i muškaraca donekle je određena: prema radu, prema djeci, prema crkvi (vjeri), prema politici, prema obrazovanju, a braka nije ni bilo, itd.

Nadalje, temeljne vrijednosti klasnih društava su: privatno dobro, plasne zajednice su s klasnim odnosima, gdje postoje klase sa suprotstavljenim interesima i odnosima, postoji privatno vlasništvo i postoji država, postoje klasne zajednice: robovlasničko društvo (robovlasnici-robovi), feudalno društvo (feudalci-kmetovi), kapitalističko društvo (kapitalisti-proleterii).

³ Thomas Hobbes *Levijatan, ili građa, oblik i moć crkvene i građanske države*, izd. Jesenski i Turk, Zagreb 2013., str. 123-128. (engl. *Leviathan*, prijevod na hr.),

U klasnim (patrijarhalnim) društvima, odlučujuća je uloga muškaraca u društvu, postoje pisana pravila (baština, naslijeđe, običaji, utjecaj društva i pojedinaca u obitelji), postoje pisana pravila (zakonski akti, npr. i "bonton" ponašanja, utjecaji društva).

Odnosi i uloge u klasnim društvima muškaraca i žena, dobijaju u klasnim društvima legitimitet: ženski rod je podređen muškom rodu, emancipacije (žena) nisu bile moguće, neravnopravnost roda, a time i spolova, neravnopravnost je ozakonjena (i pravnim sredstvima), mijenja se uloga žena i muškaraca: prema radu, u braku, prema djeci, crkvi, politici, obrazovanju, itd.

Značajan i odlučujući momenat razvoja obitelji, braka i pojedinca u tzv. nasilnim klasnim društvima bijahu i vjerska i mitološka „preslikavanja” božanskog svijeta na nebu na onaj svijet na zemlji, a koja su nerijetko bila nasilna, npr. u razvoju: braka, obitelji, porodice, roda, ...

Na primjer stari vijek, uglavnom je bio politeistički (mnogobožtvom), koji su duhovno „upravljali” svijetom naroda i njihovim odnosima na zemlji.

Grčka i rimska politeistička božanstva nisu bila jedina, a sa sličnim hijerarhijama i odnosima božanstva koja je mitološka, instrumentalizirana je na zemlji u ljudskim društvima. Bila je programirana i uspoređivala je: rod i spolove, a svoja „objašnjenja” davala i u pisanim vjerskim tekstovima hijerarhijskog sadržaja muškog svijeta bogova od Zeusa i Jupitera pa na niže u hijerarhiji bogova... Svijet ljudski, uglavnom je kopirao tu božansku hijerarhiju na zemlji. Plejada bogova imala je svoju genealošku supstancu, koja je sugerirala ponašanje ljudi na zemlji. Muški i ženski svijet, imali su svoje uzore na nebu bogova, u poimanju rodnih odnosa, bračnih odnosa, obitelji i braka, koji su se učvršćivali porodom iz veza muškaraca i veza, a isključivali druge načine, posebno nasljedstva, odnosa žena i muškaraca te božanskim uzorima na zemlji učvršćivali patrijarhalne i klasne odnose na zemlji, a u kojem su muškarci imali prednost nad ženama.

U srednjem vijeku, uzorak patrijarhata je preslikan iz starog vijeka te ostao dugo vremena institucionalno određenje muškarca i žena te se prenosio i na novi vijek, učvršćujući i instituciju ckve i monoteističke religije u programiranju staro-nove uloge muško-ženskog svijeta.

Srednji vijek uglavnom u svim monoteističkim religijama, prejudicirao je važnu i presudnu ulogu braka, roda i spola u izgradnji institucionalnog sustava feudalnog doba, prožet vjerskim zakonima i vjerskim knjigama. Na primjer, nema velike razlike u tumačenjima starozavjetnih i novozavjetnih knjiga Biblije, u knjizi *Postanka* (Genezios),⁴ u Bibliji ili Svetom Pismu (*Postanje* - Prva knjiga Mojsijeva),⁵ i Kur'anu,⁶ a u kojem: *Bog stvara čovjeka, dan i noć (svijetlo i tamu), zemlju, biljke, životinje*, itd. Uvriježen je bio patrijarhalni vid poimanja dominacije i važnosti, u odnosu prema rodu i spolu, kada biblijskom pričom kako: *Bog stvara svijet, a potom i čovjeka (muškarca) od zemlje, udahnuje mu dušu, a nakon nekog vremena Bog stvara ženu od čovjeka (muškarca), tj. od njegovog rebra i ženu*. Sama priča je hijerarhijska, čak i onih koji će biti važni u božanskom svijetu (uglavnom muškog roda, npr. od arhanđela, anđela, apostola, evanđelista, ... a rijetko se, tu i tamo, sreće po koja žena). Božanska slika (muškog svijeta) na nebu i dalje ostaje još dugo vremena dominirajući uzorak zemaljske hijerarhije, braka, porodice, napose odnosa prema rodnoj i spolnoj pripadnosti.

I u novom vijeku, starovjekovni i srednjovjekovni obrasci dugo vremena će utjecati na društvene odnose, kao i na bračne, rodne i spolne odnose te njihova određenja.

⁴ *Biblija (Jeruzalemska Biblija)*, uredili: Adalbert Rebić, Jerko Fučak i Bonaventura Duda, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2007., str. 13-14.

⁵ *Biblija (Sveto Pismo)*, *Postanje* - Prva knjiga Mojsijeva, Veternik, dijam-M-pres, Novi Sad 2005., str. 5-7. U *Postanje* (Stvaranje čoveka i žene) 2,17 i 3.6 7: *Jahve Bog, stvori čoveka od zemaljskog praha i dunu mu u nos dah života, i čovek posta živo biće*, te 22: *Jahve Bog, stvori ženu od rebra koje uze čoveku, i doveđe je k čoveku*.

⁶ *Kur'an*, Biblioteka Fontes, A. Cesarec, Zagreb 1991., str. 51-54. IV. Sura: *U ime Boga, svepšćeg dobročinitelja milostivog! O ljudi! Bojte se Svoga Gospoda, koji vas je stvorio od jednoga čeljadeta. On od tog čeljadeta, od njegova rebra (ili koja je od njegove rase) stvori njegovu drugaricu, a potom on učini da od njih potekne toliko ljudi i žena*.

No, u novom vijeku donekle (bukvalno samo donekle), neće se stvari muško-ženskog svijeta drastično mijenjati, čak i svijetu kršćanstva, kao i u svijetovima drugih religija i predrasuda.

Istina u doba humanizma i renesanse na početku novog vijeka, pokušavaju se donekle mijenjati stari ukorijenjeni uzorci podsticani novom filozofijom življenja.

Veliki izumi čovječanstva te velika industrijska revolucija bijahu uvod u novo doba ili novi vijek, industrija je zamijenila manufakturu, a feud je naslijedio kapital, time su se odnosi drastično mijenjali, dok su „ograđivanje” i prvobitna akumulacija kapitala, zamjetno odredili način razmišljanja, uveli su nove klase, koje ne samo da su poboljšale uvjete života svih, nego su tadašnje seoske ili kućne zadruge napokon razbijale tradicionalni način rodovskog života, gradeći nove pojedinačne bračne odnose obitelji. Dakako, izmijenila se filozofija života, ali ne toliko nasljeđene moralne karakteristike ljudi i običaja, već i odnose muško-ženskog svijeta. Pokušalo se u jednom trenutku institucionalno uniformirati podjela svega i svačega, društva, rada i odnosa u braku. No, brak je bio i ostao i dalje pod određenom stegom institucionalnog religijsko-crkvenog uzora prošlosti, teških uvjeta života, zagovarajući život sa što više djece i podjelom rada u kojima su žene nosile veći teret radnih obveza od muškaraca, iako su muškarci radili uvjetno rečeno teže fizičke poslove.

Poslije nastalih apsolutističkih monarhija, poslije geografskih otkrića i nasilnog kolonijalizma, poslije velikih i svjetskih ratova, nastaje doba revolucija i velikih društvenih promijena, dakako sve se odvijalo u velikim sukobima s velikim brojem žrtava, rušila su se stara carstva i monarhije kao neki relikti prošlosti, a rađale nove „moderne” države, sustavi, običaji, dakako sa promijenama i u načinu življenja te uloge muškaraca i žena, nestajali su „staromodni” uzusi prošlosti i emancipacije žena. Ne bi to sve bilo moguće bez opet krvavih nasilnih revolucija, u kojem nastaje i trodioba vlasti: na zakonodavni dio, izvršni dio i sudski dio, nastojeći biti odvojeni jedan od drugoga.

Žene dobijaju svoje nove uloge i pored starih, ulaze u sve pore vlasti, u obrazovanje i druge pore društva, djelomično preuzimaju ulogu koja je do tada bila isključivo „namijenjena” muškom svijetu, kako se to kaže danas: žene se više emancipiraju, dostojne su u svemu s muškarcima, čak i više od toga u nekim okolnostima. Dugo i predugo je to nasilno vremenski trajalo kada su žene potpuno bile potčinjene muškarcu, neravnopravne u društvenim odnosima. Do danas su se žene u većoj mjeri izborile za sebe, ne suprotstavljajući se muškarcima nego i u suživotu jedni s drugima, dakle muško-ženski svijet danas je drugačiji nego je nekada i donedavno (vremenski) bio, ustupajući zajedno s muškarcima, postupno mjesto i drugim „novim“ rodovima i spolovima. Uloga žena i u poslu, i u braku, i prema društvu i prema djeci i institucionalno se mijenjala, mijenjale su se i žene svojim izgledom, modom, stavovima, svojom odgovornošću, obrazovanjem kao i odnosom prema braku, porodici i svemu drugom, uostalom kao i muškarci.

20. vijek, a posebno 21. vijek je vijek promijena, gdje je uloga žena našla svoje mjesto u društvu koji se sve više integrira, kao sadašnje društvo, u razne asocijacije država, npr. u asocijaciju Europske Unije, gdje ušle su mnogo zemlje i ulaze i dalje, zašto postoje valjani razlozi. Europska unija nastoji legitimirati, bez obzira na nasilne negativne relikte prošlosti, nove društvene, bračne, ekonomske, pravne, političke, obrazovne, odnose, kako pojedinaca tako i društva u cjelini.

Neke države i društva, kao i nova EU zajednica država i naroda institucionalno je nastojala i nastoji riješiti nagomilane probleme iz prošlosti svojim ukazima, zakonima riješenjima pa i na položaj braka, roda i spola, tj. rodnu i spolnu ravnopravnost muškaraca i žena, a što nimalo nije bilo jednostavno jer se hipoteka prošlosti, ukorijenjeni običaji koji su se istina vremenom mijenjali sporo, ubrzavali su promijene emancipacijom društva u sadašnjosti.

Društveni odnosi u klasnim društvima u starom, srednjem i novom vijeku su se stalno mijenjali, a time i uloge muško-ženskih odnosa roda i spola, prema poslu, braku i životu uopće dobijale su drugačije uloge. Konstantno nasilje ratovima, revolucijama, kao i raznim epidemijama

bolesti, odražavali su se i u nasilju u obitelji, a kroz sve vremenske etape klasnih društava u historiji.

Ograničenja tj. neravnopravnost odnosa muško-ženskog roda i spola, nastajali su i prenosili se drugim kulturama i civilizacijama, tj. nasljeđivali su se u novim vremenima od svojih prethodnika. Brak je bio uvijek u centru pažnje ali i različiti pristupi prema njemu, tako da su se osjećaji, mišljenja i stavovi prema braku određivali i stavovi društva mijenjali, npr. i prema nekada u rigidnim nasilnim društvima i običajima. Želi li se shvatiti grčka koncepcija, npr. prema prostituciji, treba se prethodno ispitati njihova bračna institucija. U tom pogledu postoje brojni historijski izvori koji daju veoma jasnu sliku o braku kroz historiji.⁷ S tim u vezi, odgoj koji je grčka djevojka iz situirane obitelji dobivala, bio je u prvom redu usmjeren da joj usadi domaćinske vrline. Od najmanjih nogu su je učili, a najčešće je to činila majka, da uči tkati i kuhati. U to vrijeme grčki filozof Ksenofon kazuje da ženi: "...nije bilo dopušteno da vidi, čuje ili pita išta osim onog što je bilo potpuno neophodno..."⁸ Takav je odgoj pristajao djevojci za ono što će ona kasnije biti: važan, ali nenametljiv dio muževljeva domaćinstva. Od nje se kao žene nije očekivalo da bude prisutna kad su se primali gosti, to je bilo čak i neprilično, jer su gosti bili muževljeva briga. Bile su to nasljeđene i nametnute podjele muško-ženskih uloga u društvu.

Podređenost u usporedbi s položajem muškaraca može se zapaziti i u vezi sa vlasništvom. Čini se da je žena imala veoma mala ili gotovo nikakva vlasnička prava. Ako je bila nasljednica, imetak se mogao koristiti samo preko ovlaštenog muškarca, to jest njime je mogao upravljati samo muškarac koji joj je bio skrbnik. Kad bi muž umro, sva bi njegova imovina pripala njegovoj rodbini, a ništa ženi. Ona je u stvari morala napustiti dom i vratiti se očevoj kući.

Najvažnija zadaća koju je žena mogla ispuniti bila je da rađa svom suprugu djecu. Ali čak ni to nije bila posljedica seksualnih odnosa vezanih sa osjećanjima ljubavi i nježnosti, već prije svega mučne bračne dužnosti da se postigne društveno poželjan cilj: podizanje sinova i nasljednika. Razmatrajući brak i njegove uloge u antičko vrijeme, najveći grčki filozof Aristotel je napisao o potrebi uspostavljanju prijateljstva između muža i supruge, ali ne i o ljubavi i strasti, a isto vrijedi i za druge pisce toga razdoblja. Grcima je gotovo pošlo za rukom da iz bračne veze uklone ljubav. Brak je bio put kojim se mogla osnovati obitelj, obaviti imovinski prijenosi, put kojim je muškarac kao građanin sređivao svoj društveni položaj, no sasvim sigurno nije bio namijenjen samo ispunjenju seksualnih strasti ili pak izazivanju osjećaja nježnosti i prisnosti, a za to su Grci imali druge načine. Zabilježeno je da je Solon, najveći atenski zakonodavac, bio osnivač sustava gradskih javnih kuća: "*Ali ti nađe zakon koristan svima muškarcima, jer ti si, kažu, Solone, prvi uvidio tu stvar demokratsku...*", bila je to pohvala njegovih suvremenika.

Niti bračni, a pogotovo seksualni moral drevnih Rimljana nije bio besprijekoran. Znakovi nasilnih odnosa mogu se vidjeti u nizu kulturnih obilježja koja sežu od sadističke opsjednutosti cirkusom do bračnih zakona. Obzirom na neprekidne okrutnosti koje su se izvodile u areni, osobine i pokazane strasti odaju beskrajnu ravnodušnost prema ljudskim i životinjskim patnjama, ravnodušnost koja je tada bila karakteristična za mnoge osobine i rimskih ruralnih zajednica.⁹

⁷ F. Henriques, *Love in Action*, London, 1959. (prijevod: F. Henriques, *Historija prostitucije*, Zagreb, 1968., str. 42-63.

⁸ Možda bi danas mišljenje "slobode" moderne tinejdžerke, njezina nekadašnja grčka vršnjakinja smatrala nezamislivom.

⁹ O Kiefer, *Sexual Life in Ancient Rome*, London, 1934., str. 19-40.
F. Henriques, *Love in Action*, London, 1959., str. 224-227.

Rimljani u svečanom obliku vjenčanja uglavnom plemstva, tzv. - *confarreatio* -, iskazivali su oblike nasilja, a koje su trebale biti samo povod njihovom gubitku kreposti.¹⁰ Isti običaj se dugo održao kroz rimsku historiju kao najtegnija i najstrašnija metoda kojom su dvije osobe mogle sklopiti brak, a o čemu je pisao tadašnji suvremenik Dionizije iz Halikarnasa.¹¹ Na kraju je slijedilo potpisivanje bračnog ugovora i svečano obvezivanje mladenaca da pristaju na brak.¹² Sprega sadizma i seksualnosti dokazana je u većem broju rimskih obitelji (brakova), a moguće da je taj vid okrutnosti ipak predstavljao kariku između sadizma u areni i života ljudi. Muževi koji su pošli u vojsku da osvoje svijet bili su podvrgnuti u školama sistematskom bičevanju. Šibe i kožnati bičevi bili su u svakodnevnoj uporabi, a ta metoda kažnjavanja primjenjivala se i kod kuće. Sve dok je otac živio, dječak ili muškarac bio je potpuno podložan. Otac ga je mogao “*po volji zatvoriti, bičevati, držati kao zatvorenika i poljskog radnika, pa i ubiti. Sve je to bilo moguće čak ako se sin već bavio javnim poslovima, bio čak i vrhovni sudac i već glasovit po svom rodoljublju. Na temelju toga zakona često se događalo i dok su odličniji ljudi koji su digli na glas govoreći sa javnog podija protiv Senata, a u korist naroda, bili skinuti s tog podija od svojih očeva i odvučeni da iskuse kaznu koju je on izabrao.*”, pisao je rimski pjesnik Ovidije u svom djelu “Fasti”, knjiga IV.

Možda je danas tadašnje bičevanje u školi i domu ponešto lakše shvatiti ponašanje svjetine u tadašnjoj areni. Žene, koje nisu bile podvrgnute tjelesnim kaznama, neke od njih su imale prilike da provode okrutnost u svojim domovima. Ropstvo u drugim kontekstima, stvarale su priliku i atmosferu za provođenje sustavnog nasilja nad onima koji nemaju slobodu, a Rimljanka u tome nije bila iznimka, jer su ponekad i u njezinoj kući robovi bili predani na milost i nemilost. Možda se može reći za to razdoblje rimske historije u starom vijeku, da su se okrutnosti i nasilje provodile u dijelu javnog života, kao i u obiteljima, u podijeljenom muško-ženskom svijetu. Djelomično nasilje i ponekad sa tim u vezi poligamije u brakovima te neravnopravnost roda i spola sa čestom tendencijom za to vrijeme neshvatljivih i neuobičajenih njihovih uloga i promijena, nisu bile iznimke ni u jednom rimskom društvenom sloju, iako su se ponekad nazivali i kao “opravdavali” društvenim devijacijama.

U Europi najveći utjecaj na moralni, ideološki i vjerski kredibilitet ljudi u svim stavovima društva imalo je kršćanstvo, ali i druge vjere, od XV. vijeka značajnije i islam, kao i protestantizam te podijeljeno kršćanstvo od XI. vijeka na katolicizam i pravoslavlje. Industrijska revolucija raslojavala je ustaljene društvene odnose, a kapital postao važnija osnova i utjecaj promijena pored obrazovanja, koje će doprinjeti novim dimenzijama razvoju čovjeka, time muškaraca i žena ka emancipaciji, ka promijeni prilika razvoja od zadružnog rodovskog oblika života do porodice i braka, dakako i donekle razmijevanju o rodnoj i spolnoj ravnopravnosti žena i muškaraca.

Razmišljanje o nerazumnom nasilju prema drugima i drugačijima, barem treba biti u domeni razumijevanja svih i svakoga prema svemu. U vezi toga, možda je i Sokrat bio u pravu kada je rekao: “*Svi su ljudi u osnovi dobri, ali ponekad čine zlo iz neznanja*”, vjerojatno možda ne bi činili zlo kada bi bili svjesni i znali da je to zlo i što je to uopće zlo i nepravda. Iako je isto razmišljanje za neke utopija, ne treba sumnjati u isti iskaz, već uvijek treba iznova nastojati da

¹⁰ No pored -*conferreatio*-, uobičajen tip vjenčanja bio je -*usus*- ili - običaj, tj. ako su muškarac i žena živjeli u zajednici godinu dana bez prekida, smatrani su vjenčanim. Ako je postojao prekid od tri noći uzastopce, brak je još uvijek bio valjan, no žena nije bila pod ovlasti muža, već oca. U kasnijoj rimskoj historiji -*coemptio*- bijaše najčešći oblik vjenčanja (braka). U obredu sklapanja braka bila je potrebna i tobožnja kupoprodaja: muž bi kupio ženu za simboličnu naknadu, na primjer za zrnce bisera.

¹¹ Dionizije iz Halikarnasa, II, 25., napisao je: “*Po dijeljenju -fara- (pir, vrsta žita) nazvana je ceremonija u kojoj žene dijele sa svojim muževima prvu i najsvetiju hranu pristajući takođe podijeliti sa njima i životnu sreću; dovelo ih je to u usku vezu nerazrješivog odnosa i ništa nije moglo skršiti vezu takve vrste. Taj je zakon upućivao žene da žive tako da samo ugadaju svojim muževima, jer nikom drugom se nisu ni mogle obraćati, a muževe da upravljaju sa ženama kao sa stvarima koje su im potrebne i neotuđive.*”

¹² F. Henriques, *Historija prostitucije*, Zagreb, 1968., str. 82-132.

se ukaže i na kompromise. Čitav svijet je zapravo kompromis, kao možda jedino rješenje nekakvog napretka i promijena te prestanka tenzija među ljudima, i u narodima, i u državama i među ljudima i u braku i u odnosu muško-ženskog svijeta i odnosa.

Muško-ženski svijet propašću Rimskog carstva i antike, seobama naroda i miješanjima kulture u srednjem vijeku, uveliko se promijenilo s dominirajućom ulogom kršćanske vjere i moralnih propisa u ponašanju, dakako i davanju nove uloge braka, ponašanju žena i muškaraca u njemu. Seksualno općenje radi rađanja djece dozvoljeno je, ali zbog užitka je prokletu. Bio je to stav koji je opet u XI. vijeku ponavljao Hildebrand, koji postaje papa Grgur Veliki: *“Prema tome je prava svrha spolnog sjedinjenja rađanje potomstva a ne užitak, te spolno druženje muškarca i žene služi prokreaciji djece, a ne zadovoljenju pohote.”* Još pretjeraniji stav zastupa sv. Klement koji naziva bludom: *“skretanje iz jednog braka u mnoge”*

Ako su već to bili stavovi i osjećaji prema braku, ne iznenađuje istovremeno ni kad se otkrije da su pustinjaci i pustinjakinje, redovnici i redovnice imali najnastranije ideje o čuvanju kreposti i nevinosti. Svetice su se pogotovo isticale svojom čednošću čak i u najtežim situacijama. Sv. Perpetua mučena je tako da ju je divlji bik razdirao na komade, ali je ipak uspjela da izdišući popravi svoju odjeću kako bi mogla umrijeti čedno. Ponekad je bilo i čudesnih uplitanja, kao u slučaju sv. Agneze koju su svukli do gola pred svjetinom; svi su okrenuli glave osim nekog mladića, koji je bio udaren sljepilom. Te su svete žene, kao i muškarci, upotrebljavale i pojaseve i uzice nevinosti kako bi stišale plamen požude. Lecky u svojoj *“Historiji evropskog morala”* pisao je o tome, ali i citirao brojne takve primjere.¹³

Bilo je to vrijeme čudesa kojim su ljudi bili općinjani, kao nekom čudnom preobrazbom kurtizana-zavodnica koje se pretvaraju u kurtizanu-sveticu. Ima ih velik broj, kao na primjer čudesa o sv. Mariji Egipatskoj, koja je u to vrijeme bila veoma poučna. Nakon grijeshnog života i pokore uspjeva Marija E. za primjer drugima postati svetica, kako je sama napomenula, sve se s dobrim svršava, jer Marija se moli Gospi i najzad uspije ući u crkvu. Nakon toga joj Bog zapovjedi da pođe u pustinju, gdje se na čudesan način prehranjuje sedamnaest godina sa tri hljeba ...¹⁴ U nekom drugom primjeru, sv. Afra Augsburgska išla je još dalje. Ona je tvrdila da je stigla s Cipra u pratnji triju drugarica i otvorila u gradu javnu kuću. Očito je primila u goste neke crkvene dostojanstvenike koji su utrošili svoje vrijeme na zakljinjanje žena da se pokaju. Napokon su u tome uspjeli i sve su se one obratile, no kasnije, kada su počeli progoni kršćana, sve su bile mučene.¹⁵ Bijaše to neobična povezanost takvog načina života s kršćanstvom, koja je još izrazitija u srednjem vijeku, tražeći od žena što veću čednost i suzdržavanja od putenosti života, a u čemu religija i crkva ima odlučujuću ulogu.

Javno pokazivanje moći suzdržavanja bilo je omiljeno i među nekim redovnicima. Običavali su odlaziti u javna kupališta u pratnji žena. Godine 450. palestinski pustinjaci i pustinjakinje družili su se goli, odjeveni samo u pregače. Istaknuti heretik Pavle Samostatski vjerojatno se ističe kao najznamenitiji eksponent takvog i sličnih običaja. Tertulijan je otišao još dalje i ustvrdio da su mnogi redovnici u svom strahu da dokažu svijetu svoju čistoću počinili najrazličija nemoralna djela. Da bi prikriili plodove svojih grijeha, pribjegavali su čedomorstvu.¹⁶ Kršćanski koncil u Ancyri¹⁷ 314. godine je zaključio: *“da što se tiče žena koje blude i unište ono što su začele, ili koje se bave spravljanjem sredstava za pobačaj, jedna ih je ranija odluka izopćavala (iz crkve) sve do smrtnog časa i s tim su se neki pomirili. Bez obzira na to, u želji da upotrijebimo što veću blagost, odlučili smo da ispune deset godina (pokore) u skladu s propisanim stupnjevim.”* Očito je da su ideje o nevinosti i njezinom čuvanju poprimali

¹³ W. E. H. Lecky, *History of European Morals*, dio II, London 1946., str. 134.

¹⁴ C. Hayward, *The Courtesan*, London 1926., str. 280-284.

¹⁵ L. Eckenstein, *Women under Monasticism*, Cambridge 1896., str. 30-31.

¹⁶ H. C. Lea, *History of Sacerdotal Celibacy in the Christian Church*, 3rd Edition, London 1907., sv. I, str. 31-32.

¹⁷ Ancyra - glavni grad stare rimske provincije Galateje, sadašnja Ankara (Turska).

čudnovate oblike. Utjecaj samostanskog života bio je dalekosežan, a na nesreću se nije zadržao samo u sferi pustinjačke čelije već je prodro i u običan brak.

Uz takve poglede na brak logično je da se osuda protezala i na drugi, odnosno novi brak. Ostati u udovištvu bijaše u Rimu patricijski običaj. “*Za ženu bijaše čast što je imala samo jednog muža (univirae), rijetka čast u onim vremenima ranih brakova, lakih razvoda i ponovnih brakova.*”¹⁸ Ali ono što je bio izuzetan običaj istaknute manjine u Rimu postalo je maltene crkvenom doktrinom. Rimsko gledište bijaše da je odustajanje od novog sklapanja braka znak privrženosti i štovanja prema mrtvom partneru. Gledište je pak apostolskih otaca da udovca ili udovicu u brak tjera samo prljava požuda. Tako Atenagora naziva to pristojnim preljubništvom, Origen pak misli da će takvi ljudi biti spašeni u ime Krista, ali im on neće dati vječno blaženstvo, jer je i Adam imao samo jednu ženu, a sv. Jeronim je smatrao da je to sigurno sasvim dosta i njegovim nasljednicima.¹⁹ Opsesija kršćanskih dogmatičara simptomatična je za prekomjernu preokupaciju ženama i seksom koja je tako izrazito obilježje toga razdoblja.

No, bilo je tokom čitavog razdoblja srednjeg vijeka i otpora tadašnjem kršćanskom moralu iz svih redova društva.

Bilo je mnogo lutanja, zabluda, krivih tumačenja, precjenjivanja, pokušaja mijenjanja odnosa i uloge braka, odnosa prema djeci, odnosa i uloge muškaraca i žena tokom čitavog razdoblja i starog i srednjeg i novog vijeka.

Posebno je kaotično stanje izazvala crna smrt ili epidemija kuge, a njezine posljedice, bile su plodno tlo za razvoj mnogih vjerskih pokreta, što su se pojavili i nasuprot nemoći crkve da se suprotstavi kugi. Mnogi ljudi su tako odlučili u vjerskim pokretima da sami nađu svoj put do Boga. Možda su najglasovitiji od tih perifernih kršćanskih pokreta bili flagelanti,²⁰ koju je crkva poznavala veoma dugo, ali koji nikad nisu postali općim običajem. Pokret koji se javio u Njemačkoj u godini “crne smrti” 1349. bio je potpuno drukčiji. Jedan tadašnji zapis bilježi da su se u općoj nevolji i strahu od pošasti hiljade ljudi pridružilo pokretu i Europom su krstarile s kraja na kraj horde očajnih muškaraca, žena i djece bičujući se u slavu božju. Film Ingmara Bergmana “*Sedmi pečat*” prenosi nešto od tog očaja i ludila poharane zemlje i nema nikakve sumnje da su tada mnogi shvaćali bičevanje direktnim imitiranjem Kristovih patnji te isticanjem da je cilj bičevanja istjerivanje pohote demona. Uzimajući u obzir već i onako razuzdane prilike u srednjovjekovnoj Europi, nije čudno što je prizor polunagih muškaraca i žena koji su se bičevali raspljivao strasti.

Srodna manifestacijama flagelanata bila su periodična izbijanja manije plesanja u srednjovjekovnoj Europi.²¹ Čarobnjaštvo, flagelanti i manijaci plesa - sve su to simptomi snažne bolesti koja je prožela srednjovjekovno društvo, gdje je tzv. “Crna smrt” postala je fizički simbol rastočenog društva. Općenita grubost toga razdoblja, vapijući sramotni nemoral kraljeva i vlastele, nesigurna vremena, naglasak na ratu i grabežu, sve jači osjećaj boleštine, smrti i prokletstva, prihvaćanje seksualnih nepodopština kao manje važnih kršenja kršćanskog morala - sve su to pokretne sile situacije u kojoj se municipalna javna kuća i ostali bordeli smiju smatrati logičnim ali neopravdanim koracima prema cilju razumijevanja muškarčevih i ženskih nagona, a u vremenima opće bijede, neimaštine, ratova, trpljenja te epidemijskih bolesti. Gotovo da se se čovjek izgubio u vremenu i prostoru ludila i nerazumijevanja.

¹⁸ L. Friedlander, *Roman Life and Manners under the Early Empire*, 7th ed., sv. I, London 1909., str. 256.

¹⁹ Franački teolog i historičar (538-594); napisao je djelo: “*Historia Francorum*” i druge teološke spise.

²⁰ pojedini kršćani skloni krajnjem trpljenju redovito su se bičevali.

²¹ E. L. Backman, *Religious Dances in the Christian Church and in Popular Medicine*, London 1952., str. 191.

“*Osobe obaju spolova toliko je mučio davao da su plesale na tržnicama, u crkvama, pa i u svojim vlastitim kućama držeći se za ruke i skačući visoko u zrak. Dok su plesale, pamet im više nije bila bistra i nisu se obazirale na pristojnost, makar ih promatrali gledaoci. I dok su plesale, izvikivale su imena demona kao što su Friske i drugi. Pri koncu plesa osjećale su takvu bol da su vikale kao ludaci da umiru, ako im njihovi prijatelji ne bi čvrsto platnom stegnuli struk.*”

Početak novog vijeka, početkom renesanse i humanizma, ljudima se uliva nova nada života u odnosu na srednjovjekovno "prokletstvo" u izgubljenom vremenu. Novi izumi, nove opravdane nade, raskrinkane nekadašnje iluzije muško-ženskog svijeta, barem donekle su pozitivan odmak od prethodnog vremena. Nasilja nije nestalo, možda ga je čak bilo i više nego prije, možda potican stalnim i velikim obračunima, ratovima sila, kao Tridesetgodišnji i Sedmogodišnji rat, kojim su povodi bile vjerske isključivosti a rezultat veliki broj poginulih i ranjenih, a uz česte epidemije bolesti sve do kraja 20. vijeka, kada se na trenutak pomislilo da je općem ludilu došao kraj. Od XVIII. vijeka, iako se zvao jedan od oblika vladavine, tada moderan, „prosvjećeni apsolutizam“, u muško-ženskom svijetu „unazadio“ je svijet namećući podređenu ulogu ženama u tzv. „ženskim pravima i poslovima u obitelji“.

Poznato je kako prosvjećeni apsolutist pruski kralj Friedrich barem teoretski određuje „kodeks“ koji postaje praksa života žena sa svojim ulogama u obitelji. Navodno je (a u literaturi je zabilježeno), pruski car Friedrich namijenio ženama, tzv. tri KKK i time odredio njihove životne sudbine u braku za duže vrijeme, a kako je ta njemačka civilizacija u to vrijeme dominirala srednjom i djelomično jugositočnom Europom, brzo se prenosila na ostale zemlje, pa je takav obrazac i do danas ostao i postao u nekim krajevima ili ruralnim sredinama, obrazac življenja, danas samo u rijetkim ruralnim sredinama: Tri KKK je zabilježio, čemu se svaka žena trebala posvetiti i pridržavati, odnosno što je trebala žena znati, naučiti i koja je njihova uloga za razliku od muške uloge: K-Kinder (djeca), K-Küche (kuhinja) i K-Kirche (crkva).

Isto je vrijedno istaći, sa kakvim se sve predrasudama, nasiljima nad ljudima susretala civilizacija kroz prošlost, čak je neke nasilne norme legalizirala pravnim normama i zakonima. Nažalost, neke izvitoperene norme gotovo da su stoljećima prešle u „nepisane“ običaje ponašanja ljudi, a koje se nisu sankcionirale. U svemu tome, sudjelovale su u nasilju sve društvene klase, sve grupacije i društvene institucije u većoj ili manjoj mjeri. Bilo je teško nešto što je postalo običaj, iskorijenjivanje, potrajalo je dugo, ali se u modernoj civilizaciji ipak vide neki pozitivni pomaci. Isto nikako ne znači da su nasilja svake vrste nestale, da nema sukoba i da nema protiviljenja nekim grupacijama ljudi da izbore svoja prava, a svi mi svjedoci smo u kojim smjerovima ljudska civilizacija ide.

Jedan od primjera negacija u prošlosti bijaše društveno apsolutističko doba sjajnih naziva, kao „prosvjećeni apsolutizam“, nazvanim u vremenu uspona civilizacije u novom vijeku, gdje su neke iznimke nažalost postale pravilo i uzori za druge civilizacije.

Tako je u prosvjećenom apsolutizmu ženama bila namijenjena i naglašena „rodna“ uloga: da rađaju i odgajaju djecu, da nauče kuharske vještine te da odlaze ponekad od kuće do crkve (obično nedjeljom) te da žene budu pobožne i ponizne u odnose na muškarce, posebno u braku. Čak su smišljali nametnuta društvena „pravila“ kako se treba ljubav prema suprotnom partneru u braku ugađati vještinama kuhanja kako bi ugodili mužu te slušali i trebali prihvatiti tumačenja kako sva ljubav i zadovoljstva „ulaze i prolazi kroz stomak“, pa je važno znati dobro kuhati. Tumačenje je bilo kako su djeca važna za reprodukciju rodne vrste, tj. radne snage i opstanak braka, roda ili zadruga, odnosno ljudske vrste u cjelini, a crkva je trebala imati ulogu u odgoju i obrazovanju, življenu u pokornosti te davanja braku „svetu“ legitimitet.

Ipak, ljudska filozofija je uvijek iznova tražila pravdu, pravo i ravnopravnost u svemu, tako i odnosu roda i spola. No tek u zadnje vrijeme u tom nastojanju vidimo vidljive pozitivne pomake, pravno i stvarno, a naročito se trebao zabranjivati svaki vid nasilja. Brojni su povijesni primjeri pokušaja izjednačavanja ravnopravnosti roda, spola i bračnih odnosa.

Moguće je da se pomaci rodnih, spolnih i bračnih boljih odnosa i pomaka vide barem pravno i stvarno u budućnosti, započetih krajem 20. vijeka, npr. u zakonodavstvu i preporukama Euvropske unije, a u nastojanju preobražaja donedavnih odnosa.

U brojnim zakonskim aktima Europske unije, suzbija se dotadašnja nejednakost, neravnopravnost muškaraca i žena u raznim segmentima, a posebno je Europska unija bila

međunarodnoj razini. Konvencijom je uspostavljen sveobuhvatan okvir pravnih i političkih mjera za sprječavanje takvog nasilja, pružanje potpore žrtvama i kažnjavanje počinitelja.²⁵

U svojoj rezoluciji od 4. travnja 2019. Parlament je zatražio mišljenje Suda o usklađenosti sa Ugovorima prijedlogâ o pristupanju EU-a Istanbulske konvenciji i o postupku tog pristupanja. Sud je odlučio da se Ugovorima ne zabranjuje Vijeću da prije donošenja odluke o Unijinu sklapanju Istanbulske konvencije čeka „zajedničku suglasnost“ država članica. Također je zaključila da se: „*akt o sklapanju sporazuma može razdvojiti na dvije posebne odluke ako se za to utvrdi objektivna potreba*“.

Vijeće EU je 21. veljače 2023. odlučilo podnijeti zahtijev za suglasnost Parlamenta za pristupanje EU-a Istanbulske konvenciji. Vijeće traži da Parlament da suglasnost za dva nacrtâ odluka Vijeća o sklapanju navedene Konvencije.²⁶

I u domaćem „državnom“ zakonodavstvu, pored navedenih općih deklaracija i europskog i svjetskog, kao stavovima i deklaracijama Ujedinjenih naroda, postoje pomaci ka pozitivnom rješavanju nagomilanih nejednakosti i neravnopravnosti ljudi u svim segmentima.

Zaključak

Kroz historiju je nasilje bilo stalna pratilja međuljudskih odnosa u svim civilizacijama od starog do novog doba. Iako to uistinu nije, neki su povjerovali latinskim izrekama, kako je nasilje sastavni dio življenja, tj. da je društvo oduvijek u pozicijama “Rata sviju protiv svih” (lat. *Bellum omnium contra omnes*), odnosno da je čovjeku svojstveno nasilje, odnosno da je “Čovjek čovjeku vuk” (lat. *Homo homini lupus est*). Istina je kako nejednakost i neravnopravnost među ljudima i narodima, bijaše stalni izvor nasilja i sukoba u svim historijskim društvenim sustavima, svim ljudskim zajednicama kao i među pojedincima, a koji su uzroke imali u raznim segmentima ljudskog bivstvovanja, od ekonomija, politika, vjera, kultura i drugih neravnoprebnih i poremećenih ljudskih odnosa. Iako su se klasna društva mijenjala od starog, srednjeg do novog vijeka, nasilje nije jenjavalo u ratovima, društvenim revolucijama, kao i u međuljudskim odnosima braka, roda i spola. Nasilje u ratovima, revolucijama i epidemijским pogromima u klasnim društvima, neminovno su se odražavala na međuljudske odnose kao u braku, rodu i spolu. Tradicijska baština, kao na primjer religijski odgoj te drugi motivi, često puta su bili remetilački faktor odnosa u društvu, stegama, represalijama i isključivostima, a koje su često kao rezultat imale razne devijacije društvenih, kao i moralnih vrijednosti.

Početak renesanse i humanizma, ljudima se ulijevala nova nada života u odnosu na srednjovjekovno “prokletstvo” i nasilje u izgubljenom vremenu. Novi izumi, nove opravdane nade, raskrinkane nekadašnje iluzije muško-ženskog svijeta, barem donekle su bile pozitivne

²⁵ Vijeće je odlučilo da bi nacrt odluke o potpisivanju Konvencije trebalo podijeliti na dvije zasebne odluke, jednu o pravosudnoj saradnji u kaznenim stvarima i drugu o azilu i zabrani prisilnog udaljenja ili vraćanja. Te dvije odluke Vijeća usvojene su u svibnju 2017., a potom je povjerenica EU-a za pravosuđe, potrošače i ravnopravnost spolova 13. lipnja 2017. u ime EU-a potpisala Istanbulske konvencije. Potpisivanje je prvi korak u postupku pristupanja EU-a Konvenciji, za što je sada potrebno donošenje odluka Vijeća kako bi se postupak zaključio. U Vijeću se o zakonodavnim prijedlozima u tom području raspravlja u okviru Radne skupine za temeljna prava, prava građana i slobodno kretanje osoba. Rasprave te radne skupine usredotočene su na kodeks ponašanja kojim se utvrđuje kako će EU i njegove države članice saradivati pri provedbi Konvencije.

²⁶ Odluka Vijeća o sklapanju, u ime Europske unije, *Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji* u odnosu na institucije i javnu upravu Unije; Odluka Vijeća o sklapanju, u ime Europske unije, *Konvencije Vijeća Europe o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u obitelji* u odnosu na pitanja povezana sa pravosudnom suradnjom u kaznenim stvarima, azil i zabranu prisilnog udaljenja ili vraćanja.

odmak od prethodnog vremena. Nasilja nije nestalo ni danas, možda ga čak ima i više nego prije, koje je možda poticano stalnim i velikim obračunima, ratovima sila, a kojem su ponekad povodi bili razne isključivosti, s rezultatom bijede i siromaštva, s velikim brojem poginulih i ranjenih, uz česte epidemije bolesti sve do kraja 20. vijeka, kada se na trenutak pomislilo da je općem ludilu došao kraj. Ograničenja tj. neravnopravnost odnosa muško-ženskog roda i spola nastajali su iznova novi i prenosili se drugim kulturama i civilizacijama, tj. nasljeđivali su se u novim vremenima od svojih prethodnika. Brak je bio uvijek u centru pažnje ali i različiti pristupi prema njemu, tako da su se osjećaji, mišljenja i stavovi prema braku određivale i stavove društva koji su se mijenjali, npr. i prema nekada rigidnim nasilnim društvima i običajima.

Uloga žena u braku i prema društvu i prema djeci i institucionalno su se vremenom mijenjale, a mijenjale su se i žene svojim izgledom, modom, stavovima, svojom odgovornošću, obrazovanjem kao i odnosom prema braku, porodici i svemu drugom, uostalom kao i muškarci. 20. vijek, a posebno 21. vijek je vijek promijena gdje je uloga žena našla svoje mjesto u društvu koji se sve više integrira, kao sadašnje društvo, u razne asocijacije, npr. u asocijaciju Europske unije, gdje su ušle mnogo zemlje i ulaze i dalje, zašto valjda postoje razlozi. Europska unija uz dobre i loše svoje strane, kao i sve zemlje, nastoje legitimirati i legalizirati, bez obzira na nasilne negativne relikte prošlosti, nove društvene, bračne, ekonomske, pravne, političke, obrazovne, odnose, kako pojedinaca tako i društva u cjelini. Doprinos tome dala je Istanbulska konvencija, koja je stupila na snagu 2014., prvi je pravno obvezujući međunarodni instrument za sprečavanje i borbu protiv nasilja nad ženama i djevojčicama na međunarodnoj razini. Njome je uspostavljen sveobuhvatan okvir pravnih i političkih mjera za sprečavanje takvog nasilja, pružanje potpore žrtvama i kažnjavanje počinitelja.

Literatura:

- W. E. H. Lecky, *History of European Morals*, London 1946.
- J. M. Roberts, *A History of Europe*, Oxford 1996. (prijevod na hr: . J. M. Roberts, *Povijest Europe*, Zagreb 2002.)
- Ivan Balta, *Historija zemalja jugoistočne Evrope*, hns štamparija, Tuzla 2005.
- J. Marcadé, *Roma Amor*, Geneva 1961.
- C. Hayward, *The Courtesan*, London 1926.
- L. Eckenstein, *Women under Monasticism*, Cambridge 1896.
- H. C. Lea, *History of Sacerdotal Celibacy in the Christian Church*, 3rd Edition, London 1907.
- F. Henriques, *Love in Action*, London 1959. (F. Henriques, *Historija prostitucije*, Zagreb 1968.)
- W. W. Sanger, *History of Prostitution*, New York 1919.
- O Kiefer, *Sexual Life in Ancient Rome*, London 1934.
- L. Wright, *Clean and Decent*, London 1960.
- Monumenta Germanie Historica, *Legum*, dio 4, Hannover 1893.
- Havellock Ellis, *Studies in the Psychology of Sex*, sv. VI, Philadelphia 1913.
- Germain de La Faille, *Annales de la Ville de Toulouse*, sv. II., Toulouse 1701.
- J. Scheer, *Geschichte der deutschen Frauen*, Leipzig 1860.
- A. Schulz, *Deutsches Leben im 14 und 15 Jahrhundert*, Leipzig 1892.
- W. Rudeck, *History of Public Morality in Germany*, Jena 1897.
- I. Bloch, *Sexual Life in England Past and Present*, London 1958.
- C. J. Lecour, *Prostitution in London and Paris*, Pariz 1882.
- J. Brand, *Observations on Popular Antiquities*, sv. III., obradio H. E. Ellis, London 1842.,
- E. L. Backman, *Religious Dances in the Christian Church and in Popular Medicine*, London 1952.
- <https://www.europarl.europa.eu/news/hr/headlines/society/20190712STO56961/borba-parlamentarna-rodnu-ravnopravnost-u-eu-u>
- Biblija (Jeruzalemska Biblija)*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2007.
- Biblija (Sveto Pismo)*, Postanje - Prva knjiga Mojsijeva, dijam-M-pres, Novi Sad 2005.
- Kur'an*, Biblioteka Fontes, A. Cesarec, Zagreb 1991.

OPASNOSTI DIGITALNE PLATFORME: CYBERBULLING U ONLINE KOMUNIKACIJI

Sažetak

Savremeni život postao je skoro nezamisliv bez interneta i upotrebe digitalne platforme u svakoj sferi djelovanja, počevši od obavljanja osnovnih dnevnih obaveza (kao što su plaćanje računa, uvid u finansijsko stanje na računu, vršenja narudžbi namirnica, robe, zakazivanje termina u ordinacijama i sl.) preko obavljanja poslovnih i profesionalnih obaveza (dogovaranje sastanaka, poslovna korespondencija putem e-maila i aplikacija) do informisanja o temama koje nas zanimaju, s obzirom na neizmjernu količinu izvora informacija koje se nude putem interneta (portali, streaming kanali i sl.). Internet je, dakle, omogućio da vodimo jednostavniji život, a uz to i jednostavnije komuniciranje putem online platforme. U savremenom životu postalo je potpuno jednostavno da bilo kada i bilo gdje iskomuniciramo određene poruke sa drugim sagovornicima, a uz to, online komunikacija je besplatna i bezgranična. Međutim, kako svaka medalja ima dvije strane, tako se sa sigurnosnog aspekta, postavlja jasno, alarmatno pitanje: Da li uz sve pomenute prednosti, digitalna platforma nudi podlogu za bolju i sigurnu komunikaciju?

Ključne riječi: Komunikacija, online komunikacija, cyberbulling, internet, digitalna platforma, društvene mreže, aplikacije

THE DANGER OF DIGITAL PLATFORMS: CYBERBULLING IN ONLINE CONVERSATIONS

Abstract

The Modern life has become almost unimaginable without the Internet and the use of a digital platform in every sphere of activity, starting with performing basic daily duties (such as paying bills, viewing the financial status of the account, placing orders for groceries, goods, scheduling appointments in surgeries, etc.) through performing business and professional duties (arrangement of meetings, business correspondence via e-mail and applications) to informing about topics that interest us, given the immense amount of sources of information offered on the Internet (portals, streaming channels, etc.). Therefore, the Internet has made it possible for us to lead a simpler life, as well as simpler communication through an online platform. In modern life, it has become completely simple to communicate certain messages with other interlocutors anytime and anywhere, and in addition, online communication is free and limitless. However, as every medal has two sides, from the security aspect, a clear, alarming question arises: Does the digital platform offer a basis for a better and safer communication in addition to all the mentioned advantages?

Keywords: Communication, online communication, cyberbullying, internet, digital platform, social networks, applications

¹ Dipl. politolog žurnalistike i komunikologije, Brčko distrikt Bosne i Hercegovine, aida_lovic@hotmail.com

UVOD

Komunikacija predstavlja najjednostavniji način sporazumijevanja između ljudi, koristeći se verbalnim (jezičkim) ili neverbalnim (tjelesnim) govorom. Ljudi su oduvijek imali potrebu da komuniciraju međusobno, da razmijene informacije, i po svojoj prirodi, čovjek je naučen da određenim gestikulacijama i riječima iskaže neku svoju određenu poruku. Pribjegavajući ka tome da se u životu olakšaju svakodnevne obaveze i poslovi, i da čovjek ne izgubi svoju prirodnu potrebu za komunikacijom s drugim ljudima, pojava interneta omogućila je upravo to: da se ljudi međusobno povežu kroz komunikaciju, bez obzira na mjesto gdje se nalaze i u svako doba. Najveći rezultat pojave i razvoja interneta su društvene mreže putem kojih se u samo nekoliko sekundi možemo povezati s članom porodice, prijateljem, kolegom kao i doći u komunikaciju s različitim ljudima ili grupama ljudi koji dijele slična ili različita mišljenja kao i mi. Sticanje prijatelja nikada nije bilo brže i jednostavnije.

Dakle, digitalna platforma je postala neprikosnovena alatka za ostvarivanje komunikacije. Jednostavnost korištenja, besplatna registracija i upotreba te brzina prenošenja poruke, su ključne prednosti zbog kojih svakodnevno veliki broj korisnika pribjegava korištenju online komunikaciji. Istovremeno, njihove mogućnosti u ostvarivanju komunikacije postaju sve intrigantnije i primamljivije, tako da se besplatno odvija razmjena neograničenog tekstualnih, slikovnih, zvučnih i video poruka između dva i više učesnika, te na isti način ostvariti telefonski i video pozivi, a sve u svrhu jednostavnije, brže i jasnije komunikacije.

Kako je internet stvorio „novi svijet sa novom komunikacijom“

Komunikacija predstavlja osnovni proces razmjene informacija koja se može vršiti na direktan ili indirektan način. Kada kažemo *direktno* mislimo na verbalnu komunikaciju koja se, dakle, odvija putem govora, između jednog ili više sagovornika u komunikacijskom procesu (tzv. *Face to face/licem u lice* komunikacija). Pod *indirektnom* komunikacijom smatra se razmjena informacija posredstvom medijatora (primjer: vlast se najčešće javnosti obraća putem novinara; komunikacijski proces slanja poruke se odvija preko tri tačke: vlast – novinari - javnost). Analogno tome, svrsishodno je pojasniti i pojam komuniciranja, kojeg je vrlo jednostavno pojasnio prof. dr. Šemso Tucaković, kazavši da „Komuniciranje - latinski izraz *communicatio* znači istovremeno sabrati, složiti, dijeliti nešto s nekim, posavjetovati se, dogovoriti se o nečemu. Moguće je da termin komuniciranje vuče korijen iz latinske riječi *comunis*, što znači opšti, zajednički. Kao društveni proces, u kome se ostvaruju međusobni uticaji u formiranju vrijednosnih stavova, komuniciranje je nesumnjivo jedna od osnovnih karakteristika čovjeka kao društvenog bića.“²

Online svijet je nastao kao jedan veliki *boom*³, naglim i brzim razvojem računara i njihove mogućnosti da se povežu na *world wide web*⁴ i pritome povežu i približe ljude koji se nalaze na različitim stranama svijeta. Korisnik je odjednom mogao da, sa bilo kojeg mjesta, u bilo koje vrijeme, pristupi globalnoj bazi informacija i da dosegne do drugih korisnika koji više nisu djelovali tako daleko. Zapravo, stvorena je mogućnost da „dva različita svijeta postanu jedan“

² Tucaković, Š. *Historija komuniciranja*, Univerzitetska knjiga, Sarajevo, 2000., str. 8

³ Boom (engl.) – prasak, moderno korištena riječ za opisivanje nečeg što je bombastično, izvanredno

⁴ World wide web (engl.) – puno značenje skraćenice www, svjetski raširena mreža

jer u online svijetu ne postoje barijere za komunikaciju. Računari su doprinijeli drugačijem osjećaju za vrijeme, prostor i udaljenost. On-line komunikacija sužava prostor bez obzira na udaljenost i kvalitetnije koristi vrijeme. Cyberspace daje (uvjetnu) mogućnost da se s pozicije jednog mjesta, ma gdje se ono nalazilo, istovremeno bude gdje god se želi.⁵

Prema klasičnim teorijama, komunikacija se dijeli na verbalnu (jezičnu) i neverbalnu (tjelesnu) komunikaciju. No, s obzirom na razvoj i utjecaj tehnologije i paralelnim razvojem digitalnih platformi kao komunikacijskih kanala, preko kojih se odvija oko trećina dnevne komunikacije, možemo uvesti i „digitalnu“ odnosno online komunikaciju kao posebnu vrstu komunikacije, a koja nosi obilježja i verbalne i neverbalne komunikacije. To je najlakše objasniti kroz primjer savremene razmjene poruke preko popularnih aplikacija Viber i Whatsapp, gdje koristimo verbalnu komunikaciju u pisanom obliku i neverbalnu u obliku različitih sličica (popularno nazvani *emotikoni* koji predstavljaju sličice s određenim izražajnim svojstvima emocija ili stanja: nasmijani, žalosni, rasplakani, ljutiti emotikon, različiti simboli kao što su srce, zvijezda, poljubac i sl.)

Slika 1. Emotikoni⁶

Dakle, digitalnu - online komunikaciju možemo opisati kao savremeni oblik sporazumijevanja na online platformi, kao jezik digitalne platforme, u kojoj korisnik svoju poruku modifikuje upotrebom pisanih riječi i slikovne gestikulacije, te ih putem internet mreže, dostavlja primaocu. No, primalac često dođe u nedoumicu kada poruka sadrži samo emotikon, gdje može doći do nejasnoća i nekonkretnog reagovanja na istu.

Kako je internet otvorio „nova vrata novog svijeta“

Online komunikacija podrazumijeva komunikaciju posredstvom umreženih uređaja na Internetu. Postoji nekoliko opštih kategorija online komunikacije, koje se odnose, ali nisu ograničene, na društvene medije, društvene grupe i online oglašavanje.⁷

Kako je prethodno navedeno, internet je kao moderna i sveviše razvijajuća digitalna platforma otvorila niz mogućnosti u olakšavanju dostupnosti informacija, a najprije ostvarivanja komunikacije. Sklapanje novih poznanstava, dijeljenje sadržaja u obliku slika i video-snimaka, pregled i komentarisanje postavljenih sadržaja na internet stranicama postalo je moguće

⁵ Vočić Avdagić, J. Savremene komunikacije – ne/sigurna igra cvijeta, Sarajevo, 2002. Str. 106

⁶ Izvor slike: <https://mailup.com/blogs/emoji-email/>

⁷ https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/strategija-online-komunikacije-direkcije-za-evropske-integracije_1608888204.pdf

upotrebom samo jednog tastera, samo jednog *klika*⁸. Društvene mreže poput Facebooka ili Instagrama omogućile su povezivanje ljudi bez obzira na mjesto i vrijeme. Nadasve, omogućile su da kreiramo svoje stranice, tzv. profile i da podijelimo nešto iz svoje svakodnevnice i privatnosti što bi drugima moglo probuditi interesovanje: slike, statuse o svojim mislima i osjećajima, pjesme, komentare, svoje podatke o mjestu stanovanja, završenoj školi, zaposlenosti, interesima (hobijima), članovima porodice, prijateljima i sl. Društvene mreže su omogućile da sebe predstavimo drugima u digitalnom cyber svijetu, na način da kreiramo vlastite sadržaje i objavimo na svojim profilima. Nikada nije bilo jednostavnije predstaviti se u najboljem svjetlu, zar ne?

Izuzev društvenih mreža, internet je omogućio i stvaranje aplikacija poput Vibera ili Whatsapp koje nude besplatno slanje poruka, ostvarivanje telefonskih i video poziva, te slanje datoteka. Sve što je neophodno jeste registriranje aplikacije preko internet mreže na mobilni broj telefona i besplatno komuniciranje može započeti, bez razmišljanja o enormnim troškovima koje inače naplaćuju telefonske kompanije za iste usluge. Korisniku je uz to omogućeno i da vidi kada je njegova poruka isporučena i pročitana, da izbriše dostavljenu poruku, da vidi kada je neko od drugih korisnika posljedni put bio *online* odnosno „na mreži“ i sl. Dakle, komunikacija je putem ovih online platformi olakšana, pojednostavljena, a programeri sve više nastavljaju sa razvijanjem novih programa i alatki programa pomoću kojih će korisnici imati potpun uvid i kontrolu nad svojom komunikacijom.

Kako je internet postao „novi nasilni svijet“

Svakako da je od svog postanka internet pružio niz prednosti, noviteta, olakšica, ubrzanja za svjetsku populaciju. Digitalna platforma postala je jedan novi svijet i korisnicima omogućila da pojednostave različite aspekte života. Komunikacija, kao osnovni oblik sporazumijevanja, je olakšana i nikada nije bilo jednostavnije i brže dobiti traženi odgovor ili željenu informaciju. Socijalizacija ljudi je pojednostavljena putem društvenih mreža, korisnici jednostavnije dosežu do ljudi koji dijele iste ili slične interese i razmišljanja. Ipak, ni digitalni svijet nije ostao pošteđen od mnogobrojnih komplikacija i opasnosti s kojima se korisnici susreću svjesno i nesvjesno. Uveliko je rasprostranjen problem *cyberbullinga*⁹ - nasilja u digitalnom, virtualnom svijetu. Kako je UNICEF objasnio, riječ je o ponašanju koje se ponavlja s namjerom zastrašivanja i/ili sramoćenja osobe. Kao primjere ove vrste zlostavljanja možemo navesti: širenje laži ili objavljivanje fotografija koje za cilj ima osramotiti nekoga na društvenim mrežama, slanje povrjeđujućih poruka ili prijetnji putem platformi za dopisivanje i lažno predstavljanje i slanje neugodnih poruka u ime druge osobe.¹⁰

Kako zapravo dolazi do cyberbullinga? Lakše nego što mislimo. S obzirom na sve prednosti koje su prethodno spomenute, isto tako proizilaze i mane komuniciranja putem online platformi.

Internet je kreirao jedan enorman, bezgraničan svijet u kojem je izuzetno teško držati kontrolu i pravno regulisati određena ponašanja. Jer ipak, sve što je vidljivo na internetu, nije proizvod jedne mašine, nego ljudskog bića. Kako se dešava nasilje u realnom svijetu, tako je sve prisutniji problem nasilja na internetu. Putem društvenih mreža, korisnici imaju uvid u privatni život drugih ljudi (gdje žive i rade, ko su članovi njihove porodice, gdje putuju, kakve interese i

⁸ Od engleske riječi *click*, savremeno se koristi riječ „klik“, u kontekstu riječi *pritisnuti*

⁹ Cyberbulling (engl) – virtualno zlostavljanje

¹⁰ <https://www.unicef.org/croatia/price/cyberbullying-kako-ga-sprijeciti>

navike imaju). Faktički, privatni život se na društvenim mrežama „servira kao na tacni“, što je idealna podloga za na primjer krađu identiteta, odnosno lažno predstavljanje, što je najučestaliji problem na društvenim mrežama. Naime, korisnik uz postojeće podatke drugog korisnika kreira nalog na nekoj društvenoj mreži i faktički „vodi tuđi život“. Slanje neprimjerenih poruka, ostavljanje nedoljnih komentara su samo neki od vidova zloupotrebe tuđih podataka u online komunikaciji. Uz to, anonimnost na internetu pogoduje korišćenju jezika mržnje koji inače nije dozvoljen ni u drugim oblicima komunikacije, i osnivanju hiljadu sajtova kojima se promovise mržnja prema drugima ili terorizam.¹¹

Najpogođeniji, istovremeno i najosjetljiviji korisnici digitalnih platformi i društvenih mreža koji se suočavaju sa cyberbullingom su djeca. Zašto? Zato što je u digitalnom svijetu najjednostavnije ući u komunikaciju sa djetetom, koji na sve gleda kao na igru. Djeca su najčešće žrtve mobinga odnosno zlostavljanja na internetu, koje može da eskalira do te mjere da dijete počinu samoubistvo, jer se ustručava i stidi da potraži pomoć od roditelja, prijatelja, nastavnika ili nekog bližnjeg u koga ima povjerenje. Zato je neophodno da roditelji kontrolišu kako njihovo dijete provodi vrijeme na internetu, koje stranice posjećuje, kakve sadržaje čita i gleda, te da li komunicira sa nekim i da li dijeli lične podatke i osjećaje.

Uz svepristupni rizik za pojavljivanjem cyberbullinga u online komunikaciji svakako je neophodno da se podigne svijest o ovom problemu kroz adekvatno edukovanje o vođenju online komunikacije i upotrebom mjera prevencije kao što su zaštita ličnih podataka i privatnosti, te kontrola nad objavljivanjem i slanjem sadržaja.

Mjere prevencije u suzbijanju cyberbullinga u online komunikaciji

U cilju sprječavanja pojave ili širenja nasilja na internetu – cyberbullinga u online komunikaciji najprije je neophodno preduzeti preventivne mjere, kako bismo zaštitili sebe i druge od ove vrste nasilja koja je sveviše prisutna na internetu, posebno na društvenim mrežama. Podizanje svijesti o ovom problemu kroz različite edukacije i programe od stručnih predavača u mnogome može pomoći korisnicima da se upoznaju sa prepoznavanjem prvih znakova cyberbullinga.

Neophodno je pravovremeno reagovati u smislu traženja pomoći i dodatnih informacija ukoliko primijetimo da neka online komunikacija poprima odlike cyberbullinga (vrijeđanje, širenje mržnje, slanje uvrijedljivih poruka i sadržaja drugom korisniku i sl.), bilo da se radi o nama ili nekome koga poznajemo.

Ključnu ulogu u zaštiti djece od nasilja na internetu imaju roditelji, koji trebaju obratiti posebnu pažnju kako njihova djeca provode vrijeme na internetu, koje stranice posjećuju, s kim razgovaraju, koje informacije dijele online sa drugima (ustanoviti da li se radi o vršnjacima, poznatim ili nepoznatim osobama te da li potencijalno komuniciraju sa odraslim osobama, a da toga nisu svjesni jer se predstavljaju kao njihovi vršnjaci). Danas postoji i veliki broj aplikacija putem kojih roditelji mogu da kontrolišu sve prethodno navedeno. Ukoliko se prepozna bilo kakva promjena u ponašanju (povlačenje u sebe, distanciranje, smanjena komunikativnost u odnosu na prethodno period ili izbjegavanje komunikacije), neophodno je otvoreno razgovarati kako bi se preduzele potrebne mjere u svrhu zaštite osobe od cyberbullinga.

Najčešće slučajeve cyberbullinga nalazimo na društvenim mrežama (Facebook, Instagram...), što zahtijeva podobnu kontrolu i prepoznavanje nasilja, kako bi se drugi korisnik - nasilnik stavio na tzv. block listu. Društvene mreže iz tog razloga nude opciju prijavljivanja nekog

¹¹ <https://steemit.com/psychology/@top5attractions/internet-komunikacija-komunikacija-21-veka>

korisnika po različitim osnovama (lažni profil, širenje mržnje, nasilja, neprikladan govor i sl.) što je u ovom slučaju neophodno i učiniti.

U razvijenim zemljama postoje besplatni telefonski brojevi (Plavi telefon) koji pružaju informacije i pomoć u vezi bilo kog oblika nasilja, pa tako i cyberbullinga. Također, ukoliko postoje indicije i/ili materijalni dokazi o vršenju cyberbullinga, obavezno treba lokalnu policijsku upravu upoznati sa slučajem i zatražiti zaštitu i pomoć nadležnih institucija.

ZAKLJUČAK

Komunikacija je osnovni alat za sporazumijevanje između ljudi, i čovjek je po prirodi društveno biće koje ima potrebu da ostvaruje komunikaciju sa drugim ljudima. Bilo da se radi o porodici, prijateljima, kolegama s posla, osnova svakog odnosa je komunikacija. Razvojem interneta i digitalnih platformi pružena je nova mogućnost, novi način za komuniciranje, razmjenu informacija, poruka, upoznavanje drugih ljudi, najčešće preko društvenih mreža. Dakle, online komunikacija s vremenom je postala neizbježna u svakodnevnom životu. Na prvu pomisao, čini se kao da je kreiran virtualni svijet koji je idealan i gdje ništa nije daleko i ništa nije nemoguće. To znači da je uz razvoj online platformi došlo i do razvoja komunikacije i njenih različitih pravaca, stilova i mogućnosti odvijanja. Međutim, u drugu ruku, neminovno je da su se uz online komunikaciju razvile veće prijetnje i rizici, a na vrhu ljestvice opasnosti se nalazi nasilje na internetu - cyberbulling. Svakako da je online komunikacija važna i u savremeno doba neizbježna, ali je još važnije da ona bude sigurna i da se uz adekvatne mjere kontrole, prevencije i pravovremena reagovanja spriječe potencijalni slučajevi i posljedice nasilja na internetu.

LITERATURA

1. Tucaković Šemso, Historija komuniciranja, Univerzitetska knjiga, Sarajevo, 2000.
2. Voćkić-Avdagić Jelenka, Savremene komunikacije – ne/sigurna igra cvijeta, Sarajevo, 2002.

Internet stranice:

3. UNICEF: <https://www.unicef.org/croatia/price/cyberbullying-kako-ga-sprijeciti>
4. Direkcija za evropske integracije, Strategija online komunikacije, 2012. https://www.dei.gov.ba/uploads/documents/strategija-online-komunikacije-direkcije-za-evropske-integracije_1608888204.pdf
5. Steemit: <https://steemit.com/psychology/@top5attractions/internet-komunikacija-komunikacija-21-veka>

ZAGAĐIVANJE GRADA ZENICE KAO SVOJEVRSNI OBLIK EKONASILJA ARCELORMITALA I DRUGIH ZAGAĐIVAČA

Rezime

ArcelorMital je nasljednik jedne od najvećih željezara u Evropi. Jedna je od najznačajnijih firmi u BiH. Smještena je u kotlinskom dijelu Zenice koji je okružen uzvišenjima, od kojih mnoga prelaze 1000 m nadmorske visine. Fabrika koristi rudu sa područja, Prijedora a koks iz Lukavca. Kao rezultat dobijanja čelika i drugih proizvoda dolazi do zagađenja vazduha, vode i zemljišta. Građani i nevladine organizacije, naročito u zimskoj polovini godine kada je vazduh ustajao i nema dovoljno provjetravanja, stalno ukazuju na negativne efekte po životnu sredinu koji su u vezi i sa ovom firmom. Okosnicu riječne mreže čini rijeka Bosna u koju se direktno izlivaju komunalne vode, kako fabrike, tako i samog urbanog naselja Zenice. Dok uprava fabrike uvjerava da čine sve što mogu da sačuvaju životnu sredinu i da je njihov uticaj na nju ipak manji od zvaničnih izjava, rezultati mjerenja ih često opovrgavaju. Činjenica je da je danas Zenica, dobrim dijelom i zbog uticaja ArcelorMital-a jedan od najnezdravijih gradova za život u BiH. Relativna zatvorenost Zeničke kotline i mala brzina vjetrova otežavaju provjetravanje naseljenog mjesta Zenica. Narušavanje životne sredine predstavlja svojevrsni oblik ekološkog nasilja jer se time remeti uspostavljena ravnoteža odnosa između elemenata žive i nežive prirode.

Ključne riječi: ArcelorMital, zagađenje, ekološko nasilje, monitoring, ljudsko zdravlje, reljef, koncentracija zagađujućih elemenata, neophodne mjere

Tešo (Sime) Ristić¹

POLLUTION OF THE CITY OF ZENICA AS A SECOND FORM OF ECOVIOLENCE BY ARCELORMITAL AND OTHER POLLUTANTS

Abstract

ArcelorMital is the successor to one of the largest ironworks in Europe. It is one of the most important companies in BiH. It is located in the valley part of Zenica, which is surrounded by hills, many of which exceed 1000 m above sea level. The factory uses ore from the area of Prijedor and coke from Lukavac. As a result of obtaining steel and other products, there is air, water and soil pollution.

Citizens and non-governmental organizations, especially in the winter half of the year when the air is stagnant and there is not enough ventilation, constantly point to the negative effects on the environment that are also related to this company. The backbone of the river network is the river Bosna, into which the municipal waters of both factories and the urban settlement of Zenica directly flow. While the management of the factory assures that they are doing everything they can to preserve the environment and that their impact on it is still less than

¹ Evropski univerzitet u Brčkom, E mail: teso.ristic@gmail.com
Banja Vrućica – Teslić, Ulica Petra Jokića 83.

official statements, the results of measurements often refute them. The fact is that today Zenica is one of the most unhealthy cities to live in in BiH, largely due to the influence of ArcelorMital. The relative closedness of the Zenica basin and low wind speed make it difficult to ventilate the inhabited town of Zenica. Violation of the environment represents a specific form of environmental violence because it disrupts the established balance of relations between the elements of living and non-living nature.

Keywords: ArcelorMital, pollution, ecological violence, monitoring, human health, relief, concentration of polluting elements, necessary measures

Uvod

Prerađivačka industrija je jedan od najvećih zagađivača životne sredine. Koliko će to zagađenje biti, osim same emisije, zavisi i od rejefnog sklopa prostora i drugih fizičkogeografskih karakteristika, kao i praktičnih radnji organa uprave. Zenica je po broju stanovnika treći grad u Federaciji BiH, a četvrti u po veličini grad u Bosni i Hercegovini, ali i jedan od gradova sa najvećim problemimima vezanih za održavanje zdrave životne sredine.

Prostor na kome je smještena Zenica (u centralnom dijelu BiH) je oduvijek imao povoljan geografski položaj, što se odrazilo na formiranje naselja, razvoju trgovine, zanatstva i industrije. Položaj, postojeća željeznička pruga, zalihe uglja i blizina eksploatacije željezne rade uticali su da se u Zenici izgradi željezara. Završena je 1892. godine sa nazivom Eisenwerk Zenica. Fabrika je izgrađena s ciljem prerade željezne rude iz Vareša. Njeni suvlasnici (zadruga kapitala) su bili Martin fon Scmidth (Willhelmzburg – Austrija), Hans Johann III von Pengg (Thörl – Austrija) i Leo Bondy (Prag). Željezara je posjedovala dvije primitivne SM peći za proizvodnju čelika, od kojih je prva podignuta 1899, a druga na samom početku 20. vijeka, 1901. godine. U gasnim generatorima vršeno je nepotpuno sagorijevanje uglja radi dobijanja plina koji je služio za pokretanje postrojenja. Preovlađujući gas je bio ugljenmonoksid. Treća SM peć koja je imala kapacitet od 50 000 tona čelika izgrađena je 1913. godine.

Proizvodnja je stalno rasla, pogotovo za potrebe vojne industrije, tako da je pred početak I svjetskog rata ona iznosila 38 583 tone čelika i 33 000 tona valjanih proizvoda. Izbijanje I svjetskog rata i nedostatak sirovina su uticali na smanjenje proizvodnje, pa je predratna proizvodnja dostignuta tek 1938. godine. Čelik se prodavao uglavnom na prostoru Mađarske (61,3 %), Bosne i Hercegovine (23,9 %), kao i Bugarske i Rumunije (8,55 %). Od 1935. godine u željezari se proizvode i ekseri i žica. U junu 1937. godine završena je u krugu fabrike termocentrala. U toku II svjetskog rata željezara je pretrpjela određena razaranja, ali zahvaljujući radnicima spašeni su vitalni dijelovi fabrike.

U SFRJ željezara je bila jedna od najvažnijih fabrika te zemlje. Njen razvoj neposredno poslije II svjetskog rata tekao je usporeno zbog zahladnijih odnosa sa Sovjetskim savezom. Prekretnica u razvoju je bila 1958. godina kada je puštena u pogon treća visoka peć i kada je povećan kapacitet proizvodnje čelika sa 70 000 tona godišnje na 600 000 tona. Proces modernizacije željezare je nastavljen i narednih godina, tako da je u željezari 1987. godine radilo 24 000 radnika koji su proizveli 1 870 000 tona čelika, te je ona spadala u red najvećih željezara Evrope.

Odmah nakon početka rata u BiH željezara je prestala sa radom. Željezara počinje sa radom 1998. godine kada je formirano zajedničko državno preduzeće Željezare Zenica i Kuvajtskog investicionog fonda sa nazivom BH Steel d.o.o. Zenica u kojem radilo oko 1 000 radnika. Veći dio željezare kupljen je za jedan dolar od strane Mittal Steel Company, te je njegov zvaničan naziv Mittal Steel d.o.o Zenica. Poslovnim dogovorom Mittal Steel-a i Arcelor-a nastaje

zajedničko preduzeće ArcelorMittal Zenica 2007. godine. Modernizacija željezare je urađena 2008. godine, što je omogućilo obnavljanje proizvodnje i toplo valjanih proizvoda.

Danas je željezara jedan od najvećih zagađivača vazduha, vode i zemljišta u Zenici. Tome doprinosi i smještaj u kotlini i nemogućnost provjetravanja ustajalog vazduha, naročito u zimskoj polovini godine. Interesantno je vidjeti mišljenja uprave preduzeća, po pitanju zagađenja, kao i građana i nevladinih organizacija. Koliko je ko upravu najviše govore zvanični rezultati mjerenja stanja vazduha i vode u samoj Zenici.

ArcelorMital, kao najveći zagađivač životne sredine u Zenici, na neki način vrši određeni oblik ekološkog nasilja svojim pritiskom na okolinu. Nasilje može predstavljati atak na bezbjednost stanovništva ili pojedinca, ali i na negativno stanje životne sredine. Ono ne mora biti planirano, već može biti i produkt nesvjesnog postupanja ili zanemarivanja obaveza prema sredini u kojoj pojedinac ili proizvodna, uslužna, organizaciona, upravna ili neka druga grupa djeluje. Zenica je obrađena zbog neprimjerenog zagađenja životne sredine i nedovoljnog činjenja zagađivača i vlasti da se ovaj problem otkloni, te potrebe da se ovo negativno stanje što prije popravi. Akcentat je na ArcelorMitalu kao najvećem zagađivaču ovog, za naše prilike, velikog i značajnog grada. Svako nekontrolisano zagađenje životnog prostora predstavlja jedan oblik ekonasilja, jer nam govori o odnosu čovjeka prema elementima žive i nežive prirode. Sve to, u krajnjem slučaju, negativno utiče na zdravlje i sposobnost ljudi da doprinose svojoj zajednici. Ekološkim nasiljem se remete već uspostavljena ravnoteža između žive i nežive prirode.

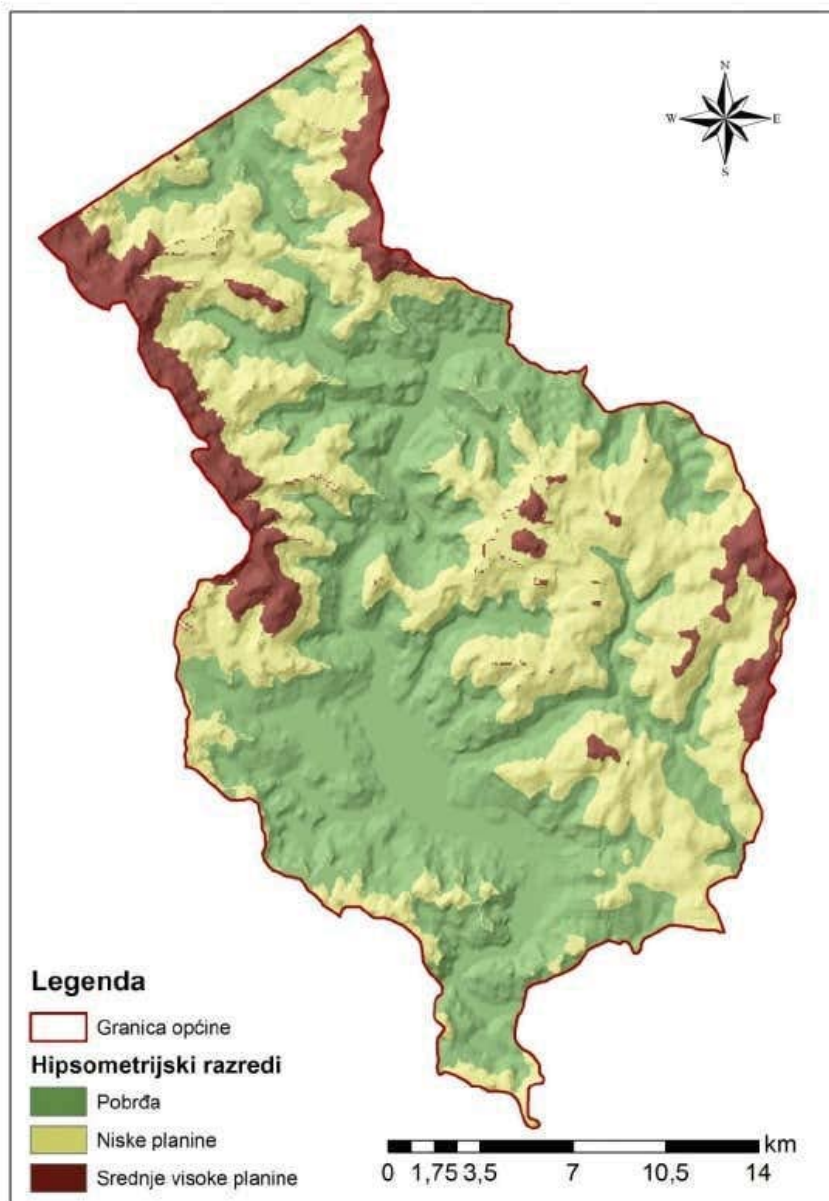
Akcenat u radu je bio da se istraži oblik i nivo zagađenosti u Zenici, ukazivanjem na važnije vinovnike. Na osnovu rezultata ukazali smo na svojevrsni oblik ekonasilja i na negativne posljedice ove pojave, prije svega na ljudsko zdravlje i sposobnosti ljudi za obavljanje određenih aktivnosti. Nije nam bila namjera da se teoretski dublje bavimo pitanjem ekonasilja koje se kao pojam gotovo i ne koristi u literaturi.

1. Fizičkogeografske karakteristike prostora grada Zenice

U cilju potpunijeg shvatanja uticaja na kvalitet životne sredine u Zenici, neophodno je upoznati se sa najbitnijim fizičkogeografskim, prije svega, geološkim, geomorfološkim, klimatskim, hidrološkim i fitogeografskim karakteristikama prostora grada Zenice. Ona je, kao administrativno, ekonomsko i kulturno središte Zeničko-Dobojskog kantona, smještena u centralnom dijelu BIH, u dolini rijeke Bosne sa prosječnom nadmorskom visinom od 312 m i na $44^{\circ} 12' 12,85''$ s.g.š. i $17^{\circ} 54' 28,24''$ i.g.d. Iznad dolinskog proširenja rijeke Bosne izdižu se Vučja planina (1310 m n.v.) i Kosovnjak (1113 m n.v.) – na sjeveru, a na istočnom dijelu Manjača, Ravna planina i Klopačke stijene. Krčke stijene, Janjića vrh i Zvečaj je uokviruju sa juga, a sa zapada Zmajeva (638 n.v.), Golubak (700 m n.v.), Visoka glava (1229 m.n.v.), Vučijak i Crni vrh (1125 m.n.v.). Sa visinom od 1311 m. m.n.v. dominira vrh Tvrtkovac.

Geološku građu prostora Zenice čine eruptivne, sedimentne i metamorfne stijene. Nastale su u različitim geološkim periodima, od paleozoika i mezozoika do tercijara. Zapadni dio teritorije Zenice je izgrađen uglavnom od pješčara, glinaca, laporaca i roznaca. Ova vulkanogeno-sedimentna formacija okružuje serpentinsku zonu. Najveći dio prostora od Zenice do Žepča pokriven je jurskim flišom. Na prostoru Zenice postoji registrovana 64 klizišta. Seoska područja Šerića, Kolića, Nemile i Pećuja spadaju u najnestabilnije terene.

Karta br. 1. Hipsometrijska karta prostora grada Zenice

Izvor: Sarajlić, Dž. (2018): Reljefna obilježja grada Zenice – Projektni zadatak, Sarajevo, str. 6

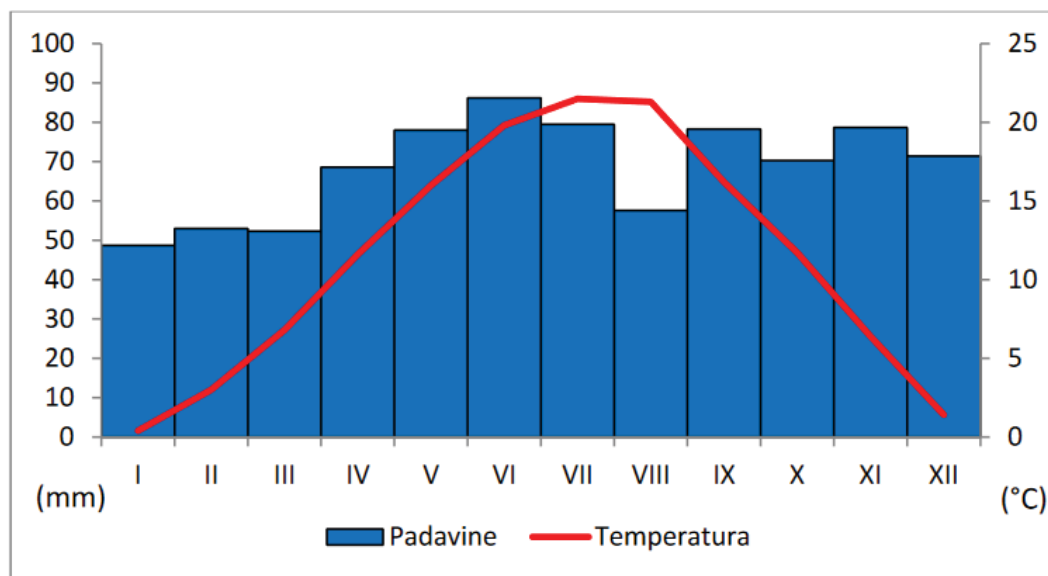
Geomorfološke karakteristike su rezultat djelovanja unutrašnjih sila (zemljina teža i zemljina toplota) i agenasa koji stoje u vezi sa djelovanjem Sunca. Najzastupljeniji su fluvijalnodenudacioni oblici reljefa, dok se fluvijalnoakumulacioni protežu duž riječnih tokova.

Područje Zenice pripada brdskoplaninskom prostoru sa aluvijalnim ravnima pored rijeke Bosne i njenih većih pritoka. Da bismo lakše stvorili sliku o značaju reljefa za kvalitet životne sredine na prostoru grada Zenice podijelićemo ga prema nadmorskoj visini na više nivoa (do 400 m, 400 do 600 m, 600 do 800 m, 800 do 1000 m i preko 1000 m), kao što se može vidjeti iz tabele br 1.

Tabela br. 1. Procentualno učešće pojedinih nivoa reljefa na prostoru Zenice

Nadmorska visina u m	Površina izražena u ha	Procentualno učešće
Do 400	5 019	9,1
400 – 600	13 346,3	24,3
600 – 800	18 317,5	33,3
800 – 1000	12 843, 2	23,3
Preko 1000 m	5 470,7	10,0
Ukupno	54 996,7	100

Grafikon br. 1. Prosječne mjesečne vrijednosti temperature vazduha i količine padavina u Zenici od 1991. do 2020. godine

Izvor: Elaborat o opravdanosti proglašenja zaštićenog područja Babina – Tvrkovic (2022), Zenica, str. br. 20

Klima je jedan od najvažnijih ekoloških faktora, naročito određena grupa klimatskih elemenata: temperatura, vlažnost i kretanje vazduha, oblačnost i padavine. U periodu od 1991. do 2020. godine Zenička kotlina je imala prosječnu temperaturu vazduha od 11,3 °C. Prosječna godišnja temperatura vazduha kretala se od 10,2 °C (1996) do 12,6 °C (2014). U analiziranom periodu vrijednost prosječne godišnje količine padavina iznosila je 822 mm. Godišnji apsolutni maksimum padavina odnosi se na 2014. godinu (1201 mm). To je bila godina najvećih poplava u BiH. U ovom periodu mijenjale su se sušne (519 mm padavina u 2011. godini) i kišne godine, što odgovara trendu promjene vremenskih prilika karakterističnih po ekstremima. Za čistoću vazduha, pored emitera nečistoća, mogu biti odgovorni i vjetrovi, njihov pravac i jačina. Najčešći su vjetrovi koji dolaze iz južnog pravca sa čestinom od 35,6 %, zatim iz pravca

sjeverozapada (5,7 %) i jugoistoka 5,2 %), dok su najređi vjetrovi koji dolaze iz zapadnog (1,6 %) i sjeveroistočnog (2,4 %) pravca. Inače, vjetrovi dostižu malu brzinu i ne doprinose značajnijem provjetravanju relativno zatvorene Zeničke kotline. Zenica je karakteristična po umjerenokontinentalnoj klimi sa umjerenom toplim ljetima i nešto hladnijim zimama. Pružanje uzvišenja oko grada Zenice jedan su od razloga nešto manje količine padavina u Zenici, iako je ovaj grad smješten unutar brdskoplaninske oblasti BiH. Na višim dijelovima reljefa zastupljeni su elementi predplaninske i planinske klime.

S obzirom na preovlađujuću zastupljenost vodonepropusnih stijena prisutno je uglavnom površinsko odvodnjavanje padavina, što je uslovalo gustu površinsku mrežu vodotoka. Kičmu vodene mreže čini rijeka Bosna, kao vodotok prve kategorije. Njene pritoke najvećim dijelom čitavom svojom dužinom protiču kroz teritoriju grada Zenice. Najveća pritoka na ovom dijelu BiH je rijeka Lašva (uglavnom se samo ušće nalazi na prostoru Zenice). Naselja i stanovništvo su najviše koncentrisani pored rijeke Bosne. Vodotok Bosna pripada trećoj kategoriji kvaliteta voda, te se kao takav, prema zakonskoj regulativi Federacije Bosne i Hercegovine, može koristiti za potrebe navodnjavanja i industrijskih procesa.

Zemljište je formirano na odgovarajućoj podlozi, nadmorskoj visini i nagibu reljefa i klimatskim varijetetima koji su tu zastupljeni. Na površini od 13 041 hektar (23,7 % od cjelokupne površine grada) zastupljena su zemljišta II, III, IV (IVa i IVb), V, VI i VII kategorije. Na šumskom zemljištu zastupljene su fitocenoze hrasta kitnjaka i običnog graba (*Quercus-Carpinetum illyricum*), mozaično šume bukve (*Luzulo-Fagetum*), acidofilne šume kitnjaka na toplijim i izloženijim prostorima (*Quercetum montanum illyricum*), dok su na toplijim položajima zastupljene i termofilne fitocenoze bijelog graba (*Carpinetum orientalis*), ali i šume medunca i crnog graba (*Quercus-Ostryetum carpinifoliae*), ostaci šuma lužnjaka i običnog graba (*Carpino betuli-Quercetum roboris*), dok su na recentnim fluvisolima zastupljene mozaično šume vrba i topola (*Salicetum et Populetum*). Staništa bukve i jele (*Abieti - fagetum illyricum*) karakteristična su za prostore sa najvećom nadmorskom visinom.

2. ArcelorMital i drugi zagađivači životne sredine u Zenici

Na prostoru grada Zenice postoji više zagađivača, od kojih je najveći ArcelorMital. Oni utiču najviše na zagađenost vazduha polutantima (čestice koje remete postojeću ravnotežu vazduha) koji sa padavinama mogu dospjeti i u zemljište, ali neki od zagađivača utiču i direktno na vodene tokove. Na području grada Zenice instalirano je pet fiksnih automatskih stanica za mjerenje kvaliteta vazduha.

Koncentracija sumpordioksida često premašuje dozvoljene vrijednosti. Prema podacima koje daje FHMZ (kao primjer uzimamo period od 2014. do 2022.) srednje godišnje koncentracije sumpordioksida svake godine na svim stanicama u Zenici imale su veće vrijednosti od dozvoljene, što nam govori o neizvjesnosti rješavanja ovog problema i u budućnosti. Postoje odgovarajuća rješenja i planovi njihove realizacije, ali još uvijek stanovnici Zenice su ugroženi emisijom ovog gasa.

U vazduhu se nalaze i određene koncentracije azotnog oksida. Na stanici Tetovo njegove vrijednosti su bile 2022. godine veće nego pojedinačno svih ranijih godina, 140 $\mu\text{g}/\text{m}^3$ (inače, granična vrijednost iznosi 85 $\mu\text{g}/\text{m}^3$).

Stanica Tetovo bilježi i najveće srednje vrijednosti koncentracije O_3 čije su vrijednosti gotovo svake godine veće od prethodne godine. Visoke koncentracije supordioksida i lebdećih čestica utiču na značajno narušavanje kvaliteta vazduha, što utiče negativno na zdravlje stanovnika Zenice. To se odnosi na godišnje prosjeke, ali i na broj dozvoljenih prekoračenja satnih koncentracija.

Tabela br. 2. Srednje godišnje koncentracije sumpordioksida ($\mu\text{g}/\text{m}^3$) sa prekoračenom graničnom vrijednošću od $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ – za stanice koje su ostvarile preko 75 % validnih mjerenja

SO ₂	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Centar	76	90	78	82	73	60	86	81	71
Radakovo	88	107	61	-	79	58	72	92	-
Tetovo	102	-	-	-	95	116	78	73	58
Brist	-	-	59	84	-	-	97	87	-
Vranduk	-	-	-	-	-	63	-	59	92

Izvor: Federalni hidrometeorološki zavod (2023): Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, str. 20, Sarajevo

Tabela br. 3. Srednje godišnje koncentracije azotdioksida (NO₂) u $\mu\text{g}/\text{m}^3$

NO ₂	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Centar	22	25	-	-	-	15	-	-	21
Radakovo	24	27	22	-	-	-	-	-	21
Tetovo	-	23	22	-	28	34	35	-	-
Brist	-	-	19	-	-	-	-	19	12

Izvor: Federalni hidrometeorološki zavod (2023): Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, str. 27, Sarajevo

Tabela br. 4. Srednje godišnje koncentracije ozona (O₃) u $\mu\text{g}/\text{m}^3$ za stanice koje su ostvarile preko 75 % validnih mjerenja

O ₃	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Centar	-	-	22	-	27	-	-	-	43
Radakovo	-	26	-	-	54	60	-	39	36
Tetovo	32	31	43	-	-	49	-	-	45
Brist	-	-	-	24	-	-	-	-	66
Vranduk	-	-	-	-	-	41	-	39	33

Izvor: Federalni hidrometeorološki zavod (2023): Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, str. 32, Sarajevo

Za ocjenu stanja životne sredine veoma su značajni i podaci o lebdećim česticama PM 10 (prečnika većeg od deset mikrometara) i PM 2,5 (prečnik veći od 2,5 mikrometara). Mjerenja koncentracije lebdećih čestica većih od 10 mikrometara vršena je na svih pet mjernih stanica u Zenici (Centar, Radakovo, Tetovo, Brist, Vranduk), a onih preko 2,5 mikrometara na stanici Vranduk i Tetovo. Za pravilnu ocjenu stanja kvaliteta vazduha potrebno je da se na stanicama obezbijedi najmanje 90 % validnih mjerenja. Srednja granična vrijednost koncentracije čestica PM 10 je $40 \mu\text{g}/\text{m}^3$, a za PM 2,5 ta vrijednost iznosi $25 \mu\text{g}/\text{m}^3$. Prekoračenje dnevne granične vrijednosti lebdećih čestica PM 10 prihvatljivo je do 35 dana u godini (koncentracija od $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$). Inače, zagađenje vazduha suspendovanim česticama, sitnom prašinom i čvrstim česticama predstavlja najčešći oblik zagađenja gradova u Bosni i Hercegovini. Iz tabele br. 5 vidimo da se od 2014. godine srednja godišnja koncentracija PM 10 kreće iznad graničnog nivoa, što se odražava na zdravlje i uopšte raspoloženje stanovnika Zenice.

Tabela br. 5. Srednje godišnje koncentracije PM 10 u $\mu\text{g}/\text{m}^3$ za stanice koje su ostvarile preko 75 % validnih mjerenja

PM 10	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Centar	58	64	61	55	59	49	53	47	44
Radakovo	58	68	61	-	50	47	56	49	42

Tetovo	71	80	69	-	-	66	-	63	55
Brist	59	-	61	61	61	-	49	-	-
Vranduk	-	-	-	-	-	40	46	34	43

Izvor: Federalni hidrometeorološki zavod (2023): Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, str. 39, Sarajevo

Tabela br. 6. Srednje godišnje koncentracije PM 2,5 u $\mu\text{g}/\text{m}^3$ za stanice koje su ostvarile preko 75 % validnih mjerenja

PM 2,5	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Tetovo	-	-	-	-	-	-	-	41	43
Vranduk	-	-	-	-	-	31	40	28	36

Izvor: Federalni hidrometeorološki zavod (2023): Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, str. 39, Sarajevo

Iz navedenih tabela može se vidjeti da je koncentracija zagađivača najveća bliže centralnim dijelovima Zenice i industrijskoj zoni u sjevernom dijelu grada. U tabeli br. 7 dat je pregled srednje godišnje vrijednosti mjerenja ugljenmonoksida na mjernim stanicama grada Zenice. Napominjemo da se granična godišnja vrijednost smatra $3 \text{ mg}/\text{m}^3$.

Tabela br. 7. Srednje godišnje koncentracije ugljen monoksida (CO) za stanice koje su ostvarile preko 75 % validnih mjerenja

CO	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Centar	0,7	0,8	-	0,8	0,8	0,8	0,6	-	0,6
Radakovo	0,7	0,8	-	0,5	-	-	-	-	-
Tetovo	-	1,3	0,9	-	0,6	0,8	0,8	1,0	0,8

Izvor: Federalni hidrometeorološki zavod (2023): Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, str. 44, Sarajevo

Iz tabele br. 7 i 8 može se vidjeti da nisu zabilježene godišnje i dnevne prekogranične vrijednosti ugljenmonoksida. Inače, dnevna granična vrijednost koncentracije iznosi $5 \text{ mg}/\text{m}^3$.

Analizirajući tabele od broja 2 do broja osam zaključujemo da je u vazduhu iznad Zenice prisutna visoka koncentracija sumpordioksida i lebdećih čestica koja potencijalno može ozbiljnije narušiti ljudsko zdravlje. Visoka koncentracija navedenih elemenata je prisutna na svim mjernim mjestima, kako unutar grada, tako i na njegovoj periferiji. Osim toga, na većim nadmorskim visinama iznad grada tokom ljeta bilježe se povremeno povišene koncentracije ozona. I u Vranduku, koji se nalazi u ruralnom području, tokom zadnje decenije zabilježene su vrlo visoke koncentracije sumpordioksida i lebdećih čestica.

Tabela br. 8. Najviše izmjerene dnevne koncentracije ugljen monoksida

CO	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Centar	5,9	2,8	3,4	1,7	2,7	2,1	2,2	-	1,8
Radakovo	25,2	2,7	-	2,3	3,0	-	-	1,1	1,1
Tetovo	5,2	4,2	3,1	1,8	3,7	2,8	2,3	3,6	2,2

Izvor: Federalni hidrometeorološki zavod (2023): Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, str. 44, Sarajevo

Kontinuirano mjerenje stanja vazduha u Zenici se vrši od 2006. godine. Donosene su određene mjere na nivou samog grada i ZeničkoDobojskog kantona, ali stanje se nije značajnije mijenjalo. Najviše problema zadavala je velika potrošnja uglja. Ugalj se najviše spaljivao u ArcelorMitalu. Tako je ova firma 2014. godine potrošila 815 098 uglja, plus 300 000 tona

koksa. Domaćinstva su za grijanje potrošila 2015. godine 21 520 tona uglja, 40 puta manje od ArcelorMitala. Da je ArcelorMital najveći zagađivač govori nam i podatak koji se dobije sabiranjem godišnje količine sumpordioksida svih većih kotlovnica u gradu (320 000 kilograma) i privatnih ložišta (1,6 miliona kilograma) i upoređivanjem sa ArcelorMitalom koji proizvede sam tri puta više SO₂.

Prethodno navedeni i drugi podaci nas upozoravaju da je Zenica jedan od gradova sa najugroženijim životnom sredinom. Prisustvo zagađujućih materija utiče negativno na zdravlje stanovništva izazivajući zdravstvene probleme respiratornog (izaziva astmu, bronhitis, pneumoniju, karcinom pluća), kardiovaskularnog (poremećaj srčanog ritma), hematološkog (negativan uticaj na krv, limfne žlijezde i koštanu srž), imunološkog (utiče na alergije i imune bolesti), nervnog (uticaj na centralni nervni sistem i mozak), skeletnog (oštećenja i oboljenja kostiju) i reproduktivnog (sterilitet i karcinom testisa kod muškaraca, a kod žena sterilitet, pobačaji prevremeni porođaj) sistema. Kao primjer se može navesti period od 2011. do 2014. godine kada je sa povećanjem aerozagađenja zabilježen rast stope hroničnih opstruktivnih oboljenja, kao što slijedi:

- 2011. godine 151,9 na 10 000 stanovnika,
- 2012. godine 153,7 na 10 000 stanovnika,
- 2013. godine 169,8 na 10 000 stanovnika,
- 2014. godine 177,7 na 10 000 stanovnika.

Ovo je samo jedan od dokaza da stanovnici Zenice spadaju zdravstveno u najugroženije stanovništvo BiH i da trpe svojevrsno ekonasilje. Opasnosti od nagomilavanja zagađujućih materija mogu biti umanjene kroz primjenu ekološkog upravljanja primjenjujući standarde ISO 14000 čime se postiže prevencija, zbrinjavanje i sanacija neželjenih posljedica.

Zaključak

ArcelorMital spada u red najznačajnijih privrednih organizacija u BiH. Od ovog privrednog giganta zavise brojne porodice u Zenici, ali i zaposleni u rudniku željezne rude smještenom u Prijedoru, dobar dio u željeznicama Republike Srpske i Federacije Bosne i Hercegovine, kao i proizvođači uglja i dr. Međutim, to je i najveći zagađivač životne sredine na prostoru grada Zenica. Tako, naprimjer, ova i druge firme, kao i ložišta privatnih korisnika uglja emituju ogromne količine SO₂. Velike kotlovnice i privatna ložišta godišnje emituju oko 1,9 miliona tona SO₂, a sam ArcelorMital tri puta više od njih zajedno.

Životnu sredinu ugrožava i nedozvoljena koncentracija sumpordioksida koja često premašuje dozvoljene vrijednosti. Kao primjer možemo navesti period od 2014. do 2022. godine u kom su srednje godišnje koncentracije sumpordioksida na svim stanicama u Zenici imale veće vrijednosti od dozvoljene, što nam govori o neizvjesnosti rješavanja ovog problema i u budućnosti. Postoje odgovarajuća rješenja i planovi njihove realizacije, ali još uvijek stanovnici Zenice su ugroženi emisijom ovog gasa. Osim toga, u vazduhu su prisutne i određene koncentracije azotnog oksida koje ponekad premašuju graničnu vrijednost od 85 µg/m³. Tako su, na primjer, na stanici Tetovo njegove vrijednosti bile 2022. godine veće nego pojedinačno svih ranijih godina, 140 µg/m³.

Zenica danas spada među najugroženije gradove u BiH po pitanju stanja životne sredine. Ispunjenost atmosfere zagađujućim materijama negativno utiče na zdravstveno stanje stanovništva, tako što izaziva zdravstvene probleme respiratornog (izaziva astmu, bronhitis, pneumoniju, karcinom pluća), kardiovaskularnog (poremećaj srčanog ritma), hematološkog (negativan uticaj na krv, limfne žlijezde i koštanu srž), imunološkog (utiče na alergije i imune bolesti), nervnog (uticaj na centralni nervni sistem i mozak), skeletnog (oštećenja i oboljenja kostiju) i reproduktivnog (sterilitet i karcinom testisa kod muškaraca, a kod žena sterilitet, pobačaji prevremeni porođaj) sistema. Eklatantan (očit) primjer je period od 2011 do 2014.

godine kada je sa povećanjem aerozagađenja zabilježen rast stope hroničnih opstruktivnih oboljenja (2011. godine 151,9 na 10 000 stanovnika, 2012. godine 153,7 na 10 000 stanovnika, 2013. godine 169,8 na 10000 stanovnika, 2014. godine 177,7 na 10 000 stanovnika) što Zenicu svrstava u zdravstvenom pogledu u najugroženije gradove po stanovništvo u BiH. Sve je to rezultat svojevrsnog ekonasilja, odnosno negativnog uticaja na biosferu.

Rizici od ekonasilja se moraju svesti na razumniju mjeru kroz osavremenjavanje proizvodnih pogona, intenzivnije korišćenje filtera, kao i uopšte prihvatanja i sprovođenja metoda identifikacije, kontrole i upravljanja ekorizikom. Sve to treba da prati društveno regulisanje kroz primjenu različitih modela rješavanja problema.

Literatura i izvori

1. Alić, B., Mijatović, B. (1985): Pedološka karta Jugoslavije, 1:50 000, Bosna i Hercegovina: Tumač Zenica – 4, Zavod za agropedologiju Sarajevo
2. Čustović, H. (2009): Strateški plan ruralnog razvoja općine Zenica
3. Federalni hidrometeorološki zavod (2023): Godišnji izvještaj o kvalitetu zraka u Federaciji Bosne i Hercegovine za 2022. godinu, Sarajevo
4. Kantonalni zavod za urbanizam i prostorno planiranje, Zenica (2016): Prostorni plan grada Zenice 2016 – 2036 (nacrt), Zenica,
5. Ramović, M., Latinović, E, Salčinović, A., Semić, M, Behlulović, D., Mitrović, M. (2010): Elaborat o zagađenosti zemljišta neorganskim i organskim polutantima na području općine Zenica, Federalni zavod za agropedologiju, Sarajevo
6. Ristić, T. (2014): Biogeografija sa pedologijom, Evropski univerzitet Brčko distrik Bosne i Hercegovine, Brčko
7. Sarajlić, Dž. (2018): Reljefna obilježja grada Zenice – Projektni zadatak, Sarajevo
8. Studija izvodivosti – Vodosnabdijevanje i odvodnja otpadnih voda za Zenicu, Završni izvještaj (april, 2 013.)
9. Sumbuljević, A. i saradnici (2016): Nacrt prostornog plana grada zenice (2016. – 2036.), Zenica
10. Udruženje Eko forum Zenica (2022): Elaborat o opravdanosti proglašenja zaštićenog područja Babina – Tvrtkovac, Zenica

NASILJE NAD ŠUMAMA

Apstrakt

Za mnoge državne zajednice šume su ključne u smislu sigurnosti obezbjeđenja hrane (prodajom i preradom šumskih drvnih sortimenata i nedravnih šumskih proizvoda) i podmirenja energetske potreba (ogrevno drvo). Nastali konflikti vezani za šume i šumsko zemljište dramatično remete razvoj država i čitavih regiona.

Nasilje nad šumama zahtijeva brz odgovor društva prvenstveno na zaštitu šuma od bespravnih sječa i bespravnog prisvajanja šuma i šumskog zemljišta, a potom na zaštitu šuma od požara, biljnih bolesti, štetnih insekata i sl.

Ključne riječi: nasilje nad šumama, odgovor društva, zaštita šuma i šumskog zemljišta.

VIOLENCE AGAINST FORESTS

Apstract

For many state communities, forests are crucial in terms of food security (through the sale and processing of forest wood assortments and non-timber forest products) and meeting energy needs (firewood). The resulting conflicts related to forests and forest land dramatically disrupt the development of countries and entire regions. Violence against forests requires a quick response from society, primarily to protect forests from illegal logging and illegal appropriation of forests and forest land, and then to protect forests from fires, plant diseases, harmful insects, etc.

Key words: violence against forests, society's response, protection of forests and forest land.

1. UVOD

U svjetskim okvirima šume pokrivaju oko 36 miliona kvadratnih kilometara ili otprilike 30% zemljine površine, i kao takve spadaju u najvažnije prirodne resurse. Za mnoge zajednice šume su ključne u smislu sigurnosti obezbjeđenja hrane (prodajom i preradom šumskih drvnih sortimenata i nedravnih šumskih proizvoda) i podmirenja energetske potreba (ogrevno drvo). Stoga konkurencija prilikom korištenja i eksploatacije šumskih resursa može da izazove nasilje nad šumama, te pogorša stanje u društvu ili finasira brojne krize i sukobe.

Nastali konflikti vezani za šume i šumsko zemljište mogu biti inherentni i legitimni dijelovi postojećeg društvenog i političkog života, a posljedice sukoba i kriza u smislu evidentnog državnog neuspjeha, mogu inicirati neprihvatljivo velike troškove. Nasilni sukobi dramatično remete tradicionalni razvoj države i društava, koji se može prekriti i preko granica određene države i smanjiti rast i prosperitet u čitavom regionu.

Pored privrednog i ekonomskog, opštekorisni značaj očuvanja i zaštite šuma i šumskog zemljišta za društvo je još veći, i ogleda se u uticaju šuma na ostvarivanje povoljnog režima voda, povećanja kvaliteta pitke vode, sprečavanju erozije zemljišta, proizvodnje

1) Doc dr Miro Maksimović, dipl.ing.šum, Evropski univerzitet Brčko distrikt; e-mail: miro.maksimovic@gmail.com

kiseonika, stvaranja povoljnih uslova za turizam, rekreaciju i mnoge druge koristi. Zbog toga poslovi na zaštiti šuma od bespravnih sječa i bespravnog prisvajanja šuma i šumskog zemljišta, zaštita od požara, biljnih bolesti, štetnih insekata i od štetenog djelovanja insekata i stoke, zaslužuju dužnu pažnju i traže stalnu mobilnost i odgovornost u njihovom izvršavanju.

2. PREDMET I METOD RADA

Predmet ovog rada je nasilje nad šumama (i šumskim zemljištem) i njegovog uticaja na države i društva, u smislu apostrofiranja posljedica u njima, kao i cijele regione, nastalih nelegalnom eksploatacijom šuma. U toku istraživanja izvršena je analiza nelegalnih aktivnosti u šumama (nasilje nad šumama) za period od tri godine na području BiH (entitet Republika Srpska), sa djelimičnim prikazom proizvedenih negativnih posljedica.

Primijenjeni metod rada je analiza pristupačne stručne literature, zakonske regulative iz oblasti zaštite šuma i šumskog zemljišta, kao i proizvodno-finansijskih izvještaja preduzeća koje gazduje šumama. Metod se zasniva na analizi, sistematici i klasifikaciji materijala koji obrađuju temu ili su u korelaciji sa temom rada. Metodom „definisanja i klasifikacije“ preuzete su određene definicije i pojmovi iz stručne i naučne literature, a metodom „analize i sinteze“ povezane su relevantne činjenice i donesen zaključak.

3. NASILJE NAD ŠUMAMA

Šume osiguravaju svjež vazduh, čistu vodu, drvenu sirovinu i nedevne šumske proizvode. Kao takve mnogo pomažu u borbi sa klimatskim promjenama. Ipak, širom svijeta, uočena nekontrolisana sječa stabala uzrokuje gubitak staništa, deložaciju starosjedilačkog stanovništva, onečišćenje voda, čak i nasilje nad ljudima i životinjama.

3.1. Nasilje nad šumama u svijetu

Trenutno su u svjetskim razmjerama registrovane aktivnosti nasilja nad šumama koje imaju za posljedice zaokret prema prohibitivnim politikama i kriminalizaciji u očuvanju postojećih šuma i šumskog zemljišta. Takođe, suočavanje sa izazovima zaštite životne sredine, opterećenim repertoarima pravnih uzansi prinudne i kaznene prirode, povećavaju kriminalizaciju u društvu i proizvode podmukle i prekomjerne oblike nasilja. Oštre mjere za borbu protiv kriminala usmjerene na suzbijanje nelegalnih sječa povećavaju društvenu ranjivost, dodatno marginalizujući već obespravljeno ruralno stanovništvo. Takve mjere, takođe, pokreću formiranje kulture pokroviteljstva, tajnovitosti, straha i bijesa, što olakšava porast šumskog nasilja.

Transformacije korišćenja šuma pod sve oštrijim režimima zaštite i očuvanja šuma dokumentovane su širom svijeta, ali su ovi procesi u Istočnoj Evropi dobili daleko manju pažnju od potrebne kod stručnih i naučnih radnika. Posebno je naglašena kriminalizacija šuma u Rumuniji nakon što je postala članica Evropske Unije, posmatrajući različite grupe navodnih prestupnika kao što su: sitni korisnici u zajednici, lokalni šumarski privrednici i službenici u oblasti šumarstva (<https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/forests-of-fear-illegal-logging-criminalization-and-violence-in-t>). Oslanjajući se na intervju sa akterima šumarstva i zaštite šuma, medijske analize i etnografska istraživanja zajednica za koje je ilegalna sječa bila svakodnevna stvarnost, pokazano je kako kriminalizacija evoluirala u podmukle oblike nasilja nad šumama i produbljuje ruralne ugroženosti.

Oblasti unutar zemalja koje imaju velike šanse da dožive oružani sukob su karakteristične po tome što često eksploatacijom šuma obezbjeđuju sredstva ili motiv za rat. To su prvenstveno izolovana mjesta gdje ustanici mogu da se sakriju i eksploatišu vrijedne prirodne resurse kao što su kvalitetne šume, a sve u svrhu finansiranja svojih aktivnosti. Iako

se ratovi vode širom svijeta, fokus na nelegalnu eksploataciju i nasilje nad šumama najčešće je uperen na područje Afrike, Latinske Amerike i Južne i Jugoistočne Azije (<https://www.fao.org/3/y5574e/y5574e12.pdf>).

Nasilni sukobi stvaraju ogromne ekonomske i socijalne troškove, kao i značajan negativan uticaj na životnu sredinu. Na kraju građanskog rata koji u prosjeku najčešće traje do sedam godina, država može očekivati da njem prihod po glavi stanovnika bude 15% manji, uz odliv stanovništva minimalno 30% u odnosu na početak sukoba. Vinovnici nezakonite eksploatacije šuma prevazilaze dogovoreni zakup šuma, te prouzrokuju negativne odnose između krčenja šuma, nasilja u šumama i upravljanju šumama. Slabosti u domenu prava nad šumama i šumskim zemljištem su jedan od važnih uzroka nasilja nad šumama, izazvanog prvenstveno nelegalnom eksploatacijom šuma (<https://web.ciidiroaxaca.ipn.mx/eduranm/sites/web.ciidiroaxaca.ipn.mx.eduranm/files>).

Ukorijenjen u lokalnoj istoriji i društvenim odnosima, sukobi u vezi sa šumama najčešće su vođeni socio-ekonomskim tenzijama. Sječa drveta često ima bliske veze sa trgovinom oružjem i ljudima, te uništavanjem postojeće životne sredine. Naučni i stručni radnici misle da je rješenje problema u jačanju institucija i boljim regulatornim okvirima, transparentnim procesima u poboljšavanju upravljanjem šumama i autohtonim zemljišnim resursima (file:///C:/Users/Maksimovic/Downloads/92807-forests-violent-conflict_EN.pdf).

Trenutno registrovane aktivnosti nasilja nad šumama, kao u Evropi tako i na nivou svjetske zajednice, imaju za posljedice narušavanje zaštite životne sredine, povećanje kriminalizacije u društvima i državama, i proizvode podmukle i prekomjerne oblike nasilja. Iz tog razloga države trebaju instalirati odjeljenja ili kancelarije za uvođenje najboljih praksi u upravljanju šumama i šumskim zemljištem u cilju ublažavanja šteta proizvedenih nasiljem nad šumama.

3.2. Nasilje nad šumama - nelegane sječe šuma u Republici Srpskoj

Šume su zakonski prepoznate kao opšte dobro što implicira potrebnu zaštitu šuma i šumskog zemljišta i njihovo održivo korišćenje, uz ulaganje neophodnih napora da se sve destruktivne, a posebno ilegalne radnje, smanje i/ili potpuno uklone. Građani su često prvi svjedoci nelegalnih aktivnosti u šumama, ali to u načelu ne znaju ili ne žele prepoznati i prijaviti. Šumarska struka kaže da u ovom procesu vlast i građanstvo trebaju zajedno raditi, kao dijelovi društva koji su u direktnom dodiru sa nelegalnim sječama šuma, odnosno vršnjem nasilja nad šumama i šumskim zemljištem. Bosna i Hercegovina je u evropskim okvirima prepoznata kao jedan rekordera po ilegalnoj sječi šuma. Svake godine bespravno se posiječe na desetine hiljada kubika šumskih drvnih sortimenata vrijednih milione maraka. Poseban problem je manjkavost zakonske regulative, tako da sudovi sankcionišu mali broj podnesenih prijava protiv šumokradica. Zanimljiv je i iznos štete koja se uspije naplatiti (BH RT, 28 septembar 2019. godine).

Na prostoru Republike Srpske, ukoliko Zakonom o šumama nije drugačije određeno, zabranjena je svaka sječa: a) koja nije u skladu sa planskim dokumentima, b) u zaštićenim područjima koja nije u skladu sa planskim dokumentima, c) sječa i uništavanje rijetkih i zaštićenih vrsta drveća, c) stabala u smjenskim sastojinama, te d) samovlasno zauzimanje šuma, uništavanje ili oštećivanje šumskih zasada i sl. (Zakon o šumama Republike Srpske, „Službeni glasnik“ RS broj 75/08 i 60/13).

Ekonomisti kažu idite tragom novca i utvrdićete problem. Analizirajući oblast zaštite šuma u smislu izvršenih nelegalnih sječa (nasilja nad šumama) na prostoru Republike Srpske za period 2020.-2022. godina, preko pregleda troškova zaštite šuma u JPŠ „Šume Republike Srpske“ a.d. Sokolac koje gazduje šumama i šumskim zemljištem, utvrđeno je da ti trogodišnji troškovi iznose ukupno 36.578.262 KM (Tabela 1.).

Tabela 1. – Troškovi zaštite šuma u periodu 2020. – 2022. godina

Red. broj	Troškovi zaštite šuma	Godina/KM		
		2020.	2021.	2022.
1.	Čuvanje šuma (čuvarska služba)	10.782.768	10.884.426	11.883.080
2.	Zaštita šuma i objekata od požara	88.915	152.768	56.629
3.	Zaštita šuma od insekata	266.197	236.434	160.511
4.	Zaštita šuma od biljnih bolesti	11.395	10.845	8.875
5.	Zaštita divljači i lovnih objekata	635.184	593.972	688.677
6.	Zaštita šuma od elementarnih nepogoda	54.354	14.465	2.710
7.	Ostali vidovi zaštite	40.471	1.735	4.240
U k u p n o		11.879.264	11.894.286	12.804.712

Po strukturi, navedeni iznos čine troškovi čuvanja šuma, zaštite šuma od požara, insekata, biljnih bolesti, zaštite divljači, zaštite od elementarnih nepogoda i ostalih vidova zaštite.

3.2.1. Analiza rada JPŠ „Šume Republičke Srpske“, šumske štete u periodu 2020.-2022. godina

Najčešće utvrđeni propusti u oblasti šumarstva odnosili su se na oblasti „zaštite šuma“ i „korišćenju šuma“. Prema izvještaju JPŠ „Šume Republike Srpske“ u toku 2020. godine podneseno je ukupno **1.999** prijava za šumske štete (Tabela 2.), od toga je 25% krivičnih i 75% prekršajnih prijava (Izvještaj o izvršenju proizvodno-finansijskog plana za period 01.01.-31.12.2020. godine). Pričinjene štete su za 9% manje od šteta pričinjenih predhodne (2019. godine), finansijski posmatrano 13% manje. Od ukupno registrovanih šteta za 69% su podnesene prijave (posmatrano količinski, po m³), što je za 11 indeksnih poena više u odnosu na predhodu godinu.

Tabela 2. - Šumske štete i podnesene prijave u 2019. i 2020. godini

Godina	Ukupna evidentirana šteta		Prijave – tekuće godine								
			Podneseno				U postupku		Riješeno		Naplaćeno
	m ³	KM	Broj		Veličina štete		Kriv. prijava	Prek. prijava	Kriv. prijava	Prek. prijava	
			Kriv. prijava	Prek. prijava	m ³	KM					
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
2019.	16.089	2.600.019	463	1.544	9.351	1.287.323	432	1.167	31	377	34.516
2020.	14.625	2.263.657	491	1.508	10.142	1.558.751	482	1.277	9	231	40.488
Indeks 20/19	91	87	106	98	108	121	12	109	29	61	117

Sudski posmatrano, veoma je mali broj riješenih prijava, tako da je procenat naplaćenih šteta u odnosu na one koje su podnesene svega 3%, a jedan od razloga je i dužina sudskih postupaka. Najveće štete su konstatovane u ŠG „Jahorina“ i iznose 4.798 m³, što predstavlja 33% ukupno evidentiranih šteta u Javnom preduzeću šumarstva.

Značajne štete su i u ŠG „Romanija“ u iznosu od 1.323 m³ (9%), ŠG „Prijedor“ 1.203 m³ (8%) i ŠG „Banja Luka“ 1.049 m³ ili 7% ukupnih šteta na nivou Preduzeća. Izvršena je provjera legalnosti zatečenih šumskih drvnih sortimenata na prostorima kojima gazduju šumska gazdinstva: Romanija, Banja Luka, Doboj i Borja Teslić i tom prilikom je registrovano 191,45 m³ nelegalnih šumskih drvnih sortimenata.

U toku 2021. godine podnešene su **1.493** prijave za šumske štete (Tabela 3.), od toga 25% krivičnih i 75% prekršajnih prijava (Izvještaj o izvršenju proizvodno-finansijskog plana za period 01.01.-31.12.2021. godine). Evidentirane štete na šumama su za 25% veće od šteta pričinjenih u 2020. godini (65% posmatrano finansijski), što je direktno vezano za štete u ŠG „Borja“ Teslić, koje su se desile krajem 2020. godine, a koje nisu obuhvaćene izvještajem za tu godinu i prikazane su u 2021. godini. Na osnovu izvještaja Republičkog inspektorata i službenika MUP RS evidentirana je šteta sa otuđenjem 7.987 m³ u iznosu od 1.545.766 KM i bez otuđenja 4.014 m³ u iznosu od 202.564 KM. Ove štete se odnose na nastale štete u toku redovne eksploatacije. Od ukupno pričinjenih šteta, samo za 33% šteta su podnesene prijave (posmatrano količinski u m³).

Tabela 3. - Šumske štete i podnesene prijave u 2020. i 2021. godini

Godina	Ukupna evidentirana šteta		Prijave – tekuće godine								
			Podneseno				U postupku		Riješeno		Naplaćeno
			Broj		Veličina štete						
	m ³	KM	Kriv. prijava	Prek. prijava	m ³	KM	Kriv. prijava	Prek. prijava	Kriv. prijava	Prek. prijava	KM
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
2021.	22.995	3.737.107	380	1.113	7.672	1.453.751	370	947	10	188	26.094
2020.	14.625	2.263.657	491	1.508	10.142	1.558.751	482	1.277	9	231	40.488
Indeks 21/20	157	165	77	74	76	93	77	74	111	72	64

Štete nastale putem bespravnih sječa i dalje su veliki problem Javnog preduzeća šumarstva. i dalje se nameće problem veoma malog broja riješenih prijava sudu, tako da je procenat naplaćenih šteta u odnosu na one za koje su podnesene mali i iznosi svega 2%. Jedan od glavnih razloga je dužina sudskih postupaka. Pored šteta nastalih u ŠG „Borja“ Teslić (13.071 m³, što predstavlja 57% ukupno evidentiranih šteta u Javnom preduzeću), značajnije štete su konstatovane i u: ŠG „Jahorina“ (3.006 m³ ili 13% ukupno evidentiranih šteta), ŠG „Romanija“ 1.186 (5%), ŠG „Doboj“ 953 (4%). Provedene su akcije u 19 šumskih gazdinstava u kojima je ukupno registrovana količina „nelegalne“ robe u količini od 635,66 m³ šumskih drvnih sortimenata, koji su privremeno oduzeti zbog upitne legalnosti.

U toku 2022. godine ukupno je podneseno **1.413** prijava za šumske štete (Tabela 4.), od toga 24% krivičnih i 76% prekršajnih prijava (Izvještaj o izvršenju proizvodno-finansijskog plana za period 01.01.-31.12.2022. godine). Utvrđene štete su za 55% manje od šteta pričinjenih u predhodnoj 2021. godini (51% posmatrano finansijski), što je direktno vezano za štete u ŠG „Borja“ Teslić. Štete nastale putem bespravnih sječa i dalje su veliki problem JPŠ. Mali broj riješenih prijava u sudu je i dalje aktuelan (4%).

U ovoj godini bespravne sječe su najveće u sljedećim šumskim gazdinstvima: ŠG „Jahorina“ 2.781 m³ (26% od ukupnih šteta na nivou Javnog preduzeća), ŠG „Romanija“ 1.791 m³ (17%), ŠG „Banja Luka“ 1.011 m³ (9%) i ŠG „Prijedor“ 821 m³. Provedene su dvije akcije kontrole u tri šumska gazdinstva: Borja, Vrbanja i Gradiška, u kojima je ukupno registrovana količina od 650,43 m³ šumskih drvnih sortimenata, koji su privremeno oduzeti zbog upitne legalnosti.

Tabela 4. – Šumske štete i podnesene prijave u 2021. i 2022. godini

Godina	Ukupna evidentirana šteta		Prijave – tekuće godine								
			Podneseno				U postupku		Riješeno		Naplaćeno
			Broj		Veličina štete						
	m ³	KM	Kriv. prijava	Prek. prijava	m ³	KM	Kriv. prijava	Prek. prijava	Kriv. prijava	Prek. prijava	KM
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
2021.	22.995	3.737.107	380	1.113	7.672	1.453.751	370	947	10	188	26.094

2022.	10.708	1.848.917	343	1.070	6.649	1.104.342	328	932	15	138	43.808
Indeks 22/21	47	49	90	96	87	76	89	98	150	83	168

Štete nastale putem bespravnih sječa su veliki problem JPŠ, tako da se nameće opšti zaključak da se ovom segmentu zaštite šuma treba posvetiti još veća pažnja. Za ublažavanje ovih negativnih pojava intezivirana je saradnja sa institucijama sistema (MUP, tužilaštvo, sud), kako bi se ubrzalo rješavanje podnesenih prijava za šumske štete. Oštijim i bržim kažnjavanjem počinioca šumskih šteta ova pošast bi se značajno smanjila, a ko ne i potpuno zaustavila.

Javnost u Republici Srpskoj nije imuna na uočeno nasilje nad šumama. S timu vezi, a u skladu sa donesenim Akcionim planom za suzbijanje nelegalnih aktivnosti Akcionim planom za suzbijanje bespravnih sječa u Republici Srpskoj u Republici Srpskoj, u periodu 2020.-2022. godina, zajedno sa MUP-om Republike Srpske (Uprava policije i PS za intervencije), Inspektoratom Republike Srpske (šumarska inspekcija) i Službom interne kontrole Javnog preduzeća šumarstva, vršena je kontrola krađa i nelegalnog prometa trupaca, drvoprerađivačkih postrojenja, usklađenosti dokumentacije sa robom po vrsti, količini i klasi u odnosu na važeće standarde, provjera ispravnosti klasiranja po brojevima pločica, te kontrola prometa šumskih drvnih sortimenata.

Glavna služba za reviziju javnog sektora Republike Srpske, u reviziji učinka koju je sprovela kako bi se uvjerila kako se i koliko čuvaju prirodna dobra, uvjerila da se na terenu dešavaju slučajevi nasilja nad šumama u smislu nezakonite sješe stabala. Revizori u Republici Srpskoj sumnjaju da se i po nacionalnim parkovima vrši nezakonita sječa šumskih drvnih sortimenata, zloupotrebljavajući sanitarnu sječicu, jer se uočila sječica i zdravih stabala. Što je zakonom zabranjeno. Sanitarna sječica podrazumijeva sječicu zaraženih, insektima napadnutih i veoma oštećenih izvaljenih stabala, kako bi se spriječilo propadanje zdravih stabala. Po mišljenu revizora sječica drveta u nacionalnim parkovima višestruko prevazilazi uobičajeni obim sanitarnih sječica, što je ozbiljan rizik za ostvarivanje svih funkcija šuma definisanih Zakonom o nacionalnim parkovima i drugoj zakonskoj i podzakonskoj regulativi u oblasti zaštite prirode (<https://mondo.ba/Info/Drustvo/a1184562/Nezakonita-sjeca-sume-u-Republici-Srpskoj.html>).

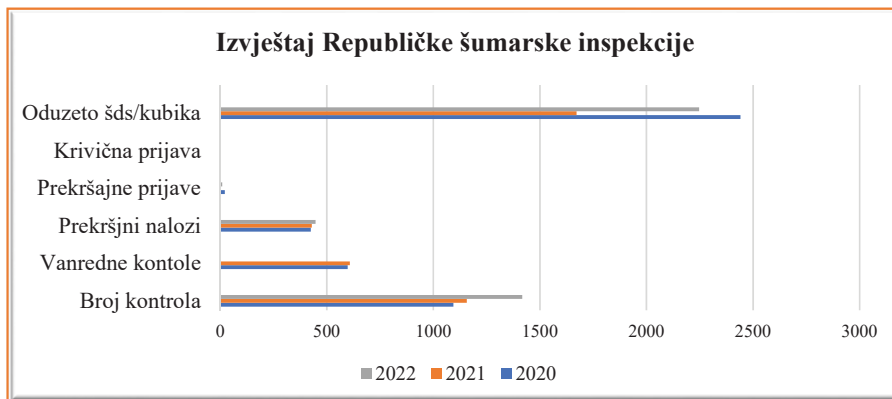
3.2.2. Analiza rada Republičke šumarske inspekcije u periodu 2020.-2022. godina

Na nivou Republike Srpske, Republička šumarska inspekcija vrši inspeksijski nadzor u pogledu pridržavanja propisa koji se odnose na šume i šumarstvo, nacionalne parkove, reproduktivni materijal šumskog drveća i grmlja, i drugim upravnim područjima kada je to određeno posebnim propisom. O svom radu inspekcija sastavlja godišnje izvještaje i dostavlja Vladi Republike Srpske na usvajanje. Na osnovu tih izvještaja građanstvo dobija informacije o njihovoj aktivnosti, posebno u oblasti iskorišćavanja i zaštite šuma, pogotovo u dijelu nelegalnih aktivnosti, odnosno nasilja nad šumama (Grafikon 1.), detaljnije navedeno u dajem tekstu.

Republička šumarska inspekcija je u 2020. godini, angažovanjem 14 inspektora, izvršila 1.094 kontrole, što iznosi 70% planiranih kontrola (predviđeno 1.572), a razlog je pandemija korona virusa, koja je sa posla isključila pet inspektora (Izvještaj o radu Uprave za inspeksijske poslove Republike Srpske za 2020. godinu). U oblasti „zaštite šuma“ kontrole su izvršene u obimu od 104,3%, a razlog tome je veliko učešće vanrednih kontrola koje su izvršene po zahjevima tužilaštava, resornih ministarstava, nevladinog sektora i građana (izvršeno je 598 varednih kontrola ili 54,61% od ukupnog broja).

Od ukupnog broja izvršenih kontrola 490 ili 45% su neuredne. Doneseno je 425 prekršajnih naloga, 22 prekršajne prijave, jedna krivična prijava i upućeno je više desetina informacija prema tužilaštvima i MUP-u RS. Oduzeto je 2.441,50 m³ šumskih drvnih

sortimenata, ukupne vrijednosti 256.714,80 KM. Ukupna vrijednost izrečenih prekršajnih naloga je 563.400 KM.

Grafikon 1. – Izveštaj Republičke šumarske inspekcije za period 2020. – 2022. godina

U 2021. godini, Republička šumarska inspekcija je izvršila 1.157 kontrola, što iznosi 80% od planiranih (predviđeno 1.444), radom 12 inspektora (dva inspektora su bila na bolovanju). U oblasti „korišćenja šuma“ izvršenje plana je bilo u obimu od 110,8%, a razlog su povećani zahtjevi tužilaštava, resornih ministarstava, nevladinog sektora i građana (Izveštaj o radu Uprave za inspeksijske poslove Republike Srpske za 2021. godinu).

Urađeno je 608 vanrednih kontrola ili 52,55% od ukupnog broja izvršenih kontrola. Donesena je 441 upravna mjera, izrečeno 34 zabrana, a u 247 slučajeva je izvršeno oduzimanje šumskih drvnih sortimenata. Izrečeno je 430 prekršajnih naloga, podnesene dvije prekršajne prijave, jedna krivična prijava i upućeno je više desetina informacija prema tužilaštvima i MUP-u RS. Oduzeto je 1.672 m³ šumskih drvnih sortimenata u vrijednosti od 116.271 KM. Ukupna vrijednost izrečenih prekršajnih naloga je 511.800 KM.

Godišnjim planom rada Republičke šumarske inspekcije za 2022. godinu predviđene su 1.305 kontrole. Izvršene su 1.417 kontrole ili 109% od planiranih, radom 13 inspektora (šumarsku inspekciju čini 15 inspektora), zajedno sa glavnim inspektorom (Izveštaj o radu Uprave za inspeksijske poslove Republike Srpske za 2022. godinu). Donesene su 382 upravne mjere, izrečeno 28 zabrana, a u 192 slučajeva je izvršeno oduzimanje šumskih drvnih sortimenata.

Izrečeno je 447 prekršajnih naloga, podneseno 9 prekršajnih prijave, tri krivične prijave i upućeno je više desetina informacija prema tužilaštvima i MUP-u RS. Oduzeto je 2.246,6 m³ šumskih drvnih sortimenata u vrijednosti od 258.184 KM. Ukupna vrijednost izrečenih prekršajnih naloga u 2022. godini je 511.700 KM.

4. ZAKLJUČAK

1. U svjetskim razmjerama, trenutno registrovane aktivnosti nasilja nad šumama imaju za posljedice narušavanje zaštite životne sredine, povećanje kriminalizacije u društvima i državama, i proizvode podmukle i prekomjerne oblike nasilja. S toga države trebaju instalirati odjeljenja ili kancelarije za uvođenje najboljih praksi u upravljanju šumama i šumskim zemljištem u cilju ublažavanja šteta proizvedenih nasiljem nad šumama.

2. Radi sprečavanja nasilja nad šumama, na prostoru Republike Srpske, u kontekstu zaštite od bespravnih sječa, neleganog prisvajanja gotovih šumskih drvnih sortimenata i njihovog prometa, potrebno je preduzeti konkretne mjere zaštite na prostorima šumskih

gazdinstava koje gazduju šumama u sklopu Javnog preduzeća šumarstva „Šume Republike Srpske“, u saradnji sa MUP-om i šumarskom inspekcijom.

Literatura:

1. Zakon o šumama Republike Srpske, „Službeni glasnik“ Republike Srpske broj 75/08 i 60/13,
2. Akcioni plan za suzbijanje nelegalnih aktivnosti u šumarstvu, Vlada Republike Srpske, 2006,
3. Izvještaj BH RT, 28 septembr 2019. godine,
4. Izvještaj o izvršenju proizvodno-finansijskog plana za period 01.01.-31.12.2020. godine,
5. Izvještaj o izvršenju proizvodno-finansijskog plana za period 01.01.-31.12.2021. godine,
6. Izvještaj o izvršenju proizvodno-finansijskog plana za period 01.01.-31.12.2022. godine,
7. Izvještaj o radu Uprave za inspekcijske poslove Republike Srpske za 2020. godinu,
8. Izvještaj o radu Uprave za inspekcijske poslove Republike Srpske za 2021. godinu,
9. Izvještaj o radu Uprave za inspekcijske poslove Republike Srpske za 2022. godinu,
10. <https://cris.maastrichtuniversity.nl/en/publications/forests-of-fear-illegal-logging-crimina-and-violence-in-t>,
11. <https://www.fao.org/3/y5574e/y5574e12.pdf>,
12. <https://web.ciidiroaxaca.ipn.mx/eduranm/sites/web.ciidiroaxaca.ipn.mx.eduranm/files>,
13. file:///C:/Users/Maksimovic/Downloads/92807-forests-violent-conflict_EN.pdf,
14. <https://mondo.ba/Info/Drustvo/a1184562/Nezakonita-sjeca-sume-u-Republ-Srpskoj.html>

NASILJE, HRIŠĆANSTVO, POLITIKA

Sažetak

Nasilje, iako to suštinski ne bi trebalo, predstavlja element u istoriji postojanja verskih zajednica unutar nekog društva. Ovo se pogotovo odnosi na hrišćanstvo i to u dva segmenta. Kao prvo, nasilje objavljeno kroz progone vlasti protiv hrišćana, obeležilo je prve vekove postojanja Crkve. Nasilje usmereno ka istrebljenju hrišćanstva obeležilo je i kasnije vreme istorije kao na primer 20. vek u državama u kojima su na vlast došli zagovornici komunizma. Sa druge strane, nasilje je postalo deo i čuvene simfonije države i Crkve. Ovo nasilje bilo je usmereno na praksu teritorijalnog širenja hrišćanskih država ka prostorima koji su vojno osvajani i koji su, kao takvi, trebali da budu novi prostor za širenje hrišćanstva. Pomenuto širenje neretko je teklo upravo nasilnim putem kao, na primer, na prostorima američkog ili azijskog kontinenta. U svakom slučaju, nasilje iako ne pronalazi opravdanje u načelima hrišćanske vere, pod uticajem zblizavanja ili razilaženja crkvene i svetovne vlasti, bilo je i biće prisutno u svakodnevici života kako današnje tako i budućih generacija.

Ključne reči: Hrišćanstvo, Crkva, državna i crkvena vlast, nasilje

VIOLENCE, CHRISTIANITY, POLITICS

Summary

Violence historically presents one of the elements of religious communities inside society, even though it should not. This is particularly related with the Christianity in two segments. Firstly, the violence presented as the execution of Christians by official government marked the first centuries of the Christian Church. Similar persecutions appeared even in the later times, such as in 20th century in the countries ruled by communists. On the other hand, the violence became a part of the famous symphony of state and Church. This violence was focused on a territorial expansion of christian countries on areas which were military conquered and supposed to be christianised. The conquering was often very violent, like in the American and Asian continent. Even though that violence cannot be excused in the postulates of Christianity, due to the connecting and disconnecting Church and state government, violence is currently and is going to be the reality of the current and upcoming generations.

Keywords: Christianity, Church, state and religious rule, violence.

Uvodne napomene

Nasilje, ukoliko se posmatra iz ugla tzv. *avramovskih* religija,¹ postoji u čovečanstvu još od starozavetnih vremena. U „Knjizi Postanje”, koja se može posmatrati kao svojevrsna istorija čoveka i društva u celini, u 4. poglavlju, opisana je epizoda nečega šta možemo imenovati kao svojevrsno protonasilje. Reč je o ubistvu, preciznije bratoubistvu u kome je Kain, potaknut zavišću zbog prinete žrtve Bogu, nasrnuo svog brata Avelja i ubio ga.² Potonja istorija

¹ „Avramovske” religije zapravo su tri današnje monoteističke religije: judaizam, hrišćanstvo i islam.

² Podrobnije: Knjiga Postanje, 4: 3-8.

čovečanstva, onakva kakva je izložena kroz knjige Staroga Zaveta, slobodno se može okarakterisati kao vreme svakovrsnog nasilja činjenog ne samo od strane „nevernika”,³ nego i od strane Jevreja kao „izabranog naroda”.

Ideja „obećane zemlje” koja je u priličnoj meri zastupljena ne samo na stranicama „Zakona” nego i u celokupnom nacionalnom biću jevrejskog naroda, podrazumevala je nasilje koje se istovremeno projektuje ka „izabranom narodu” i od „izabranog naroda”. Naime, sam egzodus Jevreja iz Misija (Egipta) u značajnoj meri iniciran je upravo nasiljem koje su oni trpeli od strane tlačitelja. Sa druge strane, Jevreji su u svom putešestviju ka realizaciji sna o životu u „obećanoj zemlji” takođe koristili nasilje kao sredstvo realizacije političkih ciljeva.⁴

Pojava hrišćanstva, a potom i islama takođe su praćene nasiljem koje je neretko inicirano tadašnjim političkim dešavanjima. Iz današnje perspektive slobodno se može govoriti ne samo o dubokoj povezanosti religije i politike, nego i o sveprisutnom nasilju koje i danas prati ovu „simfoniju”.⁵

Hrišćanstvo i nasilje u vremenu progona

Neretko se prenebregava činjenica da samo hrišćanstvo i Crkva zapravo imaju utemeljenje na nasilju. Ukoliko pogledamo soteriološku dimenziju hrišćanstva neminovno se susrećemo sa činjenicom da je Spasitelj Sveta - Isus Hristos bio podvrgnut stradanju od strane ljudi sa kojima je živeo. Njegovo stradanje je, prema dogmatici pravoslavnog hrišćanstva, predstavljalo neophodnost kako bi se ispunio domostroj spasenja ili, jednostavnije rečeno, sa nije bilo Hristovog stradanja i smrti na krstu ne bi ni bilo Njegovog vaskrsenja kao centralnog elementa ove religije. Sa druge strane, celokupna istorija rane hrišćanske Crkve, to jest od njenog nastanka pa sve do vremena kada svetovna vlast daje slobodu ispovedanja hrišćanske vere (Milanski edikt 313. godine), zapravo je period koji je obeležen ili, bolje rečeno, definisan nasiljem, stradanjem, smrću. Ovaj period u istoriji Crkve obeležen progonima i ogromnim brojem žrtava moguće je posmatrati i kao svojevrsnu genocidnu namenu vlasti radi potpunog istrebljenja hrišćana koji su prepoznati kao narušilački faktor društva. Naime, iako se to možda ne čini na prvi pogled, hrišćanstvo je od strane Rimske imperije, okarakterisano ne samo kao religijski nego i politički protivnik.

Za Rimljanje ili bolje rečeno za rimsku vlast, hrišćanska Crkva svrstana je u „religio licita” i, kao zakonom neodobrena religija predstavljala je opasnost po društvo. Opasnost od hrišćana, u percepciji starih Rimljana, nije se toliko ogledala u radikalizmu na način na koji ga mi danas shvatamo. Opasnost od hrišćana, verovalo se, u najvećoj meri dolazila je iz straha da će njihovo postojanje zapravo navući gnev bogova na zajednicu (Pejgels, 2007: 86). „Gnev bogova”, posmatrano kroz političku prizmu, značilo je različite pošasti (epidemije zaraznih bolesti, glad, unutar društvena previranja...) koje su mogle dovesti do situacije slabljenja političke vlasti pa samim tim i opasnosti od fizičkog opstanka države.

³ Termin „nevernik” svakako ne treba uzimati u smislu osobe ili osoba koji su ateisti ili antiteisti jer, imajući u vidu vreme o kome govorimo, u ondašnjem čovečanstvu ne susrećemo se sa pojedincima ili grupama/plemenima koji nisu „verujući”, to jest koji ispovedaju učenje/misao o nepostojanju više božanstava ili jednog Boga.

⁴ Podrobnije u nekoj od knjiga koje se bave istorijom jevrejskog naroda.

⁵ „Simfonija” između Crkve i države oblikovanja je u vremenu postojanja Vizantije i podrazumevala je jedinstvo između države (svetovne vlasti) i Crkve (više crkvene jerarhije) zarad održanja poretka u društvu koji je, prema mišljenju obe strane, trebalo da ostvari harmoniju celokupne zajednice. Osnova za ovu ideju prihvaćena je kroz oponašanje božanskog poretka na nebu. Podrobnije: Дагрон, Жилберт (2001), *Цар и првосвештеник*, Београд: Слио; Костић, Славиша (2015), *Симфонија између Цркве и државе некада и сада*, Богословље 2/2015, 240-261; Гроздић, Борислав (2016), *Схватање о извору и пореклу државне власти – прилог изучавању политичке философије Немањића* Српска политичка мисао 1/2016, 307-323...

U društvu u kome je održavanje svečanosti praćeno sa ritualom prinošenja žrtve/žrtava za zdravlje i dugovećnost vladara bilo izuzetno važan element svakodnevice, pojava jedne zajednice koja se protivi navedenoj praksi naravno da je izazivala negativan odnos koji se neretko pretvarao u agresiju. Svedoćanstvo toga jesu i saćuvani istorijski izvori koji govore o sudskim procesima nad uhvaćenim hrišćanima koji, najćešće, prerastaju u epizode mućenja zarad prinude prinošenja žrtve božanstvima koje su poštovali Rimljani. Ukoliko se usredsredimo samo na prostor današnjeg Srema/Maćve/Semberije u periodu 4. veka i epizodama kroz koje su prošli samo neki od tamošnjih hrišćana (sveti Irinej Sremski, sveti Dimitrije Sremski, sveta Anastasija Sremska...), biće nam sasvim jasno o ćemu je zapravo reć.⁶

Znaćajan broj hrišćana nije bio spreman da se odrekne svoje vere u Spasitelja sveta i mogućnosti da ostvare eshatološku dimenziju života, to jest da ponovo imaju zajednicu sa Bogom kakvu su imali praroditelji pre grehopada. U takvoj situaciji sukobljenih principa naravno da je došlo do ekspanzije nasilja inicirane svetovnom vlašću i projavljenog u lovu na hrišćane. Najjednostavnije rećeno, ukoliko se neko povinovao propisima, bilo je dopušteno ubijanje takvih osoba bez obzira na uzrast, pol, poreklo, društvenu pripadnost... Poćev od Neronovog progona hrišćana koji je zapoćeo nakon što je Rim pogodio katastrofalan požar (64. godina), pa sve do Dioklecijanovih progona koji su trajali do prve decenije 4. veka, mućenstvo za veru bila je realnost Crkve i, slobodno se moće reći, nasilje svetovne vlasti ćinilo se kao svakodnevica njenog postojanja. Dugovremenost jedne ovakve svakodnevice svakako je imala svoje posledice unutar hrišćanske Crkve. Naime, nasilje i sve šta ono donosi sa sobom ostavilo je svoj trag pre svega u pojavi odricanja od vere jednog dela ćlanova hrišćanske zajednice, a takoće i rezervisanosti jednog dela društva prema hrišćanima.

Hrišćanstvo posle vremena progona

Nakon što je 313. godine hrišćanstvo postalo dopuštena religija i kada je došlo do stvaranja simfonije između svetovne i crkvene vlasti, zapoćinje jedan potpuno drugaćiji proces. Koliko god je pojedincima hrišćanstvo u vremenu progona bilo zanimljivo, posmatrajući ono šta se dešavalo pred njihovim oćima, to jest nasilju kome su hrišćani bili podvrgnuti, strah je predstavljao znaćajan ćinilac u tome da budu distancirani od Crkve. Promena odnosa svetovne vlasti prema hrišćanstvu znaćila je, u politićkom smislu, primetno povećavanje zainteresovanosti pojedinaca za ulazak u Crkvu i znaćajnji angaćman unutar iste. Ovaj intenzivan rast hrišćanske zajednice sa sobom je doneo uobićajene probleme. Naime, Crkva je joć u 4. veku primetno postala mesto najrazlićitijih podela. Isprva su ove podele bile na polju dogmatskih nesuglasica ali ubrzo su se podele raćirile na oblasti koje zadiru u domen crkvenopravnih ali i politićkih sfera. Dovoljno je pomenuti problem odnosa Crkve sa onima koji su se odrekli hrišćanske vere tokom progona, a potom su, nakon što je opasnost od nasilja postala prošlost, ponovo želeli da zauzmu odredene pozicije u crkvenim zajednicama. Razlićiti stavovi u vezi sa tim kako i na koji naćin postupiti po ovom pitanju i sa takvim pojedincima dovela je do pojave razlićitih zajednica kao na primer pokreta poznatog pod nazivom „donatisti”.⁷

⁶ Izuzetno zanimljiv rad na ovu temu je doktorska disertacija Aleksandre Smimov-Brkić „Religijska slika rimske provincije *Pannonia Secunda* u 4. veku nove ere” iz 2015. godine. Disertacija je dostupna na <https://nardus.mpn.gov.rs>

⁷ „Donatisti” su bili grupacija severnoafrićkih hrišćana (mahom sa prostora Kartagine i njene šire okoline) koji su bili veoma negativno nastrojeni po pitanju ponovnog prihvatanja u Crkvu onih među hrišćanima koji su tokom progona prihvatili mogućnost da prinesu žrtvu rimskim božanstvima i na taj naćin ne budu izvedeni na sud i osućeni. Naziv dobijaju po episkopu Donat Kartaginskom (313-355). Neretko se nazivaju jereticima ali to u osnovi nije taćno. Zapravo, njih je potrebno posmatrati kao raskolnike a njihovu zajednicu kao parasinagogu jer se, pre svega po poretku bogoslućenja i dogmatici, nisu razlikovali od Crkve. U sućtini, njihov stav je bio da

Nemali problem kada govorimo o odnosu hrišćanstva i nasilja nastaje od vremena kada Crkva postaje sastavni deo vlasti, to jest vremena kada započinje da ima značajan upliv u odluke koje je donosila svetovna vlast. Neretko se čini da je nakon samo par vekova zaboravljeno kroz kakve je nelagodnosti Crkva prolazila tokom progona da bi potom i sama, u određenim situacijama, pojavljivala sklonost ka nasilju. Iako se ovo u prvi mah čini kontradiktornošću jer nasilje suštinski ni u kom slučaju nije deo hrišćanstva kao religije, istorija je pokazala suprotno. Naime, dovoljno je obratiti pažnju na okolnost da je bezmalo celokupna istorija srednjovekovne Evrope primetno obeležena nasiljem koje je proisteklo iz određenih crkvenih centara, a pre svega Rima i Konstantinopolja. Još u ranom srednjem veku postalo je jasno da će se političke nesuglasice između nekadašnjeg istočnog i zapadnog dela Rimskog carstva preneti i na polje crkvenih odnosa. Na primer, dogovor između vizantijskog cara Nikifora I (760-811) i kralja Karla Velikog (742-814) koji je u historiografiji poznat i kao „Nikiforov mir” („Pax Nicephori”) zaključen 803. godine, u sebi je imao i nastojanje da se prevaziđu već postojeće netrpeljivosti između crkvenih velikodostojnika. Isto se može reći i za „Ahenski mir” sklopljen 812. godine i koji je, kako se neretko tvrdi, predstavljao početak podele hrišćana na prostoru Evrope koji je kulminirao 1054. godine.

Nasilno širenje hrišćanske vere prvenstveno među narodima koji su potpadali pod vlast „hrišćanskih” država posebno je interesantna pojava. Dovoljno je prisetiti se dešavanja na prostorima Evrope upravo u vreme Karla Velikog i njegove, na primer, nasilne hristijanizacije Sasa. Takođe, vreme srednjeg veka bilo je i vreme nasilja crkvi bliskih svetovnoj vlasti sa onim religijskim grupama koje su okarakterisane kao jeretičke/šizmatičke. Da ovakve pojave nisu specifičnost samo srednjovekovne istorije primer imamo i u dešavanjima na američkom kontinentu jer, počev od vremena španskih konkviskadora pa sve do 19. veka i nastojanja vlasti SAD da indijanska plemena civilizuje prihvatanjem protestantskih vrednosti života, nasilje je sveprisutan element u odnosu određenih hrišćanskih zajednica prema nehrišćanskom življu. U tom istom 19. veku, nasilje potaknuto verskim pobudama bilo je prisutno i na prostorima Azije, to jest ono je pratilo ekspanzionističku politiku Ruske imperije ka prostranstvima Sibira i centralne Azije.

Hrišćanstvo i nasilje - balkanska iskustva

„Granica” između istočnog i zapadnog hrišćanstva nesvesno je postavljena još u vremenu 4. veka, to jest u vreme kada Crkva još uvek nije bila polarizovana u današnjem smislu reči. U vremenu 9. veka, kako smo napomenuli, geografska linija razgraničenja koja je išla preko Balkanskog poluostrva uveliko je izazivala nesuglasice između hrišćanskog istoka i hrišćanskog zapada. U vremenu srednjeg veka, ukoliko se usredsredimo na Srbiju i onom periodu njene političke istorije kada je, po ugledu na Vizantiju, prihvatila ranije pomenutu simfoniju između svetovne i crkvene vlasti, „ideja o božanskom poreklu vlasti obavezuje podanika da joj se pokoravaju, kao i vladaru, Božijem izabraniku... zato ko se protivi vlasti protivi se uredbi Božijoj; a koji se protive, primiće osudu na sebe” (Гроздић, 2016: 315-316). U praksi to bi, pojednostavljeno značilo, svaki nasrtaj na državnu, ali i crkvenu vlast, prepoznavao se kao nasrtaj na bogoustanovljeni poredak i, kao takav, legitimno je morao biti neutralisan na svaki mogući način pa samim tim i nasilnim putem. U kasnijem periodu istorije,

crkvenu zajednicu treba da sačinjavaju iskreni i u veri dosledni hrišćani, a da oni koji su posrnuli ne mogu biti izabirani i postavljeni za sveštenika, a pogotovo ne za episkope kao što je to bio slučaj sa Sicilijanom u Kartagini. Poslednji tragovi donatističkog učenja dopiru do vremena 7. i 8. veka, to jest do vremena invazije muslimana. Podrobnije napomene o njima mogu se pronaći u delu prepodobnog Jovana Damaskina pod naslovom „O jeresima” (srpski prevod: Slobodan Prodić, Šibenik: Istina, 2012.).

pogotovo nakon što su Osmanlije zauzele značajan prostor Balkana, nasilje izazvano religijskim nesuglasicama dodatno poprima na razmerama. Ilustracija toga su nasilna promena religije (najčešće iz hrišćanstva ili judaizma u islam) ili nasilno prekrštavanje pravoslavnih hrišćana u rimokatolicizam na prostorima gde su se, sticajem istorijskih okolnosti, preselili bežeći pred Osmanlijama. Ipak, za temu o kojoj želim da govorim možda su zanimljivija dešavanja koja su se zbila tokom 20. veka i to iz sledećih razloga.

Kao prvo, vekovna netrpeljivost koja postoji između rimokatolika i pravoslavnih hrišćana na Balkanu, u 20. veku kao veku „Svetskih ratova”, doprinela je nastajanju nasilja iniciranog religijom koja je pratila ili bila oruđe političkih dešavanja. Veština političke elite u ovom slučaju reflektovala se u trudu da se pripadnost određenoj naciji poistoveti sa religijskom pripadnošću. Ovaj grubo etnofiletizam stvorio je i stvara probleme koji, ako se pažljivije pogleda, u značajnoj meri predstavljaju inicijatore netrpeljivosti koja, pogotovo u ratnim vremenima, prerasta u čisto nasilje. Sasvim je dovoljno pomenuti dešavanja koja su se na prostorima Jugoslavije dešavala u periodu od 1941. do 1945. godine.

Kao drugo, u ovom istom veku, po okončanju Drugog svetskog rata, u novonastaloj komunističkoj Jugoslaviji, religija je, pa samim tim i hrišćanstvo, primetno izgubila poziciju koju je svojevremeno imala u društvu. Novonastala država, naravno u manjoj meri u poređenju sa SSSR-om kao ideološkim uzorom, marginalizovala je religiju i u značajnoj meri realizovala ideju o sekularizaciji društva. Krvavi raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (dalje: SFRJ) ponovo će, kao i u vremenima Prvog i Drugog svetskog rata, u prvi plan izvesti nasilje zasnovano na religijskim različitostima i uzajamnim netrpeljivostima. Iz ovog rata nastaće nove, nacionalno i verski definisane države koje će, naglastimo, započeti proces desekularizacije pa samim tim dodatno produbljivati problem religijske i nacionalne netrpeljivosti i podeljenosti tipa „mi” i „oni drugi”. Štaviše, uprkos statistici koja govori da su, na primer, Republika Srbija, Republika Hrvatska ili Bosna i Hercegovina danas među najreligioznijim državama u Evropi,⁸ nasilje koje je utemeljeno na religijskim različitostima nalazi se na vrhu razloga i povoda koji dovode nemilih situacija. Ono što naročito zabrinjava je podatak da ovaj povod za nasilje ne poznaje uzrast niti pol tako da su neretko izgrednici malodobne osobe oba pola (Đurčik, 2006).

Kada se govori o hrišćanstvu i nasilju u savremenom društvu na prostorima novonastalih država nekadašnje SFRJ ne možemo se zaustaviti samo i isključivo na nasilju koje je utemeljeno na uzajamnoj mržnji određenih grupa ili pojedinaca. Naime, za razliku od onih koji svoju mržnju, a potom i nasilje, temelje na nacionalno-verskoj osnovi i pokušaju da načine etnički čist prostor na kome „nema onih drugih” ili, ako ih „baš mora da bude” da je to u procentu koji zadovoljava određene evropske standarde, nasilje što ga čine oni koji sebe, naglasimo, deklariraju kao hrišćane, može biti usmereno i prema onima koji zapravo ne pripadaju hrišćanstvu ili nekoj drugoj religiji. U poslednjih nekoliko godina medijski možda najpropraćeniji primer ove pojave svakako su reakcije na održavanje manifestacija kao što je „Parada ponosa”.⁹ Ipak, da protivljenje održavanju manifestacija koje se direktno kose sa

⁸ Prema istraživanjima obavljenim tokom 2018/19. godine na uzorku iz 34 evropske države na 6. mestu po religioznosti stanovništva nalazi se Bosna i Hercegovina. Na 7. mestu se nalazi Republika Hrvatska, dok je Republika Srbija na 10. mestu. Pogledati: Henić, Edah (09.02.2019), *Religioznost u Evropi i regiji: Religiozno profili država regije* - <http://www.balkans.aljazeera.net/interactives/2019/2/9/mapa-religioznosti-u-evropi-i-regiji> (18.12.2023)

⁹ Ilustracije radi pomenimo dešavanja od 30. juna 2001. godine u Beogradu kada je zbog održavanja „Parade ponosa” došlo do sukoba između učesnika parade i pripadnika pokreta „Obraz”. 3. oktobra 2010. godine u Beogradu takođe je došlo do velikih sukoba zbog održavanja „Parade ponosa”. U sukobima je učestvovalo oko 6000 demonstranata i 5600 policajaca povređen veliki broj i jednih i drugih. U neredima su učestvovali i pripadnici desničarskih organizacija (na primer „Ljotićevci”). Pogledati: *Razbijanje gay parade* (30.06.2001) - http://www.b92.net/specijal/gay-parada/tema_dana.phtml (18.12.2023); Zorić, Ognjen; Glavonjić, Zoran

verskim osećanjima hrišćana može biti objavljeno i na miran način, to jest bez nasilja, pokazuje nam primer okupljanja više hiljada ljudi u Beogradu 9. oktobra 2010. godine sa namerom da iskažu svoje nezadovoljstvo „Paradom ponosa” koja se održala narednog dana i koja je prerasla u otvoren sukob.¹⁰ Identične situacije, ali primetno manjeg intenziteta, dešavale su se, na primer, i na ulicama Zagreba 29. juna 2002. godine (Zrilić, 2023).

Hrišćanstvo je u suštini religija nenasilja. Svedočanstva toga sadržana su kako u napomenama Novog Zaveta (Mt. 5: 38-40; Lk. 6: 27-29; Lk. 9: 54-55; Rim. 12: 17-19; 1. Sol. 5: 15; 1. Petr. 2: 23; 3: 9...) isto tako i u spisima svetoatačke književnosti počev od dela apostolskih učenika (na primer u Poslasticama svetog Ignjatija Antiohijskog). Razlog, da ga tako nazovemo, „savremenog” nasilja koje postoji među hrišćanima, suštinski je i dalje identičan onom koji je postojao pre par milenijuma. U osnovi to je dopuštanje pre svega pojedinca, a potom i jednog dela hrišćanske zajednice, da budu okupirani iskušenjem i poneti idejama koje nemaju utemeljenje u veri i hrišćanskim vrlinama. Neslaganje sa onim šta očevidno nije utemeljeno u hrišćanskom učenju ipak ne bi trebalo da bude „problem” u društvima koja se deklariraju kao visoko religiozna. Svakodnevnica je pak primetno drugačija.

Među razlozima zbog kojih je situacija takva kakva jeste naročito se ističe „politički” faktor. Ukoliko bi želeli da u najkraćem definišemo zbog čega je politika u tolikoj meri uticala na podložnost religije prihvatanju nasilja kao svog neželjenog segmenta dovoljno je ukazati na cilj kome se teži. Naime, za razliku od religije (u konkretnom slučaju - hrišćanstva), politika u sebi ne sadrži eshatološku dimenziju, to jest eshatološku težnju. Politički aktivizam prevashodno je usredsređen na vreme sadašnje i, u određenoj meri i ne po pravilu, na bližu budućnost. U savremenom političkom životu kakav prepoznajemo u državama „regiona” vremenski ograničena vlast (mislim na četvorogodišnje mandate u najvećem broju slučajeva) svakako da političke elite primorava da svoje angažovanje usmere na potpuno „ovozemaljske” vrednosti. Sa druge strane, imajući u vidu da najveći deo pripadnika političkih elita prema načinu kojim živi sebe ne projavljuje kao verujuće/religiozne osobe, potpuno je razumljivo da u njihovom sistemu vrednosti bilo kakva borba za eshatološko, a pogotovo za spasenje u smislu o kome je ono deo hrišćanske vere, predstavlja nešto nepotrebno. Iz jednog ovakvog sistema vrednosti potpuno je razumljivo da političke elite imaju pozitivan stav prema primeni nasilja pa čak i u domenu religijskih pitanja. U društvima koji versku pripadnost poistovećuju sa nacionalnom i gde većina stanovnika još uvek nije dovoljno utemeljena u hrišćanskim vrlinama (među kojima je i nenasilje), veština političara kojom pridobijaju simpatizere i sledbenike ogleda se i u tome da oni znalački upotrebljavaju stavove koji zapravo služe kao određena vrsta poziva za nasilje prema drugima, to jest neistomišljenicima.

Mogućnosti prevazilaženja problema

U svemu pomenutom naročito je interesantan položaj koji je zauzelo sveštenstvo. Ovo naglašavam iz sledećih razloga. Naime, u društvima koja primetno prolaze kroz proces desekularizacije, sveštenstvo je, u poređenju sa, na primer, vremenom od pre nekih 40-50 godina, gotovo preko noći postalo značajan faktor u regulisanju unutar društvenih odnosa. Setimo se, na primer, da je tokom poslednje decenije 20. i prve decenije 21. veka, prisustvo sveštenih lica u medijima bilo gotovo svakodnevna pojava. Poruke koje su oni slali putem medija prihvatane su i doživljavane kao poruke osoba od kojih se očekuje svojevrsno

(10.10.2010), *Krvavi sukob policije i protivnika Parade ponosa* - http://www.slobodnaevropa.org/a/parada_ponosa_beograd/2185924.html (18.12.2023)

¹⁰ Pogledati: *Više hiljada građana u šetnji protiv parade ponosa* (09.10.2010) – http://www.rtv.rs/drustvo/vise-hiljada-gradjana-u-setnji-protiv-parade-ponosa_215998.html (18.12.2023)

„savršenstvo” u poređenju sa tzv. „običnim” ljudima. Ovo svakako ne bi predstavljalo društveni problem da, sporadično, nisu istupali sveštenici koji su, iz njima poznatih razloga, pozivali na etnofiletizam koji je, naglasimo, svojevremeno prepoznat kao štetna pojava za Crkvu (ponegde je proglašen za jeres). Na ovaj način i doticanjem tema koje primetno odudaraju od poruka hrišćanskih etičkih vrednosti, pogotovo onih koje se tiču odnosa pojedinca prema drugom/drugima (rečeno bogoslovskom terminologijom: ljubavi prema bližnjem), poruke koje su indirektno, a ponekad i direktno pozivale na mržnju i nasilje, prihvatane su od strane osoba koje su nedovoljno upoznate sa hrišćanskom verom, a opet su, pre svega zbog svoje agresivne prirode, prepoznavale sebe kao svojevrsne čuvare pravoslavne vere i hrišćanstva uopšte. Sa druge strane, pogotovo u vremenu ratova tokom poslednje decenije 20. veka, vremenu kada je došlo do stvaranja veoma čudne zajednice između religijskih zajednica i svetovne vlasti, kada govorimo o nasilju nemoguće je a nespomenuti i sledeće. Naime, danas se, po ko zna koji put, potvrđuju rezultati davno onavljenih istraživanja po kojima „su ljudi spremni na najgore nasilje ako prihvataju autoritet onog koji ga čini” (Деспотовић, 2022: 257). U suštini, neretko se dešava, čak i među osobama koje za sebe tvrde da su religiozne i da samim tim žive po „principima hrišćanske etike” da, pod direktnim zahtevom autoriteta, poslušaju od njega dobijeno naređenje koje, što nije retkost, predstavlja činjenje nasilja nad drugim/drugima. Ovo je, posmatrano iz ugla politikologije i fenomena nasilja u politici dobilo veliku psihološku potporu i praktičnu primenu tako da, na žalost, neretko kod „običnih ljudi”, možemo primetiti nasilno ponašanje kome oni upravo iz poslušnosti prema autoritetu nisu spremni da mu se suprostave. Namerno izbegavamo termin „nisu sposobni” jer on u najvećem broju slučajeva netačno opisuje konkretne situacije.

Ovde se moramo zaustaviti i pozabaviti, naravno u najkraćem, važnim detaljom koji svakako ima svoje mesto u prevazilaženju problema o kome govorimo. Reč je o autoritetu kako u političkom, tako i u svešteno-duhovnom smislu. Politički autoritet vezan je za koncentraciju političke moći i uspostavljen/ustrojen je poretom vlasti projavljene kroz institucije, organizacije, grupe pa i pojedinca. Sa druge strane duhovni autoritet, naglasimo da svi sveštenici po automatizmu nemaju ovu vrstu autoriteta upravo zbog svojih stavova i odnosa, na primer, sa svetovnim vlastima, predstavlja onaj vid autoriteta koji ima ogromnu mogućnost da utiče na smanjenje stepena nasilja u društvu, naravno u onom njegovom delu koji sebe smatra iskreno religioznim i verujućim. Jedna takva ličnost, a i sami smo svedoci toga u savremenom srpskom društvu, bio je patrijarh Pavle koji se doživljava kao neko ko je „dobar, pravedan, miran, spokojan, istinoljubiv, nenametljiv, mudar, iskren...”. Prema tome, kada govorimo o sveštenstvu kao nekome ko realno ima potencijal da umanja količinu danas već sveprisutnog nasilja, postoje primeri, čak i oni iz nedavne prošlosti, koje treba slediti u vezi toga kako su i na koji način, u okvirima svojih mogućnosti, pokušavali da reše, a neretko i rešavali problem nasilja. Sve rečeno u vezi sveštenstva i njihovog autoriteta naravno da se odnosi i na političare i političku elitu. Ipak, da li oni u istom stepenu imaju poverenje unutar najšireg društva u vezi sa spremnošću, sposobnošću i mogućnostima da reše problem nasilja, to je već drugo pitanje.

Zaključak

Odnos pravoslavnog hrišćanstva prema dnevno-političkim dešavanjima samo na prvi pogled predstavlja jednostavno pitanje. Ovo se pogotovo odnosi na društva u državama kao što su Republika Srbija, Bosna i Hercegovina, Republika Crna Gora i Republika Severna Makedonija. Naime, kada je u pitanju odnos Crkve prema svetovnoj vlasti pa samim tim i prema političkom životu, stav o tome regulisan je crkveno-kanonskim predanjem.

Jednostavnije rečeno, kada je u pitanju Srpska Pravoslavna Crkva, odgovore na pitanja o tome kakav treba da bude odnos Crkve (sveštenstva i vernika) prema vlasti moguće je pronaći u delima kao što je „Zakonopravilo” svetog Save Srpskog koje je u osnovi zbornik crkvenih kanona nastalih pre mnogo vekova koji se bave različitim pitanjima koja su u jednom trenutku narušila crkveno jedinstvo ili ga potencijalno mogu narušiti. Sa druge strane, kao određena konstanta primetna je želja pojedinaca da se jasno i nedvosmisleno izrečeni stavovi u vezi sa pitanjem politike i nasilja na određeni način „zaobiđu”. Ovakve pojave danas i donose nemile scene podela unutar pomesnih Crkvi kako na našem lokalnom, tako i na svetskom (vaseljenskom) nivou. Pomenute improvizacije u odnosu prema crkveno-kanonskom predanju na kraju krajeva i postaju svojevrsna osnova za promenu stava prema pitanju odnosa prema nasilju, to jest da li je ono opravdano ili nije kao način borbe za ostvarenje određenog cilja.¹¹ Ono na čega je dovoljno podsetiti, jer verujemo da je to svakako dobro poznato pre svega višoj crkvenoj jerarhiji, je to da upravo kroz striktnu primenu propisa sadržanih u crkveno-kanonskom predanju Crkve moguće je izbeći nemile događaje u kojima nasilje počinje da vodi glavnu reč. Jednim takvim roditeljskim odnosom prema pastvi koja im je poverena, episkopat bi u značajnoj meri iz crkvene sredine potisnuo mogućnost nastanka ponašanja koje svakako ne priliči ne samo sveštenstvu, nego i bilo kome ko sebe doživljava i ispoveda kao pravoslavnog hrišćanina. Sa druge strane, pripadnici političke elite sa njima svojstvenom retorikom koja neretko sadrži i poziv na nasilje, sasvim drugačije bi bili dočekani kako od strane sveštenstva/monaštva, a takođe i verujućeg naroda. Imajući ovo u vidu možemo slobodno reći da nasilje uvek može biti prihvaćeno ali da unutar Crkve, kako smo naglasili, postoje mehanizmi pomoću kojih se sprečava njegov ulazak i ukorenjenje u zajednicu vernika. Prema tome, odgovornost u vezi sa tim da li će nasilje biti zaustavljeno ili pak neće u podjednako meri zavisi od odnosa pojedinca prema nasilju kao i odnosa onih koji su postavljeni na mesta duhovnih pastira da danonoćno paze i bdiju nad narodom koji im je poveren da staranje jer, kao što u jednom od svojih kanona reče sveti Vasilije Veliki, „Ako neko, primivši ime hrišćansko, vređa Hrista, takav nikakve koristi nema što se zove hrišćaninom” (Prodić, 2016: 241).

¹¹ Ilustracije radi podsetimo na dešavanja ispred manastira Gračanica 16. februara 2010. godine kada je došlo do fizičkog obračuna između monaštva ili na ništa manje sablažnjiv događaj fizičkog obračuna dvojice parohijskih sveštenika koji se dogodio tokom avgusta 2006. godine. Pogledati: *Tuča popova u Požarevcu* (13.08.2006) - <http://www.mondo.rs/Info/Srbija/a31912/Tuca-popova-u-Pozarevcu.html> (12.01.2024); *Tuča popova u Gračanici* (15.02.2010) - <http://www.youtube.com/watch?v=H90yT8G6S4I> (12.01.20024)

Literatura:

Деспотовић, Љубиша (2022), *Политика на размеђу власти и моћи*, Нови Сад: IP Nacional.

Đurčić, Igor (2006), *Nasilje u religioznim porodicama* - <http://www.ceir.co.rs> (18.12.2023)

Гроздић, Борислав (2016), *Схватање о извору и пореклу државне власти - прилог изучавању политичке философије Немањића*, Српска политичка мисао 2/2016, 307-323.

Henić, Edah (09.02.2019), *Religioznost u Evropi i regiji: Religiozni profili država regije* - <http://www.balkans.aljazeera.net/interactives/2019/2/9/mapa-religioznost-u-evropi-i-regiji> (18.12.2023)

Костић, Славиша (2015), *Симфонија између Цркве и државе некада и сада*, Богословље 2/2015, 240-261.

Rajgels, Elen (2007), *Poreklo satane*, Beograd: Rad.

Продић, Слободан (2016), *Књига правила према московском издању из 1893. године*, Требиње-Сарајево.

Смирнов-Бркић, Александра (2015), *Религијска слика римске провинције Pannonia Secunda у 4. веку нове ере (doktorska disertacija)* - <https://www.nardus.mpn.gov.rs>

Старчевић, Срђан, Благојевић, Срђан (2017), *Кревелдов спор са Клаузевицем - да ли је смисао рата политички?*, Српска политичка мисао 2/2017, 117-134.

Zrilić, Ivana (2023), *Medijsko izvještavanje o Povorkama ponosa u Hrvatskoj* - <http://www.repozitorij.fpzg.unizg.hr/islandora/object/fpzg%3A2041/datastream/PDF/view> (18.12.2023)

PRIMJENA DIFERENCIJALNIH JEDNAČINA U MODELIRANJU DINAMIKE NASILJA I PREVENTIVNIH STRATEGIJA U DRUŠTVU

Sažetak

Ovaj rad istražuje primjenu diferencijalnih jednačina u kontekstu modeliranja dinamike nasilja i preventivnih strategija u društvu. Nasilje predstavlja kompleksan socijalni fenomen koji utiče na različite aspekte društva, uključujući sigurnost, zdravlje i kvalitet života. Kroz prizmu diferencijalnih jednačina, ovaj rad analizira dinamičke promjene u širenju nasilja i efikasnost preventivnih strategija. Modeliranje dinamike nasilja u društvu podrazumijeva korišćenje diferencijalnih jednačina kako bi se opisale promjene u broju incidenata nasilja tokom vremena. Ovi modeli omogućavaju proučavanje faktora koji doprinose eskalaciji ili smanjenju nasilja, uzimajući u obzir socijalne, ekonomske i kulturne faktore. Dodatno, rad istražuje kako se diferencijalne jednačine mogu primjeniti u modeliranju efikasnosti preventivnih strategija. Analiziraju se scenariji u kojima se primjenjuju različite strategije prevencije nasilja, a modeli pružaju uvid u njihov uticaj na smanjenje incidencije nasilja u društvu.

Cljučne riječi: diferencijalne jednačine, dinamika nasilja, prevencija nasilja, modeliranje društvenih fenomena, socijalna dinamika.

APPLICATION OF DIFFERENTIAL EQUATIONS IN MODELING THE DYNAMICS OF VIOLENCE AND PREVENTIVE STRATEGIES IN SOCIETY

Abstract

This paper explores the application of differential equations in modeling the dynamics of violence and preventive strategies in society. Violence represents a complex social phenomenon that affects various aspects of society, including safety, health, and quality of life. Through the lens of differential equations, this paper analyzes dynamic changes in the spread of violence and the effectiveness of preventive strategies.

Modeling the dynamics of violence in society involves using differential equations to describe changes in the number of violent incidents over time. These models enable the study of factors contributing to the escalation or reduction of violence, taking into account social, economic, and cultural factors.

Furthermore, the paper investigates how differential equations can be applied to model the effectiveness of preventive strategies. Scenarios in which different violence prevention strategies are implemented are analyzed, and the models provide insight into their impact on reducing the incidence of violence in society.

¹ Evropski Univerzitet Kallos Tuzla, BIH, eeajic86@gmail.com

² Evropski Univerzitet Brčko, BIH, radoslavgalic@cubd.edu.ba

³ Evropski Univerzitet Brčko, BIH, zvezdanstojanovic070@gmail.com

Keywords: differential equations, dynamics of violence, violence prevention, modeling social phenomena, social dynamics

Uvod

Dinamika nasilja u društvu predstavlja kompleksan fenomen sa ozbiljnim implikacijama na sigurnost, dobrobit građana i stabilnost zajednice. Modeliranje ovog dinamičkog procesa zahtijeva pristup koji omogućava analizu promjena kroz vrijeme, uzimajući u obzir različite faktore koji utiču na pojavu i širenje nasilja. U tom kontekstu, diferencijalne jednačine postaju snažan instrument za istraživanje i predviđanje dinamike nasilja, kao i evaluaciju efikasnosti preventivnih strategija.

Ovaj rad se fokusira na primjenu diferencijalnih jednačina u modeliranju dinamike nasilja i preventivnih strategija, pružajući dublje razumijevanje faktora koji utiču na ovu pojavu i identifikaciju efikasnih intervencija za očuvanje društvene stabilnosti.

Proučavanje dinamike nasilja u društvu od suštinskog je značaja za izgradnju održivih preventivnih strategija. Kroz analizu promjena u broju incidenata nasilja i njihovih uzroka, možemo identificirati ključne tačke intervencije koje bi mogle doprinijeti smanjenju negativnih uticaja na zajednicu. Diferencijalne jednačine, kao matematički alat, omogućavaju nam da formalizujemo ove dinamičke odnose i sagledamo njihovu evoluciju tokom vremena.

Ovaj rad također istražuje primjenu diferencijalnih jednačina u kontekstu procjene efikasnosti preventivnih strategija. Kroz razmatranje različitih scenarija i njihovih uticaja na dinamiku nasilja, možemo evaluirati prednosti i nedostatke različitih pristupa prevenciji. Ovakav pristup omogućava nam razvoj informisanih i ciljanih strategija koje će biti usmjerene ka efikasnom suzbijanju nasilja u društvu.

U nastavku rada, istražićemo specifične modele i primjene diferencijalnih jednačina u analizi dinamike nasilja, istražujući njihov doprinos razumevanju socijalnih fenomena i pružajući osnovu za dalja istraživanja u oblasti prevencije nasilja u društvu.[1]

Diferencijalne jednačine

Diferencijalne jednačine su ključni matematički alat koji se koristi za modeliranje dinamičkih procesa i promena u vremenu. Ovaj konceptualni instrument omogućava nam da formalizujemo i analiziramo odnose između različitih promjenljivih, što je od posebnog značaja u proučavanju dinamike nasilja u društvu.

Definicija:

Diferencijalne jednačine su matematički izrazi koji opisuju odnose između nepoznatih funkcija i njihovih izvoda u odnosu na jednu ili više nezavisnih promenljivih. Ove jednačine omogućavaju modeliranje kako se vrednosti funkcija menjaju u zavisnosti od vremena ili drugih faktora.

Opšti prikaz:

U kontekstu dinamike nasilja, diferencijalne jednačine omogućavaju opisivanje promjena u broju nasilnih incidenata, širenju uticaja nasilja kroz društvo, i različitih faktora koji doprinose eskalaciji ili smirivanju nasilja. One pružaju formalni okvir za analizu i predviđanje dinamike nasilja na osnovu promenljivih kao što su socijalni, ekonomski, i kulturni faktori.

Mogućnosti primjene na nasilje:

Diferencijalne jednačine imaju širok spektar primjena u modeliranju nasilja. One omogućavaju istraživačima da kvantifikuju uticaj različitih parametara na dinamiku nasilja, identifikuju ključne faktore koji doprinose širenju nasilja, i predstave potencijalne scenarije prevencije. Primjena diferencijalnih jednačina u proučavanju nasilja pruža temelj za razvoj informisanih i efikasnih preventivnih strategija koje su podržane matematičkim modelima.

Ovaj rad istražuje kako diferencijalne jednačine mogu biti korištene u analizi i modeliranju dinamike nasilja, doprinoseći razumevanju i efikasnosti preventivnih strategija u društvu.[2]

Diferencijalna jednačina koja opisuje moguću primjenu na nasilje

Opšti oblik:

Opšti prikaz diferencijalne jednačine za modeliranje dinamike nasilja može se dati kroz matematički izraz. Razmotrimo jednostavan model koji opisuje promjenu u broju nasilnih incidenata u vremenu. Neka $N(t)$ predstavlja brojnost nasilnih incidenata u trenutku t , a k predstavlja parametar koji utiče na brzinu promjene tog broja. Diferencijalna jednačina može se zapisati kao:

$$\frac{dN}{dt} = kN$$

Ova jednačina ilustruje da je stopa promjene broja nasilnih incidenata proporcionalna trenutnom broju incidenata. Parametar k određuje brzinu širenja ili smanjenja nasilja, dok znak proporcionalnosti ukazuje na to da će nasilje rasti ako je $k > 0$ i opadati ako je $k < 0$.

Moguće rješenje ove diferencijalne jednačine može se dobiti integracijom. U ovom slučaju, rješenje bi bilo oblika:

$N(t) = N_0 \cdot e^{kt}$, gdje je N_0 početna brojnost nasilnih incidenata u trenutku $t=0$.

Ovaj jednostavan model služi samo kao ilustracija, a stvarne diferencijalne jednačine koje se koriste za modeliranje dinamike nasilja mogu biti znatno kompleksnije i uključivati više promenljivih i parametara.

Kompleksan model za dinamiku nasilja u društvu

Neka $N(t)$ predstavlja brojnost nasilnih incidenata, $P(t)$ brojnost populacije, a $I(t)$ intenzitet faktora koji doprinose nasilju, s vremenom t . Diferencijalna jednačina koja opisuje ovaj model može izgledati ovako:

$$\frac{dN}{dt} = \alpha \cdot I(t) \cdot N(t) \cdot \left(1 - \frac{N(t)}{K}\right) - \beta \cdot P(t) \cdot N(t)$$

Ovdje:

- α i β su parametri koji utiču na jačinu uticaja faktora na nasilje i efekat populacije, redom.
- K predstavlja kapacitet sredine (maksimalni broj nasilnih incidenata koji se može desiti).
- Prvi član modelira širenje nasilja pod uticajem faktora $I(t)$, uzimajući u obzir kapacitet sredine, dok drugi član modelira ograničenje rasta nasilja zbog populacije.

Formula koja opisuje dinamiku nasilja u društvu ima nekoliko ključnih elemenata. Na primjeru jednostavnog modela, razmotrimo kako svaki dio formule doprinosi razumijevanju dinamike nasilja:

$\alpha \cdot I(t) \cdot N(t) \cdot \left(1 - \frac{N(t)}{K}\right)$ Ovaj dio modelira širenje nasilja pod uticajem faktora $I(t)$, gdje α predstavlja jačinu tog uticaja. Na primjer, ako faktor $I(t)$ predstavlja socioekonomske nejednakosti, ovaj dio formule će pokazati kako te nejednakosti utiču na rast nasilja, uzimajući u obzir kapacitet K društva.

$-\beta \cdot P(t) \cdot N(t)$ Ovaj dio modela uključuje ograničenje rasta nasilja uslijed populacije. Na primjer, ako $P(t)$ predstavlja efekat demografskih promjena, gdje rastuća populacija smanjuje stopu nasilja, ovaj dio formule će ilustrovati kako populacija djeluje kao faktor ograničenja na nasilje.

Primjer primjene: Uzmimo konkretan scenario gdje $I(t)$ predstavlja socioekonomske faktore, $P(t)$ predstavlja demografske promjene, a $N(t)$ predstavlja broj nasilnih incidenata. Ako imamo društvo sa značajnim socioekonomskim nejednakostima ($I(t)$), ali populacija ($P(t)$) ima tendenciju da ograničava rast nasilja, model će nam pomoći predvidjeti kako će se broj nasilnih incidenata razvijati tokom vremena uzimajući u obzir ova dva ključna faktora. Ovaj pristup omogućava analizu uticaja različitih faktora i pomaže u identifikaciji strategija za kontrolu nasilja u društvu, prilagođenih specifičnim karakteristikama i potrebama zajednice.

Dinamika nasilja

Dinamika nasilja u društvu predstavlja kompleksnu i promjenjivu pojavu koja uključuje dinamične interakcije između različitih faktora. Ključni elementi u razumijevanju dinamike nasilja uključuju socioekonomske, kulturne, demografske i psihosocijalne aspekte koji zajedno oblikuju pojavu nasilja.

Socioekonomski faktori igraju značajnu ulogu, gdje nejednakost, siromaštvo i nedostatak pristupa obrazovanju mogu doprinijeti eskalaciji nasilja. Kulturni kontekst, uključujući norme ponašanja, vrijednosti i percepciju nasilja, također utiče na njegovu dinamiku.

Demografske promjene, kao što su populacijski rast ili migracije, mogu imati implikacije na dinamiku nasilja, dok su psihosocijalni faktori, uključujući stres, trauma i mentalno zdravlje, također važni u analizi širenja nasilja.

Dinamika nasilja često podliježe promjenama tokom vremena, a pristup modeliranju ove dinamike može uključivati matematičke modele, kao što su diferencijalne jednačine, kako bi se predvidjeli trendovi i analizirali efekti preventivnih strategija.

Važno je napomenuti da razumijevanje dinamike nasilja zahtijeva multidisciplinarni pristup, uključujući sociologiju, psihologiju, ekonomiju i druge relevantne discipline, kako bi se stvorila potpuna slika o uzrocima i posljedicama ove složene društvene pojave.

U dodatku, važno je naglasiti da pristup razumijevanju nasilja u društvu treba uzeti u obzir kontekst ijekavskog dijalekta. Ovisno o lokalnim specifičnostima, razumijevanje dinamike nasilja može se prilagođavati specifičnim uvjetima u zajednici.

Na primjer, socioekonomska nerazmjernost, ekonomske teškoće i ograničeni pristup obrazovanju mogu biti ključni čimbenici u eskalaciji nasilja u određenim ijekavskim dijalektima. Kulturni kontekst, uključujući norme ponašanja, lokalne vrijednosti i percepciju nasilja, također ima izražen utjecaj na dinamiku nasilja u konkretnom dijalektalnom okruženju.

Demografske promjene, poput populacijskog rasta ili migracija, odražavaju se na društvenu strukturu i često utječu na dinamiku nasilja na lokalnoj razini. Pritom, psihosocijalni faktori, uključujući stres, traumu i mentalno zdravlje, predstavljaju dodatni sloj kompleksnosti u analizi širenja nasilja u zajednici koja koristi ijekavski dijalekt.[3]

Ovo multidisciplinarno razumijevanje dinamike nasilja doprinosi boljoj procjeni i implementaciji preventivnih strategija prilagođenih specifičnim potrebama ijekavskog dijalekta i lokalne zajednice.

Prevenција nasilja

Prevenција nasilja je kompleksan pristup koji obuhvata različite strategije. Edukacija i informisanje igraju ključnu ulogu, pružajući zajednici razumijevanje o nenasilnom rješavanju konflikata i posljedicama nasilja. Razvoj socijalnih vještina, putem programa koji potiču komunikaciju i empatiju, doprinosi stvaranju zajednica koje promovišu miran suživot.

Socioekonomske inicijative, poput podrške ekonomskom razvoju i zapošljavanju, često smanjuju faktore koji mogu doprinijeti nasilju. Zakonodavstvo i pravosudni sustav igraju važnu ulogu u osiguravanju pravde i kažnjavanju počinitelja, što djeluje kao odvraćajući faktor.

Mentalno zdravlje ima veliki uticaj na dinamiku nasilja, stoga je važno pružati usluge podrške i edukaciju o mentalnom zdravlju kako bi se prevenција nasilja usmjerila na korijen problema. Društvene intervencije, poput programa rehabilitacije za počinitelje nasilja, također su ključne u oblikovanju sigurnijeg okruženja.

Podrška žrtvama, uključujući sigurne prostore i psihosocijalnu pomoć, igra presudnu ulogu u procesu prevencije nasilja. Edukacija o odgovornom novinarstvu i smanjenje prikaza nasilja u medijima također su bitni kako bi se suzbio uticaj nasilnih sadržaja na društvo.

Kroz programe edukacije o nasilju u školama, prevenција nasilja među mladima postaje ključan dio zajedničkih napora. Socijalna inkluzija, koja promoviše jednakost i inkluzivnost, doprinosi stvaranju zajednica gdje se nasilje smanjuje, a tolerancija raste. Ovaj integralni pristup, usmjeren na različite aspekte društva, često donosi najefikasnije rezultate u stvaranju sigurnijeg i nenasilnijeg okruženja.

Kada je riječ o prevenциji nasilja, važno je naglasiti da programi podrške žrtvama igraju ključnu ulogu u oporavku i sprječavanju ponovljenog nasilja. Pružanje sigurnih prostora i psihosocijalne pomoći ne samo da pomaže žrtvama u procesu iscjeljenja, već i šalje snažnu poruku zajednice o neprihvatljivosti nasilja.[4]

U istom tonu, medijska edukacija o odgovornom novinarstvu i smanjenje senzacionalizma u izvještavanju doprinose stvaranju medija koji promovišu pozitivne vrijednosti i umanjuju uticaj nasilnih sadržaja na društvo.

Osim toga, uspješna prevenција nasilja među mladima zahtijeva programe edukacije o nasilju u školama. Ovi programi ne samo da pružaju informacije o rizicima i posljedicama nasilja, već i razvijaju vještine međuljudske komunikacije i konfliktnog rješavanja.

Socijalna inkluzija, koja se postiže promicanjem jednakosti i integracijom marginaliziranih grupa, bitna je za izgradnju društva u kojem nasilje ima manje prostora. Kroz zajedničke napore, možemo oblikovati okruženje u kojem se tolerancija širi, a nasilje smanjuje.

Sve navedene mjere zajedno čine sveobuhvatnu strategiju prevencije nasilja, naglašavajući važnost sinergije između različitih sektora društva. Integrirani pristup, usmjeren na otklanjanje

korijena nasilja i podršku žrtvama, ključan je za stvaranje društva u kojem prevencija postaje temeljni princip svakodnevnog života.[5]

Socijalna dinamika

Socijalna dinamika nasilja u porodici odražava se kroz kompleksne međuljudske odnose i društvene norme. Ove dinamike proizlaze iz šireg konteksta društva, uključujući norme koje određuju prihvatljivo ponašanje i vrijednosti koje se njeguju. Razumijevanje socijalne dinamike ključno je za oblikovanje preventivnih strategija i intervencija, jer omogućava uočavanje faktora koji podržavaju ili suzbijaju nasilje u porodici. Čajićev model doprinosi analizi socijalne dinamike pružanjem okvira za uključivanje preventivnih strategija u simulaciju dinamike nasilja, što može potaknuti daljnja istraživanja i inovacije u pristupima rješavanju ovog ozbiljnog društvenog problema. Ovaj model ima potencijal pridonijeti razvoju efikasnijih preventivnih programa i politika usmjerenih na smanjenje nasilja u porodici te unapređenje društvene sigurnosti.

Modeliranje društvenih fenomena

Modeliranje društvenih fenomena predstavlja ključni aspekt savremenog istraživanja u različitim disciplinama. Ova metoda analize omogućava istraživačima da kvantificiraju i razumiju kompleksne međuodnose između različitih društvenih varijabli. Primjena matematičkih modela na društvene pojave, uključujući dinamiku nasilja i preventivnih strategija, pruža dublje uvide i olakšava donošenje informiranih odluka.

Modeliranje društvenih fenomena, poput nasilja, često uključuje korištenje diferencijalnih jednačina kako bi se opisale promjene tijekom vremena. Ovi modeli omogućavaju simulaciju različitih scenarija i pružaju alate za proučavanje uzročnih veza između različitih faktora koji utječu na pojavu nasilja u društvu.

Ključni izazovi u modeliranju društvenih fenomena uključuju identifikaciju relevantnih varijabli, dobivanje pouzdanih podataka za parametre modela te osiguravanje da model odražava stvarnu dinamiku društva. Osim toga, pravilna interpretacija rezultata modela igra ključnu ulogu u donošenju zaključaka koji su relevantni za socijalnu politiku i prevenciju nasilja.[6]

Integracija diferencijalnih jednačina u modeliranje društvenih fenomena pomaže istraživačima da razviju strategije prevencije nasilja koje se temelje na čvrstim matematičkim osnovama. Ovaj pristup omogućava donositeljima odluka i stručnjacima da bolje razumiju dinamiku društva i učinkovitije planiraju intervencije za promicanje sigurnosti i smanjenje nasilja.

Primjer jednostavnog modela i Čajić model

Diferencijalna jednačina:

$$\frac{dV}{dt} = aV - bV^2$$

Gdje:

- V predstavlja broj incidenata nasilja,
- $\frac{dV}{dt}$ je brzina promjene broja incidenata nasilja,
- a predstavlja faktor koji predstavlja tendenciju rasta nasilja,

- b predstavlja faktor koji predstavlja tendenciju opadanja nasilja.

Ovaj model može predstavljati jednostavnu simulaciju dinamike nasilja. Prvi član aV može simbolizirati utjecaj vanjskih čimbenika koji potiču nasilje, dok drugi član bV^2 može predstavljati socijalne mehanizme koji ograničavaju eskalaciju nasilja kako se povećava.

Ovaj model možete uporediti s nekim drugim modelom koji bi se mogao koristiti za analizu dinamike nasilja. Stvaranje preciznih modela za ovu temu obično uključuje složenije sisteme jednadžbi i uzimanje u obzir raznih faktora koji utječu na dinamiku društvenih pojava. Takvi modeli se često razvijaju u saradnji s stručnjacima iz područja sociologije, kriminologije i drugih relevantnih disciplina.

Razvijanje preciznog modela za dinamiku nasilja u društvu zahtijevalo bi pažljiv pristup uzimanju u obzir raznih faktora. S obzirom na kompleksnost teme, predstaviti ću jednostavan model, nazvan "Čajić model", koji koristi jednostavnu diferencijalnu jednačinu za ilustraciju.

Čajić model:

$$\frac{dV}{dt} = aV - bV^2 + cS$$

Gdje:

- V predstavlja broj incidenata nasilja,
- $\frac{dV}{dt}$ je brzina promjene broja incidenata nasilja,
- a predstavlja faktor koji predstavlja tendenciju rasta nasilja,
- b predstavlja faktor koji predstavlja tendenciju opadanja nasilja,
- c predstavlja faktor koji predstavlja utjecaj preventivnih strategija (poput obrazovanja, javnih kampanja itd.),
- S predstavlja broj ljudi obuhvaćenih preventivnim strategijama.

Ovaj model uključuje dodatni član cS koji simbolizira utjecaj preventivnih strategija na dinamiku nasilja. Kada je broj ljudi obuhvaćenih preventivnim strategijama S veći, očekuje se smanjenje broja incidenata nasilja.

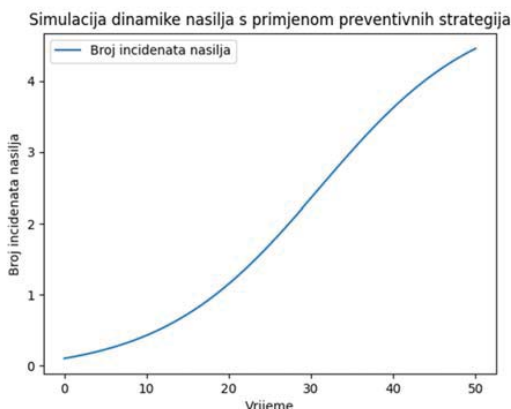
Uporedimo ovaj model s prethodnim jednostavnim modelom:

$$\frac{dV}{dt} = aV - bV^2$$

Uporedba ova dva modela omogućava analizu utjecaja preventivnih strategija (član cS) na dinamiku nasilja u odnosu na jednostavniji model. Preciznost i stvarna primjenjivost modela ovise o pažljivom definiranju parametara a , b , i c te validaciji modela pomoću stvarnih podataka. Ovakvi modeli obično zahtijevaju saradnju s ekspertima iz relevantnih područja kako bi bili korisni u stvarnom razumijevanju društvenih fenomena.

Čajić model predstavlja matematički pristup modeliranju dinamike nasilja u društvu s primjenom preventivnih strategija. Parametri modela uključuju faktore rasta nasilja (a), opadanja nasilja (b), te utjecaja preventivnih strategija (c) koje obuhvaćaju određeni postotak populacije (S). Ovaj model se bazira na diferencijalnoj jednačini koja opisuje dinamičke promjene broja incidenata nasilja tijekom vremena.

Python kod simulira ovaj model korištenjem **scipy** biblioteke za rješavanje diferencijalnih jednačina i **matplotlib** za vizualizaciju rezultata. Početni broj incidenata nasilja (V_0) postavljen je kao početni uslov. Rezultati simulacije prikazani su grafikonom koji ilustrira kako se broj incidenata nasilja mijenja tijekom vremena s obzirom na primjenu preventivnih strategija.[7]

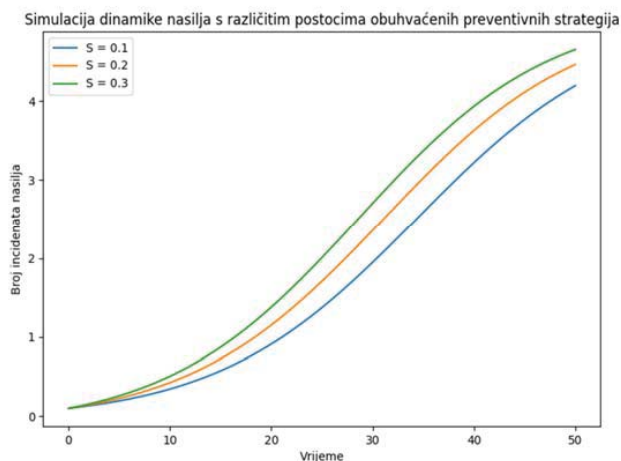

Slika 1. Simulacija dinamike nasilja pomoću programiranja u Pythonu

Ova simulacija predstavlja pokušaj modeliranja dinamike nasilja u društvu s primjenom preventivnih strategija. Parametri modela, poput faktora rasta i opadanja nasilja, te utjecaja preventivnih strategija, definiraju kako se broj incidenata nasilja mijenja tijekom vremena. Slika koja se generira prikazuje grafikon koji ilustrira predvideni uzorak dinamike nasilja u odnosu na primjenu preventivnih strategija.

Na početku simulacije, početni broj incidenata nasilja postavljen je na određenu vrijednost (V_0). Zatim, pomoću diferencijalne jednačine koja opisuje model, simulira se kako se taj broj mijenja tijekom definiranog vremenskog okvira (u ovom slučaju, od 0 do 50 jedinica vremena).

Grafikon prikazuje kako se broj incidenata nasilja mijenja s vremenom, uzimajući u obzir faktore rasta, opadanja nasilja te utjecaja preventivnih strategija. Ovakva simulacija može pomoći u analizi kako primjena određenih strategija može utjecati na dinamiku nasilja u društvu. Važno je napomenuti da su vrijednosti parametara i početni uvjeti postavljeni proizvoljno u ovom primjeru i trebaju se prilagoditi stvarnim podacima i kontekstu istraživanja kako bi rezultati bili relevantni.

Slika 2. Simulacija nasilja sa različitim postocima preventivnih strategija

Analizom grafika možemo dobiti uvid u učinkovitost preventivnih strategija u kontekstu Čajić modela dinamike nasilja. U ovom slučaju, različiti grafici predstavljaju scenarije s različitim postotkom populacije obuhvaćene preventivnim strategijama (označenim s S). Evo analize:

- **Niski Postotak Populacije s Preventivnim Strategijama ($S = 0.1$):**
 - Grafikon pokazuje dinamiku nasilja s malim postotkom populacije obuhvaćene preventivnim strategijama.
 - Incidenati nasilja rastu na početku, što može ukazivati na ograničenu učinkovitost preventivnih strategija u ovoj postavci.
- **Srednji Postotak Populacije s Preventivnim Strategijama ($S = 0.2$):**
 - Za srednji postotak, grafikon pokazuje smanjenje incidentata nasilja tijekom vremena.
 - Ovo sugerira da su preventivne strategije doprinijele smanjenju nasilja, ali nije potpuno eliminirano.
- **Visoki Postotak Populacije s Preventivnim Strategijama ($S = 0.3$):**
 - Grafikon za visoki postotak populacije s preventivnim strategijama pokazuje najznačajnije smanjenje incidentata nasilja.
 - Ovaj rezultat sugerira visoku učinkovitost preventivnih strategija u smanjenju nasilja u društvu.

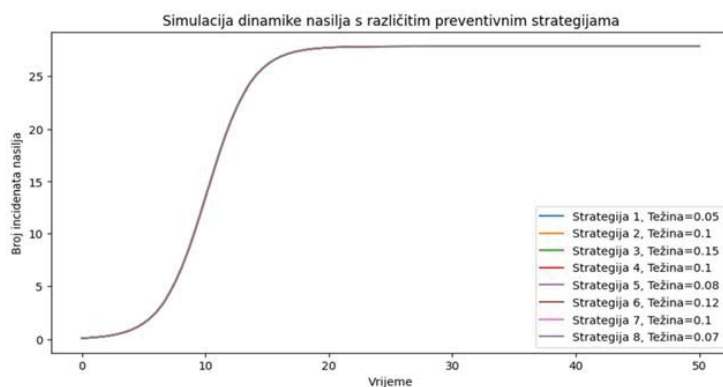
Zaključak:

- Rezultati grafika sugeriraju da je učinkovitost preventivnih strategija povezana s postotkom populacije koja ih usvaja.
- Povećanje postotka populacije obuhvaćene preventivnim strategijama ima pozitivan utjecaj na smanjenje incidentata nasilja.

- Ovaj model pruža vizualni prikaz kako promjene u usvajanju preventivnih strategija mogu utjecati na dinamiku nasilja u društvu.

Važno je napomenuti da su rezultati ovog modela teorijski, a stvarna učinkovitost preventivnih strategija u stvarnom društvu ovisi o raznim faktorima i uvjetima koji nisu obuhvaćeni ovim jednostavnim modelom.[8]

Preventivne strategije za smanjenje nasilja mogu uključivati edukaciju i osnaživanje zajednica, organizaciju javnih kampanja za podizanje svijesti, poboljšanje socijalnih uvjeta, jačanje pravosudnog sustava, primjenu preventivnih mjera na radnom mjestu, medijske strategije za odgovorno izvještavanje, poticanje mentalnog zdravlja, te implementaciju sigurnosnih mjera i suradnju s lokalnim zajednicama radi osiguranja sigurnosti. Ove strategije često djeluju zajedno kako bi stvorile sinergijski učinak u smanjenju nasilja u društvu.

Slika 3. Različite strategije za prevenciju nasilja

Simulacija dinamike nasilja koristi Čajić model kako bi ilustrirala utjecaj različitih preventivnih strategija na broj incidentata nasilja tijekom vremena. Grafikon prikazuje osam linija, gdje svaka predstavlja dinamiku nasilja za jednu od strategija. Težinski faktori (c_1, c_2, \dots, c_8) odražavaju utjecaj svake strategije, dok su postoci populacije (S_1, S_2, \dots, S_8) nasumično generirani kako bi simulirali raznolikost obuhvaćenih skupina. Promjene u tim težinskim faktorima ilustriraju kako svaka strategija može doprinijeti smanjenju ili povećanju incidencije nasilja u simuliranom društvu tijekom vremena. Interpretacija težinskih faktora data je sa:

1. c_1 - Edukacija i osnaživanje zajednica.
2. c_2 - Javne kampanje i podizanje svijesti o nasilju.
3. c_3 - Poboljšanje socijalnih uvjeta i smanjenje nejednakosti.
4. c_4 - Jačanje pravosudnog sustava i učinkovita primjena zakona.
5. c_5 - Prevencija nasilja na radnom mjestu.
6. c_6 - Medijske strategije i odgovorno izvještavanje.
7. c_7 - Pružanje podrške mentalnom zdravlju.
8. c_8 - Povećanje sigurnosnih mjera na lokalnoj razini.

Konkretan primjer primjene simulacijskog modela na problem u BiH

Opis problema:

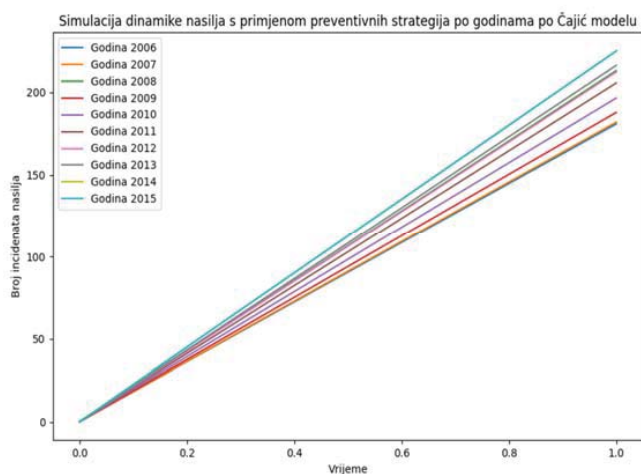
Pretpostavimo da se bavimo povećanjem incidencije obiteljskog nasilja u BiH. Problem se može definirati kao pokušaj modeliranja dinamike rasta ili opadanja incidencije nasilja u obitelji tijekom vremena, uzimajući u obzir različite preventivne strategije.

Primjena modela:

- **Edukacija i Osnaživanje:**
 - Edukacija kroz školske programe i radionice o nenasilnom ponašanju.
 - Osnaživanje žrtava putem pružanja resursa i podrške.
- **Javne Kampanje i Svijest:**
 - Organizacija medijskih kampanja koje informiraju o štetnim posljedicama obiteljskog nasilja.
 - Povećanje svijesti o dostupnim uslugama za žrtve nasilja.
- **Poboljšanje Socijalnih Uvjeta:**
 - Rad na smanjenju socioekonomske nejednakosti i siromaštva.
 - Pružanje pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama.
- **Jačanje Pravosudnog Sustava:**
 - Učinkovita primjena zakona i kaznenih mjera protiv nasilja u obitelji.
 - Osiguravanje pristupa pravdi i podrške žrtvama.
- **Prevenција na Radnom Mjestu:**
 - Razvoj politika i praksi koje sprječavaju obiteljsko nasilje.
 - Edukacija zaposlenika o prepoznavanju i sprječavanju nasilja.
- **Medijske Strategije:**
 - Promicanje odgovornog izvještavanja o obiteljskom nasilju.
 - Suradnja s medijima kako bi se potaknula pozitivna promjena u društvenim normama.
- **Mentalno Zdravlje:**
 - Pružanje podrške i resursa za mentalno zdravlje kako bi se smanjio rizik od nasilja.
 - Edukacija o prepoznavanju i upravljanju emocionalnim stresom.
- **Sigurnosne Mjere:**
 - Povećanje sigurnosnih mjera na lokalnoj razini kako bi se spriječilo obiteljsko nasilje.
 - Partnerstvo s lokalnim zajednicama radi osiguranja sigurnosti.[9]

PODACI KANTONALNIH MINISTARSTAVA UNUTRAŠNJIH/UNUTARNJIH POSLOVA VEZANO ZA ČLAN 222. KRIVIČNOG ZAKONA FEDERACIJE BIH										
	2006. godina	2007. godina	2008. godina	2009. godina	2010. godina	2011. godina	2012. godina	2013. godina	2014. godina	UKUPNO
Broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici	1.384	1.093	2.272	1.631	1.559	1.658	1.661	1.669	1.459	14.386
Broj podnesenih izvještaja o počinjenom krivičnom djelu	639	647	889	689	755	827	882	916	992	7.236

Slika 4. Podaci za nasilje po godinama u FBiH⁴

Slika 5. Simulacija dinamike nasilja Čajić model po godinama

Čajićev model uključuje faktore rasta i opadanja nasilja, a simulacija se provodi za svaku godinu s dodatkom utjecaja preventivnih strategija. Na grafikonu je prikazana dinamika nasilja tijekom vremena za različite godine, gdje se može primijetiti utjecaj primijenjenih strategija. Svaka krivulja predstavlja godinu simulacije, a vertikalni pomak ili oblik krivulje reflektira promjene u dinamici nasilja.

Ovdje su primijenjene jednostavne strategije, predstavljene kroz dodatak S u Čajićev model. Konkretno, S predstavlja utjecaj podnesenih izvještaja, što se može interpretirati kao preventivne mjere koje se poduzimaju kako bi se smanjio broj incidenata nasilja. Utjecaj ovih strategija očituje se u obliku krivulje, gdje se njihova primjena može povezati s opadanjem nasilja.

Važno je napomenuti da su ove strategije pojednostavljene i da stvarni rezultati mogu ovisiti o različitim faktorima. Ovaj model služi kao početna tačka za razumijevanje potencijalnih učinaka preventivnih strategija na dinamiku nasilja u određenom vremenskom razdoblju.[10]

Zaključak i disuksija rada

U zaključku i diskusiji ovog rada, istražena je simulacija dinamike nasilja u porodici primjenom Čajićevog modela u kontekstu stvarnih podataka o nasilju u Bosni i Hercegovini

⁴ Preuzeto sa https://www.gcfbih.gov.ba/wp-content/uploads/2016/02/statistika_nasilje_za_web.pdf, 25.01.2024

od 2006. do 2015. godine. Kroz ovu simulaciju, istraživali smo potencijalne scenarije smanjenja nasilja kroz implementaciju preventivnih strategija.

Analiza simulacije ukazuje na to da integracija preventivnih strategija može imati pozitivan utjecaj na smanjenje incidencije nasilja u porodici. Međutim, važno je napomenuti da stvarni uvjeti nasilja u porodici često uključuju kompleksne faktore koji nisu obuhvaćeni samo matematičkim modelom.

Ovaj rad potvrđuje potrebu za multidisciplinarnim pristupom rješavanju problema nasilja, uključujući pravosudne mjere, edukaciju, promjene društvenih normi te pružanje podrške žrtvama. Također, otvara pitanja koja zahtijevaju daljnja istraživanja, uključujući prilagodbu modela prema preciznijim podacima i identifikaciju ključnih čimbenika nasilja.

U konačnici, ovaj rad služi kao temelj za daljnje istraživanje koje će doprinijeti boljem razumijevanju kako preventivne strategije mogu biti učinkovite u smanjenju nasilja u porodici i poboljšanju sigurnosti zajednica.

Doprinosći primjenom Čajićevog modela na stvarne podatke, rad otvara put za razmatranje specifičnih strategija prevencije nasilja u porodici i njihovih efekata.

Doprinos Čajićevog modela ogleđa se u sposobnosti simuliranja dinamike nasilja uzimajući u obzir preventivne strategije. Model pruža kvantitativni okvir za procjenu potencijalnih promjena u incidenciji nasilja s obzirom na različite faktore. Ipak, važno je naglasiti da modeli poput ovog služe kao alati za razumijevanje i istraživanje, ali ne mogu sami riješiti kompleksne društvene probleme.

Budućim istraživačima preporučuje se produbljivanje analize uzimajući u obzir dodatne čimbenike, poput socioekonomskih uvjeta, kulturnih razlika te specifičnih karakteristika lokalnih zajednica. Također, istraživanje bi trebalo uključivati suradnju s relevantnim dionicima, uključujući vladine agencije, nevladine organizacije i stručnjake iz područja sociologije, psihologije i prava.

Doprinos ovog rada ogleđa se u poticanju daljnjih istraživanja koja će se baviti implementacijom preventivnih strategija u stvarnom svijetu te analizom njihovih konkretnih utjecaja na smanjenje nasilja u porodici. Ovaj rad pruža temelj za multidisciplinarni pristup rješavanju problema nasilja, naglašavajući važnost kombiniranja znanstvenih metoda i društvenih intervencija u stvaranju održivih rješenja.

Literatura

1. Collins, R. (2008). *Violence: A Micro-Sociological Theory*. Princeton University Press (Collins, 2008, [1]).
2. Pinker, S. (2011). *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*. Penguin Books (Pinker, 2011, [2]).
3. Reiss, A. J., & Roth, J. A. (Eds.). (1993). *Preventing Violence: Research and Evidence-Based Intervention Strategies*. National Academies Press (Reiss & Roth, 1993, [3]).
4. North, D. C., Wallis, J. J., & Weingast, B. R. (2009). *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History*. Cambridge University Press (North et al., 2009, [4]).
5. World Health Organization. (2002). *The World Report on Violence and Health*. Geneva (World Health Organization, 2002, [5]).
6. Bronfenbrenner, U. (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. Harvard University Press (Bronfenbrenner, 1979, [6]).
7. Dejan Stosovic, Elvir Čajić. Optimization of Numerical Solutions of Stochastic Differential Equations with Time Delay, 21 January 2024, PREPRINT (Version 1) available at Research Square [<https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3877199/v1>]
8. Radoslav Galić, Elvir Čajić, Zvezdan Stojanovic et al. Stochastic Methods in Artificial Intelligence, 13 November 2023, PREPRINT (Version 1) available at Research Square [<https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3597781/v1>]
9. Mr sc Elvir Čajić, phd candidate. Optimization of nonlinear equations with constraints using genetic algorithm, 08 November 2023, PREPRINT (Version 1) available at Research Square [<https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3495017/v1>]
10. Radoslav Galić, Elvir Čajić. Optimization and Component Linking Through Dynamic Tree Identification (DSI), 15 November 2023, PREPRINT (Version 1) available at Research Square [<https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3601218/v1>]

NASILJE U PROMETU – AUTOŠKOLA KORELAT SIGURNOSTI

Sažetak

Nasilje i agresivnost stvarnost su ljudske prirode koje se javljaju u međuljudskim odnosima. Nasilje u prometu ozbiljan je društveni i zdravstveni problem koji se javlja u svim oblicima modernog društva. Znanstveno je dokazano i opće prihvaćeno mišljenje da je značajan broj prometnih nesreća uzrokovano eksternalizacijom osjećaja ljutnje, iritacije i ogorčenosti. Povećanje sigurnosti cestovnog prometa postaje preokupacija suvremenih društava gdje se posebna pozornost posvećuje problemu nasilja i agresivnosti vozača. Motorička vještina manevriranja vozilom i ovladavanje prometnim situacijama osnova su uspješne operacije u prometu ali uz obuku osnovnih vještina. Stoga bi trebalo podučavati vozače samokontroli, poštovanju i razumijevanju ostalih sudionika u prometu, pravilnom načinu života i stavovima prema vožnji. Kroz edukaciju vozača potrebno je promijeniti stav prema nasilju i povećati kontrolu nad osobnim nagonima kako bi nasilje obezvrijedili modificiranjem percepcije o negativnim i neželjenim posljedicama nasilja u prometu. Jedan od učinkovitih i dugotrajnih mjera je izrada edukativnih programa za nasilne i agresivne vozače uz učinkovitu realizaciju Trenera vozača. Temeljni edukacijski trening vozača mora obuhvatiti sve hijerarhijske razine modela iz kojih je moguć suvremeni izbor aktivnih metoda za usvajanje evaluacijskih i kognitivnih vještina.

Ključne riječi: nasilje, odgoj, obrazovanje, vozač

VIOLENCE IN TRAFFIC – DRIVING SCHOOL CORRELATE OF SAFETY

Abstract

Violence and aggressiveness are reality of human nature that occur in interpersonal relationships. Traffic violence is a serious social and health problem that occurs in all forms of modern society. It is a scientifically proven and generally accepted opinion that a significant number of traffic accidents are caused by the externalization of feelings of anger, irritation and resentment. Increasing the safety of road traffic is becoming a preoccupation of modern societies where special attention is paid to the problem of violence and aggressiveness of drivers. The motor skill of maneuvering a vehicle and mastering traffic situations is the basis of a successful operation in traffic, but with basic skills training. Therefore, drivers should be taught self-control, respect and understanding of other road users, proper lifestyle and attitudes towards driving. Through the education of drivers, it is necessary to change the attitude towards violence and increase control over personal impulses in order to devalue violence by modifying the perception of the negative and unwanted consequences of violence in traffic. One of the effective and long-term measures is the creation of educational programs for violent and aggressive drivers with the effective implementation of driver trainers. The basic educational training of drivers must cover all hierarchical levels of the model from which a modern choice of active methods for acquiring evaluation and cognitive skills is possible.

Keywords: violence, raising, education, driver

¹ Centar za obrazovanje Novak, Osijek

1. UVOD

Nasilje i agresivnost u prometu značajno su porasli posljednjih godina što je vidljivo jednostavnom analizom svakodnevnih medijskih izvještaja o prometnim nesrećama s tragičnim posljedicama. Oduvijek je postojala interes za poboljšanje sigurnosti cestovnog prometa. Klasična analiza osnovnih i dopunskih čimbenika sigurnosti cestovnog prometa 90-ih godina prošlog stoljeća nadopunjava se posebnom problemu nasilja i agresivnosti vozača. Utvrđeno je kako je značajan broj prometnih nesreća uzrokovan upravo eksternalizacijom osjećaja ljutnje, iritacije i ogorčenosti dominantnog čimbenika sigurnosti prometa vozača. Zajedno s navedenim unutarnjim čimbenicima, te su manifestacije također bile posljedica nedostatka asimilacije pravila koja se odnose na društvene norme i vrijednosti. Preokupacija vlasti iz različitih zemalja počele su identificirati one vrste ponašanja koja se mogu klasificirati kao nasilna ili agresivna, definirati ih, sankcionirati i posljednje ali ne i najmanje važno pronaći načine kako ih spriječiti.

Nasilje i agresivnost često se susreću u međuljudskim odnosima i postala je stvarnost ljudske prirode. Često korišten izraz "iskorjenjivanje nasilja" stoga je neadekvatan. Općenito nasilje se može definirati kao svaki oblik ponašanja usmjerenog prema objektima, ljudima ili sebi, sa svrhom izazivanja predrasuda, ozljeda, razaranja i štete. Cilj je promijeniti stav prema nasilju, postupno ga obezvrijediti modificiranjem percepcije o njegovim negativnim, neželjenim posljedicama i, na kraju, ali ne manje važno, povećati kontrolu nad vlastitim nagonima.

2. POJMOVNA ODREĐENJA

Pojmovi koji se koriste za označavanje agresivnosti u prometu su agresivna vožnja i bijes na cesti (objesna vožnja). Agresivna vožnja definirana je kao svako ponašanje vozača koje namjerno stvara stanje psihičke ili fizičke ili i psihičke i fizičke opasnosti za druge sudionike u prometu. Pojam bijesa na cesti definiran je kao ekstremni oblik agresivne vožnje automobila koji podrazumijeva ponašanje koje namjerno ima za cilj nanijeti fizičke ozljede drugim vozačima ili ih čak usmrtniti. Pod agresivnim ponašanjem u prometu možemo podrazumijevati: neopreznu vožnju, značajno prekoračenje dopuštene brzine (neprikladne brzine), nepredvidiv način vožnje (nagla promjena prometnog traka ili smjera), zastrašivanje drugih sudionika u prometu (beskorisno trubljenje, vožnja u neposrednoj blizini drugog vozila, korištenje svjetala, prijetnje, psovke), sve do uporabe hladnog ili vatrenog oružja, počinjenja djela fizičke agresije i korištenja vozila kao oružja. Kako ne postoji opće prihvaćena definicija nasilja u prometu, već se pojam agresivna vožnja razmatra u konkretnim situacijama predmeta proučavanja. U kontekstu članka prihvaćene su pojmovna određenja koja ne izazivaju previše znanstvenih dvojbi. Istraživanja provedena posljednjih desetljeća pokazala su postojanje više uzroka agresivnosti vozača automobila u odnosu na ostale sudionike u prometu. Glavni čimbenici grupirani su u četiri kategorije:

- psihološki (agresivna osobnost, potraga za adrenalinom, neprijateljstvo, kompetitivnost, spol, ...),
- društveni (postojanje putnika u automobilu; dob i spol sudionika, agresivnost, ...),
- vremenske (tlak zraka i doba dana) ili
- čimbenike vezane uz okoliš (stanje ceste, gustoću prometa i vremenske prilike).

Istraživanja psiholoških čimbenika su pokazala da su i muškarci i žene skloni oblicima blage agresivnosti u prometu (dugotrajnom trubljenju, psovanju i zadirkivanju u prometu) ali muškarci će se vjerojatnije uključiti u situacije koje podrazumijevaju fizičku agresiju. Mladi ljudi također imaju veću vjerojatnost da će biti dio prometnih nesreća uzrokovanih agresivnom vožnjom. Fenomen nasilja i agresivnosti u prometu su u konačnici i problem mentalnog

zdravlja. Istraživanje su dokazala da su mlade osobe otvorene za sugestije i pritiske drugih putnika te poduzimaju agresivan stil vožnje.

Što se tiče vremenskih čimbenika studije su dokazale da se može uspostaviti korelacija između određenih doba dana i dinamike nesreća. Drugim riječima, između pojedinih sati, uglavnom u poslijepodnevnom satima, bilježi se porast broja prometnih nesreća. Posljednje, ali ne manje važno, čimbenici povezani s okolišem mogu biti važan uzrok nesreća. Što se tiče vremenskih uvjeta, utvrđeno je da faktor koji povećava agresivnost vozača može biti vrućina tijekom dana. S obzirom na činjenicu da masovni mediji neprestano prikazuju ozbiljne prometne nesreće i svađe između vozača, koje su uzrokovane vrstama ponašanja povezanim s agresivnim načinima vožnje, sada postoji interes za održavanjem javnih rasprava o učincima nasilja i agresivnost u prometu. Zakon o sigurnosti prometa na cestama propisao je u članku 197. stavak (1) „Vozač koji upravlja vozilom u prometu na cesti mora biti tjelesno i duševno sposoban upravljati vozilom te za to imati potrebno znanje i vještinu.“² Rezilijentnost je proces interakcije pojedinca i njegovog okruženja odnosno skup ponašanja. Rezilijentnost se najčešće odnosi na pozitivnu adaptaciju tijekom ili nakon izlaganja negativnim događajima (traumama) koji imaju potencijal da naruše razvoj pojedinca ili procesa. Sigurnost je u objektivnom smislu odsustvo prijetnje po usvojene vrijednosti a u subjektivnom smislu odsustvo straha da će te vrijednosti biti ugrožene. Dugačak niz istraživanja ljudskog čimbenika pokazao je neraskidivu vezu između ljudskog ponašanja, okoliša i tehnologije za poboljšanje ljudskog zdravlja i sigurnosti prometa

3. REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Sigurnost u prometu i edukacija sudionika su prometu su teme koji uvijek bude interes ne samo znanstvenih istraživača već i šire društvene zajednice. Odavno je shvaćen značaj unapređenja edukacije sudionika u prometu i njezin utjecaj na različite aspekte društvenog uređenja. Brojni su programi i modeli unapređenja edukacije sudionika u prometu bilo da se radi o univerzalnim i selektivnim preventivnim programima na unaprjeđenju socijalnih, Emocionalnih ... kompetencije sudionika u prometu. Predmet istraživanja je sagledavanje relacije autoškole i sigurnosti u prometu direktno i indirektno putem nasilja i agresivnosti u prometu. Može li autoškola kao koncept značajnije utjecati na negativne životne događaje u prometu (prometne nesreće zbog nasilja i agresije u prometu). Cilj je ispitivanje koncepta rada autoškola i sigurnosti prometa putem umanjavanja nasilnog i agresivnog ponašanja sudionika u prometu. Postoji li povezanost rada autoškola i sigurnosti prometa (opća hipoteza). Posebne hipoteze su:

- postoji povezanost autoškole, sigurnosti prometa i rezilijentnosti kadrova;
- postoji povezanost autoškole i rezilijentnosti kandidata;
- rad u autoškoli je značajan statistički medijator sigurnosti prometa i
- društveni događaji su značajan medijator sigurnosti prometa.

Korelativnost će biti analizirana kroz nezavisnu varijablu autoškolu ili sigurnost prometa uz operacionalizaciju kroz dimenzije koncepta rada autoškole kao zavisne varijable. Dominantna metoda istraživanja je deskriptivna uz ekspertni intervju. Istraživački nacrt je induktivno korelacijski zbog nastojanja pronalaska povezanosti između ispitivanih fenomena. Izvor podataka su stručna znanja ponajboljih praktičara u autoškolama (stručni voditelji, predavači, učitelji vožnje). Kritičko mišljenje o pojmovnim određenjima predmeta istraživanja uz nabranje primjera iz vlastitog iskustva uz vođenje voditelja ekspertnog razgovora dovela je brojnosti ideja bez kritičke analize.

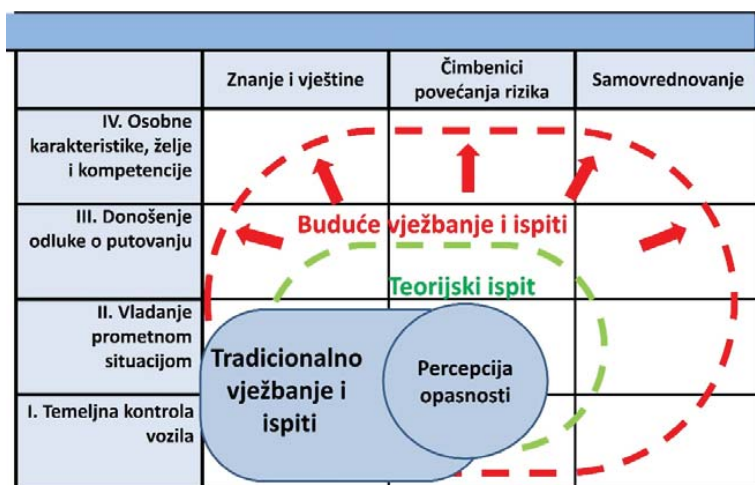
² Zakon o sigurnosti prometa na cestama NN [67/08](#), [48/10](#), [74/11](#), [80/13](#), [158/13](#), [92/14](#), [64/15](#), [108/17](#), [70/19](#), [42/20](#), [85/22](#) - na snazi od 30.07.2022.

Ovdje se radi o usuglašavanju mišljenja različitih stručnjaka o pojedinim problemima ljudskih grešaka u konkretnim uvjetima i u konkretnim okolnostima. Način skupljanja podataka, prikaza i analize ekspertnih znanja je zamoran i skup za pojedinca autora istraživanja.

U autoškoli kandidati se osposobljavaju (?) pri čemu se često zaboravlja odgojni karakter edukacije vozača. Predavači (i instruktori) moraju izgraditi autoritet i postaviti adekvatne granice ponašanja. Autoritet se zasniva na uzajamnom poštivanju i povjerenju uz potrebnu kompetentnost nastavnika. U slučajevima nasilja potrebno je odlučno djelovanje bez agresije i uvreda već jasno postavljanje i davanje na znanje gdje su granice adekvatnog ponašanja.

Jedna od najvažnijih komponenti za dobro funkcionirajući sustav osposobljavanja kandidata za vožnju su visokokvalificirani kompetentni učitelji u autoškoli koji posjeduju odgovarajuću nastavnu sposobnost da istaknu sva potrebna znanja i vještine za vožnju, aspekte koji utječu na povećanje rizika vožnje i potrebu za vlastitom ocjene vožnje. Učitelji u autoškolama moraju poučavati kandidate za vozače vodeći računa o vozačkim preduvjetima koji utječu na ponašanje vozača i sigurnost prometa (sve četiri razine piramide preduvjeta za vožnju). Jasno je da sustav poučavanja vozača koji je spomenut ne pokriva sadržajno cijelu piramidu. Učitelji moraju biti svjesni važnosti svih hijerarhijskih razina koje utječu na prikladnost vožnje. Također je moguće saznati i razumjeti zašto sve strategije podučavanja ne donose očekivane rezultate. Dodatno poznavanje tehnika vožnje i upravljanja vozilom u kritičnim situacijama (manevri klizanja, kočenja i naglog kočenja) mogu povećati sigurnost vozača. Oni na višim hijerarhijskim razinama motivirani su da povećaju svoju sigurnost u vožnji korištenjem novih vještina za proširenje sigurnosnih granica. Naravno, u isto vrijeme može biti štetno za sigurnost vožnje da vozači imaju opasne zahtjeve na višim razinama, zbog želje za senzacijama ili zbog pripadnosti skupinama mladih čije norme potiču opasnu vožnju... Za učitelje, razumijevanje svih navedenih je ključno, s ciljem da se strategija podučavanja prilagodi svakom pojedincu te da kandidat za vozača razumije sve čimbenike vožnje.

Države EU uvode ili su već uveli GDE matrice (Goals for Driver Education - Ciljevi vozačkog osposobljavanja) kao osnovu vozačkog osposobljavanja, a za to osposobljavanje moramo imati potrebne kadrove i po profilu i visini stručne spreme i po kvaliteti. U EU se polazi od pretpostavke da je biti odgovoran vozač nešto više od samog upravljanja vozilom i promjena brzina (stupnjeva prijenosa). Važno je općenito ponašanje u društvu i posebno kako ono utječe na ponašanje u prometu.

Slika 1. GDE matrica – Ciljevi osposobljavanja vozača u EU (Hatakka, Ksekkinen, Glad, Gregersen, Hernetkoski, 2002. preuređeno)

U smislu stavova, motivacije, samoopažanja i htijenja da se bude odgovoran vozač – (to je najviša razina GDE matrica, obrazovne koncepcije u nekoliko matricnih razina inicirane od finskih stručnjaka). Matrice potenciraju najvažnije značajke viših razina vozačkog ponašanja s obzirom na prometne nesreće i potrebu da vozači ne posjeduju samo znanje i vještine već također i svijest o riziku i samoprocjeni sposobnosti na svim razinama. Oni koji bi u budućnosti u Hrvatskoj trebali raditi na osposobljavanju kandidata za vozače trebali bi biti tako obrazovani i po profilu i po razini obrazovanja da mogu udovoljavati zahtjevima GDE matrica kod osposobljavanja. To se ne može riješiti «stručnim usavršavanjem» osoba na razini srednje stručne spreme. Neadekvatno obrazovanje instruktora vožnje negativno utječe i na samu provjeru stručne osposobljenosti, koja je inače u stručnoj organizaciji vrlo suvremeno, programski i organizacijski koncipirana, jer se zbog neujednačenog i nedovoljnog poznavanja struke provjera nužno usmjerava prema osnovnim znanjima poznavanja propisa, a manje prema novinama u djelatnosti. Okolina u kojem djeluje autoškola identična je okolini u kojoj se osoba razvija. U sustavnom prikazu okoline broje su veze, horizontalne i vertikalne. Okolina se sastoji od četiri strukture: mikrosustava, mezosustava, egzosustava i makrosustava. U svakom od navedenih sustava ostvaruju se brojne veze i procesi između struktura koji rezultiraju obrascem aktivnosti, društvenom ulogom i međuljudskim odnosima uz specifične fizičke, socijalne i simboličke odlike koje pozivaju, omogućavaju ili ometaju uključivanje u neprekidnu, progresivno usložnjavajuću interakciju sa neposrednim okruženjem i aktivnostima u neposrednom okruženju. Pojedini sustavi ne uključuju osobe kao aktivnog sudionika ali utječe na pojedince. Npr. procesi u egzosustavu utječu na okolinu i reprezentativni su u velikim institucijama društva kao što su obrazovanje, masovni mediji, radno mjesto roditelja i ekonomiji.

Program osposobljavanja za vozača motornog vozila zasnovan je na minimalnom broju sati i normativnom vođenju evidencije realiziranih sati. Pisana priprema za izvođenje nastavnog sata predstavlja osnovu za nadzor i kvalitetu osposobljavanja i rada. Neki podrazumijevaju da se samo zamjenom nastavnih ciljeva u ishode učenja ostvaruje stvaralački doprinos u nastavi. Formalnom zamjenom u pripremi ne ostvaruje se stvaralaštvo niti se dostižu odgojno obrazovni ishodi, odnosno učenička postignuća. Pod postignućima podrazumijevaju se kompetencije (očekivana znanja, vještine i sposobnosti) koje kandidat mora steći i koje će moći pokazati po uspješnom završetku određenog stupnja edukacije. Glavni cilj osposobljavanja vozača je osigurati sigurnost u prometu. Većina drugih ciljeva je sekundarna. Sadržaj osposobljavanja vozača mora se provjeriti služi li stvarno ciljevima sigurnosti prometa. Osobni interesi nastavnika autoškole u nastavi, kao što je suočavanje s tehnološkim činjenicama, nemaju nikakvu ulogu u sadržaju obveznog osposobljavanja vozača. Predavači u autoškolama moraju biti osposobljeni za prenošenje znanja o sigurnosti u prometu kandidatima za vozače. Istodobno, moraju biti pripremljeni da će se njihova nastava stalno odvijati u uvjetima koji su povezani s određenim rizikom u prometu. Profesionalizacija rada nastavnika u autoškolama sve je važnija iz dva razloga:

- ✓ vožnja automobila sve je više cijenjena pogodnost u današnjem društvu. Stoga je poželjna temeljito osposobljavanje i
- ✓ mora postojati jasna razlika između instruktora vožnje i "privatnog instruktora" (kao što su roditelji ili rodbina kada se osposobljava s pratiteljem).

Stručni nastavnik u autoškoli ima širok spektar znanja o metodama podučavanja. Ove metode mu omogućuju postizanje ciljeva učenja tijekom poučavanja, uz uvažavanje ili prilagodbu individualnim potrebama svakog kandidata. Korištenjem stručnih metoda poučavanja (didaktičkih metoda) nastavnik autoškole se razlikuje od vozača pratitelja. Nastavnik u autoškoli mora poznavati metode poučavanja, mora znati kada i koje koristiti, prema pojedinom kandidatu za vozača i prema zadatku učenja. Svaki pojedinac (kandidat) ima

drugačiji način učenja. Nekima se nešto samo usmeno kaže i oni će to već moći dobro iskoristiti, dok je drugima potrebno iskustvo da dobro upoznaju predmet ili okruženje. Ljudsko ponašanje proizlazi iz znanja, vještina i motivacije. Većina prometnih nesreća nije uzrokovana nedostatkom znanja ili vještina, već nedostatkom motivacije da se vozači ponašaju odgovorno. Neophodno je podići samosvijest vozača jer svega čega je vozač svjestan, to može i kontrolirati. Sve ono čega vozač nije svjestan kontrolira samog vozača. Nakon dobivenih rezultata istraživanja o uzrocima prometnih nesreća slijedi njihovo sprječavanje, a glavni način prevencije prometnih nesreća je kroz informiranje i edukaciju. Edukacija kreće u osnovnoj školi učenjem prometnih pravila i poželjnog ponašanja u prometu. Važna je edukacija i trening samih vozača (Trener vozača), informiranje javnosti putem medija te provođenje prometnih zakona (detekcija prekršaja i tehnike provođenja). Obrazovanje i usavršavanje treba optimalno pripremiti sve sudionike u prometu za pravilno sudjelovanje u prometu. Statistički najčešće se kažnjavaju posljedice vožnje (učinjen prekršaj koji je doveo do nesreće), a ne način vožnje koji je u suprotnosti sa sigurnošću prometa. Time se vozači navode da procjenjuju kako je mala vjerojatnost kazne pa riskantna vožnja počinje biti svakodnevica na cestama.

4. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Mjerama za prevenciju nasilja i agresivnosti u prometu u kontekstu porasta broja nasilnih prometnih nesreća, prijeko je potrebna reforma zakonskog okvira, zbog čega postoji niz konkretnih prijedloga. Izmjenom Zakona o cestovnom prometu predlaže se automatska zabrana upravljanja svim vozilima na razdoblje između 6 mjeseci i godinu dana vozačima koji su počinili agresiju. Ponavljanjem prekršaja pri pretjecanju, slalom vožnji, naglom ubrzavanju i kočenju i prestrojavanju radi bržeg kretanja također bi bila automatski sankcionirana. Sankcije bi se pooštrile povećanjem novčanih kazni, razdobljem privremenog oduzimanja vozačke dozvole i duljini drugih oblika kaznenih sankcija. Sve ove radnje temelje se na postojanju statističkih podataka koji pokazuju da se veliki broj prometnih nesreća događa zbog kršenja ograničenja brzine, nepoštivanjem prednosti prolaska, neprilagođivanjem brzine kretanja prometnim uvjetima, neprovjeravanjem prometnih uvjeta prije izvođenja radnji vozilom, ne držanjem sigurnosnog razmaka etc. Identifikacija uzroka na kojima se temelje pojave nasilja i agresivnosti u prometu omogućuje nam formuliranje adekvatnih interventnih metoda prevencije. Uzimajući u obzir složenost uzroka ovih pojava očito je da treba djelovati na više razina, a treba uključiti: izmjene zakonodavstva, postupaka nadležnosti, izradu edukativnih programa vožnje za agresivne vozače, promjene infrastrukture, komunikacijskih sredstava pa čak i promjene u dizajnu automobila. Prvi korak u smanjenju i prevenciji nasilja i agresivnosti u prometu bilo bi provođenje relevantnih istraživanja s ciljem objektivnog utvrđivanja pojave, njezinih uzroka i oblika ispoljavanja, posebice onih oblika ponašanja koji doista potiču nasilje (korištenje prijetnje, oblici fizičke agresije, uporaba hladnog ili vatrenog oružja, prijeteće i zastrašujuće geste). U sljedećoj fazi treba napraviti zakonske izmjene: izričito inkriminirati i strože sankcionirati (čak i lišavanje slobode) ponašanja povezana s agresivnošću u prometu. Takvi se propisi usvajaju u sve više zemalja, kako u Sjevernoj Americi tako i u Europi. Druga modifikacija pristupa prema agresivnim vozačima bila bi davanje mogućnosti sudovima da nasilne ili agresivne vozače pošalju na strukturirane programe, kako bi im se pomoglo da poboljšaju svoje sposobnosti upravljanja agresivnošću, kako bi shvatili posljedice agresivnog ponašanja i povećali svoju sposobnost donošenja odluka. Evaluacija takvih programa dokazala je učinkovitost ovog pristupa. Ostale sudionike u prometu treba poticati da prijavljuju policiji agresivne i nasilne manifestacije, čime bi se potaknuo razvoj građanske svijesti. Potrebni su i programi za vozače koji voze pod utjecajem alkohola, uvođenje postupnog programa licenciranja kadrova, redizajn prometne infrastrukture kako bi se izbjegle velike gužve i zastoji. Drugi faktor koji može doprinijeti smanjenju agresivnosti i nasilja u prometu je edukacija vozača. Televizija je s ove točke gledišta vrlo korisna jer pomaže promovirati, primjerice, niz

kampanja o rizicima kojima su vozači izloženi agresivnom vožnjom. Također bi bilo vrlo korisno kada bi psihološki test za ispit za vozačku dozvolu uključivao procjenu potencijala agresivnosti kandidata. Što se tiče cestovnog sustava, niz izmjena bi mogao uključivati poboljšanje nadzora prometa, postavljanje kamera za kontrolu brzine i stvaranje mjesta na kojima bi se mogle javljati prometne situacije u kojima sudjeluju agresivni vozači. Prometnice moraju biti projektirane na način da onemogućuju ispoljavane agresivnog i nasilničkog ponašanja, postavljanjem razdjelnih ograda koje bi spriječile vozače u promjeni smjera kretanja ili postavljanjem uređaja koji sprječavaju vozače da ubrzaju vožnju. Na kraju, ali ne manje važno, mjere bi trebale biti usmjerene i na stvaranje okruženja koje bi moglo doprinijeti smanjenju stresa kojem su vozači automobila izloženi. Istraživanja su pokazala da okruženje s puno vegetacije i preispitivanje parkirališnih mjesta na autocestama može pridonijeti povećanju razine tolerancije u slučaju frustracije, a time i povećanju razine sigurnosti. Bitnu ulogu ima i prometna policija koja svojom aktivnom prisutnošću u prometu (postavljanje radara, nadzor prometa iz automobila koji nemaju policijsku oznaku) pridonosi povećanju razine sigurnosti u prometu. U istraživanju je potvrđeno da je odnos kandidata i učitelja vožnje značajan za njihovu rezilijentnost (model Trener vozača). Podrška nastavnika javlja se kao statistički značajan prediktor rezilijentnosti učenika i snažan zaštitni čimbenik. Jasna i visoka očekivanja koja se postavljaju pred kandidata doprinose kvalitetnijem postignuću kompetencija i socijalnom ponašanju. Visoka očekivanja učenike ohrabruju i šalju im poruku da i oni mogu da uspjeti. Značajna spoznaja za moderatore nastave u autoškoli jer većina je edukacije individualna.

Pri navođenju čimbenika sigurnosti prometa autoškola nije statistički praćena. Vrednovanje rada autoškole u području sigurnosti svodi se na postotak prolaznosti kandidata iz pojedinog nastavnog predmeta. Znanje ili vještina u određenom trenutku ne pokazuje realno znanje ili vještinu kandidata. Pojedine autoškole ulažu u materijalne i ljudske resurse kako bi dosegle primjerenu razinu edukacije kandidata. Priznanje za svoj rad dobivaju u lokalnoj sredini kroz povjerenje naraštaja novih sudionika u prometu. Individualna rješenja ma koliko nudila rješenja za poboljšanje sustava moraju proći kroz sustav od vrha prema neposrednim izvršiteljima. Autoškola može biti korelat sigurnosti prometa samo ako se izbori radom i pristupom za mjesto u društvu.

5. BIBLIOGRAFIJA - LITERATURA

1. Andrilović, V., Čudina, M.: Psihologija učenja i nastave, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
2. Divić, A.: Kako upravljati motornim vozilom, AMS Hrvatske, Zagreb.
3. Hoškovec, J., Štrikar, J.: Poduka vozača i psihologija, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb.
4. Kolenc, J.: Metodika obuke vožnje, Škola za cestovni promet, Zagreb, 1992.
5. Kyriacou, C.: Temeljna nastavna umijeća, prijevod, Educa. Zagreb, 1997.
6. Matijević, M.: Učiti po dogovoru, Birotehnika, Zagreb, 2000.
7. Mijatović, A.: Osnove suvremene pedagogije, Hrvatski pedagoški književni zbor, Zagreb, 1999.
8. Miljković, D., Đuranović, M., Vidić, T., Odgoj i obrazovanje iz teorije u praksu, Učiteljski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2019.
9. Petz, B.: Uvod u psihologiju, prijevod, Ministarstvo unutarnjih poslova, Zagreb, 1992.
10. Poljak, V.: Didaktika, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
11. Skupina autora: Osnove Didaktike, Školske novine, Zagreb, 1993.
12. Turković, I.: Nastava strukovno-teorijskih predmeta u srednjim školama, Informator; Zagreb, 1997.
13. Turković, I.: Planiranje i programiranje obrazovanja odraslih, Informator, Zagreb, 1998.
14. Turković, I.: Praćenje, vrednovanje i ocjenjivanje učenika u praktičnoj nastavi, Zagreb, 1996.
15. Vanderbilt, T.: Vožnja, Algoritam, Zagreb, 2011.
16. Zagorec, J., Perotić, V.: Prometna psihologija i kultura, Škola za cestovni promet, Zagreb, 1997.
17. Priručnik za osposobljavanje i polaganje vozačkog ispita A1, A2, A, B i BE kategorije vozila, Prometni propisi i sigurnosna pravila, Hrvatski autoklub, Zagreb, 2010.
18. Zakon o sigurnosti prometa na cestama (NN, broj 67/08, 48/10, 74/11, 80/13, 158/13, 92/14, 64/15, 108/17, 70/19, 42/20, 85/22, 114/22)
19. Pravilnik o osposobljavanju kandidata za vozače (NN, broj 132/17, 6/18, 102/20)
20. Pravilnik o tehničkim uvjetima vozila u prometu na cestama (NN, broj 85/16, 24/17, 70/19, 60/20.)

AGRESIVNA PONAŠANJA I OBJIESNA VOŽNJA U PROMETU

Sažetak

Promjene ponašanja pojedinaca koja izlaze iz standardnih okvira za posljedicu mogu imati neki od oblika agresivnog ponašanja. Agresija kao „fenomen“ u većini slučajeva nije odlika stava većeg broja aktera, već u većini slučajeva je individualna karakteristika. Takva ponašanja kada iz pojedinačnih slučajeva pređu u masovnu pojavu predstavljaju problem za društvo. Navedena pojava kao i objiesna vožnja pojedinaca nisu zaobišli niti prometni sustav, kao jedan od najmasovnijih sustava. Ponekada se čini da na ljudsko ponašanje koje je uglavnom složeno i teško objašnjivo nije moguće utjecati. Možda se za takvu, uglavnom prihvatljivu teoriju možemo složiti. Međutim, koliko se stvarno u općem, stručnom i znanstvenom smislu bavimo da se neprihvatljivo ljudsko ponašanje detaljnije istraži i na njega preventivno djeluje. Kroz teorijski dio ovoga rada obuhvatit će se definiranje agresivnih ponašanja i objiesna vožnja u prometnom sustavu, te njegov utjecaj na sigurnost istog. U istraživačkom djelu, na temelju provedenih anketa i utjecaja pojedinih varijabli, provedena je logička i deskriptivna analiza istih, te predložene mjere i radnje za preventivna djelovanja.

Ključne riječi: agresivno ponašanje, objiesna vožnja, prometni sustav i logička i deskriptivna analiza

AGGRESSIVE BEHAVIOR AND DISTRESSED DRIVING IN TRAFFIC

Abstract

Changes in the behavior of individuals that go out of the standard framework can result in some form of aggressive behavior. Aggression as a "phenomenon" in most cases is not a feature of the attitude of a large number of actors, but in most cases it is an individual characteristic. Such behaviors, when they turn from individual cases into a mass phenomenon, represent a problem for society. The aforementioned phenomenon, as well as the suspended driving of individuals, did not bypass the traffic system, as one of the most massive systems. Sometimes it seems that human behavior, which is mostly complex and difficult to explain, cannot be influenced. Perhaps we can agree on such a generally acceptable theory. However, how much do we really do in general, professional and scientific terms to investigate unacceptable human behavior in more detail and act on it preventively. Through the theoretical part of this paper, the definition of aggressive behavior and distracted driving in the traffic system will be covered, as well as its impact on its safety. In the research work, based on the conducted surveys and the influence of individual variables, a logical and descriptive analysis of them was carried out, as well as proposed measures and actions for preventive actions.

Keywords: aggressive behavior, distracted driving, traffic system and logical and descriptive analysis

¹ marko.amidzic1@gmail.com

1. UVOD

Različite pojave unutar društva koje izlaze iz standardnih okvira ponašanja mogu se smatrati agresivnim ponašanjem. Takva ponašanja nisu zaobišla ni prometni sustav, kao jedan od najmasovniji sustav. Sva ona agresivna ponašanja u prometu koja za posljedicu mogu imati ugroze za zdravlje i život ljudi, te drugih društvenih vrijednosti potrebno je istraživati i na njih preventivno djelovati. Pogotovo se to odnosi na vozača čije agresivno ponašanje može biti reakcija na nastajanje nasilničkog ili agresivnog ponašanja drugih sudionika. Neka od agresivnijih ponašanja koja se definiraju kao obijesna vožnja često za posljedicu imaju događaje kao što su prometne nesreće, pogotovo one s tjelesnim ozljedama i smrtnim ishodima. Nije nepoznanica da moderne tehnologije i medijski sadržaji znatno utječu na socijalizaciju mladih osoba, te mogu imati utjecaj i na neka od rizičnih i agresivnih ponašanja istih. Koliko navedene činjenice imaju i utjecaj na ponašanje sudionika u prometnom sustavu prije svega vozača, i to mladih, zahtijeva kontinuirano istraživanje. U sprečavanju nekih rizičnih i agresivnih ponašanja vozača veliki utjecaj imaju inovativne tehnologije koje se sve češće ugrađuju u vozila. Međutim, još uvijek je za sigurnost ključan vozač i njegove reakcije koje ovise o niz čimbenika prije svega psiho-fizičkog stanja. Brzina kao čimbenik često se navodi kao jedan od glavnih uzročnika prometnih nesreća, međutim ne mora biti uvijek uzrok ali je u svakom slučaju opasna ako nije u skladu sa stanjem na cesti, elementima ceste, prometnim tokom i tehničkom ispravnosti vozila. Sasvim je jasno da je vozač taj koji prilagođava brzinu svog vozila uvjetima na cesti, zbog čega u slučajevima da nju prekorači, ne prilagodi tehničkim sposobnostima vozila i svojim sposobnostima, sebe i druge sudionike u prometu izlaže opasnostima.²

U tom smislu u ovom radi će se kroz teorijski dio obuhvatiti definiranje poremećaja ponašanja u prometnom sustavu i njihov utjecaj na sigurnost. Za potrebe ovog rada u istraživačkom dijelu je provedeno anketiranje utjecaja pojedinih varijabli u odnosu na statuse i ponašanja vozača prema brzini kao jednom od najčešćih oblika obijesnog i agresivnog ponašanja. Također će se istražiti i mišljenje o utjecaju novih tehnologija koje se ugrađuju u vozila kao pomoć u poštivanju nekih od agresivnih i drugih neprimjerenih ponašanja.

2. POJMOVNO ODREĐENJE AGRASIVNIH PONAŠANJA U PROMETNOM SUSTAVU

Agresija je ponašanje (emocionalna reakcija) kojemu je u osnovi namjera da se nanese šteta, da se netko fizički ili psihički povrijedi.³ Agresija u prometnom sustavu se može ispoljavati kroz dva slučaja i to kao gubitak samokontrole i opasnost. Agresivna ponašanja prije svega vozača za posljedicu mogu imati materijalni gubitak kao blaži oblik posljedice, dok je tjelesni teži oblik posljedice. Agresivna ponašanje vozača u vožnji i drugih sudionika prometnog sustava se mogu ispoljavati na više načina, a neki od njih su: psovanje, razne gestikulacije, korištenje dugih svjetala (blicanje), opasno pretjecanje, brzine veće od dopuštenih i dr. Kao posljedica navedenih ponašanja su najteži događaji u prometu, a to su prometne nesreće.

2.1. Geneza agresivnog i obijesnog ponašanja u prometu

Po etimologiji geneza potiče iz grčkog jezika, od reči *genesis* u značenju postanak, nastanak odnosno stvaranje.⁴ Sama riječ geneza ukazuje na činjenicu da rizično i agresivno

² Amidžić, M., (2010.), Policija i sigurnost, časopis br. 4/10, Zagreb

³ <https://hr.wikipedia.org/wiki/Agresija> (17.01.2024.)

⁴ <https://velikirecnik.com/2016/09/06/geneza/> (16.01.2024.)

ponašanje nastaje kao posljedica nekih utjecaja. Što utječe na rizično, odnosno agresivno ponašanje koje za posljedicu može biti jedan od oblika nasilja? Osim značajnih individualnih karakteristika pojedinca, na takva ponašanja mogu utjecati i razni događaji iz okoline. Ako se govori o nekim oblicima neprimjerenog ponašanja u prometu, onda se na prvo mjesto stavlja prometna kultura koja uvelike određuje ponašanje. Nastanak eventualnog rizičnog i agresivnog ponašanja u prometu može biti i pokazatelj svakodnevnog individualnog ponašanja pojedinca. U tom smislu edukacija vozača za povećanjem znanja i vještina može promijeniti ponašanja i poboljšat sigurnosnu situaciju u prometi. Obijest neobuzdanost u ponašanju i zahtjevima.⁵ Danas se treba shvatit kao „neobuzdanost u ponašanju i zahtjevima“, pa bi u tom kontekstu kod kaznenog djela obijesne vožnje⁶ obavijest trebalo tumačiti kao neobuzdanost i bezobzirnost ponašanja vozača tijekom upravljanja vozilom. Manifestirala bi se kao neobuzdano, drsko, naprasito, arogantno, bezobrazno, bezobzirno ponašanje, tj. vožnja. Kolokvijalno nazvano „divljanje u cestovnom prometu“, koje dovodi do vjerojatnosti, tj. povećane opasnosti od nastupa, konkretne opasnosti za život ili tijelo ljudi.⁷ Za potrebe ovoga rada prikupljeni su podaci⁸ u odnosu na kaznena djela Obijesna vožnja u cestovnom prometu i evidentirani prekršaji utvrđeni nadzorom brzine u Republici Hrvatskoj (RH), za vremensko razdoblje 2015. do 2022., prikazanih u tablicama 1. i 2.

Tablica 1. Prikaz kaznenih djela obijesna vožnja u cestovnom prometu u RH za vremensko razdoblje 2015. do 2022.

Godine	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Broj	34	37	34	22	30	21	28	28

Izradio: autor prema podacima iz BSCP u RH

Iz tablice 1. je vidljivo da se za promatrano vremensko razdoblje od 2015. do 2022., na području RH bilježi blagi pad evidentiranih kaznenih djela Obijesna vožnja u cestovnom prometu (član 226. KZ). Najveći broj takvih kaznenih djela se bilježi u 2016., kada je evidentirano 37 slučajeva.

Tablica 2. Prikaz broja prekršaja utvrđenih nadzorom brzine u RH za vremensko razdoblje 2015. do 2022

Godine	2015.	2016.	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
Broj	279.813	323.564	296.666	283.044	285.374	296.499	280.531	250.192

Izradio: autor prema podacima iz BSCP u RH

Iz tablice 2. je vidljivo da se za promatrano vremensko razdoblje od 2015. do 2022., na području RH, u odnosu na utvrđene prekršaje nadzorom brzine bilježi blagi rast, sve do 2022. kada je zabilježen najmanji broj i to 250.192 prekršaja, dok se najveći broj bilježi u 2016. i to 323.564 slučajeva.

2.2. Povezanost poremećaja ponašanja u društvu s sudjelovanjem u Prometu

Uglavnom se postavlja pitanje da li su poremećaji ponašanja u društvu povezana s ponašanjima u prometu. Na to pitanje je teško dati cjelovit odgovor, s obzirom da pojedinci

⁵ <https://jezikoslovac.com/word/4taz>. (05.02.2024.)

⁶ Kazneni zakon Republike Hrvatske (NN 144/12), Obijesna vožnja u cestovnom prometu članak 226.

⁷ <https://hrcak.srce.hr/file/334207> (05.02.2024.)

⁸ Bilten o sigurnosti cestovnog prometa u Republici Hrvatskoj, MUP RH

neke svoje karakteristike bijesa „ispoljavaju“ tijekom vožnje. To je naročito izraženo kod mladih vozača, koji osjećaju potrebu za „dokazivanjem“, što za posljedicu imaju neke oblike agresivnog, odnosno rizičnog ponašanja tijekom vožnje. Mlađi vozači rijetko vode računa o mogućim posljedicama u prometu i skloniji su nepoštivanju prometnih propisa, što ih čini ranjivijom skupinom. Takvim ponašanjem kojim precjenjuju vlastite sposobnosti mogu izravno i neizravno dovesti u opasnost i druge sudionike. Vrlo teško gotovo nemoguće je predvidjeti i propisati sva opasna ponašanja do kojih se može doći u prometu agresivnim i objesnim ponašanjem.

3. REZULTATI PROVEDENIH ISTRAŽIVANJA

Prije nego se krene u provedbu nekih istraživanja potrebno je odrediti cilj i razumijevanje predmeta istraživanja. U ovom slučaju provedena su preliminarna istraživanja putem anketiranja u odnosu na ponašanje sudionika u prometu, odnosno poštivanje prometnih propisa koji se odnose na poštivanje ograničenja brzine. Kao cilj određeno je utvrđivanje utjecaja ponašanja vozača prema nepoštivanju ograničenja brzine. Također se željelo utvrditi mišljenje o utjecaju novih tehnologija ugrađenih u vozila kao pomoć u poštivanju ograničenja brzine. Razumijevanje predmeta preliminarnog istraživanja se odnosi na utvrđivanje povezanost ponašanja u prometu s obzirom na vozačke kompetencije i druge značajke, te prijedloge nekih od mjera za preventivno djelovanje.

3.1. Informacijsko-statistički koncept istraživanja

Informacijske tehnologije čine tehničku osnovu za sustavno prikupljanje, unos, ažuriranje, obradu i analizu podataka i informacija. Na temelju takvog radnog procesa mogu se pronalaziti najpovoljnija rješenja za praćenje neke pojave, što se postiže raznim statističkim metodama. Statistika podrazumijeva primjenu neke metode za prikupljanje, obradu i analizu podataka, te donošenje zaključaka i određivanje oblika praćenje promatrane pojave. Jedan od najviše korištenih statističkih programa za obradu podataka je SPSS (Statistical Package for Social Sciences), koji je korišten za obradu podatka u ovom radu.

3.2. Rezultati deskriptivne statistike Hi-kvadrat testom

U svrhu kvalitetnijeg prikaza i odgovora na problematiku iz rada provedeno je preliminarno istraživanje putem anketiranja 54 (pedeset četiri) osobe. Podaci ankete su obrađeni u programu Excel, koristeći deskriptivnu i inferencijalnu statistiku, a rezultati su prikazani tekstualno i u tablicama. U tablici 3., prikazan je udio anketiranih u odnosu na spol, iz koje je vidljivo da je od ukupnog broja 21 (dvadeset jedna) ili 38,9% anketirana osoba ženskog spola, dok je njih 33 ili 61% muška osoba.

Tablica 3. Prikaz spola anketiranih

Spol?		
Ženski	21	38,9%
Muški	33	61,1%
Ukupno	54	100%

Izradio: autor prema anketi

Anketa ja sadržavala 9 (devet) osnovnih pitanja koja su se odnosila osim spola anketiranih, podatke o godinama života, obrazovanju, vremenu posjedovanja vozačke dozvole, sudjelovanju u prometnim nesrećama, mišljenju o uzrocima nastanaka istih, utjecaju inovativnih tehnologija na ograničenje brzine.

U radu će se prikazati preliminarni rezultati istraživanja proizašli provedenim analizama u odnosu na utjecaj pojedinih varijabli na sigurnost u cestovnom prometu. U tom smislu za analizu je korišten SPSS (Statistical Package for Social Sciences) program za obradu podataka. Provedena je krostabulacija (tabela ukrštanja/kontingencije), odnosa između pojedinih odabranih varijabli iz ankete.

Tablica 4. Prikaz krostabulacije varijabli spola i sudjelovanja u prometnoj nesreći i svojstvu

Spol?, Jeste li do sada sudjelovali u prometnoj nesreći, ako da u kojem svojstvu?					
Spol?	Jeste li do sada sudjelovali u prometnoj nesreći, ako da u kojem svojstvu?				
	ne	da, kao vozač	da, kao suvozač	da, kao putnik	Ukupno
Žensko	7 (33,3%)	10 (47,6%)	2 (9,5%)	2 (9,5%)	21 (100%)
Muško	8 (24,2%)	24 (72,7%)	0	1 (3,0%)	33 (100%)
Ukupno	15 (27,8%)	34 (63,6%)	2 (3,7%)	3 (5,6%)	54 (100%)

Izradio: autor prema anketi

Iz tablice 4., je vidljivo su anketirane osobe sudjelovale kao vozači u prometnim nesrećama i to u 34 (trideset četiri) slučajima ili 63,6%. Od toga su po spolu muški vozači sudjelovali u 24 (dvadeset četiri) ili 72,7%, dok su žene kao vozači sudjelovale u 10 (deset) ili 47,6%. Prema testu o statističkoj značajnosti (Pearson Chi-Square) dobivena je vrijednost od $p=0,123$ ($p>0,05$) što ukazuje da ne postoji veza između varijabli koje su odabrane i ne postoje statistički značajne razlike između spola i sudjelovanja u prometnim nesrećama.

Tablica 5. Prikaz krostabulacije varijabli spola i mišljenje o uzroku događanja prometne nesreće

Spol?, Koji je po vašem mišljenju bio uzrok događanja prometnih nesreća?								
Spol?	Koji je po vašem mišljenju bio uzrok događanja prometnih nesreća?							
	nepropisna brzina	loši vrem. uvjeti	loši uvj. na cesti	rizično ponašanje	alkohol	distrakcija	agresivna vožnja	kršenje propisa
Žensko	6 (28,6%)	3 (14,3%)	0	3 (14,3%)	1 (4,8%)	1 (4,8%)	1 (4,8%)	6 (28,6%)
Muško	14 (42,4%)	6 (18,2%)	2 (6,1%)	3 (9,1%)	0	0	0	8 (24,2%)
Ukupno	20 (37%)	9 (16,7%)	2 (3,7%)	6 (11,1%)	1 (1,9%)	1 (1,9%)	1 (1,9%)	14 (25,9%)

Izradio: autor prema anketi

Iz tablice 5., je uzrok događanja prometnih nesreća prema prikupljenim podacima nepropisna brzina, koju su anketirani naveli u 20 (dvadeseta) slučajeva ili 37%. Kao drugi uzrok je navedeno kršenje propisa ili 25,9%. Prema testu o statističkoj značajnosti (Pearson Chi-Square) dobivena je vrijednost od $p=0,41$ ($p>0,05$) što ukazuje da ne postoji veza između varijabli koje su odabrane i ne postoje statistički značajne razlike između spola i mišljenja o uzroku prometnih nesreća.

Tablica 6. Prikaz krostabulacije varijabli stručne spreme i upravljanja brzinom većom od dopuštene

Koju stručnu spremu imate? Koliko često s obzirom na postavljene prometne znakove ograničenja brzine, upravljate brzinom većom od dopuštene?					
Koju stručnu spremu imate?	Koliko često s obzirom na postavljene prometne znakove ograničenja brzine, upravljate brzinom većom od dopuštene?				
	često	povremeno	rijetko	nikada	Ukupno
VSS	1 (5%)	10 (50%)	6 (30%)	3 (15%)	20 (100%)
Specijalistički	0	0	2 (100%)	0	2 (100%)
VŠS	1 (12,5%)	1 (12,5%)	6 (75%)	0	8 (100%)
SSS	2 (8,7%)	13 (56,5%)	7 (30,4%)	1 (4,3%)	23 (100%)
osnovna	0	1 (100%)	0	0	1 (100%)
Ukupno	4 (7,4%)	25 (46,3%)	21 (38,9%)	4 (7,4%)	54 (100%)

Izradio: autor prema anketi

Iz tablice 6., je vidljivo da najveći broj ispitanika povremeno vozi brzinom većom od dopuštene koji su postavljen prometnim znakovima i to njih 25 (dvadeset i pet) ili 46,3%, dok je u odnosu na stručnu spremu najviše onih s srednjom stručnom spremom, njih 13 (trinaest) ili 56,5%. Prema testu o statističkoj značajnosti (Pearson Chi-Square) dobivena je vrijednost od $p=0,348$ ($p>0,05$) što ukazuje da ne postoji veza između varijabli koje su odabrane i ne postoje statistički značajne razlike između stručne spreme i vožnje brzinom većom od dopuštene.

Tablica 7. Prikaz krostabulacije varijabli stručne spreme i utjecaja novih tehnologija u automobilima u pomoći ograničenja brzine

Koju stručnu spremu imate? Mogu li nove tehnologije u automobilu pomoći u ograničenju brzine?						
Koju stručnu spremu imate?	Mogu li nove tehnologije u automobilu pomoći u ograničenju brzine?					
	ne mogu	mogu malo	mogu osrednje	mogu puno	mogu u potpunosti	Ukupno
VSS	1 (5%)	2 (10%)	4 (20%)	9 (45%)	4 (20%)	20 (100%)
Specijalistički	0	0	1 (50%)	1 (50%)	0	2 (100%)
VŠS	0	5 (62,5%)	1 (12,5%)	0	2 (25%)	8 (100%)
SSS	2 (8,7%)	6 (26,1%)	6 (26,1%)	4 (17,4%)	5 (21,7%)	23 (100%)
osnovna	0	0	1 (100%)	0	0	1 (100%)
Ukupno	3 (5,6%)	13 (24,1%)	13 (24,1%)	14 (25,9%)	11 (20,4%)	54 (100%)

Izradio: autor prema anketi

Iz tablice 7., je vidljivo da 14 (četnaest) ili 25,9% ispitanika smatra da nove tehnologije u automobilima mogu puno pomoći u ograničenju brzine, dok njih 13 (trinaest) ili 24,1% misle da mogu malo i mogu osrednje pomoći. Da mogu u potpunost smatra njih 11 (jedanaest) ili 20,4%, a ovo istraživanje je u odnosu na prethodna pokazuju najmanje oscilacija u odgovorima. Prema testu o statističkoj značajnosti (Pearson Chi-Square) dobivena je vrijednost od $p=0,275$ ($p>0,05$) što ukazuje da ne postoji veza između varijabli koje su odabrane i ne postoje statistički značajne razlike između stručne spreme i odgovora o utjecaju novih tehnologija u automobilu na poštivanje ograničenja brzine.

4. DEFENZIVNA VOŽNJA KAO PREVENTIVA

Jedno od najčešće postavljenih pitanja je kako suzbiti agresivno ponašanje? Posebno s ističe kod ponašanja u prometnom sustavu prije svega vozača u oblik nemarnog ponašanja. Na ponašanje se općenito teško može utjecati socijalnih i dugih obilježja pojedinaca. Suzbijanje agresije i agresivnih ponašanja može se postići i samopouzdanjem pogotovo kod vozača kao najutjecajnijih čimbenika u prometnom sustavu. Osim postizanja samopouzdanja

kod „savjesnih“ vozača bitno je utjecati i na one vozače i druge sudionike na čija ponašanja je neophodno utjecati drugim oblicima. Posebno kroz razne oblike djelovanja kao što su represivne mjere, obrazovanje, pripreme sudionika za sudjelovanje u prometnom sustavu i drugo kao utjecaj na defanzivnu vožnju i agresivna ponašanja. Defenzivnu vožnju odlikuje smanjenje agresivnih ponašanja zatim uključuje razboritost, predviđanja događaja, preventivna djelovanja, čime se smanjuje rizik od nepredviđenih događaja prije svega prometnih nesreća. Defenzivna vožnja ne dolazi prirodnim putem, ne rađa se talentom. Ona se mora učiti! Kako postupno učiti defenzivnu vožnju?

-Odlučit da želite i budete spremni voziti defenzivno!

-Razvijte savjest o visokom riziku sudjelovanja u prometu!

-Trudite se uočavati bitno u prometu i pravodobno predviđati tuđe pogreške!

-Dobro procijenite i reagirajte točno!

-Izbjegavajte situacije visokog rizika!⁹

Poticanje sudionika prometnog sustava prije svega vozača na defenzivnu vožnju osim represivnih mjera dalo bi većoj sigurnosti cestovnog prometa, te smanjenju broja prometnih nesreća pogotovo onih s smrtnim posljedicama i teško povrijeđenim.

5. ZAKLJUČAK

Još uvijek kazneno djelo obijesne vožnje u cestovnom prometu nema toliko značaja u statističkom smislu. Međutim, agresivna vožnja i drugi oblici neprimjerene i neprihvatljive vožnje značajno utječu na sigurnost cestovnog prometa. Prema preliminarnim istraživanjima najčešći uzrok prometnih nesreća je još uvijek nepropisna brzina na koju još uvijek ima većim dijelom utjecaj vozač i njegovo ponašanje. Drugi uzrok je kršenje propisa što je također individualna karakteristika pojedinca tj. vozača. Provedenom krostabulacijom (tabela ukrštanja/kontingencije) obrađenih varijabli, a dobivenim rezultatima je utvrđeno da ne postoje statistički značajne razlike između istih. U tom smislu provedenim preliminarnim istraživanjem se može zaključiti da ponašanje pojedinca ili grupe nije standardizirano, zbog čega osim empirijskih istraživanja treba pristupiti i heurističkim istraživanjima odnosno problematike. U svrhu preventivnog djelovanja na takve negativne pojave kao što su agresivna ponašanja u prometu osim represivnih mjera može se djelovati poticanjem sudionika na defenzivnu vožnju čime bi se povećala sigurnost istog.

⁹ <https://npscp.hr/vijesti/item/205-temeljni-koncept-defenzivne-voznje> (18.03.2024.)

LITERATURA

1. Amidžić, M., (2010.), Policija i sigurnost, časopis br. 4/10, Zagreb
2. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Agresija> (17.01.2024.)
3. <https://velikirecnik.com/2016/09/06/geneza/> (16.01.2024.)
4. <https://jezikoslovac.com/word/4taz>. (05.02.2024.)
5. Kazneni zakon Republike Hrvatske (NN 144/12), Obijesna vožnja u cestovnom prometu članak 226.
6. <https://hrcak.srce.hr/file/334207> (05.02.2024.)
7. Bilten o sigurnosti cestovnog prometa u Republici Hrvatskoj, MUP RH
8. <https://npsecp.hr/vijesti/item/205-temeljni-koncept-defenzivne-voznje> (18.03.2024.)

ZLOUPOTREBA SIGNALIZACIJE KOJU KORISTE VOZILA SA PRAVOM PRVENSTVA PROLAZA

Sažetak

Vozila policije, hitne pomoći, vatrogasna, kao i druga vozila koja su definisana kao vozila sa pravom prvenstva, imaju određene prioritete u saobraćaju. To im je zakonski omogućeno, jer se navedena vozila koriste za hitne situacije koje zahtijevaju brzu reakciju kako bi se spasili životi, ili predupredila velika opasnost po ljude i materijalna sredstva. Brži dolazak na lice mjesta, makar to bilo i 5-10 minuta, može biti presudan za rezultate intervencije.

U posljednje vrijeme na putevima se susreće nesrazmjeran broj vozila sa pravom prvenstva prolaza u odnosu na ostala vozila. Do te pojave su doveli oni vozači koji ta vozila koriste kao vozila sa pravom prvenstva, kada za to nemaju opravdane potrebe. Tome doprinose i vozila koja koriste razne uređaje koje ne bi smjeli koristiti („treptače“). Kada se tome još doda činjenica da ta vozila ne poštuju zakonske odredbe, bahato i nasilnički se ponašaju u saobraćaju, dovodi do negativne reakcije prema njima od ostalih učesnika u saobraćaju.

Ključne riječi: vozila sa pravom prvenstva prolaza, zloupotreba, signalizacija, nasilje.

ABUSE OF LIGHT SIGNALLING ON PRIORITY VEHICLES

Summary

Police vehicles, ambulances, fire trucks, and other vehicles designated as priority vehicles are granted specific priority rules in traffic. This designation is legally justified as these vehicles are utilized in emergency situations, where swift responses are essential to saving lives, preventing injuries, or minimizing property damage. Arriving at the scene sooner, even by a mere 5 to 10 minutes, can significantly impact the outcome of an intervention.

In recent times, there has been a disproportionate number of priority vehicles in road traffic compared to other types of vehicles. This imbalance is often exacerbated by drivers who misuse their vehicles' priority status without justification. One contributing factor is the misuse of certain devices, such as blinkers, by drivers who are not authorized to do so. This issue is compounded by the frequent disregard for traffic laws by these vehicles, coupled with their drivers' often inconsiderate and aggressive behavior, which fosters animosity among other participants in traffic.

Keywords: priority vehicles, abuse, light signalling, violence.

*Evropski univerzitet „Kallos“ Tuzla, milanko.stancic@gmail.com

*Evropski univerzitet Brčko distrikt, dobric-mladen@yahoo.com

1. Uvod

U Bosni i Hercegovini, a i ostalim evropskim zemljama, vozila sa pravom prvenstva su prvenstveno vozila policije, vatrogasne i hitne pomoći kada daju posebne svjetlosne signale plave boje i zvučne signale promjenjivog intenziteta. Nacionalna zakonodavstva pod ta vozila često ubrajaju i vozila sudske policije, granične policije, policije kazneno-popravnih ustanova, vojne policije, određenih inspekcija, sudskih organa i sl. Definisane organe koji imaju pravo da posjeduju takvo specijalno opremljeno vozilo i da ga u saobraćaju koriste za ostale učesnike u saobraćaju, nije značajno bitan podatak. Postupanje drugih vozača prema vozilu koje ima pravo prvenstva prolaza je isto, bez obzira kojoj službi pripada i ko je vlasnik.

Organi kojima je domaćim zakonodavstvom dozvoljeno korišćenje vozila sa pravom prvenstva mogu nabavljati takva vozila, nabavljati opremu koja je definisana za vozila sa pravom prvenstva, ugrađivati opremu na standardna vozila i koristiti istu. Vozila, kao i oprema koja se ugrađuje, moraju biti sertifikovana, odnosno stručno ugrađena. Takva vozila prolaze proces homologacije prema propisima za tako specijalno opremljeno vozilo.

Vozilo sa pravom prvenstva nije vozilo koje ima ugrađenu opremu da daje predviđene svjetlosne i zvučne znakove, već kada te znakove koristi u saobraćaju. Značajno je napomenuti da se ti uređaji koriste samo kada je velika potreba hitnosti postupanja. U nekim zakonodavstvima se opravdanost korištenja statusa „vozila sa pravom prvenstva prolaza“ definiše pored hitnosti u postupanja i bezbjedonosnim razlozima.

U domaćem zakonodavstvu, a i u inostranstvu, se spominje praćenje kolone vozila (najčešće vojna kolona i vojna policija), vangabaritna vozila i slično. To obavljaju vozila policije sa upaljenim rotacionim svjetlom i u saobraćaju ne učestvuju kao vozila sa pravom prvenstva prolaza.

2. Zakonski okvir za vozila sa pravom prvenstva prolaza

Zakonska regulativa za vozila sa pravom prvenstva prolaza podijeljena je u više segmenata. Najvažniji segment za ostale učesnike u saobraćaju su određena prava ovih vozila kao učesnika u saobraćaju u odnosu na ostale učesnike u saobraćaju. Manji predmet interesovanja, a i manje poznavanje propisa je u oblasti: ko ima pravo na korištenje signalizacije koju daju vozila sa pravom prvenstva prolaza i u kojim okolnostima, zatim sertifikovanje opreme i homologacija vozila sa ugrađenom opremom.

Kod većine vozača prisutna je percepcija da su vozila sa pravom prvenstva prolaza samo vozila policije, hitne pomoći i vatrogasaca, međutim, prema propisima to su sva vozila, bez obzira na izgled i vlasništvo, koja imaju postavljene uređaje za davanje određenih svjetlosnih i zvučnih signala, kada te signale koriste.

Parcijalna ugradnja (samo svjetlosnih uređaja), ili samo njihovo korištenje, nije u skladu sa pozitivnim pravnim normama. Zakonom je zabranjena ugradnja i korištenje uređaja koja daju posebne zvučne signale na vozila na koja zakonom nije predviđeno i za kršenje tih propisa predviđena je odgovarajuća sankcija. Prema trenutnim propisima zapriječena kazna je 100 KM, ista kao i nevezivanje pojasa! Međutim, zakonom je predviđeno da se zajedno koriste zvučni i svjetlosni signali, ali za parcijalno korištenje (najčešće svjetlosnih), nije zapriječena kazna. To je jedan od uzroka što se takve pojave veoma često, češće nego pravilno korištenje vozila sa pravom prvenstva prolaza, susreće na putevima.

Tipični predstavnici vozila sa pravom prvenstva prikazani u saobraćaju predstavljeni su na slici 1.

Slika 1. Vozila sa pravom prvenstva prolaza. Izvor: autor.

2.1. Vozila sa pravom prvenstva prolaza kao učesnici u saobraćaju

U zakonodavstvu Bosne i Hercegovine posebna pravila za vozila sa pravom prvenstva prolaza definisana su u Zakonu o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima Bosne i Hercegovine¹[1].

U navedenom zakonu definisano je po čemu se ta vozila razlikuju od ostalih učesnika u saobraćaju i to je:

- prvenstvo prolaza na raskrsnici gdje je saobraćaj regulisan saobraćajnim znakom (za njih ne važi pravilo važnosti puteva),
- za njih ne važi pravilo desne strane,
- na njih se ne odnosi ograničenje brzine,
- mogu preticati i obilaziti kolonu vozila,
- mogu presijecati kolonu pješaka.

Sve navedeno mogu koristiti uslovno - ako ne ometaju druge učesnike u saobraćaju.

U 2017. godini, pod pritiskom javnosti i povećanjem broja vozila pod pratnjom, donesene su izmjene Zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja².

U navedenim izmjenama zakona vozila sa pravom prvenstva prolaza razdvojena su u dvije grupe. Jedna je grupa vozila hitne pomoći i vatrogasaca, kojima je data prednost u odnosu na vozila pod pratnjom, a vozila policije su ostala sa predhodno definisanim odnosom prema vozilima pod pratnjom. Ovo rješenje je jedino poznato u BiH! Pošto odnos vozila sa pravom prvenstva, u odnosu sa vozila pod pratnjom, nije predmet ovog rada, ta problematika se neće dodatno obrađivati.

Navedeno je po čemu se vozila sa pravom prvenstva razlikuju od ostalih učesnika u saobraćaju, međutim, nerijetko se može vidjeti nepoštovanje propisa od strane vozača ovih vozila. Zakon im ne daje pravo da :

- prolaze kroz crveno svjetlo gdje je saobraćaj regulisan svjetlosnim uređajima,
- pretiču gdje to nije dozvoljeno i drugim vozilima,

¹ ("Sl. glasnik BiH", br. 6/2006, 75/2006 - ispr, 44/2007, 84/2009, 48/2010, 48/2010 - dr. zakon, 18/2013, 8/2017, 89/2017, 9/2018, 46/2023 i 88/2023) [1].

² Zakon o izmjenama i dopunama zakona o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini „(Službeni glasnik BiH“, br. 89/2017)

- voze znatno brže od dozvoljene brzine na tom dijelu puta i time ugrožavaju ostale učesnike u saobraćaju,
- vrše skretanje u raskrsnici iz saobraćajne trake koja nije namijenjena za skretanje u tom smjeru,
- zaustavljaju se i parkiraju gdje to nije dozvoljeno,
- ne vežu sigurnosne pojaseve,

- vozač koristi mobilni telefon itd.

2.2. Homologacija vozila sa pravom prvenstva prolaza

Da bi se vozilo moglo registrovati u BiH potrebno je da ispuni određene odredbe Pravilnika o registraciji vozila³[2]. U članu 8. Pravilnika, kao jedan od uslova za registraciju navodi se dokaz o homologaciji vozila. Homologacija se definiše kao postupak utvrđivanja usklađenosti vozila, dijelova, uređaja i opreme sa „Pravilnikom o homologaciji vozila“⁴[3] i previđenim tehničkim specifikacijama. Sva vozila su razvrstana u određene kategorije i grupe. Kada se za neko vozilo odredi kategorija i grupa onda se utvrđuje da li ta vozila ispunjavaju uslove predviđene za njih. U Tabeli [1] dat je pregled razvrstavanja putničkih automobila prema grupama.

Vozila kategorije M se dijele u tri grupe:

Kategorija	Naziv kategorije	Opšti kriteriji za razvrstavanje
M1	Putnički automobil	vozila namijenjena za prevoz putnika koja, osim sjedišta vozača, imaju najviše osam sjedišta.
M2	Autobus	vozila namijenjena za prevoz putnika koja, osim sjedišta vozača, imaju više od osam sjedišta i čija najveća dozvoljena masa nije veća od 5 tona.
M3	Autobus	vozila namijenjena za prevoz putnika koja, osim sjedišta vozača, imaju više od osam sjedišta i čija je najveća dozvoljena masa veća od 5 tona.

Tabela [1]. Razvrstavanje vozila kategorije M.

Vozila policije, vatrogasaca i hitne pomoći spadaju u „Vozila specijalne namjene“. U toj kategoriji jedino je definisano vozilo hitne pomoći sa kodnom oznakom „SC“, dok se vozila policije i vatrogasaca svrstavaju u red „Specijalna vozila-ostala“. Ovo je iz razloga što ove dvije službe koriste dosta različitih i specifičnih vozila koje je teško svrstati u neke grupe. Iz razloga što ova vozila nisu jasno razvrstana, u postupku provjere homologacijske usklađenosti, organizacije određene za obavljanje administrativnih poslova, tehnički servis i laboratorija za specijalistička ispitivanja, imaju veći posao i odgovornost da izvrše posao certifikovanja ovih vozila. Pri postupku homologacija vozila sa pravom prvenstva, radi različitih oblasti primjene, često nedefinisanih karakteristika, mogla bi se podijeliti u sledeće grupe:

³ Pravilnik o registraciji vozila („Službeni glasnik BiH“, br. 53/2022)[2].

⁴ Pravilnik o homologaciji vozila, („Službeni glasnik BiH“ br. 83/20, 8/22), definiše pojam: **„Certifikat o usklađenosti dijela, uređaja i opreme“** je dokument koji, u slučaju homologacije tipa pneumatika, dijela, uređaja ili opreme vozila, dokazuje da je pneumatik, dio, uređaj ili oprema vozila pri njegovom pregledu u skladu sa odredbama ovog pravilnika i tehničkim[3].

- a) Vozila su već u Evropi certifikovana pa se i kod nas ta dokumentacija priznaje. Primjer- vozilo hitne pomoći koje je u Pravilniku⁵[4], razvrstano kao u tabeli [2].

Vozila specijalne namjene se razvrstavaju u:

Naziv specijalnog vozila	Kodna oznaka specijalnog vozila	Definicija specijalnog vozila
Motorno vozilo za stanovanje	SA	Vozilo kategorije M s prostorom za stanovanje koje sadrži najmanje sljedeću opremu: (a) sto i sjedišta; (b) opremu prilagođenu za spavanje koja može biti izvedena korišćenjem sjedišta; (c) kuhinjsku opremu; (d) opremu za smještaj prtljaga. Ova oprema mora biti čvrsto pričvršćena u prostoru za stanovanje. Međutim, sto može biti izveden tako da je jednostavno uklonjiv.
Blindirano vozilo	SB	Vozilo namijenjeno zaštiti putnika i/ili tereta koji se prevoze, opremljeno oplatom neprobojnom za metke.
Vozilo hitne pomoći	SC	Vozilo kategorije M, namijenjeno za prevoz bolesnih ili povrijeđenih osoba i koje je posebno opremljeno za tu namjenu.
Ostala vozila posebne namjene	SG	Vozilo posebne namjene koje nije obuhvaćeno niti jednom definicijom iz ovog odjeljka.

Tabela [2], Izvod iz tabele „Vozila specijalne namjene“

- b) Vozila za koje postoji homologacija kao vozila za široku upotrebu, kao putnički automobil, kombi vozilo i sl., a ista se prepravljaju u vozila specijalne namjene. Vozilo za specijalne namjene se definiše kao :“ vozila kategorija M, N ili O za izvođenje

posebnih funkcija sa posebno uređenom karoserijom i/ili snabdjeveno uređajima i opremom za izvođenje tih posebnih funkcija“. Primjer prepravke je teretni prostor putničkog pick-up vozila - prepravlja se u prostor za prevoz lica lišenih slobode. Tehnički zahtjevi za ove prepravke su nedovoljno definisani, što se vidi i iz same podjele, jer su definisani u grupu: Specijalna vozila; naziv specijalnog vozila: ostala vozila posebne namjene.

Da bi prepravljeno vozilo imalo status vozila sa pravom prvenstva prolaza, potrebno je još dograditi opremu za ta vozila-uređaje, koji daju posebne svjetlosne i zvučne signale. Po završetku prepravki i dogradnje vozilo se pregleda i dobija „certifikat o usklađenosti dijela, uređaja i opreme“, čime se dokazuje da su uređaji i oprema vozila pri njegovom pregledu u skladu sa odredbama Pravilnika o homologaciji vozila, te da se bez smetnji može staviti u upotrebu, bez dodatne provjere usklađenosti.

- c) Vozila široke upotrebe koja već od proizvođača imaju „Certifikat o usklađenosti“⁶ i kao

⁵ Pravilnik o dimenzijama, ukupnoj masi i osovinskom opterećenju vozila, o uređajima i opremi koju moraju da imaju vozila i o osnovnim uslovima koje moraju da ispunjavaju uređaji i oprema u saobraćaju na putevima [4], (Službeni glasnik BiH, broj 23/07, 54/07, 101/12, 26/19 i 83/20). U Prilog br.1. Klasifikacija vozila, termini i definicije. Ova klasifikacija vozila sadrži odredbe koje su u skladu sa aktima Evropske komisije Ujedinjenih nacija za Evropu (UNECE)

⁶ Certificate of Conformity - CoC dokument

takva uz ugradnju posebnih zvučnih i svjetlosnih uređaja koriste kao vozila sa pravom prvenstva prolaza. To su najčešće putnički automobili koje koristi policija, vatrogasne cisterne i sl. Ta su vozila vidno obilježena natpisima kome pripadaju, zaštitnim bojama

i drugim obilježjima. Za njih je potrebna samo certificirana oprema koja se postavlja i stručna ugradnja da bi dobili potreban certifikat.

- d) Posljednju grupu bi činila vozila koja nisu vidno obilježena kao neka od vozila službi koja imaju pravo prvenstva prolaza, ali ta vozila posjeduju instaliranu certificiranu opremu za davanje posebnih zvučnih i svjetlosnih signala. Razlika od predhodne grupe je u tome što ta vozila bez bilo kakvih obilježja učestvuju u saobraćaju i ne razlikuju se od ostalih vozila. Ovo se provodi najčešće kod policijskih organa, da bi se prikrilo identitet vozila. Kada je potrebno da takvo vozilo „postane“ vozilo sa pravom prvenstva prolaza tek tada se na krov postavlja (najčešće pomoću magnetnog držača) svjetlosni uređaj, a zvučni uređaj je već instaliran na mjestu gdje nije vidljiv, pa se ti uređaji stavljaju u funkciju.

3. Signalizacija vozila sa pravom prvenstva

U zakonodavstvu su vozila sa pravom prvenstva prolaza definisana isključivo kao vozila koja daju posebne svjetlosne i zvučne znakove. Bitno je naglasiti da daju i zvučne i svjetlosne znakove. Znači, kumulativno moraju biti ispunjena oba uslova da bi takvo vozilo imalo poziciju predviđenu zakonskim propisima. Korištenje samo jednog obilježja, najčešće svjetlosnog, ne izdvaja to vozilo od ostalih učesnika po pitanju poštovanja saobraćajnih pravila.

3.1. Uređaji za svjetlosnu signalizaciju

a) Međunarodna zakonska regulativa

Uredba ECE R65⁷ evropska je norma koja potvrđuje kontrolisanu i provjerenu svjetlosnu signalizaciju za vozila sa pravom prvenstva prolaza. Ova Uredba, koju su objavili i primjenjuju Ujedinjeni narodi, odnosi se na sve elemente svjetlosne signalizacije za vozila kao što su rotaciona i trepteća svjetla, te njihovo pravilno i efikasno postavljanje prema Pravilniku⁵ na vozila na kojima je to propisima dozvoljeno.

Ovaj propis služi za potvrđivanje usklađenosti proizvoda za svjetlosnu signalizaciju za vozila koja ih koriste, sa predviđenim naučnim mjernim testovima.

Ispitivanja koja se provode za ovu svjetlosnu signalizaciju da bi se osigurala usaglašenost sa evropskim propisima su:

- usklađenost minimalne i najveće svjetlosne snage (mjereno u kandelama),
- dobra raspodjela svjetlosti snopa za homogenu i usklađenu difuziju svjetlosti,
- sistem pričvršćivanja rotacionih i treptećih svjetala na njihove nosače, kao i kvalitetna i efikasna veza nosača i vozila.

Svjetlosni uređaji sa odobrenjem ECR R65 podijeljeni su u dvije klase i dvije zasebne kategorije:

- klase 1 i 2,

⁷ Jedinstvene odredbe u vezi odobrenja specijalnih lampi na vozilima na motorni pogon i njihovim prikolicama, dostupno na [https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html?locale=hr_\[5\]](https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html?locale=hr_[5]) (Službena internet stranica Evropske unije)

- kategorije A i B,
- grupe X,T i HT.

Svjetiljke odobrene klase 1 ECE E65 su svjetlosna oprema od jednog nivoa jačine svjetlosti. Ova odobrena svjetla klase 1 koriste vozila za signale opasnosti, ili upozorenja i mogu se koristiti u privatnim, ili službenim vozilima, bez zakonskog odobrenja.

Svjetiljke ECE R65 klase 2 imaju veću jačinu svjetlosti i dva nivoa jačine svjetlosti koje se mogu kontrolisati, kao što su dnevni i noćni način rada. Svjetla odobrena ECE R65 klase 2 namijenjena su za vozila sa pravom prvenstva prolaza (policija, hitna pomoć, vatrogasci i druga vozila kojima je to zakonima dozvoljeno).

Svjetiljke kategorije A namijenjene su prvenstveno vozilima sa pravom prvenstva prolaza (policija, hitna pomoć, vatrogasci).

Svjetiljke kategorije B, prema ECE 65 pored tipičnih vozila sa pravom prvenstva iz kategorije A, mogu koristiti i drugi organi kojima je to zakonom dozvoljeno (pravosudni organi, granična služba, veterinarske službe i sl.).

Osim što su svjetlosni uređaji klasifikovani u klase 1 i 2, kategorizovane u A i B, još su dodatno podijeljene u tri grupe prema raspršavanju snopa svjetlosti:

-u grupu X razvrstavaju se svjetlosni uređaji koja emituju svjetlost pod uglom približno 80°-grupa usmjerenih svjetala sa direktnom prodornom svjetlošću, šema raspodjele svjetlosti prema tački 7.3.1.Amandmana 64, Regulative br. 65⁸, predstavljeno u tabeli [3]

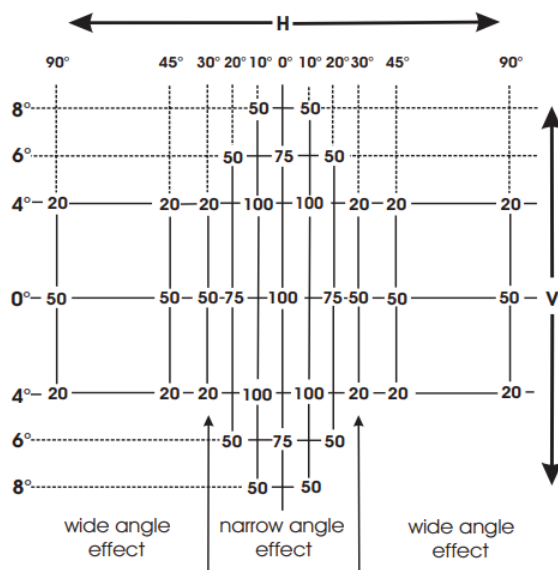

Tabla [3] . Standardne distribucije svjetlosti za specijalnu lampu kategorije X.

⁸ Pravilnik br. 48 Privredna komisija Ujedinjenih naroda za Evropu (UNECE)-Jedinstvene odredbe o homologaciji vozila s obzirom na ugradnju uređaja za osvjtljavanje i svjetlosnu signalizaciju. Dostupno na [5]

-u grupu T se razvrstavaju svjetlosni uređaji koji daju sličnu svjetlost kao rotirajuća svjetla, ova grupa emituje snop svjetlosti od 360°, osvjtljavaju cijelo područje i vozilo koje je sa njim opremljeno,

-u grupu HT razvrstavaju se svjetlosni uređaji koji emituju svjetlost pod uglom od 135°, koji se često koriste za signalizaciju na zadnjem dijelu vozila, da bi se učesnicima iza dalo do znanja na prisutnost označenog vozila.

Da bi se svjetiljke stavile u promet i upotrebu potrebno je da pored ispunjavanja ECE 65 normi, ispunjavaju i standarde elektromagnetske kompatibilnosti EMC R10⁹, čime se

potvrđuje da je osigurana zaštita od elektromagnetskih valova, koji mogu ometati vozilo u kojem su ugrađena, ili druga vozila u blizini.

b) Domaća zakonska regulativa

U „Odluci o najnižim tehničkim zahtjevima za novoproduzvana i korištena vozila pri homologaciji pojedinačnog vozila, te za dijelove, uređaje i opremu vozila pri homologaciji tipa“¹⁰[7] definiše se: „Prihvataju se i homologacijska odobrenja (saopštenja o homologaciji) dodijeljena od nadležnih organa prema odgovarajućim EU direktivama (pravilnicima), u skladu sa izmjenama i dopunama navedenim u koloni "EU direktiva (pravilnik) - izmjena/dopuna" tabele u Prilogu 4. ove odluke, ili kasnijim“. U navedenom Prilogu se za novoproduzvana i korištena vozila klase L,M,N i O poziva na UNECE Pravilnik 65 (posebna upozoravajuća svjetla).

Pravilnik⁴ u članu 40. definiše kroz dvije odredbe svjetla koju koriste vozila sa pravom prvenstva i to:

„(1) Rotaciona i/ili treptava svjetla na vozilima mogu biti izvedena tako da daju svjetlost plave, ili žuto-naranžaste boje. Rotacijska i/ili treptava svjetla moraju biti postavljena na najviše mjesto na vozilu i biti vidljiva sa svih strana, ili može biti postavljeno više rotacijskih i/ili treptavih svjetala raspoređenih tako da se s bilo koje strane vozila vidi najmanje jedno svjetlo.

(2) Plavo rotaciono i/ili treptavo svjetlo, ili svjetla, mogu biti postavljena na vozilima s pravom prvenstva prolaza određenim Zakonom o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima u Bosni i Hercegovini.“

Iz Pravilnika br. 65. i 48. kao i domaće zakonske regulative, jasno se definiše:

- svjetlosni uređaji moraju biti postavljeni na najvišoj tački vozila,
- svjetlost se mora širiti na sve strane od vozila koje daje svjetlosnu signalizaciju,
- svjetlosni uređaji moraju odgovarati prema Pravilniku br.65. i biti ugrađeni prema Pravilniku br. 48.

-

3.2. Uređaji za zvučnu signalizaciju

Uređaji za zvučnu signalizaciju-sirene, su mnogo manje definisani i u evropskoj, a i u domaćoj zakonskoj regulativi. Privredna komisija Ujedinjenih naroda za Evropu (UN/ECE)

⁹ Dostupno na: <https://unece.org/fileadmin/DAM/trans/main/wp29/wp29regs/2011/r065r2e.pdf> [6]

¹⁰ Dostupno: „Službeni nglasnik BiH“, broj 23/19

donijela je Pravilnik br. 28¹¹ „Jedinstvene odredbe o homologaciji uređaja za zvučna upozorenja na motornim vozilima i njihov odnos prema tim zvučnim signalima“[5] . Pravilnik definiše koje

uslove sirene treba da ispunjavaju kao npr. jačina zvuka u rasponu 95 do 118 dB, da daju jednoličan ton, frekvenciju 1800 do 3550 Hz i dr. Ovdje se ne definišu promjenjivi tonovi, što je predviđeno za vozila sa pravom prvenstva. Pravilnik⁴ u članu 50. definiše da u vozila sa pravom prvenstva prolaza : „može biti ugrađen i izveden i poseban uređaj za davanje znakova od niza izmjenično proizvedenog zvuka dviju različitih frekvencija.“ Pošto se nigdje posebno ne definiše jačina svuka tih signala podrazumijeva se da je ista kao i za ostale učesnike u saobraćaju.

3.3. Međusobna uslovljenost zvučnih i svjetlosnih uređaja na vozilima sa pravom prvenstva prolaza

Zakonom¹ u članu 126. se decidno navodi da su vozila sa pravom prvenstva :“ kada posebnim uređajima daju svjetlosne i zvučne znakove“. Tako je regulisano i u ostalim evropskim zemljama.

U članu 50. Pravilnika⁴ materijalizovana je zakonska odredba, pa se nalaže da uređaj za davanje zvučnog signala mora biti konstruisan tako da se njegovim uključivanjem istovremeno uključuje rotaciona, ili treptava svjetla na vozilima sa pravom prvenstva.

U praksi to znači: na vozilu, nad kojim je izvršena homologacija, ne bi trebala biti mogućnost da se zvučni signal sam uključi, bez uključjenja svjetlosnih signala. Da li to znači da se i svjetlosni signal ne bi trebao moći uključiti bez uključjenja zvučnog signala, ostaje nejasno!

Često su konzole na krovu automobila kompaktne - Slika 2, i sastoje se od uređaja za davanje svjetlosnih zakova i uređaja za davanje zvučnih signala, koji nisu klasične

Slika 2. Kompaktna krovna konzola sa komunikatorom. Izvor: autor.

sirene već su zvučnici kojima se komanduje iz kabine. Iz kabine vozila moguće je pomoću ručnog komunikatora upravljati posebnom svjetlosnom signalizacijom, izborom intenziteta svjetlosti (noćni-dnevni režim), usmjeriti signalizaciju i dr., zvučnu signalizaciju podešavati po tipu zvukova (svi promjenjivog intenziteta) i davati govorna uputstva ostalim učesnicima u saobraćaju.

¹¹ Pravilnik UN ECE br. 28/00 EU: 70/388/EECx, (EC) br. 661/2009, Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=ECE+65&lang=hr&type=quick&qid=1710763816198> [8]

4 .Zloupotrebe vozila sa pravom prvenstva prolaza i signalizacije predviđene za njih

Kao učesnici u saobraćaju skoro svakodnevno možemo uočiti prekršaje vozila sa pravom prvenstva prolaza. Te se nezakonitosti mogu svrstati u sledeće grupe:

- a) Vozila sa pravom prvenstva prolaza, koristeći predviđene zvučne i svetlosne uređaje, kao učesnici u saobraćaju, krše saobraćajne propise na način da „uzrupiraju“ prava koja im ne pripadaju po zakonskoj regulativi. Najčešće su to prekršaji: preticanje na mjestima gdje je zabranjeno, nevezivanje pojasa, zaustavljanje i parkiranje na zabranjenom mjestu, korištenje mobilnog telefona od strane vozača u vožnji, i pa sve do prolaska kroz crveno svjetlo na raskrsicama gdje je saobraćaj regulisan svjetlosnim uređajima.
- b) Vozila koja imaju potrebnu opremu, postavljenu na predviđeno mjesto, ali je ne koriste pravilno. To se prvenstveno odnosi na vozila policije i hitne službe koji učestvuju u saobraćaju samo sa upaljenim rotacionim/treptućim svjetlom. Da li je takvo vozilo „vozilo sa pravom prvenstva prolaza“? Prema zakonskoj regulativi nisu! Međutim, često vidimo ovakve učesnike u saobraćaju koji se ponašaju kao da su vozila sa pravom prvenstva prolaza. Ovakva vozila su opasnost za ostale učesnike u saobraćaju, posebno danju, jer se samo svetlosni signal veoma teško uočava. Još je veći problem što se ovako „poluobilježeno“ vozilo počne ponašati (kršiti saobraćajne propise), kao što je navedeno u prethodnom stavu .
- c) Vozila koja vanjskim izgledom ne izgledaju kao vozilo policije, hitne pomoći, vatrogasaca. Nemaju poznata obilježja: boje, natpisa službe, na krovu svetlosne signalne uređaje, ali imaju uključene tkz. „treptaće“ postavljene iza maske vozila, ili u unutrašnjost vozila iza vjetrobranskog stakla naprijed, slika 3, a često i nazad.

Slika 3. Treptaći postavljeni iza vjetrobranskog stakla. Izvor: autor.

Zvučne signale ne koriste. Ova vozila se veoma teško uočavaju, posebno danju. Pošto se radi o „treptaćima“ sa usko usmjerenom svjetlošću, koji se još nalaze iza maske, ili vjetrobranskog stakla, bočno uočavanje je apsolutno isključeno. Za ova vozila manji je problem što krše odredbe zakona prema kojem je zabranjeno na vozila (koja nisu nabrojana kao vozila sa pravom prvenstva prolaza) ugrađivati uređaje koji daju posebne svetlosne i

zvučne signale. Veći problem predstavlja što se ovakva vozila ponašaju u saobraćaju kao da su vozila sa pravom prvenstva prolaza, dajući sebi prava veća nego što i tim vozilima pripada, najčešće prekoračenjem brzine, ugrožavajući druge učesnike u saobraćaju i preticanjem na nedozvoljenom mjestu.

4. Zaključak

Navedene pojave kršenja propisa su svakodnevne, što je dovelo do toga da velika većina vozača smatra da je takvo ponašanje normalno (po zakonu). Uprkos propisima, vozila sa pravom prvenstva voze neopravdano brzo, pretiču kolonu preko pune linije, guraju druge učesnike sa kolovoza, prolaze kroz crveno svjetlo na semaforu i to tako što najčešće ne koriste komplet predviđenu signalizaciju. Upotreba obilježja vozila sa pravom prvenstva od vozila koja na to imaju pravo, ali kada za to nema opravdanosti (npr. povratak vozila hitne pomoći u bazu poslije odvoženja pacijenta u bolnicu), dovela je do činjenice da se takva vozila često sreću na putu (uz to vozeći agresivno i kršeći propise), što dovodi do loše reakcije drugih učesnika u saobraćaju. Rezultat toga je da se drugi vozači ne ponašaju prema tim vozilima kako je predviđeno zakonom.

Rješenje ovih negativnih pojava je teško iz sledećih razloga: kontrolu saobraćaja vrši policija koja bi i sama sebe trebala kontrolisati, policija bi trebala na putu zaustavljati vozila hitne pomoći, ili vatrogasaca, da utvrde da li opravdano koriste zvučne i svjetlosne uređaje, te da zaustavljaju sva vozila koja koriste samo svjetlosne signale (bez zvučnih), ili „treptače“. Nije realno očekivati da jedan policijski službenik, ili patrola, to provede u skladu sa Zakonom.

Problem bi se mogao riješiti sistemski:

- napraviti bazu podataka svih vozila u BiH koja su registrovana i imaju predviđenu opremu i homologaciju kao vozila sa pravom prvenstva prolaza,
- promijeniti zakonsku regulativu tako da vozila sa pravom prvenstva mogu voziti brže od ograničenja na tom dijelu puta, do 50km/h van naselja i do 30km/h u naselju,
- u jednom centru za kontrolu saobraćaja, na osnovu već postavljenih video nadzora na putevima, kontrolisati ponašanje vozila sa pravom prvenstva i njihovo kršenje saobraćajnih propisa,
- u ZOBS BiH, kao što je u Republici Srpskoj i Republici Srbiji, uvesti pojam „nasilnička vožnja“ kao najteži prekršaj u saobraćaju i u isti uvrstiti: korišćenje vozila sa pravom prvenstva prolaza samo sa upaljenim svjetlosnom signalizacijom, (osim dok se vozilo ne kreće i vozila koja prate kolone), ugrađivati i koristiti opremu predviđenu za vozila sa pravom prvenstva na vozilima koja nemaju na to pravo, učestvovati u saobraćaju kao vozilo sa pravom prvenstva prolaza kada za to nema opravdanog razloga,
- zakonom uvesti obavezu vođenja evidencije za vozila sa pravom prvenstva prolaza kada su tako korištena, uz naznaku dionice puta i razloga upotrebe.

Ovim mjerama bi se smanjilo prisustvo nasilnika u saobraćaju, povećala se bezbjednost svih učesnika u saobraćaju, a vozilima sa pravom prvenstva, kada im je hitnost djelovanja stvarno potrebna, bi se od strane drugih učesnika omogućeno prvenstvo prolaza predviđena zakonom, a sigurno i više od toga.

Literatura

- [1] Zakonu o osnovama bezbjednosti saobraćaja na putevima Bosne i Hercegovine, ("Sl. glasnik BiH", br. 6/2006, 75/2006 - ispr, 44/2007, 84/2009, 48/2010, 48/2010 - dr. zakon, 18/2013, 8/2017, 89/2017, 9/2018, 46/2023 i 88/2023),
- [2] Pravilnik o registraciji vozila, („Službeni glasnik BiH“, br. 53/22),
- [3] Pravilnik o homologaciji vozila, („Službeni glasnik BiH“ br. 83/20, 8/22),
- [4], Pravilniku o dimenzijama, ukupnoj masi i osovinskom opterećenju vozila, o uređajima i opremi koju moraju da imaju vozila i o osnovnim uslovima koje moraju da ispunjavaju uređaji i oprema u saobraćaju na putevima („Službeni glasnik BiH“, broj 23/07, 54/07, 101/12, 26/19 i 83/20),
- [5] Pravilnik br. 48 dostupan na: <https://eur-lex.europa.eu/oj/direct-access.html?locale=hr>
- [6] Pravilnik EMCR10 dostupno na: <https://unece.org/fileadmin/DAM/trans/main/wp29/wp29regs/2011/r065r2e.pdf>
- [7] Odluci o najnižim tehničkim zahtjevima za novoproduzvedena i korištena vozila pri homologaciji pojedinačnog vozila, te za dijelove, uređaje i opremu vozila pri homologaciji tipa, („Službeni nglasnik BiH“, broj 23/19),
- [8] Pravilnik br. 28, dostupan na: <https://eurlex.europa.eu/search.html?scope=EURLEX&text=ECE+65&lang=hr&type=quick&qid=1710763816198>

BESPILOTNI LET MOBINGA: ANALIZA UTICAJA DIGITALNE KOMUNIKACIJE NA RADNU ATMOSFERU

Sažetak

Digitalna komunikacija omogućava zaposlenima da komuniciraju i saraduju bez obzira na njihovu fizičku lokaciju. Ova fleksibilnost može doprineti boljoj ravnoteži između posla i privatnog života i potencijalno smanjiti konflikte na poslu. Ipak, digitalna komunikacija ima i pozitivne i negativne uticaje na odnose i konflikte na radnom mestu. Alati za digitalnu komunikaciju kao što su e-pošta, trenutne poruke i video konferencije omogućavaju brzu i praktičnu komunikaciju, podstičući veću povezanost među članovima tima. Ovo može poboljšati saradnju, kao i deljenje informacija i pomoći u izgradnji odnosa na različitim geografskim udaljenostima. Sa druge strane, digitalna komunikacija može dovesti do pogrešnog tumačenja poruka zbog odsustva neverbalnih znakova kao što su izrazi lica i ton glasa. Ovo potencijalno može dovesti do nesporazuma, sukoba ili zategnutih odnosa ako poruke nisu pažljivo osmišljene i protumačene. Preterano oslanjanje na digitalnu komunikaciju može da umanjuje interakcije licem u lice i lične veze, što dovodi do bezličnijeg radnog okruženja. Digitalna promena i transformacija, utičući na ekonomski i društveni kontekst, utabali su put za pojavu brojnih novih pojava i obrazaca ponašanja. Jedan od ovih fenomena je digitalni mobing, koji je ozbiljna vrsta digitalnog nasilja koje šteti pojedincu i čini tamnu stranu digitalizacije. U ovom radu, autori će najpre objasniti fenomen digitalnog mobinga, njegove vrste i efekte na pojedince. Zatim će izložiti primere digitalnog mobinga iz prakse kroz aspekte zdravstvenih radnika i profesionalnih vozača u drumskom saobraćaju, njegove vrste, nivo i sugestije za njegovu prevenciju primenom različitih strategija.

Ključne reči: digitalna komunikacija, mobing, zdravstveni radnici, profesionalni vozači, prevencija

¹ Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment, Novi Sad, Srbija

² Evropski univerzitet „Kallós“, Medicinski fakultet, Tuzla, Bosna i Hercegovina

Violeta Lukić Vujadinović³
Jovana Radovanović⁴

UNMANNED FLIGHT OF MOBBING: ANALYSIS OF THE IMPACT OF DIGITAL COMMUNICATION ON WORK ATMOSPHERE

Summary

Digital communication enables employees to communicate and collaborate regardless of their physical location. This flexibility can contribute to a better work-life balance and potentially reduce conflicts in the workplace. However, digital communication has both positive and negative impacts on relationships and conflicts at work. Digital communication tools such as email, instant messaging, and video conferences allow for quick and convenient communication, fostering greater connectivity among team members. This can improve collaboration, information sharing, and help build relationships across different geographical distances. On the other hand, digital communication can lead to misinterpretation of messages due to the absence of non-verbal cues such as facial expressions and tone of voice. This potential misunderstanding can lead to conflicts or strained relationships if messages are not carefully crafted and interpreted. Overreliance on digital communication can diminish face-to-face interactions and personal connections, leading to a more impersonal work environment. Digital change and transformation, influencing the economic and social context, have paved the way for the emergence of numerous new phenomena and behavior patterns. One such phenomenon is digital bullying, a serious form of digital violence that harms individuals and represents the dark side of digitization. In this paper, the authors will first explain the phenomenon of digital bullying, its types, and its effects on individuals. They will then present examples of digital bullying in practice, focusing on aspects related to healthcare workers and professional drivers in road traffic. The paper will explore its types, levels, and suggestions for prevention through the application of various strategies.

Keywords: digital communication, bullying, healthcare workers, professional drivers, prevention

³ Faculty of Economics and Engineering Management, Novi Sad, Serbia

⁴ European University "Kallos," Medical Faculty, Tuzla, Bosnia and Herzegovina

1. DIGITALNI MOBING: DEFINICIJA, VRSTE I UTICAJ NA RADNU ATMOSFERU

Digitalni mobing predstavlja oblik nasilnog ponašanja koje se javlja posredstvom elektronskih komunikacionih kanala, kao što su e-pošta, društvene mreže, SMS poruke ili različite aplikacije za instant poruke. Ovaj oblik mobinga karakteriše kontinuirano slanje uvredljivih, pretećih ili degradirajućih poruka pojedincima ili grupama, s ciljem narušavanja njihovog psihičkog ili emocionalnog integriteta i blagostanja (1).

Vrste digitalnog mobinga variraju od direktnih napada poput vređanja, pretnji i širenja lažnih informacija, do indirektnih oblika kao što su ignorisanje, isključivanje ili propagiranje glasina. Osim toga, digitalni mobing može se manifestovati kroz sarkazam, uvredljive komentare, ili čak lažne optužbe putem elektronskih medija.

Prema istraživanjima, više od 50% zaposlenih izveštava da su bili izloženi nekom obliku digitalnog mobinga tokom karijere (2). Takođe, prema podacima Američke asocijacije za psihologiju, čak 75% radnika smatra da je digitalni mobing postao sveprisutan problem u modernom društvu i radnom okruženju. Uticaj digitalnog mobinga na radnu atmosferu može biti izuzetno štetan. Kolektivna anksioznost, stres, smanjenje produktivnosti i narušavanje međuljudskih odnosa samo su neki od efekata koje digitalni mobing može imati na radno okruženje (3). Posledice digitalnog mobinga mogu biti duboko štetne kako za pojedince, tako i za organizacije. Pored emocionalnog stresa i smanjene produktivnosti, istraživanja su pokazala da žrtve digitalnog mobinga često doživljavaju i fizičke simptome (somatizaciju) kao što su povećan nivo stresa, nesanica, povećan krvni pritisak, pa čak i povećan rizik od kardiovaskularnih oboljenja (4). Uz prethodno navedeno, dugoročni efekti mogu obuhvatiti depresiju, gubitak samopouzdanja i čak posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) kod žrtava.

Važno je prepoznati digitalni mobing kao ozbiljan problem u radnoj sredini i preduzeti adekvatne mere za njegovo sprečavanje i rešavanje. To uključuje edukaciju zaposlenih o štetnosti digitalnog mobinga, uspostavljanje jasnih politika i procedura za njegovo suzbijanje, kao i promovisanje pozitivne radne kulture koja podstiče poštovanje, empatiju i saradnju među kolegama. Organizacije mogu primeniti niz strategija kako bi sprečile digitalni mobing i reagovala na incidente. To može uključivati obuku zaposlenih o etici i ponašanju na internetu, promociju pozitivne radne kulture koja podstiče međusobno poštovanje, kao i uspostavljanje jasnih politika i procedura za prijavljivanje i reagovanje na slučajeve digitalnog mobinga (2). Sa sve većim značajem digitalne komunikacije u radnom okruženju, očekuje se da će digitalni mobing ostati aktuelan problem u godinama koje dolaze. Međutim, tehnološki napredak takođe može pružiti nove alate i resurse za borbu protiv digitalnog mobinga, uključujući napredne softvere za filtriranje i praćenje elektronske komunikacije, kao i platforme za prijavljivanje i rešavanje problema digitalnog uznemiravanja na radnom mestu.

1.1 Razumevanje fenomena digitalnog mobinga

Fenomen digitalnog nasilja, uključujući i digitalni mobing, počeo je da privlači pažnju istraživača i javnosti tokom poslednje dve decenije, paralelno sa brzim razvojem digitalnih tehnologija i širenjem interneta. Iako su elektronski oblici nasilja postojali i pre toga, masovna upotreba interneta i društvenih mreža omogućila je novu dimenziju ovog problema. Prva istraživanja digitalnog nasilja datiraju iz sredine 1990-ih godina kada su internet i elektronska komunikacija dobili svoj zalet u korišćenju (5). U to vreme, mnogi korisnici interneta su bili suočeni sa „*cyberbullyingom*” odnosno elektronskim oblicima zlostavljanja, kao što su

uvredljive poruke, pretnje ili širenje lažnih informacija putem mejlova ili foruma. Prvi koraci u razumevanju ovog fenomena bili su povezani sa istraživačima koji su pratili nove trendove u ponašanju na internetu i identifikovali problem digitalnog nasilja kao relevantan socijalni i psihološki fenomen.

Društvene mreže kao što su Facebook, Twitter, Instagram i druge, postale su posebno važna arena za digitalno nasilje i mobing tokom 2000-ih godina. S porastom broja korisnika ovih platformi, takođe su se povećali i slučajevi nasilja, uznemiravanja i zlostavljanja putem interneta. Istraživači su počeli da istražuju različite aspekte digitalnog nasilja, uključujući njegove uzroke, oblike, posledice i strategije prevencije. Kroz naredne godine, brojna istraživanja su doprinela razumevanju fenomena digitalnog nasilja i mobinga, identifikujući faktore rizika, žrtve, kao i strategije za prevenciju i intervenciju (6). Digitalno nasilje i mobing postali su predmet interdisciplinarnih istraživanja, u kojima su psiholozi, lekari, sociolozi, informatičari, pravници i drugi stručnjaci doprinosili razumevanju i suzbijanju ovog problema.

U današnje vreme, digitalno nasilje i mobing su prepoznati kao ozbiljan društveni problem, s obzirom na njegove sveprisutne efekte na pojedince, organizacije i društvo u celini. Ovo je dovelo do sve veće pažnje javnosti, ali i donosioca politika i pravnih tela, koji su počeli da uvode zakone i politike usmerene na suzbijanje digitalnog nasilja i mobinga u online okruženjima. Uzimajući u obzir sve ove faktore, razvoj fenomena digitalnog nasilja i mobinga može se sagledati kao dinamičan proces koji je evoluirao paralelno sa razvojem digitalnih tehnologija i promenama u društvenim interakcijama i kulturama.

Digitalni mobing predstavlja složen fenomen koji se manifestuje kroz različite oblike elektronskog nasilja i uznemiravanja kako u svakodnevnom životu, tako i na radnom mestu (7). Ovo nasilje može biti direktno ili indirektno, ali u oba slučaja ima potencijal da izazove ozbiljne posledice po zdravlje i dobrobit pojedinca, kao i po efikasnost organizacije i zajednice. Jedna od ključnih karakteristika digitalnog mobinga je njegova pretežno, ali ne i isključivo anonimna priroda, koja omogućava počinocima da se sakriju iza ekrana i šire štetne poruke bez direktnog suočavanja sa žrtvama. Ova anonimnost često otežava identifikaciju i rešavanje problema digitalnog mobinga, što može doprineti produblivanju štete koja se nanosi žrtvama. U vezi sa prethodno navedenim u radnom okruženju digitalni mobing može se manifestovati kroz različite oblike komunikacije, uključujući e-poštu, SMS poruke, društvene mreže, forumima i ostalim digitalnim platformama. Ovo široko rasprostranjeno nasilje može biti usmereno kako ka pojedincima, tako i ka grupama, često se koristeći različite strategije kako bi se postigao željeni efekat. Takođe, široki spektar ponašanja čini digitalni mobing izazovnim za identifikaciju i tretman, zahtevajući sveobuhvatan pristup prevenciji i intervenciji. Ključno je razumeti da digitalni mobing nije samo pitanje individualnog ponašanja, već može biti rezultat i odraza šire organizacione kulture i dinamike moći na radnom mestu.

1.2 Vrste digitalnog mobinga u radnom okruženju

Digitalni mobing u radnom okruženju može se manifestovati kroz različite oblike elektronskog nasilja i uznemiravanja, što može imati ozbiljne posledice po zaposlene i efikasnost organizacije. Veoma je značajno je razumeti različite vrste digitalnog mobinga kako bi se adekvatno identifikovale i tretirale. Vrste digitalnog mobinga u radnom okruženju podrazumevaju (8):

- *Direktno vređanje i pretnje* koje uključuje slanje uvredljivih ili pretećih poruka putem e-pošte, SMS-a ili drugih digitalnih kanala. Takve poruke mogu sadržavati diskriminatorne ili ponižavajuće komentare, čime se žrtve osećaju ugroženo i poniženo.

- *Širenje lažnih informacija* koje obuhvata distribuciju lažnih ili obmanjujućih informacija o zaposlenima putem elektronskih medija. To može uključivati širenje glasina, lažnih optužbi ili izmišljenih priča s ciljem narušavanja reputacije žrtava.
- *Ignorisanje i isključivanje* koje se odnosi na namerno ignorisanje ili isključivanje od strane kolega ili nadređenih putem digitalnih kanala. To može uključivati izostavljanje uključivanja u relevantne komunikacije, isključivanje iz grupnih razgovora ili ignorisanje elektronskih poruka.
- *Sarkazam i podsmeh* koji se manifestuje kroz upotrebu sarkazma, podsmeha ili pasivno-agresivnog ponašanja u elektronskoj komunikaciji. To može stvoriti neprijateljsku radnu atmosferu i izazvati osećaj nelagodnosti kod žrtava.
- *Neželjena komunikacija* u smislu slanje neželjenih poruka ili poziva putem e-pošte, SMS-a ili drugih digitalnih kanala, bez prethodne saglasnosti žrtve. Ovakva komunikacija može biti napadna, uznemirujuća ili čak seksualno uznemiravajuća.

1.3 Efekti digitalnog mobinga na radnu efikasnost i zdravlje

Kako tehnologija postaje sve važnija za obavljanje poslova vezanih za posao, ključno je razumeti kako, iako sa jedne strane može pružiti veliku podršku i olakšati radni život, sa druge strane, može imati negativan uticaj na dobrobit radnika, jer mnogi poslovi su u opasnosti da postanu automatizovani, nedostaje im angažovanje i kreativnost. Studije uključene u ovu temu istraživanja istakle su važne nalaze u vezi sa digitalizacijom i predložene kontramere za smanjenje negativnih efekata ovog procesa. Tokom pandemije COVID-19, kako su se posao i društveni život sve više preklapali i ispreplitali, počela je da se javlja potreba za prilagođavanjem ovoj novoj stvarnosti, kako bi se osiguralo da se ravnoteža između poslovnog i privatnog života radnika održava čak i tokom pandemije (9).

Digitalni mobing može imati ozbiljne posledice po radnu efikasnost i zdravlje zaposlenih, stvarajući nepovoljnu radnu atmosferu i ugrožavajući njihovu dobrobit na radnom mestu. Ključni efekti digitalnog mobinga imaju sledeću manifestaciju (10):

- *Smanjena radna efikasnost*: Žrtve digitalnog mobinga često doživljavaju smanjenje produktivnosti zbog ometanja i uznemiravanja koje proističe iz napada putem elektronskih komunikacionih kanala. Koncentracija može biti narušena, a kvalitet rada može opasti usled stresa i distrakcija izazvanih digitalnim nasiljem. Takođe, kada se suočavaju sa neprijateljskim ponašanjem putem digitalnih kanala, zaposleni mogu izgubiti motivaciju za rad i angažovanje. Neprijatna radna atmosfera koja proizlazi iz digitalnog nasilja može smanjiti njihovu želju da doprinesu organizaciji i ostvare profesionalne ciljeve, što može dovesti do smanjenja radne efikasnosti i produktivnosti.
- *Povećani stres i anksioznost*: Izloženost digitalnom mobingu može izazvati visok nivo stresa i anksioznosti kod žrtava. Neprijateljska komunikacija, pretnje ili širenje lažnih informacija mogu izazvati emotivne reakcije kao što su strah, bes i osećaj nemoći, što dodatno otežava obavljanje poslovnih obaveza. Žrtve digitalnog mobinga često doživljavaju prethodno pomenuto kao posledicu neprijateljske komunikacije i uznemiravanja. Ovaj emocionalni teret može izazvati disfunkcionalne reakcije, kao što su gubitak samopouzdanja, povećana nervoza ili osećaj nemoći, što dalje otežava obavljanje poslovnih zadataka na efikasan način.
- *Fizičke i mentalne posledice*: Digitalni mobing može dovesti do različitih fizičkih i mentalnih problema, uključujući glavobolje, problema sa spavanjem, gastrointestinalne

smetnje, depresiju i anksioznost. Ovi problemi mogu imati ozbiljan uticaj na zdravlje zaposlenih i dovesti do dugoročnih posledica.

- *Pogoršanje radnih odnosa*: Digitalni mobing može izazvati podeljenost i nepoverenje među kolegama, što negativno utiče na radne odnose, timsku saradnju i koordinaciju. Ovo može dalje pogoršati radnu atmosferu i rezultirati smanjenom motivacijom i angažovanjem zaposlenih. Kada se članovi tima osećaju ugroženo ili napadnuto putem digitalnih kanala, to može otežati međusobnu komunikaciju i saradnju, dovodeći do smanjenja efikasnosti timskih aktivnosti i postizanja zajedničkih ciljeva.
- *Fluktuacija zaposlenih*: Posledice digitalnog mobinga mogu dovesti do povećanja fluktuacije zaposlenih, jer žrtve mogu biti sklonije napuštanju radnog mesta kako bi izbegle neprijatnu situaciju. Ovo može imati negativne ekonomske posledice za organizaciju, uključujući troškove regrutacije i gubitak produktivnosti.

U celini, efekti digitalnog mobinga na radnu efikasnost i zdravlje zaposlenih mogu biti značajni i zahtevaju ozbiljan pristup prevenciji i intervenciji kako bi se zaštitila dobrobit radnika i očuvala produktivnost organizacije.

Oosthuizen (2022) je izvršio pregled problematike digitalnih radnih prostora u nastajanju, sa uvidom u konceptualizaciju pametne tehnologije, veštačke inteligencije, robotike i algoritama (11). Jedan od centralnih trendova o kojima Oosthuizen izveštava je integracija poslovnog i privatnog života koja se desila tokom pandemije COVID-19: kada je zaposlenima koji rade od kuće i dalje morali davati vreme i prostor za lični život. Pravo na isključenje sa posla kada radite od kuće je novo pitanje i trebalo bi ga istražiti u daljim studijama. Studija Hartner-Tiefenthalera i saradnika (2023) ocenio je pozitivne i negativne aspekte onlajn pristupa alatima za rad van posla (OAVT) u vezi sa dostupnom i potrebnom fleksibilnošću, ponašanjem koje prekida rad i zadovoljstvom poslom (12). Rezultati su pokazali da je OAVT povezan sa dostupnom fleksibilnošću koja se pozitivno odnosi na zadovoljstvo poslom. Međutim, u isto vreme, to je takođe povezano sa potrebnom fleksibilnošću, koja se negativno odnosi na zadovoljstvo poslom i pozitivno na ponašanje koje ne radi o prekidu posla. U radu se ističe kako je od suštinskog značaja da organizacije otvoreno saopštavaju svoja očekivanja u vezi sa ponašanjem koje produžava posao i temeljno odražavaju svoje politike o dostupnosti zaposlenih van radnog vremena. Ovaj rukopis naglašava važnu dvojnost vezan za ravnotežu između poslovnog i privatnog života i tehnologije: dok blokiranje OAVT-a može narušiti autonomiju zaposlenih van radnog mesta, očekivanje poslodavca da zaposleni mora biti uvek dostupan ako se ova usluga pruža može imati negativan uticaj na dobrobit radnika (12).

Još jedna tema koja se pojavljuje u vezi sa upotrebom tehnologije na radnom mestu je otuđenje zaposlenih, sa manjim angažovanjem i kreativnošću (13). Studija koju su sprovedeli Zhu i saradnici (2022) istraživali su uticaj digitalnog liderstva na kreativnost zaposlenih, ističući pozitivnu i značajnu korelaciju (14). Digitalno liderstvo je progresivno sticalo interesovanje tokom poslednjih nekoliko godina, a sve veće znanje o njegovoj ulozi u promovisanju kreativnosti zaposlenih moglo bi pomoći ustanovama i kompanijama da obezbede svoju poziciju promovišući je. Strategije za promovisanje digitalnog liderstva su još uvek u fazi istraživanja, ali autori nude zanimljiv uvid u ove mogućnosti:

- uspostavljanje standarda za odabir i promovisanje lidera sa digitalnim sposobnostima,
- sprovođenje kurseva digitalne obuke za lidere,
- obezbeđivanje više podrške za digitalne lidere.

2. DIGITALNI MOBING U ZDRAVSTVU

Zdravstveni radnici su posebno podložni digitalnom mobingu zbog visokih zahteva posla, emocionalne iscrpljenosti i visokog nivoa stresa koji karakterišu njihov radni dan. Istraživanja pokazuju da je digitalni mobing u zdravstvu sveprisutan fenomen, koji može manifestovati kroz različite oblike uznemiravanja putem elektronskih komunikacionih kanala, ali i sve većih zahteva za angažovanje van radnog mesta i van okvira predviđenog radnog vremena (10).

Hijerarhija igra suštinsku ulogu u svim profesijama. Međutim, hijerarhiju u medicini danas karakteriše neuravnotežen odnos između nadređenog i podređenog (15). Dok se kultura brige o pacijentima menja kako bi uključila perspektivu više usredsređenu na pacijenta (16), zahtevi zauzetih, nepredvidivih kliničkih radnih mesta znače da stroge hijerarhije moći i dalje upravljaju bolnicama, a profesionalnom kulturom dominira neravnoteža moći, preopterećenost i naknadni rad. Naime, dugotrajna pretpostavka da je „opterećenost” u ovom okruženju „korisno” jer „ako ne možete da uspete, niste dovoljno čvrsti da se bavite medicinom“ (17) dovedena je u pitanje razotkrivanjem sve češćeg i opšte prisutnog digitalnog uznemiravanja na radnom mestu, ali i van njega. Slučajevi digitalnog uznemiravanja u zdravstvu su slučajevi kojih nije malo, niti su opravdani, a po najmanje validiraju „čvrstinu ličnosti za bavljenje medicinom”, a svakodnevno su sve više prisutni širom zdravstvenih ustanova, a o njima se izimno malo govori.

Kada je reč o tome ko može vršiti digitalno nasilje nad lekarima, ali i svim drugim zdravstvenim radnicima i saradnicima, to može biti širok spektar osoba uključujući pacijente, njihove porodice, druge zdravstvene radnike, nadređene, ali i nepoznate osobe putem anonimnih ili pseudonimnih naloga na internetu. Ovo nasilje može biti motivisano različitim faktorima, uključujući nezadovoljstvo pruženom negom, profesionalnom rivalstvom, ličnim nesporazumima ili čak zlonamernim namerama. Pacijenti ili njihove porodice mogu koristiti društvene mreže kao platformu za napade na lekare, a tome smo svi svakodnevni svedoci. To može uključivati objavljivanje uvredljivih komentara na profilima lekara, širenje lažnih informacija ili čak kreiranje javnih grupa ili stranica posvećenih kritikovanju određenog lekara ili medicinskog osoblja. Takođe, pacijenti ili njihove porodice mogu stvarati lažne recenzije na medicinskim portalima ili platformama za ocenjivanje lekara kako bi širili negativne informacije ili narušili ugled određenog lekara. Ove lažne recenzije mogu biti motivisane ličnim neslaganjima sa lekarom ili nezadovoljstvom pruženom negom, ali mogu imati ozbiljne posledice po reputaciju lekara i pružanje kvalitetne zdravstvene nege (10). Ove vrste digitalnog uznemiravanja mogu biti veoma stresne i demoralizujuće za lekare, ometajući njihovu sposobnost da se fokusiraju na pružanje kvalitetne zdravstvene nege i održavanje profesionalnog integriteta.

Mladi lekari često su izloženi pritiscima na poslu koji uključuju preopterećenost radnim obavezama, a posebno kada je reč o digitalnom uznemiravanju putem e-mailova ili poruka van radnog vremena. Ovo se može manifestovati kroz situacije u kojima nadređeni ili kolege šalju e-mailove ili poruke sa radnim zadacima, zahtevima ili očekivanjima van radnog vremena, čime se uzurpira slobodno vreme i otežava odmor mladim lekarima. Ovi e-mailovi ili poruke mogu biti neprekidni tok zahteva koji prelazi granice radnog vremena i ometa privatni život lekara. Naime, "Osećaj stalne dostupnosti" odnosi se na subjektivni doživljaj osobe da je uvek dostupna ili na raspolaganju za poslovne obaveze, čak i van radnog vremena ili van radnog mesta. Generalno kod zdravstvenih radnika, a posebno kod mladih lekara, ovo može proisteći iz konstantne komunikacije putem e-mailova ili poruka koje dolaze od nadređenih ili kolega, koji očekuju odgovore ili reakcije i izvan uobičajenih radnih sati, u datom momentu i trenutku.

Ovaj osećaj može biti posledica stalnih zahteva za hitnim reagovanjem, pritiska na brzu komunikaciju ili očekivanja da se posao obavlja van radnog vremena. Kao rezultat toga, lekari, ali i drugi zdravstveni radnici i saradnici generalno mogu osećati potrebu da budu stalno povezani sa svojim poslom, čak i kada nisu na radnom mestu, što može izazvati osećaj stresa, napetosti i iscrpljenosti. Osećaj stalne dostupnosti može imati ozbiljne posledice po dobrobit i efikasan rad. Oni se mogu osećati preopterećeno, bez mogućnosti da se potpuno opuste i odmire bez snošenja određenih konsekvenci, što može dovesti do stalne napetosti i anksioznosti. Takođe, ovaj osećaj može narušiti ravnotežu između poslovnog i privatnog života, što može dovesti do izgaranja i nedostatka motivacije za rad. Naime, danas su lekari izloženi osećaju da moraju obavezno da odgovore ili reaguju na poruke, te su stoga izloženi konstantnoj intruziji koja se može projektovati i na privatni život dovodeći do ozbiljnih problema sa mentalnim zdravljem i blagostanjem. Nedostatak vremena za odmor, oporavak i aktivnosti van posla može imati negativan uticaj na njihovu produktivnost, efikasnost i dugoročno zdravlje.

2.1 Posledice digitalnog mobinga na kvalitet zdravstvene usluge

Pored univerzalnih posledica koje digitalni mobing nosi sa sobom, a koje smo opisali u uvodnom delu rada, digitalni mobing projektuje posledice na kvalitet pružene zdravstvene nege koje imaju veliki potencijal da ugroze dobrobit pacijenata. Kada su zdravstveni radnici izloženi digitalnom mobingu, to može dovesti do smanjenja njihove radne efikasnosti. Neprijateljska komunikacija, emocionalni stres i osećaj nemoći mogu ometati radni proces i smanjiti sposobnost zdravstvenih radnika da pruže brigu pacijentima na efikasan i efektivan način (18). Zapravo, prethodno opisana situacija može izazvati povećanje grešaka u radu zdravstvenih radnika, a neke od grešaka mogu imati i fatalne posledice po pacijenta. Stres i distrakcija uzrokovani digitalnim uznemiravanjem mogu smanjiti pažnju i koncentraciju, što može dovesti do medicinskih grešaka, propusta u dijagnostici, nepravilnog lečenja i drugih ozbiljnih problema u pružanju zdravstvene nege. Neprijateljska atmosfera i emocionalni stres uzrokovan digitalnim uznemiravanjem mogu ometati sposobnost zdravstvenih radnika da se koncentrišu na svoj rad. Nedostatak koncentracije može dovesti do propuštanja važnih informacija, grešaka u proceni ili donošenju odluka, što može imati ozbiljne posledice po bezbednost i dobrobit pacijenata. Kada su zdravstveni radnici pod stresom ili emocionalno iscrpljeni zbog digitalnog mobinga, to može uticati na kvalitet pružene zdravstvene nege i način na koji se pacijenti tretiraju. Nedostatak empatije, pažnje i brige može smanjiti zadovoljstvo pacijenata i njihovo poverenje u zdravstveni sistem. Digitalni mobing može doprineti povećanju stope odliva kadrova iz zdravstvenog sektora sa čime su zemlje u regionu svakodnevno suočene. Zdravstveni radnici koji su izloženi uznemiravanju mogu se osećati nezadovoljno i nesigurno na radnom mestu, što može rezultirati odlaskom sa posla u potrazi za sigurnijim i podržavajućim radnim okruženjem.

Naime, digitalizacija zdravstvenih podataka donosi mnoge prednosti, ali isto tako može imati i svoje izazove, uključujući povećanje administrativnih obaveza za zdravstvene radnike. I ovaj segment se može značajno povezati sa digitalnim nasiljem. Naime, digitalizacija podataka često zahteva značajno vreme za unošenje, ažuriranje i dokumentovanje medicinskih informacija o pacijentima. Zdravstveni radnici moraju detaljno beležiti podatke o istoriji bolesti, dijagnozama, terapijama, laboratorijskim nalazima i drugim relevantnim informacijama (19). Ovo može biti dugotrajan proces koji zdravstvenim radnicima oduzima vreme koje bi inače mogli provesti sa pacijentom. Administratori koji nisu direktno uključeni u pružanje zdravstvene nege mogu postavljati zahtev da se administrativni zadaci obavljaju brzo i efikasno, često bez adekvatnog razumevanja vremena i napora potrebnih za unošenje

kompleksnih medicinskih informacija. Ovo može dodatno opteretiti zdravstvene radnike i dovesti do smanjenja vremena koje provode sa pacijentima kako bi ispunili zahteve administracije. Povećanje administrativnih obaveza direktno utiče na smanjenja vremena koje zdravstveni radnici provode sa pacijentima. Umesto da se fokusiraju na interakciju sa pacijentom, zdravstveni radnici mogu biti prinuđeni da provode više vremena za računarom unoseći podatke ili ispunjavajući administrativne obrasce, što može smanjiti kvalitet komunikacije i brigu koju pružaju pacijentima. Ukupno, nedostatak razumevanja i podrške od strane administratora može dodatno otežati već složen proces pružanja zdravstvene nege, što može rezultirati smanjenjem vremena koje zdravstveni radnici provode sa pacijentima, povećanim stresom i pritiskom na radnike, kao i povećanim rizikom od grešaka i nepravilnosti u radu. Ovo naglašava važnost saradnje i razumevanja između različitih sektora unutar zdravstvenog sistema kako bi se osiguralo da se pruža najbolja moguća nega pacijentima.

2.2 Strategije prevencije i rešavanja digitalnog mobinga u zdravstvu

Izazovi digitalnog doba donose sa sobom nove forme zlostavljanja u radnom okruženju, posebno u sektoru zdravstva. Digitalni mobing postaje sve prisutniji, zahtevajući sveobuhvatne strategije prevencije i rešavanja kako bi se zaštitila dobrobit osoblja i očuvala profesionalna radna atmosfera.

Centralna tačka u borbi protiv digitalnog mobinga u zdravstvu je edukacija zdravstvenih radnika i zdravstvenih saradnika. Obuke trebaju obuhvatiti prepoznavanje digitalnog zlostavljanja, etičko korišćenje digitalnih komunikacionih kanala i mehanizme za prijavljivanje incidenata. Edukacija zdravstvenih radnika ključna je u borbi protiv digitalnog mobinga, jer osigurava da zdravstveni radnici moraju budu upoznati sa razlikom između prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja na digitalnim platformama, osnažiti ih da prepoznaju znakove digitalnog mobinga i omogućava im da znaju kako reagovati i kome se obratiti u slučaju incidenata. Osim toga, edukacija podiže svest o ozbiljnosti problema digitalnog mobinga i promovira stvaranje podržavajuće radne kulture koja ne tolerira takvo ponašanje.

Paralelno, neophodno je uspostaviti jasne politike organizacije koje definišu neprihvatljivo ponašanje i procedure prijavljivanja. Uspostavljanje jasnih politika organizacije od suštinskog je značaja, jer pruža jasne smernice zdravstvenim radnicima o tome šta se smatra neprihvatljivim ponašanjem. Definisanje ovih politika omogućava doslednu primenu pravila i olakšava procese prijavljivanja incidenata i uznemiravanja. Time se osigurava transparentnost i odgovornost unutar organizacije, što doprinosi efikasnom rešavanju problema digitalnog mobinga, ali i drugih vrsta uznemiravanja. Pored toga, kreiranje kulture poštovanja unutar organizacije je izuzetno važno. Ovo uključuje promovisanje tolerancije, saradnje i rešavanja konflikata putem radionica o timskom radu i komunikaciji. Tehničke mere, poput filtriranja sadržaja i enkripcije podataka, takođe su neophodne za zaštitu od digitalnog mobinga.

Važno je obezbediti podršku za žrtve digitalnog mobinga kroz pružanje savetovanja, psihološke podrške i pravne savete. Redovno praćenje incidenata i evaluacija efikasnosti preduzetih mera omogućavaju organizacijama da identifikuju probleme i unaprede svoje strategije. Konačno, saradnja sa drugim institucijama, poput regulatornih tela i sindikata, pruža mogućnost razmene najboljih praksi i zajedničkog delovanja u borbi protiv digitalnog mobinga u sektoru zdravstva. Implementacija ovih strategija zahteva posvećenost menadžmenta i aktivno učešće svih zaposlenih kako bi se osiguralo sigurno i podržavajuće radno okruženje za sve.

3. IZAZOVI NA PUTU: DIGITALNI MOBING MEĐU PROFESIONALNIM VOZAČIMA

Digitalizacija ima dubok i sveprisutan uticaj na sve aspekte naših života, uključujući i vožnju. Međutim, jedan od najizraženijih i najzabrinjavajućih uticaja digitalizacije na vožnju jeste smanjenje pažnje vozača zbog upotrebe pametnih uređaja tokom vožnje. Mobilni telefoni i pametni uređaji postali su sastavni deo svakodnevnog života, ali i vožnje. Korišćenje mobilnih telefona tokom vožnje, poput slanja poruka, pregledavanja društvenih mreža ili gledanja videozapisa, može značajno odvratiti pažnju vozača od vožnje i povećati rizik od nesreća. Smanjenje pažnje vozača zbog digitalizacije nije samo pitanje individualne odgovornosti, već i šireg društvenog i tehnološkog konteksta. Da bi se smanjio uticaj digitalizacije na smanjenje pažnje u vožnji, potrebne su integrirane strategije koje uključuju obrazovanje vozača, strože zakone i regulacije, te tehnološka rešenja koja smanjuju ometanje tokom vožnje, poput sistema za smanjenje ometanja vozača.

3.1 Učinci digitalnog mobinga na koncentraciju i bezbednost vozača

Današnji profesionalni vozači suočavaju se sa stalnim digitalnim pritiskom koji proizilazi iz sve većih zahteva povezanih sa tehnologijom. U okviru svojih radnih obaveza, vozači su često obavezni koristiti različite digitalne alate kako bi slali i primali podatke o svojoj vožnji. Ti podaci mogu uključivati informacije o rutama, vremenu vožnje, stanju vozila i slično. Korišćenje digitalnih platformi za praćenje vožnje i komunikaciju sa dispečerskim timom postalo je neizbežan deo njihove svakodnevne. Međutim, iako su ovi alati namenjeni poboljšanju efikasnosti i koordinacije, istovremeno predstavljaju dodatan izvor obaveza i opterećenja za vozače. Stalna potreba za slanjem i primanjem podataka može oduzeti dragoceno vreme i pažnju vozačima, što može dovesti do povećanog stresa i umora. Pritom, vozači se često suočavaju sa pritiskom da održe visok nivo produktivnosti i usklađenosti sa različitim zahtevima digitalnih sistema, što dodatno opterećuje njihov radni dan. Ukupno gledano, dok tehnologija može olakšati mnoge aspekte profesionalne vožnje, važno je prepoznati i adresirati negativne posledice stalnog digitalnog pritiska na vozače. To uključuje potrebu za razumevanjem njihovih potreba i ograničenja, te pružanje adekvatne podrške i resursa kako bi se osiguralo da tehnologija služi kao alat za poboljšanje, a ne dodatno opterećenje u njihovom radnom okruženju.

Stalno praćenje vožnje putem digitalnih sistema može takođe imati emocionalne posledice na vozače. Osećaj stalnog nadzora može dovesti do povećanja stresa i anksioznosti kod vozača, naročito ako se osećaju kao da nemaju privatnost ili slobodu u svom radu. Dodatno, konstantna dostupnost putem digitalnih kanala može dovesti do problema sa radnim vremenom i ravnotežom između poslovnog i privatnog života (20).

Konstantna dostupnost putem digitalnih kanala, koja je često neizbežna za profesionalne vozače zbog zahteva njihovih poslova, može imati niz negativnih posledica na njihovo fizičko i mentalno zdravlje, kao i na njihovu produktivnost i kvalitet života. Najpre, konstantna dostupnost može dovesti do prekomerne radne opterećenosti i stresa. Vozači se mogu osećati prisiljenim da budu stalno dostupni za komunikaciju sa dispečerskim timom ili klijentima, čak i van redovnog radnog vremena. Ovo može dovesti do preteranog rada, preopterećenosti informacijama i nemogućnosti opuštanja i odmora (21). Sekundarno, konstantna dostupnost može imati negativan uticaj na mentalno zdravlje vozača. Stalni pritisak da budu dostupni može dovesti do povećane anksioznosti, depresije i drugih mentalnih problema. Nedostatak jasnih granica između radnog i privatnog vremena nedvosmisleno dovodi do osećaja gubitka kontrole nad sopstvenim životom i povećane tenzije u

interpersonalnim odnosima. Takođe, konstantna dostupnost može negativno uticati na fizičko zdravlje vozača. Nedostatak odgovarajućeg odmora i vremena za oporavak može dovesti do preopterećenosti, umora i smanjenih kognitivnih sposobnosti. Ovo može povećati rizik od saobraćajnih nesreća i povreda. Na samom kraju, konstantna dostupnost može imati dugoročne posledice na kvalitet života vozača. Nedostatak vremena za opuštanje, hobije i društvene aktivnosti može dovesti do osećaja iscrpljenosti i nezadovoljstva. Vozači mogu propustiti važne događaje u životu svoje porodice i prijatelja zbog obaveza na poslu, što može dovesti do problema u međuljudskim odnosima i osećaja izolacije. U celini, konstantna dostupnost putem digitalnih kanala može biti dvostruki mač za profesionalne vozače. Dok im omogućava bolju komunikaciju i koordinaciju poslovnih aktivnosti, istovremeno može dovesti do prekomernog stresa, umora i smanjenog kvaliteta života.

3.2 Praktični primeri digitalnog mobinga u drumskom saobraćaju

Digitalni mobing u drumskom saobraćaju može se manifestovati na različite načine, kako među vozačima tako i između vozača i drugih učesnika u saobraćaju. Vozači mogu biti žrtve digitalnog uznemiravanja kroz negativne komentare ili poruke na društvenim mrežama. Na primer, neko može snimiti video vozača koji je napravio grešku u saobraćaju i podeliti ga na društvenim mrežama uz uvredljive komentare ili pretnje. Danas smo svedoci da se to gotovo svakodnevno dešava, te i sami često budemo u prilici da slične video snimke i fotografije pogledamo na nekoj od društvenih mreža. U ovakvim situacijama, vozači se mogu suočiti sa lažnim optužbama za nepravilno ponašanje u saobraćaju. Takođe, posmatrajući iz bezbednosnog aspekta vozači i to ne samo profesionalni, mogu se naći u situaciji da se njihove lične informacije, poput broja registracione tablice ili kontaktnih podataka, dele bez njihove saglasnosti na online forumima ili društvenim mrežama. Ovo može dovesti do neželjenih kontakata ili čak zloupotrebe od strane drugih učesnika u saobraćaju. Naime, vozači mogu biti žrtve digitalnog mobinga kroz sistem ocenjivanja vozača koji je integrisan u aplikacije za deljenje vožnje.

3.3 Razvoj efikasnih preventivnih mera za smanjenje digitalnog mobinga među vozačima

Primarni cilj prevencije digitalnog mobinga je edukacija, tehnološki razvoj, pravne regulative i promocija svesti.

Preventivne mere uključuju edukaciju vozača o posledicama digitalnog mobinga i promociju pozitivnih modela ponašanja u saobraćaju. Preventivne mere u borbi protiv digitalnog mobinga među vozačima uključuju širok spektar aktivnosti usmerenih ka edukaciji vozača o štetnim posledicama digitalnog nasilja i promociji pozitivnih modela ponašanja u saobraćaju (22). Ova edukacija ne samo što osnažuje vozače da prepoznaju i razumeju štetne posledice digitalnog mobinga, već ih i podstiče da usvoje ponašanja koja promovišu bezbednost, toleranciju i poštovanje prema drugim učesnicima u saobraćaju. Naime, kroz edukativne programe, vozači mogu bolje razumeti kako njihove reakcije i postupci na internetu mogu imati realne posledice po druge ljude. Osim toga, promocija pozitivnih modela ponašanja, poput vožnje sa odgovornošću, pružanje prednosti pešacima i vozačima smanjuje tenzije i konflikte u saobraćaju. Ovaj holistički pristup ne samo da deluje preventivno, već i stvara kulturu poštovanja i bezbednosti u saobraćaju koja dugoročno doprinosi boljem funkcionisanju saobraćajnog sistema.

Tehnološke inovacije predstavljaju ključni deo prevencije digitalnog mobinga u drumskom saobraćaju. Razvoj aplikacija koje omogućavaju vozačima da prijave incidente

digitalnog mobinga direktno iz vozila ili putem mobilnih uređaja može značajno doprineti brzom reagovanju nadležnih organa ili organizacija koje se bave sigurnošću u saobraćaju. Osim toga, takve aplikacije mogu sadržati i opcije za filtriranje uvredljivih sadržaja na društvenim mrežama, čime se vozačima omogućava da smanje izloženost štetnim ili nasilnim komentarima. Jače pravne regulative su takođe neophodne, zajedno sa promocijom empatije i razumevanja među vozačima. Jače pravne regulative sa jednog aspekta su možda i ključne u borbi protiv digitalnog mobinga među vozačima, jer postavljaju jasne standarde ponašanja i određuju sankcije za kršenje tih pravila. Ovo može uključivati zakone koji posebno adresiraju digitalni mobing u saobraćaju, definisanje jasnih definicija i kriterijuma za krivično gonjenje počinitelaca, kao i propisivanje adekvatnih kazni (23). Pored toga, promocija empatije i razumevanja među vozačima igra ključnu ulogu u stvaranju pozitivne saobraćajne kulture. Kroz edukaciju, javne kampanje i programe svesti, vozači mogu naučiti da prepoznaju i razumeju perspektive drugih učesnika u saobraćaju, kao i da razviju veće poštovanje prema njima. Ova promocija empatije može smanjiti agresivno ponašanje na putu i doprineti stvaranju sigurnijeg i prijatnijeg saobraćajnog okruženja za sve učesnike. Kombinacija jačih pravnih regulativa i promocije empatije među vozačima stvara pravni i kulturni okvir koji podstiče odgovorno ponašanje i unapređuje bezbednost u drumskom saobraćaju. Ova dva elementa dopunjuju jedan drugog i zajedno stvaraju osnovu za efikasnu prevenciju digitalnog mobinga i razvoj poštovanja i solidarnosti među vozačima

Podrška za žrtve digitalnog mobinga, transparentnost algoritama društvenih mreža i međunarodna saradnja takođe igraju ključnu ulogu. Angažovanje škola i obrazovnih institucija u edukaciji o bezbednosti u saobraćaju doprinosi stvaranju svesti o značaju poštovanja učesnika u saobraćaju. Kroz inkluzivne obrazovne programe i aktivnosti, škole imaju priliku da utiču na formiranje stavova i ponašanja mladih vozača već u ranom uzrastu (24). Edukacija o bezbednosti u saobraćaju nije samo fokusirana na pravila vožnje i saobraćajne znakove, već uključuje i promovisanje vrednosti kao što su tolerancija, poštovanje i solidarnost. Kroz ove programe, učenici se podstiču da razumeju značaj poštovanja prava drugih vozača i pešaka, kao i da prepoznaju kako njihovo ponašanje može uticati na sigurnost i dobrobit svih učesnika u saobraćaju. Osim formalne edukacije, obrazovne institucije mogu organizovati različite kampanje, takmičenja i radionice koje dodatno podstiču svest o bezbednosti u saobraćaju i promovišu pozitivne obrasce ponašanja. Kroz ove aktivnosti, mladi vozači mogu stvoriti dublje razumevanje važnosti poštovanja u saobraćaju i razviti veću odgovornost prema sebi i drugima na putu. Sveukupno gledano, angažovanje škola i obrazovnih institucija u edukaciji o bezbednosti u saobraćaju ne samo što doprinosi stvaranju svesti o značaju poštovanja među vozačima već i gradi temelje za formiranje sigurnijeg i poštovanjem ispunjenijeg saobraćajnog okruženja u budućnosti. Takođe, kreiranje zajednica otpornih na digitalni mobing može stvoriti siguran prostor za podršku i razmenu iskustava.

Integracija ovih preventivnih mera zahteva saradnju između vlasti, tehnoloških kompanija, obrazovnih institucija i šire društvene zajednice. Kroz koordinisane napore na lokalnom i globalnom nivou, može se postići značajan napredak u suzbijanju digitalnog mobinga među vozačima i stvaranju bezbednijeg i poštovanjem ispunjenijeg saobraćajnog okruženja.

4. ZAKLJUČAK

Kada se analizira uticaj digitalne komunikacije na radnu atmosferu, upoređivanje različitih profesija može pružiti dublji uvid u zajedničke izazove i dinamiku koja se može pojaviti u različitim radnim okruženjima. U ovom slučaju, upoređivanje zdravstvenog sektora i drumskog saobraćaja omogućava sagledavanje sličnosti i razlika u načinima na koje digitalni alati i stalna dostupnost utiču na profesionalni život i blagostanje zaposlenih. Zdravstveni sektor i drumski saobraćaj su oblasti koje zahtevaju visok stepen koncentracije, brze reakcije i donošenje odluka pod pritiskom, te su izloženi različitim nivoima stresa i rizika. U oba slučaja, stalna dostupnost putem digitalnih komunikacionih kanala postaje sveprisutna karakteristika modernog radnog okruženja, što može izazvati brojne izazove za zaposlene. Stoga, upoređivanje digitalnog mobinga u ovim profesijama omogućava identifikaciju zajedničkih problema, kao što su pritisak na radni i privatni život, rizik po bezbednost, poremećaji spavanja i poteškoće u održavanju ravnoteže između posla i privatnog života. Ovakav pristup omogućava holističko razumevanje uticaja digitalne komunikacije na radnu atmosferu i podstiče razmatranje adekvatnih rešenja i politika koje mogu poboljšati kvalitet rada i blagostanje zaposlenih u oba sektora.

Stalna dostupnost putem digitalne komunikacije u profesionalnom kontekstu predstavlja izazov kako za lekare tako i za vozače u drumskom saobraćaju. Ovaj fenomen često dovodi do visokog nivoa stresa i preopterećenosti, uzrokujući niz posledica koje mogu ugroziti kako kvalitet rada tako i bezbednost pojedinca i drugih. Stalna dostupnost stvara konstantan pritisak i ometa sposobnost opuštanja i odmora, što može dovesti do poremećaja spavanja i umora. Oba ova efekta mogu značajno uticati na kognitivne sposobnosti i reaktivnost, što je od posebnog značaja u situacijama gde je brza reakcija neophodna za bezbednost drugih, kao što je slučaj u lečenju pacijenata ili upravljanju vozilom. Pored toga, stalna dostupnost može dovesti do zamagljivanja granica između radnog vremena i vremena posvećenog privatnim aktivnostima. Ovo može rezultirati povećanim osećajem pritiska na privatni život i smanjenom sposobnošću pojedinca da se fokusira na vanposlovne obaveze i odnose. Dodatno, konstantna dostupnost može dovesti do povećanog rizika po bezbednost i u zdravstvu i u drumskom saobraćaju. Ometenost koja proizilazi iz stalne komunikacije može smanjiti sposobnost lekara da pravilno procene situaciju i donesu adekvatne odluke, dok vozači mogu biti ugroženi zbog distrakcije koju izazivaju poruke ili pozivi tokom vožnje.

Kako bi se adekvatno rešile ove problematike, neophodno je prepoznati značaj održavanja balansa između radnog vremena i vremena posvećenog privatnim aktivnostima. Implementacija jasnih smernica i politika koje definišu radno vreme i period kada je dostupnost neophodna može pomoći u smanjenju negativnih efekata stalne komunikacije i doprineti boljem blagostanju i produktivnosti kako lekara tako i vozača.

LITERATURA

1. Lucas, K. (2015). Workplace dignity: Communicating inherent, earned, and remediated dignity. *Journal of Management Studies*. 52(5): 621-646.
2. Uru, F. O., Gozukara, E. (2022). The Dark Side of Digitalization: Digital Mobbing. In *Handbook of Research on Digital Violence and Discrimination Studies*. IGI Global. 374-450.
3. Iftikhar M, Qureshi MI, Qayyum S, Fatima I, Sriyanto S, Indrianti Y, Khan A, Dana LP. (2021) Impact of Multifaceted Workplace Bullying on the Relationships between Technology Usage, Organisational Climate and Employee Physical and Emotional Health. *brak miejsca : Int J Environ Res Public Health*. 18(6):3207.
4. Aziri, B., Idrizi, D. (2015). Mobbing in the workplace: Cause and consequences. *Proceeding book*. 259.
5. Moore, P. V. (2018). The threat of physical and psychosocial violence and harassment in digitalized work (p. 54). Geneva: International Labour Office.
6. Goldingay, S., Epstein, S., Taylor, D. (2018). Simulating social work practice online with digital storytelling: challenges and opportunities. *Social work education*. 37(6), 790-803.
7. Tas'adi R, Gistituati N, Ananda A. (2020) Cyberbullying in the Digital Age: A Common Social Phenomenon. *vances in Social Science, Education and Humanities Research*. 504: 196-200.
8. Da Silva João, A. L., Saldanha Portelada, A. F. (2019). Mobbing and its impact on interpersonal relationships at the workplace. *Journal of interpersonal violence*, 34(13), 2797-2812.
9. Galanti, T., Guidetti, G., Mazzei, E., Zappalà, S., Toscano, F. (2021). Work from home during the COVID-19 outbreak: The impact on employees' remote work productivity, engagement, and stress. *Journal of occupational and environmental medicine*, 63(7), e4.
10. Ramaci T, Barattucci M, Vella F, Senia P, Cannizzaro E, Scorciapino A, Ledda C, De Giorgio A, Rapisarda V. (2020) Straining at Work and Its Relationship with Personality Profiles and Individual Consequences in Healthcare Workers (HCWs). *Int J Environ Res Public Health*. 17(2):610.
11. Oosthuizen R. (2022) The Fourth Industrial Revolution – Smart Technology, Artificial Intelligence, Robotics and Algorithms: Industrial Psychologists in Future Workplaces. *Frontiers in Artificial Intelligence*. 5 /2): 16-20.
12. Hartner-Tiefenthaler, M., Mostafa, A. M. S., Koeszegi, S. T. (2023). The double-edged sword of online access to work tools outside work: The relationship with flexible working, work interrupting nonwork behaviors and job satisfaction. *. brak miejsca : Frontiers in Public Health*, 10, 1035989.
13. Awada M, Lucas G, Becerik-Gerber B, Roll S.(2021) Working from home during the COVID-19 pandemic: impact on office worker productivity and work experience. *Work*. 69:1171–89. .
14. Zhu, J, Zhang, B, Xie, M, Cao, Q. (2022). Digital leadership and employee creativity: The role of employee job crafting and person-organization fit. *Frontiers in Psychology*. 13: 827057.

15. Walton, M. (2016) Hierarchies: the Berlin Wall of patient safety. *Qual Saf Health Care*. 15(4):229–30.
16. McMillan, SS, Kendall, E, Sav, A, King, MA, Whitty, JA, Kelly, F. et al. (2013) Patient-centered approaches to health care: a systematic review of randomized controlled trials. *Med Care Res Rev*. 70(6):567–96 .
17. Munro, K. ‘Ingrained culture’ of harassment and bullying of medical students, inquiry told. *The Sydney Morning Herald*. 2016.
18. Hicks, D. (2021). *Dignity: Its essential role in resolving conflict*. Yale University Press.
19. Värri, A, Tiainen, M, Rajalahti, E, Kinnunen, U, Saarni, L, Ahonen, O. (2020) The definition of informatics competencies in Finnish healthcare and social welfare education. *Stud Health Technol Inform*. 270:1143–7.
20. Escartín, J. (2016). Insights into workplace bullying: psychosocial drivers and effective interventions. *Psychology research and behavior management*, 157-169.
21. Tsopa, V., Cheberichko, S., Yavorska, O., Deryugin, O., Bas, I. (2022). Increasing the safety of the transport process by minimizing the professional risk of a dump truck driver. *Mining of mineral deposits*, 16(3).
22. Wan-Young, C, Teak-Wei, C, Boon Giin, L. (2019) Driver Distraction and Stress Detection Systems: A Review. *International Journal of Engineering and Applied Sciences*. 20(5):1051-1063.
23. Béquet, AJ, Hidalgo-Muñoz, AR, Jallais, C. (2020) Towards Mindless Stress Regulation in Advanced Driver Assistance Systems: A Systematic Review. *Front Psychol*. 23 (11):609124.
24. Dragiewicz, M., Burgess, J., Matamoros-Fernández, A., Salter, M., Suzor, N. P., Woodlock, D., Harris, B. (2018). Technology facilitated coercive control: Domestic violence and the competing roles of digital media platforms. *Feminist Media Studies*. 18(4): 100-102.
25. Hicks, D. (2021). *Dignity: Its essential role in resolving conflict*. Yale University Press.
26. Kaihlanen, AM., Laukka, E., Nadav, J. et al. (2023) The effects of digitalisation on health and social care work: a qualitative descriptive study of the perceptions of professionals and managers. *BMC Health Serv Res*. 23 (714): 159-162.

ARCHITECTURAL AND URBAN PLANNING EDUCATION FOR SOCIALY RESPONSIBLE ARCHITECTURE AGAINST VIOLENCE

Abstract

We shall be striving for architecture which will be supportive to social development, which will be making people more accountable to each other, which will educate people in such a spirit and direction, for the architecture of social peace, peace in general, and not war, not for prima donna's and/or egoistic architect's architecture, not for architecture that strives to overcome the other for no social purpose, not for competition at all costs, not for the sake of pure visualizations, making drawings paradise or hell, which does not have an existential purpose, not for forms that have their own empty sake, serving to nothing else and nobody else. Only architecture devoted to people's real needs educates that the same people to avoid any misunderstanding, mismanagement, and especially any bad behavior, let alone violence.

Keywords: Socially responsible architecture, creativity, communication and community against violence.

INTRODUCTION - READING ARCHITECTURE

Reading architecture properly must be a must for any architecture designer, but first and foremost his/her architecture must be proper, and properly designed. Any architecture that has ever been consciously or unconsciously designed sends message to the people and the world around it. For architecture to be used as a means of communication, it is necessary to carry a certain expression or message. Architecture is definitely a means by which it is possible to express certain thoughts, ideas, standpoints, attitudes, relationships, technology advances, power, wealth, status etc.

„Violence is not always present. Just as riots, brawls, insurrections, and revolutions are of limited duration, so is the violence a body commits against space. Yet it is always implicit. Each door implies the movement of someone crossing its frame. Each corridor implies the progression of movement that blocks it. Each architectural space implies (and desires) the intruding presence that will inhabit it.

But if bodies violate the purity of architectural spaces, one might rightly wonder about the reverse: the violence inflicted by narrow corridors on large crowds, the symbolic or physical violence of buildings on users. A word of warning: I do not wish to resurrect recent behaviorist architectural approaches. Instead, I wish simply to underline the mere existence of a physical presence and the fact that it begins quite innocently, in an *imaginary* sort of way.

¹ PhD Architecture / Urban Planning, Gulf American University, Fujairah, UAE

The place your body inhabits is inscribed in your imagination, your unconscious, as a space of possible bliss. Or menace. What if you are forced to abandon your imaginary spatial markings? A torturer wants you, the victim, to regress, because he wants to demean his prey, to make you lose your identity as a subject. Suddenly you have no choice; running away is impossible. The rooms are too small or too big, the ceilings too low or too high. Violence exercised by and through space is spatial torture.²

Architecture is mostly an architectural object, but also the overall living space that we get through certain disposition of developed and undeveloped space.

Figures 1-2: Le Corbusier, Guillermo Jullian de la Fuentes, Josep Lluís Sert: Carpenter Centre, Harvard, 1963

Architecture as a framework for living processes mirrors the relationship between the outer and inner space, serving its purposes to both, one way or another.

INFLUENCES ON ARCHITECTURAL CREATIVITY

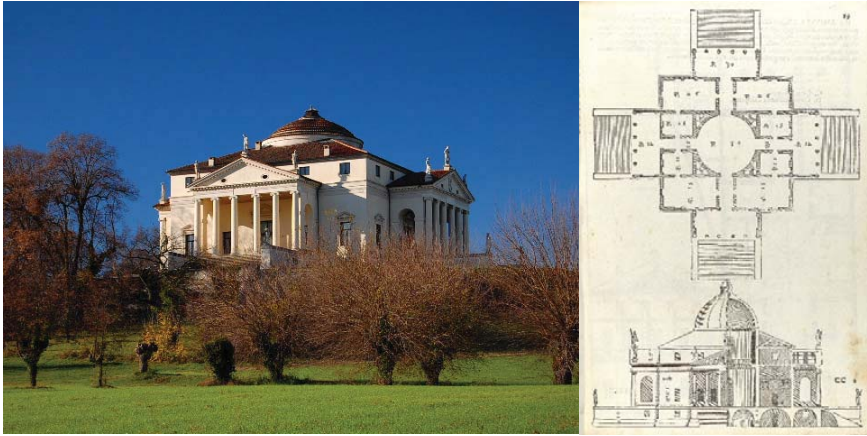
Architectural creation is always a reflection of certain society, it shapes the general context of built environment. Aspects that must be fully respected to avoid any misunderstanding of its proper purposes, and especially inducing violence, are social, cultural, sociological and economic. Architecture is and must always be responsible for societal development. It must show its proper reflexion in the general context that respects need for social change.

First and foremost question is what exactly means a democratic society. Architecture influences democracy, one way or another, so its designers must be very aware of the fact. Public spaces especially, but inner spaces as well to a certain degree, are all places of socialization, socialization of its users and society.

Architecture, consciously or not, bears signs and some time even marks of certain ideology. Spaces and places might be spaces and places of intimidation, pending on circumstances that might emanate from design itself.

² Tschumi, B (2024), Violence of Architecture. <https://www.artforum.com/features/violence-of-architecture-2-215475/>

The path from the ideology to the dictatorship some times shows itself very visible, some times not. Architecture might celebrate either the power or the weakness of the state, or certain societal structure, and even personalities.

Figures 3-4: Andrea Palladio: Villa Rotonda, Vicenza, 1567

It might show itself as manifestation of dictatorship, militancy, war, and present a corporate power. It is up to the designer to choose proper means to avoid mistakes that might lead to violence.

Next sentence: Society – Space – Architecture is to be followed properly. State must be responsible to its citizens. The responsibility of the state presents the nature of the state, but entire society as well. In as much, architecture must present its responsibility to the state, by its proper nature.

Quality as standard is a must. This is a question of one single triangle: quality of society, quality of space and quality of architecture. All sides of the triangle must respect each other, so to represent standards that serve the society in a proper way, once again to avoid any mistakes that might wrong reading and bring bad feelings, bad decisions, bad behaviour, and violence is of course the worst form of wrong result.

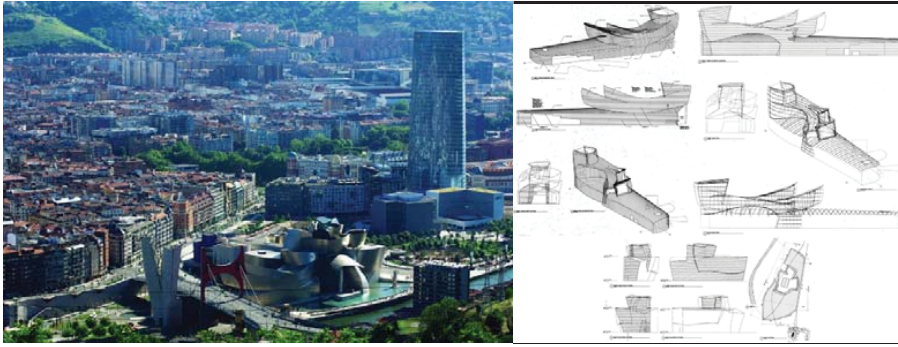
Ideas are materialized through building construction. Architecture expresses itself in certain form, through aesthetics, being always an expression of social responsibility.

The meaning of the form in architecture is never a unique one, and one of the reasons for that is the fact that form makes a reflection of society. It might take or not its beauty from the nature, to which it must be responsible in a general context. Ecology must be a human base of architecture.

Architectural articulation of the form must be a reflection of user's needs, a reflection of the use of modern technology and technical achievements, a reflection of a concern for people, and last but not least a reflection of a concern for nature.

The relationship of architecture and building toward the environment might be: undefined, in which case there is no conscious relationship to the environment, so conceptuality is ignored; defined in a way it either stays discreet in relation to the environment, or dominant in relation to the environment.

City is a human community, community of the people, being either big metropolis, magalopolis, or small town.

Figures 5-6: Frank O Gehry, Guggenheim Museum, Bilbao, 1997

City is also a territorial and social space. Its urban communities have three aspects:

1. Actions, condition (social, cultural, economic, psychological, sports etc.)
2. The social structure (groups, relationships, connections, communications, institutions etc.)
3. Territorial organization (streets, towns, subdivisions, industry, business districts etc.)

SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECT OF URBAN COMMUNITY

To avoid wrong doings, especially violence, all those aspects must be fully respected within the community and architectural designer must be aware of them all: personality, anonymity, expressiveness, mobility, interactive relationship, symbolic identity (buildings, monuments, streets, squares, restaurants etc.), and the system of values.

What is included in characteristics of urban life are as follows: specific forms of life (community of diversities, loneliness, crowded city, confusion, turmoil, prospects, hopes, ambitions); the dynamics of urban life (everything looks much bigger, faster, more spectacular, more tragic); the spirit and the will of the city; the city as a place of social interaction (poverty, ethnic, cultural, religious and racial groups); urban solutions and problems of the life in the city.

Housing is a social phenomenon. Every single citizen has a need for an apartment. Subsequently there is a need for quality housing. The apartment and its quality, standard of living reflects the character of the society. Housing and environment must have a very proper relationship, being it either an individual and family homes or collective buildings – condominiums.

To avoid any sign that might trigger the motivation for violence human dimensions of apartments in large apartment buildings must be present. Living spaces must reflect the culture of its users. The optimum ratio between the number of people and size of housing:

- 8-10 m² per person – psychological and pathological boundaries
- 12-14 m² per person – a critical threshold below which individuality is endangered
- 20 m² per person – comfortable space, a sense of freedom and individuality are protected

Development strategy and urban policy both define the frame for urban planning. Urban planning is and must always be a social activity. It includes the vision of the city and the urban policy – the attraction of the city. Within those frames, what must be clearly and visibly protected are as follows: the position of the local community; the market (and) or government

regulation, city and governments (city, regional, state); political and economic power of the city; city zones, the concentration and dispersion of urban space.

Figures 7-8: Gerrit Thomas Rietveld: Schoeder House, Utrecht, 1924

All those factors are very influential to peoples experiences, subsequently to their behavior, including unwilling violence.³

It is not very easy to state what is the optimal quality of housing in apartment buildings. It depends of the environmental dimension. The home is a social category, it has economic and cultural dimension, and is also a possible means of manipulation – social demagoguery. Criteria for a functional and comfortable apartment are of course many, and they include identity of the housing itself that shows psychology deficit or surplus of the housing space.

ECOLOGY AND QUALITY OF LIFE IN THE CITY

Ecology is generally considered unavoidable to deal with, if designing architecture for any need or purpose. We connect it with the ecology of nature (natural environment), social ecology, the rural ecology, urban ecology, spatio-physical characteristics of the city, demographic characteristics, organizational and functional characteristics, and conduct, awareness and culture of the population.

There is a difference between needs, wants, expectations and opportunities – possibilities. The objective conditions (economic development, health, education, culture, clubs, sports), and subjective experience (participation in community life, identity and belonging, opportunities, chances, recognition, tolerance, self isolation) must be considered to avoid any misunderstandings within the community, especially violence.

There is an important need to solve issues of poverty and inequality. The effects of urban policy may be: regressive (reinforce social inequalities), and progressive (mitigate, or even reduce social inequalities). Social issue today is directly related to urban issues in dealing with social and economic crisis of industrial cities, where large residential areas in the public sector, ports and industrial sites are becoming locations of problems that new waves of immigrants made visible once again.

³ Ferguson, K. (2020), „Architectures of Violence – The Command Structures of Modern Mass Atrocities“. Oxford University Press, Oxford, UK.

Figure 9-10: Albert Speer, Deutsches Stadium, Nuremberg, 1937

Results are: deprivation of residential area, growing social polarization, production of marginalized neighborhoods, socio-spatial segregation, inappropriate social housing. Currently certain programs are applied in urban and housing policy, based on the idea of favoring socially heterogeneous settlements in order to reduce stigma and prevent negative effects on the socialization of young people in socially homogenous neighborhoods.

Architecture is an important part of social space. Areas of interest within the architectural practices are many.

Attitude and action in social space both form a number of needs in ever changing space, to create, abolish, enabling relationships to objects, persons or institutions are not enclosed within prescript ideal sizes of the systems.

Social space is ambiguous, changing, disappearing, modeled according to the types of human organization.

Social space is the peculiar sign of everyday life, trained and focused on human behaviour.

Social space orients and motivates , so it can not be built only at the level of primary relations between user and object.

Purposed action opens the space for a number of needs which necessity and possibility never encloses a finalized system, hence it is always encouraging for new contributions, new forms of development and needs to expand their meaning.

Knowledge of the changing characteristics of needs require the need for monitoring and analysing their organized development opportunities – all of which means that goal is not in building the final model of any sort.

So as people's life is going on and on, the same goes for architecture that supports that life, whichever the way.

ARCHITECTURE AND URBAN PLANNING AGAINST VIOLENCE

The influence of architecture on human life is multifaceted, not only that architecture shapes the space in which people live, work and meet the different needs of its kind, but in terms of socio psychological impact on people's minds and conscience to the living environment.

Figures 11-12: Aerial view of the Palestinian village of A Taybe (left) and the Israeli settlement of Ofra, near Ramallah; Aerial view of the Israeli settlement in Shaked, which lies near Jenin. Photos: Milutin Labudović for Schalom Achshav, 2002.

„There are many political and strategic forces that stretch the forms of the settlements one way or another. The very forms embody the momentary balance of forces that created it. What Rafi Segal and I did at our office was to try and read backwards from the form of the stain on the map in order to recreate and understand the forces that manipulated it. With this method of observation, you can see the objectives of the planner. This is our point: It is not only that the settlements are there. If that were the only case, you could argue that it is not the responsibility of the architect and only of the political decision that placed it. But when the form is designed in a particular way to achieve strategic and national goals—bisect a Palestinian road, surround a Palestinian settlement, or to try to create a wedge—the architect is engaged in negative planning, a reversal of his professional practice—like a medical doctor involved in torture. This approach establishes architecture, just like the tank, the gun and the bulldozer, as a weapon with which human rights could be and are violated. The mundane elements of planning and architecture are placed there in order to disturb and dominate, and when an architect is designing in order to disturb the growth of other things, he’s not acting as an architect. You would say it is unethical.

This is completely unethical! And it’s not architecture. If there are violations of human rights in the plans the architect is proposing—in the way he is designing the houses, in the orientation of the windows, in every detail on both the architectural and the urban scale—then these actions are unethical and illegal. This incriminates the architectural profession. If the architect were just ignoring the Palestinians, it would look completely different. This is much worse. Basically, the architects were like Leitersdorf—liberal, educated, most often Labor supporters who see themselves as building in the West Bank in a way that best serves the Jewish population there. But that is obviously not true. And we were trying to break out the reasons for why the forms are the way they are and reflect from that backwards on the whole ethics of architecture in Israel.⁴⁴

The role of architecture is to contribute to the identification of users with the quality of the built form and its content, because that is the only way to establish a relationship of interaction that creates user’s sense of belonging to certain (built, constructed) space. A sense of belonging by its nature confronts violence. That sense as a positive attitude towards the

⁴ Kastner, J., Najafi, S., Weizman, E. (2002), “The Wall and the Eye: an Interview with Eyal Weizman – Architecture and Negative Planning in the West Bank”, Cabinet Magazine. https://www.cabinetmagazine.org/issues/9/kastner_najafi_weizman.php

environment, promotes responsibility, involvement and interest of people to actively participate in improving the area in which they live. The formation of local identity is the starting point, and architects have their large part of the duties and responsibilities.

„In today’s turbulent times few subjects deserve a closer scrutiny than the interactions between violence and constructed environment. Modernity’s contradictory histories laid bare the fact that it is impossible to consider architecture simply a benign, passive victim of humanity’s violent vices. Built space is as capable of incarnating violent acts as enacting them, disciplining and silencing the subject in the process.

From propaganda exhibitions to suburban residential complexes, from slaughterhouses to jails, from illegal settlements to governmental palaces, from separation walls to concentration camps, and finally, from actual, material environments to image-architecture performing through flickering media screens, not only is architecture able to sanction and legitimize violence, but also to give it a spatial ground to thrive.“⁵

The greatest threat to modern society is a recognizes in alienation and loss of vitality of the community as young and educated are leaving the area where they are denied opportunities for advancement, and where the economic and social polarization and apatial segregation in urban areas are more visible (on ethnic, religious, economic bases).

The role of urban planners is in conjunction with architects. Urban planning has its own responsibility for the overall quality of the life of a city. Interventions in urban space are always complex, because it includes various levels and require not only proper and free access to the profession, but also the support of the public and the state as the ultimate arbiter and the financiers of these interventions.

„Architecture and the built environment is a kind of slow violence. The occupation is an environment that was concieved to strangulate Palestinian communities, villages and towns, to create an environment that would be unbelievable for the people there.

Local Israelis and Palestinians explain how it feels to live in a landscape where everything, from walls and roads, terraces and sewage, to settlements and survailance are designed to ensure the separation of the two peoples, while simultaneously maintaining control.

This explains the discipline’s role in modern urban warfare. Visiting Nablus and Jenin, he explains how the Israely army pioneered a new kind of modern urban warfare through its deep understanding of architecture.

But Weizman has found a way for architecture to resist. His latest project, Forensic Architecture, is way of turning a building’s military wounds into evidence to be used against the state for the investigation of war crimes, with the aid of innovative architectural and visual technologies.“⁶

Comprehensive architectural creation is to present a power of expression and harmony, contained in the physiognomy of a particular object, whose values reflect idea and emotion, desire and a certain characteristic of the epoch of social development, on particular soil and within certain ethnic-political entities. It is a creative architect’s vision that reflects certain

⁵ Kenzari, B. (2011), “Architecture and Violence”. Actar Publishers, New York, USA.

⁶ Weizman, E. (2024), Israel – The Architecture of Violence. <https://www.aljazeera.com/program/rebel-architecture/2014/9/2/israel-the-architecture-of-violence>

objective realities of life. In the area of „personal standpoint“ one can find the responsibility of the architect.

CONCLUSION – COMMUNICATION AGAINST VIOLENCE

The image of the architectural work is largely formed on the basis of subjective visual perception- Architectural objects which carry the message provide better interaction with the environment, natural and built, and communication with customers, but also manage to communicate better with all citizens.

Architectural work should aim to somehow touch and intrigue, using the resources available to architecture. Architecture, in order to appeal, should not be reduced to a purely visual art, to objects that are themselves the goals, but it is to have an enjoyable, and living spaces in which people move, with which to identify, for which people would be interested.

Architecture affects the quality of life. Social responsibilities of architects lies in the belief that architecture can create a better space, it may affect the society and may have a role in creating a humane space, making built – constructed spaces more „lifelike“ and environmentally conscious.

Architectural education institutions need to develop capacity for critical thinking in their students, which should encourage them to solve problems at general, the contextual level, and not only within the architecture profession.

Being an architect or not, every individual has an impact on the society. Social responsibility of architects is not limited to the built environment only.⁷ Loss of responsibility leads to abuses, discrimination and violence. However, it is often answered with solidarity, cooperation and volunteerism.

⁷ Milošević, P. (2012), „Architectural Education for Socially Responsible and Sustainable Architecture“. Paper presented. Session „Building Resilient Futures“. Seminar „Social Responsibility and Sustainable Buildings“, organized on April 13, 2012 by ARC-Peace and Architects without Borders. Joined 25th Anniversary of ARC-Peace and ASF Architectes sans frontieres – International General Assembly Meeting. Arkitekternes Hus & Danish Architecture Center, Strandgade 27B, DK 1401 Copenhagen K, Denmark. April 12-15, 2012.

REFERENCES

Ferguson, K. (2020), „Architectures of Violence – The Command Structures of Modern Mass Atrocities”. Oxford University Press, Oxford, UK.

Kastner, J., Najafi, S., Weizman, E. (2002), “The Wall and the Eye: an Interview with Eyal Weizman – Architecture and Negative Planning in the West Bank”, Cabinet Magazine.
https://www.cabinetmagazine.org/issues/9/kastner_najafi_weizman.php

Kenzari, B. (2011), “Architecture and Violence”. Actar Publishers, New York, USA.

Milošević, P. (2012), „Architectural Education for Socially Responsible and Sustainable Architecture“. Paper presented. Session „Building Resilient Futures“. Seminar „Social Responsibility and Sustainable Buildings“, organized on April 13, 2012 by ARC-Peace and Architects without Borders. Joined 25th Anniversary of ARC-Peace and ASF Architectes sans frontieres – International General Assembly Meeting. Arkitekternes Hus & Danish Architecture Center, Strandgade 27B, DK 1401 Copenhagen K, Denmark. April 12-15, 2012.

Tschumi, B (2024), <https://www.artforum.com/features/violence-of-architecture-2-215475/>

Weizman, E. (2024), <https://www.aljazeera.com/program/rebel-architecture/2014/9/2/israel-the-architecture-of-violence>

GEWALT IN STÄDTEN AUFGRUND VON PARALLELGESELLSCHAFTEN, INSBESONDERE AM BEISPIEL DER STADT WIEN

Abstrakt

Gewalt in städtischen Gebieten, insbesondere im Kontext von Wien, aufgrund von Parallelgesellschaften, verlangt nach einer tiefgehenden Analyse der zugrunde liegenden Ursachen und Dynamiken. Parallelgesellschaften bezeichnen hierbei eigenständige Gemeinschaften innerhalb einer größeren Gesellschaft, die sich hauptsächlich entlang ethnischer, religiöser oder sozialer Linien bilden und oftmals isoliert von der restlichen Bevölkerung leben. Diese Isolation kann zu Missverständnissen, sozialer Segregation und

schließlich zu Spannungen und Gewaltausbrüchen führen. In Wien, einer Stadt mit einer langen Geschichte der Vielfalt und Migration, manifestieren sich diese Herausforderungen in spezifischen, durch Parallelgesellschaften geprägten Kontexten.

Die Gewalt in Städten, die aus diesen komplexen sozialen Strukturen resultiert, kann nicht losgelöst von den sozioökonomischen Bedingungen betrachtet werden, unter denen sie entsteht. Armut, Arbeitslosigkeit und soziale Ausgrenzung sind oft treibende Kräfte hinter der Bildung von Parallelgesellschaften und der daraus resultierenden Gewalt. Darüber hinaus spielt Diskriminierung eine zentrale Rolle, indem sie die Integration von Migranten und anderen marginalisierten Gruppen erschwert und damit die Grundlage für soziale Spaltung und Konflikt legt.

Eine Schlüsselstrategie zur Bekämpfung dieser Form der Gewalt liegt in der Förderung der sozialen Integration und Inklusion. Dies bedeutet, Barrieren zu beseitigen, die den Zugang zu Bildung, Arbeit und sozialen Diensten verhindern, und gleichzeitig den interkulturellen Dialog und die Zusammenarbeit zwischen unterschiedlichen Gemeinschaften zu stärken. Gemeinschaftspolizeiarbeit, die auf Vertrauen und Kooperation mit den lokalen Gemeinschaften basiert, kann ebenfalls dazu beitragen, Spannungen zu reduzieren und Gewalt vorzubeugen.

Um diese Gewalt effektiv zu bekämpfen, ist ein ganzheitlicher Ansatz erforderlich, der nicht nur die Symptome, sondern auch die tiefer liegenden Ursachen adressiert. Dies beinhaltet Maßnahmen zur Verbesserung der sozioökonomischen Bedingungen, Förderung der sozialen Kohäsion und des gegenseitigen Verständnisses sowie die Schaffung von inklusiven Räumen, die den Austausch und die Integration aller Gesellschaftsmitglieder ermöglichen.

Schlüsselwörter: Gewalt, Parallelgesellschaften, Migration, Diskriminierung, Inklusion, interkultureller Dialog, Gemeinschaftspolizeiarbeit, Sozioökonomische Ungleichheit, Interkultureller Dialog, Soziale Kohäsion

Summary

Violence in urban areas, particularly within the context of Vienna, due to parallel societies, demands a thorough analysis of the underlying causes and dynamics. Here, parallel societies refer to independent communities within a larger society that primarily form along ethnic, religious, or social lines and often live isolated from the rest of the population. This isolation can lead to misunderstandings, social segregation, and ultimately to tensions and outbreaks of violence. In Vienna, a city with a long history of diversity and migration, these challenges manifest in specific contexts shaped by parallel societies.

The violence in cities that arises from these complex social structures cannot be considered in isolation from the socio-economic conditions under which it emerges. Poverty, unemployment, and social exclusion are often driving forces behind the formation of parallel societies and the resultant violence. Furthermore, discrimination plays a central role by impeding the integration of migrants and other marginalized groups, thereby laying the groundwork for social division and conflict.

A key strategy to combat this form of violence lies in promoting social integration and inclusion. This means removing barriers that prevent access to education, employment, and social services, while simultaneously strengthening intercultural dialogue and cooperation between diverse communities. Community policing, based on trust and cooperation with local communities, can also contribute to reducing tensions and preventing violence.

To effectively combat this violence, a holistic approach is required that addresses not only the symptoms but also the underlying causes. This includes measures to improve socio-economic conditions, promote social cohesion and mutual understanding, and create inclusive spaces that facilitate exchange and integration of all members of society.

Keywords: Violence, parallel societies, migration, discrimination, inclusion, intercultural dialogue, community policing, socio-economic inequality, intercultural dialogue, social cohesion

Einleitung

Gewalt in urbanen Räumen ist ein komplexes Phänomen, das durch eine Vielzahl von Faktoren beeinflusst wird. Städte sind Orte der Vielfalt und der Möglichkeiten, aber auch der sozialen Spannungen und Konflikte. In diesem Kontext spielen Parallelgesellschaften eine besondere Rolle, da sie die soziale Kohäsion und das Zusammenleben in Städten beeinträchtigen können. Am Beispiel der Stadt Wien wird in dieser Arbeit untersucht, wie Parallelgesellschaften zur Entstehung von Gewalt beitragen, welche Folgen dies für die Stadtgesellschaft hat und welche Maßnahmen zur Bekämpfung von Gewalt ergriffen werden können.

Definition von Parallelgesellschaften

Parallelgesellschaft ist ein soziologischer Begriff. Er beschreibt die gesellschaftliche Selbstorganisation eines segregierten, sozialen Milieus, das sich „von der Mehrheitsgesellschaft abschottet und ein alternatives Wertesystem befolgt“.¹

Es „kann ethnisch oder religiös oder von beidem zugleich geprägt werden“,² entspricht dabei nicht den überkommenen Regeln und Moralvorstellungen der Mehrheitsgesellschaft und wird von dieser mitunter als ablehnend empfunden. Der Begriff überschneidet sich in seinem Bedeutungsinhalt mit Gegenkultur und Subkultur. Er hat seit den 1990er Jahren zusehends Eingang in die wissenschaftliche und öffentliche Integrationsdebatte erhalten und wird kontrovers diskutiert.

Parallelgesellschaften sind ein komplexes und vielschichtiges Phänomen, das in der soziologischen und politischen Debatte breit diskutiert wird. Der Begriff beschreibt die gesellschaftliche Selbstorganisation eines segregierten, sozialen Milieus, das sich von der Mehrheitsgesellschaft abgrenzt und eigene Strukturen und Institutionen entwickelt.³

Diese Abgrenzung kann auf verschiedenen Ebenen stattfinden, darunter religiöse, kulturelle, räumliche, soziale und wirtschaftliche Segregation.⁴ Parallelgesellschaften entstehen durch die freiwillige oder unfreiwillige Abgrenzung ihrer Mitglieder von der Mehrheitsgesellschaft und sind oft durch eine ethno-kulturelle bzw. kulturell-religiöse Homogenität gekennzeichnet.⁵

Die Diskussion um Parallelgesellschaften fokussiert sich häufig auf Migrantengruppen, und wird als Zeichen für fehlgeschlagene Integration gewertet. Jedoch ist die empirische Evidenz für die Existenz von Parallelgesellschaften im Sinne einer vollständigen Segregation und Abgrenzung von der Mehrheitsgesellschaft begrenzt. Studien zeigen, dass es zwar Segregationstendenzen gibt, diese aber nicht zwangsläufig zur Bildung von Parallelgesellschaften führen. Zudem ist fraglich, ob die Abgrenzung immer eine freiwillige Entscheidung der Mitglieder ist oder auch durch Ausgrenzung seitens der Mehrheitsgesellschaft bedingt sein kann.⁶

Parallelgesellschaften werden in der öffentlichen Debatte oft kritisch betrachtet, da sie mit der Vorstellung von ethnisch homogenen Bevölkerungsgruppen verbunden werden, die sich von der Mehrheitsgesellschaft abschotten.⁷ Diese Abschottung wird als Hindernis für die soziale Integration und als potenzielle Gefahr für den sozialen Zusammenhalt und die Demokratie angesehen.⁸ Der Begriff der Parallelgesellschaft umfasst jedoch nur einen Ausschnitt dessen, was durch Integration bzw. Desintegration beschrieben wird, und blendet wichtige Aspekte wie die soziale und wirtschaftliche Teilhabe aus.⁹

¹ Ralph Ghadban: „Arabische Clans“, Econ Verlag 2018, S. 114.

² Ralph Ghadban: „Arabische Clans“, Econ Verlag 2018, S. 114

³ <https://de.wikipedia.org/wiki/Parallelgesellschaft>, abgefragt am 24.03.2024

⁴ <https://www.politische-bildung-brandenburg.de/lexikon/parallelgesellschaft>, abgefragt am 24.03.2024

⁵ <https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50368.pdf>, abgefragt am 24.03.2024

⁶ <https://www.politische-bildung-brandenburg.de/lexikon/parallelgesellschaft>, abgefragt am 24.03.2024

⁷ <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/30001/parallelgesellschaften/>, abgefragt am 24.03.2024

⁸ <https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50368.pdf>, abgefragt am 24.03.2024

⁹ <https://www.juraforum.de/lexikon/parallelgesellschaft>, abgefragt am 24.03.2024

Es ist wichtig zu betonen, dass Parallelgesellschaften nicht ausschließlich ein Phänomen im Kontext von Migration sind. Sie können in jeder menschlichen Gesellschaft entstehen und sind Ausdruck sozialer und kultureller Differenzierung.¹⁰ Die Diskussion um Parallelgesellschaften sollte daher nicht nur Migranten und deren Integration fokussieren, sondern auch die Rolle der Mehrheitsgesellschaft bei der Entstehung und Aufrechterhaltung von Segregation und sozialer Distanz berücksichtigen.¹¹

Hintergrund und Entstehung

Parallelgesellschaften in städtischen Gebieten wie Wien sind kein neues Phänomen. Ihre Entstehung ist oft eng verknüpft mit Wellen der Migration und den damit verbundenen Herausforderungen der Integration in die Aufnahmegesellschaft. Historisch gesehen haben Migrationsbewegungen zu einer zunehmenden Diversität in Städten geführt, wobei Menschen aus verschiedenen Teilen der Welt mit unterschiedlichen kulturellen, religiösen und sozialen Hintergründen zusammenkommen. Die Integration dieser Vielfalt in eine kohäsive Gesellschaftsstruktur stellt eine Herausforderung dar, insbesondere wenn Neuankömmlinge mit Diskriminierung, sozioökonomischen Barrieren und mangelnden Integrationspolitiken konfrontiert sind.

In Wien, einer Stadt mit einer reichen Geschichte der Vielfalt durch die Habsburger Monarchie und später durch die Position Österreichs in Europa, hat die Migration seit dem späten 20. Jahrhundert zu einer signifikanten Veränderung der sozialen Landschaft geführt. Der Zuzug von Menschen aus dem ehemaligen Jugoslawien, der Türkei, sowie aus mittel- und osteuropäischen Ländern nach dem Fall des Eisernen Vorhangs hat die ethnische und kulturelle Zusammensetzung der Stadt verändert. Diese Diversität hat viele Bereicherungen gebracht, aber auch Herausforderungen in Bezug auf Integration und sozialen Zusammenhalt mit sich gebracht.

Die Entstehung von Parallelgesellschaften in Wien und anderen Städten ist daher eng mit historischen Migrationsmustern, der Qualität der Integrationspolitik und -praxis sowie den alltäglichen Erfahrungen von Zugehörigkeit und Ausgrenzung verknüpft. Faktoren wie Diskriminierung, Arbeitslosigkeit und Wohnungsnot verstärken die Tendenz zur Bildung solcher Gemeinschaften, da sie den Zugang zu den üblichen Integrationswegen erschweren und somit eine Segregation fördern, die sowohl räumlich als auch sozial sein kann.

Bedeutung für Wien

Die Bedeutung von Parallelgesellschaften für Wien ist ein Thema, das in der öffentlichen und politischen Diskussion in Österreich eine wichtige Rolle spielt. Parallelgesellschaften werden als soziale Gruppen oder Gemeinschaften verstanden, die sich von der Mehrheitsgesellschaft abgrenzen und eigene Strukturen und Institutionen entwickeln, wie eigene Schulen oder Krankenhäuser, die wenig mit der Mehrheitsgesellschaft gemeinsam haben.¹² Diese Gruppen können aufgrund verschiedener Faktoren wie ethnischer, religiöser oder kultureller Unterschiede entstehen.

¹⁰ <https://www.br.de/extra/respekt/parallelgesellschaft-reichsbuerger-aussteiger-100.html>, abgefragt am 24.03.2024

¹¹ <https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50368.pdf>, abgefragt am 24.03.2024

¹² https://www.integrationsfonds.at/fileadmin/content/AT/Fotos/Logos/Sujets/Allgemeine/3_Perspektiven_Parallelgesellschaft_200x260_SCREEN.pdf, abgefragt am 24.03.2024

In Wien wird die Existenz von Parallelgesellschaften durch verschiedene Studien und Umfragen bestätigt. Eine Umfrage des Österreichischen Integrationsfonds (ÖIF) ergab, dass 70 Prozent der befragten Österreicherinnen und Österreicher glauben, dass Parallelgesellschaften existieren und dass diese negative Folgen für das Zusammenleben haben.¹³ Die Umfrage wurde nach gewalttätigen Auseinandersetzungen zwischen türkischen Nationalisten und kurdischen Demonstranten durchgeführt, was die Wahrnehmung von importierten Konflikten und sozialen Brennpunkten in der Stadt verstärkt hat.

Die Bedeutung von Parallelgesellschaften für Wien wird auch in der politischen Debatte hervorgehoben. Wiens ÖVP-Chef spricht sich für eine "geistige Landesverteidigung" gegen weltanschauliche Parallelgesellschaften aus und betont die Notwendigkeit, Probleme offen anzusprechen und integrationsunwillige Migranten mit schärferen Sanktionen zu konfrontieren.¹⁴ Der Fokus liegt dabei auf der Prävention von Parallelgesellschaften und der daraus resultierenden Gewalt durch Radikalisierung und Polarisierung, wie es bei einem Fachkongress in Graz thematisiert wurde.¹⁵

Die Diskussion um Parallelgesellschaften in Wien bezieht sich häufig auf ethnische Gruppen, insbesondere auf türkischstämmige Migranten. Es gibt Bedenken, dass ethnische Abschottung und Integrationsprobleme an Schulen zur Bildung von Parallelgesellschaften beitragen.¹⁶ Die Studie von Politikwissenschaftlerin Scholz und Historiker Heinisch, die vom Integrationsfonds beauftragt wurde, weist auf ethnische Kämpfe, kulturelle Abschottung und Probleme im Bildungsbereich hin, die auf die Existenz von Parallelgesellschaften in Wien hindeuten.

Die österreichische Integrationsministerin Susanne Raab hat aufgrund dieser Erkenntnisse die Einführung eines Frühwarnsystems für Parallelgesellschaften gefordert, da diese als "Nährboden" für Gewalteskalationen und als Hindernis für Integrationsbemühungen angesehen werden.¹⁷ Die Gewalteskalationen in Wien-Favoriten werden als "Spitze des Eisberges" betrachtet, wobei Parallelstrukturen als deren "Nährboden" gelten.

Zusammenfassend lässt sich sagen, dass Parallelgesellschaften in Wien als ein ernstzunehmendes Phänomen betrachtet werden, das sowohl soziale als auch sicherheitspolitische Herausforderungen mit sich bringt. Die politischen und gesellschaftlichen Bemühungen zielen darauf ab, die Entstehung von Parallelgesellschaften zu verhindern und die Integration von Migrantengruppen zu fördern, um den sozialen Zusammenhalt und die Sicherheit in der Stadt zu gewährleisten.

Theorien der sozialen Integration und Segregation

Die Theorien der sozialen Integration und Segregation sind zentrale Konzepte in der Soziologie, die sich mit der Art und Weise befassen, wie Individuen und Gruppen in die Gesellschaft eingebunden sind bzw. wie sie sich innerhalb dieser räumlich und sozial aufteilen.

¹³ <https://wien.orf.at/stories/3057935/>, abgefragt am 24.03.2024

¹⁴ <https://kurier.at/politik/inland/wiens-oevp-chef-geistige-landesverteidigung-gegen-parallelgesellschaften/402690502>, abgefragt am 24.03.2024

¹⁵ https://www.bmi.gv.at/magazinfiles/2021/11_12/fachkonferenz_gegenlicht.pdf, abgefragt am 24.03.2024

¹⁶ <https://www.heute.at/s/studie-ortet-in-wien-parallelgesellschaften-44406342>, abgefragt am 24.03.2024

¹⁷ <https://www.vienna.at/raab-will-gegen-parallelgesellschaften-vorgehen/6666305>, abgefragt am 24.03.2024

Soziale Integration bezieht sich auf Prozesse, durch die Individuen und Gruppen in die Gesellschaft eingegliedert werden. Sie umfasst die Art und Weise, wie Menschen miteinander verbunden sind und wie sie zu einem funktionierenden Ganzen beitragen. Die soziale Integration kann auf der Ebene der Individuen, der Gesamtgesellschaft oder sozialer Verflechtungszusammenhänge thematisiert werden und spiegelt sich in der Unterscheidung von Sozial- und Systemintegration wider.¹⁸

- Sozialintegration bezieht sich auf die Beziehungen zwischen handelnden Individuen und umfasst die Sozialisation von Kindern oder die Prozesse, durch die Einwanderer zu Mitgliedern der Einwanderungsgesellschaft werden.¹⁹
- Systemintegration bezeichnet das Zusammenfügen und -wirken zwischen sozialen Einheiten zu einem größeren sozialen Ganzen (sozialen System)²⁰

Integrationstheorien variieren je nach Migrationsverständnis und können monistische, pluralistische und interaktionistische Konzepte umfassen. Entsprechend variieren auch die Indikatoren und Merkmale, die zur Messung von Integration herangezogen werden.²¹

Segregation beschreibt die räumliche Abgrenzung und Aufteilung sozialer Gruppen, die sich in Städten häufig in Form von Wohngebieten manifestiert. Sie kann sich auf religiöse, ethnische, Bildungs- oder Altersgruppen beziehen und ist ein Ausdruck sozialer und räumlicher Ungleichheit.²²

- Makrosoziologische Theorien der Segregation befassen sich mit dem Zusammenhang von sozialer und räumlicher Ungleichheit und verwenden oft Indizes wie ID und IS von Duncan und Duncan, um Segregation zu messen.²³
- Mikrosoziologische Theorien betrachten die individuellen Entscheidungen und Präferenzen, die zur Segregation führen, wie die Spatial-attainment-Theorie und die Place-stratification-Theorie.²⁴

Segregation kann sowohl freiwillig als auch erzwungen sein. Freiwillige Segregation kann positive Aspekte haben, wie gegenseitige Unterstützung innerhalb einer Gruppe, während erzwungene Segregation zu sozialer Benachteiligung und Diskriminierung führen kann.²⁵

Die Folgen von Segregation werden unterschiedlich diskutiert. Während einige die negativen Effekte auf die Sozialisierung und Teilhabechancen betonen, vermuten andere auch positive Effekte, insbesondere für Zugewanderte, da die Nähe zu Personen aus dem gleichen Herkunftsland die Integration erleichtern kann.²⁶

¹⁸ <https://www.philosophie.ch/artikel-deutsch/2017-09-20-behrendt>, abgefragt am 24.03.2024

¹⁹ <https://library.fes.de/pdf-files/afs/bd46/16-siebel.pdf>, abgefragt am 24.03.2024

²⁰ https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-658-21570-5_9-1, abgefragt am 24.03.2024

²¹ <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurzdossiers/integrationspolitik/269373/integrationstheorien-und-ihr-einfluss-auf-integrationspolitik/>, abgefragt am 24.03.2024

²² <https://studyflix.de/erdkunde/segregation-6858>, abgefragt am 24.03.2024

²³ https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-322-83617-5_4, abgefragt am 24.03.2024

²⁴ <https://www.arl-net.de/system/files/media-shop/pdf/HWB%202018/Segregation.pdf>, abgefragt am 24.03.2024

²⁵ <https://soztheo.de/stadtsoziologie/segregation/>, abgefragt am 24.03.2024

²⁶ https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-19077-4_22, abgefragt am 24.03.2024

In der Stadtsoziologie wird Segregation als ein Prozess verstanden, der zu einer ungleichen Verteilung von Bevölkerungsgruppen über städtische Teilgebiete führt. Dies kann auf sozioökonomische und/oder soziokulturelle Unterschiede zurückgeführt werden und ist oft mit einer ungleichen Einkommens- und Vermögensverteilung verbunden.²⁷

Zusammenfassend sind die Theorien der sozialen Integration und Segregation eng miteinander verknüpft und beide spielen eine wichtige Rolle im Verständnis der sozialen Struktur und Dynamik von Gesellschaften. Sie bieten einen Rahmen, um zu verstehen, wie soziale Ordnung aufrechterhalten wird und wie soziale Ungleichheiten sich räumlich manifestieren.

Ursachen von Gewalt in Städten

Die Ursachen von Gewalt in Städten sind vielschichtig und umfassen soziale, ökonomische, politische und kulturelle Determinanten. Soziale Ungleichheit, Armut, Arbeitslosigkeit und mangelnde Bildungschancen sind zentrale Faktoren, die zu Frustration, Marginalisierung und schließlich zu Gewalt führen können.²⁸ Parallelgesellschaften entstehen oft in diesem Kontext der sozialen und ökonomischen Ausgrenzung. Sie sind gekennzeichnet durch eine geringe Integration in die Mehrheitsgesellschaft und das Entstehen eigener sozialer, kultureller und ökonomischer Strukturen. Diese Segregation kann die Entfremdung zwischen verschiedenen Bevölkerungsgruppen verstärken und Konflikte verschärfen.

Gewalt in städtischen Gebieten ist ein komplexes Phänomen, das durch eine Vielzahl von Faktoren beeinflusst wird. Diese Gewalt kann viele Formen annehmen, von Kriminalität und Bandengewalt bis hin zu häuslicher Gewalt und gewalttätigen Auseinandersetzungen zwischen verschiedenen Gemeinschaftsgruppen. Städtische Gebiete, mit ihrer hohen Bevölkerungsdichte und sozioökonomischen Diversität, bieten einen fruchtbaren Boden für Konflikte, die durch Unterschiede in Ethnie, sozialer Schicht, politischer Zugehörigkeit und mehr entstehen können.

- **Sozioökonomische Ungleichheit:**
Eine der Hauptursachen für Gewalt in städtischen Gebieten ist die sozioökonomische Ungleichheit. Große Unterschiede in Einkommen und Lebensbedingungen können zu Frustration, Entfremdung und Konkurrenz um Ressourcen führen, was gewalttätige Auseinandersetzungen fördert.
- **Segregation und Isolation:**
Räumliche Segregation, bei der bestimmte Gruppen von Menschen in isolierten Stadtteilen leben, kann zur Bildung von Parallelgesellschaften führen. Diese Isolation kann das Verständnis und die Kommunikation zwischen verschiedenen Gruppen erschweren und Spannungen erhöhen.
- **Mangelnde soziale Dienste:**
In vielen städtischen Gebieten gibt es einen Mangel an sozialen Diensten, wie Bildung, Gesundheitsversorgung und Beschäftigungsmöglichkeiten. Dies kann insbesondere junge Menschen in die Arme krimineller Netzwerke treiben und zu einer Erhöhung der Gewalt beitragen.

²⁷ <https://www.grin.com/document/74834>, abgefragt am 24.03.2024

²⁸ <https://wissenschaft-und-frieden.de/artikel/formen-urbaner-gewalt/>, abgefragt am 24.03.2024

- **Drogen- und Alkoholmissbrauch:**
Drogenhandel und -konsum sowie Alkoholmissbrauch sind oft mit Gewalt verbunden, sei es durch die Auseinandersetzungen zwischen rivalisierenden Drogenbanden oder durch die Auswirkungen von Substanzmissbrauch auf individuelles Verhalten.
- **Politische und ethnische Spannungen:**
In einigen städtischen Gebieten können politische oder ethnische Spannungen zu gewalttätigen Konflikten führen. Solche Spannungen können historisch verwurzelt sein oder durch aktuelle Ereignisse verschärft werden.
- **Täterbezogene Ursachen:**
Gewalt kann aus erlernten Handlungsmustern resultieren, die Individuen unbewusst anwenden, um Konflikten zu begegnen. Gesundheitliche Beeinträchtigungen, der Konsum von Alkohol oder Betäubungsmitteln sowie prekäre wirtschaftliche Verhältnisse können ebenfalls aggressives Verhalten fördern.
- **Baulich-technische und organisatorische Bedingungen:**
Die Gestaltung des Arbeitsplatzes und das Arbeitsklima können Situationen begünstigen, in denen aggressives Verhalten gezeigt wird. Mangelnde Nachvollziehbarkeit von Verwaltungsabläufen und geringe interkulturelle Kompetenz können bei Betroffenen das Gefühl auslösen, ungerecht behandelt zu werden.
- **Opferbezogene Faktoren:**
Ein als autoritär oder bedrohlich empfundenenes Auftreten kann Übergriffe begünstigen. Fehlende Bewältigungsstrategien aufseiten der Bediensteten können dazu führen, dass eine bedrohliche Situation eskaliert

Die Auswirkungen von Gewalt in städtischen Gebieten sind weitreichend und betreffen nicht nur die unmittelbaren Opfer, sondern auch die Gemeinschaften, in denen sie leben. Gewalt kann zu einem Gefühl der Unsicherheit und Angst führen, was wiederum Investitionen und wirtschaftliche Entwicklung hemmt. Sie kann auch das soziale Gefüge einer Gemeinschaft zerstören und das Vertrauen in staatliche Institutionen untergraben.

Gewalt in städtischen Gebieten ist ein multifaktorielles Phänomen, das individuelle, soziale, ökonomische und politische Dimensionen umfasst. Präventions- und Interventionsstrategien müssen diese Komplexität berücksichtigen und sowohl auf individueller als auch auf Gemeinschaftsebene ansetzen. Die Einbindung lokaler Communities und die Berücksichtigung spezifischer städtischer Dynamiken sind entscheidend für die Entwicklung effektiver Präventionsmaßnahmen.

Kurze Geschichte der Migration und der Entstehung von ethnischen und sozialen Enklaven in Wien

Die Geschichte der Migration und der Entstehung von ethnischen und sozialen Enklaven in Wien ist tief in der reichen und vielschichtigen Geschichte der Stadt verwurzelt. Als ehemalige Hauptstadt des Habsburgerreiches war Wien schon immer ein Schmelztiegel unterschiedlicher Kulturen und Ethnien. Diese historische Rolle hat die Stadt zu einem Zentrum der Vielfalt gemacht, dass im Laufe der Jahrhunderte von verschiedenen Migrationswellen geprägt wurde.

- **Mittelalter und Frühe Neuzeit:**
Bereits im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit war Wien ein Ziel für Migranten aus verschiedenen Regionen. Die Zuwanderung verstärkte sich vor allem in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts, als Wien zur Hauptstadt des Habsburgerreiches Aufstieg und Menschen aus allen Teilen des Reiches anzog.²⁹
- **19. Jahrhundert:**
Im 19. Jahrhundert trug die Industrialisierung und die damit verbundene wirtschaftliche Entwicklung zu einem starken Bevölkerungswachstum bei. Die Zuwanderung aus den Kronländern der Habsburgermonarchie, insbesondere aus Böhmen, Mähren und Ungarn, führte zur Entstehung von ethnischen Enklaven, in denen sich Migranten niederließen und eigene kulturelle und soziale Strukturen aufbauten.³⁰
- **Nachkriegszeit:**
Nach dem Zweiten Weltkrieg und dem Zusammenbruch des NS-Regimes kamen viele Flüchtlinge und Vertriebene nach Wien. Die Stadt erlebte einen Bevölkerungsrückgang, der durch die Rückkehr von Kriegsgefangenen und die Ankunft von Flüchtlingen teilweise ausgeglichen wurde.³¹
- **Gastarbeiter:**
In den 1960er und 1970er Jahren begann Österreich, sogenannte "Gastarbeiter" anzuwerben, um den Arbeitskräftemangel zu decken. Viele dieser Arbeitsmigranten kamen aus der Türkei und dem ehemaligen Jugoslawien und bildeten eigene Gemeinschaften in Wien.³²
- **1980er und 1990er Jahre:**
Mit der Öffnung des Eisernen Vorhangs und den Konflikten auf dem Balkan kam es zu einer neuen Welle der Zuwanderung. Viele Migranten suchten in Wien Schutz und bessere Lebensbedingungen.³³
- **Ethnische Ökonomien:**
Die Zuwanderung hat auch zur Entstehung von ethnischen Ökonomien beigetragen, in denen Migranten eigene Unternehmen gründen und betreiben. Diese Ökonomien können sowohl zur Integration als auch zur Bildung von Enklaven beitragen.³⁴

Die Geschichte der Migration in Wien zeigt, dass die Stadt immer ein Anziehungspunkt für Menschen aus unterschiedlichen Regionen und Kulturen war. Die daraus resultierende Diversität hat das soziale und kulturelle Leben Wiens geprägt, aber auch Herausforderungen für die soziale Integration und den Zusammenhalt mit sich gebracht.

²⁹ <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Migration>, abgefragt am 24.03.2024

³⁰ <https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/schmelztiegel-grossstadt-i-wien-migration-zu-kaisers-zeiten>, abgefragt am 24.03.2024

³¹ <https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/F1%C3%BCchtlinge>, abgefragt am 24.03.2024

³² <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/215097/historische-entwicklung-der-migration-nach-oesterreich/>, abgefragt am 24.03.2024

³³ <https://www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/215097/historische-entwicklung-der-migration-nach-oesterreich/>, abgefragt am 24.03.2024

³⁴ <https://epub.jku.at/obvulihs/download/pdf/6384173?originalFilename=true>, abgefragt am 24.03.2024

Aktuellen sozioökonomischen Lage in Wien und wie sie zu Spannungen und Gewalt beiträgt

Die aktuelle sozioökonomische Lage in Wien ist durch eine komplexe Mischung aus Wohlstand und Herausforderungen gekennzeichnet. Die Stadt genießt international einen hohen Ruf hinsichtlich Lebensqualität, sozialer Dienste und kultureller Vielfalt. Dennoch gibt es unter der Oberfläche sozioökonomische Spannungen, die zu Konflikten und Gewalt zwischen verschiedenen Gemeinschaften beitragen können. Diese Spannungen sind oft eng mit Faktoren wie Arbeitslosigkeit, Wohnungsnot, Bildungsungleichheit und sozialer Exklusion verbunden. Die aktuelle sozioökonomische Lage in Wien ist durch eine Reihe von Faktoren gekennzeichnet, die zu Spannungen und Gewalt zwischen verschiedenen Gemeinschaften beitragen können. Diese Faktoren umfassen demografische Veränderungen, wirtschaftliche Unsicherheit, soziale Ungleichheiten und die Herausforderungen der Integration von Migrant*innen.

Demografische Veränderungen:

Wien hat in den letzten Jahren einen signifikanten Bevölkerungszuwachs erlebt, der vor allem auf Zuwanderung aus anderen EU-Ländern und Drittstaaten zurückzuführen ist. Dieser Zuzug hat zu einer erhöhten Diversität geführt, aber auch zu einer verstärkten Nachfrage nach Wohnraum, Bildung und sozialen Dienstleistungen, was wiederum den Druck auf die städtische Infrastruktur erhöht.³⁵

Arbeitslosigkeit und ökonomische Unsicherheit:

Wien hat wie viele andere europäische Städte mit den Herausforderungen der Arbeitslosigkeit und ökonomischen Unsicherheit zu kämpfen. Obwohl die Arbeitslosenquote in Wien im Vergleich zu anderen Regionen Österreichs tendenziell höher ist, ist sie in bestimmten Gemeinschaften, insbesondere unter Migrant*innen und jungen Menschen, noch ausgeprägter. Diese ökonomische Unsicherheit kann zu sozialer Frustration führen und den Nährboden für Konflikte zwischen einheimischen Bevölkerungsgruppen und Migrant*innen oder innerhalb verschiedener Migrant*innengruppen bilden.

Wirtschaftliche Unsicherheit:

Die wirtschaftliche Unsicherheit, die durch verschiedene Faktoren wie die Nachwirkungen der Finanzkrise, politische Unruhen und die COVID-19-Pandemie verursacht wird, kann zu sozialen Unruhen führen. Die wirtschaftlichen Herausforderungen können die sozioökonomischen Unterschiede zwischen verschiedenen Bevölkerungsgruppen verschärfen und zu Frustration und Spannungen führen.³⁶

Wohnungsnot und soziale Segregation:

Die Wohnsituation in Wien ist durch einen relativ stark regulierten Wohnungsmarkt geprägt, der den Zugang zu leistbarem Wohnraum erleichtern soll. Trotzdem gibt es Herausforderungen, insbesondere in Bezug auf die Verfügbarkeit und Erschwinglichkeit von Wohnraum für

³⁵ <https://www.wien.gv.at/statistik/bezirke/>, abgefragt am 24.03.2024

³⁶ <https://www.coface.at/News-und-Publikationen/News/Soziale-Unruhen-werden-zunehmen-da-der-soziooekonomische-Druck-auf-der-ganzen-Welt-steigt>, abgefragt am 24.03.2024

niedrigere Einkommensgruppen und Migranten. Die Konzentration von sozioökonomisch benachteiligten Gruppen in bestimmten Stadtteilen kann zur Entstehung sozialer Segregation führen, die räumliche Trennlinien zwischen unterschiedlichen sozialen und ethnischen Gruppen verstärkt.

Soziale Ungleichheiten:

Sozioökonomische Benachteiligung, insbesondere in der Kindheit, ist in Wien ein relevantes Thema. Kinder, die von Einkommensarmut, materieller Deprivation oder niedriger Bildung der Eltern betroffen sind, können langfristige Nachteile erfahren. Diese Ungleichheiten können zu sozialer Exklusion führen und die Wahrscheinlichkeit erhöhen, dass bestimmte Gruppen in ethnischen und sozialen Enklaven leben.

Bildungsungleichheit:

Bildung spielt eine entscheidende Rolle bei der sozioökonomischen Integration. In Wien gibt es jedoch deutliche Unterschiede in der Bildungsbeteiligung und -leistung zwischen Kindern mit und ohne Migrationshintergrund. Diese Bildungsungleichheit kann langfristige Auswirkungen auf die Beschäftigungsfähigkeit und ökonomische Mobilität haben, was wiederum die soziale Integration erschwert und zu Spannungen beiträgt.

Integration und Enklavenbildung:

Die Integration von Migranten stellt eine Herausforderung dar, insbesondere wenn es um die Bildung von ethnischen Enklaven und Parallelgesellschaften geht. Ethnische Enklaven können einerseits Schutz und Unterstützung bieten, andererseits aber auch die Segregation fördern und die soziale Kohäsion schwächen. In einigen Fällen können sie zu einem Nährboden für Radikalisierung und Gewalt werden.³⁷

Gewalt und Spannungen:

Gewalt auf Wiens Straßen, insbesondere unter jungen Menschen, kann durch alte Spannungen und aktuelle Konflikte angeheizt werden.³⁸ Gewaltsame Auseinandersetzungen zwischen verschiedenen ethnischen Gruppen, wie beispielsweise zwischen türkischen Nationalisten und kurdischen Demonstranten, zeigen, wie internationale Konflikte lokale Auswirkungen haben können.³⁹

Soziale Exklusion:

Soziale Exklusion ist ein weiterer Faktor, der zu Spannungen und Gewalt in Wien beitragen kann. Bestimmte Gruppen, insbesondere Migranten, Roma und Sinti oder Flüchtlinge, erfahren oft Diskriminierung und Ausgrenzung, die sich in verschiedenen Lebensbereichen manifestieren kann – von der Arbeitswelt über das Bildungssystem bis hin zum Zugang zu sozialen Diensten. Diese Ausgrenzung verstärkt das Gefühl der Isolation und kann zu Entfremdung und Konflikten führen.

³⁷ <https://www.wien.gv.at/statistik/bezirke/>, abgefragt am 24.03.2024

³⁸ <https://kija-wien.at/gewalt-auf-wiens-strassen-junge-menschen-alte-spannungen/>, abgefragt am 24.03.2024

³⁹ <https://orf.at/stories/3171612/>, abgefragt am 24.03.2024

Gentrifizierung:

Gentrifizierungsprozesse in Wien können zu einer Verdrängung einkommensschwacher Bevölkerungsgruppen führen und die sozialräumliche Trennung verstärken. Die damit einhergehende Abwertung bestimmter Stadtteile kann zu einer weiteren Marginalisierung von ohnehin benachteiligten Gruppen beitragen.⁴⁰

Die sozioökonomische Lage in Wien ist ein Spiegelbild der globalen Herausforderungen moderner Städte, in denen kulturelle Vielfalt und soziale Gerechtigkeit miteinander in Einklang gebracht werden müssen. Um Spannungen und Gewalt zwischen verschiedenen Gemeinschaften zu vermindern, sind umfassende Strategien erforderlich, die auf die Verbesserung der sozioökonomischen Bedingungen, die Förderung der sozialen Inklusion und die Bekämpfung von Diskriminierung abzielen. Durch solche Maßnahmen kann Wien seine Rolle als Stadt der Vielfalt und Toleranz stärken und ein Modell für den positiven Umgang mit sozioökonomischen Herausforderungen in einem urbanen Kontext bieten.

Vorfälle von Gewalt in Wien, die mit der Existenz von Parallelgesellschaften in Verbindung gebracht werden können

Die Diskussion über spezifische Vorfälle von Gewalt in Wien, die mit der Existenz von Parallelgesellschaften in Verbindung gebracht werden können, erfordert eine sensible und umsichtige Herangehensweise. Es ist wichtig zu betonen, dass Gewaltvorfälle vielschichtige Ursachen haben und nicht ausschließlich auf die Existenz von Parallelgesellschaften zurückgeführt werden können. Dennoch gibt es Situationen, in denen soziale Isolation, Segregation und die daraus resultierenden Spannungen zwischen verschiedenen Gruppen in der Stadt zu Konflikten geführt haben.

Interethnische Spannungen:

In einigen Fällen haben interethnische Spannungen, die teilweise auf Sprachbarrieren, sozioökonomische Unterschiede oder gegenseitige Vorurteile zurückzuführen sind, zu gewalttätigen Auseinandersetzungen geführt. Solche Vorfälle sind oft in Stadtteilen zu beobachten, in denen hohe Konzentrationen von Menschen mit unterschiedlichem kulturellen Hintergrund auf engem Raum zusammenleben.

Spezifische Vorfälle von Gewalt, die in Wien stattfinden, können ethnische Konflikte widerspiegeln, die ihren Ursprung im Ausland haben, wie zum Beispiel Spannungen zwischen türkischen Nationalisten und kurdischen Demonstranten.⁴¹ Solche importierten Konflikte können die interethnischen Beziehungen in der Stadt belasten.

Gewalttaten gegen Frauen und Mädchen, einschließlich Femizide und Gruppenvergewaltigungen, können auch ein Indikator für interethnische Spannungen sein, insbesondere wenn die Täter aus dem Ausland kommen oder eine Migrationsgeschichte

⁴⁰ https://wien.arbeiterkammer.at/interessenvertretung/meinestadt/Stadtpunkte_Nr.27_2019_5.pdf, abgefragt am 24.03.2024

⁴¹ <https://www.derstandard.at/story/2000118476194/wolfsgeheul-im-zehnten-ein-blick-in-den-sogenannten-problembezirk>, abgefragt am 24.03.2024

haben.⁴² Solche Vorfälle können zu einem verstärkten Unsicherheitsgefühl in der Bevölkerung führen.

Interethnische Spannungen in Wien sind ein komplexes Phänomen, das durch eine Vielzahl von Faktoren beeinflusst wird. Die Förderung von Integration, Bildung und interkulturellem Dialog sowie die Bekämpfung von sozialer Ungleichheit und Diskriminierung sind entscheidend, um diese Spannungen zu verringern und den sozialen Zusammenhalt zu stärken.

Jugendbanden und kriminelle Netzwerke:

Einige Gewaltakte sind mit der Bildung von Jugendbanden und kriminellen Netzwerken verbunden, die in bestimmten sozial benachteiligten Vierteln stärker vertreten sind. Diese Gruppierungen können entlang ethnischer Linien organisiert sein oder sich um gemeinsame Interessen oder Aktivitäten bilden. Konflikte zwischen solchen Gruppen können zu Gewalt auf den Straßen führen.

Jugendbanden sind in Wien für eine Reihe von Gewalttaten, darunter Messerstechereien, Randalen, Sachbeschädigungen und Überfälle, verantwortlich. Diese Banden sorgen in mehreren Bezirken der Bundeshauptstadt für Unruhe und Angst.⁴³⁴⁴⁴⁵⁴⁶

Die Jugendkriminalität in Wien ist in den letzten Jahren gestiegen, wobei insbesondere die Gewaltbereitschaft unter Jugendlichen und jungen Erwachsenen zugenommen hat. Die Staatsanwaltschaft Wien registriert eine Verschärfung der Jugendkriminalität, wobei immer öfter organisierte Banden involviert sind.⁴⁷⁴⁸⁴⁹

Neben Jugendbanden gibt es in Wien auch eine Zunahme von Aktivitäten organisierter krimineller Netzwerke. Diese Gruppierungen verfolgen systematisch kriminelle Ziele, um an Macht und großes Vermögen zu gelangen. In den letzten Jahren war insbesondere eine Zunahme von Aktivitäten von Rockerbanden zu verzeichnen.⁵⁰⁵¹⁵²⁵³

Das kriminelle Treiben bei Clan-Fehden bleibt ungebrochen. Seit 2014 wurden rund 80 Auftragsmorde in Österreich, Spanien und Deutschland im Zusammenhang mit diesen Fehden registriert.⁵⁴

⁴² <https://www.rnd.de/politik/femizide-gruppenvergewaltigungen-und-andere-gewalttaten-gegen-maedchen-wie-sicher-ist-wien-Z3TGJZAMCBFR7AHFDRH5F4BSKU.html>, abgefragt am 24.03.2024

⁴³ <https://www.krone.at/3268718>, abgefragt am 24.03.2024

⁴⁴ <https://www.nzz.ch/international/oesterreich-jugendkriminalitaet-wien-alarmiert-die-politik-ld.1823057>, abgefragt am 24.03.2024

⁴⁵ <https://wien.orf.at/stories/3250226/>, abgefragt am 24.03.2024

⁴⁶ https://www.meinbezirk.at/wien/c-lokales/drastischer-anstieg-der-jugendkriminalitaet-seit-2013_a6093336, abgefragt am 24.03.2024

⁴⁷ <https://www.derstandard.de/story/3000000212731/staatsanwaltschaft-wien-mehr-schwere-gewalt-bei-jugendkriminalitaet228t>, abgefragt am 24.03.2024

⁴⁸ <https://kurier.at/chronik/wien/steigende-jugendkriminalitaet-wollte-cool-wie-ein-gangster-sein-wien-schutzgeldbande/402828538>, abgefragt am 24.03.2024

⁴⁹ <https://www.diepresse.com/18296361/jugendbanden-gewaltbereitschaft-steigt>, abgefragt am 24.03.2024

⁵⁰ <https://www.bundeskriminalamt.at/301/start.aspx>, abgefragt am 24.03.2024

⁵¹ <https://kurier.at/chronik/oesterreich/mord-wien-drogenmafia-oesterreich/402790549>, abgefragt am 24.03.2024

⁵² <https://kurier.at/chronik/oesterreich/wer-kriminelle-karrieren-macht-und-wie-man-sie-verhindern-kann/402666829>, abgefragt am 24.03.2024

⁵³ <https://www.vienna.at/kriminelle-netzwerke-osze-konferenz-ueber-menschenhandel-in-wien/4135941>, abgefragt am 24.03.2024

⁵⁴ <https://kurier.at/chronik/oesterreich/mord-wien-drogenmafia-oesterreich/402790549>, abgefragt am 24.03.2024

Die Situation in Wien ist durch eine steigende Präsenz und Aktivität von Jugendbanden und kriminellen Netzwerken gekennzeichnet. Diese Gruppen sind für eine Vielzahl von Gewalttaten und kriminellen Aktivitäten verantwortlich, die die Sicherheit und das Zusammenleben in der Stadt beeinträchtigen. Die Bekämpfung dieser Problematik erfordert sowohl polizeiliche Maßnahmen als auch präventive und soziale Interventionen, um Jugendliche von einem Einstieg in die Kriminalität abzuhalten und die Aktivitäten organisierter krimineller Netzwerke einzudämmen.

Radikalisierung und Extremismus:

Wien, wie auch andere Großstädte, ist nicht immun gegen die Gefahren der Radikalisierung und des Extremismus. In seltenen Fällen kann die soziale Isolation in Parallelgesellschaften die Anfälligkeit für radikale Ideologien erhöhen, die in extremen Fällen zu Gewaltakten führen können. Radikalisierung und Extremismus stellen in Wien, wie in vielen anderen Städten, eine Herausforderung für die Sicherheit und den sozialen Zusammenhalt dar.

In Wien gibt es Berichte über islamistischen Extremismus, der sich in der Radikalisierung einzelner Individuen und in der Bildung von Netzwerken manifestiert, die jihadistische Ideologien verbreiten.

Auch rechtsextreme Gruppierungen sind in Wien aktiv. Sie verbreiten fremdenfeindliche, rassistische und antisemitische Ideologien und können zu Gewalt gegen Minderheiten und politische Gegner neigen.

Das Internet und soziale Medien spielen eine wichtige Rolle bei der Radikalisierung, indem sie Plattformen für die Verbreitung extremistischer Propaganda bieten und die Vernetzung von Gleichgesinnten erleichtern.

Persönliche Kontakte und Netzwerke, einschließlich religiöser Einrichtungen und Vereine, können ebenfalls zur Radikalisierung beitragen, indem sie radikale Ideologien fördern und bestärken.

Probleme bei der Integration und soziale Exklusion können zur Radikalisierung beitragen, insbesondere wenn Individuen das Gefühl haben, von der Gesellschaft ausgeschlossen oder benachteiligt zu sein.

Internationale Konflikte und geopolitische Spannungen können sich auf lokale Gemeinschaften auswirken und die Radikalisierung fördern, indem sie Identitätskonflikte und politische Polarisierung verstärken.

Radikalisierung und Extremismus in Wien sind vielschichtige Phänomene, die durch eine Kombination aus lokalen und globalen Faktoren beeinflusst werden. Die Prävention und Bekämpfung von Extremismus erfordert einen ganzheitlichen Ansatz, der sowohl sicherheitsorientierte Maßnahmen als auch soziale Interventionen umfasst, um die zugrundeliegenden Ursachen der Radikalisierung anzugehen und den sozialen Zusammenhalt zu stärken.

Folgen von Gewalt in Städten

Die Folgen von Gewalt in Städten sind weitreichend und betreffen nicht nur die unmittelbar Betroffenen, sondern die gesamte Stadtgesellschaft. Gewalt führt zu einem Verlust an Lebensqualität, zu Angst und Unsicherheit unter den Stadtbewohnern. Sie beeinträchtigt das soziale Miteinander und das Vertrauen in staatliche Institutionen. Darüber hinaus hat Gewalt auch ökonomische Folgen, da sie Investitionen abhalten und die Kosten für Sicherheitsmaßnahmen und die medizinische Versorgung von Gewaltopfern erhöhen kann.⁵⁵

Die Folgen von Gewalt in städtischen Gebieten sind vielschichtig und beeinflussen Individuen, Gemeinschaften sowie die gesellschaftliche Struktur als Ganzes. Gewalt in Städten hinterlässt nicht nur unmittelbare physische und psychologische Schäden bei den Opfern, sondern hat auch langfristige soziale, ökonomische und kulturelle Auswirkungen. Hier sind einige der wichtigsten Folgen dargestellt:

- **Trauma und Gesundheitsprobleme:**
Unmittelbare physische Verletzungen sind oft nur die Spitze des Eisbergs. Die psychologischen Auswirkungen von Gewalterfahrungen, wie Traumata, Angstzustände und Depressionen, können langfristig das Wohlbefinden und die Lebensqualität der Betroffenen beeinträchtigen.
- **Überlastung des Gesundheitssystems:**
Häufige Gewaltvorfälle stellen eine Belastung für das lokale Gesundheitssystem dar, das mit der Versorgung von Verletzten und der Behandlung von psychischen Folgen beschäftigt ist.
- **Wirtschaftliche Schäden:**
Gewalt kann direkte wirtschaftliche Folgen haben, etwa durch Beschädigung von Eigentum, Verlust von Arbeitsstunden und Investitionshemmungen in betroffenen Gebieten. Langfristig kann dies zu wirtschaftlicher Stagnation und Verarmung ganzer Stadtteile führen.
- **Beeinträchtigung der sozialen Mobilität:**
In von Gewalt betroffenen Gebieten können Bildungs- und Arbeitsmarktchancen beeinträchtigt sein, was die soziale Mobilität der Bewohner einschränkt und den Kreislauf der Armut verstärkt.
- **Erosion des sozialen Zusammenhalts:**
Gewalt untergräbt das Vertrauen innerhalb der Gemeinschaft sowie zwischen der Gemeinschaft und staatlichen Institutionen. Dies kann zu einer Fragmentierung der Gesellschaft und zur Verstärkung von Segregation führen.
- **Verlust des Sicherheitsgefühls:**
Das allgemeine Sicherheitsgefühl in der Bevölkerung kann erheblich leiden, was wiederum die Lebensqualität mindert und soziale Interaktionen sowie öffentliches Engagement beeinträchtigt.

⁵⁵ <https://www.wien.gv.at/menschen/frauen/stichwort/gewalt/auswirkungen.html>, abgefragt am 24.03.2024

- **Veränderung des Stadtbildes:**
Gewalt kann dazu führen, dass bestimmte Stadtteile gemieden werden, was langfristig deren Verfall beschleunigen kann. Dies verändert nicht nur das physische, sondern auch das kulturelle Stadtbild.
- **Radikalisierung und Polarisierung:**
Anhaltende Gewalt kann politische und soziale Spannungen verschärfen, was zu einer Polarisierung der Gesellschaft führt. In einigen Fällen kann dies auch die Radikalisierung bestimmter Gruppen fördern.

Bekämpfung von Gewalt in Städten

Zur Bekämpfung von Gewalt in Städten ist ein umfassender Ansatz erforderlich, der präventive Maßnahmen mit repressiven Maßnahmen verbindet. Präventive Maßnahmen zielen darauf ab, die Ursachen von Gewalt zu bekämpfen, indem sie soziale Ungleichheit verringern, Bildungs- und Arbeitsmarktchancen verbessern und die Integration von Migrantinnen und Migranten fördern. Repressive Maßnahmen umfassen polizeiliche Maßnahmen zur Verhinderung und Ahndung von Gewalttaten. In Wien werden beispielsweise Projekte zur Stärkung der Gemeinschaft und zur Förderung des Dialogs zwischen verschiedenen Bevölkerungsgruppen durchgeführt. Zudem setzt die Stadt auf eine enge Zusammenarbeit zwischen Polizei, Justiz und sozialen Diensten.⁵⁶⁵⁷⁵⁸

Die Bekämpfung von Gewalt in städtischen Gebieten erfordert einen multidisziplinären Ansatz, der präventive Maßnahmen, Interventionen und langfristige Strategien zur Stärkung der sozialen Struktur umfasst. Hierbei ist eine enge Zusammenarbeit zwischen staatlichen Institutionen, lokalen Gemeinschaften, Nichtregierungsorganisationen und der Zivilgesellschaft entscheidend. Nachfolgend sind einige Schlüsselstrategien zur Bekämpfung von Gewalt in Städten dargestellt:

- **Zugang zu Bildung und Arbeitsmarkt:**
Gewährleistung, dass alle Bevölkerungsgruppen gleichen Zugang zu hochwertiger Bildung und Arbeitsmöglichkeiten haben, um sozioökonomische Ungleichheiten zu verringern, die oft eine Ursache von Gewalt sind.
- **Integrationsprogramme:**
Entwicklung und Umsetzung von Programmen, die die Integration von Migranten und anderen marginalisierten Gruppen fördern und deren Teilhabe am gesellschaftlichen Leben stärken.
- **Community Policing:**

⁵⁶ <https://www.kriminalpraevention.de/staedtenetzwerk.html>, abgefragt am 24.03.2024

⁵⁷ <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/152482/umfrage/meinung-ueber-staatliche-massnahmen-zur-bekaempfung-der-kriminalitaet/>, abgefragt am 24.03.2024

⁵⁸ <https://fastercapital.com/de/thema/bem%C3%BChungen-zur-bek%C3%A4mpfung-von-%C3%BCbergriffen-und-zur-verbesserung-der-%C3%B6ffentlichen-sicherheit.html>, abgefragt am 24.03.2024

Förderung einer Polizeiarbeit, die auf dem Prinzip der Nähe zur Gemeinschaft basiert und das Vertrauen zwischen der Bevölkerung und den Sicherheitskräften stärkt.

- Empowerment von Gemeinschaften:
Unterstützung lokaler Initiativen, die darauf abzielen, das soziale Gefüge zu stärken, Jugendliche zu fördern und Konfliktlösungskompetenzen zu vermitteln.
- Aufklärungsprogramme:
Durchführung von Bildungs- und Aufklärungskampagnen, die über die Folgen von Gewalt informieren und Alternativen zu gewalttätigem Verhalten aufzeigen.
- Frühinterventionsprogramme:
Identifizierung und Unterstützung von Risikopersonen durch präventive Programme, die psychosoziale Betreuung und Konfliktlösungsstrategien bieten.
- Sichere öffentliche Räume:
Gestaltung öffentlicher Räume, die Sicherheit und soziale Interaktion fördern, einschließlich gut beleuchteter Straßen, sicherer Zugänge zu Parks und Freizeitanlagen.
- Wohnraumförderung:
Schaffung von leistbarem und sicherem Wohnraum, um soziale Segregation und die Konzentration von Armut zu verhindern.
- Überwachung und Analyse:
Einsatz moderner Technologien zur Überwachung öffentlicher Bereiche und Analyse von Daten, um Gewalttrends zu erkennen und präventiv zu handeln.
- Soziale Medien und Aufklärung:
Nutzung sozialer Medien für Aufklärungskampagnen und zur Förderung eines positiven Gemeinschaftsgefühls.
- Kooperation zwischen Sektoren:
Förderung der Zusammenarbeit zwischen dem Bildungssektor, der Wirtschaft, der Polizei, dem Gesundheitssystem und sozialen Diensten, um integrierte Lösungen zur Bekämpfung von Gewalt zu entwickeln.
- Internationale Zusammenarbeit:
Austausch von Best Practices und Erfahrungen mit anderen Städten und Ländern, um erfolgreiche Strategien zur Gewaltprävention zu adaptieren und umzusetzen.

Zusammenfassung - Fazit

Gewalt in Städten ist ein komplexes Problem, das nicht isoliert betrachtet werden kann. Parallelgesellschaften tragen zur Entstehung von Gewalt bei, indem sie soziale Spannungen verschärfen und die Integration erschweren. Die Bekämpfung von Gewalt erfordert daher einen ganzheitlichen Ansatz, der präventive und repressive Maßnahmen miteinander verbindet und auf die Stärkung des sozialen Zusammenhalts abzielt. Wien zeigt, dass durch gezielte Maßnahmen zur Förderung der Integration und durch die Stärkung der Gemeinschaft Gewalt erfolgreich bekämpft werden kann.

Die Bekämpfung von Gewalt in Städten erfordert ein umfassendes Verständnis der zugrundeliegenden Ursachen und die Entwicklung von Strategien, die auf die spezifischen Bedürfnisse und Herausforderungen der jeweiligen städtischen Umgebung zugeschnitten sind. Ein proaktiver, inklusiver und partizipativer Ansatz ist entscheidend, um die Wurzeln der Gewalt effektiv zu adressieren und langfristig für ein sicheres und lebenswertes städtisches Umfeld zu sorgen.

QUELLENVERZEICHNIS

Ralph Ghadban (2018): Arabische Clans, Econ Verlag

<https://de.wikipedia.org/wiki/Parallelgesellschaft>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.politische-bildung-brandenburg.de/lexikon/parallelgesellschaft>, abgefragt am 24.03.2024

<https://library.fes.de/pdf-files/akademie/online/50368.pdf>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.politische-bildung-brandenburg.de/lexikon/parallelgesellschaft>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/30001/parallelgesellschaften/>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.juraforum.de/lexikon/parallelgesellschaft>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.br.de/extra/respekt/parallelgesellschaft-reichsbuerger-aussteiger-100.html>, abgefragt am 24.03.2024

https://www.integrationsfonds.at/fileadmin/content/AT/Fotos/Logos_Sujets/Allgemeine/3_Perspektiven_Parallelgesellschaft_200x260_SCREEN.pdf, abgefragt am 24.03.2024

<https://wien.orf.at/stories/3057935/>, abgefragt am 24.03.2024

<https://kurier.at/politik/inland/wiens-oevp-chef-geistige-landesverteidigung-gegen-parallelgesellschaften/402690502>, abgefragt am 24.03.2024

https://www.bmi.gv.at/magazinfiles/2021/11_12/fachkonferenz_gegenlicht.pdf, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.heute.at/s/studie-ortet-in-wien-parallelgesellschaften-44406342>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.vienna.at/raab-will-gegen-parallelgesellschaften-vorgehen/6666305>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.philosophie.ch/artikel-deutsch/2017-09-20-behrendt>, abgefragt am 24.03.2024

<https://library.fes.de/pdf-files/afs/bd46/16-siebel.pdf>, abgefragt am 24.03.2024

https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007/978-3-658-21570-5_9-1, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.bpb.de/themen/migration-integration/kurz dossiers/integrationspolitik/269373/integrationstheorien-und-ihr-einfluss-auf-integrationspolitik/>, abgefragt am 24.03.2024

<https://studyflix.de/erdkunde/segregation-6858>, abgefragt am 24.03.2024

https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-322-83617-5_4, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.arl-net.de/system/files/media-shop/pdf/HWB%202018/Segregation.pdf>,
abgefragt am 24.03.2024

<https://soztheo.de/stadtsoziologie/segregation/>, abgefragt am 24.03.2024

https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-658-19077-4_22, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.grin.com/document/74834>, abgefragt am 24.03.2024

<https://wissenschaft-und-frieden.de/artikel/formen-urbaner-gewalt/>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/Migration>, abgefragt am 24.03.2024

<https://ww1.habsburger.net/de/kapitel/schmelztiegel-grossstadt-i-wien-migration-zu-kaiserszeiten>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/F1%C3%BCchtlinge>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.bpb.de/themen/migration-integration/laenderprofile/215097/historische-entwicklung-der-migration-nach-oesterreich/>, abgefragt am 24.03.2024

<https://epub.jku.at/obvulihs/download/pdf/6384173?originalFilename=true>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.wien.gv.at/statistik/bezirke/>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.coface.at/News-und-Publikationen/News/Soziale-Unruhen-werden-zunehmen-da-der-soziooekonomische-Druck-auf-der-ganzen-Welt-steigt>, abgefragt am 24.03.2024

<https://kija-wien.at/gewalt-auf-wiens-strassen-junge-menschen-alte-spannungen/>, abgefragt am 24.03.2024

<https://orf.at/stories/3171612/>, abgefragt am 24.03.2024

https://wien.arbeiterkammer.at/interessenvertretung/meinestadt/Stadtpunkte_Nr.27_2019_5.pdf, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.derstandard.at/story/2000118476194/wolfsgeheul-im-zehnten-ein-blick-in-den-sogenannten-problembezirk>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.rnd.de/politik/femizide-gruppenvergewaltigungen-und-andere-gewalttaten-gegen-maedchen-wie-sicher-ist-wien-Z3TGJZAMCBFR7AHFDRH5F4BSKU.html>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.krone.at/3268718>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.nzz.ch/international/oesterreich-jugendkriminalitaet-wien-alarmiert-die-politik-ld.1823057>, abgefragt am 24.03.2024

<https://wien.orf.at/stories/3250226/>, abgefragt am 24.03.2024

https://www.meinbezirk.at/wien/c-lokales/drastischer-anstieg-der-jugendkriminalitaet-seit-2013_a6093336, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.derstandard.de/story/3000000212731/staatsanwaltschaft-wien-mehr-schwere-gewalt-bei-jugendkriminalitaet>, abgefragt am 24.03.2024

<https://kurier.at/chronik/wien/steigende-jugendkriminalitaet-wollte-cool-wie-ein-gangster-sein-wien-schutzgeldbande/402828538>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.diepresse.com/18296361/jugendbanden-gewaltbereitschaft-steigt>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.bundeskriminalamt.at/301/start.aspx>, abgefragt am 24.03.2024

<https://kurier.at/chronik/oesterreich/mord-wien-drogenmafia-oesterreich/402790549>, abgefragt am 24.03.2024

<https://kurier.at/chronik/oesterreich/wer-kriminelle-karrieren-macht-und-wie-man-sie-verhindern-kann/402666829>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.vienna.at/kriminelle-netzwerke-osze-konferenz-ueber-menschenhandel-in-wien/4135941>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.wien.gv.at/menschen/frauen/stichwort/gewalt/auswirkungen.html>, abgefragt am 24.03.2024

<https://www.kriminalpraevention.de/staedtenetzwerk.html>, abgefragt am 24.03.2024

<https://de.statista.com/statistik/daten/studie/152482/umfrage/meinung-ueber-staatliche-massnahmen-zur-bekaempfung-der-kriminalitaet/>, abgefragt am 24.03.2024

<https://fastercapital.com/de/thema/bem%C3%BChungen-zur-bek%C3%A4mpfung-von-%C3%BCbergriffen-und-zur-verbesserung-der-%C3%B6ffentlichen-sicherheit.html>, abgefragt am 24.03.2024

**ZA BOGCA I V PEKLU POD TABANUM GORI. MOĆ, NASILJE, BOL I
SUBJEKT U BALADAMA PETRICE KEREMPUHA I MEĐURATNOJ
LIRICI MIROSLAVA KRLEŽE**

Sažetak

Književnost 20. stoljeća bavi se problemima izvorne ranjivosti spram drugih, ranjivosti koja se ne može voljno odagnati. Nasilje je dodir najgore vrste jer je njime izvorna ljudska ranjivost spram drugih razotkrivena na najstrašnji mogući način, takav u kojem je ljudsko biće bez kontrole predano volji i moći nekog drugog, a taj voljni čin drugoga može izazvati bol te izbrisati sam život. Stoga je književnost, unutar kulturne kritike, trasirala put za razmišljanje o humanizaciji/dehumanizaciji, moći/nasilja/etike, subjekta/lica, te za refleksiju o krhkosti ljudskoga bića i na rubu vlastitih sposobnosti nalaženja smisla.

U radu se, na temelju *Balada Petrice Kerempuha* i međuratne lirike Miroslava Krleže, identificiraju i analiziraju obrisi pozadine koja potencira takve ispađe nasilja te nastojanja subjekta da se vlastitim književnim aktivizmom protiv takve brutalnosti bori, potiče društvene promjene i zagovara tolerantno te inkluzivno društvo.

Ključne riječi: Miroslav Krleža; Balade Petrice Kerempuha; međuratna lirika; moć; nasilje; bol; subjekt; interpretacija; književnopovijesni diskurs

**ZA BOGCA I V PEKLU POD TABANUM GORI. POWER, VIOLENCE,
PAIN, AND THE SUBJECT IN THE BALLADS OF PETRICA
KEREMPUH AND MIROSLAV KRLEŽA'S INTERWAR POETRY**

Abstract

Twentieth-century literature addresses the issues of innate vulnerability towards others, a vulnerability that cannot be willingly dispelled. Violence is the worst kind of touch because it exposes the innate human vulnerability towards others in the most terrible possible way; a situation in which a human being is, without control, surrendered to the will and power of someone else. This voluntary act of another can cause pain and erase life itself. Therefore, literature, within cultural criticism, has paved the way for thinking about humanization/dehumanization, power/violence/ethics, subject/person, and for reflection on the fragility of human beings and the edge of their own abilities to find meaning.

This paper, based on *The Ballads of Petrica Kerempuh* and Miroslav Krleža's interwar poetry, identifies and analyses the outlines of the background that emphasises such outbreaks of violence and the efforts of the subject to fight against such brutality through their literary activism, to encourage social changes and advocate for a tolerant and inclusive society.

Keywords: Miroslav Krleža; Ballads of Petrica Kerempuh; interwar poetry; power; violence; pain; subject; interpretation; literary-historical discourse

¹ Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku / Academy of Arts and Culture in Osijek, 31000 Osijek, Ulica kralja Petra Svačića 1/f, hrvoje.mesic35@gmail.com.

I. Ranjivost života i tiraninovo krvavo ruho: umjesto uvoda

Razdoblje 20. stoljeća karakterizirano je stanjima povećane ranjivosti i agresije, mehanizmima moći i nadzora te razvoja oblika izravne i neizravne cenzure. Ovi su događaji, uzrokovani ratnim zbivanjima, naveli intelektualce da posustanu u svojem društvenom zalaganju za načela pravednosti. Biti povrijeđen na bilo koji način znači imati priliku promisliti o povredi te istražiti mehanizme kako je do nje došlo, pronaći tko još i na koje sve načine trpi zbog iznenadnog nasilja, razvlašćivanja, straha. Književnost 20. stoljeća bavi se problemima izvorne ranjivosti spram drugih, ranjivosti koja se ne može voljno odagnati, a da se u isti mah ne prestane biti ljudsko biće. Upravo ono što epohu čini epohom, niz je od različitih ideja koje sklopljene pod jednom istom karakterističnom mišlju rastu i bujaju do svoje propasti. Sjećanja na ono prošlo mogu biti spremljena u osobnu, ljudsku memoriju na različite načine. Stoga, sjećanje se može definirati samo kao nepovjerljivo i nečinjenično jer se upravo prisjećanjem stvara ogroman odmak od stvarnosti dovodeći je u sadašnje vrijeme. Tijelo podrazumijeva smrtnost, ranjivost i djelovanje. Nasilje je, sukladno daljnjem tumačenju Judith Butler, dodir najgore vrste jer je njime izvorna ljudska ranjivost spram drugih razotkrivena na najstrašnji mogući način, takav u kojem je ljudsko biće bez kontrole predano volji nekog drugog, a taj voljni čin drugoga može izbrisati sam život. Nasilje je u određenim političkim i društvenim okolnostima način života.² Stoga je književnost trasirala put za razmišljanje o humanizaciji/dehumanizaciji, moći/nasilja/etike, subjekta/lica, unutar kulturne kritike, za razmišljanje o krhkosti ljudskoga bića i na rubu vlastitih sposobnosti nalaženja smisla. Emmanuel Levinas je, u tome kontekstu, zapisao: „Moj etički odnos ljubavi za drugog proizlazi iz činjenice da sebstvo ne može preživjeti samo po sebi, ne može pronaći značenje unutar vlastita bitka u svijetu. Izložiti se ranjivosti lica znači dovesti u pitanje vlastito ontološko pravo na postojanje. U etici pravo drugoga na postojanje ima prvenstvo pred mojim, prvenstvo koje je utjelovljeno u etičkoj zapovijedi: ne ubij, ne ugrozi život bližnjega svoga.“³ Slavoj Žižek, pak, navodi, u svojoj knjizi *O nasilju: šest pogleda sa strane*, kako je potrebno učiniti korak natrag od fascinantnog iskušenja izravnog subjektivnog nasilja koje čini jasno prepoznatljiv počinitelj i umjesto toga identificirati obrise pozadine koja potencira takve ispade u svrhu identifikacije nasilja i nastojanja subjekta da se protiv njega bori i zagovara toleranciju. Taj počinitelj može biti poneki društveni akter, pojedinac, represivni aparat ili pak gomila. Naime, subjektivno nasilje predstavlja samo najvidljiviji vrh trokuta kojeg čine još dvije vrste objektivnog nasilja: (i) simboličko nasilje utjelovljeno u jeziku i formama, (ii) sistemsko nasilje koje se odnosi na katastrofalne posljedice tzv. glatkog funkcioniranja naših ekonomskih i političkih sistema.⁴ I sam talijanski filozof Giorgio Agamben paradigmom o logoru kao krajnjem obliku nadzora ističe ulogu istoga u omogućavanju donošenja odredbi što je ljudsko, a što nije.⁵ Michel Foucault naglašava kako je jedini i isključivi cilj države jačanje, očuvanje te daljnje razvijanje državne moći bez mogućnosti ostavljanja prostora za brigu oko pojedinca.⁶ Francuski sociolog Pierre Bourdieu upozorava da jezične razmjene osim komunikacije predstavljaju i simboličke moći te, nadalje,

² Usp. Butler, Judith. 2017. *Neizvjesni život: moć žalovanja i nasilja*. Zagreb: Centar za ženske studije; Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, str. 11–23; 58–59.

³ Cohen, Richard A. 1986. *Face to Face with Levinas*. Albany, New York: State University of New York Press, str. 23–24.

⁴ Usp. Žižek, Slavoj. 2008. *O nasilju: šest pogleda sa strane*. Zagreb: Naklada Ljevak, str. 7–8.

⁵ Usp. Agamben, Giorgio. 2008. *Ono što ostaje od Auschwitza: arhiv i svjedok: (homo sacer III)*. Zagreb: Antibarbarus.

⁶ Usp.:

a) Foucault, Michel. 2003. *Kritika političkog uma: predavanje održano na Sveučilištu Stanford 10. i 16. studenoga 1979*. Dubrovnik: Art radionica Lazareti.

b) Foucault, Michel. 2010. *Vladanje sobom i drugima: predavanje na College de France (1982.–1983.)*. Zagreb: Antibarbarus.

c) Foucault, Michel. 1994. *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.

naglašava kako riječ ne postoji kao riječ već samo uronjena u situaciju.⁷ Marija Žilić i Josip Janković navode najznačajnije teorije nasilja: instinktivističke teorije, teorije socijalnog učenja, teorije koje agresiju objašnjavaju reakcijom na određenu situaciju, kognitivne teorije i biološke teorije. Unutar instinktivističke teorije ističu se tri struje: (i) psihoanalitička struja koju je oblikovao i predstavio Sigmund Freud, a koji je smatrao kako je ljudsko ponašanje determinirano dvama osnovnim instinktima – erosom, odnosno, nagonom života, te thanatosom, nagonom smrti. Između njih se vodi kontinuirana borba. Iduća je struja (ii) Frommova teorija agresivnosti koja definira agresivnost kao svako ponašanje (benigno i maligno) kojemu je cilj da se nanese šteta drugoj osobi te (iii) Lorenzova teorija agresivnosti u kojoj autor agresiju smatra urođenim potencijalom. Teorije koje agresiju objašnjavaju reakcijom na situaciju apostrofiraju da je agresija uvijek posljedica frustracije, a ista frustracija dovodi do agresivnosti te agresivno ponašanje može biti naučeno i uvjetovano. Teorija socijalnog učenja pojašnjava da se sklonost agresiji stječe posredno, oponašanjem agresivnog ponašanja te neposredno kada se određeno agresivno ponašanje nagrađuje. Teorije kognitivnog učenja smatraju da je najčešća emocionalna reakcija na bilo koju vrstu prijetnje strah, a najčešći odgovor bijeg. Biološka teorija tumači da je uzrok agresivnog ponašanja neka biološko-fiziološka struktura.⁸

II. Balade Petrice Kerempuha: od ironije i duhovite satire do grubog cinizma i sarkazma

U jeku crne monarho-fašističke reakcije zimi 1935.–1936. godine Krleža je napisao *Balade Petrice Kerempuha*. Do tada već mnogo napadan i osuđivan od klerikalne i buržoaske kritike mogao je to djelo protesta i istinitog otkrivanja nacionalne prošlosti izdati tek više-manje kao krijumčarsku rabotu srpnja 1936. u Domžalama kraj Ljubljane u nakladi Silvestra Škerla, ljubljanskog nakladnika Akademске Založbe. Novak ističe kako su *Balade Petrice Kerempuha* „najobuhvatnije Krležino djelo, jezični i tematski laboratorij tadašnje lijeve književnosti, knjiga trpkog artizma, lirika koju piše čovjek koji se užasno boji novog krvoprolića, ali koji je naučio da je sve što će se čovječanstvu dogoditi već jednom bilo viđeno, da se već zbilu u zavijaču i u jeziku piščeva djetinjstva.“⁹ Petrica Kerempuh nije bio do toga vremena nepoznat u hrvatskoj književnosti. Taj vedri i nasmijani, ali do kraja istinoljubivi i pravični nacionalni junak bez mača i buzdovana, prvi puta je ušao u hrvatsku literaturu još u vrijeme cvjetanja stare kajkavske književnosti. Jakob Lovrenčić tiskao je u Varaždinu 1833. godine knjigu pod naslovom *Petrica Kerempuh iliti Čini i življenje človeka prokšenoga*. Nažalost, tom djelu nedostaje originalnost. Naime, ono je samo slobodan prijevod jedne njemačke popularne verzije (pučke pripovijesti) o Tillu Eulenspiegelu. Kasnije i Antun Gustav Matoš u svom pariškom, dezerterskom sanjarenju o domovini spominje Petricu Kerempuha kao dvorsku ludu Njegovog Veličanstva Naroda.¹⁰ No, Krleža je uspio u svojim *Baladama* izgraditi Petricu Kerempuha kao živu i značajnu književnu ličnost i kroz njega izraziti duh i težnje hrvatskoga naroda u prošlosti. Kao takav živi simbol nacionalnih patnji, karakteristika i ideala Krležin je Petrica postao subrat onih književnih likova koji su tipični predstavnici svoga naroda i svjedoci društvenih zbivanja svoga vremena. *Lazarillo*, *Tacano*, *Gil Blas*, *Simplicius Simplicissimus*, *Figaro*, *Till Eulenspiegel* i mnogi drugi pripadnici su velike obitelji bistrilj beskućnika i litalica, koji od društva poznaju samo batine, bijedu i kazne. Njima se pridružuje i zagorski potepuh i prokšenjak Petrica Kerempuh da kroz jetku satiru ispriopovijeda tužnu povijest i krvavi zapis o stoljetnom mučenju i zlopačenju hrvatskog naroda. *Kerempuhi* u kajkavskom narječju znače crijeva, drobinu, trbuh

⁷ Usp. Bourdieu, Pierre. 1992. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.

⁸ Usp. Žilić, Marija; Janković, Josip. 2016. „Nasilje“. *Socijalne teme: časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, god. 1, br. 3, str. 72–73.

⁹ Novak, Slobodan Prosperov. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: od Bačanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing, str. 328.

¹⁰ Usp. Matoš, Antun Gustav. 1907. *Vidici i Putovi: eseji i impresije*. Zagreb: Knjižara i industrija papira L. Klein.

(od njemačkog *Schmerbauch*). U prenesenom značenju to je naziv za spretnog i lukavog čovjeka, vragolastog i domišljatog podvaljivača. Upravo takav, vedar, objestan, bistar i oštrouman, otkriva se pred čitateljima Petrica Kerempuh, očevidac mračnih događanja feudalne Hrvatske, odvjetnik potlačenog i nezaštićenog hrvatskog seljaka – kmeta i optuživač domaćih i stranih tužitelja. Šicel navodi kako je djelo zapravo „pjesnikova vizija hrvatske povijesti promatrane u nizu seljačkih buna i otpora, dakle sa socijalno-klasne razine. Tmurna je to slika života hrvatskog kmeta koji, pritegnut stoljećima domaćim i stranim gospodarom, vegetira i održava se na životu zahvaljujući svojoj kerempuhovskoj otpornoj snazi, crnom humoru i ironiji kao jedinim obranama.“¹¹

Svako umjetničko djelo odraz je misli i osjećaja svoga autora. Ova postavka dobila je u *Baladama* svoju istinsku realizaciju. Kroz jasno izraženu fizionomiju svoga junaka Krleža je iznio pravu istinu o nekim značajnim događajima i ličnostima iz hrvatske povijesti i odredio svoj stav prema važnijim pojavama iz starije političke, socijalne i kulturne prošlosti. A budući da je taj stav usmjeren uvijek u prilog potlačenih i uperen protiv tlačitelja, sam je Krleža kroz svoga Petricu progovorio iz duše hrvatskoga naroda i postao nosilac (subjekt) njegovih misli, stradanja, shvaćanja i težnja. Kako bi njegov junak govorio jezikom naroda, čiji je stvarni tumač i zastupnik, Krleža je svoje *Balade* napisao kajkavskim dijalektom. No, nije to kajkavština kojom govore današnji Zagorci, nije to zagrebački žargon Domjanića, već je to jezik starih „knjigarov i poetov“¹² Vramca, Krčelića, Brezovačkog i Miklošića. Lauer upravo ističe kako je Krleža stvarao ovo djelo proučavajući stare rječnike i djela hrvatskih pisaca, ali i prisjećajući se govora svoje bake Terezije Goričanec.¹³ Na taj način pjesnik je odao priznanje i pružio satisfakciju jednoj staroj i preživjeloj književnosti, koja je doduše imala pokrajinski karakter, ali koja ipak u analizi hrvatske literarne historije ima svoje mjesto. Frangeš naglašava kako su *Balade* „nastale kao manifestacija jezika čija je osnovica barokni izraz učenih propovjednika, a vrijednost im je u tome što, izrazom stoljeća u kojem su se javljali tako rijetki poetski glasovi, ostvaruje najveću kajkavsku poeziju uopće.“¹⁴ Štahan pak primjećuje kako su *Balade* „zbijeni izraz višestoljetne kajkavske književne riječi posredovan nizom najznamenitijih kajkavskih autora, što ga čini jedinstvenim književnim meta-jezikom koji bi se provizorno moglo nazvati i krležijansko-kerempuhovskom inačicom hrvatske književne kajkavštine.“¹⁵ U konačnoj liniji *Balade Petrice Kerempha* su i spomen-djelo čisto narodnoj riječi, koja je vitalna, borbena i neuništiva kao i sam narod:

„kaj nigdar slatka stara frajla bila ni,
vekomaj truca Kaj, Kaj cvili i joče...“

Tak včeraj bilo je, tak bu i v bodoče.“¹⁶

Vremenski okvir zbivanja u većem broju pjesama je 16. stoljeće. Milanja katalogizira dvanaest koje pripadaju 16. stoljeću, jedna 17., a jedna 18. stoljeću, tomu se pridodaju još dvije koje je lako situirati u 16. stoljeće. Dakle, „panoramu hrvatskog 16. stoljeća Krleža aktualizira s četrnaest balada, čemu se još obično pridodaje *Lamentacija o štibri* te *Planetarijom* kao svojevrsne sinteze i reinterpretacije hrvatske povijesti.“¹⁷ To je, dakle, doba kada je Hrvatska proživljavala teške i burne dane. Upregnuti u kola bezobzirne i sebične habsburške politike mučeni i iskorištavani od domaćih i stranih feudalaca, hrvatski seljaci predstavljali su i živi zid protiv turskih provala i nadiranja u Europu. Nemilosrdni i nečovječni postupci izazvali su

¹¹ Šicel, Miroslav. 1982. *Hrvatska književnost*. Zagreb: Školska knjiga, str. 168.

¹² Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 128.

¹³ Usp. Lauer, Renhard. 2013. *Miroslav Krleža – hrvatski klasik*. Zagreb: Naklada Ljevak, str. 115–116.

¹⁴ Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, str. 340.

¹⁵ Štahan, Matija. 2019. „Pusta zemlja Thomasa Stearnsa Eliota i „Planetarijom“ Miroslava Krleže: komparativna analiza“. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, god. 51, br. 193 (3), str. 133.

¹⁶ Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 128.

¹⁷ Milanja, Cvjetko. 2010. „„Balade“ kao autorski projekt“. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, god. 43, br. 3, str. 19.

prirodnu reakciju: trajne seljačke bune i ustanke manjih i većih razmjera. To su, kako je već istaknuto, glavni događaji, koji čine sadržajnu okosnicu *Balada*, ali su oni nadopunjeni općim slikama feudalne epohe, da se konačno rezimiraju u posljednjoj pjesmi *Planetarijom* uz mračno osvjetljenje predvečerja II. svjetskog rata. U svjetlu zbivanja stoji hrvatski seljak – kmet. Pred očima čitatelja odvija se vjekovna njegova tragika, kroz nju se upoznaje sudbina jedne cijele klase, jednog cijelog naroda. Tisuće kmetova, ogromna vojska zlopatnika i mučenika prolazi uz zvuke svoga turobnog *Mizerere tebi, Jeruzalem*:

„Mi plačemo plaćuć
i javčemo iduć,
kak čuk huhučujuć,
cmizdrimo javčuć.“¹⁸

Gladni, goli i bos i čitav svoj život rade da bi mogli zadovoljiti svu silu poreza i nameta. *Lamentacija o štibri* zapis je o svim daćama koje u raznim oblicima i pod različitim imenima ubiru ti društveni paraziti – veliki i mali (pri kraju *Lamentacije* Krleža, prema tumačenju Mladena Kuzmanovića, probija povijesne, odnosno vremenske okvire prvotne scene te se monolog nastavlja u novom vremensku odsječku – tadašnjem, godina 1936., pjesnikovu prezentu¹⁹). Nisu to samo Presvetli, Prepoznaliti, Velemožni, Velečasni i Veleučeni. Tu je i cijela kolona sitnijih skakavaca, koji u vidu raznoraznih maltarina, najamnina, dervarina, lugarina i mletvina odnose i posljednju mrvicu sa siromašnog kmetskog stola. Svi ti „kastelani i vaktari, kaputaši i mežnari, dacari i kapetani“²⁰ pomažu feudalcima da još više dovedu kmeta do prosjačkog štapa. Jer kmet ionako ništa nema:

„Se moje je Njihovo: moj žitek, imetek,
moj lov i moj krov.“²¹

I uzalud uvjeravanje „da nemre kmet plaćati kad mu penez ni“²². Nitko ne vjeruje toj iskrenoj i bespomoćnoj ispovijesti. Pa i kako bi mogao očekivati razumijevanje taj bijednik koji za gospodare vrijedi samo kao „vušlivi kumek“²³, za koga oni nemaju ni trunka ljudskog osjećanja. Oni ga promatraju iz perspektive svojih raskošnih dvorova, palača, punih stolova i kićenih kočija i više se brinu za rasne konje i lovačke pse, negoli za siromašne kmetske sudbine. I konačno to kmet počinja shvaćati. On postaje svjestan svojega položaja i nepremostivog jaza koji ga dijeli od feudalca:

„Oni su pri torte, a mi sme pa na tlaki,
mi z lancima zvonimo, grofi pa z srebrnjaki,
mi gladni sme kak cucki, a ti Minervini dijaki
mužikaju na frule, na brente pak na žmule,
dok nam se cvrli noket,
muž kak mozule nosi žule,
ti nas naši bližnji s preštímavajnja gule,
a v nebu im ajngli popevlu na orgule.“²⁴

No nisu porezi jedino zlo koje uništava seljaka. Tu je i krvava tlaka, besplatna, prisilna rabota, koja do kraja iscrpljuje radnu snagu i slabi narodni organizam. A ono malo života i zdravlja, što je preostalo, trebalo je žrtvovati u borbi s Turcima. Kmetovi su godinama gradili zamke i utvrde, koje su služile kao obrana protiv turske najezde, a zatim su u prvim bojnim redovima

¹⁸ Krleža, Miroslav. 1970. „Mizerere tebi, Jeruzalem“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 118.

¹⁹ Usp. Kuzmanović, Mladen. 1973. „Odjeci Seljačke bune 1573. u „Baladama Petrice Kerempuha“ Miroslava Krleže“. *Radovi 5; U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, str. 230.

²⁰ Krleža, Miroslav. 1970. „Lamentacija o štibri“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 22.

²¹ Krleža, Miroslav. 1970. „Lamentacija o štibri“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 23.

²² Krleža, Miroslav. 1970. „Lamentacija o štibri“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 26.

²³ Krleža, Miroslav. 1970. „Keglovichiana“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 50.

²⁴ Krleža, Miroslav. 1970. „Keglovichiana“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 49.

ginuli kao bezimene i nikad neosvećene žrtve. I tako su oni desetljećima, pa i stoljećima, izvršavali teške zadatke, koje im je nametnuo nepravedni društveni poredak, a kojima je bilo nemoguće izbjeći. Pod utjecajem toga oni se pomiruju s nepromjenljivim činjenicama i dolaze do zaključka da bi bilo nemoguće:

„da kmet neje moral na vojščinu iti. (...)
da muž mora iti festunge graditi,
bedeme kopati i morta nositi,
z repom podvinutim kakti kusa biti.
Kmet nezna zakaj tak baš mora biti,
da su kmeti gladni, a tabornjiki siti.“²⁵

Kada se govori o prošlosti hrvatskoga naroda, a napose o historiji zagorskog seljaka, nemoguće je ne sjetiti se „najžalo snijeg“²⁶, ali i najsvjetlijeg događaja feudalnog razdoblja u Hrvatskoj – velike Seljačke bune 1573. godine. To je bio trenutak kada su svi kmetovi, ti bijedni *skunkači*, *piličari* i *kumeki* shvatili da jedino borbom, teškom i krvavom, mogu osvojiti svoja ljudska prava i razbiti okove krutog feudalnog jarma. Na čelo velike i mnogobrojne vojske seljaka stali su Matija Ambroz Gubec, Ilija Gregorić i Ivan Pasanec i povelj je u pravednu, ali neravnomjernu borbu:

„Zakaj smo se stali?
Kaj drugo nismo znali,
kaj drugo nismo mogli!
A kaj sme mogli?“²⁷

U svijetlom poletu, oboružani primitivnim oružjem – kosama, lopatama i sjekirama, pobunjeni seljaci udružili su svoje snage i pošli u borbu za pravdu i ravnopravnost. Buna je zauzela ogromne razmjere, obuhvatila velike prostore i u bratskoj borbi ujedinila hrvatske i slovenske seljake. No, unatoč brojčanoj nadmoći, seljaci su izgubili bitku jer nisu bili niti po naoružanju niti po ratnoj vještini ravnopravni sa svojim protivnicima, koji su se također udružili štiteći svoje zajedničke staleške interese. Na taj su način hrvatski plemići sačinjavali zajednički front sa strancima i suprotstavili se potrebama i probicima vlastitoga naroda. Miroslav Krleža se u svojem eseju *Nekoliko riječi o malograđanskom historizmu hrvatstva uopće* objavljenom u *Književnoj republici* 1926. godine uglavnom bavio hrvatskim problemom te je u kontekstu Seljačke bune zapisao kako biskup grof Drašković, koji potpisuju smrtnu osudu Matiji Gupcu, bijaše hrvatski feudalac, a Gubec hrvatski kmet. Dakle, nema *hrvatstva* koje je u stanju pomiriti hrvatskog kmeta s hrvatskim grofom. Na isti je način Krleža i u *Baladama* prikazao veliku seljačku pogibiju i izrekao neoporecivu osudu nad stavom hrvatskih plemića pri krvavom ugušenju narodnog ustanka:

„Na Markovem Placu sedi kervavi Biškup Ban.“²⁸

Iako kmetovi nisu postigli svoj cilj, njihova je buna jedna od najsvjetlijih epizoda u prošlosti hrvatskoga naroda. Ona je i kasnijim pokoljenjima služila kao putokaz u borbi za ostvarenja nacionalnih i ljudskih prava. I baš zbog toga Krleža je taj historijski događaj stavio u prvi plan svojih *Balada*, veličajući obješena i izmasakrirana kmetska tijela i protekle rijeke seljačke krvi:

„Kosjeri, balte, Beč, kervavi Beč i Drava,
Lublana, Celje, Sotla, Dunaj, Kupa, Sava,
kak barjak banski na poplavi plava
kervava kmetska glava.“²⁹

²⁵ Krleža, Miroslav. 1970. „Khevenhiller“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 64.

²⁶ Usp. Krleža, Miroslav. 1935. *Evropa danas*. Zagreb: Biblioteka aktualnih knjiga.

²⁷ Krleža, Miroslav. 1970. „Na mukah“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 77.

²⁸ Krleža, Miroslav. 1970. „Lamentacija o štibri“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 24.

²⁹ Krleža, Miroslav. 1970. „Na mukah“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 80.

Posljedice neuspjelog pothvata bile su grozne. Bojeći se novih pobuna, feudalcu su još jače stegli lance. Porezi se povećavaju, tlaka je svakim danom teža, a osobna sloboda još više ograničena. Iz svega toga rađa se onaj specifični *kerempuhovski credo* izražen u izvanredno uspjelim i dobro poznatim stihovima:

„Nigdar ni tak bilo
da ni nekak bilo,
pak ni vezda nebu
da nam nekak nebu!“³⁰

Ovi stihovi pomirenja nisu dokaz slabosti, nego su odraz teško stečene kmetске životne filozofije. Činjenično stanje je bilo takovo da ni odakle nije bilo pomoći, zaštite, ni zagovora. Nitko nije zastupao interese naroda. O postupcima feudalaca već je dosta rečeno, a sada još treba naglasiti da ni državna i sudska uprava nije bila bolja, budući da je ležala u rukama stranih i domaćih izrabljivača:

„Pod tem je banditom
sedemdesetsedem jezer kmetov
z lobanjom razbitom
krepalo kak marha pod sudečkim kopitom.“³¹

Te užasne društvene nepravde gurnule su ljudstvo u sramotni i gnjusni položaj. Pravde nigdje nema („ni med cvetjem ni pravice“³²) pa i onaj fratar-književnik osjeća kako je to strahovito nepravedno, da on „jalni žitkapisec i gladni vlaškovuličanec“³³, mora glorificirati biskupa, koji nije drugo nego:

„penezolovec, škudolizec,
skupec, klafrac, sladobizec,
v kronike kak dični muž
ostal bu taj grešni guž“³⁴

Dakle, zar je bilo moguće od tih *penezolovaca i kervavih biskupa* očekivati razumijevanje i pomoć. Ne, oni i sami feudalcu podržavali su takvo stanje, a ljude su zavaravali bajkama o pravdi na drugom svijetu. U vezi s tim Krleža je jasno iskazao svoj antiklerikalni stav i na usta svoga Petrice izrekao žestoku optužbu protiv svih tih dušobrižnika i njihovih laži. Dok su naši ljudi ginuli za „site i presite, žakle Kardinala“³⁵ pod firmom „antemurale Christianitatis“³⁶, vojska baruna Lojole punila im je uši ispraznim i nestvarnim obećavanjima. Bistar i lukavi galženjak otkriva sve te nakaznosti u duhovitoj i sarkastičnoj pripovijesti o smrti grofa Keglovića i njegovom pompoznom ulasku u nebo. Dok je on, velikaš i oficir, primljen od nebeske svite sa svim počastima, kmet Imbro Skunkač, koji se kradom uvukao s grofovom pratnjom, osuđen je na najstrašnije muke u paklu. Parodirajući Gundulićeve stihove o promjenljivosti sreće, Petrica Kerempuh zaključuje:

„Za bogca i v pecku pod tabanum gori,
majori su v nebu i v pecku majori!“³⁷

Došavši do takvoga zaključka Petrica sumnja i u Božju pravednost, jednako kao što onaj srednjovjekovni heretik – *medikuš* secira mrtvo žensko tijelo da bi negirao postojanje Boga:

„Na najže, v tmici, pri mertvečki sveči,
medikuš bogca išče mertveca kotrižeči.“³⁸

³⁰ Krleža, Miroslav. 1970. „Khevenhiller“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 63.

³¹ Krleža, Miroslav. 1970. „Verböcзы“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 72.

³² Krleža, Miroslav. 1970. „Ni med cvjetjem ni pravice“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 13.

³³ Krleža, Miroslav. 1970. „Vigilia ali straža nočna“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 18.

³⁴ Krleža, Miroslav. 1970. „Vigilia ali straža nočna“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 18.

³⁵ Krleža, Miroslav. 1970. „Komendrijaši“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 106.

³⁶ Krleža, Miroslav. 1970. „Komendrijaši“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 106.

³⁷ Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 142.

³⁸ Krleža, Miroslav. 1970. „Sectio anatomica“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 109.

Analizirajući postupke Božjih zemaljskih zastupnika, Petrica Kerempuh govori u ime ugnjetenog naroda ovako:

„Se naše rane, solze, kervave kaštige,
zdroblena kolena, prebite kotrige,
v lobanji luknja, na galgama još brige,
se to su ipak dragom bogu fige,
gda biškupi kak klafrave papige
pod galgama se mole za blagoslov verige.“³⁹

U svijetu progonjenih i podjarmljenih, tamo gdje jedan „smardlivi terputec“⁴⁰, a drugi mirisna „fijolica“⁴¹, jedino je još smrt pravedna. Ona ne istražuje ničije socijalno porijeklo niti imovno stanje i ne pravi nikakvih razlika među ljudima. Bio to plemić ili seljak, biskup ili fratar, bogataš ili fratar – sa svima se ona jednako obračunava. Jer njoj je posve svejedno:

„gdo bil je car al oberštar, al pak kmetski ostrugar.“⁴²

Posebno mjesto u ovoj zbirici zauzima posljednja i najopširnija pjesma (poema⁴³) *Planetarijom*. To je sinteza svih ranijih motiva i konstatacija. U obliku vizije, mračnog privedenja, Petrica Kerempuh promatra kroz maglu i dim politička i kulturna zbivanja u Hrvatskoj kroz nekoliko stoljeća. Štahan ističe da se u „Planetarijumu“ univerzalni problemi „prelamaju u lokalnome kontekstu (sjeverne) Hrvatske, dok lokalna simbolika sugerira i odražava univerzalnu problematiku.“⁴⁴ Ta je pjesma sasvim osobito i bez komparacije remek-djelo hrvatske književnosti – „vrhunac i epitaf kajkavskoga odvjetka hrvatske književnosti, čiji se metaforički pogreb opisuje upravo u njezinoj zadnjoj „baladi“.“⁴⁵ U snažnim i potresnim slikama nižu se pred čitatelja događaji, otkrivaju ličnosti. I svi oni imaju svoje određeno mjesto: nesretni reformatori (Vramec, Škrinjarić), obješeni raspop Martinović, dugogodišnji zarobljenik „svijetle“ Republike – pater Grabovec, nesretni zanesenjaci Križanić i Supilo. *Planetarijom* je spomenik svim hrvatskim narodnim velikanima, no istodobno je i oštra kritika onih sramotnih figura i pojava koje su nekad predstavljale javni, politički i kulturni život. Tu je Krleža napao sve beskičmenjake, od sitnih malograđanskih beamtera do najistaknutijih političkih prvaka. Cijela je hrvatska prošlost jedna tužna i tragična slika:

„petsto let jognja, petsto let megle,
Turčin i jogenj i karv i dim.“⁴⁶

A kroz tu maglu, krv i plamen naziru se mnogobrojni likovi tuđinskih banova i generala, ali i domaćih sinova koji su svjesno ili nesvjesno zabludili na svojem političkom putu i više ili manje grijeshili protiv vlastitog naroda. Gundulići, Zrinjski, Jelačići, Strossmayeri i Mažuranići nisu pravo osjetili bilo naroda i shvatili njegove potrebe. Čitava vojska štrebera i „dijetenklasnih“⁴⁷ boraca pokorno slijedi Khuenova naređenja i trga se za „francjozefovske“⁴⁸ ordene. U takvom zatrovanom stanju, kada su stranci preplavljivali hrvatsku zemlju, a domaći ljudi emigrirali u inozemstvo, kada je Hrvatska stajala na raspolaganju Arpadovićima, Jagelovićima,

³⁹ Krleža, Miroslav. 1970. „Petrica i galženjaki“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 11.

⁴⁰ Krleža, Miroslav. 1970. „Ni med cvjetjem ni pravice“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 13.

⁴¹ Krleža, Miroslav. 1970. „Ni med cvjetjem ni pravice“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 13.

⁴² Krleža, Miroslav. 1970. „Pogrebna pesem pilkov pod Siskom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 84.

⁴³ Matija Šatahn u komparativnoj analizi *Puste zemlje* Thomasa Stearnsa i „Planetarijom“ Miroslava Krleže tumači navedena pjesnička djela kao poeme.

Usp. Štahan, Matija. 2019. „Pusta zemlja Thomasa Stearnsa Eliota i „Planetarijom“ Miroslava Krleže: komparativna analiza“. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, god. 51, br. 193 (3), str. 129–137.

⁴⁴ Isto, str. 130.

⁴⁵ Isto

⁴⁶ Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 126.

⁴⁷ Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 133.

⁴⁸ Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 133.

Anžuvincima, Mlečanima i Habsburgovcima, zasvijetlio je rijetko koji poštenu i dobronamjerni lik kao

„jedini lampaš v kermežljivoj noći,
kak germlavine bas za naše tupoglavce.“⁴⁹

Stoljećima je sudbina hrvatskog čovjeka tragična. Seljaci, plemići, fratri, intelektualci, političari i književnici itd., svi koji se nisu mogli pomiriti s teškim položajem svoga naroda i svojim vlastitim, završavali su

„V norchauzu, na galgam, v sudnici i v grobu,
z štrikom o vratu, s kuglama v drobu,
se to su bobotki za scopranu gobu,
za peklene muke, peklenu gerdobu.“⁵⁰

I zato, čitajući i analizirajući *Planetarijom*, ne može se ostati ravnodušnim pred tom snažnom i impresivnom slikom stoljetne hrvatske Kalvarije. Duboko potreseni čitatelj prati to retrospektivno odvijanje događaja i sluša „Petrice plač kajkavskog bedaka, ognjene solze gričkog loterščaka“⁵¹. A taj plač ne prestaje, kao što ni političkim promjenama nastalim poslije I. svjetskog rata nisu prestale teći suze naroda. U pomrčini aleksandrovske Jugoslavije u kojoj su nacionalne i društvene suprotnosti samo izmijenile imena, ali nisu izgubile intenzitet, Petrica zavija tužno i bespomoćno kao osamljeni pas. No budući događaji pokazali su da njegove lamentacije nisu ostale bez ploda. I one su – između ostalih borbenih truba – nagoviještale i pripravljale veliku narodnu revoluciju.

Iz svega, što je dosad analizirano, proizlazi da su *Balade Petrice Kerempuha* zbirka krvavih dokumenata o hrvatskoj prošlosti i revolucionarni putokaz za budućnost. Osim toga, kroz niz šaljivih dosjetki i duhovitih slika, Petrica progovara čistim narodnim humorom. Takve su primjerice pjesme *Sanoborska* i *Krava na orehu*. No živeći u teškim i tragičnim okolnostima, ljudi nisu mogli potpuno dati oduška svom urođenom smislu za humor. I tako se kroz mnoge šaljive pjesme provlači tužna i sumorna nota, kroz smijeh se naziru suze (*Stric-vujc*, *Keglovichiana*, *Bogečka*, *Komendrijaši*, *Baba cmizdri pod galgama*). A pod galgama, u bijedi i siromaštvu, potepuh još uvijek uživa u cvijeću, oblacima, u ljepotama prirode i pjeva:

„Veselete se daljine,
veselete se ravnine,
ribe, vode i vedrine,
pavučine i glipline,
ftiči, kače, se živine,
protuletne germlavine
i vuzmene deždževine,
našlo se bu vre pitvine
v tenji ledvene lagvine.“⁵²

Balade Petrice Kerempuha predstavljaju i po sadržaju i po formi jedinstveno djelo u hrvatskoj poeziji. Krležin stih prožet tečnim i lakim ritmom (naročito u pjesmama *Stric-vujc*, *Lamentacija o štibri*) izgrađen je na vrlo bogatom rječniku. Njegova dikcija, često vulgarna, iscrpila se u svim nijansama: od ironije i duhovite satire do grubog cinizma i sarkazma. S kolikim obiljem riječi Krleža raspolaže, najbolji je dokaz mnoštvo sinonima kojima uspješno pojačava dojam, koji želi kod čitatelja postići. Služeći se takvim pjesničkim rekvizitima Krleža je izgradio istinski i grandiozni spomenik hrvatskom kmetu, subjektu i simbolu borca protiv moći, nasilja te boli, i stvorio najveće djelo hrvatske poezije između dva rata.

⁴⁹ Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 138.

⁵⁰ Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 150.

⁵¹ Krleža, Miroslav. 1970. „Planetarijom“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 145.

⁵² Krleža, Miroslav. 1970. „Kalendarska“. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora, str. 112.

III. Međuratna lirika proživljene društvene kritike i vlastitog bolnog prebiranja po vlastitim ranjivim mjestima

Poslije završetka I. svjetskog rata Krleža, još uvijek pod dojmom krvavih i ratnih zbivanja, obrađuje teme i objelodanjuje zbirke koje su u neposrednoj vezi s preživjelim ratnim događanjima. No postupno, po zakonu pjesničke suvremenosti, napušta taj „teren“ i zalazi u živu i aktualnu problematiku, obuhvativši tako čitav niz vrlo složenih elemenata, motiva, odnosa, misli, osjećaja i tendencija. Krleža je, naime, svoju liriku definirao kao „sliku vremena i prilika, bez obzira na književnopomodne trikove i običaje oko nje i prije nje.“⁵³ Na taj je način Krleža u pjesničkoj generaciji, koja je djelovala u razdoblju između dva rata, zauzeo jedno od vodećih mjesta, dok je istovremeno razvio plodan rad i na području dramskog i proznog stvaralaštva. Njegovo djelo je „trajno i bezvremensko, ono se ne bavi kratkotrajnim previranjima, već teži transhistoriji.“⁵⁴ Već prvi poslijeratni događaji u staroj Jugoslaviji pokazali su bezrazložnost nebrojenih žrtava u vrtlogu velikog svjetskog klanja, jer nova, zajednička država nije bila ravnopravna zajednica svih jugoslavenskih naroda. Sva vlast u zemlji bila je u rukama buržoazije koja je po uzoru na zapadnoeuropske kapitaliste izgrađivala puteve bogaćenja i zauzimanja visokih položaja i moći. Služeći se korupcijom, mitom, ucjenama, nasiljem, špekulacijama i svim mogućim malverzacijama, ta je buržoazija sve više produbljivala klasne suprotnosti koje su, uostalom, već i dotad bile dovoljno oštre. Banke, tvornice, rudnici, šume i dioničarska društva bili su kule jugoslavenskog kapitalizma koji je bio u najprisnijim vezama sa svojom zapadnoeuropskom starijom braćom. No svakako je najснаžnija bila srpska buržoazija čije je interese štitio i propagirao politički centralizam. Na taj se je način klasna borba pojačala sistematskim nacionalnim porobljavanjem što je sve zajedno stvorilo jaki opozicijski front radnika, seljaka i poštenih intelektualaca. Sva ova politička i društvena previranja odrazila su se i u književnosti. Napredni časopisi (*Plamen*, *Književna republika*, *Savremena stvarnost* itd.) bili su nositelji novih pogleda i revolucionarnih misli. Među naprednim književnicima svakako je najistaknutije mjesto zauzimao Miroslav Krleža koji je kroz svoje časopise (*Danas*, *Pečat*), romane (*Banket u Blitvi*, *Na rubu pameti*), pripovijesti (npr. *Veliki meštar sviju hulja*), drame (posebice *Leda*), eseje (*Evropa danas*, *Eppur si muove*, *Deset krvavih godina*), polemičke članke i kritike grubo i izravno razotkrivao nakaznosti tadašnjeg političkog, društvenog i kulturnog života. U svojoj kritici Krleža nije ništa prešućivao. Za njega ne postoji pravilo da se izvjesne stvari pretpostavljaju ili samo podrazumijevaju. On uvijek ide do kraja i kaže sve što je potrebno, pa ma kako to bilo teško, grubo, brutalno i odsudno. Neumoran i neiscrpljiv u svojim protestima i kritikama, Krleža je potvrdio istinitost Matoševe izjave kako su ti naši pisci, neshvaćeni i često klevetani, živi dokaz naše životne snage. Apstrahirajući literarni značaj Krležinog djelovanja između dva rata, još uvijek ostaje njegov ogroman i neoboriv utjecaj na mlađe međuratne generacije koje je zadobio svojim revolucionarnim duhom i uveo ih u svijet marksističkog poimanja života i kritičkog stava u odnosu prema tadašnjim zbivanjima. Vrlo je malo pojedinaca koji su toliko zaslužni kao Krleža za odgoj tadašnje napredne inteligencije. Krležin pjesnički rad u ovom razdoblju, obilat i utjecajan, obuhvaća dvije zbirke štokavskih pjesama (*Knjiga pjesama*, Beograd 1931. i *Pjesme u tmini*, Zagreb, 1937.) i zbirku starokajkavskih pjesama (*Balade Petrice Kerempuha*, Domžale 1936.). Kravar ističe kako Krležine dulje pjesme imaju tipičnu sklonost nekodificiranoj, ali spoznajno, „eksplikativno djelotvornoj tematici, koja je jača povezana sa suvremenim povijesnim životom, nego s tradicionalnim tematskim krugovima lirskoga pjesništva.“⁵⁵

⁵³ Krleža, Miroslav. 1972. „Moja ratna lirika“. *Evropa danas*. Zagreb: Zora, str. 41.

⁵⁴ Kisić, Čedo; Pavlović, Luka. 1973. *Krleža u školi: okrugli stol „Odjeka“*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, str. 64–65.

⁵⁵ Kravar, Zoran. 1980. „Krležina i Ujevićeva misaona lirika“. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, god. 11–12, br. 15–16, str. 10.

Štokavske pjesme su adekvatni odraz svoga vremena. To su pjesničke ispovijesti u kojima autor reproducira svoja raspoloženja, iznosi svoja razmišljanja i sanjarenja, otkriva ranjive osjećaje. Vjeran u fotografiranje svih svojih intelektualnih i emocionalnih procesa zapada katkada i u proturječja, ali je uvijek iskren – iskren do neugodnosti i do vulgarnosti. No u toj se poeziji Krleža ne predstavlja samo kao ideološki buntovnik i kritičar, nego i kao umjetnik prvoga reda, kojemu polazi za rukom ostvariti bogatstvo i ljepotu riječi, muzikalnost stihova i živopisnost slika. Podlo i pamfletistički napadana od buržoaske i klerikalne kritike, Krležina je poezija ipak, već i tada, dobivala rijetka priznanja literarnih kritičara i recenzenata, koji su u njoj osjetili jedno snažno, sadržajno, etičko i artistsko pjesništvo. Oni su shvatili da se poezija rađa dalekosežnim i neuništivim plodovima jer to nije samo „propagandistička faza. To je, općenito uzevši, lirika stvari, lirika bolnog prebiranja po vlastitim ranjavim mjestima, tiho kazivanje o snovima, uspomena, pismima, slikama, pjesmama; lirika blage tuge u kojoj zvoni neka turbna, daleka, ali sigurna radost. U isto vrijeme, to je lirika proživljene društvene kritike kojoj gorčina ipak nije spriječila da se dovine do prave umjetničke vrijednosti.“⁵⁶ Ova pohvalna kritička konstatacija može se u prvom redu primijeniti na Krležine socijalne pjesme. Polazeći od stajališta da je cijela ta crna i sramotna stvarnost „trijumf u bijedi, radost posred plačeva“⁵⁷ posljedica bezobzirnih makinacija svih „evropskih Klanfara“ (*Svadba velikog župana klanfara*), upušta se u detaljnu analizu socijalnih problema. Nigdje, doduše, Krleža ne podvlači da bi se domaći društveni sukobi po bilo čemu razlikovali od zbivanja u ostalim europskim društvenim zajednicama. Pa, ipak, čitajući te pjesme, osjeća se vlastita bijeda, zlopačenje radnog čovjeka, plač bolesne i siromašne djece, tupost i ograničenost malograđanstva, sjaj i bijeda međuratnog života uopće – nacionalna tragedija. I baš ta činjenica, ta njegova ljubav i skrb za bijedne i progonjene i ta njegova mržnja prema povlaštenima, čini ga jednim od najhrvatskijih pjesnika, iako zapravo nikada i nigdje nije glorificirao *hrvatstvo* niti mu je ispjevao oduševljene tirade. Jer, konačno, „hrvatstvo nije zagrebačka kistihand milostiva, nego je hrvatstvo jedno ogromno selo Trnje, bez kanalizacije, bez pločnika, seljačka beda ogradjena trulim plotovima, crna, gluha provincija, obasjana tužnim svetlom petrolejke.“⁵⁸ U centru Krležine socijalne problematike stoje velike društvene i materijalne suprotnosti. One su uzrokom da je čitava zemlja podijeljena u dva neprijateljska tabora, između kojih zjapi nepremostivi jaz. Oni iz prvoga tabora stanuju u raskošnim i rasvijetljenim palačama, putuju automobilima i salon-vagonima i žive hiperkulturnim životom, dok ostala njihova mnogobrojnija nacionalna braća natapaju krvlju rodnu grudu ili se znoje uz tvorničke strojeve, često ne zadovoljavajući ni najminimalnije životne potrebe. Iz toga proizlazi da „se oni odbijaju kao magnetni polovi i oni su unutar simbolično-jedinstvenog Hrvatstva manifestacija snaga divergentnih; snage te se ukidaju kao plus i minus.“⁵⁹ Ovaj motiv društvenih antiteza Krleža je opjevao u više raznih varijacija, no svakako su najimpresivnije pjesme: *Suton na postaji malog provincijalnog grada*, *Badnjak*, *Gospođa u posjeti kod bolesnog djeteta svoje sluškinje*. Prva od tih pjesama, fantastična slika paralelnih društvenih klasa čiji životni putovi teku usporedo, ali se nikada ne mogu dodirnuti, pa čak ni približiti, dobila je i svoju slikarsku varijantu u obradi slikara Miljenka Stančića.⁶⁰ To je samo dokaz s koliko je vještina pjesnik riječima nacrtao bijedu teških kretanja i sivih prnja, personificiranu u pognutom, bolesnom kljusetu i ćelavom slijepcu koji prosi milostinju, a nasuprot tome bliješti luksuzni vlak s kovčezima od svinjske kože, čiji se vlasnici i na putu hrane najfinijim jelima i napajaju najbiranijim pićima.

⁵⁶ Frangeš, Ivo. 1996. „Krležina lirika“. Krleža, Miroslav. *Izabrane pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska, str. 106.

⁵⁷ Krleža, Miroslav. 2005. „Alcalá Zamora na čelu svečane povorke na putu u Escorial 1931. godine“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 385.

⁵⁸ *Književna revija*. 1926., str. 362.

⁵⁹ *Književna revija*. 1926., str. 364.

⁶⁰ Krleža je 1964. godine napisao, između ostalog, sljedeće: „Stančićevo lirske primitivno slikarstvo predstavlja zapravo izazovnu negaciju svih modernizama.“ Usp. Stančić, Miljenko. 1964. *Mapa reprodukcija: s predgovorom Miroslava Krleže*. Zagreb: vlastito izdanje.

U pjesmi *Badnjak* naglašena je jaka antireligiozna nota. U čitavom nizu snažnih kontrasta i antiteza pjesnik je pokazao kako je *Badnjak* samo jedna od mnogih prilika u kojima se očituju ogromne socijalne razlike:

„Bogatašima daruje Hristos parfeme, kamate, svile,
a siromasi gladuju u tuguju i cvile.“

Hristu u počast sviraju glazbe, lete rakete,
naranče, banane.

Hristu u počast se gnoje gubave, krvave rane.“⁶¹

I stoga pjesnik diže svoj glas protiv ustaljenih nepravdi koje vladaju u kršćanskom svijetu, obara se na „dvo glavog kumira“⁶² koji jednima daruje sve blagodati i naslade, a drugima maže oči prekogrobnim obećanjima naknade za pretrpljene muke i strahote u ovozemaljskom životu:

„i pjevaju božićne pjesme dvo glavom drvenom kumiru,
koji je za bijedne i bogate dao život na križu,
koga siti i gladni za pokrovitelja dižu,
kome jedni i drugi krvave noge ližu.“⁶³

Milan Špehar napominje da je Krležina slika Boga uvjetovana problemom zla i patnje u svijetu. Naime, moć, nasilje, patnja, bol i zlo oduvijek su u književnosti bili kamen spoticanja, a Krleža oslikava rat kao najveću čovjekovu glupost, punu „ironije, groteske i ogorčenoga ismijavanja kršćanske slike Boga odnosno kršćanskoga vjerovanja u dobro ga Boga. U tim djelima Krleža demitologizira i desakralizira poimanje Boga koji se brine za svoje stvorove i koji ih štiti i brani. (...) Bog štiti na ljudske vapaje. Božja je šutnja također mučno iskustvo što ga Krležini likovi često doživljavaju. Božja je šutnja također mučno iskustvo što ga Krležini likovi često doživljavaju. (...) Tako Krleža demitologizira Božju svemoć, a zlo u čovjeku na određeni način opravdava time što čovjeka prikazuje kao onoga koji je vođen fatumom, jednom pobožanstvenjenom sudbinom kojoj se čovjek ne može odvrati.“⁶⁴ Jedna od najpotresnijih i najimpresivnijih ostvarenja novije socijalne poezije svakako je Krležina pjesma *Gospođa u posjeti kod bolesnog djeteta svoje sluškinje*. Cijela je ta pjesma jedna neusporediva kombinacija lirike i epike, prepuna dramske snage. U njoj se upravo ogleđa raznolikost Krležine pjesničke prirode jer je nemoguće odrediti koji od spomenutih elemenata jače djeluje i prevladava. Sivim i tamnim bojama pjesnik je naslikao tragičnu pozornicu – vlažnu i mračnu sobu na prljavoj periferiji grada – na kojoj se odvija užasna, dramska borba između života i smrti jednog malog, siromašnog djeteta. Ono je u teškoj groznici, neprestano na granici između svijesti i bunila i zato – zbuñeno nenadanim posjetom lijepo obučene i namirisane dame – zapada u irealne snove, nebulozna osjećanja. I to njegovo snatrenje, to lutanje po bijednim, ali toplim djetinjim uspomenama, ta mutna i užasna spoznaja bijede i siromaštva vlastite majke, bol i stid koji se javljaju u toj smućenoj duši, u tom bolesnom dječjem srcu – sve je to potresno, teško, tragično. Nemoguće je ostati na tome dojmu, ostati nijem i ravnodušan pred tom krvavom nepravdom, koja jedno malo i nedužno dijete osuđuje i razapinje na muke stida i poniženja, a samo po „zakonu podrijetla, po sivom zakonu bijede.“⁶⁵ A bijedu je Krleža prikazao u svoj njenoj strahovitoj i mnogostranoj slici (*Šarenilo bijede*). Ona, ružna i iznakažena, rađa bezbrojnu djecu, koja čitav svoj život robuju i tegle, životare, boluju i umiru, a da nikada nisu osjetili što

⁶¹ Krleža, Miroslav. 2005. „Badnjak“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 254.

⁶² Krleža, Miroslav. 2005. „Badnjak“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 254.

⁶³ Krleža, Miroslav. 2005. „Badnjak“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 254.

⁶⁴ Špehar, Milan. 1988. „Bog u djelima Miroslava Krleže“. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, god. 43, br. 3–4., str. 233; 235.

⁶⁵ Krleža, Miroslav. 2005. „Gospođa u posjeti kod bolesnog djeteta svoje sluškinje“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 263.

znači biti sit i dobro obučen. Besciljno i uzaludno traganje za zaradom, koricom kruha ili odjećom iscrpljuje fizički i moralno tu djecu bijede, uništava ih i ubija. I tako su gradovi puni nezaposlenih, bolesnih ljudi, prostitucija postaje svakodnevna pojava, alkoholizam i kriminal rasprostranjuju sve više svoje razorno djelovanje. I tu su uzroci čestih ljudskih tragedija: *Samoubojstvo noćne djevojke u baru*, *Skok djevojke s trećeg kata*, *Pjesma čovjeka bez posla*, *Vino i karte*, *Smrt na vješalima*. Za sve te nesretnike Krleža, inače drastičan, gaji najiskrenije osjećaje simpatije i sažaljenja. S koliko samo topline pjeva o onoj nesretnoj djevojci koja se samoubojstvom spasila i blatnog i prljavog barskog života, koliko je dubokog, ljudskog suosjećanja iskazao onom bolesnom djetetu sluškinje. S punim je razumijevanjem prišao tim bijednicima koji neprestano rade, a da se nikad ne odmore, nikad ne odahnu. Za njih je i ljubav bolno i tragično uživanje jer rađa nedopuštenim i neželjenim plodovima – novim nesretnicima (*Ljubavnici*, *Dijalog u troje ili ljubav bez krova*). Izmučeni i gladni, željni mira i počinka, oni nalaze jedinu radost i olakšanje u svojim starim, rasklimanim krevetima:

„Siromasi plove noćas, o, divno je ploviti tako:
spokojno, nijemo, u umornoj horizontali.
Vosak se svijesti na umornim vjedašama tali,
u uzdah se pretvara kletva, a rasvjetu rajsku pako.“⁶⁶

Shvativši potpuno društvene prilike svoga vremena, postao je Krleža njegov najglasniji kritičar i napadač. Idejno na visini, nije ipak nikada dopustio da tendencioznost naškodi umjetničkoj vrijednosti njegovih poetskih ostvarenja. Pjesnik-ideolog, čiji široki zahvat posegne katkad i za naturalističkim rekvizitima, ostao je u ovom području svoga rada uvijek lirski kroničar i rušilac društvenog poretka u kome

„jedni sa sobom nose uljene slike i hrtove
dvorce, lovačke puške, engleske vrtove.
A drugi venu u dvorištu: plijesan ljepljiva, siva,
gdje zamire zvižduk čađavih lokomotiva.“⁶⁷

Originalno i interesantno poglavlje Krležinog pjesničkog rada u razdoblju između dva rata predstavlja ciklus *Nad otvorenim grobovima*. Tu, prije svega, treba istaknuti nekoliko živo prikazanih likova, kao što su: udovica graditelja crkve, klaun, čistačica kazališnog toaleta, stari crkvenjak, bešćutna i nijema opatica, proslavljeni toreador i nepriznati mladi pjesnik. To su sve manje-više ljudi izolirani iz društva, oni, koje su drugi odbacili i zaboravili, a možda nikada nisu ni osjetili toplinu ljubavi i prijateljstva. Znalačko oko pjesnika uhvatilo je jedan njihov pogled ili makar jednu kretanju koja je odala njihove misli, slutnje, duboko skriveno osjećanje. Tako usplahirene, grozničave oči udovice graditelja crkve izražavaju staračku čežnju za kratkotrajnim produžetkom života, fizionomija klauna sakriva duboko u sebi gorku i smiješnu ljudsku žrtvu, a prodorni pogled toreadora rasipa mržnju i prezir prema masi kojoj, opasnošću vlastitoga života, služi tek za časovitu razonodu. Mladi i talentirani pjesnik nosi u sebi bogatstvo ljepote i zvonjavu stihova, ali ga ubijaju nerazumijevanje i osamljenost. A nad svima njima stoji prijeteći zakon smrti, osjeća se njezin približavajući ledeni dah. Jer smrt je svuda prisutna. I dok se svi otimaju njenom okrutnom zagrljaju i, utapajući se u radu, ljubavi i razonodi, zaboravljaju „da nam je svima mrk i grozan neko – umirati reko“⁶⁸, oni, koji stoje nad vlastitim otvorenim grobovima shvaćaju „da nitko nema suviše razloga da se raduje“⁶⁹.

⁶⁶ Krleža, Miroslav. 2005. „Postelja jedina jahta siromaha“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 231.

⁶⁷ Krleža, Miroslav. 2005. „Gospođa u posjeti kod bolesnog djeteta svoje sluškinje“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 264.

⁶⁸ Krleža, Miroslav. 2005. „Budha“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 286.

⁶⁹ Krleža, Miroslav. 2005. „Mrtvi“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 416.

Tužaljka nad mrtvim tijelom A. G. Matoša dirljiva je i potresna pjesma ispjevana u čast patniku, čovjeku i pjesniku koji je živio progonjen i neshvaćen „međ lancima mađarskih šinja“⁷⁰ i „jalovim tminama“⁷¹ uske, malograđanske perspektive. Živio je, radio i stradao za Hrvatsku kao putnik, prolaznik i popljuvani prosjak, a svaka je njegova riječ, svaka njegova pjesma značila jedan korak bliže otvorenom grobu. I konačno završava život u teškim mukama, krvavim i gnojnim ranama, umire osluškujući huktanje željeznice, koja nestaje u daljini.

„U svojoj mreni mozga, u žilama svima,
oblaci nesna, vonj karbola, krpe dima;
i grkljan i tijelo, krevet, soba, sve pline u krvi,
u živcima i nepcu, u utrobi i mesu grizu crvi
i grizu, grizu, u jastučcu prsta, u kucaju bila,
a rana kao škrga, nesvijest, krvava kanila,
mlaki lepet crnog polusnenog krila,
a tijelo je gnojna, crna, raskrvarena žila.“⁷²

To je užasna i ničim uljepšana slika smrti velikog hrvatskog pjesnika Antuna Gustava Matoša koga su rodile i ubile nesretne hrvatske prilike. Tragična žrtva leži na odru, pokrivena gustim i mračnim hrvatskim tkaninama, odmara se od napornih putovanja, dugogodišnjeg lutanja i gladovanja, oporavlja od poniženja, laži i kleveta, od bolova i neispunjenih čežnja, a jedan drugi hrvatski pjesnik, koji je nekada i sam osjetio na sebi težinu Matoševe *More*, stoji duboko potresen pred tom bolnom slikom nacionalne i ljudske žalosti i moli:

„U cjevčici gnojnoj hropac, glas opijela,
na stijeni sjena sjene: sjen raspela.
Pokoj tijelu ovog krvavoga Tijela.“⁷³

Pjesma *Nad otvorenim grobom, tužni zbore* pjesnički je dokument sramotnih i lažnih društvenih i kulturnih prilika u staroj Jugoslaviji. Na sprovodu pjesnika govori tobožnji mecena i predstavnik javnog i kulturnog života, no koji u stvari nije drugo nego lopov, nitkov, varalica. Riječi njegova posmrtnog slova bombastične su, zvučne i blještave, no to su samo patetične fraze, prazne riječi i besramne laži. I zato Krleža, nakon što je reproducirao taj govor teatralne i neiskrene žalosti, preuzima sam riječ da bi raskrinkao to podlo i kukavno rугanje smrti jednog istinskog pjesnika. No skidajući masku s govornika, on istodobno razotkriva i društvo koje ovaj zastupa. sasvim analogne besramnosti, laži i podmuklosti posjeduje i to društvo kojemu su na čelu najpodlije hulje i beskičmenjaci:

On „k svojima je svoj“, a oni „svoji k svome“⁷⁴.

Krleža ne šteti izraza, on otvara sve pretince svoga bogatog vulgarnog rječnika i obasipa predstavnika političkog, društvenog i kulturnog života najcrnijim i najružnijim imenima. On potpuno razgoličuje predstavnika vlasti koji misli samo na vlastite interese, a koji su u potpunoj suprotnosti sa svim bljutavo-slatkim riječima kojima se služi. Jer on, „gromoglasni zastupnik vječne ljepote i bestjelesnih ideala“⁷⁵, u praksi je okorjeli materijalist koji u svom džepu nosi tuđe mjenice koji ravnodušno sluša plač očajnika i beskućnika i kojemu je najveće veselje

⁷⁰ Krleža, Miroslav. 2005. „Tužaljka nad mrtvim tijelom A. G. Matoša“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 340.

⁷¹ Krleža, Miroslav. 2005. „Tužaljka nad mrtvim tijelom A. G. Matoša“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 341.

⁷² Krleža, Miroslav. 2005. „Tužaljka nad mrtvim tijelom A. G. Matoša“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 339.

⁷³ Krleža, Miroslav. 2005. „Tužaljka nad mrtvim tijelom A. G. Matoša“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 341.

⁷⁴ Krleža, Miroslav. 2005. „Nad otvorenim grobom, tužni zbore“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 351.

⁷⁵ Krleža, Miroslav. 2005. „Nad otvorenim grobom, tužni zbore“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 350.

stradanje i patnja drugih. Žalosna je i ta kulturna stvarnost koja negira i pokapa talentirane književnike, a uzdiže i podržava podupiratelje režima. I tako je Krleža ovom svojom pjesmom opalio pljuskusku čitavom jednom društvu i izvrkao oštroj kritici jedno sramotno doba prošlosti kada je društveni poredak dopuštao:

„da nule vode knjigu, štampu, javno mnijenje,
kad glupost je gigantska ko dolomitsko stijenje
i gdje tko manje znači taj se više penje!“⁷⁶

A to „javno mnijenje“ osjetilo se, dakako, pogođeno svim tim Krležinim otvorenim napadima i odlučno je ustalo u svoju obranu. No kako se drugačije braniti, kad opravdanja nema, negoli klevetama i pamfletima. Nastala je prava trka svih mogućih političara, književnika, feljtonista, novinara, klerikalaca i modernista koji su se upravo natjecali tko će bolje ocrniti Krležu i poništiti njegovu vrijednost. U tom zadatku našli su se svi na istoj liniji, pa čak i oni čija su mišljenja i uvjerenja bila inače oprečna (*Hrvat, Savremenik, Jutarnji list, Jugoslavenska njiva, Hrvatski list, Hrvatska smotra, Hrvatska straža*, itd.). Oni „blaži“ dopuštali su da Krleža ima talenta, ali su mu zamjerali da se vječno ponavlja, da ne zna pisati o ničem drugom, osim o klanju, a njegova djela smatrali su tendencioznim, dosadnim i suvišnim blebetanjem, nazivali su ga plagijatorom A. G. Matoša, ali bez Matoševine inteligencije, zahuktalim bikom u hrvatskoj književnosti, književnim luđakom... A bilo je i takvih koji su mu već napisali literarnu osmrtnicu: „konačno je na svodu hrvatske književnosti ugasila jedna zvijezda – a to je razvikani Miroslav Krleža čija je dosadašnja književna karijera bila literarno hohštapliranje“ (*Nedjelja*). Krleža se nije uplašio navedene hajke jer je tada već bio načisto s „blitvanskom“⁷⁷ stvarnošću. Shvatio je da su pamfleti jedino sredstvo onih malih sitnih stvorenja koja žive po malim zakutcima provincijalnih hotela. Osim što je na sve te optužbe odgovorio polemičkim zapisom *Moj obračun s njima*, reagirao je i pjesmom *Noć u provinciji*⁷⁸. U toj je pjesmi pokazao koliko je neosjetljiv na sve ovo bijesno i bezumno lajanje. Jer u gluhom mraku, u praznim ulicama psi laju na svaki šum, svaki glas i pokret, trudeći se da ometu kretanje i put prolaznika. No karavanama, koje znaju svoj cilj, te pasje, lude pjesme ne mogu nauditi. One se kreću svojim određenim pravcem, prolaze mirno i hrabro kraj pasa koji u vječnom lavežu krepaju konačno pod gospodarevim plotom. U Krležinom međuratnom pjesničkom radu postoji i nekoliko ciklusa pjesama s intimnim motivima. Te bi se pjesme mogle uvrstiti u osobno-refleksivnu liriku jer one tretiraju najskrovitija subjektivna osjećanja, raspoloženja i misli pjesnika. Okružen ljudima, koji ga ne razumiju, napadan i progonjen, svjestan da je i pravo prijateljstvo često puta samo obmana, prihvaća Pascalovu misao da će čovjek umrijeti u samoći i da se prema tome uvijek mora vladati kao da je sam. I taj svoj subjektivni teret, tu svoju osamljenost Krleža iznosi u više pjesama iz ciklusa *O vremenu i o smrti i O snovima, o samoćama, i o mjeseci*. Osjećaj samoće pjesnika boli i tišti. On ga osjeća uvijek, i po danu i po noći, u kući, na ulici i u kavani, u zimi i u ljeti. No kasna jesen, kada se magla i hladnoća uvlače u čovjekovu dušu, a olovno nebo zastire svijetle, daleke vidike, najviše produžuje želju za bliskim i intimnim ljudima, koji bi pružili malo topline, ljubavi i razumijevanja. Užasno je spoznati i konstatirati da takve osobe nema (*Čežnja*), i da smo sami – prepušteni vrtlogu svojim misli i naletu osjećaja:

„Sve više sam, sve luđe sam, sve tuđe i sve tužnije,
sve tamnije, sve sramnije, sve biva ružnije.
Sve hladnije, sve gadnije, sve ledenije,

⁷⁶ Krleža, Miroslav. 2005. „Nad otvorenim grobom, tužni zборе“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 352.

⁷⁷ Usp. Krleža, Miroslav. 1989. *Banket u Blitvi: roman u tri knjige*. Sarajevo: Oslobođenje.

⁷⁸ Usp. Krleža, Miroslav. 2005. „Noć u provinciji“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 352.

samoća prazna, jesenja, a biva sve jesenije.“⁷⁹

I pjesnik se osjeća kao osamljeni svjetionik koji ništa nema osim svoje svjetiljke čiji plameni odrizi lutaju kao rakete u tminama i gube se u daljini. Te svjetlosti, koje se rađaju i umiru u mraku, magli i oluji, to su otkucaji srca i bolne slutnje pjesnikove duše oblikovani u stihove. Tu su, dakle, pjesme koje putuju kroz tamu i bijedu života kao rijetke i blistave zvijezde (*Pjesma svjetioničara*). U takvom raspoloženju pjesnik se prepušta užitku razmišljanja i sanjarenja i konačno se smiruje u bolnoj rezignaciji. On razmišlja o kratkotrajnosti i prolaznosti svih stvari u životu, postavlja si razna pitanja, a kojima se nalazi odgovora, ponire u carstvo uspomena, zapada u očajanje i ponovno se diže, probuđen dragim sjećanjima i toplim snovima. Sve stvari i slike, ljudi i predmeti, sve što oko sebe gleda i promatra, govori pjesniku o kratkoći svoje biti, sve odiše dahom smrti:

„Ko krunica u čislu blistav tren do trena:
tu kolijevka, tu gozba, tu stradanje, tu raka!
O, kako je gluho u gluhom mraku mraka,
o, kako je teško ovo noćno lutanje!
I žalosna tmina: u praznini ćutanje,
a smrt je čaša sna i gorak okus maka.“⁸⁰

Tu je snijeg koji u svojoj najpunijoj ljepoti i bjelini prijeti blatom i prljavštinom, tu je i bogatstvo koje u kulminaciji svoga sjaja obećava neizbježnu smrt i mračni grob, tu je i trava koja umire pod zamahom kose u najraskošnijim trenucima rascvale lipanjske prirode, a tu je napokon i sat koji mirno otkucava kretanje minuta i mudro bilježi dolazak čovjeka i njegov nestanak. Osobitu pažnju i pohvalu zaslužuju pjesme o starim, istrošenim predmetima, među kojima posebno mjesto zauzima starinski ormar iz 1822. godine, a koji je Krležu inspirirao za lirsku refleksivnu pjesmu antologijske vrijednosti. U nizu izvanrednih stihova pjesnik je uspio iz starog, sobnog ormara napraviti pravog junaka, stvoriti živu ličnost koja pripovijeda svoj burni životopis povezan s mnogim događajima i ljudima. Pa i on, iako je desetljećima pratio ljudske sudbine, osuđen je na brutalnu smrt koju, svjestan njezine blizine, šuteći očekuje. U osamljenim večernjim satima pjesnik ne potvrđuje samo prolaznost i promjenljivost stvari, koje promatra oko sebe. On se opaja sjećanjima na prošle dane, ljude i događaje, crpeći na zdencu uspomena umirujući eliksir. Polako i nenametljivo nižu se slike gradova i zemalja, koje je nekad proputovao, mašta mu dočarava preživjele prizore i napuštene sobe, a draga i nestala lica sjećaju na davno pokopane osjećaje i zaboravljene razgovore (*Uspomene u nama*⁸¹). U zrelim godinama, kada je čovjek već upoznao i iskusio svu težinu života, naročito mu zadovoljstvo pruža sjećanje na bezbrižne i vedre dane sretnoga djetinjstva (*Mrtvo djetinjstvo*⁸²). A od toga zlatnoga doba, koje nevino i blještavo živi duboko u čovjeku, dijele ga duge godine patnje i životne borbe, godine koje su mu dodijelile drage životne suputnike, ali i koje su ih nesmiljeno od njih razdvojile. U tjeskobnoj samoći, željan prijateljske ruke i tople riječi, pjesnik pozdravlja „probuđene mrtvace“⁸³ rezonirajući:

„Naša ja je kao kuća stara,

⁷⁹ Krleža, Miroslav. 2005. „Jesenja samoća“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 307.

⁸⁰ Krleža, Miroslav. 2005. „Čovjek poslije svoje smrti hoda gradom“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 272.

⁸¹ Usp. Krleža, Miroslav. 2005. „Uspomene u nama“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 314.

⁸² Usp. Krleža, Miroslav. 2005. „Mrtvo djetinjstvo“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 283.

⁸³ Krleža, Miroslav. 2005. „Naše ja je kao kuća stara“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 273.

puna stranih, pokojnih stanara.“⁸⁴

Život zbudjuje pjesnika i nameće mu bezbroj pitanja i problema, kojima ne nalazi rješenja. Umoran i iscrpljen od bdijenja i razmišljanja, on traži izraz i smisao svega, a u duši mu neprekidno odzvanja:

„Osjećam kako sam zemlja koja je ustala
i koja će opet leći kada joj dođe vrijeme.“⁸⁵

IV. Zaključak: odvratnost prema laži i smjelo isticanje istine

Krleža je majstor riječi. Njegovo poznavanje jezika nije suho, teoretsko znanje koje ograničava izražajne mogućnosti. Riječi u njemu žive i on njima vlada sigurno i ležerno kao slikar koji dobro poznaje boje svoje palete. Međutim, potrebno je istaknuti da on nije samo izvanredan poznavatelj književnoga jezika, nego isto tako i dijalektalnog izraza. U svim svojim pjesmama Krleža je čitavim svojim bićem angažiran ne samo rječnikom i stilom, nego također i svojim osobnim stavom prema svim pojavama i problemima koje tretira. Na taj je način svaka njegova pjesma, svaki stih negacija fraze, a protiv frazerstva i laži Krleža se kroz čitav svoj književni rad bunio i borio. „Fraza vlada vjekovima u svim pisanim dokumentima ljudske civilizacije! Fraza nije ni krivotvorena banalnost, fraza nije kriva grimasa na krivome mjestu, fraza je shematizirano umorstvo svakog ljudskog plemenitog poticaja, fraza je smrtonosna glupa likvidacija ljudske pameti. Fraza je smrt!“⁸⁶ praktična su potvrda ovog njegovog mišljenja koje je zapisao u svom romanu *Banket u Blitvi* 1938. godine. Ta Krležina odvratnost prema laži i smjelo isticanje istine glavna je odlika njegove poezije koja negira prazninu i lažnu suptilnost one *moderne* književnosti koja nema nikakve veze sa stvarnim životom. U svojim djelima Krleža uvijek stoji na čvrstom tlu stvarnosti, svjestan prava, a često puta i tragične istine o životu. Ta ga spoznaja mnogo puta dovodi do pesimizma, no to njegovo raspoloženje nije isprazno i slabunjavo kukanje i naricanje. To je pesimizam borca, odnosno revolucionara koji zna što ga boli i vrijeđa, koji je načisto sa svim zlom koje treba ukloniti i uništiti. I baš zbog toga Krleža se nikada nije začahurio i zakukuljio, nikada se nije udaljio od stvarnoga života. Jer nemoguće je govoriti o političkim, društvenim u kulturnim zbivanjima u Hrvatskoj u razdoblju između dva rata, a da se ne istakne svestrana i značajna uloga Miroslava Krleže na svim područjima, a napose na književnom. On je čitavoj toj epohi udario trajan i neizbrisiv pečat, a čiji je značaj i danas još uvijek mnogostruko prisutan.

⁸⁴ Krleža, Miroslav. 2005. „Naše ja je kao kuća stara“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 273.

⁸⁵ Krleža, Miroslav. 2005. „Rezignacija“. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak; Matica hrvatska; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, str. 183.

⁸⁶ Krleža, Miroslav. 1964. „Banket u Blitvi“. Krleža, Miroslav. *Sabrana djela*. Zagreb: Zora, str. 88.

LITERATURA

Izvori:

- Krleža, Miroslav. 1970. *Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora.
- Krleža, Miroslav. 1973. *Hiljadu i jedna smrt i druge novele*. Sarajevo: Oslobođenje.
- Krleža, Miroslav. 1965. *Hrvatski bog Mars*. Zagreb: Zora.
- Krleža, Miroslav. 1996. *Izabrane pjesme*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Krleža, Miroslav. 1973. *Pan, Ulica u jesenje jutro, Pjesme, Balade Petrice Kerempuha*. Zagreb: Zora; Matica hrvatska.
- Krleža, Miroslav. 1969. *Poezija*. Zagreb: Zora.
- Krleža, Miroslav. 2005. *Poezija*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Krleža, Miroslav. 1962. *Tri domobrana*. Zagreb: Zora.
- Matoš, Antun Gustav. 1907. *Vidici i Putovi: eseji i impresije*. Zagreb: Knjižara i industrija papira L. Klein.

Teorijska literatura:

- Agamben, Giorgio. 2008. *Ono što ostaje od Auschwitza: arhiv i svjedok: (homo sacer III)*. Zagreb: Antibarbarus.
- Bourdieu, Pierre. 1992. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Butler, Judith. 2017. *Neizvjesni život: moć žalovanja i nasilja*. Zagreb: Centar za ženske studije; Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu.
- Cohen, Richard A. 1986. *Face to Face with Levinas*. Albany, New York: State University of New York Press.
- Foucault, Michel. 2003. *Kritika političkog uma: predavanje održano na Sveučilištu Stanford 10. i 16. studenoga 1979*. Dubrovnik: Art radionica Lazareti.
- Foucault, Michel. 2010. *Vladanje sobom i drugima: predavanje na College de France (1982.–1983.)*. Zagreb: Antibarbarus.
- Foucault, Michel. 1994. *Znanje i moć*. Zagreb: Globus.
- Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Kisić, Čedo; Pavlović, Luka. 1973. *Krleža u školi: okrugli stol „Odjeka“*. Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Kravar, Zoran. 1980. „Krležina i Ujevićeva misaona lirika“. *Croatica: časopis za hrvatski jezik, književnost i kulturu*, god. 11–12, br. 15–16.
- Krleža, Miroslav. 1972. „Moja ratna lirika“. *Evropa danas*. Zagreb: Zora.
- Kuzmanović, Mladen. 1973. „Odjeci Seljačke bune 1573. u „Baladama Petrice Kerempuha“ Miroslava Krleže“. *Radovi 5; U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske seljačke bune*. Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, str. 227–237.
- Lauer, Renhard. 2013. *Miroslav Krleža – hrvatski klasik*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Milanja, Cvjetko. 2010. „„Balade“ kao autorski projekt“. *Kaj: časopis za književnost, umjetnost, kulturu*, god. 43, br. 3, str. 11–46.
- Novak, Slobodan Prosperov. 2003. *Povijest hrvatske književnosti: od Bašćanske ploče do danas*. Zagreb: Golden marketing.
- Stančić, Miljenko. 1964. *Mapa reprodukcija: s predgovorom Miroslava Krleže*. Zagreb: vlastito izdanje.
- Šicel, Miroslav. 1982. *Hrvatska književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
- Špehar, Milan. 1988. „Bog u djelima Miroslava Krleže“. *Obnovljeni život: časopis za filozofiju i religijske znanosti*, god. 43, br. 3–4.
- Štahan, Matija. 2019. „Pusta zemlja Thomasa Stearnsa Eliota i „Planetarijom“ Miroslava Krleže: komparativna analiza“. *Književna smotra: časopis za svjetsku književnost*, god. 51, br. 193 (3), str. 129–137.

- Žilić, Marija; Janković, Josip. 2016. „Nasilje“. *Socijalne teme: časopis za pitanja socijalnog rada i srodnih znanosti*, god. 1, br. 3, str. 67–87.
- Žižek, Slavoj. 2008. *O nasilju: šest pogleda sa strane*. Zagreb: Naklada Ljevak.

OBLICI „NASILJA“ U EZOPOVIM BASNAMA

Sažetak

Rad istražuje različite oblike „nasilja“ koji se pojavljuju u Ezopovim basnama. Kroz analizu 130 basni, istražuje se kako Ezop koristi priče o životinjama, kako bi prikazao različite aspekte ljudske prirode, uključujući i nasilje. Središte je na različitim oblicima nasilja koji se mogu manifestirati u basnama, poput fizičkog, verbalnog, emocionalnog nasilja, nasilja moći, nasilja nad prirodom, ekonomskog nasilja i slično. Također se istražuje kako ovi oblici nasilja utječu na dinamiku između likova u basnama i kakvu pouku ili moralnu poruku oni nose za čitatelje. Kroz analizu Ezopovih basni, rad nastoji osvijetliti složenost ljudske prirode i ponašanja te razmotriti implikacije koje ovi oblici nasilja imaju u kontekstu drevnih moralnih priča.

Ključne riječi: Ezopove basne, nasilje, likovi

Abstract

The paper explores various forms of "violence" that appear in Aesop's fables. Through the analysis of 130 fables, it investigates how Aesop utilizes animal stories to depict various aspects of human nature, including violence. The focus is on different forms of violence that can manifest in the fables, such as physical, verbal, emotional violence, violence of power, violence against nature, economic violence, and the like. It also examines how these forms of violence affect the dynamics between characters in the fables and what lesson or moral message they convey to readers. Through the analysis of Aesop's fables, the paper seeks to shed light on the complexity of human nature and behavior, and to consider the implications that these forms of violence have in the context of ancient moral tales.

Keywords: Aesop's fables, violence, characters

Uvod

Ezopove basne, ne samo da su poznate po svojoj jednostavnosti i poučnosti, već i po dubokim slojevima značenja koje nude. Iznoseći životinjske likove u različitim situacijama, Ezop je stvorio bogatstvo priča koje su ne samo zabavne, već i duboko poučne. Jedna od tema koja se provlači kroz ove basne je nasilje. Iako na prvi pogled možda izgledaju kao jednostavne priče o životinjama, pažljivije čitanje otkriva da Ezopova djela duboko promišljaju o ljudskim ponašanjima i odnosima, uključujući i nasilje.

U ovom radu istražuju se različiti oblici nasilja prisutni u Ezopovim basnama. Rad analizira 130 basni¹, s posebnim naglaskom na načine na koje Ezop prikazuje različite aspekte nasilja kroz likove, radnju i moralne pouke. Kroz ovo istraživanje, nastoji se razumjeti kako Ezop koristi svoje priče kako bi istaknuo različite oblike nasilja prisutne u ljudskom društvu te kako nasilje može imati različite posljedice i implikacije. Također će se istražiti kako Ezopova vizija nasilja može biti relevantna i danas, pružajući uvide u naše suvremeno razumijevanje i suočavanje s tom temom.

Kroz analizu različitih basni i interpretacija, ovaj će rad pružiti uvid u kompleksnost i dubinu Ezopovih djela te ilustrirati važnost proučavanja njegovih basni u kontekstu suvremenog društva.

Povijesni razvoj basne

Ako bismo htjeli tražiti neki davni izvor kada je basna postala trebali bi zaviriti u davnu prošlost kada je Zemlja nastala i kada je čovjek živio u prirodi, sam i u dodiru sa životinjama.

„Kada bismo htjeli tražiti izvor basne, morali bismo poći u daleku prošlost, dok je čovjek živio u prirodi, potpuno slobodan u uskom dodiru sa životinjama, dok ih je lovio za svoju dnevnu hranu i dok nije obrađivao polja.“ (Lagumdžija 2000: 15).

* Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti Osijek, Cara Hadrijana 10 Osijek

¹ Basne su u radu označene rednim brojevima kako ih je priredio Ivan Filipović u knjizi Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867.

Popis basni: 1. Gavran i lisica, 2. Baka i liječnik, 3. Bakreni i zemljani lonac, 4. Bolestnik i liječnik, 5. Buha, 6. Crnac, 7. Čavka i golubovi, 8. Čovjek i jarebica, 9. Deva, 10. Divlji magarac, 11. Divokoza i trs, 12. Dječaci i žabe, 13. Dobro i zlo, 14. Domaćin i njegovi psi, 15. Drozd., 16. Drvar i lisica., 17. Dva pietla., 18. Dva prijatelja i medved., 19. Dvie žabe., 20. Dvie žabe., 21. Gavran., 22. Golub i vrana., 23. Hrast i trska., 24. Hrelja i kočijaš., 25. Hvalisavac., 26. Janje i vuk., 27. Jarčić i vuk., 28. Jarebica i kokoši., 29. Jelen., 30. Jelen i lav., 31. Jovo i pčele., 32. Kokoš i lastavica., 33. Kokoš, koja je nesla zlatna jaja., 34. Konj i jelen., 35. Konj i magarac., 36. Kornjača i zec., 37. Košuta i njezino lane., 38. Koza i kozar., 39. Kozar i koze., 40. Koza i magarac., 41. Krvnik., 42. Kuhač i pas., 43. Kuhač i tati., 44. Lastavice i ptice., 45. Lav i koza., 46. Lav i lisica., 47. Lav i lisica., 48. Lav, lisica i magarac., 49. Lav i miš., 50. Lav i komarac., 51. Lav, magarac i pietao., 52. Lav u lovu s drugimi životinjama., 53. Lav, vuk i lisica., 54. Lav i žaba., 55. Lisica., 56. Lisica i čavka., 57. Lisica i groždje., 58. Lisica i jarac., 59. Lisica i kip., 60. Lisica i lav., 61. Lisica i lav., 62. Lisica i lavica., 63. Lisica s nabreknutim trbuhom., 64. Lisica i roda., 65. Lubanjar., 66. Mačak i miševi., 67. Magarac, gavran i pastir., 68. Magarac i konj., 69. Magarac i koza., 70. Magarac i lisica., 71. Maslina i smokva., 72. Mati i sin joj., 73. Merkur i nadničar., 74. Miš gradski i seoski., 75. Mladi jelen., 76. Mrav i cvrčak., 77. Mrav i golub., 78. Muhe i med., 79. Neizpunjeni zavjet., 80. Orah (drvo), 81. Orao., 82. Orao i čavka., 83. Orao i čovjek., 84. Orao i kornjača (želva), 85. Orao i lisica., 86. Otac i kćeri., 87. Pas i kuja., 88. Pas i komad mesa., 89. Pas i ovca., 90. Pastir., 91. Pastir i pčele., 92. Paun i čavka., 93. Pietao i alem., 94. Prevaren vuk., 95. Prodavalac kipa., 96. Ptičar i skakavac., 97. Ribar., 98. Ribari., 99. Ribari i ostriga., 100. Ruža i trator., 101. Sa solju natovareni magarac., 102. Seljak i magarčići., 103. Seljak i roda., 104. Slavulj i lastavica., 105. Starac i smrt., 106. Sunce i sjever., 107. Škrtac., 108. Tati i pietao., 109. Trbuh i noge., 110. Tri bika i lav., 111. Trnje i lisica., 112. Valjar i ugljenar., 113. Varalica., 114. Vepar i lisica., 115. Vodničar i liečnik. 116. Volar., 117. Vračar (gatalac), 118. Vrana i druge ptice., 119. Vrana i gavrani., 120. Vuk i pastiri., 121. Vuk i ždral (žerav), 122. Zecevi i lisica., 123. Zecevi i žabe., 124. Zlobni susjed., 125. Zločinac., 126. Žaba kao liečnik., 127. Žaba, parcovi i piljug., 128. Žaba i vol., 129. Žaba i zmijsa., 130. Žena i kokoš.

Čovjek i životinja od davnina su u stalnom dodiru i stoga ih čovjek neprestano proučava. Životinje su se kod naših davnih predaka izjednačavale i s božanstvom (bogovi u liku životinja postaju božanski zaštitnici plemena – totemi) te je stoga logično da je u brojnim legendama i mitovima glavna tema upravo ta drevna veza između čovjeka i životinje (Lagumdžija, 2000). Nadalje, u kasnije razvoju društva, u doba robovlasničkog i feudalnog poretka kada je čovjek bio pritisnut nedaćama toga doba, često mu je jedino oružje bila vlastita mudrost i lukavstvo, te zato smišlja takve pripovijetke u kojima, opisujući doživljaje sa životinjama, kritizira predstavnike vladajuće klase vremena (Lagumdžija, 2000).

Nije utvrđeno iz koje je zemlje basna potekla, no pretpostavlja se da se basna prvi puta pojavila na tlu Indije i Istočnoga Mediterana: „Kako ne možemo sa sigurnošću reći kada i gdje se razvila basna, neki elementi (vrste životinja, zapisi i sl.) ukazuju na to da je domovina basne istočni Mediteran i Indija“ (Crnković, 1984: 167-168). Basna je svoj procvat doživjela u Grčkoj, odakle se brzo proširila tlo Europe.

Kao najstariji basnopolisac spominje se Grk Ezop, kojega se naziva ocem basne. Pretpostavlja se da je Ezop živio u 6. stoljeću prije Krista te da je bio rob (rođen oko 620. godine prije Krista u Frigiji ili Trakiji, a umro u Delfima 564. godine prije Krista). Ne zna se pouzdano je li uopće postojao, ali priče o njemu mogu se naći u raznih kasnijih pisaca (Herodota, Aristotela, Plutarha). Služio je kod mnogih gospodara, a jedan od njih mu je poklonio slobodu koju Ezop koristi za putovanja mnogim zemljama. Njegove basne širile su se usmenim putem, iz naraštaja u naraštaj. Osnovno obilježje Ezopovih basni je prozni oblik i kratkoća. Ipak, kada se spominju Grci treba svakako spomenuti Aristotela koji je najzaslužniji za utemeljenje basne kao književne vrste (Prema Lagumdžija 2000: 16 – 20). Osim Ezopa, poznato je još nekoliko grčkih pisaca koji su bilježili basne (Herodot, Hezoid, Arhiloh), no Aristotel se navodi kao najzaslužniji za utemeljenje basne kao književne vrste. Nadalje se među basnopolisima, točnije priređivačima starih i autorima novih basni, posebno ističu Francuz Jean de La Fontaine (1621.-1695.), Rus Ivan Andrejevič Krilov (1768.-1844.) i Nijemac Gotthold Ephraim Lessing (1729.-1781.). Njima je zajedničko što su u basni pronašli mogućnost da bez straha od cenzure i kažnjavanja razotkriju svu zloću, okrutnost i drskost vladajuće klase, o čemu se inače nije smjelo govoriti.

Znatan utjecaj na razvoj europske basne, a isto tako i glavni izvor basana u Indiji, jest „Pačantantra“ (petoknjižje), najpoznatije djelo stare indijske književnosti. Ova zbirka nastala je između 3. i 5. stoljeća prije Krista, a u Europu se proširila u 12. stoljeću pomoću arapskih i perzijskih prijevoda. „Pačantantru“ je na hrvatski jezik preveo Matija Antun Reljković, 1767. godine s francuskog jezika (Prema Basne 2012: 18).

O basni

U Hrvatskoj enciklopediji basne se definira kao (apstraktna izvedenica od bajati; najprije je značila: riječ, govor, zatim čarobna izreka pa bajka, fabula), kratka, poučna, prozna ili stihovana priča u kojoj se kao likovi pojavljuju životinje, biljke i predmeti kako bi zapodjenutom radnjom i odnosima, u mnogočemu analognima ljudskima, uprizorili kakvu općepriznatu istinu, moralni stavak ili praktičnu mudrost. Stereotipne značajke životinja približavaju basnu alegoriji, a didaktično usmjerenje priče (gdjekada naglašeno završnim poučkom) egzemplumu i paraboli. Od frigijskoga roba Ezopa (VI. st. pr. Kr.), koji je navodno prvi pribilježio indijske i grčke inačice kanonizirajući oblik basne, računaju se istočna i zapadna tradicija vrste. Prva vodi od indijske Pačatantra preko perzijskih i arapskih do bizantskih i ruskih zbirki (I. A. Krilov), a druga preko Grka Babrija, Rimljanina Fedra i srednjovjekovnih zbirki do Francuza La Fontainea u XVII. st. i Nijemca G. E. Lessinga u XVIII. st. U nas su

basne u XVIII. st. prevodili i prilagođivali M. A. Relković i Đ. Ferić, a među suvremenim autorima ističe se V. Parun².

Na stranici lektire.hr basna je vrsta epske priče u kojoj su glavni likovi životinje. Ona je specifična po tome što u njoj životinje imaju ljudske osobine. Životinje u basnama mogu razmišljati i pričati kao ljudi, a uz to, njihovi karakteri također su jako sličnim ljudskima. U basnama različite životinje najčešće predstavljaju različite ljudske karaktere ili osobine. Na primjer, mudrost uvijek pripisujemo sovi, lukavost lisici, zec je uvijek brzoplet, ali i domišljat, medvjed je malo manje pametan, ali jako snažan pa ga se svi boje, ptice su vrckave i tako dalje. Zato se i kaže da se u basnama alegorijski prikazuju sudbine ljudi, međuljudski odnosi, najčešće se i izruguju ljudske slabosti ili hvale njihove odlike. Rijetko kada ćemo naići na basne gdje su karakteri životinja drugačiji od onih ustaljenih. Baš poput bajke i basna je veoma poučna. I ona na kraju ima pouku koja proizlazi iz sudbine njenih likova. Svi likovi koji se kroz basnu ponašaju loše, na kraju i završe loše, a oni koji su kroz priču bili dobri i uzorni, na kraju ima slijedi nekakva nagrada, koja je, ako ništa, bar moralna³.

„Naziv „basna“ nije potpuno objašnjen, no smatra se da je njeno prvobitno značenje bilo: riječ, govor, čarobna izreka, magija, fabula, bajka.“ (Lagumdžija, 2000: 21)

U literaturama susrećemo različite definicije basni, a svima je zajedničko da je basna kratka priča u prozi ili stihovima u kojoj su životinje, biljke ili nežive stvari prikazane s različitim ljudskim svojstvima. Životinje, biljke ili nežive stvari su nosioci radnje ili zapleta (Lagumdžija, 2000).

Nada Lagumdžija navodi kako u literaturi susrećemo niz definicija basne, a sve se podudaraju u sljedećoj tvrdnji: basna je „književna vrsta pisana u prozi ili stihu. Jedno od njezinih obilježja je sažetost građe, što joj omogućuje upotreba principa apstrahiranja i apstrahiranosti pri komponiranju.“ (Lagumdžija 2000: 77).

Likovi u basni, životinje, podijeljene su na dobre i zle, ili dobre i loše, blaže rečeno. (prema Lagumdžija 2000: 23)

Nadalje, Nada Lagumdžija navodi da je prvo značenje riječi *basna* bilo riječ, govor, fabula, bajka, magija, čarobna izreka. Iako je basna vezana uz svijet životinja, ona se nedvojbeno odnosi na ljude, ljudsko društvo, na pravdu i nepravdu, na zakone i bezakonje koje kroji ljudsku sudbinu i stavlja ljude u neprikladan položaj.

Lagumdžija navodi da, iako prividno vezana za životinjski svijet, basna se nedvojbeno odnosi na ljude, na ljudsko društvo i odnose koji su mu svojstveni. Isto tako, životinjski lik nije ono što određuje basnu kao posebnu književnu vrstu, nego je to struktura basne. Kompozicijski se obično sastoji od dva dijela: fabule (priče) i pouke (moralne lekcije ili univerzalne istine) (Težak, 1997).

Basna je po svojoj strukturi slična kratkoj priči i anegdoti, ali rasprostranjena je i teza da se najraniji oblici dramske umjetnosti nalaze upravo u dijaloškoj formi basne. U basni je jasno izražena dramska struktura: uvod, zaplet i rasplet. Zasnivajući radnju na jednoj jasnoj situaciji, uvod se svodi na nekoliko osnovnih objašnjenja o junacima i početnoj situaciji, a zaplet je dan u dijaloškom obliku. Nakon raspleta slijedi komentar, neko općevažace pravilo. (Lagumdžija, 2000).

Ona je kratka, jasna, jezgrovitog govora. No u njoj je izražena i struktura dramskog djela, a to su uvod, zaplet i rasplet. Ona sadrži fabulu i moralnu poruku (bilo ona izrečena u djelu ili skrivena, neizrečena).

Stilske su oznake basne jednostavnost, aforičnost, ironičnost, alegoričnost, a način je izražavanja prije svega dijaloški (nema suvišnih opisa likova i situacija), dok se radnja gradi na kratkoći, jasnoći i jezgrovitosti govora (Lagumdžija, 2000.)

² basna. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.4.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/basna>>.

³ <https://www.lektire.hr/basna/> Pristupljeno 8.4.2024.

Alegoričnost je oznaka koja basni daje posebnu vrijednost te je u tom smislu stvoren i naročit jezik basne, tzv. „ezopovski jezik“, koji je u klasnom društvu piscima basne služio kao sredstvo da prikriju svoju pravu namjeru, da neizravno kažu svoju pravu namjeru, da neizravno kažu istinu i negativnostima toga društva: (Lagumdžija, 2000).

Nada Lagumdžija objašnjava kako se basna, kada je riječ o karakterizaciji likova, služi „crnobijelom tehnikom“, te su joj na jednoj strani zli, glupi, nespretni, prepredeni, lijeni i lukavi, a kroz radnju u basni njima se izravno suprotstavljaju dobri, pametni, snalažljivi, naivni, poštteni i marljivi likovi.

Životinje, biljke i predmeti, kao glavni protagonisti basne, tipični su predstavnici (oživotovoreni simboli) određenih crta ljudskog karaktera, a životinje se tako, zbog svojih osobnih karakteristika povezuju uz slične tipove ljudi različitih zvanja i društvenih pozicija. Rijetko se pojavljuje više od tri lika. Iz njihovih mudrih ili glupih postupaka proizlazi pouka. Zaplet se obično zasniva na jednostavnom slučaju. Zbog svoje kratkoće basne se čine jednostavnima, ali zapravo su vrlo složene jer nose apstraktnu ideju u relativno malo riječi. Na primjeru pojedinačnog čina mašta i oštromnost autora grade pouku o univerzalnoj vrijednosti tog čina. Odnos i raspored priče i pouke može varirati. Priča je obično duža, a pouka izrečena tek na kraju kao zaključak, no može biti izrečena i na samom početku kao uvod u basnu, a ponekad nije neposredno iskazana, no jasno proizlazi iz priče (Težak, 2001: 5). Basna ima čvrstu strukturu. Obično je vrlo kratka, a pisana je u prozi ili stihu. Sastoji se od priče i morala. Pričica je izmišljena radi izricanja morala (pouke). Pouka se izriče na početku ili na kraju basne, vrlo sažeto ili nešto opširnije. Koliko je pričica ljepše ispričana, toliko je pouka jasnija i uvjerljivija (Crnković i Težak, 2002).

Važnosti istraživanja nasilja u Ezopovim basnama

Ezopove basne klasična su zbirka moralnih priča koje su prenijele generacijama mudrosti kroz životinjske likove i njihove avanture. Dok su ove priče često poznate po svojim moralnim poukama i poukama o životu, nije neuobičajeno primijetiti da su mnoge od njih prožete elementima nasilja.

Istraživanje nasilja u Ezopovim basnama ima dublji smisao i važnost, ne samo zbog razumijevanja same priče, već i zbog šireg konteksta u kojem su te priče nastale i primjenjivale se.

Prvo, takva istraživanja pružaju uvid u društvene norme i vrijednosti vremena kada su Ezopove basne napisane. Ezopove basne potječu iz različitih kultura i vremenskih razdoblja, ali su često reflektirale društvene prilike i vrijednosti svog vremena. Istraživanje nasilja omogućuje nam uvid u to kako se nasilje percipiralo, opravdavalo ili osuđivalo u tim društvima.

Drugo, proučavanje nasilja u Ezopovim basnama omogućuje nam da analiziramo moralne pouke i poruke koje se prenose kroz te priče. Nasilje koje se pojavljuje može biti sredstvo za prenošenje određenih moralnih pouka ili vrijednosti, ali isto tako može biti predmet kritike ili upozorenja.

Treće, istraživanje nasilja u Ezopovim basnama pomaže nam u shvaćanju evolucije društvenih normi i vrijednosti kroz vremenska razdoblja. Ono što je možda nekad smatrano prihvatljivim ili čak pohvalnim može danas izazvati kontroverze i osudu. Promjene u percepciji nasilja kroz povijest odražavaju promjene u društvenim vrijednostima i normama.

Konačno, proučavanje nasilja u Ezopovim basnama omogućuje nam da bolje razumijemo kako se nasilje manifestira u književnosti općenito.

Nasilje i njegovi različiti oblici

Nasilje je kompleksan fenomen koji se može definirati kao namjerna upotreba sile ili moći s ciljem nanijeti štetu, povrijediti, kontrolirati ili dominirati nad drugom osobom ili grupom.

Ono može biti fizičko, verbalno, emocionalno, psihološko, ekonomsko i slično. Nasilje se često koristi kao sredstvo za ostvarivanje ciljeva ili nametanje volje drugima, često rezultirajući traumom i ozbiljnim posljedicama za žrtvu.

Prema Pravnom leksikonu (2007: 588), riječ nasilje dolazi od engleske riječi *violence*, a odnosi se na uporabu prisile, tjelesne ili duševne, apsolutne ili relativne, prema drugoj osobi. Jedan od poznatih autora djela o teorijama nasilja koristi se sintagmom da je nasilje ponašanje koje nije naučeno. (Rudan, Marčinko, 2014)

Svjetska zdravstvena organizacija (prema Žilić i Janković, 2016) nasilje dijeli u tri skupine koje se dalje granaju: 1. Nasilje prema samome sebi, koje uključuje samoozljeđivanje i samoubojstvo; 2. Međuljudsko nasilje koje se odnosi na nasilje u obitelji (nasilje nad djecom, nasilje nad partnerom i nasilje nad starijom osobom) i nasilje unutar zajednice (nasilje prema osobama koje nasilnik poznaje i nasilje prema osobama koje nasilnik ne poznaje); 3. Kolektivno nasilje koje je uglavnom organizirano i usmjereno od jedne grupe prema drugoj u svrhu ostvarenja političkih, ekonomskih i socijalnih ciljeva.

Prema Zečević (2010: 6), nasilje se prema obliku dijeli na:

Fizičko nasilje – nasilje kojim se povređuje tijelo druge osobe. To može biti udaranje, šutanje, guranje, davljenje, čupanje, zatvaranje i zaključavanje, otimanje, uništavanje stvari i sl.

Verbalno nasilje – nasilje kada se koriste riječi da bi se povrijedili nečiji osjećaji. To može biti: vrijeđanje, ismijavanje, omalovažavanje, kad se netko okrivljuje za nešto što nije napravio, ili mu se prijeti, kada se uvredljivi sadržaji šalju putem SMS ili e – mail poruka.

Socijalno nasilje – nasilje kada se nekoga isključuje iz grupnih aktivnosti, kada ga se ogovara, kada se govore laži o nekoj osobi ili se nagovara druge da se s tom osobom ne druže, kada se šire glasine o žrtvi i sl. situacije.

Psihičko nasilje – nasilje kada se upućuju prijeteći pogledi, grimase, kada se uhodi određena osoba ili se od nje iznuđuje novac, ucjena, uznemiravanje preko telefona i sl.

Prema funkciji, dijele se na:

Instrumentalno nasilje – nasilje kojim se nešto želi dobiti i neprijateljsko nasilje – nasilje kojim se nekom drugom želi nanijeti bol ili ga ozlijediti.

S obzirom na usmjerenje nasilja, Zečević (2010) nasilje dijeli na:

Direktno nasilje – ono koje se usmjerava direktno na pojedinca ili grupu, kojima se želi nanijeti bol, kao i na stvari koje se žele uništiti i indirektno nasilje – ono se usmjerava prema supstituiranim ciljevima (osobe, stvari).

Analiza oblika nasilja u Ezopovim basnama

U Ezopovim basnama, nasilje može biti prikazano na različite načine, a neka od vrsta nasilja koja se mogu naći u tim pričama uključuju:

Fizičko nasilje

Fizičko nasilje u Ezopovim basnama uključuje borbu među životinjama ili čak fizičke kazne koje jedna životinja nanosi drugoj. Ezopove basne koriste fizičko nasilje kao sredstvo za ilustraciju šireg moralnog ili filozofskog koncepta, pružajući čitateljima priliku da razmišljaju o prirodi ljudske interakcije i ponašanja.

Na primjerima Ezopovih basni bit će prikazano nekoliko oblika fizičkoga nasilja.

U basni *Čavka i golubovi*⁴ postoji oblik nasilja kada golubovi ključaju čavku po glavi i potom je progone iz svoga društva. Ključanje čavke predstavlja fizički napad, što se može smatrati oblikom nasilja: „Golubovi ju ostave u miru dok je šutila, jerbo su mislili, da je golubinjeva roda i plemena. Al kad joj se jednoč izmaklo »kva! kva!« spoznadu golubovi njeno crno pleme, pa ju potjeraju sve kljunom u glavu.“ (str. 8.)

⁴ 7. *Čavka i golubovi*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 8.-9.

U basni *Čovjek i jarebica*⁵ ne dolazi do fizičkog nasilja, ali čovjekov stav prema jarebici može se smatrati surovim i nemilosrdnim: „Njeki je čovjek hotio, da zakolje jarebicu.“ (str. 9.) Iako čovjek ne izvršava nasilje izravno, njegova odluka da zakolje jarebicu unatoč njezinu moljenju pokazuje nedostatak empatije i suosjećanja. Stoga, iako nije prisutno fizičko nasilje, postoji emocionalno nasilje ili nemilosrdnost u odnosu čovjeka prema jarebici.

Oblik fizičkoga nasilja javlja se i u basni *Dječaci i žabe*⁶: „Njekoji pusti dječaci odu jednog dana k bari, te su se kamenjem bacali na žabe, čim se je koja pomolila. Što su ih više ranili ili ubili, to su se sve više od veselja derali,...“ (str. 11.) Dječaci su bili nasilni prema žabama bacajući im kamenje i time ih povređujući ili ubijajući. Međutim, nakon što im je stara žaba skrenula pažnju na posljedice njihovih postupaka, djeca su se postidjela i odlučila prestati s nasiljem.

Oblik fizičkoga nasilja javlja se i u basni *Drozd*⁷. „Njeki ptičar opazi drozda, stavi mu mrežu, i ulovi ga, jerbo u svojoj pohlepnosti na ništa drugo pazio nije, nego samo na jagode.“ (str. 13.)

Ptičar postavlja mrežu kako bi uhvatio drozda, što predstavlja fizičko nasilje nad pticom. Ovo nasilje proizlazi iz pohlepe ptičara, koji je bio usmjeren samo na jagode i nije razmišljao o posljedicama svog čina. Također, drozd se sam osuđuje zbog vlastite pohlepe, što ukazuje na emocionalno nasilje prema sebi zbog njegove nepromišljenosti. Stoga, iako nasilje može biti implicitno ili neizravno, prisutno je u ovoj basni u obliku hvatanja drozda zbog ptičareve pohlepe.

*Janje i vuk*⁸ basna je s elementima nasilja: „Bezobrazniče!« prodere se vuk, iskesiv zube »bio kriv nebio, al to ipak znam, da me vaše celo pleme mrzi, pa zato moram da se osvetim.« Te i nehotjeći dalje da čuti, razrede janje i poždere ga.“ (str. 20.) Vuk optužuje janje da muti vodu, iako janje tvrdi da nema takvih namjera. Unatoč tome, vuk ne prihvaća objašnjenje i pribjegava nasilju, napadajući i na kraju proždirući janje. Ovo predstavlja fizičko nasilje nad slabijim bićem (janje) od strane jačeg (vuka), što je klasičan primjer nasilja u basnama i pričama.

Nasilje prema životinjama ogleda se u basni *Jelen*⁹. „Nu tek da su brodari ovaj dobar plien bili zapazili, eto ti njih odmah strielami nanj. Jedna ga striela pogodi uprav u srece, te padnuvši na tle poviče: »O kako sam se ljuto prevario, bojeći se zla samo s kopna.«“ (str. 21.)

Nasilje nad životinjama prikazano je i basni *Konj i magarac*¹⁰. Magarac se iznemogao noseći teret i moli konja da mu pomogne, ali konj odbija pomoć. Kao rezultat, magarac umire od prevelikog napora, što se može smatrati oblikom nasilja, iako nije izravno uzrokovan agresijom konja. Nadalje, gospodar udara magarca kad je već iznemogao, što također predstavlja nasilje.

Nakon što magarac umre, gospodar koristi njegovu kožu kako bi je natovario na konja, što može biti shvaćeno kao dodatna manifestacija nasilja. Konj kasnije osjeća kajanje zbog svoje nemilosrdnosti prema magarcu, ali je prekasno da spriječi tragični ishod.

⁵ 8. *Čovjek i jarebica*. Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 9.

⁶ 12. *Dječaci i žabe*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 11.

⁷ 15. *Drozd*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 13.

⁸ 26. *Janje i vuk*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 19.-20.

⁹ 29. *Jelen*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 21.

¹⁰ 35. *Konj i magarac*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 24.-25.

U basni *Krvnik*¹¹ postoji nasilje, ali nije eksplicitno prikazano. Glavni lik, zlikovac ili krvnik, počinio je ubojstvo, što je čin nasilja. Međutim, nasilje se ne prikazuje izravno u samoj basni; ubojstvo se samo spominje kao prethodni događaj koji je doveo do situacije u kojoj se nalazi zlikovac. Nadalje, kada zlikovac susretne vuka, ne dolazi do fizičkog sukoba između njih, već zlikovac bježi i skriva se. Nakon toga, zlikovac suočava se s opasnostima od zmije i krokodila, ali opet, nije opisano izravno nasilje. Iako se u basni ne prikazuje nasilje uobičajenim smislom, tema smrti i opasnosti prisutna je kroz sudbinu zlikovca koji se suočava s prirodnim opasnostima nakon što je počinio zločin.

U basni *Lav i koza*¹² prisutan je oblik prijetnje i nasilja. Lav pokušava zvesti kozu da siđe s pećine kako bi je mogao pojesti, koristeći obećanje bolje hrane kao mamac. Kada koza prepozna namjeru lava, odlučuje ostati na sigurnom mjestu, prepoznajući opasnost u lavovoj ponudi. Pokušaj lava da prevari kozu i njegova skrivena namjera predstavljaju oblik prijetnje i nasilja.

U basni *Lav u lovu s drugimi životinjami*¹³ možemo prepoznati oblik nasilja u postupku lava koji sebi prisvaja cijelu lovinu, dok ostale životinje ostaju bez dijela plijena i ne smiju reagirati zbog straha od lavlje moći. Ovakvo ponašanje lava predstavlja oblik nasilja i nepravde prema ostalim sudionicima lova.

U basni *Lav, vuk i lisica*¹⁴ u oblik nasilja javlja se i manipulacija. Lisica je koristila situaciju bolesti starog lava kako bi se osvetila vuku, koji joj je prethodno nanio nepravdu. Predstavljajući se kao brižljivi ljekar, lisica je prevarila lava i uvjerala ga da lijek za njegovu bolest leži u koži vuka. Ova prevara rezultirala je time da je vuk bio žrtva lavlje osvete, što jasno pokazuje oblik nasilja i manipulacije u basni.

Oblik nasilja vidljiv je i u basni *Magarac, gavran i pastir*¹⁵. Magarac trpi fizičku bol jer ga gavran kljuca kljunom u sirovo meso na njegovim oderanim leđima. Osim toga, postoji i emocionalno nasilje jer pastir ne pruža pomoć magarcu, već se umjesto toga naslađuje njegovoj patnji.

*Mati i sin joj*¹⁶ basna je u kojoj postoji oblik nasilja kada mladić odgrize uho svojoj majci. To je fizičko nasilje i ozljeda koju sin nanosi majci, što je vrlo problematično i osuđeno u društvu. U basni *Orao i čavka*¹⁷ oblik nasilja koji se javlja je nasilje nad slabijim ili manje moćnim bićem. Orao je izvršio nasilje nad janjetom, koristeći svoju snagu i pandže da ga spopadne i odnese. Kasnije, čavka pokušava napasti ovna, ali ne uspijeva zbog svoje slabosti u usporedbi s ovnom. Konačno, pastir koristi svoju moć nad čavkom, hvata je, sveže joj krila i odnosi je svojoj djeci da se s njome igraju. Ova situacija prikazuje ciklus nasilja gdje jači ili moćniji izrabljuju slabije ili manje moćne, što dovodi do patnje i nepravde. Poruka basne je da treba izbjegavati nasilje i neprimjerena djela koja se temelje na nepravdnoj moći ili snazi.

¹¹ 41. *Krvnik*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 41.

¹² 45. *Lav i koza*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 31.

¹³ 52. *Lav u lovu s drugimi životinjami*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 41.

¹⁴ 53. *Lav, vuk i lisica*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 36.-37.

¹⁵ 67. *Magarac, gavran i pastir*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 44.-45.

¹⁶ 72. *Mati i sin joj*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 48.

¹⁷ 82. *Orao i čavka*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 56.

Oblik nasilja koji se javlja u basni *Pastir i pčele*¹⁸ je samoobrana i zaštita od napada. Pastir pokušava uzeti med i vosak pčela iz njihovog šupljeg hrasta, što predstavlja pokušaj krađe njihovih resursa. Međutim, pčele se brane napadom na pastira, leteći oko njega i izbadajući ga svojim žalcima, što uzrokuje veliku bol pastiru. On, premda ranjen, ističe da mu nije stalo do meda te da može doći do njega i bez pčela. Ova basna naglašava važnost samoobrane i zaštite vlastitih sredstava od nepoželjnih napada i pokušaja krađe. Poruka basne je da ljudi ili životinje imaju pravo braniti se od napada i zaštititi ono što im pripada.

U Ezopovim basnama, fizičko nasilje¹⁹ često se pojavljuje kao sredstvo ili tema koja ilustrira šire moralne i filozofske koncepte. Basne također sugeriraju da je snaga i moć često manje važna od mudrosti i pravednosti, te da nasilje nije uvijek rješenje za probleme. Kroz raznolike priče, Ezop nas uči o složenosti ljudske prirode i nudi moralne pouke koje nas potiču na razmišljanje o ponašanju i interakciji s drugima.

Emocionalno nasilje

Primjeri basni koje pokazuju emocionalno zlostavljanje likova. Likovi u basnama mogu koristiti manipulaciju ili emocionalno zlostavljanje kako bi postigli svoje ciljeve ili kontrolirali druge likove.

Na primjerima Ezopovih basni bit će prikazano nekoliko oblika emocionalnoga nasilja.

U basni *Dva prijatelja i medved*²⁰ možemo primijetiti oblik nasilja koje se može nazvati moralnim ili emocionalnim nasiljem. Jedan od prijatelja napušta drugog u trenutku opasnosti kako bi spasio vlastiti život, kršeći tako svoju riječ i zavjet prijateljstva. Ovaj čin može biti shvaćen kao izdaja i nedostatak vjernosti, što može izazvati emocionalnu bol i štetu drugom prijatelju. Premda se nasilje ovdje ne manifestira kroz fizičku agresiju, izdaja i nepoštivanje dogovora predstavljaju oblik nasilja koji može ozbiljno narušiti odnos između prijatelja.

I u basni *Kozar i koze*²¹ javlja se oblik emocionalnoga nasilja. Kozar zanemaruje svoje koze i favorizira divlje koze, čime izlaže svoje kozarstvo nebrizi i gladi. To se može smatrati oblikom nasilja prema njegovim kozama, jer dovodi do njihove smrti od gladi.

Uz emocionalno nasilje, u basni *Lisica*²² javlja se i oblik manipulacije. Lisica pokušava nagovoriti druge lisice da podrežu svoje repove kako bi se osjećala manje izdvojeno i manje stidljivo zbog gubitka svog repa. To može biti shvaćeno kao oblik emocionalnog pritiska ili manipulacije kako bi se ostvarila njezina vlastita korist ili kako bi se drugi prilagodili njezinim željama. Stoga, iako nema izravnog fizičkog nasilja, prisutna je manipulacija i emocionalno iskorištavanje u priči.

U basni *Otac i kćeri*²³ oblik nasilja koji se javlja je emocionalno nasilje ili nepravedna preferencija prema jednoj od sestara. Otac očigledno preferira jednu kćerku nad drugom, što

¹⁸ 91. *Pastir i pčele*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 62.

¹⁹ Basne u kojima se također javlja oblik fizičkoga nasilja, a nisu opisane u ovome radu su: 17. *Dva pietla*. (str. 14.), 23. *Hrast i trska*. (str. 17.-18.), 30. *Jelen i lav*. (str.22.), 34. *Konj i jelen*. (str. 24.), 38. *Koza i kozar*. (str. 27.), 40. *Koza i magarac*. (str. 28.), 42. *Kuhač i pas*. (str. 29.), 47. *Lav i lisica*. (str. 32.-33.), 48. *Lav, lisica i magarac*. (str. 33.), 50. *Lav i komarac*. (str. 34.-35.), 51. *Lav, magarac i pietao*. (str. 35.), 54. *Lav i žaba*. (str. 37.-38.), 66. *Mačak i miševi*. (str. 44.), 69. *Magarac i koza*. (str. 46.-47.), 77. *Mrav i golub*. (str. 54.), 81. *Orao*. (str. 56.), 106. *Sunce i sjever*. (str. 69.-70.), 108. *Tati i pietao*. (str. 71.). U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867.

²⁰ 18. *Dva prijatelja i medved*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 14.-15.

²¹ 39. *Kozar i koze*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 27.

²² 55. *Lisica*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 38.

²³ 86. *Otac i kćeri*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 59.

se može vidjeti iz njegove reakcije na njihove molitve za različite vremenske uvjete. Kćerka koja se udala za vrtlara izražava želju za kišom kako bi njezino povrće dobilo potrebnu vlagu, dok kćerka koja je udana za lončara želi sunčano vrijeme kako bi se njihovo posuđe dobro osušilo. Otac ne cijeni jednakost ili pravednost u njihovim molitvama te postavlja pitanje s kojom će se od njih dviju moliti Bogu. Ovaj oblik nasilja ilustrira nepravednu pristranost jednog djeteta nad drugim od strane roditelja, što može uzrokovati emocionalnu štetu i osjećaj manje vrijednosti kod zanemarenog djeteta. Poruka basne je da nejednak tretman ili pristranost ne dovodi do sreće ili zadovoljstva.

Oblik nasilja koji se javlja u basni *Prevaren vuk*²⁴ je emocionalno nasilje ili prevara. Vuk je prevaren kad mu se obeća da će biti pojeden ako ne bude dobar, što predstavlja emocionalnu manipulaciju kako bi se dijete discipliniralo. Međutim, kad vuk čeka da ga zovnu kako bi ga pojeli, ta prijetnja se ne ostvari. Kasnije, kad mu se kaže da neće biti povrijeđen, vuk shvaća da je bio prevaren i da je povjerovao lažnim obećanjima. Ova basna ističe važnost držanja riječi i nezavisno od toga je li to u pozitivnom ili negativnom kontekstu. Poruka basne je da treba biti oprezan pri davanju povjerenja ljudima čije su riječi nepouzdana i promjenjive.

U basni *Slavuj i lastavica*²⁵ basni, oblik nasilja koji se javlja je emocionalno nasilje ili trauma. Slavuj odbija živjeti s ljudima i radije bira samoću kako bi izbjegao prisjećanje na svoju prošlu nesreću. Njegova odluka da ostane u samoći odražava njegovu unutarnju bol i traumu koju nosi sa sobom. Poruka basne je da se ljudi mogu suočiti s različitim oblicima nasilja, uključujući emocionalno nasilje ili traumu, i da je važno razumjeti i poštovati njihove granice i izbore.

Oblik nasilja koji se javlja u basni *Starac i smrt*²⁶ je emocionalno nasilje ili unutarnja borba. Starac je suočen s teškom i iscrpljujućom situacijom, što ga dovodi do osjećaja nemoći i očaja. Kada se suoči s Smrcu i zatraži njezinu pomoć, odjednom shvaća koliko mu je zapravo stalo do života i koliko mu je život drag. Ovaj unutarnji sukob između želje za smrću i osjećaja privrženosti životu prikazuje duboku emocionalnu borbu koju starac proživljava. Poruka basne je da, bez obzira na teškoće, većina ljudi na kraju cijeni život i teži preživjeti, što je suptilan, ali snažan prikaz unutarnje borbe i vrijednosti života.

U Ezopovim basnama, emocionalno nasilje²⁷ često je implicitno prisutno kao sredstvo za ilustraciju složenih društvenih i moralnih dinamika. Ezop svojim basnama uči da emocionalna snaga leži u hrabrosti da se suočimo s istinom i pravednošću, te da su suosjećanje i razumijevanje ključni elementi u izgradnji harmoničnih odnosa među ljudima. Kroz različite basne, Ezop nas potiče na razmišljanje o moći riječi i empatije te nas upozorava na opasnosti emocionalnog nasilja u međuljudskim odnosima.

Nasilje moći

Primjeri basni koje istražuju iskorištavanje moći i autoriteta. Neki likovi možda koriste svoju moć ili položaj kako bi kontrolirali ili zlostavljali druge likove.

U basni *Baka i liječnik*²⁸ postoji oblik prevare i krađe. Liječnik iskorištava povjerenje bake kako bi krao iz njezine kuće dok je ona bila vezana za postelju zbog svojih očiju. To može biti smatrano oblikom psihičkog i materijalnog nasilja jer liječnik iskorištava ranjivost bake radi

²⁴ 94. *Prevaren vuk*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 63.

²⁵ 104. *Slavuj i lastavica*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 68.

²⁶ 105. *Starac i smrt*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 69.

²⁷ Basne u kojima se također javlja oblik emocionalnoga nasilja, a nisu opisane u ovome radu su: 8. Čovjek i jarebica. (str. 9.) i 68. Magarac i konj. (str. 45.-46.).

²⁸ 2. *Baka i liječnik*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 6.

osobne koristi. „Lječnik počne baku liečiti. Pomazav joj i povez na oči, zapovjedi, da u mraku ima biti, dok neozdravi. Nu da sbilja kratkih rukavah neostane, to je svakiput, kadgod je baku posjetio, po nješta iz kuće odnio. Kad je baka opet gledati mogla, bila joj je soba mal' ne već posve prazna.“ (str. 6.)

U basni *Kornjača i zec*²⁹ nema eksplicitnog prikaza nasilja. Umjesto toga, basna se bavi temom nadmoći i predrasuda. Zec se ismijava kornjaču zbog njene sporosti, ali kornjača ga izaziva na utrku. Tijekom utrke, kornjača se kreće polagano, ali neprekidno, dok zec pokazuje nadmoć svoje brzine. Međutim, zec se zaustavlja i zaspri prije nego što stigne do cilja, dok kornjača upornim tempom dospijeva do mete i pobjeđuje. Iako nema fizičkog sukoba ili nasilja u tradicionalnom smislu, tema predrasuda i poniznosti prisutna je u basni. Zec je ponizan svojom pretpostavljenom brzinom, dok kornjača pobjeđuje svojom dosljednošću i upornošću. Stoga, iako nasilje nije opisano, basna donosi važnu moralnu lekciju o predrasudama i prenatraglašenom samopouzdanju.

U basni *Orao i čovjek*³⁰ oblik nasilja koji se javlja je eksploatacija i zloupotreba moći. Prvi čovjek ulovi orla i počupa mu perje, čime mu nanosi bol i poniženje. Orao se osjeća sramotno zbog tog postupka. Zatim drugi čovjek kupi orla i vraća mu krila, ali sada orao postaje sredstvo za lov za tog čovjeka. Orao lovom na zeca pokušava vratiti uslugu svome dobročinitelju, no lisica upozorava na zloupotrebu moći tog prvog gospodara i savjetuje da mu ne daruje zeca kako bi izbjegao ponovnu eksploataciju. Ova basna prikazuje kako se moć može zloupotrijebiti kako bi se iskorištavali i kontrolirali drugi, te kako lukavi i zli ljudi ne cijene dobrotu i iskrenost.

Izdaja i agresija oblik je nasilja koji se javlja u basni *Pas i kuja*³¹. Kuja je iskoristila dobrotu i smilovanje psa kako bi dobila privremeni smještaj za sebe i svoje štenad, ali kad je došlo vrijeme da se vrati pasu njegovo pravo vlasništvo nad kućicom, ona odbija otići. Umjesto da poštuje dogovor i pokaže zahvalnost, kuja se stavlja u obranu svoje pozicije i koristi svoju štenad kao sredstvo za zastrašivanje psa. Ovaj oblik nasilja prikazuje kako ljudi ili životinje mogu iskoristiti dobrotu i pomoć drugih kako bi ostvarili vlastite ciljeve, a potom se okrenuti protiv svojih dobročinitelja kad im više ne odgovara. Poruka basne je da treba biti oprezan kome se pruža pomoć i povjerenje jer se neki ljudi ili životinje mogu okrenuti protiv nas kad im više ne odgovara naša dobrotom.

U basni *Ptičar i skakavac*³² oblik nasilja koji se javlja je prevara ili obmana. Ptičar čuje glas koji smatra da potječe od ptice te počinje loviti misleći da će uhvatiti pticu. Međutim, kad uhvati životinju i poleti k njoj, shvaća da je uhvatio skakavca, a ne pticu kao što je očekivao. Ova situacija predstavlja obmanu jer se ptičar nadao jednoj stvari, ali je zapravo dobio nešto potpuno drugo. Poruka basne je da treba biti oprezan i ne donositi brze zaključke ili prosudbe na osnovu površinskih ili prvih dojmom, već se treba pozabaviti istinskom prirodom situacije prije donošenja odluka.

U Ezopovim basnama, tema nasilja moći³³ često je prisutna kao sredstvo za ilustraciju dinamike odnosa između moćnih i slabijih likova. Ezop također sugerira da prava snaga leži

²⁹ 36. *Kornjača i zec*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 25.-26.

³⁰ 83. *Orao i čovjek*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 57.

³¹ 87. *Pas i kuja*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 59.-60.

³² 96. *Ptičar i skakavac*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 64.

³³ Basne u kojima se također javlja oblik nasilja moći, a nisu opisane u ovome radu su: 43. *Kuhač i tati*. (str. 29.-30.), 46. *Lav i lisica*. (str. 32.), 84. *Orao i kornjača (želva)*. (str. 57.), 85. *Orao i lisica*. (str. 58.), 86. *Otac i kćeri*. (str. 59.), 88. *Pas i komad mesa*. (str. 60.), 89. *Pas i ovca*. (str. 60.-61.), 90. *Pastir*. (str. 61.), 93. *Pietao i alem*.

u hrabrosti da se suočimo s nepravdom i da se odupremo zloupotrebi moći. Kroz različite priče, Ezop nas podsjeća da moć ne bi trebala biti sredstvo za dominaciju, već za zaštitu slabijih i promicanje pravednosti. Ove basne nas potiču na razmišljanje o moralnoj odgovornosti onih koji imaju moć te nas upozoravaju na opasnosti zloupotrebe moći u društvenim odnosima.

Ekonomsko nasilje

U Ezopovim basnama, ekonomsko nasilje može se analizirati kroz različite priče koje istražuju moć, pohlepu i manipulaciju. Iako Ezopove basne ne obrađuju izravno ekonomsko nasilje kao moderni koncept, neke od priča mogu se tumačiti u kontekstu ekonomske nepravde i iskorištavanja.

U basni *Domaćin i njegovi psi*³⁴ možemo primijetiti oblik nasilja koji se očituje kao ekonomsko nasilje ili nasilje nad životinjama. Imućni gospodin je prisiljen ubijati svoje ovce i volove zbog ekstremnih uvjeta zime kako bi sačuvao svoj život i živote svoje porodice. „Zima je bila i oštra i duga, te je od sve okolice bio tako oddružan, da je svoje ovce sve jednu po jednu klati morao, samo da svoj i svojih život spasi. Ele zima još uvijek nije htjela da prestane, i on je bio primoran, da i svoje volove kolje.“ (str. 12.) Ova situacija prikazuje nasilje nad životinjama jer se prisiljava na njihovo ubijanje kako bi se zadovoljile ljudske potrebe. Također, izjava pasa sugerira da će i oni biti žrtvovani ako ostanu na imanju, što ukazuje na potencijalno nasilje nad njima ako situacija eskalira.

Oblik nasilja koji se javlja u basni *Ribar i ostriga*³⁵ je iskorištavanje ili ekonomska manipulacija. Ribar hvata ostrigu, ali ona je još mlada i moli ribara da je pusti natrag u vodu, obećavajući da će, kad poraste, moći biti prodana po većoj cijeni. Ribar prepoznaje istinitost njezine tvrdnje, ali odlučuje je zadržati kako bi ostvario trenutni, siguran dobitak. Ovaj postupak ribara predstavlja oblik iskorištavanja, jer odbija ispuniti molbu ostrige za njezino dobro, radije zadržavajući je za vlastitu korist. Poruka basne je da je važno prepoznati i poštivati potrebe drugih, umjesto iskorištavanja njihove ranjivosti radi osobne dobiti.

Verbalno nasilje

Primjeri basni koje sadrže uvrede ili prijetnje među likovima. Ovo se može pojaviti u obliku uvreda, prijetnji ili vrijeđanja među likovima.

U basni Paun i čavka³⁶ oblik nasilja koji se javlja je verbalno nasilje ili vrijeđanje. Paun i čavka prepiru se oko svojih prednosti, pri čemu paun ističe sjajnost, boju i veličinu svog perja, dok čavka naglašava svoju sposobnost za letenje. Paun se hvali svojim vanjskim ljepotama, dok čavka iznosi svoju prednost u sposobnosti letenja. Iako se ovdje ne radi o fizičkom nasilju, prepirka i vrijeđanje mogu biti oblik emocionalnog nasilja. Poruka basne je da se ne treba oslanjati samo na vanjski izgled ili materijalne prednosti kako bismo procijenili vrijednost nekoga, već treba cijeniti i druge aspekte, kao što su sposobnosti i karakter.

U Ezopovim basnama, verbalno nasilje³⁷ često je prisutno kao sredstvo za ilustraciju moći riječi i njihovog utjecaja na međuljudske odnose. Ezop nas također podsjeća da riječi mogu

(str. 62.-63.), 95. *Prodavalac kipa*. (str. 64.), 97. *Ribar*. (str. 65.). U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867.

³⁴ 14. *Domaćin i njegovi psi*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 12.

³⁵ 99. *Ribar i ostriga*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 66.

³⁶ 92. *Paun i čavka*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 62.

³⁷ Basne u kojima se također javlja oblik verbalnog nasilja, a nisu opisane u ovome radu su: 1. *Gavran i lisica*. (str. 5.), 70. *Mağarac i lisica*. (str. 47.-48.) U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867.

imati pozitivan utjecaj ako se koriste s razumijevanjem, empatijom i poštovanjem prema drugima. Kroz različite priče, Ezop nas potiče na razmišljanje o moći riječi i njihovom utjecaju na naše postupke i odnose s drugima te nas upozorava na opasnosti verbalnog nasilja u društvenim interakcijama.

Ostali oblici nasilja u Ezopovim basnama

Nasilje nad prirodom

Ponekad Ezopove basne prikazuju nasilje prema prirodi ili životinjama kao neku vrstu metaforičkog ili simboličkog nasilja.

U basni *Jovo i pčele*³⁸ prisutna je situacija u kojoj bog Jupiter odgovara na molbu pčela tako što im dopušta da njihovi žalci prouzrokuju bol kod ljudi, ali i da same pčele izgube život ako izgube žalac. Iako se ne opisuje izravno fizičko nasilje ili sukob, postoji implicitna prijetnja i potencijal za nasilje, jer Jupiter daje ovu "moć" pčelama koja bi mogla prouzrokovati bol ljudima. Stoga, iako nije opisano nasilje u uobičajenom smislu, prisutna je tema osvete i mogućnosti štete koja bi mogla biti nasilna.

I u basni *Lastavice i ptice*³⁹ prisutan je oblik nasilja, iako ne izravno fizičko nasilje. Ptice odlučuju uništiti ljudsku kulturu uzgoja konoplje kako bi spriječile izradu mreža kojima ih ljudi love. Ova odluka može se smatrati oblikom nasilja jer uključuje uništavanje ljudskog vlasništva i izvora prihoda, što bi moglo dovesti do neprijateljstva i osvete ljudi prema pticama. S druge strane, lastavica se zalaže za suradnju s ljudima, što bi moglo spriječiti potencijalni sukob i nasilje.

U Ezopovim basnama, nasilje nad prirodom rijetko je izravno obrađeno kao tema, ali se može implicitno pojaviti kroz odnose između ljudi i životinja te prirodnih elemenata. Ezop nas također može podsjećati da nepravedne radnje prema prirodi često imaju posljedice te da bi trebali razviti veći osjećaj odgovornosti i poštovanja prema okolišu. Iako tema nasilja nad prirodom nije izražena na isti način kao i druge teme u Ezopovim basnama, one nas mogu potaknuti na razmišljanje o našem odnosu prema prirodi i potrebi da je čuvamo i štitimo za buduće generacije.

Zavist i nepoštivanje vlastite vrijednosti

U basni *Ruža i trator*⁴⁰ oblik nasilja koji se javlja je zavist ili nepoštivanje vlastite vrijednosti. Trator se divi ruži zbog njezine ljepote i mirisa, nazivajući je sretnom. Međutim, ruža podsjeća tratora da njena ljepota brzo prolazi, dok tratorova dražest traje dulje. Ova basna ističe važnost cijenjenja vlastitih kvaliteta i ne uspoređivanja se s drugima, jer svatko ima svoje jedinstvene vrijednosti. Poruka basne je da treba cijeniti ono što imamo i usredotočiti se na dijeljenje dobrote i ljubaznosti, umjesto da se uspoređujemo i zavidimo drugima.

Nepravilan i nepromišljen izbor sredstava.

U basni *Sa solju natovareni magarac*⁴¹ oblik nasilja koji se javlja je nepravilan ili nepromišljen izbor sredstava. Magarac je ispravno primijenio svoje znanje kada je nosio tovar soli preko potoka, jer je sol u vodi otopljena, čime je olakšala teret. Međutim, kada je pokušao istu taktiku

³⁸ 31. *Jovo i pčele*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 12.

³⁹ 44. *Lastavice i ptice*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 30.-31.

⁴⁰ 100. *Ruža i trator*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 66.

⁴¹ 101. *Sa solju natovaren magarac*. U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 67.

s tovarom spužvi, nije razmišljao o tome kako će spužve upiti vodu i postati teže. To rezultira povećanjem težine tereta umjesto smanjenja, što dovodi do negativnih posljedica, kao što je smrt magarca. Poruka basne je da je važno razmišljati i pažljivo birati sredstva ili metode za postizanje ciljeva kako bi se izbjegle neželjene posljedice.

Zanemarivanje i nedostatak brige za druge

Oblik nasilja koji se javlja u basni *Seljak i magarčići*⁴² je zanemarivanje ili nedostatak brige za sigurnost drugih. Seljak zapovijeda magarčićima da vuku kola i preuzme upravljanje, ali ne pruža odgovarajuću brigu ili nadzor nad njima, što dovodi do nesreće. Kada se dogodi nesreća i magarčići odvuku starca prema strmom brdu, on se osjeća izdano i ogorčeno jer je postavljen u opasnost zbog njihove nepažnje i gluposti. Poruka basne je da je važno preuzeti odgovornost za svoje postupke i brinuti se za sigurnost drugih, kako bi se izbjegli neželjeni incidenti ili nesreće.

Nepravda i nepoštenje

Oblik nasilja koji se javlja u basni *Seljak i roda*⁴³ je nepravda ili nepoštenje. Seljak lovi ptice mrežama, ali kad uhvati rodu, ona ga moli da je pusti na slobodu. Roda se pravda govoreći o svojim dobrim djelima i svojoj različitosti od drugih ptica. Međutim, seljak ne dopušta da se roda oslobodi i odlučuje postupiti s njom isto kao i s drugim pticama koje je uhvatio. Ovaj postupak seljaka predstavlja nepravedno postupanje jer roda pokazuje da je drugačija od ostalih ptica i moli za milost, ali joj seljak to ne dopušta. Poruka basne je da se nepravda i nepoštenje ne mogu opravdati ni iz kojeg razloga te da treba postupati pravedno prema svima, bez obzira na njihovu različitost ili prošla djela.

Nasilje prema samome sebi

Ova vrsta ponašanja može biti fizička, emocionalna ili mentalna i obično proizlazi iz dubokih emocionalnih ili psihičkih problema.

U basni *Škrtac*⁴⁴ oblik nasilja koji se javlja je nasilje prema samom sebi ili unutarnje nasilje. Škrtac je žrtva svoje vlastite pohlepe i škrtosti, što ga dovodi do gubitka i duboke tuge. Njegova opsesija za novcem i pohlepa doveli su ga do toga da zaboravi na vrijednosti poput prijateljstva i dobrote. Škrtac je žrtva svoje vlastite gramzivosti i pohlepe, što ga dovodi do patnje i gubitka. Ova basna naglašava važnost korisnog korištenja bogatstva i vrijednosti altruizma i dobrote prema drugima. Poruka basne je da pravo bogatstvo ne leži samo u posjedovanju materijalnih dobara, već i u sposobnosti da se ta bogatstva koriste na koristan i pozitivan način za sebe i druge.

Ovi različiti oblici nasilja često se koriste kako bi se istaknula moralna pouka ili poruka u basnama, ali isto tako odražavaju različite aspekte ljudske prirode i međuljudskih odnosa.

Basne u kojima nema izravnoga nasilja

Od 130 Ezopovih basni 62 je onih u kojima se ne pojavljuju navedeni oblici nasilja:

3. *Bakreni i zemljani lonac.* (str. 6.), 4. *Bolestnik i liečnik.* (str. 7.), 5. *Buha.* (str. 7.-8.), 6. *Crnac.* (str. 8.), 9. *Deva.* (str. 9.-10.), 10. *Divlji magarac.* (str. 10.), 11. *Divokoza i trs.* (str. 10-11.), 13. *Dobro i zlo.* (str. 12.), 16. *Drvar i lisica.* (str. 13.), 19. *Dvie žabe.* (str. 15.-16.), 20.

⁴² 102. *Seljak i magarčići.* U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 67.-68.

⁴³ 103. *Seljak i roda.* U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 68.

⁴⁴ 107. *Škrtac.* U Ezopove basne. Za mladež. S jednom bojadisanom slikom. U Zagrebu. Troškom Lavoslava Hartmána. 1867., str. 70.-71.

Dvie žabe. (str. 16.), 21. *Gavran.* (str. 16.-17.), 22. *Golub i vrana.* (str. 17.), 24. *Hrelja i kočijaš.* (str. 18.), 25. *Hvalisavac.* (str. 18.-19.), 27. *Jarčić i vuk.* (str. 20.), 28. *Jarebica i kokoši.* (str. 20.-21.), 32. *Kokoš i lastavica.* (str. 23.), 33. *Kokoš, koja je nesla zlatna jaja.* (str. 23.), 37. *Košuta i njezino lane.* (str. 26.), 49. *Lav i miš.* (str. 33.-34.), 56. *Lisica i čavka.* (str. 39.), 57. *Lisica i groždje.* (str. 39.), 58. *Lisica i jarac.* (str. 39.-40.), 59. *Lisica i kip.* (str. 40.-41.), 60. *Lisica i lav.* (str. 41.), 61. *Lisica i lav.* (str. 41.), 62. *Lisica i lavica.* (str. 42.), 63. *Lisica s nabreknutim trbuhom.* (str. 42.), 64. *Lisica i roda.* (str. 42.-43.), 65. *Lubanjar.* (str. 43.-44.), 71. *Maslina i smokva.* (str. 48.), 73. *Merkur i nadničar.* (str. 50.-51.), 74. *Miš gradski i seoski.* (str. 51.-52.), 75. *Mladi jelen.* (str. 53.), 76. *Mrav i cvrčak.* (str. 53.), 78. *Muhe i med.* (str. 54.), 79. *Neizpunjeni zavjet.* (str. 55.), 80. *Orah (drvo).* (str. 55.), 98. *Ribari.* (str. 65.), 109. *Trbuh i noge.* (str. 72.), 110. *Tri bika i lav.* (str. 72.-73.), 111. *Trnje i lisica.* (str. 73.), 112. *Valjar i ugljenar.* (str. 73.-74.), 113. *Varalica.* (str. 74.-75.), 114. *Vepar i lisica.* (str. 75.), 115. *Vodničar i liečnik.* (str. 75.-76.), 116. *Volar.* (str. 76.), 117. *Vračar (gatalac).* (str. 77.), 118. *Vrana i druge ptice.* (str. 77.-78.), 119. *Vrana i gavrani.* (str. 78.), 120. *Vuk i pastiri.* (str. 78.-79.), 121. *Vuk i ždral (žerav).* (str. 79.) 122. *Zecevi i lisica.* (str. 79.-80.), 123. *Zecevi i žabe.* (str. 80.), 124. *Zlobni susjed.* (str. 80.-81.) 125. *Zločinac.* (str. 81.-82.), 126. *Žaba kao liečnik.* (str. 82.), 127. *Žaba, parcovi i piljug.* (str. 83.) 128. *Žaba i vol.* (str. 83.-84.), 129. *Žaba i zmija.* (str. 84.), 130. *Žena i kokoš.* (str. 84.-85.)

Zaključak

Nasilje je tema koja se implicitno ili eksplicitno pojavljuje u nekim od Ezopovih basni, ali uvijek služi kao sredstvo za ilustraciju šireg moralnog ili društvenog koncepta. Kroz priče o fizičkom, emocionalnom, verbalnom ili nasilju moći, Ezop nas podsjeća na složenost ljudske prirode i odnosa te nas potiče na razmišljanje o posljedicama naših postupaka. Basne nas upozoravaju na opasnosti nasilja i zloupotrebe moći te naglašavaju važnost empatije, poštovanja i pravednosti u izgradnji harmoničnih odnosa među ljudima. Kroz svoje priče, Ezop nas inspirira da budemo svjesni svojih postupaka, da preispitujemo naše motive i da težimo ka izgradnji boljeg i suosjećajnijeg društva.

Ezopove basne predstavljaju duboko učenje o ljudskoj prirodi i društvenim interakcijama koje su i danas relevantne. Kroz priče o životinjama koje se suočavaju s raznim izazovima i situacijama, Ezop nas podsjeća na različite oblike nasilja koji su prisutni u ljudskom društvu. Bilo da je riječ o vlasti koja se zloupotrebljava, manipulacijama ili otvorenom fizičkom nasilju, Ezopov pristup omogućuje nam da prepoznamo te obrasce ponašanja i razumijemo posljedice koje oni mogu imati.

Ezopove su basne ne samo zbirka priča iz drevne prošlosti, već i vodič za moralno ponašanje i razumijevanje ljudske prirode.

Literatura

Basne. (2012.) Zagreb: Školska knjiga.

Crnković, M. (1984.) Dječja književnost. Zagreb: Školska knjiga.

Lugumđžija, N. (2000.) Basna u osnovnoškolskoj nastavi književnosti. Zagreb: Hena.com.

Pezo, V. (ur.) Pravni leksikon (2007) Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Rudan, V., Marčinko, D. i sur. (2014), Od nasilja do dijaloga, Zagreb: Medicinska naklada.

Težak, D. (prir.) (2001.) Basne: Antologija. Zagreb: Divič.

Težak, S. (prir.) (1997.) Šaljive narodne priče. Zagreb: Divič.

Zečević, I. (2010), Program prevencije vršnjačkog nasilja u školama. Banja Luka.

Dostupno na: www.zastitimodjecuodnasilja.org/?id=14

Izvori

Filipović, I. (prir.) (1867). Ezopove basne za mladež. S jednom bojadisanom slikom. Troškom Lavoslava Hartmána, U Zagrebu.

Mrežni izvori

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.4.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/basna>

<https://www.lektire.hr/basna/>

Pristupljeno 8.4.2024.

Žilić, M, Janković, J. (2016), *Nasilje*.

Pristupljeno 8.4.2024.

https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=260936

FOOTBALL AND VIOLENCE IN CROATIA: UNRAVELING HISTORICAL, SOCIAL, AND POLITICAL CONTEXTS

Summary

The paper explores the multifaceted relationship between football and violence in Croatia, delving into its profound historical, social, and political contexts. It argues that football serves as more than a sport in Croatia, acting as a platform for expressing national identity, pride, and socio-political tensions. The violence associated with football reflects broader societal issues, including political manipulation, economic frustrations, and inter-fan rivalries. Through a thorough analysis, the study validates hypotheses regarding the historical roots of football-related violence and the role of media sensationalism in shaping public perceptions. Ultimately, it sheds light on the complex interplay between football, identity, politics, and violence, offering insights into strategies for promoting a positive and secure football environment in Croatia and beyond.

Keywords: football, violence, Croatia, historical context, social tensions, political dynamics, media influence

Introduction

The specificity of football and the violence it generates in Croatia lies in deep historical, social, and political contexts. Football is more than just a sport; it has become a means of identification and expression of national pride and a platform for the manifestation of political, ethnic, and social tensions. Violence associated with football often reflects broader social problems and tensions and can result from political manipulation, economic frustrations, or rivalry among fan groups. In Croatia, as in other countries, football becomes a space where identities, powerful political messages, and profound social divisions intertwine, often resulting in violence and incidents.

Hypothesis 1: Violence in and around football is not exclusively a feature of recent decades. Although it is often claimed that football violence became more pronounced from the period 1980s onwards, the reality may be more complex, with occasional violent incidents occurring even in earlier periods.

Hypothesis 2: It would be essential to highlight the role of media sensationalism in shaping public perception of football violence. With the rise of digital media and 24/7 news cycles, there is a tendency for media outlets to amplify and exaggerate violent incidents for the sake of attracting viewership and increasing sales. This sensationalist reporting may contribute to the perception that football violence is a recent phenomenon and overlooks its existence in earlier periods by creating a perception that it is a contemporary issue, overshadowing its historical roots. Furthermore, it may give a distorted image of the prevalence and severity of football-related violence.

¹ Fakultet za odgojne i obrazovne znanosti
Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Since few scholarly texts encompass football reports from the very beginnings of football playing in Croatia, this research gap can be filled by studying recently digitized newspaper texts from football fields. In this research, methods of analysis and synthesis, descriptive methods, and content analysis will be applied.

1. **Analysis and Synthesis Method:** This approach involves breaking down the subject matter into its components to understand its structure, patterns, and relationships (analysis) and then integrating this understanding to form a coherent whole (synthesis). It helps examine the various aspects of football hooliganism and violence under study and draw conclusions based on their interactions.
2. **Descriptive Method:** The descriptive method aims to systematically describe the characteristics, features, and elements of the football history and history of violence without altering or interpreting them. It provides a detailed account of observable facts or phenomena, helping to establish a clear understanding of the research topic.
3. **Content Analysis Method:** Content analysis involves systematically examining and interpreting the content of textual, visual, or audio material to identify patterns, themes, and meanings. It helps understand the underlying messages, attitudes, and representations within the data, often by categorizing and quantifying the content based on predefined criteria.
4. **Participant observation** is a research method in which the researcher actively participates² in investigating the phenomenon or event being studied. Instead of remaining a passive observer, the researcher becomes part of the context under study, allowing for a deeper understanding of the situation from within.

Regarding media analysis, two core elements must be looked at systematically: the text and its content. According to Neuman (1997, p. 273), a text is “anything written, visual, or spoken that serves as a medium for communication.” In contrast, content is “words, meanings, pictures, symbols, ideas, themes, or any message that can be communicated.” Media analysis serves as a foundational research approach within mass communication studies, media studies, cultural studies, and the broader social sciences. It encompasses the systematic examination and evaluation of media content, aiming to comprehend its influence on individuals and societal dynamics. Such analysis facilitates the exploration of media's role in shaping social and cultural narratives, fostering critical reflections on societal power dynamics.

Football and its Origins

Football, also known as soccer in some regions³, is played between two teams of eleven players each, typically on a rectangular field with a goal at each end. The objective of the game is to score goals by kicking a ball into the opposing team's goal, using any part of the body except the hands or arms (except for the goalkeeper within the penalty area). Football is one of the

² The author has actively followed football since her earliest years. For example, she attended the historic match between Osijek and Dinamo (1:2), where, according to reports from *Sportske novosti*, *Večernji list*, and *Glas Slavonije* from that time, there were 40 thousand spectators present. At that time, there were standing areas, and there were no counters to precisely determine the number. It was assumed that at least 20 thousand were Dinamo fans, among whom was the author. It was the 1981/1982 season when Dinamo, with Čiro Blažević, won the title after 24 years. Since the establishment of the Republic of Croatia, the author has been a supporter of NK Osijek, whose matches she meticulously attends both at home and away grounds. She has also worked as an official translator for NK Osijek during the organization of home matches in the UEFA Cup against Anderlecht (1998/99), West Ham United (1999/00), as well as Brøndby, Rapid Vienna, and Slavia Prague (2000/01).

³ ‘Soccer’, the term by which Association football is known especially in the United States, Canada and Australia, is used to distinguish it from their own forms of the game. It is an abbreviation of the word ‘association’ (Dunning, 2000).

most popular and widely watched sports globally, with professional leagues and tournaments held at various levels of competition. In the Encyclopedia Britannica (2024), we find information about the popularity of this sport. Based on FIFA's (Fédération Internationale de Football Association) estimation, at the turn of the 21st century, approximately 250 million football players and over 1.3 billion people were “interested” in football. Football has been around for a long time. The version we know today started in England around the middle of the 19th century. But different versions of the game existed even before then, adding to its long history. However, there is evidence that violence has existed since the beginning of ball games.

The American specialist of the art of the ancient New World, Mary Miller, Sterling Professor Emeritus of Art (Yale), claims that the idea of the team sport was invented in Mesoamerica, according to Blakemore (2023). According to FootballHistory.org, the earliest known instances of team sports involving a ball, typically made from rocks, date back over 3,000 years ago in ancient Mesoamerican⁴ cultures, known to the Aztecs as *ullamalitzli* or *pok-ta-pok* or *pitz* to the Mayas. Many of these games used heavy rubber balls, some weighing 16 pounds, which can still be found in archaeological sites. Besides, more than 1,300 large stone courts are scattered throughout the region, showing signs of gameplay. In China during the 3rd and 2nd centuries BC, the first documented ball game incorporating kicking, *cuju*, emerged. *Cuju* utilized a round ball made of stitched leather with fur or feathers inside, played within a square area. A variation of this game, *kemari*, later spread to Japan and was practiced ceremonially. *Marn Gook*, possibly older than *cuju*, was played by Aboriginal Australians and reportedly involved primarily kicking a ball made from encased leaves or roots. Ancient Greece also had various ball games, using leather strips filled with hair (the earliest documented air-filled balls date back to the 7th century). Despite their existence, ball games held a lower status and were not part of events like the Panhellenic Games. In Ancient Rome, ball games weren't showcased in large arenas but were part of military exercises known as *Harpastum*.⁵ It was through Roman culture that football reached the British Isles. The prevailing belief is that football began to take shape in England during the 12th century. During this period, similar games were played in meadows and on roads, involving kicks and punches to the ball with fists.

Today's football took a while to develop. Initially, there wasn't a clear difference between football and rugby, and there were many different versions with various ball sizes, player numbers, and match lengths. An effort to establish formal rules for the game was made at a gathering in Cambridge in 1848, but they didn't settle all rule-related issues. Another significant moment in football's history occurred in London in 1863 with the formation of the first Football Association in England. This meeting also standardized the size and weight of the ball. As a result of the London gathering, the game split into two codes: association football and rugby.

Initially, the sport served as entertainment for the British working class. Large crowds, sometimes reaching up to 30,000 spectators, attended major matches in the late 19th century. Advancements in transportation, labor, and technology provided people with both the time and the resources to attend competitive matches held on mown lawns. The popularity of the game grew as British people traveled to other regions of the world, often as part of colonization efforts. Football remained primarily a British phenomenon for a considerable period, but it gradually began to spread to other European countries. The first documented game held outside

⁴ Before Columbus "discovered" them, civilizations thrived in Mesoamerica, the expansive historical area stretching from Mexico to Costa Rica.

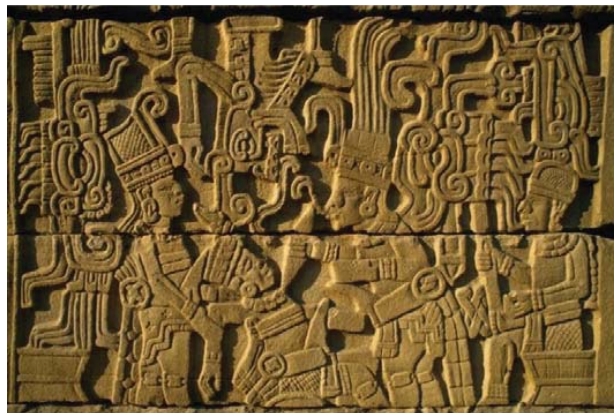
⁵ The Fifa Museum website provides a digital exhibition, “Origins: Pre-Histories of Football” that explores four different ball games from above mentioned eras and geographical regions. Available at: <https://www.fifamuseum.com/en/exhibitions-events/special-exhibitions/origins/>

of Europe occurred in Argentina in 1867. For an extended period, British teams held dominance. However, over time, clubs from Prague, Budapest, and Sienna emerged as the main challengers to British supremacy.

Violence in the History

Blakemore (2023) outlines that Aztec rulers reportedly used ball games instead of war to resolve conflicts and show their power. On the other hand, in Maya and Veracruz societies, the consequences were more severe: defeat in specific ritual matches led to sacrifice.⁶ According to Maya mythology, the loser of the ball game faces decapitation (Photo 1), a concept modern scholars widely acknowledge, e.g., Berryman, C.A. (2007): the losers, not the winners, faced this fate. Centuries later, roughness in play and violence have remained integral parts of the game in England since the 12th century. During this era, games resembling football were played in open fields and on roads throughout England. The early versions of football involved large numbers of people playing across town areas. These games often caused damage and sometimes led to injuries or deaths, prompting authorities to ban them for many years. However, football-like games returned to London streets in the 17th century. They were banned again in 1835, but they had become popular in public schools by then. Although it is a common belief nowadays that violence in and around football is exclusively characteristic of the 20th and 21st centuries, historical evidence convinces us otherwise: football fan behaviour has been, for many years, a major concern throughout Europe (Frosdick and Marsh, 2005), but also on other continents such as Central and South America and Africa. In their conclusion, they state that “disorder has also affected virtually every country in which football has been played” and add that “spectator violence is nothing new. On the contrary, it is an ancient and historical problem [...] (that) was an excuse for fighting which regularly featured violence, death, injury, and damage (see Elias and Dunning 1971).”

Photo 1. The relief showing the ritualistic human sacrifice following an ancient ball game (sculpted onto one of the 17 ball courts discovered at the remains of El Tajin, an ancient city located in present-day Veracruz, Mexico)

Source: National Geographic.com (photographed by Martin Gray, Nat Geo Image Collection)

Modern Forms of Violence

Speaking generally about violence in sports, Muzur (2011) emphasizes that it can be observed within competitions (for example, in boxing, wrestling, Asian martial arts, rugby, etc.) or

⁶ some courts are decorated with panels depicting the gory sacrifice of losing players

outside competitions. Still, it is most commonly analyzed as a social problem, focusing on violence by spectators at sporting events. In doing so, he refers to Michael Smith (2003), who distinguishes between "relatively legitimate" violence and "relatively illegitimate" violence, with the former including violence within the bounds of sports rules and violence that exceeds those bounds but is generally accepted, and the latter including "quasi-criminal" violence, which violates the law and official rules, and "criminal" violence, which, among other things, violates informal regulations and is therefore absolutely unacceptable.

The previously mentioned British researchers Frosdick and Marsh published a book that represents an introduction to football-related violence titled "Football Hooliganism." According to the authors, the title of this book refers to a concept that signifies "violent and anti-social behaviour amongst football fans (...)", sometimes "British disease" or "English disease." Football hooliganism⁷, nowadays recognized as a global phenomenon, has been dominated by the English example and by English theorising, so Moorhouse (2006). According to this Scottish scientist, England is the brand leader for football hooliganism. The primary studies and theoretical viewpoints on football hooliganism primarily stem from British research from the late 1960s. However, more contemporary scientific works are criticized for the limitation in their scope, focusing mainly on domestic hooliganism in England at its height between the 1960s-1990s (Warner, 2013). Some researchers go so far as to claim that there has likely been excessive research conducted on British football hooliganism. Even though violence at British football matches has generally decreased, this phenomenon still attracts a disproportionately high level of research attention (Frosdick and Marsh, 2005).

Croatian scientists hold conflicting views on the history of football violence. On the one hand, when disputing the claim that violence is only associated with the modern era, Muzur (2011) emphasizes that a particular escalation could be seen in England and Italy from the 1960s onwards, or at least, such an image was created in the media. This reference indicates that the media are an essential link in the chain of violence, alongside fans, clubs, society, and politics. On the other hand, the well-known Croatian sociologist Šime Vrcan dedicated a part of his prolific research work to the sociology of sport. He was not inclined to interpret fan violence in terms of human nature and instincts or any theory that does not consider the historical context, accentuating the particularity of the social conditions that lead to the eruption of violence in sports. Violence in and around sports is a timeless phenomenon that merely oscillates. To conclude, in Lalić & Wood's words (2004; 149):

"Fan violence generally is a significant and distinct segment of social violence in the contemporary world. It is characterized by interpersonal violence, both physical (fights between fans, attacks on the police) and verbal (rude insults and other attacks on the moral integrity of rival fans and other football actors), as well as intentional damage and destruction of vehicles and other property. These fundamental forms of violence, especially the two types of interpersonal violence, are interrelated.)

Short History of Croatian Football⁸

When discussing the history of Croatian football, it should be viewed within the context of the former Yugoslavia and beyond. Interestingly, the book by British author Richard Mills is an excellent source of information. Namely, at the end of 2019, the Croatian edition of the book

⁷ Frosdick and Marsh (2005)

⁸ As the subtitle suggests, this is a brief history of football in Croatia. It wasn't possible to include all the events that have marked it: many will likely criticize the omission of certain individuals and their positive or negative influence and contributions; it is indeed a very complex topic. This work focuses on violence in and around football, as well as the influence and tone of media coverage of specific football events.

"Football and Politics in Yugoslavia: Sport, Nationalism, and the State"⁹ was released. This monograph, which represents an expanded and supplemented dissertation by the author, was originally published a year earlier in London.

Interestingly, football first appeared in Croatia through direct interaction with the English. Namely, Slavonia's economic potential and natural resources, particularly its extensive oak forests, drew factory owners from England to Županja in 1880. These newcomers introduced football to the town and engaged the local population, including employees and workers in the timber industry, in playing the sport (Photo 2). Only fifteen years later, Zagreb hosted its first public football match, followed shortly after in 1896 by the translation and publication of the "Rules of Football" in the same city. Today, the location where the first football¹⁰ and factory once stood is home to the premises and stadium of the local club.¹¹ Additionally, in Županja, there stands a monument dedicated to this historic ball.

Photo 2. The first football discovered in Županja in 1979, found in the possession of the family of Manda and Antun Tuca Oršolić, is preserved at the Stjepan Gruber Local Museum in Županja

Sources: <https://zupanjac.net/prva-nogometna-lopta-u-hrvatskoj/>; <https://hns.family/vijesti/12657/otkrivanje-spomelnika-prvoj-nogometnoj-lopti-u-hrvatskoj/>; <https://qtour.org/ima-jedan-granicar-boja-mu-je-plava/prica-o-lopti/>

According to Mills (2019, 12), “Yugoslav football emerged within the framework of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes in 1919 in Zagreb. Football officials gathered at Café Medulić in downtown Zagreb in April to establish the Yugoslav Football Association (YFA). As this was a Croatian initiative, Zagreb logically became the headquarters of this new organization, particularly considering the superior quality of Croatian football at that time. Leading clubs in Zagreb had already gained a good reputation even before the First World War.” The first official football match of the Kingdom's national team was played at the Olympics in 1920, held in Antwerp, Belgium. Although football at that time was based on territorial rather than ethnic grounds, national identity soon took precedence over the actual interests of football as a sport. Mills (2019, 12) emphasizes that at that time, “football was one of the few state-level activities that did not have its center in Belgrade. However, by the end of the 1920s, elite Serbian clubs and their players had reached a high level of quality and became competitive with their skilled Croatian counterparts,” according to Kramer (1992), Zec (2010), and Jovanović (1973). Influential individuals in the kingdom's capital soon began to press for the headquarters of the YFA to be moved from Zagreb to Belgrade. In March 1930, the

⁹ According to Grgić (2020), Mills invested a lot of effort into researching this book (spent an extended period of time and researched for the needs of this book in the ex-Yu countries) and connected various types of sources into an exceptionally interesting narrative. These sources include scattered literature, archival sources, fanzines, “serious” newspaper articles, memoirs, interviews with participants of certain events, as well as independent visits and photography of various locations mentioned in the text.

¹⁰ The old football once played with by the English, which has been scientifically verified as the first football in Croatia, continues to be carefully preserved and protected.

¹¹ <https://zupanja.hr/o-zupanji/povijest-sporta-u-zupanji/>

organization's headquarters moved to Belgrade, worsening the already strained relations within the Association. Therefore, it is unsurprising that Mills (2019, 27), despite being a Briton, concludes that although the interwar football peak was marked by discord, disputes, and tensions, within its foundations brewed a more subversive form of discontent.

During World War II, football did not come to a standstill. In this challenging historical period, the team of Partisan footballers from Split was given an important political mission: football became a successful propaganda tool (Mills, according to Eterović, 2014). After the capitulation of Italy in September 1943, the Partisans took control of the island of Vis. Its strategic position allowed constant contact with the Allies in Italy. At the end of an improvised runway, a series of matches were played against Allied teams, in which the *Football Group* won 11 out of 16 matches. In September 1944, the players of Hajduk traveled by ship "Bakar" to Bari. During their stay in southern Italy, they played a series of matches against British army teams. On September 23, 1944, a match was held between "British Services XI" and "Yugoslav National Liberation Army XI," which was attended by around 40,000 people. Hajduk continued their tour to Malta, through Egypt (a match against displaced compatriots in El Shatt), to Palestine, Syria, and Lebanon.

With the establishment of Tito's Yugoslavia, football changed in line with the vision of the new socialist Yugoslavia. Mills (2019, 136) describes the 1950s-60s as a period of domestically and internationally flourishing football. However, economic reforms, decentralization, and liberalization directly impacted football, which was burdened with scandals then. State interventions stumbled upon narrow national interests. The next decade ended with Tito's death (1980). Despite celebrating the multi-ethnic state, the negative phenomena cast a shadow over the green fields of YU football.

The match between Dinamo and Red Star was supposed to occur on May 13, 1990, but the stands and the pitch of the Maksimir Stadium turned into a battlefield. This match was even ranked fourth on the list of football matches that changed the world by American CNN. In his text "Five Games that Changed the World," James Montague (2011) gave a brief historical framework: "Yugoslavia was already on the brink of imploding by the time Serbia's Red Star Belgrade played Croatia's Dinamo Zagreb at the latter's Maksimir Stadium. Pro-independence parties had already won recent Croatian elections." "The football spectacle turned into a bloody clash between fans and the police. In the epic Maksimir battle, there were 76 injured fans, 39 from the Bad Blue Boys and 37 Delijes, along with 117 police officers. The conflict began when Serbian hooligans, led by the war criminal Željko Ražnjatović - Arkan, started destroying the fence and seats in the south stand and then attacked the spectators. The police did not react, so the Bad Blue Boys knocked down the wall in the north stand and stormed onto the pitch. During the match, future AC Milan and Croatia captain Zvonimir Boban launched a kung-fu kick at a policeman attacking a Zagreb fan. The police responded by using batons, tear gas, and water cannons. Chaos ensued on the pitch of the Maksimir Stadium. The question frequently raised in various texts regarding this event is whether it marks the beginning of the war. Without delving into the debate, we paraphrase the question: Is this the onset of football hooliganism in football stadiums, or did it exist?"

Football in Croatian Media

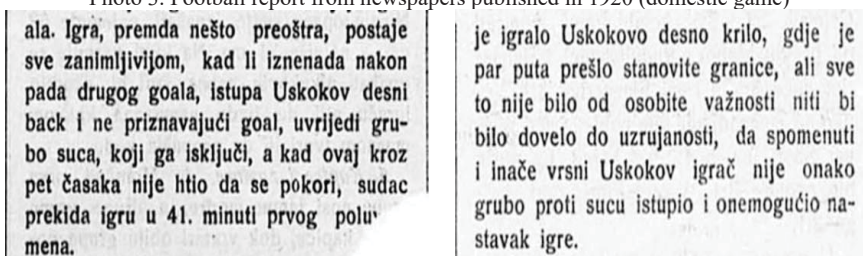
Thanks to the digitization of old printed journals, we now have the opportunity to read comments from sports journalists about football matches played over the last hundred years. In

its inaugural issue, published on October 16, 1920, *Jadranski sport*¹² featured football reports from both domestic and international¹³ scenes. On the front page, it describes the clashes between Split's "Hajduk" and "Jug" and "Uskok" teams¹⁴. The author of the text emphasizes the interruption of the second match due to the behavior of the "Uskok" player, which "crossed certain boundaries" several times, and his "rough" attitude towards the referee "prevented the continuation of the game." (Photo 3) Already back then, as highlighted by Mills (2019), journalists from Split accused those from Zagreb of "chauvinistic coverage of the match between Građanski and Hajduk."

"These reports depict the players of Hajduk as 11 bandit hajduks, and the audience that came to see the beautiful game of Građanski, only to be disappointed, as the wildest, most vulgar, and most brutal, labeling it 'African.'" (*Jadranski list*, June 1st, 1921)

Despite such texts, *Jadranski sport* equally covered the performances of Croatian clubs and those of numerous other European countries. In Photo 4, in addition to a brief description of the match proceedings, the reporter provides a brutal account of the conflict with the referee after the end of the match, describing how he was "beaten to a pulp." In 1939, a match between the leading national clubs, Hajduk (Split) and Građanski (Zagreb) ended in a massive brawl. The Matošić brothers, players of Hajduk, committed rough fouls against opposing players, leading to a general melee involving players, fans, and the police. A journalist from *Borba* described Frane Matošić's blow below the opponent's stomach as "so fierce that he fell like a chopped tree"¹⁵

Photo 3. Football report from newspapers published in 1920 (domestic game)

Source: "Jadranski sport" from October 16th, 1920 (No.1, p.1)

<http://dalmatica.svkst.hr/?sitetext=367>

Photo 4. Football report from newspapers published in 1920 (international game)

¹² A sports newspaper, running independently from 1920 to 1921, and then as an appendage to the "Novo doba" newspaper from issue 10 onwards (beginning April 1, 1922) until 1923, marked an important era. Its inaugural release was on October 16, 1920, and it concluded its run on April 12, 1923, spanning four pages per issue. Notably, starting from its seventh issue in 1921, it adopted the subtitle "Official Gazette of the Split Olympic Sub-Committee and the Split Football Sub-Association," later expanded in 1922 to include "and the Dalmatian Riding Club." Owned and published by the Olympic Sub-Committee-Split, with editorial oversight by Bogumir Doležal, "Jadranski sport" became Split's premier sports publication following the 1890 "Sport Dalmato." Its contents covered a wide array of sports practiced in the city, aligning with its editorial mission to promote sports within the community.

¹³ The section discussing domestic football is labeled as "Foot-ball," whereas in the section focusing on international football, the author opts for the Croatian term (*vanjski nogomet*). This choice underscores the visible influence and significance of English football, particularly in highlighting its first and second leagues. Results from the Czech and Italian leagues are provided briefly.

¹⁴ Interestingly enough, in the column titled "Foot-ball," the author used English words in the text: "dobrim *backovima*" (good backs or strong defenders), "potpuno *fair*" (completely fair), "desni *back*" (right back or right defender) and "osobito među *halvesima*" (especially among the halves or particularly among the midfielders), showing undeniable English influence, especially linguistically, when it comes to football.

¹⁵ Published on January 30th, 1939.

Hašk u Pragu. Momčad Hrvatskog Akademskog Sportskog Kluba otputovala je dne 15. o. mj. u Prag da odigra utakmicu sa poznatim praškim DFC, koji ove godine otpravlja strane momčadi sa vrlo osjetljivim porazima. Dne 17. o. mj. odigrana je u Pragu utakmica koja je bila završena rezultatom 2 : 0 (2 : 0) za DFC. Haškova momčad bila je dobra u svim dijelovima, što pokazuje i neodlučan rezultat drugog poluvremena. Na koncu igre na igralištu je došlo i do incidenta sa sucem. Općinstvo je ogorčeno očitom pristranošću suca navalilo na njega i isprebijalo ga do krvi. Sudac je tekom cijele igre zaustavljao navale Haškovog tria to mu onemogućio polučiti goal.

Source: "Jadranski sport" from March 22nd, 1922 (No.11, p.2)
<http://dalmatica.svkst.hr/?sitetext=367>

After World War II, incidents follow one after another, with threats of closing stadiums due to "poor spectator behavior and pitch invasions" (Mills, 2019, p. 97). Insults on national grounds begin; terms like *ustasha*, *chetnik*, or *Italian fascists* are becoming more common, yet the state fails to find ways to stop it:

"Last year, it was easier to find culprits because the audience itself would identify and hand them over to the police, but this year it's more difficult because hundreds or thousands of people are shouting simultaneously." (Uzelac, Skendžić & Kovačević, 1950)

Mills marks this year as the time when "fans stole the spotlight" (2019, p. 116). In the euphoria before winning the championship, students from Dalmatia founded a fan group in Zagreb in 1950, inspired by the fan groups seen at the World Cup in Brazil (Mills, 2019, p. 116). The arrival of Zagreb students was not peaceful either on the train journey or in Split. Despite the police confiscating fan equipment (trumpets, whistles, rattles, and even school bells) upon entering the stadium, on the intervention of the then-president of Hajduk, the equipment was returned to Torcida¹⁶ with the explanation that "Yugoslavia is a democratic country" (Mills, 2019, p. 117). Due to the importance of the match, there was no shortage of roughness on the field or fans invading the pitch. The media, especially the Belgrade-based *Borba* strongly condemned such behavior¹⁷. The political reaction was not lacking; the Communist Party of Croatia punished all those it held responsible, but the founders of Torcida received the harshest penalties.

¹⁶ (the group had adopted a Portuguese name)

¹⁷ The article was published under the significant title "This is not how you should support." (Mills, 2019, 118)

evolved into places of conflict: from "opposed opinions, nationalist positions, or even threats." Lalić and Wood (2014, 155) stressed that football supporter violence became politically motivated at the end of the 1980s, and because leaders condoned it and many in the general public, it had the potential to escalate into deadly violence.

Photo 6: *Ćao Tifo* cover page, about Hajduk and Torcida, Dinamo and Bad Blue Boys

Sources: the Internet (different *Njuškalo* pages)

In the early 1990s, as Croatian politicians and military forces sought to secede from Yugoslavia predicted an end to spectator violence in an independent Croatian nation-state (Bilić et al. 2002, 33). The expected end of football supporter violence never came to pass. Instead, there were several incidents of violence between members of fan groups, severe and persistent ones between the Bad Blue Boys and Torcida (Lalić & Wood, 2014, 145). Perasović (1989) explained the differences related to different styles of supporter culture in Croatia’s various regions. In Dalmatia, Torcida and other supporters’ groups were more oriented to the “southern” type of fan culture, characterized by large flags and other elements, such as fireworks, that created an impressive atmosphere. In contrast, the Bad Blue Boys in Zagreb, for example, tended more toward the “northern” type of supporter culture, marked by physical violence. Ten years after publishing Lalić & Wood’s paper, nothing has changed; it has only escalated. As George Orwell brilliantly formulated in 1945, "Football has nothing to do with fair play. It is bound up with hatred, jealousy, boastfulness, disregard of all rules, and sadistic pleasure in witnessing violence: in other words, it is war minus the shooting."

Recent media content analysis

The following chapter delves into an investigation conducted via the Google search engine, focusing on key terms such as hooliganism, violence, and football across various internet portals. The aim is to gather data concerning the prevalence and visibility of reports on and around football grounds regarding these predominantly negative occurrences. The obtained data will be compared based on their incidence over the years, and the headlines will be compared with previously analyzed periods.

#hooliganism & #football

A total of 84 search results were obtained on digital newspaper articles and comments utilizing the hashtags #hooliganism and #football. The temporal scope of the articles encompasses the years 2008 through 2023. The articles focus on reporting about football matches in Croatia (22%), Europe (61%), and the rest of the world (7%). Notably, the highest frequency of articles utilizing these terms was observed in 2023, yielding 23 (27%) available posts. Subsequent years, such as 2016 and 2012, followed suit with eleven and nine articles (20%). Conversely, a lower volume of posts was observed in 2014 and 2011, with nine and six articles (17%), respectively. In addition, it is noteworthy that only four articles featuring the specified keywords were published in 2021, 2018, 2015, and 2013. Across the remaining years, within this timeframe, one to three articles were published, while in 2009, there were no appearances of these terms. It should also be noted that only three articles were published during the COVID-19 epidemic and the staging of matches without spectators (Table 1). Unfortunately, due to well-known reasons, the highest number of texts published in 2023 (eight in total) pertains to the tragic death of an AEK fan in Athens just before Zagreb's Dinamo visited Greece for the Champions League playoff.

#violenceinfootball

Another search conducted via the Google engine was with the hashtags #violenceinfootball: it resulted in retrieving 60 outcomes, encompassing news articles from 2008 to 2023. The ratio of articles reporting from Croatia (25) compared to other European countries (30) is nearly equal, with only 5 in other global regions. Predominantly, the highest volume of news pieces was documented for 2023, as with the previous hashtag, amounting to 25 articles (42%). Exceptionally, 2017 stood out with eight articles, while the remaining years ranged from one to four news articles. Again, it should also be stressed that only two articles were published during the COVID-19 epidemic and the staging of matches without spectators. Information for 2019 and 2009 was not ascertainable (Table 1).

The characteristics of headlines for sports articles in and around football fields are much longer than ever. Since they are available on internet portals, news headlines aim to entice the reader to click and generate profit. Therefore, headlines are indeed shocking and often provocative. In addition to the headlines, great attention is given to subheadings. The news from online portals is further "enriched" with footage of disturbing content, another clickbait lure (Photo 7).

Photo 7: A newspaper headline from the UK about the clash between Polish fans and police in Birmingham (Aston Villa - Legia) from November 30th, 2023 (SN/Hina)

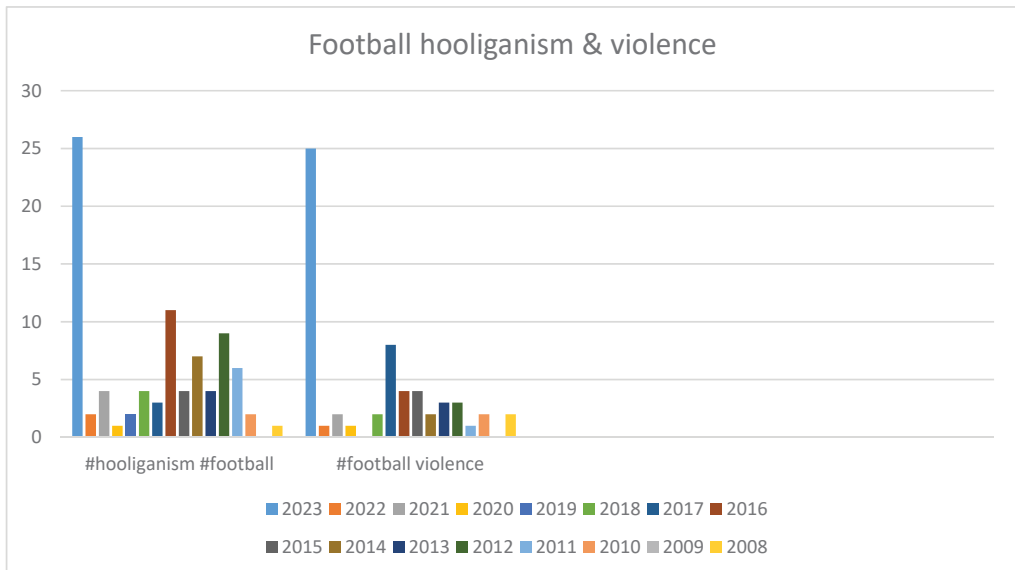

Source: <https://sportske.jutarnji.hr/sn/nogomet/konferencijska-liga/zestoki-sukobi-u-konferencijskoj-ligi-zloglasni-huligani-raketama-gadali-policiju-ozlijedena-tri-policijca-15399970>

A series of examples of subtitles and headlines from Croatian portals about violence and hooliganism over the past decade:

- Example 1. *Colombian Hooligans Bring Coffin with Slain Fan to Football Match* (Agencija Totalsport; November 21st, 2011 – Columbia)
- Example 2. *Hooligans Chase Referee with Axes, He Escapes by Fleeing into the Forest. Players Left Bloody!* (Jutarnji.hr; November 21st, 2011 – Bosnia and Herzegovina, Mionica)
- Example 3. *Watch how Russian hooligans beat up stewards after the match in Wroclaw!* (June 9th, 2012 – UEFA Euro 2012 Poland Ukraine)
- Example 4. *Hooligans broke into the "Stjepan Radić" dormitory and attacked Dalmatian students!* (Jutarnji list, SN; November 22nd, 2014 – Zagreb, Croatia)
- Example 5. *ENGLISH HOOLIGANS 'DECLARE' WAR ON RUSSIANS 'Whoever thinks it's all just a joke, they're mistaken! This will be the third, fourth, fifth, sixth, and seventh world war!'* (SN; May 22nd, 2018 - 2018 - FIFA World Cup in Russia)
- Example 6. *Shocking Epilogue of the Great Drama in Mostar: Hooligans Intercept Car with Referees in Tunnel and Set It on Fire* (Slobodna Dalmacija; September 22nd, 2021 – Bosnia and Herzegovina, football game Velež – Borac)
- Example 7. *This is the bottom of the barrel, they've killed football entirely. Screw everything, it doesn't matter... I'm ashamed as a Croat! "And what now? When will they play, who cares. They've killed Michalis, they need to be severely punished."* (Jutarnji list, SN by Frane Vulas; August 8th, 2023, Athens (Greece); AEK – Dinamo Zagreb)
- Example 8. *Video: Shocking Incident Captured! Explosion Resonates Outside Premises of Legendary Club's Supporters* (SN, January 23rd, 2023; Panathinaikos, Athens, Greece)

Table 1. The number of articles on football violence according to Google search engine with the hashtags #violenceinfootball, #hooliganism, and #football

Conclusion

In conclusion, the specificity of football-related violence in Croatia is deeply rooted in historical, social, and political contexts. This phenomenon cannot be isolated from broader societal issues and historical tensions. From the influence of nationalism and political ideologies to the role of media sensationalism and fan culture, various factors contribute to the manifestation of violence in football. Understanding these underlying dynamics is crucial for addressing and mitigating the challenges associated with football-related violence in Croatia. Efforts to promote tolerance, foster dialogue, and address systemic inequalities are essential steps toward creating a safer and more inclusive football environment.

Furthermore, the analysis has provided insights that support the hypotheses formulated at the outset of this study. Hypothesis 1, positing that violence in and around football is not exclusively a feature of recent decades, has been substantiated by evidence of its existence before the 1960s. It underscores the importance of recognizing the historical roots of football-related violence in Croatia.

Moreover, Hypothesis 2, which focused on the role of media sensationalism in shaping public perception of football violence, has also been validated. Sensationalist reporting may contribute to the perception that football violence is recent, overshadowing its historical roots. By highlighting contemporary incidents without contextualizing them within broader historical and social frameworks, media reporting may distort public understanding of the complexities surrounding football-related violence.

In light of these findings, it is imperative to adopt a comprehensive approach to addressing football-related violence that acknowledges its historical continuity while addressing contemporary manifestations. Only through a nuanced understanding of the multifaceted factors contributing to football violence can effective interventions be developed to foster a culture of respect, tolerance, and safety within football communities.

References

- Barbarić, M. (2014). Sportski duh po Georgeu Orwellu: Sport je rat bez pucanja. Lupiga.com Accessed at: <https://www.lupiga.com/vijesti/sportski-duh-po-georgeu-orwellu-sport-je-rat-bez-pucanja> (February 16th, 2024)
- Berryman, C.A. (2007). Captive Sacrifice and Trophy Taking Among the Ancient Maya. In: Chacon, R.J., Dye, D.H. (eds) *The Taking and Displaying of Human Body Parts as Trophies by Amerindians*. INTERDISCIPLINARY CONTRIBUTIONS TO ARCHAEOLOGY. Springer, Boston, MA. Accessed at: https://doi.org/10.1007/978-0-387-48303-0_15
- Bilić I., Lalić D., Russo A. (2002). *Nasilničko ponašanje športske publike*. Split
- Blakemore, Erin (2023). Soccer is the world's most popular sport. But who invented it? Accessed at: <https://www.nationalgeographic.com/premium/article/soccer-world-cup-origins-mesoamerica-football-games-archaeology> (February 16th, 2024)
- Frostdick, Steven, & Marsh, Peter. (2005). *Football Hooliganism*. Willan Publishing.
- Warner, A. (2013). *For honor and country: Understanding the link between football hooliganism and nationalism* (Unpublished thesis). Texas State University, San Marcos, Texas.
- FIFA Museum. Accessed at: <https://www.fifamuseum.com/en/exhibitions-events/special-exhibitions/origins/> (February 15th, 2024)
- Football. Encyclopedia Britannica. Accessed at: <https://www.britannica.com/sports/football-soccer#ref29603> (February 16th, 2024)
- Grgić, S. (2020). Richard Mills, Nogomet i politika u Jugoslaviji. Sport, nacionalizam i država (Zagreb: Profil knjiga, 2019), xviii + 383 str.. *Časopis za suvremenu povijest*, 52 (1), 315-318. Accessed at: <https://hrcak.srce.hr/236517> (March 21st, 2024)
- Lalić, D. (1993). *Torcida: pogled iznutra*. Zagreb: A. G. Matoš
- Lalić D. & Shay Wood (2014). Football Hooliganism in Contemporary Croatia: An Historical and Sociological Analysis Football Hooliganism in Contemporary Croatia: *Südosteuropa*, 62 (2), 145-169.
- Mills, R. (2019). *Nogomet i politika u Jugoslaviji. Sport, nacionalizam i država*. Zagreb: Profil knjiga
- Montague J. (2011). Five games that changed the world. CNN. Accessed at: <http://edition.cnn.com/2011/SPORT/football/01/05/iraq.asia.six.games/index.html>
- Moorhouse, H. F. (2006). Football Hooliganism and the Modern World. *International Review of Modern Sociology* Vol. 32, No. 2, Special Issue, 257-275
- Muzur, A. & Rinčić, I. (2011). Sport i nasilje: prilog etičkim, sociologijskim i psihoneurobiologijskim razmatranjima. *Jahr*, 2 (1), 145-152. Accessed at: <https://hrcak.srce.hr/68721> (March 21st, 2024)
- Neuman, W. L. (1997). *Social research methods: qualitative and quantitative approaches*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon
- Perasović, B. (1989). Nogometni navijači kao dio omladinske subkulture. *Potkulture*, 2/4, 75–86.
- Petanjek, Riana (2022). Mi smo jednostavno kultno mjesto, preživjeli smo sve režime, i naciste i komuniste. Accessed at: <https://www.nacional.hr/mi-smo-jednostavno-kultno-mjesto-prezivjeli-smo-sve-rezime-i-naciste-i-komuniste/> (February 17th, 2024)
- Priča o prvoj lopti. Accessed at: <https://qtour.org/ima-jedan-granicar-boja-mu-je-plava/prica-o-lopti/> (March 21st, 2024)
- Prnjak, H. (1997). *Bad Blue boys: prvih deset godina: (društveni fenomen navijača nogometnog kluba "Dinamo")*. Zagreb: Marjan Express

- Prva nogometna lopta u Hrvatskoj. Accessed at: <https://zupanjac.net/prva-nogometna-lopta-u-hrvatskoj/> (February 17th, 2024)
- The history of football (soccer). Accessed at: <https://www.footballhistory.org/> (February 15th, 2024)
- Uzelac, Z.; V. Skendžić & D. Kovačević (1950). Izveštaj partijske komisije o nekim negativnim pojavama u sportu', 10 December, in Vojnović, B. (ed.) (2006) *Zapisnici politbiroa centralnog komiteta komunističke partije Hrvatske, 1945-1952.*, Svezak 2, 1949-1952. (Zagreb, Hrvatski državni arhiv), 581-604.

NASILJE NAD KULTURNIM NASLEĐEM PRIMERI I MEHANIZMI ZAŠTITE

Apstrakt

Svedoci smo sve učestalijeg namernog nasilja koje se sprovodi nad kulturnim nasleđem bilo da se radi o oružanim sukobima ili ne. Posledice toga su devastirajuće i nemerljive materijalnim i konvencionalnim merilima. Iako nasilje nad spomenicima kulture ima jak odjek u svetu, naše razumevanje tog fenomena je još uvek ograničeno. Svetsko pravo u pojedinim segmentima počinje nasilje nad baštinom da smatra zločinom protiv čovečnosti. Biće prikazani neki od najekstremnijih slučajeva nasilja nad kulturnim nasleđem kao i trenutni mehanizmi njegove zaštite. Glavni osvrt je na uništavanje spomenika kulture od Drugog svetskog rata pa do današnjih dana. Rad će pokušati da da klasifikaciju motiva zločinačkog ponašanja usmerenog ka baštini i time, makar delimično, razjasni fenomen nasilja nad kulturnim nasleđem.

Ključne reči: Kulturno nasleđe, nasilje, baština, spomenik kulture, uništavanje

Abstract

We are witnessing more often frequent intentional violence against cultural heritage, whether it is part of armed conflict or not. Its consequences are devastating and immeasurable by material and conventional standards. Although violence against cultural monuments has a strong resonance in the world, our understanding of the phenomenon is still limited. World law in certain segments is beginning to consider violence against heritage as a crime against humanity. Some of the most extreme cases of violence against cultural heritage will be shown, as well as the current mechanisms of its protection. The main focus is on the destruction of cultural monuments from the Second World War to the present day. The paper will try to classify the motives of criminal behavior aimed at heritage and thereby, at least partially, clarify the phenomenon of violence against cultural heritage.

Keywords: Cultural heritage, violence, heritage, cultural monument, destruction

Uvod

Nasilje je, na žalost, sastavni deo naše svakodnevice. Čak i ako nismo direktno izloženi njegovom razornom delovanju ono je sve-prisutno kroz digitalne medije i sredstva informisanja. Svedoci smo njegovog konstantnog porasta na svim nivoima. Ono podrazumeva zloupotrebu sile kao akta agresije kojim se povređuju osobe, ili uništava vlasništvo. Na društvenom nivou, posebno opasno je koordinisano nasilje, kao što su slučajevi rata i terorizma. Druga polovina dvadesetog veka donela nam je pojam strukturnog nasilja koji označava

¹ Fakultet primenjenih umetnosti Univerziteta umetnosti u Beogradu / Evropski Univerzitet Brčko distrikt / Evropski Univerzitet Kallost Tuzla

sistemske forme nasilja kao što su: rasizam, seksizam, nacionalizam, hetero seksizam, omalovažavanje starih osoba i drugo. U današnje vreme, pristupom novim tehnologijama, razvijaju se i novi vidovi nasilja kao što je digitalno, ili sajber nasilje.

Jedan od najtežih oblika koji poznajemo kroz celokupnu istoriju čovečanstva jeste Kolektivno nasilje, a rat je najupečatljiviji primer. Rat je sukob koji uključuje organizovanu upotrebu oružja i fizičke sile od strane država, ili drugih društvenih grupa. Zaraćene strane obično drže teritoriju koju mogu dobiti, ili izgubiti, a svaka poseduje vodećeg pojedinca, ili telo koje se može predati, ili kolabirati, te tako završiti rat.² Pored rata u okviru kolektivnog nasilja prepoznajemo i nasilje počinjeno kako bi se unapredili određeni socijalni planovi koji uključuju teroristička dela, nasilja bandi i militantnih grupa, zločine mržnje od strane organizovanih grupa.

Kolektivno nasilje se prvenstveno sprovodi nad ljudima, ali je njegovo delovanje neretko upućeno i ka drugim elementima. S obzirom da su njegovi motivi najčešće ideološki, verski, ili revolucionarni jedan od primarnih ciljeva je i uništavanje kulturnog i verskog identiteta onoga nad kojim se ono sprovodi. Primer toga je nasilje nad kulturnim nasleđem.

Kroz istoriju vidimo da su ratni sukobi na verskoj osnovi najrasprostranjeniji vid kolektivnog nasilja. Takvim sukobima jedan od osnovnih ciljeva je uništavanje kulturnog nasleđa određene verske zajednice u cilju potpunog gubitka verskog i nacionalnog identiteta. Na meti su, shodno tome, spomenici kulture sa verskom namenom, džamije, crkve, hramovi. Drugi česti cilj je pokušaj zatiranja istorijsko naučnog identiteta koje se sprovodi rušenjem i devastacijom biblioteka i arhiva koji su čuvari znanja i istorije, kao i objekata kulturno istorijskog nasleđa jednog entiteta.

U novije vreme terorizam je jedan od glavnih alata sprovođenja ekstremističkih ideja, a neretko je na meti upravo kulturno nasleđe.

Pored ovih očiglednih primera u kojima se sprovodi nasilje nad kulturnim nasleđem, svedoci smo i uništavanja spomenika kulture iz razloga koji nisu direktno vezani za ratne sukobe i čin terorizma. Oni se mogu svrstati u nasilje iz ekonomskih pobuda, mržnje, neobrazovanja, a vrlo često i iz ljudske gluposti.

Klasifikacija motiva za nasilje nad kulturnim nasleđem

Motivi nasilničkog ponašanja usmerenog ka baštini mogu biti različite prirode i u mnogome zavise od trenutka i situacije u kojoj se nasilje sprovodi. Tako gledano razloge za uništavanje nasleđa možemo podeliti grubo na dva segmenta, Nasilje tokom oružanih sukoba i nasilje u mirnodopskim uslovima. Iako su u osnovi potpuno različiti oba segmenta imaju zajedničke činioce i u smislu motiva za takvo delovanje se međusobno prožimaju. Zapravo možemo da kažemo da su motivi vrlo često zajednički i da se ne isključuju međusobno. Različita istraživanja ratnih sukoba u kojima su između ostalog žrtve bili i spomenici kulture, kao i istraživanja iz oblasti zaštite kulturnog nasleđa pružaju nam neki uvid u motive za takva delovanja.

Tokom oružanih sukoba identifikujemo četiri vrste motivacija:

² Sun Tzu "The Art of War" (Umetnost ratovanja). Drevni kineski vojni tekst koji datira iz 5. veka p.n.e. i smatra se jednim od najuticajnijih dela o strategiji i vojnom liderstvu. Sun Tzuo u ovom delu razmatra mnoge aspekte rata, uključujući organizaciju, taktiku, vođenje vojske i psihološki aspekti sukoba.

1. *Ciljevi sukoba* gde su kulturna dobra napadana jer predstavljaju ključno pitanje u sukobu;
2. *Vojno-strateška* gde se kulturna dobra gađaju radi dobijanja taktičke koristi;
3. *Signaliziranje* u kojoj su kulturna dobra ciljana da bi se ilustrovala posvećenost;
4. *Ekonomska* gde se kulturna dobra napadaju kako bi se finansirale oružane grupe.

Ova tipologija nam pomaže da struktuiramo motivaciju za napad na kulturna dobra kao deo oružanog sukoba. Važno je, međutim, napomenuti da se četiri navedene kategorije međusobno ne isključuju i da različite motivacije mogu biti u interakciji.

Prvi vid motivacije su spomenici kulture korišćeni u vojne svrhe tokom oružanog sukoba. Oni kao takvi veoma često predstavljaju ključni element sukoba. Poznati su primeri korišćenja visokih kula katedrala ili zvonika crkava u svrhu postavljanja mitraljeskih gnezda ili lake artiljerije. Takođe imamo primere korišćenja celih arheoloških nalazišta kao strateških položaja na kojima su postavljane oružane formacije. U takvim slučajevima spomenici kulture, korišćeni u te svrhe, postaju „legitimni“ vojni ciljevi.

Neretko se spomenici kulture nalaze na mestima koja daju posebnu stratešku prednost u oružanom sukobu. To nas dovodi do druge vrste, vojno-strateškog motiva, koji uključuje napade u kojima je glavna motivacija da se gađa kulturno dobro eksplicitan pokušaj da se dobije taktička prednost u borbama. U svim oblicima sukoba, strateške odluke oblikuju sposobnost aktera da nastave da se bore, kao i njihovu verovatnoću uspeha. Vojske mogu biti motivisane da unište kulturno dobro da bi zauzele određeni geografski položaj koji daje značajnu stratešku prednost.

Jedna od ključnih teorija u istraživanju sukoba predlaže da je oružani sukob u suštini igra pregovaranja kako bi se utvrdilo koja strana „zaslužuje“ većinu spornog resursa. U našem slučaju spomenici kulture se biraju jer su laka meta, a njihovo uništavanje šalje jasan signal protivniku i celokupnoj svetskoj zajednici da je napadač duboko posvećen cilju. Ovaj vid motivacije se najčešće ispoljava kroz terorističke aktivnost. Dubljom analizom signalizaciju možemo dodatno podeliti na razloge zbog kojih se signal šalje. Razlozi su u najvećem broju nacionalne ili verske prirode o čemu nam govore primeri iz bliskoistočnih sukoba. Takođe mogu biti ideološki. Primer za to je Islamska država koja je postavila ideološku podlogu za uništavanje kulturnog nasleđa, pravdajući ga *Salafizmom* koji prema njegovim sledbenicima pridaje veliki značaj monoteizmu, a eliminiše politeizam.

Poslednja, ali ne i najmanje važna je ekonomska motivacija. Uništavanjem kulturnih dobara i prodajom artefakata sa uništenih lokaliteta finansiraju se dalji oružani sukobi, ili jedna strana stiče ekonomsku korist. Ovaj vid motivacije je prisutan kroz našu celokupnu istoriju. U današnje vreme ovaj motiv je najprisutniji u bliskoistočnim sukobima. Primer za to je izuzetno razvijeno crno tržište opljačkanim artefaktima, delovima uništenog kulturnog nasleđa, koji se krijumčare iz Sirije na teritoriju Evrope i Severne Amerike.

Uništavanje kulturnog nasleđa u mirnodopsko vreme može se klasifikovati u kategorije:

1. *Mržnja* kao osnovni motiv nasilja prema spomeniku kulture;
2. *Ekonomski* motiv, ali u osnovi sa drugačijim krajnjim ciljem od onog tokom oružanih sukoba;
3. *Neobrazovanje* kao izuzetno jak i rasprostranjen razlog devastacije kulturnog nasleđa.

Kroz ovu podelu struktuirali smo tri osnovna razloga nasilja nad kulturnim nasleđem u mirnodopskim uslovima. Kao i u prethodnoj podeli, ni ova tri razloga nije moguće u potpunosti razdvojiti. Najčešće su sva tri u manjoj ili većoj meri činioci koji vode ka devastaciji nasleđa.

Mržnja kao motiv je izuzetno snažno oruđe koje veoma često ostavlja nesagledive posledice. *Penguin Dictionary of Psychology* (Psihološki rečnik) mržnju definiše kao „duboko, trajno, jako osećanje koje izražava animozitet, ljutnju i neprijateljstvo prema osobi, grupi ili predmetu“.³ Razlozi za iskazivanje mržnje vandalskim činom su često potpuno iracionalne prirode. U ređim slučajevima su artikulisane i imaju dublji smisao. Neretko se nasilje izazvano mržnjom može vezati za nacionalne ili verske osnove.

Svedoci smo uništavanja kulturnog nasleđa zarad ekonomske koristi. U uslovima mira ovo je čest motiv naročito u sredinama koje nemaju visoko razvijenu svest o kulturnom nasleđu. Rušenje delova ili celih spomenika kulture radi dobijanja građevinskog zemljišta za izgradnju novog objekta i sticanje ekonomske koristi iz toga je jedan od upečatljivijih primera. Uzrok takvom ponašanju je nedostatak edukacije i dizanja svesti o kulturnom nasleđu i njegovoj nematerijalnoj vrednosti.

To nas dovodi i do trećeg razloga koji je upravo neobrazovanost. Ono često vodi u radnje koje su u sukobu sa zdravorazumskim ponašanjem. Neznanje i nedostatak svesti o vrednosti kulturnog nasleđa dovodi do toga da u svesti neobrazovanog čoveka ono bude formulisano kao manje bitno ili nevažno, a samim tim i nepotrebno. Kako bi se to izbeglo neophodno je uložiti dodatne napore i sredstva u edukaciju lokalne zajednice i pojedinaca koji je čine. UNESCO konvencija o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine⁴ doneta 16.11.1972. godine u Parizu pod tačkom IV. Obrazovanje, u paragrafu 1. kaže „Države članice ove konvencije zalagaće se u najvećoj meri da svim odgovarajućim sredstvima, a naročito obrazovnim i informativnim programima, stimulišu među svojim narodima poštovanje i uvažavanje kulturne i prirodne baštine koja je definisana u Članu 1 i 2 ove Konvencije.“

Kao što se može videti ova tri razloga se ne isključuju međusobno, već se prožimaju i dopunjuju. Njihova interakcija stvara jak motiv za nasilje nad kulturnim nasleđem.

Mehanizmi zaštite

Zaštita kulturnog nasleđa u međunarodnom humanitarnom pravu je izuzetno delikatna i složena materija koja svoj puni značaj dobija tokom i nakon Drugog svetskog rata, a naročito nakon ratnih sukoba na teritoriji bivše Jugoslavije i Bliskom istoku. Stari tekstovi i usmena predanja nam svedoče o drugačijem ponašanju ratnika u prošlosti kada se, najčešće, poštovalo običajno pravo. Primer pronalazimo kod starogrčkog istoričara Plutarha koji navodi da su u ratovima koje je vodio Tezej zaraćene strane uzajamno poštovale grobove sahranjenih ratnika⁵. Tokom španskog građanskog rata, u okolini Madrida, jedan od republikanskih komandanata bira težu i rizičniju ratnu operaciju kako ne bi došlo do oštećenja ili razaranja *Prado* muzeja. Takođe tokom prvog svetskog rata na teritoriji Sremske Mitrovice, srpska vojska kopajući rovove pronalazi antički mozaik. Komandant donosi naredbu o povlačenju i zatrpavanju rovova kako bi se sačuvalo kulturno nasleđe i sprečilo njegovo uništenje. Međunarodni subjekti smatraju da je poštovanje tih pravila ne samo opšteprihvaćeni običaj, nego i izričito pravno obavezujući

³ Reber, A.S., & Reber, E. (2002). *The Penguin dictionary of psychology*. New York: Penguin Books.

⁴ <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>

⁵ Plutarh, *Usporedni život*, August Cesarec, Zagreb 1988, t. 1-3, str. 1504.

običaj. Međunarodno običajno pravo koje se tiče zaštite kulturnog nasleđa i njegova pravila smatraju se kogentnim pravnim normama.⁶

Međutim Drugi svetski rat je pokazao da nije dovoljno primeniti samo običajno pravo u zaštiti spomenika kulture. Potreba da se problem detaljnije reguliše dovela je do donošenja Haške konvencije 1954. godine pod pokroviteljstvom UNESCO-a. i Protokola I za izvršenje Konvencije⁷.

U uvodnom delu Konvencije se navodi da „štete nanese kulturnim dobrima ma kome narodu ona pripadala, predstavljaju štetu kulturnom nasledstvu celog čovečanstva, budući da svaki narod daje svoj doprinos svetskoj kulturi.“ Konvencija detaljno reguliše pojam kulturnog dobra i daje njegovu definiciju. Kulturna dobra mogu biti pokretna i nepokretna dobra koja su od izuzetnog značaja za kulturnu baštinu, zgrade kojima je glavna i efektivna namena čuvanje i izlaganje kulturnih dobara i centri u kojima se nalazi značajni broj kulturnih dobara. Konvencija takođe reguliše i pitanje zaštite i čuvanja spomenika kulture u ratnim i mirnodopskim uslovima, njihovo posebno obeležavanje i uvođenje u posebne vojne pravilnike kako bi se potpisnice obavezale na poštovanje svih odredbi Konvencije. Ona predviđa i obezbeđivanje jednog broja skloništa u kojima bi se u toku oružanog sukoba čuvala određena količina pokretnih kulturnih znamenitost. Za nepokretno kulturno nasleđe predviđa posebne mere očuvanja u toku ratnih dejstava po strogo postavljenim uslovima taksativno pobrojanim u tekstu Konvencije. Posebnom odredbom regulisan je znak raspoznavanja kojim se obeležavaju kulturna dobra. Znak se „sastoji od jednog štita, zaoštrenog pri dnu, podeljenog na četiri unakrsna dela obojena plavo i belo“. Štit čini plavi kvadrat, čiji jedan ugao predstavlja dno štita, i od jednog plavog trougla iznad kvadrata, tako da oba obeležavaju po jedan beli trougao sa obe strane. Ovaj znak raspoznavanja, poznat je kao „plavi štit“ za koji su u Konvenciji utvrđena pravila upotrebe. Tri plava štita postavljena zajedno koriste se za obeležavanje kulturnih dobara pod posebnom zaštitom naročito u slučajevima visokog rizika. To uključuje „utočišta namenjena za sklonište pokretnih kulturnih dobara“ i „nepokretna kulturna dobra od veoma velikog značaja“, a upotreba je takođe definisana u Haškoj konvenciji „za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba“.

Haška Konvencija se primenjuje u oružanim sukobima bili oni međunarodni ili ne. Kao međunarodni dokument daje kriterijume državama potpisnicama za čuvanje kulturnog nasleđa od posledica oružanog sukoba u miru kao i njihovu zaštitu od razaranja i uništenja tokom ratnih dejstava.

Član 28. Konvencije predviđa sankcije za slučaj povrede Konvencije. U njemu se ugovorne strane obavezuju da preduzmu „u okviru svog sistema kaznenog prava sve potrebne mere da budu progonjena i podvrgnuta kaznenim ili disciplinskim sankcijama lica, ma koja bila njihova narodnost, koja su učinila ili su dala naredbu da se nanese povreda ovoj Konvenciji“.

Treba napomenuti da su oružani sukobi na teritoriji bivše Jugoslavije direktno uticali na donošenje Protokola II Haške konvencije. Oni su pokazali da mehanizmi prethodnog protokola ne mogu biti u potpunosti primenjeni u ovom slučaju. Prvi Protokol se bavio isključivo

⁶ Vilus dr J. 2007. Pravna zaštita kulturnih dobara, Evropski centar za mir i razvoj (ECPD) Univerziteta za mir Ujedinjenih Nacija, Beograd

⁷ <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/protocol-convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict>

međunarodnim sukobima tako da u njemu nije postojala mehanika za sukob nemeđunarodnog karaktera. Protokol II je donet 26. marta 1999. godine u Hagu.⁸

Pored Haške Konvencije, koja se najdetaljnije bavi ovim pitanjem u pravnom i praktičnom smislu, treba spomenuti da UNESCO ima niz rezolucija koje se bave zaštitom kulturne baštine i sprečavanjem nasilja nad njom, kao i rezolucija koje osuđuju uništavanje kulturnog nasleđa u konkretnim slučajevima⁹. Sigurno najznačajnija je Rezolucija 1972 koja uspostavlja Konvenciju o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine i ključni je instrument UNESCO-a za zaštitu kulturnog nasleđa.

Jedna od najskorijih aktivnosti na polju zaštite kulturnog nasleđa je i izdanje Politika o kulturnoj baštini¹⁰ koju je 2021. godine objavio Međunarodni krivični sud (MKS) koji istražuje i, gde je to opravdano, sudi pojedincima optuženim za najteže zločine od interesa za međunarodnu zajednicu: genocid, ratne zločine, zločine protiv čovečnosti i zločine agresije. Kao krajnji sud, on nastoji da dopuni, a ne da zameni nacionalne sudove. Upravlja se međunarodnim ugovorom pod nazivom Rimski statut¹¹. Međunarodni krivični sud je osnovan na priznanju „da su svi narodi ujedinjeni zajedničkim vezama, da su njihove kulture sastavljene u zajedničko nasleđe i brigu“, i „da ovaj delikatni mozaik može biti razbijen u bilo kom trenutku“¹². Rimski statut daje Sudu nadležnost nad zločinima protiv ili koji utiču na kulturno nasleđe, dopunjujući međunarodno pravo koje reguliše zaštitu kulturnog nasleđa i srodnih ljudskih prava. Zaštita kulturnog nasleđa je dugotrajna briga međunarodne zajednice i ogleda se u upravljačkim instrumentima Međunarodnog vojnog suda u Nirnbergu, Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (“MKSJ”), i vanrednih veća u sudovima Kambodže, od kojih svi imaju jurisdikciju nad određenim zločinima u vezi sa kulturnim nasleđem, posebno kulturnim dobrima.

Izrada ove Politike je u skladu sa Strateškim planom Kancelarije MKS da se posebna pažnja posveti zločinima protiv ili koji utiču na kulturno nasleđe i posvećenosti da se takva krivična dela sistematski istražuju i krivično gone. Kroz ovu Politiku, Kancelarija se obavezuje da će to nastaviti da čini u svim slučajevima u situacijama pod istragom gde dokazi podržavaju takve optužbe u skladu sa svojim mandatom prema Statutu (Rimski statut). To je za posledicu imalo podizanje više optužnica u vezi sa zločinima nad kulturnim nasleđem¹³.

⁸ <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/second-protocol-hague-convention-1954-protection-cultural-property-event>

⁹ Samo neke od njih su Rezolucija 2347 (2017) koja izražava zabrinutost zbog uništavanja kulturnog nasleđa u sukobima i poziva na jačanje međunarodne saradnje radi zaštite kulturnih dobara, zatim Rezolucija 1972 (1972) koja uspostavlja Konvenciju o zaštiti svetske kulturne i prirodne baštine, koja je ključni instrument UNESCO-a za zaštitu kulturne baštine, Rezolucija 2199 (2015) direktno osuđuje uništavanje kulturne baštine u Siriji i Iraku od strane terorističke grupe ISIS i poziva na zaštitu kulturnih dobara kao sastavnog dela međunarodnog mira i sigurnosti

i Rezolucija 38 C/ Rezolucija 48 (2015) poziva na jačanje zaštite kulturne baštine i sprečavanje trgovine ukradenim kulturnim dobrima.

¹⁰ Тужилац Међународног кривичног суда, госпођа Фатма Бенсоуда, 14. јуна 2021. године је званично објавила Политику о културном наслеђу Тужилаштва.

¹¹ Rimski statut Međunarodnog krivičnog suda (Rimski statut) je međunarodni ugovor kojim je stvoren Međunarodni krivični sud (International Criminal Court, ICC). Statut određuje jurisdikciju, strukturu i funkcije suda, i određuje da će stupiti na snagu 60 dana nakon što ga ratifikuje 60 zemalja. Potpisivanje je otpočelo 17. jula 1998. godine, a Statut je stupio na snagu 1. jula 2002. godine kada je šezdeseti instrument ratifikacije dostavljen generalnom sekretaru UN 11. aprila 2002. godine, kada je to simultano učinilo 10 zemalja. Svaki počinilac krivičnog dela iz nadležnosti ovog suda podložan je krivičnom gonjenju od strane ovog suda posle ovog datuma. Zaključno sa novembrom 2006. godine 104 države su ratifikovale Statut.

¹² Statute, Preamble, paragraf 1.

¹³

Primeri ekstremnog nasilja nad kulturnim nasleđem

Jako teško bi bilo pobrojati apsolutno sve spomenike kulture nad kojima je sprovedeno nasilje. U periodu od Drugog svetskog rata do danas taj broj neprekidno raste. Možemo reći da je Drugi svetski rat kao međunarodni sukob širokih razmera imao i najteže oblike nasilja nad kulturnim nasleđem. Tokom njegovog trajanja trajno je uništen veliki broj spomenika kulture, starih gradskih jezgara i arheoloških lokaliteta. Pokretno kulturno nasleđe je ili uništeno ili pokradeno. Razorni uticaji Drugog svetskog rata na kulturno nasleđe su i doveli do nastanka Haške konvencije i Protokola I.

Oružani sukobi na teritoriji bivše Jugoslavije su zabeleženi u istoriji kao mesto najvećeg stradanja kulturnog nasleđa na teritoriji Evrope u moderno vreme. Nacionalna biblioteka u plamenu tokom opsade Sarajeva u avgustu 1992. i granatiranje Starog mosta u Mostaru u novembru 1993. spadaju među najpoznatije primere nasilja nad nasleđem iz tog perioda. Svet je osudio uništavanje kulturnog nasleđa, posebno u urbanim sredinama, ali je do najvećeg razaranja došlo u velikim delovima ruralnih područja koja su etnički očišćena. Gotovo nikad to nije bila kolateralna šteta, nuspojava vojnog delovanja. Napadi na kulturne i verske objekte su u većini slučajeva izvedeni s predumišljajem, sistematski i daleko od linije fronta.¹⁴ Primeri nasilja nad spomenicima kulture mogu se videti i na Kosovu gde su stradale srednjovekovne crkve i manastiri, kao i islamska i otomanska baština. Isto kao što je Drugi svetski rat bio okidač za nastanak Protokola I tako su i Sukobi u bivšoj Jugoslaviji ukazali na potrebu unapređivanja Konvencije što je rezultiralo Protokolom II.

Poslednjih godina smo svedoci razaranja kulturnog nasleđa enormnih razmera naročito na teritoriji Bliskog istoka. Namerno uništavanje i krađu kulturne baštine Islamska država (ID) sprovodi od 2014. godine u Iraku, Siriji i u manjoj meri u Libiji. Uništavanje je usmereno na različite verske objekte koji su bili pod kontrolom ID i drevne istorijske artefakte. U Iraku, između pada Mosula u junu 2014. i februara 2015, ID je opljačkala i uništila najmanje 28 istorijskih verskih objekata. Uništavanje kulturne baštine omogućava ID da izbriše tragove prethodnih civilizacija i počne iznova, a da istovremeno pruži platformu za uspostavljanje sopstvenog identiteta. Ovo potvrđuje i činjenica da je veliki broj uništenih spomenika kulture zapravo bio deo islamske baštine. 2016. godine ID je uništila Anahov Minaret u provinciji Al Anbar, koji datira iz vremena Abasidskog kalifata, oko 720 n.e. Zanimljivo je da je minaret obnovljen 2013. nakon što ga je uništio nepoznati počinitelj tokom građanskog rata u Iraku 2006. Na meti ID su se našle i crkve i manastiri. Jedna od žrtava bio je i Dair Mar Elia ili manastir Svetog Ilije, sagrađen u 6. veku, a koji je bio najstariji manastir u Iraku. Nisu pošteđeni ni antički i srednjovekovni lokaliteti. Dana 5. marta 2015, ID je započeo rušenje Nimruda, asirskog grada iz 13. veka pre nove ere. Palata u Nimrudu je srušena buldožerom, dok su statue Lamasua na kapijama palate Ašurnasirpal II razbijene. U vreme kada su vladine snage ponovo zauzele grad, 90% iskopane zone Nimruda, uključujući palatu Ašurnasirpal II, zigurat i njegove Lamasu statue, bilo je potpuno uništeno. Od uništenja grada, projekat spasavanja, koji finansira Smitsonijan, radio je dve sezone na lokaciji kako bi obučio iračke arheologe i zaštitio i konzervirao ostatke. Do sada je projekat uglavnom bio uspešan u dokumentovanju i prikupljanju preostalih artefakata i reljefa; u toku su i planovi za rekonstrukciju.¹⁵ Od maja do

¹⁴ <https://heritage.sensecentar.org/bhs/>

¹⁵ Johnson, Jessica S.; Ghazi, Zaid; Hanson, Katharyn; Lione, Brian Michael; Severson, Kent (2020-08-31). „The Nimrud Rescue Project”. *Studies in Conservation*. 65 (sup1): P160—P165. ISSN 0039-3630. doi:10.1080/00393630.2020.1753357.

septembra 2015. godine ID je u velikoj meri razorila antički grad Palmiru. U razaranju drevnog grada stradao je Belov hram koji je skoro u potpunosti uništen.

Jedan od većih gubitaka kulturnog nasleđa je i uništavanje dve monumentalne statue iz 6. veka poznatih kao Bamijanske Bude koje su dinamitom razneli Talibani 2001. godine proglašivši ih jeretičkim idolima.

Nebrojeno je još mnogo primera nasilja nad kulturnom baštinom, a lista se povećava iz dana u dan. Sukobi u Ukrajini koji još traju na listu dodaju još žrtava. Zvaničan izveštaj UNESCO-a pokazuje da je u Ukrajini kao rezultat borbi, delimično ili potpuno uništeno 152 kulturna objekta, uključujući 70 verskih objekata, 30 istorijskih objekata, 18 kulturnih centara, 15 spomenika, 12 muzeja i sedam biblioteka.¹⁶ Pojedini spomenici kulture u Ukrajini su preventivno stavljeni na listu UNESCO-a od početka oružanog sukoba.¹⁷ Rat Izraela i Hamasa već ima i svoje žrtve među spomenicima kulture, ali i jednu svetlu tačku koja nam daje nadu da kultura može pobediti politiku i rat. Na proširenom 45. zasedanju Komiteta za svetsku baštinu Uneska u Rijadu 17. septembra 2023. godine, objavljen je spisak 25 novih lokacija koje su uvrštene na listu svetske kulturne baštine. Među njima je i arheološko nalazište Tel es Sultan u gradu Jerihonu kao „mesto svetske baštine u Palestini“.¹⁸ Ovakva odluka UNESCO-a je izazvala negodovanje Izraelske strane koja je iz organizacije istupila 2019. godine, ali s obzirom da je Palestina član organizacije na sve spomenike kulture na njenoj teritoriji se primenjuje Haška konvencija.

Zaključak

U ovom radu pokušali smo da prikazemo primere nasilja nad kulturnim nasleđem i mehanizme zaštite koji se sprovode nad njom. Takođe smo probali da damo klasifikaciju motiva i razloga za ovaj fenomen. Ono što bi se moglo reći je da nasilje nad kulturnom baštinom predstavlja veliki problem u svetu. Uništavanjem nasleđa uništavamo istorijski identitet jedne nacionalne grupe ili čitavog naroda. Tako gledano moramo se složiti da je nasilje nad kulturnim dobrima zločin protiv čovečnosti. Države i međunarodne organizacije svakodnevno unapređuju sistem zaštite i pronalaze nove mehanizme kako bi se kulturno nasleđe sačuvalo. Stvaranje novih pravnih legislativa, bolja edukacija, implementiranje preporuka u lokalne zakone su samo neki od načina kojima možemo da pomognemo nasleđu. Postoje razne međunarodne inicijative kako bi se prepoznale potencijalne žrtve nasilja. ICOMOS¹⁹ u saradnji sa UNESCO-m i drugim relevantnim organizacijama pokrenuo je program *Heritage at Risk* 1999. godine na Generalnoj skupštini u Meksiku koji podrazumeva jednogodišnje slanje izveštaja o stanju ugroženih kulturnih dobara. Cilj ovih izveštaja je da se identifikuju ugrožena mesta nasleđa, spomenici i lokaliteti, predstave tipične studije slučaja i trendovi i podele sugestije za rešavanje pojedinačnih ili globalnih problema koji su direktne pretnje našem kulturnom nasleđu. Iako je rad više informativnog karaktera daje nam dobru osnovu za dalja istraživanja ove problematike. On može biti polazna tačka za izučavanje i postavljanje bolje tipologije razloga i motiva, ili izradu novih mehanizama zaštite.

¹⁶ <https://whc.unesco.org/en/news/2453>

¹⁷ Praksa koju UNESCO sprovodi tokom oružanih sukoba. Ogląda se u tome da se pojedini, istorijski važni, spomenici kulture proglašavaju svetskom kulturnom baštinom kako bi se povećao obim njihove zaštite tokom ratnih dejstava. Primer za to je i Stari most u Mostaru koji je dodan na listu UNESCO-a nakon rušenja kako bi se izgradio pravni okvir za njegovo očuvanje i kasniju rekonstrukciju..

¹⁸ <https://www.nin.rs/svet/vesti/43602/kulturna-bastina-i-rat-na-bliskom-istoku-sledi-li-povratak-u-kameno-doba>

¹⁹ ICOMOS - International Council on Monuments and Sites,

Takođe mogao bi predstavljati temelj za implementaciju spomenika kulture u nastavni proces osnovno i srednjo-školskog programa što bi u velikoj meri pomoglo boljem razumevanju kulturnog nasleđa. Moramo prihvatiti da kulturno nasleđe kao deo umetnosti u obrazovanju ima višestruki značaj. Ono pomaže razvoju ekspresije i percepcije, kritičkog mišljenja, pomaže samospoznaji, definisanju identiteta. Umetnost utkana u nasleđe nam pomaže da upoznamo sebe i svet oko nas. Spomenik kulture nam u tom kontekstu olakšava da ponovo otkrijemo kulturnu baštinu, koja neretko biva zaboravljena, a time doprinosi razvoju opšte kulture.

U tom smislu kulturno nasleđe može biti značajan izvor proučavanja i saznanja u nastavnom procesu. Kako bi se njegov potencijal maksimalno iskoristio neophodno je razviti podsticajnu sredinu za učenje koja bi omogućila interakciju između spomenika kulture, učenika i nastavnika na odgovarajućem uzrastnom nivou. Takođe, pored škole i nastavnika, neophodno je uključiti i ustanove kulture kroz edukativne programe i posete spomenicima kulture.

Svakako tema je široka i ostavlja puno mesta za dalja istraživanja i nova saznanja.

Literatura:

- CUNO, JAMES, and THOMAS G. WEISS, editors. *Cultural Heritage and Mass Atrocities*. Getty Publications, 2022. *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/jj.6142257>. Accessed 31 Mar. 2024.
- Yaron Gottlieb, Attacks Against Cultural Heritage as a Crime Against Humanity, 52 *Case W. Res. J. Int'l L.* 287 (2020), <https://scholarlycommons.law.case.edu/jil/vol52/iss1/15>
- Patty Gerstenblith, The Destruction of Cultural Heritage: A Crime Against Property or a Crime Against People?, 15 *J. MARSHALL REV. INTELL. PROP. L.* 336 (2016).
 - Johan Brosché, Mattias Legnér, Joakim Kreutz and Akram Ijla, Heritage under Attack Motives for Targeting Cultural Property during Armed Conflict *International Journal of Heritage Studies*, 2016, <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1051738/FULLTEXT01.pdf>
- C.P. Jimenez , The destruction of cultural heritage in case of armed conflict: Consequences, dilemmas, tools to fight it, hopes, *Instituto Espanol de Estudios Estrategicos*, 2019.
- Закон о културним добрима: 71/1994-2425, 52/2011-10 (др. закон), 52/2011-16 (др. закон), 99/2011-3 (др. закон), 6/2020-31 (др. закон), 35/2021-3 (др. закон), 76/2023-19 (др. закон) <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/skupstina/zakon/1994/71/1/reg> (pristupljeno 29.03.2024.)
- Policy on Cultural Heritage, international Criminal Court, The Office of Prosecutor, 2021. <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/20210614-otp-policy-cultural-heritage-eng.pdf> (pristupljeno 29.03.2024.)
- Zatiranje istorije i sjećanja, <https://heritage.sensecentar.org/bhs/> (pristupljeno 29.03.2024.)
- Drugi protokol uz Hašku konvenciju od 1954. godine o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba (Protokol II), <https://heritage.sensecentar.org/assets/Uploads/sg-1-03-second-protocol-bcs.pdf> (pristupljeno 29.03.2024.)
- Heritage@Risk Reports, ICOMOS. <https://www.icomos.org/en/what-we-do/risk-preparedness/heritage-at-risk-reports> (pristupljeno 30.03.2024.)
- <https://whc.unesco.org/en/news/2453> (pristupljeno 30.03.2024.)
- <https://www.nin.rs/svet/vesti/43602/kulturna-bastina-i-rat-na-bliskom-istoku-sledi-li-povratak-u-kameno-doba> (pristupljeno 30.03.2024.)
- Tzu, Sun. *The Art of War*. PDF, Capstone Publishing, 2010.
- Reber, A.S., & Reber, E. (2002). *The Penguin dictionary of psychology*. New York: Penguin Books.
- Vilus dr J. 2007. *Pravna zaštita kulturnih dobara*, Evropski centar za mir i razvoj (ECPD) Univerziteta za mir Ujedinjenih Nacija, Beograd
- <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>
- Plutarh, *Usporedni život*, August Cesarec, Zagreb 1988, t. 1-3, str. 1504.
- <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/protocol-convention-protection-cultural-property-event-armed-conflict> (pristupljeno 29.03.2024.)
- <https://en.unesco.org/about-us/legal-affairs/second-protocol-hague-convention-1954-protection-cultural-property-event> (pristupljeno 29.03.2024.)
- Johnson, Jessica S.; Ghazi, Zaid; Hanson, Katharyn; Lione, Brian Michael; Severson, Kent (2020-08-31). „The Nimrud Rescue Project”. *Studies in Conservation*. 65 (sup1): P160—P165. ISSN 0039-3630. doi:10.1080/00393630.2020.1753357.
 - Brodie, N. 2015. "Syria and its Regional Neighbors: A Case of Cultural Property Protection Policy Failure?" *International Journal of Cultural Property*.
- Chapman, J. 1994. "Destruction of a common heritage: the archaeology of war in Croatia, Bosnia and Hercegovina" *Antiquity*
- Pavićević V. 2019. *Rat, uništavanje kulturnog nasleđa i prekrajanje nacionalnog identiteta*
The Destruction of Cultural Property as a Weapon of War – ISIS in Syria and Iraq, Институт за међународну политику и привреду
- Lekić, Kosta B.2022. *Kulturni genocid – definicija, osobine, opasnosti*, *Megatrend Review / Megatrend Revija*, 2022, Vol 19, Issue 3, p427, ISSN1820-3159, DOI 10.5937/MegRev2203427L

FIZIČKA POLJA U ČOVJEKOVOJ OKOLINI I IZAZOVI

Sažetak

Fizika je spoznala kvalitete koji izazivaju **fizička polja**. U materijalnom svijetu to su masa i elektricitet (naboj, šarža, opterećenje) vezan za masu. Masa kao mjera inercije; kvalitet svojstven svim tijelima *izvor* je i **GRAVITACIONOG polja**, čiji intenzitet ovisi o masi, koja uzrokuje polje, i naravno, i od razdaljine od izvora polja; centra mase. Naboj, šarža, opterećenje, elektricitet vezan za masu ispoljava se u dva polariteta. Kada su prisutna oba polariteta prisustvo se ispoljava samo mašom, ATOM, za primjer. Kad je dominantan jedan polaritet ispoljava se prisustvo **ELEKTRIČNOG polja**! Kada je spomenuta šarža, naboj, teret, elektricitet vezan za masu u pokretu ispoljava se prisustvo **MAGNETNOG polja**. Fizika kao prirodna nauka poznaje do sada ova tri **fizička polja**. No, jedan kvalitet što ga imaju živi sistemi pod pojmom *ruh, duša, duh* svojim postojanjem ispoljava prisustvo **DUHOVNOG polja**. Rad ima za cilj da analizira ponašanje čovjeka i bioprocese u njemu, prisustvom pomenutih polja; kako prirodnih tako i vještačkih. Hipotetička analiza interakcije fizičkih i duhovnog polja predmet je ovog rada!

Ključne riječi: fizička polja, bioprocеси

Summary

Physics has recognized the qualities that cause physical fields. In the material world, these are mass and (charge, charge, load) electricity associated with mass. Mass as a measure of inertia; the quality characteristic of all bodies is also the source of the GRAVITY field, the intensity of which depends on the mass, which causes the field, and of course, on the distance from the source of the field; center of mass. Charge, charge, load, mass-related electricity manifests itself in two polarities. When both polarities are present, the presence is manifested only by mass, ATOM, for example. When one polarity is dominant, the presence of an ELECTRIC field is manifested! When the charge, charge, load, electricity related to the moving mass is mentioned, the presence of a MAGNETIC field is manifested. Physics as a natural science has so far known these three physical fields. However, one quality that living systems have under the term *ruh, soul, spirit* manifests the presence of the SPIRITUAL field by its existence. The paper aims to analyze human behavior and bioprocesses in it, with the presence of the mentioned fields; both natural and artificial a hypothetical analysis of the interaction of the physical and spiritual fields is the subject of this paper!

Keywords: physical fields, bioprocеsses

¹ Tehnološki fakultet Zvornik, Univerzitet u Istočnom Sarajevu

² Evropski Univerzitet Brčko distrikt

1. Uvod

Organizmi živih sistema se mogu posmatrati kao sistem procesa. Dinamika tih procesa je vrlo složena. To čini život čovjeka. Život je, dakle, rezultat unutrašnjih procesa, ali i različitih utjecaja iz vanjskog okruženja.

Međudjelovanje unutrašnjih procesa i procesa u okruženju tokom vremena je izrazito složeno. Život je je tajna! Nauka još nije ušla u tu tajnu!

Izrazito prisutni utjecaji vanjskog okruženja mogu se svesti na fizička polja kako prirodna tako i vještačka.

Ono što je nauka spoznala jesu kvalitete kojima se objašnjavaju fizička polja u prostoru i vremenu.

Fizika je spoznala kvalitete koji izazivaju **fizička polja**. U materijalnom svijetu to su masa i elektricitet (naboj, šarža, opterećenje) vezan za masu.

Masa kao mjera inercije; kvalitet svojstven svim tijelima *izvor* je i **GRAVITACIONOG polja**, čiji intenzitet ovisi o masi, koja uzrokuje polje, i naravno, i od razdaljine od izvora polja; centra mase.

Naboj, šarža, opterećenje, elektricitet vezan za masu ispoljava se u dva polariteta. Kada su prisutna oba polariteta u istom kvantitetu prisustvo se ispoljava samo masom, ATOM, za primjer.

Kad je dominantan jedan polaritet ispoljava se prisustvo **ELEKTRIČNOG polja**!

Kada je spomenuta šarža, naboj, teret, elektricitet vezan za masu u pokretu ispoljava se prisustvo **MAGNETNOG polja**.

Fizika kao prirodna nauka poznaje do sada ova tri **fizička polja**.

Pored pomenutih polja čovjek je u kontrolisanim poljima koja određuju mikroklimat okoline: temperatura, vlažnost vazduha, zvuk, osvjetljenost, strujanje vazduha, drugčije stabinost atmosferskog pritiska, koji u definisanim rasponima obezbjeđuje ugodnost boravka i aktivnosti u kontrolisanom prostoru. Pored pomenutog je interesantna koncentracija naelektrisanih čestica-jona u defisanom prostoru boravka.

Kvalitet vezan za tijelo živog sistema, pojmovno kazano duh, ruh, duša i slično!

To bi bilo bioenergetsko polje svakog živog sistema, koje prati um.

Ono je određeno individuum!

Dakle, jednostavno kazano, duhovno polje je posebno izraženo kod čovjeka. Zgodno ga je nazvati POLJE LJUBAVI! Duhovnim poljem

Ovo polje je nastalo nastankom života što nauka još nije dokučila.

Interakcija fizičkih polja i duhovnog polja je neistraženo naukovanje!?

Reakcija osobe na fizička polja sa definisanim duhovnim poljem je još uvek nedefinisana?

Izloženost utjecaju vanjskih umjetno stvorenih elektromagnetskih polja može imati pozitivne, ali u određenim uslovima i štetne zdravstvene učinke.

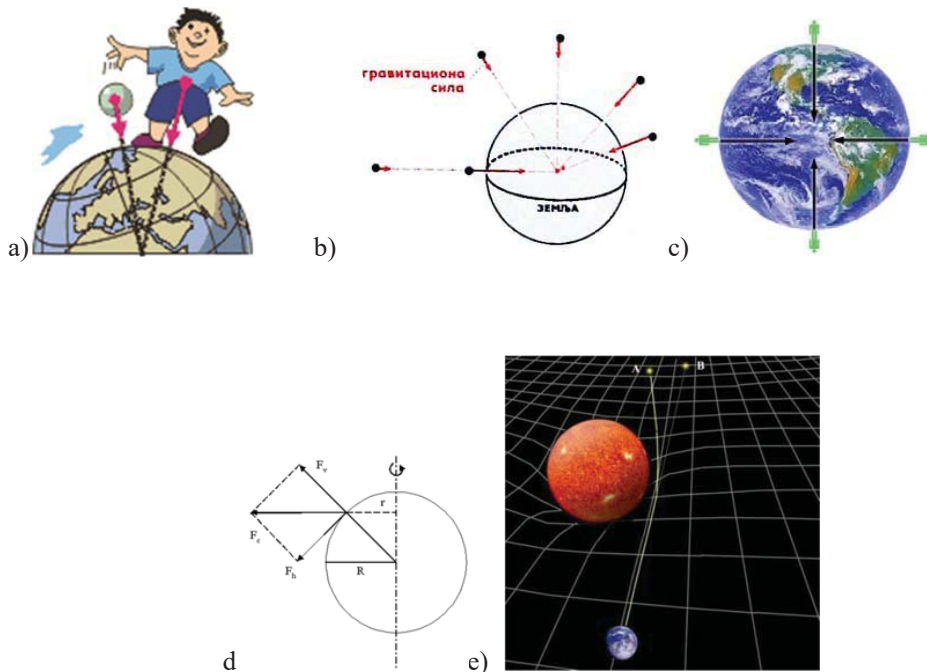
2. Fizička polja

2.1 Gravitaciono polje

Gravitaciono polje Zemlje je *prostor* u kome deluje masa Zemlje; kao nebesko tijelo. Gravitaciono polje Zemlje je izazvano masom ZEMLJE! Jačina polja se iskazuje djelovanjem sile na jedinicu prisutne mase u tom prostoru; gravitaciono ubrzanje, g.

Prva proučavanja Zemljine gravitacije vršio je Galileo Galilej 1589. godine. Prema legendi, Galilej je bacao tela različite mase sa krivog tornja u Pizi. Međutim, poznato je i da je vršio eksperimente sa klatnima, pa je jačinu polja, koja se iskazuje djelovanjem sile na jedinicu prisutne mase u tom prostoru odredio na osnovu eksperimenata sa klatnima.

Jačina gravitacionog polja je vektor i promjena intenziteta pravca i smjera je funkcija prostora i vremena.

Sl 1. Gravitacija a) Osjećaj težine; b) vektor gravitacione sile; c) Vektor težine čovjeka; d) Utjecaj rotacije Zemlje na težinu tijela; Centrifugalna sila F_c i njene komponente (vertikalna i horizontalna); e) Deformacija prostora prisustvom gravitacije

Gravitacijsko privlačenje planeta može biti izmijenjeno uslijed **vrtnje (rotacije)** planeta, pa tako i kod planeta ZEMLJA.

Na svaki dio promatrane mase **m na ZEMLJI**, koji se kreće perifernom brzinom v po kružnoj stazi oko osi rotacije, djeluje centrifugalna sila:

Intenzitet vertikalne komponente, smanjuje intenzitet gravitacije na jedinicu posmatrane mase nekog uočenog dijela čovjekovog tijela (Slika 1.d)

$$F_c = \frac{mv^2}{r} \tag{1}$$

gdje je m promatrana masa, a r udaljenost od osi rotacije.

Lako se može pokazati da posljednji izraz možemo napisati i u obliku:

$$F_c = \frac{4\pi^2 m R \cos\varphi}{r^2} \tag{2}$$

pri čemu smo obodnu brzinu izrazili preko perioda T vrtnje planeta ($v=2r\pi/T$), a udaljenost r od osi vrtnje preko polumjera R i planetografske širine ($r = R\cos\varphi$).

Općenito je iznos centrifugalne sile u odnosu na gravitacijsku zanemariv. Međutim, njena vertikalna komponenta $F_v = F_c \cos\varphi$ (Slika 1.d) doprinosi smanjenju gravitacijske sile

privlačenja, dok horizontalna komponenta F_h djeluje prema ekvatoru i njena posljedica može biti spljoštenost planeta. Spljoštenost f se definiše kao odnos između razlike ekvatorskog i polarnog polumjera te samog ekvatorskog polumjera. Primjera radi, spljoštenost Zemlje iznosi 0,00335281. Zemljin ekvatorski polumjer iznosi 6378140106m, pa je prema tome polarni polumjer za oko 21km kraći od ekvatorskog.

Dakle, nalazimo li se na površini rotirajućeg planeta ukupno privlačenje bit će rezultanta gravitacijskog privlačenja i doprinosa centrifugalne sile.

Rezultanta gravitacijske i centrifugalne sile kojom Zemlja djeluje na neko tijelo obično se naziva sila teže-TEŽINA.

Sila teža poprima najmanji iznos na ekvatoru a najveći na polu.

Tome ne doprinosi samo centrifugalna sila već i spljoštenost planeta. Zanimljivo je da spljošten oblik planeta, lako se može pokazati da je akceleracija sile teže u planetografskoj širini jednaka:

$$g_{\varphi} = g_{90^{\circ}} - \frac{4\pi^2 R \cos^2 \varphi}{T^2}$$

Izraz koji uzima u obzir spljošten oblik rasporeda *mase* planeta ZEMLJA znatno je složeniji. Ovdje navodimo jedan od izraza (A.C. Clairaut, 1743.g.):

$$g_{\varphi} = g_0 \left[1 + \left(\frac{10\pi^2 R}{T^2 g_0} - f \right) \sin^2 \varphi \right]$$

gdje je g_0 ubrzanje sile teže na ekvatoru.

Na temelju ovog izraza moguće je iz mjerenja akceleracije sile teže u mjestima na različitoj geografskoj širini i time odrediti spljoštenost Zemlje. Akceleracija sile teže eksperimentalno se može odrediti pomoću matematskog klatna. Primjera radi, period matematičkog njihala dan je izrazom:

$$T = 2\pi \sqrt{\frac{l}{g}}$$

gdje je u zadnjem izraz sa l označena dužina niti klatna.

Spomenimo da naš planet nije homogen i da ima raznolik reljef. Stoga je polje sile teže znatno složenije.

Odabrana ekvipotencijalna ploha sile teže definira nepravilno geometrijsko tijelo tzv. geoid, kojeg možemo smatrati stvarnim Zemljinim oblikom.

Po dosad kazanom, procesi u dijelovima čovječijeg tijela su određeni mjestom na Zemlji i trenutkom!

Sve ovo potvrđuje da trenutak nastanka života pa i trajanje života je u koleraciji sa vektorom jačine gravitacionog polja; kako intenzitetom gravitacije tako i pravcem i smjerom; na svaki dio tijela u kome se odvijaju složeni životni procesi...!!!???

Složenost životnih procesa i gravitacija, hipotetički kazano, bi mogli biti u korelaciji? Svaki čovjek se najugodnije osjeća -kod kuće- HOĆU KUĆI...; očito bioprocesi su prirodni !!!

2.2. Električno polje

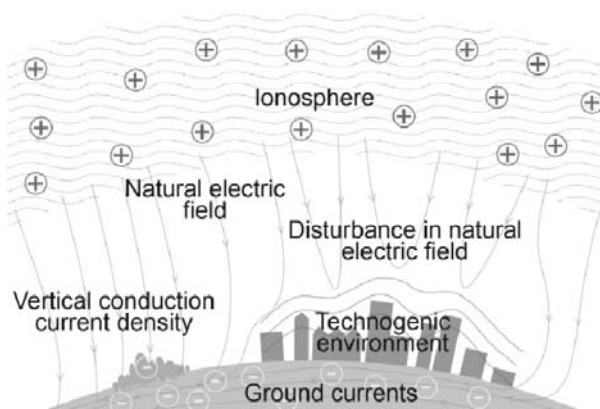
Poznato je da Zemljina površina i atmosfera pri vedrom vremenu imaju postojano električno polje. Zemljina površina je naelektrisana negativno, a gornji slojevi atmosfere, jonosfera, pozitivno. (Slika 2.)

Iz ovoga slijedi da Zemlja predstavlja ogromni prirodni kondenzator u kome je količina električne energije postojana. Sferni kondenzator se ostvaruje kroz negativan pol Zemljina kora, a pozitivan sloj sloj jonosfere.

Život se, dakle, odvija u električnom polju!

Vektor tog električnog polja sfernog kondenzatora i po intenzitetu i po pravcu i smjeru ovisan je od tačke do tačke u prostoru kome se odvija život i ovisan je o trenutku.

Tako površina Zemlje, atmosferski sloj i ionosfera čine golem kuglasti električni kondenzator. Razlika električnih potencijala između Zemljine površine i električki vodljiva sloja u donjoj ionosferi na oko 70 do 80 km visine iznosi oko 300 kV.

Slika 2. Slika prirodnog električnog polja Zemlje

Iako je vazduh slab provodnik elektriciteta, on ga ipak prenosi. Naelektrisanja suprotnih znakova iz Zemljine površine i gornjih slojeva atmosfere bi se zbog toga neutralisala za nekoliko minuta. Kako do toga ne dolazi, za pretpostaviti je da se elektricitet obnavlja, tj. održavaju postojano električno polje, Zemljina površina – atmosfera. Takvo električno polje se odražava globalnim kruženjem elektriciteta.

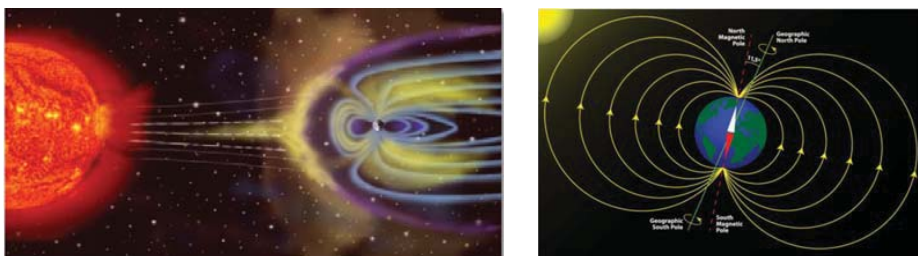
Za lijepa vremena električno polje usmjereno je od pozitivno nabijene ionosfere prema negativno nabijenom tlu; razlika u električnom potencijalu uz površinu tla iznosi u prosjeku 130 V po metru visine i brzo opada prema većim visinama.

To bi bilo prirodno čovjekovo okruženje.

2.3. Magnetno polje

2.3.1. Magnetno polje Zemlje

Oko Zemlje postoji magnetsko polje koje se može aproksimirati poljem štapićastog magneta. To magnetsko polje usmjerava magnetnu iglu kompasa prema sjeveru. Oko 90% ukupnog Zemljinog magnetskog polja nastaje dinamo procesom u unutrašnjosti Zemlje, u vanjskoj tekućoj jezgri. Osim toga, doprinos unutarnjem magnetskom polju daju i magnetske stijene u Zemljinoj kori. To polje kore je puno manjeg iznosa i predstavlja lokalne magnetske anomalije. Osim unutarnjeg magnetskog polja, ukupnom Zemljinom polju doprinosi i vanjsko magnetsko polje nastalo od struja u ionosferi (visina od 100 do 300 km) i magnetosferi (udaljenosti od 3 do 6 radijusa Zemlje). Vanjsko magnetsko polje je nekoliko redova veličina slabije od unutarnjeg, ali može poprimiti veće vrijednosti za vrijeme pojačane Sunčeve aktivnosti, kada može uzrokovati poteškoće u širenju radio valova, rada satelita i slično.

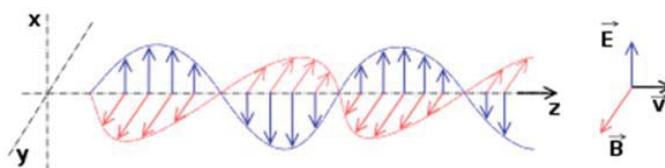

Slika 3. Prikaz magnetnog polja zemlje

2.4. Elektromagnetni talasi

Elektromagnetni talasi ili drukčije elektromagnetno zračenje su električno i magnetno promjenljivo polje. Promjena se odvija po zakonu sinusa. Promjena električnog i magnetnog polja su u fazi! Oscilovanje vektora električnog i magnetnog se odvija u međusobno normalnim ravninama (Slika 4.)

Električno i magnetno polje ispoljava se kao jedinstvena cjelina u obliku elektromagnetnog talasa.

Slika 4. Elektromagnetni talasi

Elektromagnetni talasi se prostiru i kroz supstance i kroz vakuum!

Brzina elektromagnetnih talasa kroz vakuum je univerzalna fizička konstanta i može se izraziti preko propustljivosti električnog i propustljivosti magnetnog polja vakuuma (dielektrična konstanta vakuuma, magnetna susceptibilnost vakuuma).

U svakoj supstanci brzina je manja nego u vakuumu.

Elektromagnetni talas (EMT) nosi energiju! EMT se karakterišu frekvencijom, odnosno, talasnom dužinom, koji su u recipročnoj vezi.

SPEKTAR ELEKTROMAGNETNIH TALASA OBUHVATA SVE ELEKTOMAGNETNE TALASE POREĐANE PO FREKVENCIJI (ENERGIJI) ILI PO TALASNOJ DUŽINI.

1. Najveće talasne dužine (a najmanje energije i frekvencije) ima radio zračenje, u rasponu od nekoliko stotina metara do nekoliko milimetara. Osnovna namena radio talasa – bežične komunikacije: kod radio i TV uređaja, bežičnog interneta (WiFi), za navigaciju u avijaciji, mobilnih telefona.

2. Mikrotalasi su deo elektromagnetnog spektra čije su talasne dužine reda veličine milimetra. Uglavnom se koriste u mikrotalasnim pećnicama, mobilnoj telefoniji (GSM), komunikacionim satelitima i radarima.

3. Infracrveno zračenje je toplotno zračenje. Talasne dužine infracrvenog zračenja prostiru se od 1 mm do 750 nm. Ima veliku primenu: za noćno nadgledanje, u meteorologiji, u astronomiji, u komunikaciji (daljinski TV upravljači), za grejanje, kod alarmnih uređaja itd...

4. Vidljiva svetlost je deo spektra koji možemo opaziti čulom vida. Talasne dužine vidljive svetlosti imaju vrednosti od 380 nm do 760 nm. Svaka talasna dužina je jedna boja, te talasi većih talasnih dužina ostavljaju utisak crvene boje, dok smanjenjem talasnih dužina doživljaj boja prelazi preko narandžaste, žute, zelene i plave do ljubičaste boje.

5. Ultraljubičasta svetlost je deo elektromagnetnog spektra čije talasne dužine leže u oblasti između vidljive svetlosti i X zračenja (380 nm -100 nm). Sunce emituje oko 10%, od ukupnog zračenja, u oblasti ultraljubičaste svetlosti. Ultraljubičasto zračenje je odgovorno za kidanje međumolekulskih veza, destrukciju tkiva i DNK. Sposobnost ultraljubičastog zračenja da uništava ćelijski sadržaj se danas koristi kao osnov za sterilizaciju medicinskih instrumenata kod određenih vrsta sterilizatora. Ovo zračenje se koristi i u elektrotehnici za resetovanje čipova, kao i u naučne svrhe. Ultraljubičasto zračenje je najčešći uzrok raka kože.

6. Rendgenski ili X zruci. Pripadaju grupi jonizujućih zračenja i zbog velike energije se koriste u medicini (radiologiji) i za određivanje strukture kristala. Takođe, veoma su prodorni, a veće doza može da ošteti tkiva.

7. Gama zračenje odlikuje najveća frekvencija (odnosno energija) i najmanja talasna dužina od svih elektromagnetnih talasa. Vrlo je prodorno i štetno. Nastaje pri radioaktivnim raspadima atomskih jezgara.

Živi sistemi su u moru ELEKTROMAGNETNIH TALASA

Procesi u živim sistemima su neprestano obasjani EMT.

Savremena tehnika i tehnologija su izazvale poremećaj prirodnog okruženja.

Sve više novijih istraživanja potvrđuju da pretjerana upotreba pametnih telefona, tableta i drugih bežičnih uređaja može imati negativni utjecaj na fizičko, emocionalno i psihičko zdravlje ljudi.

Međunarodna zdravstvena organizacija (WHO – World Health Organization) je zbog toga stavila elektromagnetsko zračenje na listu potencijalnog uzročnika raka kod ljudi.

Velika je odgovornost naučne zajednice da provede interdisciplinarna istraživanja i uvedu dodatne kriterije koji se odnose na različite vidove **netoplinskog** utjecaja EM polja, navike upotrebe mobilnih uređaja ili trajanje izloženosti EM polju.

Dio elektromagnetskog spektra koji predstavlja neionizirajuće zračenje i stvara određene zdravstvene učinke prikazan je u tabeli 1.

Tabela 1. Neionizirajući dio elektromagnetskog spektra

Naziv	Frekvencijsko područje	Značajniji izvor
Statička polja (samo magnetska polja)	0 Hz	Primjena u medicini (MRI skeneri)
Vrlo niske frekvencije	$0 < f \leq 300$ Hz	Elektroenergetski vodovi, električni i elektronički kućni uređaji
Međufrekvencije	$300 \text{ Hz} < f \leq 100 \text{ kHz}$	Video pokazivači, protuprovalni uređaji, čitači kartica, detektori metala
Radijske frekvencije	$100 \text{ kHz} < f \leq 300 \text{ GHz}$	Mobilni uređaji i bazne postaje komunikacijskih sustava (GSM, UMTS, LTE, WLAN, RFID,), Medicinske primjene, radio i TV difuzija, mikrovalne pećnice
Niže terahercno područje (THz)	Između radiovalova i optičkog spektra	Spektroskopija

Informacijsko društvo u kojemu živimo sve veću važnost daje primjeni bežičnih tehnologija u širokom frekvencijskom području (M2M – bežična komunikacija između uređaja, pametno mjerenje, inteligentni transportni sistemi, pametne energetske mreže, električna mreža na tijelu, pametna kuća, e-škola).

Sve je to produkt izvan prirode čovjekovog okruženja na koje se čovjek kao biće prilagođava.

Tako je i sa drugim živim sistemima.

Biljni svijet posebno fotosinteza može da se odvija pod svjetlošću ulične svjetiljke, noću!??

Slika 5. Fotosinteze pri svjetlosti ulične lampe

Glavni izvori EM polja u području jako niskih frekvencija su energetski vodovi te kućanski električni i elektronički uređaji. U radiofrekvencijskom dijelu spektra to su mobiteli i pametni telefoni, bežična laptop računala, odašiljački antenski sustavi pokretnih komunikacijskih sustava (GSM, UMTS, LTE, WiFi, WIMAX) te radiodifuzni i TV odašiljački antenski sustavi.

Popularnost bežične komunikacije je tako narasla da se žičani telefonski sustavi sve više zamjenjuju bežičnim. Milijardijska cifra je brojnosti tih uređaja koji primjenjuju bežičnu komunikaciju.

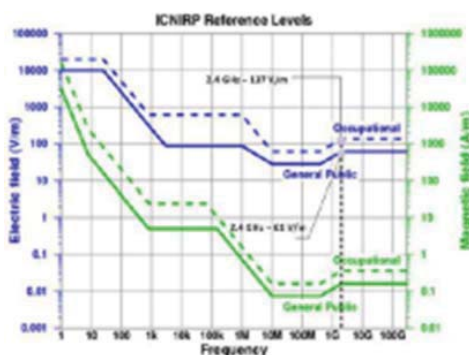
U tom je procesu glavni motiv ubrzani tehnološki razvoj uz osiguranje kratkoročne ekonomske učinkovitosti. Pri tome se ne vodi dovoljno računa o mogućim dugoročnim negativnim utjecajima, posebno na zdravlje ljudi i onečišćenje okoliša.

Radijski odašiljači, od radiodifuznih do onih u uređajima za bežičnu identifikaciju, postaju sveprisutni s tendencijom smanjivanja potrebne odašiljačke snage. Radi bolje i učinkovitije iskoristivosti ograničenoga frekvencijskog spektra, novi pametni telefoni upotrebljavaju više frekvencijskih područja na kojima mogu komunicirati, radiofrekvencijski moduli (Wi-Fi, Bluetooth...) su integrirani u brojne elektroničke uređaje (laptop, kamere, kreditne kartice, ID kartice, kućanske uređaje, vozila, pametnu odjeću, medicinske uređaje...). Novi trend razvoja **pametnih gradova** sadrži primjenu bežičnih tehnologija kao ključan element u njegovim brojnim sustavima. U području mobilnih mreža već su u primjeni 4 tehnološke generacije (NMT, GSM, UMTS, LTA).

U fazi testiranja su i brojne funkcionalnosti koje nas očekuju s primjenom pete generacije mobilnih komunikacijskih sistema. Sve veća je primjena bežičnog prijenosa energije za napajanje električnih uređaja male snage.

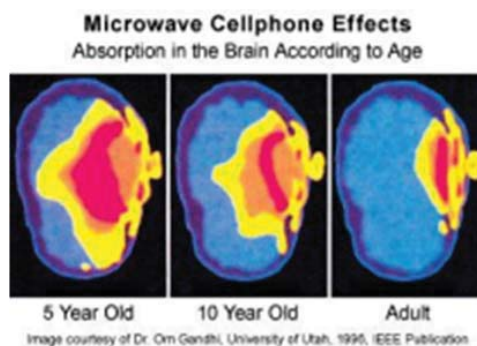
Današnji pametni telefoni predstavljaju glavni izvor zračenja koji utječe na tkivo i funkcioniranje samoga mozga.

Zaštita od štetnih zdravstvenih učinaka je osigurana ako temeljna ograničenja nisu prekoračena. **Referentni nivoi** izloženosti omogućuju usporedbu s mjernim vrijednostima fizičkih veličina (slika 6).

Slika 6. ICNIRP-ove referentnin za opštu i profesionalnu populaciju

Na slici 7 je prikazan utjecaj zračenja mobitela ovisno o dobi čovjeka. S lijeva se vidi utjecaj na mozak djeteta od pet godina, u sredini je utjecaj na mozak djeteta starog 10 godina, a sa desne strane je utjecaj na mozak odrasle osobe.

Slika 7. Prikaz apsorcije zračenja mobilnog telefona

Dr. Devra Devis, koja se bavi izučavanjem mogućih štetnih zdravstvenih učinaka mobilnih telefona, objavila je 2013. godine knjigu „*Disconnect – The Truth About Cellphone Radiation*“. U njoj upozorava da je biološki učinak mobilnih telefona na ljudski organizam prvenstveno zbog nepravilne i isprekidane (eratične) prirode signala, što dovodi do narušavanja rezonancije DNK i mogućnosti njezinog obnavljanja. To je glavni razlog koji može dovesti i do pojave karcinogenih oboljenja.

Znanstvena analiza objavljena krajem 2010. godine pod nazivom: „*Non-Thermal Effects and Mechanisms of Interaction Between Electromagnetic Fields and Living Matter*“ pokazala je mehanizme i utjecaje EM polja na živo tkivo i DNK. Dr. Martin Blank je na čelu znanstvenog tima 2011. godine otkrio da je **ljuska DNK fraktalna antena**. U zaključku Blankove studije navodi se kako DNK reagira na zračenja iz okoliša te da je povećanje različitih vrsta zračenja siguran razlog povećanja kancerogene epidemiologije. U studiji „*Mobile phone radiation induces reactive oxygen species production and DNA damage in human spermatozoa in vitro*“ koja je objavljena 2009. zaključuje se da mobilni telefoni svojom frekvencijom i snagom zračenja dovode do smanjenja pokretljivosti ljudskih spermija kao i do fragmentacije DNK. Ova otkrića ukazuju na štetnost i opasnost od pretjerane uporabe mobitela, posebno za muškarce u reproduktivnoj dobi.

„Cijeli naš biološki sustav, naš mozak i Zemlja rade na istim frekvencijama.“ Nikola Tesla

Naš voljeni planet često nazivamo i Majkom Zemljom.

No jeste li znali da je, baš poput majke, i Zemlja živo biće koje ima svoj srčani ritam, svoj glas i frekvenciju?

Pedesetih godina 20. stoljeća njemački fizičar **Winfried Otto Schumann** započeo je istraživanje kojim je htio otkriti ima li Zemlja svoj puls, odnosno frekvenciju.

Njegova pretpostavka temeljila se na prethodnom znanju koje je imao: kada se jedan sferni oblik, poput Zemlje, nalazi unutar drugog sfernog oblika, kao što je njezina ionosfera, između njih se nužno stvara električni naboj ili napetost.

Budući da se negativno nabijena Zemlja nalazi unutar pozitivne nabijene ionosfere, tu se zaista proizvodi naboj, što znači da Zemlja ima svoju frekvenciju ili puls.

To je ono što su drevni indijski rišiji spominjali kao praiskonski zvuk univerzuma ili **um**.

Schumann je matematički izračunao da između ionosfere i Zemljine površine postoji rezonantni elektromagnetski val čija frekvencija iznosi **7,83 Hz**.

Po njemu je ta rezonanca i dobila ime – **Schumannova rezonanca**.

Otkako svijet postoji, Zemlja svojim elektromagnetskim pojasom zapravo okružuje i štiti sva bića koja na njoj žive.

Njezina frekvencija snažno pozitivno utječe ne samo na nas ljude nego i na sve ostale žive organizme na planetu.

Zanimljiv je podatak taj da je Schumannova rezonanca usko povezana s električnom aktivnošću u atmosferi, odnosno s aktivnošću munja.

U svakom trenutku na nebu iznad Zemlje stvori se oko 2000 grmljavinskih oluja i svake sekunde zasvijetli oko 50 bljeskova munja.

Schumannovu rezonancu pobuđuje upravo električno pražnjenje munja u šupljini koja se nalazi između Zemlje i ionosfere.

Tada, tokom aktivnosti munja, može se izmjeriti specifični atmosferski srčani ritam Zemlje ili frekvencija od 7,83 Hz.

Prema procjenama nekih znanstvenika, poput Gregga Bradena, zbog povećane svijesti u ljudi Zemljina vibracija raste pa se u skladu s time povećava i njezina frekvencija (kao Schumannova rezonanca spominju se i frekvencije od 14 do 33 Hz).

Frekvencija zdravlja, mira, meditacije i kreativnosti

O Zemljinoj frekvenciji ovisi naše fizičko, mentalno i emocionalno zdravlje, što su potvrdila i istraživanja.

Eksperimenti su pokazali našu snažnu povezanost sa Zemljinom magnetskom frekvencijom.

Tako su, primjerice, tokom jednog eksperimenta ispitanici bili stavljeni u okruženje u kojem su bili lišeni kontakta s prirodnom Zemljinom frekvencijom od 7,83 Hz.

Rezultat je bio sljedeći: osim što su se počeli osjećati jako loše, imali su migrene, proživljavali su emocionalni stres, poremetio im se ciklus budnosti i spavanja te su bili izloženi i brojnim drugim zdravstvenim tegobama.

Regeneracija stanica i iscjeljenje

Schumannova rezonanca je ujedno i frekvencija naših alfa i theta moždanih valova.

Ona savršeno odgovara našem biću i upravo je to jedan od razloga zašto smo tako opušteni kada smo u izravnom kontaktu s površinom planeta, odnosno kada smo u prirodnom okruženju; tamo gdje smo nikli !! HOĆU KUĆI !

Kada je naš mozak „podešen“ na alfa i theta valove, mi smo opušteni, te osjećamo mir. To je stanje meditacije, smirenja i kreativnosti.

Upravo su nam te frekvencije potrebne za regeneraciju stanica i iscjeljenje.

Nažalost, živimo u vremenu naglog napretka tehnologije, čiji uređaji i stanice odašilju sve snažnije elektromagnetske valove.

Ti valovi ometaju frekvenciju našeg planeta i nas samih.

Frekvencije elektromagnetskih valova Wi-Fi-ja, smartphonea i TV-a kreću se od 30.000 Hz do 300 milijardi Hz.

Zamislite samo kakvo će djelovanje na naše zdravlje i psihi imati primjena 5G mreže na svjetskom nivou, s obzirom na to da njena frekvencija doseže zastrašujućih 300 GHz!

Nije nikakvo čudo što se ljudi u velikim gradovima, gdje je tehnologija sveprisutna, osjećaju tako loše, bezvoljni su, razdražljivi, ljutiti i depresivni.

I što smo više „bombardirani“ takvim neprirodnim frekvencijama, to sve više žudimo za prirodnom Zemljinom frekvencijom od 7,83 Hz, koja nas vraća u balans i na nas djeluje ljekovito.

Dobrobiti Zemljine frekvencije na naše zdravlje: umiruje i relaksira, poboljšava pamćenje i koncentraciju, potiče regeneraciju stanica, vraća u ravnotežu, potiče iscjeljenje, povećava otpornost na stres, uzemljuje

Statističke analize i istraživanja pokazala su da snažno remećenje Schumannove rezonance, koje uključuje ili veliki rast ili pad te frekvencije, može pridonijeti raznim oboljenjima, kao što su karcinom, hipertenzija, Alzheimerova bolest, bolesti reproduktivnih organa, leukemija.

OBUZDAJ SAMOG SEBE !!

Čovjek ima i svoje DUHOVNO POLJE!

Sam sa sobom... Sposobnost prilagođavanja okruženju je individualno !

OBUZDAJ SAMOG SEBE !

Ko ne uspijeva prilagodit se svom energetskom okruženju energijom duhovnog polja može ući u AMBIS NASILJA....

3. LITERATURA

- [1] Poljak, D. : Teorija elektromagnetskih polja s primjenama u inženjerstvu, Školska knjiga, Zagreb, 2014.
- [2] Dželalija, M. : Ionizirajuće zračenje u biosferi, Kemijsko-tehnološki fakultet, Sveučilište u Splitu, 2011.
- [3] Vučinić, J., Vučinić, Z. : Osobna zaštitna sredstva i oprema, Veleučilište u Karlovcu, Karlovac, 2011.
- [4] Duftschmied, K. : Biološka djelovanja visoko frekvencijskih elektromagnetskih polja
- [5] Utjecaj neionizirajućih elektromagnetskih polja, <http://ljskola.hfd.hr/arhiva/2001/susac-ana/susac-ana.pdf> 21.8.2015.
- [6] Elektromagnetsko zagađenje, <http://www.mandrilo.com/index.php/elektromagnetsko-zagadjenje> 21.8.2015.
- [7] Visokofrekventna elektromagnetska polja, biološki učinci <http://www.mrms.hr/wp-content/uploads/2013/03/visokofrekvencijska-elektromagnetskapolja.pdf> 25.8.2015.
- [8] Djelovanje elektromagnetskog zračenja na stanicu, <http://matrixworldhr.com/2015/02/17/elektromagnetsko-zracenje-zdravlje-i-djeca/> 21.9.2015.
- [9] Elektrosmog <http://www.gradimo.hr/clanak/elektrosmog/23708> 3.9.2015.
- [10] Utjecaj bežičnih tehnologija na ljudsko zdravlje, <file:///C:/Users/Ivan/Downloads/Pejnovic.pdf> 3.9.2015.
- [11] Utjecaj elektromagnetskih polja <http://www.gradimo.hr/clanak/utjecaj-elektromagnetskih-polja/25853> 3.9.2015.
- [12] Hrvatski Sabor, Zakon o zaštiti od neionizirajućeg zračenja, Zagreb 9. Srpnja 2010. NN
- [13] Smailhodžić, H., Mujić E.: VIII Međunarodni skup Evropski univerzitet 3. tom

ONLINE NASILJE UZROCI, POSLJEDICE I PREVENCIJA

Sažetak

U ovom radu pokušali smo dosegnuti koji su to uzroci koji dovode do online nasilja, kakve su posljedice s kojima se potencijalne žrtve susreću, te koje su mjere prevencije za sprečavanje internet nasilja. Internet je pojava neodvojiva od današnjeg čovjeka a koji ima svoje negativne i pozitivne strane. U vrijeme novog digitalnog života, na pragu 21 stoljeća kada su ljudi skoro 90 posto svoga života, odnosno svojih aktivnosti digitalizirali i prešli na online različite platforme, tako se i klasično nasilje preselilo u digitalnu sferu. Možemo reći da nasilje koje je do sada bilo na ulicama u fizičkom ili verbalnom kontaktu, seli se na online platforme. U prostoru gdje je cijeli svijet na dohvata ruke i potpuna sloboda da svako piše šta želi, nažalost ta „demokratija“ često se zloupotrebavlja različitim nasilnim online metodama. Posljedice su strašne za žrtve online nasilja, a uključuju velike psihološke probleme koji nažalost često dovedu do suicida, a pokazalo se u posljednje vrijeme da su takvi slučajevi sve češći. Internet zlostavljači su osobe koje ne poznaju osjećaj empatije, obično nižeg ili nikakvog intelektualnog nivoa i ograničene socijalizacije. Treba napomenuti da su internet zlostavljači u velikom broju i ljudi iz najbližeg žrtvinog okruženja, porodice, poznanika ili prijatelja. U radu smo se osvrnuli na zakonske norme po pitanju online nasilja. Nažalost, zakon po ovom pitanju nije do kraja regulisan niti definisan, kazne su veoma blage ili nikakve i sam zakon ne štiti žrtvu, što dodatno motivira zlostavljače da mogu raditi šta žele, ne snoseći nikakve posljedice.

Ključne riječi: nasilje, online nasilje, internet, žrtva, prevencija, zakon, kazna

Abstract

In this paper, we attempted to explore the causes leading to online violence, the consequences faced by potential victims, and the preventive measures to stop internet violence. The internet is an inseparable phenomenon from modern-day individuals, having both its negative and positive aspects. In the era of the new digital life, at the brink of the 21st century, where people have digitized nearly 90 percent of their lives or activities and transitioned to various online platforms, conventional violence has also shifted to the digital sphere. We can say that the violence previously seen on the streets in physical or verbal encounters has migrated to online platforms. In a space where the entire world is at one's fingertips and there's complete freedom for everyone to write whatever they want, unfortunately, this "democracy" is often abused through various violent online methods. The consequences for victims of online violence are severe, including significant psychological problems that sadly often lead to suicide, and it has been shown recently that such cases are becoming more frequent. Internet abusers are individuals who lack empathy, typically have lower or no intellectual level, and have limited socialization. It should be noted that internet abusers are often people from the victim's closest environment, such as family members, acquaintances, or friends. In this paper, we also discussed legal norms regarding online violence. Unfortunately, the law in this regard is not fully regulated or defined; penalties are very lenient or nonexistent, and the law itself does not protect the victim, further motivating abusers to act as they please without facing any consequences.

Keywords: violence, online violence, internet, victim, prevention, law, penalty

ZNAČENJE INTERNETA I ŠTA PODRAZUMIJEVA

Ima mnogo definicija koje objašnjavaju značenja interneta, ali sve ih možemo svesti pod jednu najjednostavniju: Internet je telekomunikacijski sustav koji omogućava prenos informacija preko cijeloga svijeta. Jasno je da se internet danas smatra revolucionarnom prijelomnom tačkom kada je u pitanju tehnološki razvoj, koji je učinio da se kompletan čovjekov život više ne može zamisliti bez njega.

„Tim Berners-Lee, osnivač WWW konzorcija, objasnio je Internet na sljedeći način: „Internet je sličan razglednici s adresom. Ako stavite ispravnu adresu na paket te ga predate bilo kojem računalu koje je spojeno na mrežu, svako će računalo naći liniju kojim će poslati paket kako bi stigao na svoje odredište. To je što nam Internet pruža. Dostavlja pakete – u sekundi bilo gdje na svijetu“¹.

Možemo potvrditi činjenicu da je internet danas postao neodvojiv od života svakog čovjeka, posebno imajući u vidu da je upravo internet svojom pojavom „pokosio“ skoro sve stare medije, poput televizije, radija ili printane štampe.

„Izraz Internet dolazi od engleske riječi Interconnected (međusobno spojeni) i Networks (mrežni sustav računala). U svakodnevnicu Internet se često poistovjećuje sa World Wide Web (WWW), što u stvari nije točno jer je WWW samo jedan dio, jedna služba u okviru Interneta kao globalnog pojma. Nastanak Interneta se veže za 1969. godine, kada je u Sjedinjenim Američkim Državama profunkcionirao projekt Ministarstva obrane pod nazivom ARPANET (Advanced Research Project Agency), a koji je povezivao računala na sveučilištima i znanstveno-istraživačkim centrima, iako je u pozadini tog omrežja bio razvoj razdijeljenog i ne ometanog komunikacijskog sustava za slučaj atomskog rata ("hladni rat"). Takvi vojni ciljevi bili su međutim, kao i dan danas i posvuda u svijetu, praktično financirani civilnim projektima koji su taj sistem koristili. Na razvoj Interneta nije, kao što bi se moglo pretpostaviti, presudno utjecao Windows Bill Gatesa (Microsoft), nego System UNIX. Uvođenjem internetprotokola TCP/IP (kasnije Telnet, FTP) pocelo se u stvari rabiti ime Internet. Najvažnija aplikacija od samog početka postajanja sustava bila je elektronska pošta (E-Mail). Nagli razvoj Internet doživljava tek od 1993. godine kroz World Wide Web i prvi grafički sposoban Browser pod imenom "Mosaic". Taj WWW, što većina danas smatra Internetom, razvio je 1989. godine Sir Timothy John Berners-Lee. Autor je Englez, ali je sistem promoviran u Cernu u Genevi (Švicarska). Za svoj rad, uz ostala brojna priznanja, Engleska kraljica ga je promovirala u Ritera (Knight Commander of the Order of the British Empire). Dakle, njegovim pronalaskom i novim sustavom, po prvi put su Internet mogli koristiti i amateri, a ne samo znanstvenici“²

„Internet je fenomen koji je izmjenio svijet. Definiše se kao najveća globalna otvorena računarska mreža, koja se sastoji od velikog broja međusobno povezanih manjih, lokalnih računarskih mreža i računara, a čijim se korišćenjem može dobiti ogroman broj najrazličitijih podataka i informacija. Čini ga skup međusobno povezanih mreža i njihovih korisnika. Naglo širenje u domenima različitih poslovnih primjena, osnovna je karakteristika interneta, na čijoj se platformi, razvila i kategorija elektronskog poslovanja. Savremeno poslovanje postalo je nezamisljivo bez upotrebe interneta, kao biznis platforme koja značajno redukuje troškove, ubrzava poslovne procese, mijenja komunikacionu mapu svijeta, podstiče proces globalizacije poslovanja i igra ulogu katalizatora promjena savremenog menadžmenta. U ovom trenutku Internet je najveće tržište na svijetu u svakom smislu, a prije svega u smislu dostupnosti

¹ Izvor dostupno na: <https://element.hr/wp-content/uploads/2020/06/unutra-12391.pdf>

² Izvor dostupno na: <https://pdfcoffee.com/internet-pojam-nastanak-razvoj-pdf-free.html>

informacija. Zbog toga, svijet će se u bliskoj budućnosti suočiti sa dva fenomena - stvaranjem nove internacionalne elite i slabljenjem uloge države, obzirom da globalna mreža uglavnom ne poznaje državne granice³.

Na globalnom nivou, internet je postao najprije pojavom Web najveći komunikacijski medij, svjetsko poslovno tržište i svakako sistem koji povezuje cijeli svijet.

DEFINICIJA NASILJA

Od nastanka čovjeka pa do danas uvijek je postojalo nasilje. Razlikuje se samo u načinu na koji se ispoljava kao i njihovim oblicima. Sigmund Frojd je vjerovao da postoji nasilje u ljudima, odnosno u urođeni „nagon na agresiju“. Mnogi naučnici su se bavili temom nasilja, te istraživanjem kako ljudski mozak reagira na nasilje, odnosno šta ga izaziva.

„Nasilje je namjerno korištenje fizičke snage i moći prijetnjom ili akcijom prema samome sebi, prema drugoj osobi, ili prema grupi ljudi ili čitavoj zajednici, što bi moglo rezultirati ili rezultira ozljedom, smrću, psihološkim posljedicama, nerazvijenosti ili deprivacijom. . Za razumijevanje nasilja potrebno je svakako uzeti u obzir uzroke na razini pojedinca, razini neposredne društvene okoline, šire društvene zajednice i kulture u najširem smislu. Agresija i nasilje su socijalne pojave koje visoko korespondiraju, uzročno-posljedično su povezane s brojnim socio-patološkim pojavama: socijalnim bolestima (somatskim, duševnim, psihosomatskim); individualnim i društvenim dezorganizacijama i disfunkcijama (predbračnim, izvanbračnim i bračnim zajednicama, porodicom, školom, duhovnim institucijama, užom i širom socijalnom zajednicom), sociopatološkim pojavama (pušenjem, alkoholizmom, narkomanijom, seksualnim izopačenostima i nasiljem, agresijama – destrukcijama, ubojstvima i samoubojstvima) i kriminalitetom. Djeca koja češće doživljavaju nasilje češće su i sama nasilna prema drugoj djeci. To je podatak značajan za razumijevanje psihološkog aspekta pojave nasilja, kao i za utvrđivanje uzročno-posljedične veze između doživljenog i počinjenog nasilja.“⁴

„Naučnici koji se bave istraživanjem mozga proveli istraživanje koje je trebalo pokazati da li sistem sreće reagira u mozgu kada ljudi - bez prethodne provokacije - vrše agresiju. Rezultat: za prosječno zdravog čovjeka nije vrijedno da bez razloga emituju agresiju. "Odgovarajući sistemi u mozgu ne reaguju", objašnjava Bauer. "Ono što stvara reakciju sistema jest dobijanje pažnje, priznanja i poštovanja Teza zvuči paradoksalno i čini se ipak naučno dokazivom: naša želja za priznanjem, za pozitivnim transmitema u mozgu, ne dovodi nužno do dobrih međuljudskih odnosa. Naprotiv: "Ljudi su spremni za ugled, poštovanje i osjećaj pripadanja učiniti zlo", kažu naučnici.

I tako bi ovdje možda istraživanje mozga moglo pokazati ono što je u sociologiji i socijalnoj psihologiji tako često opisano: da se mladi priključuju nasilnim grupama jer se tu konačno osjećaju uzdignuto - i tada sistem nagrađivanja u njihovom mozgu konačno reaguje“.⁵

Čak i kada znamo definicije nasilja, danas ga je teže prepoznati nego prije, upravo iz razloga što mnogi razne oblike nasilja prihvataju i ne smtaraju ga nasiljem. Zato nam je potrebna edukacija mladih o nasilju, kako bi u svakom trenutku znali prepoznati o kojem obliku nasilja

³ Izvor dostupno na: <https://kristinacula.files.wordpress.com/2016/05/evolicija-interneta.pdf>

⁴ Marija Žilić, Katedra za socijalni rad, Mostar, Josip Janković, „POTICAJ“, Zagreb 2016, str. 69

⁵ Izvor dostupno na: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=136966>

se radi, te na vrijeme reagovati. U tom smislu svakako treba posebnu pažnju usmjeriti na prepoznavanje obrazaca ponašanja koji nam govore o kojem se obliku nasilja radi.

OBLICI NASILJA

Postoji više oblika nasilja, kao što su nasilje nad ženama, fizičko, psihičko, ekonomsko, seksualno, verbalno, online nasilje, itd...

Međutim, mi ćemo se u ovom radu bazirati na online nasilje koje je pojavom interneta i društvenih mreža postalo široko rasprostranjeno s minimalnim kaznama a maksimalnim štetama po ljude i ljudske živote.

„Pojava interneta i razvoj društvenih mreža doveli su do nasilja na internetu koje je poznatije pod uvriježenim engleskim nazivom cyberbullying. Nasilje na internetu, kao i nasilje u stvarnome životu, dolazi u različitim oblicima te ostavlja različite posljedice na žrtve nasilja. Nasilnici se koriste uvredama, fotografijama, videozapisima koji ostaju na internetu i svima su dostupni, neovisno o tome gdje se nalazili. Za razliku od nasilja u stvarnom svijetu, počinitelj nasilja na internetu ima veći osjećaj anonimnosti i nije u mogućnosti vidjeti reakciju žrtve na nasilje, što može povećati njegovu agresivnost bez stvaranja empatije. Elektroničko se nasilje odnosi na raznovrsne aktivnosti putem suvremenih informacijskokomunikacijskih tehnologija. Podrazumijeva aktivnosti kao što su slanje poruke mržnje, poticanje mržnje, napadi na privatnost, kreiranje mrežnih stranica s neprimjerenim sadržajima, nesavjestan pristup štetnim sadržajima, neprimjereni komentari, uhođenje, vrijeđanje, diskriminiranje, izlaganje seksualnom nasilju i slično.“⁶

Znamo da cyber nasilje dolazi isključivo korištenjem digitalnih tehnologija, a ima za cilj da ponizi, osramoti, ili zastraši eventualnu metu koju nasilnici izaberu kao žrtvu. Načini na koje nasilnici vrše online nasilje su raznoliki, ali najčešće se javljaju u obliku širenja laži, objavljivanja slika ili videa, prijetnji, pisanje uvredljivih komentara, slanje uvredljivih poruka...

Kada govorimo o online nasilju, njega možemo svrstati u dvije kategorije: aktivno i pasivno nasilje. Kako sama riječ kaže, aktivno nasilje je nasilje one vrste kada nasilnik direktno atakuje na žrtvu online putem pisanih poruka, slanjem fotografija i sl. Gdje na taj način ugrožava žrtvu, njenu sigurnost, psihičko odnosno mentalno stanje, uznemirava je i time narušava njeno općenito zdravstveno stanje. Poznato je da takvo nasilje može izazvati ozbiljne posljedice s teškim traumama, kao i suicidalnim namjerama.

Druga vrsta nasilja potpada u tzv. pasivno online nasilje a ono podrazumijeva ne direktni atak nasilnika na žrtvu, nego napad nasilnika na moralni integritet ili dignitet žrtve tako što širi trećim licima sadržaj koji kompromitira žrtvu. Bez obzira na to bio taj sadržaj istinit ili ne, cilj je uvijek izložiti žrtvu na pladnju širokim narodnim masama. Obično tada na scenu stupa polupismena, odnosno nepismena rulja željna izživljavanja, istresanja svojih frustracija i liječenja vlastitih kompleksa gdje žrtvu obasipaju raznim pogrđnim komentarima, od ismijavanja do najgorih prijetnji. Naravno sve to ukoliko dođe do žrtve, ostavlja teške posljedice i traume, a naročito se umnožava ako ti komentari dospiju do žrtvinih bliskih prijatelja i rodbine, jer koliko god boli što su svi drugi saznali, mnogo više boli kada to čitaju ljudi najbliži žrtvi. Žrtva tada neizmjereno pati misleći da njena okolina drastično mijenja mišljenje o njoj.

U pasivno online nasilje možemo svrstati i potvoru, odnosno iznošenje neistinitih teza. To je posebno izraženo, obzirom da su se razvile jako moćne aplikacije koje su dostupne širokim masama i besplatne su, a one podrazumijevaju da se u različite likove ugarde stvarna lica na

⁶ Renata Šagolj, Nasilje na internetu, 2020, str. 11, 12

lica koja su digitalna, odnosno virtualni likovi. Npr. pornografski ili neki drugi eksplicitni sadržaj koji su snimile neke nepoznate osobe: Na lice te osobe sa snimka, može da se „izreže“ lice osobe koju žele da teroriju i „zalijepe“ na lice osobe koja je snimila eksplicitni sadržaj. Tako se dobije kompilacija gdje se misli da je stvarna osoba koju poznajemo, radila određene stvari, tj. da je navodno snimana, a u stvari je samo vješto zamijenjeno lice uz pomoć tih aplikacija. Na taj užasan način žrtva se može kompromitirati, kao da je bila sudionik takvog sadržaja. Moglo bi se reći da je ovo najteža i najopasnija vrsta online nasilja, obzirom da konzumenti takvih informacija koji su nepismeni u informatičkom smislu, vrlo lako mogu da „progutaju“ i povjeruju da je sadržaj istinit. Ovdje bih dodala i priču gdje je jedan mudarc rekao: dezinformacija sličići čovjeku koji na vrh tornja iznese vreću perja i prospe po građanima, a to perje vjetar raznese, a demant te dezinformacije podrazumijevao bi da se ide pješice tražiti i kupiti perku po perku, stavlja u vreću i vrati na toranj. Ovim se primjerom hoće reći kako je lako prosuti dezinformaciju, odnosno potvoru kojom se često online nasilnici služe, a kasniji demant ispravka ili možda zakon o kleveti koji podrazumijeva da se onaj ko je počinio štetu izvini javno, sličići onom sakupljanju perja.

NASILNICI I ŽRTVE ONLINE NASILJA

„Nasilnici na internetu koji koriste internet da bi vrebali ili zlostavljali žrtve nazivaju se virtualnim predatorima. Postoje tri različite situacije koje su tipične za virtualne predatore:

- a) Situacija u kojoj vrebavanje i maltretiranje putem interneta ostaje na internetu i ne prenosi se u stvarni život;
- b) Situacija u kojoj se vrebavanje i maltretiranje putem interneta proširilo i na stvarni život;
- c) Situacija u kojoj se vrebavanje i maltretiranje u stvarnom životu preselilo i na internet

Nasilnici na internetu zaslužni su za 17 posto svih oblika vršnjačkog nasilja. Iz statističkih podataka za 2018. godinu, muških zlostavljača ima mnogo više nego ženskih, a najčešće su u dobi od 14 do 18 godina. Najčešća kaznena djela su iskorištavanje djece za pornografiju i upoznavanje djece s pornografijom⁷.

Žrtva koja je stalno izložena online nasilju, uglavnom doživljava mentalne, emocionalne i fizičke posljedice, koje pokazalo se, veoma često znaju završiti suicidom. Sam osjećaj sramote, poniženja i javnog linčovanja kojem online zlostavljači izlažu žrtvu, u ekstremnim slučajevima gdje žrtva nije mentalno jaka i nije znala nositi se s tim, natjera žrtvu na radikalne i tragične poteze. Razlog tome je i taj što online nasilje posmatra mnogo veći broj ljudi nego nasilje u stvarnosti. Žalosna je činjenica da su u velikom broju žrtve djeca i tinejdžeri.

„Provedeno je nekoliko istraživanja koja su proučavala posljedice elektroničkog nasilja. Istraživanja pokazuju da su posljedice nasilja na internetu velike i iznimno ozbiljne. Neke od najčešćih posljedica su: manjak samopoštovanja, javljanje i povećanje suicidalnih misli i ideja, provođenje elektroničkog nasilja prema drugima, emocionalni problemi kao što su strah, frustracije, depresija i drugi. Počinitelji i žrtve elektroničkog nasilja imaju negativne psihološke posljedice te niska akademska postignuća. Istraživanja su pokazala još neke značajne informacije o posljedicama nasilja na internetu. Primjerice, dječaci imaju problema sa samopoštovanjem koji su vezani za fizički izgled. Praćenje djece koja su bila zlostavljači na

⁷ R. Šagolj, str. 12, 13

internetu pokazalo je da je 60 posto zlostavljača bilo kažnjeno za krivična i druga kaznena djela, a 40 posto ih je bilo kažnjavano i više puta⁸.

Treba napomenuti da niko nije izuzet od nasilja na internetu, dakle svakome se može desiti da se nađe u raljama nasilnika, međutim nasilnici su često osobe koje poznaju žrtvu, a razlozi za nasilje mogu biti mnogi, poput: osvete, neuzvrćene emocije, neki nesporazumi u stvarnom životu, ili psihička poremećenost nasilnika...

„Žrtve elektroničkog nasilja (*cyberbullyinga*) najčešće su osobe koje se po nekim svojim karakteristikama ističu. Meta tako postaju djeca s intelektualnim i drugim teškoćama.

Prema istraživanju koje su 2019. proveli Iglesias, Gómez Sánchez i Alcedo Rodríguez 37 – 70% mladih bilo je žrtva elektroničkog nasilja. Kada govorimo o mladima s intelektualnim teškoćama, rezultati istraživanja pokazali su kako 59% osoba s takvim poteškoćama ne koristi mobilne uređaje, a oni koji ih imaju koriste ih uglavnom za pozive. Također, čak 80% ne koristi internet, 75% ne koristi *chat*, a 41% ne koristi društvene mreže. Unatoč tako visokim, obećavajućim postotcima, postoji pretpostavka kako su skupine koje su u društvu često odbacivane, kao što su osobe s intelektualnim teškoćama ili osobe iz spektra autizma, podložnije *cyberbullyingu*. Te skupine imaju otežane komunikacijske sposobnosti, iz čega proizlaze i manje sposobnosti stvaranja prijateljstva, ograničenih su interesa i ponavljajućih obrazaca ponašanja koji privlače pažnju zlostavljača te zbog toga imaju veće izgleda da će pripadati vulnerabilnoj skupini. Osobe iz spektra autizma rizična su skupina zbog smanjenih sposobnosti kritičkog razmišljanja. Isto tako, veći rizik imaju osobe s intelektualnim teškoćama, i to zbog ograničenog intelektualnog funkcioniranja kao i smanjene sposobnosti prilagodbe. Dodatan negativan čimbenik su i smanjene sposobnosti analiziranja socijalnih situacija, kao i posljedica vlastitih postupaka na internetu⁹.

POSLEDICE INTERNET NASILJA

„U današnje vrijeme cyberbullying je jedan od najvećih izvora stresa kod djece. Djeca često pokušavaju da sakriju takve događaje od obitelji i nastavnika, ipak se mogu primjetiti promjene u ponašanju koje ukazuju na problem. Takve promjene uključuju promjene u društvenom ponašanju, kao što je iznenadno izbjegavanje prijatelja i društvenih događaja, zatim promjene koje uključuju probleme sa koncentracijom, pad ocjena, gubitak interesa, pa sve do ekstremnih oblika kao što je zloupotreba psihoaktivnih supstanci i alkohola, izražavanje mračnih misli i želja za samoubojstvom. Takve posljedice su posebno zabrinjavajuće kada se radi o pojedincima koji su već doživjeli prethodne traume. Posljedice internetskog nasilja također uključuju probleme s mentalnim zdravljem, povećani stres i tjeskobu, depresiju, nasilno ponašanje i nisko samopoštovanje. Sama činjenica da je nešto što se postavi na internet praktički trajno, govori o tome koliko je postojan osjećaj srama i izloženosti koji žrtve internet nasilja osjećaju. Kada govorimo o promjenama kroz koje žrtva internet nasilja prolazi, osim mentalnih i promjena u ponašanju, uočljive su i fizičke posljedice. One mogu uključivati simptome kao što je nesаница, poremećaju prehrane kao i problemi u gastrointetinalnoj zoni“¹⁰

Jasno je da je ona ružna strana interneta upravo mogućnost online zlostavljanja zbog čega mnoge žrtve trpe velike psihološke posljedice poput uznemiravanja, prijetnji, zastrašivanja pa do najgorih kao što je pomisao na suicid.

⁸ R. Šogolj, str. 14

⁹ Izvor dostupno na: <https://pin-edukacija.org/2020/12/03/elektronicko-nasilje-nad-djecom-s-intelektualnim-i-drugim-teskocama/#more-15662>

¹⁰ Izvor dostupno na: <https://globalanalitika.com/nasilje-na-internetu/>

„Mladi zbog izloženosti internetskom nasilju izbjegavaju društvene aktivnosti i obveze. Naime, internetsko nasilje u jako malom broju slučajeva završava unutar istog dana tako da su mete internetskog nasilja uglavnom izložene zlostavljanju i uvredama kroz duži period. Posljedično navedenom, internetsko nasilje kreira socijalnu anksioznost i manjak koncentriranosti za učenje koje dovodi do nižih ocjena u školi. Također, internetsko nasilje kreira osjećaj bezvrijednosti i nezadovoljavajućeg viđenja samog sebe. Žrtve nasilja vjeruju kako nisu u stanju kontrolirati ili utjecati na situaciju unutar koje se nalaze. Vjerovanjem u vlastitu bespomoćnost onemogućeni su zaštititi se od maltretiranja. Izloženost neprestanim negativnim komentarima postepeno kreće mijenjati percepciju žrtve koja počinje vjerovati u izrečene uvrede. Prihvatanjem mišljenja zlostavljača žrtva može izgubiti samopoštovanje. Takvo ponašanje žrtve, u velikom broju slučajeva, dovodi do depresije. Najekstremnija posljedica internetskog nasilja za žrtve jesu suicidalne misli i počinjenje suicida zbog vjerovanja u vlastitu bezvrijednost i nemogućnost izlaska iz situacije unutar koje se nalaze.

Veliki broj internetskih zlostavljača nije svjestan što uzrokuje svojim djelovanjem, jednim dijelom zbog toga što internet zlostavljač žrtvu ne vrijeđa izravno, već to čini preko posrednika (interneta), ali to ipak ne umanjuje veličinu kreirane uvrede u očima žrtve, samo u očima zlostavljača. Stoga problem leži i u kolektivnoj nesvjesnosti prostora. Sve što se događa na internetu, ne ostaje samo na internetu, već ima svoje posljedice i opasnost u stvarnom svijetu“¹¹.

PREVENCIJA INTERNET NASILJA

Kada je u pitanju prevencija internet nasilja, najvažnije je educirati djecu i mlade o opasnostima koje postoje prilikom korištenja interneta, odnosno kako sigurno koristiti internet.

„Suzbijanju posljedica ovog nasilja i samoj prevenciji mora se pristupiti na sveobuhvatan način, a to znači da svi akteri shvate svoju ulogu u prevenciji. Najveća prepreka u radu na sprečavanju nasilja na internetu jeste ogromni jaz koji postoji između nivoa znanja upotrebe modernih tehnologija i društvenih mreža kod djece s jedne strane, te roditelja i nastavnika sa druge strane. Iz tih razloga treba se najprije fokusirati na izgradnju svijesti kod djece i mladih o tome šta znači biti odgovoran korisnik interneta, tj. o sigurnim načinima njegovog korištenja, te potrebe povjeravanja roditeljima i nastavnicima o nastalim problemima ili pokušajima uznemiravanja i nasilja na internetu“¹².

„Svjetski dan sigurnijeg Interneta (Safer Internet Day – SID) međunarodni je događaj koji se održava svake godine u februaru, s ciljem promocije sigurnije i odgovornije upotrebu internet tehnologija, kao i mobilnih telefona od strane djece i mladih širom svijeta.

Tokom proteklih godina Svjetski dan sigurnijeg Interneta je postao značajan događaj, koji je započeo kao inicijativa projekta Evropske unije Sigurne granice 2004. godine, a nadalje je preuzet od strane mreže InSAFE koju sufinansira Evropska unija. Ovaj međunarodni dan je prerastao svoju tradicionalnu geografsku zonu i danas se obilježava u oko 150 država širom svijeta i u šest svjetskih kontinenata.

Od cyberbullinga do društvenih mreža svake godine, SID ima za cilj rješavanje trenutnih problema koji utječu na posebno mlade korisnike na mreži. Internet je jako moćan alat s ogromnim mogućnostima za učenje, usavršavanje vještina i sticanje novih sposobnosti i znanja, kao i aktivnog angažmana u društvu. Međutim, sa takvim mogućnostima dolaze i rizici. Cilj SID-a je da podigne svijest, ali i pomogne konkretnim djelovanjem da se stvori ne samo sigurno

¹¹Izvor dostupno na: <https://pin-edukacija.org/2020/12/02/psiholoske-posljedice-internetskog-nasilja/>

¹²Izvor dostupno na: <https://tuzlanski.ba/infoteka/cyber-nasilje-u-porastu-roditelji-u-bih-ne-znaju-sta-njihova-djeca-rade-na-internetu/>

mjesto, već i bolje mjesto za boravak na mreži. Da bi se postigao ovaj cilj, SID nudi mogućnost djeci, mladima, studentima, nastavnicima, roditeljima, privrednicima, donosiocima politika i drugim relevantnim akterima da zajedno kreiraju bolji internet¹³.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Online nasilje je nažalost jedna od dimenzija sveukupnog umrežavanja na globalnom nivou, odnosno posljedica toga da je internet došao do svakog kutka zemlje, i omogućio svim ljudima da budu povezani u jedno „globalno selo“ naravno uz očekivanja da to prije svega bude na jedan pozitivan način. Međutim pokazalo se da neki od tih ljudi, sociopate, psihopate pa i ljudi koji nisu dovoljno društveno socijalizirani, tj. društveno aktivni koriste internet za neke svoje strasti, u smislu da napakoste ljudima što im je i glavni cilj. Online nasilje je u većini zemalja shvaćeno kao vrlo ozbiljan problem, posebno ako imamo u vidu činjenicu da internet koriste i ljudi koji nisu dobronamjerni, kao svoje oruđe koje uvijek mogu iskoristiti na razne pogubne načine, kao što je objavljivanje povjerljivih dokumenata i sl. Internet je omogućio nažalost i onima koji nemaju poštovanja prema ljudskoj slobodi, da mogu napakostiti onima koji ne misle kao oni. Kako god je online nasilje prisutno kod djece i mladih, tako je i kod ostalih ljudi, a za cilj ima uznemiravanje drugih, osvetu, strah, skretanje pažnje, krađu dokumenata, krađu identiteta... Koliko je internet donio dobra, ne možemo zanemariti i zlo koje je omogućio onim ljudima koji bi morali biti pod određenom kontrolom, ali tu onda nastaje problem jer ta kontrola postaje jako opasna i zahtjevna, dakle ona se ne može provoditi kako treba, jer to znači da bi prije svega kontrola trebala biti prisutna u društvu, društvo bi moralo biti svjesno da postoje ljudi koji su spremni da iskoriste internet za svoje niske porive. Zakonski akti koji se donose kako bi se kaznio online zlostavljač, nisu adekvatni niti dovoljni, niti su nešto što će zaustaviti ili spriječiti zlostavljača u njegovoj namjeri. Svijet je postao više povezan, ali manje informisan. Danas imamo toliko informacija da nikada ne znamo šta je u stvari tačna i provjerena informacija. Online nasilje često se provodi nad onim ljudima koji nisu svjesni koliko su ponekad otvoreni, fleksibilni i transparentni prema svim lošim stvarima, i koji nisu svjesni koliko im internet može nanijeti zla, pa ulaze nesvjesno i naivno u neke relacije a to omogućava da se s njima postupa na takav način. Bez obzira što u nekim zemljama postoji način da se prijavi online nasilje, jako je teško doći do saznanja ko je to uradio odnosno pokrenuo. Čak i kada se utvrdi IP adresa, zakonski je jako nezahvalna stvar jer teško je objasniti da li je neko imao ciljanu namjeru da nanese zlo. Online nasilje je jedna od velikih pošasti trenutno, a za to su krive države koje su dozvolile da svako ima pristup internetu. Naravno, svako treba da ima pristup internetu, ali ipak trebala bi postojati određena kontrola. Pa opet ovdje dolazimo do novog problema jer se kontrola uvijek razumije kao kontrola Države nad slobodama i demokratijom.

¹³ Izvor dostupno na: <https://globalanalitika.com/zastitimo-nasu-djecu-od-nasilja-na-internetu-jos-danas/>

LITERATURA

1. Renata Šagolj, Nasilje na internetu, Znanstveni rad, 2020
2. Marija Žilić, Katedra za socijalni rad, Mostar, Josip Janković, „POTICAJ“, Zagreb 2016

INTERENT IZVORI/STRANICE

1. <https://element.hr/wp-content/uploads/2020/06/unutra-12391.pdf> 04.03.2024
2. <https://pdfcoffee.com/internet-pojam-nastanak-razvoj-pdf-free.html> 06.03.2024
3. <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=136966> 7. 3. 2024
4. <https://globalanalitika.com/nasilje-na-internetu/> 12. 3. 2024
5. <https://pin-edukacija.org/2020/12/02/psiholoske-posljedice-internetskog-nasilja/> 17. 3. 2024
6. <https://tuzlanski.ba/infoteka/cyber-nasilje-u-porastu-roditelji-u-bih-ne-znaju-sta-njihova-djeca-rade-na-internetu/> 19.3. 2024
7. <https://globalanalitika.com/zastitimo-nasu-djecu-od-nasilja-na-internetu-jos-danas/> 19. 3. 2024

DEGRADACIJA POLJOPRIVREDNOG ZEMLJIŠTA

Sažetak

Povećanjem broja stanovništva u svijetu zahtjeva sve veće količine hrane. U praksi opstanak čovjeka na zemlji je nemoguć bez upotrebe zemljišta, s obzirom na to da je zelena biljka vezana za zemljište i jedino sposobna da od nerganske materije stvara novu organsku materiju. Zemljište je važno i za druge ljudske potrebe (građevinski material, odjeća i obuća i sl.)

Degradacija poljoprivrednog zemljišta predstavlja problem globalnih razmjera s kojim se suočava veliki dio svjetske populacije, što zbog nepovoljnog utjecaja na poljoprivrednu produktivnost i okolinu, a što zbog utjecaja na sigurnost hrane i kvalitet života.

Kako bi zaštitili zemljište i očuvali njegove prirodne funkcija neophodno je spriječiti degradacijske procese. Sve promjene koje dovode do degradacije nisu nagle i zbog toga često dolazi do odlaganja pravovremenih mjera zaštite zemljišta od navedenih destruktivnih procesa.

Glavni cilj je kako postići maksimalnu proizvodnju i prihod uz što manje ljudskog rada, kao i racionalno i svjesno korištenje agrotehničkih mjera u poljoprivredi kako bi smo spriječili stalnu degradaciju poljoprivrednog zemljišta.

Ključne riječi: hrana, poljoprivredno zemljište, degradacija, očuvanje

AGRICULTURAL LAND DEGRADATION

Summary

With the increase in the number of people in the world, more and more food is required. In practice, the survival of man on earth is impossible without the use of land, given that green plants are bound to the land and are only capable of creating new organic matter from

inorganic matter. Land is also important for other human needs (building materials, clothes and shoes, etc.) Degradation of agricultural land is a problem of global proportions, which is faced by a large part of the world's population, due to the unfavorable impact on agricultural productivity and the environment and due to the impact on food security and quality of life.

In order to protect the land and preserve its natural functions, it is necessary to prevent degradation processes. All changes that lead to degradation are not sudden, and because of this, timely measures to protect the land from the mentioned destructive processes are often delayed.

¹ Evropski Univerzitet Brčko distrikt BiH

² Vlada Brčko distrikt BiH

³ Institut za ratarstvo i povrtarstvo Novi sad Srbija

The main goal is how to achieve maximum production and income with as little human work as possible, as well as the rational and conscious use of agrotechnical measures in agriculture in order to prevent the constant degradation of agricultural land.

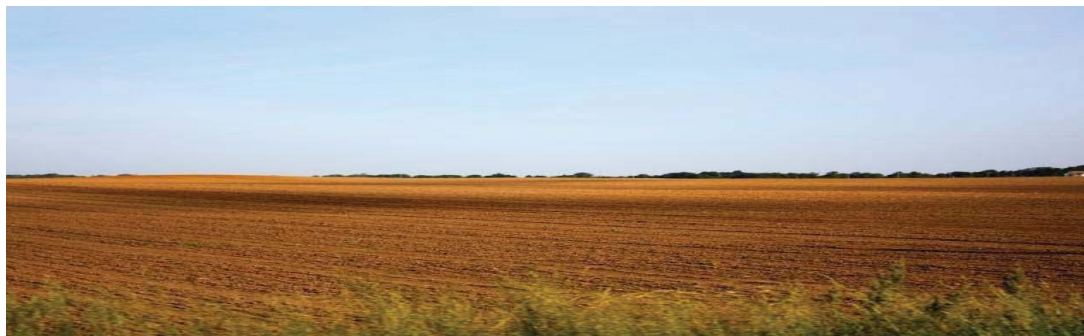
Key words: food, agricultural land, degradation, conservation

Uvod

Poljoprivredno zemljište (slika 1.) je stanište za biljke, koje je nastalo djelovanjem vode, vazduha i organizama (biljke, životinje, čovjek i mikroorganizmi) na kamenu i stijeni. (Maceljčki M., Zagreb 1985.) To je prirodni resurs s ključnim ekološkim, ekonomskim i socijalnim funkcijama. Gornji dio zemljine kore se sastoji od mineralnih i organskih komponenata, te pora ispunjenih vazduhom i vodom.

Zemljište je bitna komponenta kopnenog okoliša i stvara vezu između geosfere, atmosfere, hidrosfere i biosfere (Doran i Parkin, 1994.). Zemljište je nositelj brojnih funkcija neophodnih za život na zemlji jer osigurava proizvodnju hrane, stvara biomasu, izvor je sirovina, predstavlja stanište i rezervu gena te skladišti, filtrira i izmjenjuje hranjive tvari, vodu i ugljik (Jug, 2013.). Neophodan je faktor za brojne organizme što značajno utječe na biološku raznolikost te ujedno i na održivost agroekosustava.

Zbog sporog nastajanja zemljišta (u humidnom klimatu za 500 godina nastaje 2,5 cm tla, (Held i sar., 1998.), zemljište je izrazito podložno procesima degradacije i prijetnjama koje u relativno kratkom vremenskom razdoblju mogu značajno privremeno ili trajno onesposobiti njegove funkcije.

slika 1. Poljoprivredno zemljište

Poljoprivredno zemljište je osnova na kojem se vrši sama biljna proizvodnja, odnosno uzgoj kulturnih biljaka u poljoprivredi. Kvalitet zemljišta je jedna od bitnih stavki prilikom uzgoja biljaka kako za samu pravilnost, tako i za zadovoljavajući prinos usjeva. Također, jako je bitno da se u toku uzgoja na poljoprivrednom zemljištu očuva, održi, te po mogućnosti i da se popravi sastav i svojstva zemljišta. Potrebno je omogućiti što veću primjenu biomase biljaka u proizvodnji energije za čovječanstvo (Ikanović J., i sar.)

Reakcija zemljišta (pH vrijednost) predstavlja važan pokazatelj niza njegovih fizikalnih, bioloških i hemijskih svojstava. Veoma je značajan uticaj lokaliteta, azotnih hraniva i inokulacija biofertilizatorima na produktivne komponente biljaka (Stevanović i sar., 2016). Promjena pH vrijednosti u zemljištu može biti uzrokovana prirodnim procesima ili

antropogenim djelovanjem. Od prirodnih procesa najveći utjecaj imaju kisele kiše koje mogu uzrokovati degradaciju zemljišta acidifikacijom. U kiselim zemljišta je prisutno ispiranje mineralno-koloidne frakcije, koja na kraju prelazi u glinene kiseline. Njihova akumulacija stvara nepropusni sloj koji sprječava infiltraciju vode što je uzrok nastanka redukcijskih uvjeta u zemljištu. Antropogeni utjecaj se ogleda kroz neadekvatnu agrotehniku (nepravilnu gnojidbu, posebice fiziološki kiselim đubrivima, nepravilnu obradu, itd.).

Degradacija poljoprivrednog zemljišta

Degradacija poljoprivrednog zemljišta (slika 2.) nastaje gubitkom kritičnih funkcija i usluga ekosistema. Ove funkcije i usluge uključuju proizvodnju hrane, goriva i vlakana osiguravajući dovoljne zalihe čiste vode, pružajući platformu za izgrađeno okruženje, djelujući kao tampon protiv ekstremnih klimatskih pojava, podržavajući biološku raznolikost i pružajući najveće skladište ugljika i hraniva (Janzen i sur., 2011.) Degradirajuća zemljišta pokrivaju otprilike 24% ukupne svjetske kopnene površine što znači da pokrivaju 35 milijuna km² ili 3500 milijuna ha (Ball i sar., 2007.). Izaziva pogoršanje nekih ili svih svojstava zemljišta čime zemljište postaje manje pogodno ili je neupotrebljivo za proizvodnju hrane. Javlja se kao posljedica višestrukih procesa koji izravno i neizravno smanjuju upotrebljivost zemljišta u svojoj osnovnoj funkciji a to je proizvodnja hrane.

Degradacija zemljišta je vrlo kompleksan pojam. Obim i vrsta problema koja je prisutna u procesima degradacije zavise o razmjeru i prirodi vanjskih pritisaka u kombinaciji s osjetljivošću i otpornošću samog zemljišta - što se određuje svojstvima i načinom gospodarenja zemljišta. Ona se može ograničiti, smanjiti i izbjeći odgovarajućim mjerama gospodarenja zemljišta.

Javlja kao posljedica pogoršanja fizikalnih, kemijskih i bioloških svojstava zemljišta što rezultira zbijanjem zemljišta, zaslanjivanjem, zakiseljavanjem, gubitkom zemljišta erozijom, onečišćenjem zemljišta, smanjenjem biodivergentnosti, gubitkom organske tvari zemljišta, itd. Ove pojave predstavljaju kritičan i rastući globalni problem s jasnim posljedicama koja uključuju sigurnost hrane, klimatske promjene, upravljanje rizikom od poplava, tolerantnost na sušu, kvalitetu pitke vode, otpornost poljoprivrede na suočavanje s novim bolestima, biološkom raznolikošću kao i budućim genetskim resursima.

Zemljište sadrži velike količine ugljika (C) i dušika (N) koji mogu biti ispušteni u atmosferu, ovisno o načinu gospodarenja zemljištem (krčenje šuma i dr.), a to utječe na globalno zatopljenje kao i na degradaciju zemljišta (Lal, 2004.). Najnovije procjene govore da svake godine degradacija zemljišta utječe na 1,9 milijardi hektara zemljišta, što rezultira velikim gubitcima površina s funkcijom proizvodnje hrane (12 milijuna hektara), 24 milijarde tona plodnog zemljišta nepovratno se ispire ili premješta erozijom (3,4 t po stanovniku). U poljoprivrednoj proizvodnji veoma je značajno prisustvo hemijskih elemenata (azot, fosfor) u obradivom poljoprivrednom zemljištu (Simić i sar., 2023). Također se predviđa da će to dovesti do smanjenja globalne proizvodnje hrane za 12 % u slijedećih 25 godina, što će rezultirati povećanjem svjetskih cijena hrane za oko 30 % (UNCCD, 2015.).

Zemljište je iznimno važan prirodni resurs posebno za budućnost čovječanstva te ga je potrebno zaštititi i poboljšati. Umjesto toga, danas je više od polovine plodnog zemljišta (52%) za proizvodnju hrane na globalnoj razini klasificirano kao degradirana zemljišta (UNCCD, 2015.). Glavni uzroci su krčenje šuma, prekomjerna ispaša i loše upravljanje poljoprivredom.

Slika 2. Degradacija poljoprivrednog zemljišta

Degradacija zemljišta ima višestruke i složene učinke na globalno okruženje kroz niz izravnih i neizravnih procesa, koji utječu na veliki broj funkcija i usluga ekosistema. Sama degradacijom zemljišta uključuju gubitak organske tvari i hraniva u zemljišta, pogoršanje ili gubitak strukture zemljišta, gubitak biološke raznolikosti zemljišta, smanjenje vododrživosti, gubitak zemljišta, onečišćenje zemljišta, prekrivanje i prenamjena zemljišta. Negativne posljedice mogu uključivati smanjenje prinosa usjeva i smanjenu vrijednost zemljišta što može izravno utjecati na sigurnost proizvodnje i sposobnosti prilagodbe klimatskim promjenama.

Uzroci degradacije zemljišta

Degradacija zemljišta je gubitak proizvodnog kapaciteta zemljišta u smislu gubitka plodnosti zemljišta, biološke raznolikosti zemljišta i degradacije njegovih svojstava(Slika 3.). Uzroci degradacije zemljišta uključuju onečišćenje/zagađenje poljoprivrede, industriju, gubitak obradivog zemljišta zbog urbane ekspanzije, prekomjernu ispašu i provođenje neodrživih poljoprivrednih praksi, smanjenje biološke raznolikosti zemljišta te sveprisutne klimatske promjene (Maximillian i sar., 2019.). Obično je uzrokovana neprimjerenim korištenjem zemljišta i gospodarenjem, na način da se ugrožava samoregularajući kapacitet zemljišta.

Slika 3. Karta degradiranih zemljišta u svijetu

Degradacija zemljišta predstavlja problem globalnih razmjera (slika 3.) - od ukupno 13,5 milijardi hektara zemljišta kojom raspolaže svjetska populacija 2 milijarde hektara je

degradirano zemljište (Špoljar, 2016.). Pojedini procesi degradacije zemljišta imaju prirodne uzroke, ali se njihovo napredovanje ubrzava antropogenim djelovanjem.

Prirodna degradacija zemljišta sporije nastupa u odnosu na degradaciju uzrokovanu ljudskom djelatnošću zbog relativno stabilnog stanja između nastanka (pedogeneze) i gubitka zemljišta (degradacijom). Degradacija zemljišta u konačnici predstavlja degradaciju kemijskih, fizikalnih i bioloških svojstava zemljišta.

Uzroci degradacije zemljišta su:

- Onečišćenje zemljišta
- Prekomjerna ispaša
- Erozija zemljišta
- Gubitak organske tvari zemljišta
- Zbijanje zemljišta
- Gubitak biološke raznolikosti u zemljištu

Gubitak poljoprivrednog zemljišta uzrokovan je brojnim faktorima, od kojih su mnogi ili većina povezani s ljudskim razvojem.

Primarni uzroci su:

-krčenje šuma

-prekomjerno krčenjem zemljišta za proizvodnju ogrjevnog drva

-poljoprivredne djelatnosti

-učestale poplave

Onečišćenje zemljišta

Ekosustav je osnovna nedjeljiva, samoodrživa i samoobnovljiva organizacijska jedinica prirode u kojoj su živa bića i njihovo stanište ujedinjeni kruženjem tvari i protokom energije. Ubrzani tehnološki razvoj i povećane potrebe za sve većim količinama hrane uz intenzifikaciju poljoprivredne proizvodnje, dovele su do povećanog onečišćenja životne sredine što rezultira smanjenju mogućnosti prirodne regeneracije i bržem propadanju. Zemljište se onečišćuje raznim onečišćivačima kao što su: teški metali i potencijalno toksični esencijalni elementi, organske onečišćujuće tvari (pesticidi, industrijske hemikalije, nusproizvodi izgaranja i industrijskih procesa), radionukleoidi i patogeni organizmi (Jug, 2016.) (Slika 4.). Onečišćena zemljišta (lokalno ili globalno) su zemljišta u kojima se nalaze tvari koje se ne nalaze u prirodnom hemijskom, fizičkom i biološkom sastavu (Jug, 2016.). Prema Jug (2016.) onečišćujućim tvarima smatraju se i tvari koje se uobičajeno nose u zemljište, ali neadekvatnom primjenom (količine, vrijeme primjene, uvjeti u zemljištu i drugo) mogu prouzročiti štete po okoliš i/ili zdravlje ljudi. Izvori onečišćenja su: industrijska proizvodnja i usluge, industrijski otpad, gradski otpad, naftna industrija, rudarstvo, elektrane, skladišta, vojna aktivnost, promet, transportni izljevi, poljoprivredna djelatnost, incidentne situacije i ostalo.

Slika 4. Onečišćenje zemljišta otpadom

Prekomjerna ispaša

Erozija uslijed prekomjerne ispaše može uzrokovati veliku degradaciju zemljišta (Slika 5). Imajući izloženo i prazno zemljišta bez vegetacijskog pokrova, njegovo operativno stanje se smanjuje, jer korijeni ne mogu prodrijeti duboko i nemaju potrebnu vlažnost.

Navedeno pridonosi organski siromašnoj zemlji, suhoj, zbijenoj, koja gubi sposobnost infiltracije; uzrokujući gubitak vode bez zadržavanja vlage, što uzrokuje neplodnost i gubitak strukture zemljišta.

Pokazalo se da je prekomjerna ispaša u kombinaciji s viškom stanovništva najštetnija za okoliš. Nedostatak vode na nekim područjima i njegovo zagađenje, kao i degeneracija koraljnih grebena, odnosi se na prekomjernu ispašu, budući da su njezini glavni zagađivači životinjski otpad i poljoprivredna hemijska sredstva. U suhim područjima i vrućim klimatskim uvjetima, učinci su lošiji, pokrovnost zemljišta je uništena, što je učinilo da dezertifikacija neumorno napreduje.

Planiranje i pravilno upravljanje životinjama, može poboljšati uvjete ispaše i optimizirati proizvodnju trave misleći na zdravlje zemljišta.

Slika 5. Ispaša stoke

Erozija zemljišta

Erozija zemljišta je odnošenje površinskih čestica zemljišta fizikalnim silama (vjetrom, vodom, temperaturnim promjenama, oborinama) ili nekim antropogenim djelovanjem kojim

se oštećuje, odvaja ili premješta zemljišta ili geološki materijal i deponira na drugu poziciju. Uklanjanjem najplodnijeg humusnog sloja, erozija smanjuje produktivnost zemljišta što može dovesti do nepovratnog gubitka poljoprivrednog zemljišta (posebice tamo gdje su plitka zemljišta). Erozija zemljišta može biti rezultat i prirodnih i antropogenih utjecaja što uzrokuje povećanje intenziteta i učestalosti erozijskih procesa (Van Camp i sar., 2004.).

Gubitak organske tvari zemljišta

Organska tvar je važna sastavnica zemljišta zbog svog utjecaja na strukturu i stabilnost strukturnih agregata, vodnozračnog režima, kationskog izmjenjivačkog kapaciteta, ekologije zemljišta i bioraznolikosti te kao izvor biljnih hraniva. Gubitak organske tvari značajno utječe na smanjenje plodnosti zemljišta, rad mikroorganizama, kvarenje strukture zemljišta, pojačani intenzitet erozije, itd., što na kraju pojačava cjelokupnu degradaciju zemljišta (Van Camp i sar., 2004.).

Zbijanje zemljišta

Zemljišta se zbijaju zbog gubitka vode procesima evaporacije i transpiracije, utjecaja manjka ili suviška oborina te kao rezultat poplavljenosti. Veliki broj prohoda teških strojeva, posebno po vlažnom zemljištu, dovodi do zbijanja zemljišta i pogoršanja njegovih fizičkih osobina, kvarenja strukture, poremećaja vodnovazdušnih odnosa u zoni rizosfere, otežane penetracije korijena u dublje slojeve, te slabije korištenje hraniva. Posljedica zbijanja su i povećani troškovi obrade i utrošak energije, a smanjena kvaliteta obrade (Jug i sar., 2016.).

Gubitak biološke raznolikosti u zemljišta

Bioraznolikost zemljišta se definiše kao varijabilnosti živih organizama u zemljišta i ekoloških kompleksa; uključujući raznolikost unutar vrsta, između vrsta i ekosustava. Biogenost zemljišta ima važnu ulogu u razvoju ekosustava, te je direktno ili indirektno odgovorna za obavljanje brojnih važnih funkcija uključujući proizvodnju hrane i vlakana, alelopatsko djelovanje, kao i detoksikaciju onečišćivača i regulaciju sastava atmosfere. Pad biološke raznolikosti zemljišta podrazumijeva redukciju svih živih formi u zemljišta, kako u pogledu količine tako i u pogledu njihove ranolikosti (Kibblewhite i sar., 2008.). (Slika 6.)

Slika 6. Sječa šuma

Dezertifikacija

Dezertifikacija (Slika 7.) je proces degradacije zemljišta koji je izazvan ljudskom aktivnošću ili prirodnim putem, a posljedice su nepoželjne promjene vodnog režima zemljišta pri čemu se plodna zemljišta isušuju i pretvaraju u „pustinje“. Ovakva zemljišta gube svoju osnovnu funkciju koja je neophodna za život na Zemlji, a to je proizvodnja funkcija. Najpogodnija područja za razvoj dezertifikacije su ona s aridnom i semiaridnom klimom, gdje se s vremenom gubi biološka raznolikost što rezultira opstankom samo onih biljnih vrsta koje imaju vrlo male zahtjeve prema zemljištu. Dezertifikacija, kao oblik degradacije fizikalnih svojstava, može biti uzrokovana antropogenim djelovanjem kada se biljni pokrov uništava (paljenjem, krčenjem, ispašom i dr.). Ukoliko su prisutni požari ili krčenje tada se uništava prirodna vegetacija te je zemljište podložno eroziji. Potrebno je obezbjediti dovoljne količine vode za poljske kulture (Maksimović i sar.) koje se postiže kvalitetnim navodnjavanjem.

Slika 7. Dezertifikacija

Biološki procesi degradacije zemljišta

Biološki procesi degradacije zemljišta odnose se na prirodne i antropogene aktivnosti koje svojim djelovanjem smanjuju plodnost zemljišta. Prekomjerni rast bakterija i gljivica na nekom području može značajno utjecati na mikrobiološku aktivnost zemljišta kroz biokemijske reakcije, što smanjuje prinose usjeva i kapacitet produktivnosti zemljišta. Biološki procesi degradacije zemljišta obuhvaćaju smanjenje biološke raznolikosti i smanjenje organskog ugljika u zemljištu.

Smanjenje ili gubitak organskog ugljika zemljišta

Organska tvar zemljišta, koju prema Lickacz i Penny (2001.) čine nerazgrađeni biljni ostaci i mikroorganizmi (1 – 10 %), aktivna organska frakcija (10 – 40 %) i stabilna organska tvar ili humus (40 – 60 %), izvor je energije za mikroorganizme zemljišta i hrane za faunu zemljišta, te doprinosi biološkoj raznolikosti zemljišta djelujući kao rezervoar hranjivih tvari u zemljištu poput azota, fosfora i sumpora. Organski ugljik zemljišta poboljšava strukturu zemljišta te poboljšavajući fizikalna svojstva, omogućava bolje prodiranje korijena kroz zemljište. Organska tvar dobro adsorbira vodu - što je čini presudnim faktorom za vegetaciju na prirodno suvim i pjeskovitim zemljištima. Zemljišta koja sadrže organsku tvar imaju bolju strukturu koja poboljšava infiltraciju vode i smanjuje osjetljivost zemljišta na zbijanje, eroziju, dezertifikaciju i klizišta. Zemljišta Evrope su ogroman rezervoar ugljika, koji sadrži oko 75 milijardi tona organskog ugljika. Raspadanjem organske tvari zemljišta oslobađa se ugljikov (IV) oksid (CO₂) u atmosferu, dok se s druge strane, formiranjem zemljišta CO₂ uklanja iz atmosfere. Organski ugljik je glavna komponenta organske tvari u zemljištu. Podržava ključne funkcije

od presudne važnosti za stabilizaciju strukture, zadržavanje i oslobađanje biljnih hranjivih tvari te omogućava infiltraciju vode i njeno skladištenje u zemljištu. Stoga je organski ugljik ključan za osiguranje zdravlja zemljišta, plodnosti i proizvodnje hrane.

ZAKLJUČAK

Prijetnje prema poljoprivrednom zemljištu, kao prirodnom resursu podložnom procesima degradacije su kompleksne i često rezultiraju procesima degradacije čime se mogu značajno privremeno ili trajno onesposobiti funkcije poljoprivrednog zemljišta. S obzirom na porast ljudske populacije, čime se povećava i potreba za intenzivnijom poljoprivrednom proizvodnjom te porastom urbanizacije, površine plodnih zemljišta na zemlji postaju ograničene i ugrožene degradacijskim procesima.

Uzroci degradacije zemljišta mogu biti i razna onečišćenja, prekomjerna ispaša, gubitak biološke raznolikosti zemljišta, smanjenje organske tvari zemljišta uzrokovane neodrživim gospodarenjem zemljištem te klimatskim promjenama.

Procesi degradacije zemljišta mogu biti hemijski, fizikčki i biološki. Svi ovi procesi su u međusobnim odnosima te degradacija jednog svojstva često utječe i na ostala svojstva zemljišta.

Degradacija poljoprivrednog zemljišta predstavlja problem globalnih razmjera s kojim se suočava veliki dio svjetske populacije, što zbog nepovoljnog utjecaja na poljoprivrednu produktivnost i okoliš, kao i utjecaja na sigurnost hrane i kvalitet života.

Kako bi zaštitili poljoprivredno zemljište i očuvali njegove prirodne funkcije nužno je spriječiti degradacijske procese. Sve promjene koje dovode do degradacije nisu nagle i zbog toga često dolazi do odlaganja pravovremeno poduzimanih mjera zaštite zemljišta od navedenih destruktivnih procesa.

Kako je poljoprivredno zemljište teško obnovljivi prirodni resurs, a degradacijom njegovih svojstava značajno se smanjuje proizvodni kapacitet nekog zemljišta čime je u pitanje dovedena i mogućnost proizvodnje dovoljne količine hrane, nužno je provesti sve mjere gospodarenja zemljištem koje za cilj imaju smanjiti mogućnost degradacije zemljišta i/ili povećati otpornost ovog resursa na brojne pritiske savremene proizvodnje.

Zemljište je najveće bogastvo jednog naroda, koje se može uz razumno gospodarenje iskorištavati beskonačno.

LITERATURA

1. Ball, B.C., Batey, T., Munkholm, L.J. (2007.): Field assessment of soil structural quality—A, Development of the Peerlkamp test.
2. Doran, J. W., Parkin, T. B. (1994.): Defining and assessing soil quality. Soil Science Society of America.
3. Held, M., Kümmerer, K., Odendahl, K. (1998.)
4. Held, M., Kümmerer, K., Odendahl, K. (1998.): Preserving soils for life: the Tutzing project “Time ecology”. In: Proposal for a convention on sustainable use of soils. Ökom Verlag, Munich.
5. Ikanović J., Živanović, Lj., Kolarić. J. Savić, Stevanović P, Janković S. Popović V. (2017): Mogućnost većeg korištenja biomase biljaka u proizvodnji energije, Energija, ekonomija, ekologija. Savez energetičara, Beograd, Godina XIX, broj 3-4,p, 238-243
6. Jug, D., Birkas, M., Kisić, I. (2013.): Obrada tla u agroekološkim okvirima. HDPOT, Osijek.
7. Jug, I. (2016.): Monitoring tla. Predavanja za studente.
8. Janzen, H.H., Fixen, P.A., Franzluebbers, A.J., Hattey, J., Izaurralde, R.C., Ketterings, Q.M.,
9. Jug, I. (2013.): Monitoring tla. Predavanja za studente.
10. Kibblewhite, M.G., Jones, R.J.A., Baritz, R., Huber, S., Arrouays, D., Micheli, E., Stephens, M. (2008.)
11. Lickacz, J., Penny, D. (2001.): Soil organic matter. Alberta Department of Agriculture and Rural Development.
12. Lal, R. (2004.): Soil carbon sequestration to mitigate climate change.
13. Maksimović L., Popović V., Stevanović P. (2018). Water and irrigation requirements of field crops grown in central Vojvodina, serbiaa. Agriculture and Forestry, 64 (1): 133-144.
14. Maceljiski M., Poljoprivredni savjetnik, Zagreb 1985. godina
15. Maximillian, J., Brusseau, M. L., Glenn, E. P., Matthias, A. D. (2019.): Chapter 25 - Pollution and Environmental Perturbations in the Global System.
16. Simić D., Janković S., Popović V., Ikanović J., Stanković S., Rakić S., Stevanović P. (2023). Sadržaj azota i fosfora u obradivom poljoprivrednom zemljištu Srbija. XI Simpozijum inovacija u ratarskoj i povrtarskoj proizvodnji, 2023, Beograd.
17. Stevanović P., Popović V., Ikanović J., Sikora V., Filipović V., Ugrenović V., Kolarić LJ. (2016): Efekat lokaliteta, azotnih hraniva, I inokulcija semena biofertilizatorom N-nitragin-om na produktivnost komponenata prinosa soje (*Glycyne max.*). zbornik naučnih radova Institut PKB Agroekonomik. 22(1-2).85-89.
18. Špoljar, A. (2016.): procesi degradacije tla. Odabrano poglavlje iz predmeta Konzervacijska poljoprivreda.
19. Van-Camp, L., Bujarrabal, B., Gentile, A-R., Jones, R.J.A., Montanarella, L., Olazabal, C., Selvaradjou, S-K. (2004.b).

IMPROPER USE OF BIOCIDAL PRODUCTS AND VIOLENCE AGAINST LIVING SYSTEMS

Abstract

To protect people and items from harmful organisms, different types of biocidal products have been developed. As biocidal products are mostly based on chemical substances, their improper use is harmful to the ecosystem and human and animal health.

This paper gives a brief overview of the types of biocidal products, some of the side effects, as well as a proposal for preventive actions. Particular emphasis was placed on disinfectants that were used during the COVID-19 pandemic. Many studies indicate the short-term or long-term harmful effects of biocidal products, which can be qualified as violence against the ecosystem and a threat to human and animal health.

In conclusion, the necessity of improving regulations and the importance of education and professional training of persons applying biocidal products was pointed out.

Keywords: biocidal products, harmful effects, overdose, violence

Dragica Đurđević-Milošević¹
Radenko Đurica²
Vesna Kalaba³

NEPRAVILNA UPOTREBA BIOCIDNIH PROIZVODA I NASILJE PREMA ŽIVIM SISTEMIMA

Sažetak

Različite vrste biocidnih proizvoda razvijene su radi zaštite ljudi i predmeta od dejstva štetnih organizama. Kako su biocidni proizvodi uglavnom zasnovani na hemijskim supstancama, njihova nepravilna upotreba je štetna po ekosistem i zdravlje ljudi i životinja.

U ovom radu dat je kratak pregled vrsta biocidnih proizvoda, neka neželjena dejstva, kao i prijedlog preventivnog djelovanja. Poseban akcenat stavljen je na dezinfekciona sredstva koja su korištena tokom COVID-19 pandemije. Mnoga istraživanja ukazuju na kratkoročne ili dugoročne štetne efekte biocidnih proizvoda, koji se mogu kvalifikovati kao nasilje prema ekosistemu i pretnja po zdravlje ljudi i životinja.

¹ Institute of Chemistry, Technology and Microbiology, Belgrade, Republic of Serbia
Institut za hemiju, tehnologiju i mikrobiologiju, Beograd, Republika Srbija

² Evropski fakultet "Kallos", Belgrade, Republic of Serbia
Evropski fakultet "Kallos", Beograd, Republika Srbija

³ Public Institution College of Health Science Prijedor, Prijedor, Bosnia and Herzegovina
Javna ustanova Visoka medicinska škola Prijedor, Prijedor, Bosna i Hercegovina

U zaključku je ukazano na neophodnost unapređenja regulative i značaj edukacije i stručne obuke lica koja primenjuju biocidne proizvode.

Ključne riječi: biocidni proizvodi, nasilje, neželjeni efekti, prekoračenje doze

Introduction

The global chemical industry is a very important part of the global economy and in 2022 the total revenue of the chemical industry amounted to over 5.72 trillion U.S. dollars (Statista, 2024). On the other side, worldwide is known that chemical pollutants can cause many variations in damage to the environment and human health (Bollman et al., 2014; Styszko et al. 2014). The presence of chemical pollutants poses a particular danger to the healthiness of edible parts of crops (Đurđević-Milošević et al, 2009; Đurđević-Milošević et Grubačić. 2011), usable parts of plants (Grujić et al. 1996), aquatic ecosystem (Džankić et al. 2006), fish meat (Mandić et al, 2000) and meat products (Đurica et al, 2000). In general, chemical pollution and environmental problems can be viewed from different aspects and in many frames (Mirjanić et al. 2009; Đurica et al. 2011)

During the COVID-19 pandemic commonly used disinfectants include chemicals such as quaternary ammonium compounds (QACs), hydrogen peroxide, bleach (sodium hypochlorite), and alcohols. At that time whole world was aware of the importance and meaning of biocidal products. The Biocidal Products Regulation (BPR, Regulation (EU) 528/2012) concerns the placing on the market and use of biocidal products, which are used to protect humans, animals, materials, or articles against harmful organisms like pests or bacteria, by the action of active substance contained in the biocidal product. The value of the biocides market worldwide was about 12.7 billion US dollars in 2019. The global biocides market is expected to grow in value to around US\$20.7 billion by 2027 (Statista, 2023).

This review paper provides an overview of the importance of biocidal products and the harmful effects of their excessive use in terms of environmental violence. Possibilities and suggestions for overcoming the mentioned problem will also be discussed.

Importance of biocides

For decades, biocides have been used in various applications including water treatment, food preservation, surface disinfection, healthcare, textile, and other industries to control the survival and growth of microorganisms (Jones et Joshi, 2021).

The application of biocidal products has a significant role in maintaining hygiene and preventive action against microorganisms in food industry plants (Đurđević-Milošević, 2023), especially in the segment of hygienic correctness of surfaces that come into contact with food and microorganisms that come into contact with food and microorganisms that reproduce on them (Đurđević-Milošević et al, 2014; Đurđević-Milošević et al, 2023c).

In Annex V to the Biocidal Products Regulation (Regulation (EU) 528/2012) the biocidal products are classified into 22 biocidal product types, grouped into four main areas (Table 1). Of the mentioned types of biocidal products, disinfectants i.e. Group 1, have special importance and application in the field of human and animal hygiene, surfaces in working and production environments, as well as for the disinfection of drinking water. In this group, the effect of the active substance or substances is proven by testing against certain microorganisms. In the case of PT2 products, tests have to be performed also against algae if the product is declared as an

algicide. Appropriate simulated soiling and accurately defined contact time should be applied as test conditions.

The mechanisms of action of the active substance or active substances from the biocidal products on microorganisms are not fully known. Many studies are giving various views on the mechanisms of action of biocide products (Liwa et Jaka, 2015; Kuyyakanond et Quesnel et al., 1992; Denyer et Hugo et al, 1991; Terry, 2006; Butucel et al., 2022; Barros et al, 2022). It has been proven that they are based on physicochemical and/or biochemical changes in the microorganism’s cells (Figure 1). As a consequence of such an effect, microorganisms fail to survive.

It is of most importance for the user of the biocidal product to apply the product concentration and contact time specified on the product declaration, as well as the method of applying the product to the object of the application. In extraordinary circumstances, scientifically proven dosage instructions can also be followed. For example, the use of hypochlorite, following Morawska et al (2000) is recommended in the concentration of 0.1% (1000 ppm) in the following situations: “if COVID-19 is a conservative concentration that will inactivate the majority of other pathogens present in the health care setting. But for blood and body fluids with large amounts of leakage (that is, about 10 ml or more) a recommended concentration of 0.5% (5000 ppm) should be used”.

Table 1. Classification of biocidal products

Number	Product-type
Main group 1: Disinfectants	
PT1	Human hygiene
PT2	Disinfectants and algaecides not intended for direct application to humans or animals
PT3	Veterinary hygiene
PT4	Food and feed area
PT5	Drinking water
Main group 2: Preservatives	
PT6	Preservatives for products during storage
PT7	Film preservatives
PT8	Wood preservatives
PT9	Fibre, leather, rubber and polymerised materials preservatives
PT10	Construction material preservatives
PT11	Preservatives for liquid-cooling and processing systems
PT12	Slimicides
PT13	Working or cutting fluid preservatives
Main group 3: Pest control	
PT14	Rodenticides
PT15	Avicides
PT16	Molluscicides, vermicides and products to control other invertebrates
PT17	Piscicides

PT18	Insecticides, acaricides and products to control other arthropods
PT19	Repellents and attractants
PT19	Control of other vertebrates
Main group 4: Other biocidal products	
PT21	Antifouling products
PT22	Embalming and taxidermist fluids

Figure 1. Mechanisms of action of biocidal products on microorganisms

Unwanted effects of the biocides

After the use of biocidal products, adverse effects on the environment and the health of people and animals were recorded. As can be seen in Figure 2, the unwanted effects of biocides can have short-term and long-term consequences.

Many studies indicate that the harmful effects of biocides are the result of negligent use and insufficient education of users. For example, sodium hypochlorite was extensively used to prevent coronavirus infection, but spraying in high concentrations and uncontrolled use can be hazardous to human beings and the environment (Bhat et al, 2022).

Dindarloo et al. (2020) observed the pattern of disinfectant used during the outbreak of COVID-19 and found that 74.2% of participants used the wrong proportion of sodium

hypochlorite to make this disinfectant at home and approximately 42% experienced at least one side effect on their hands, feet, eyes, respiratory or gastrointestinal systems after sequential uses of disinfectants. Pereira et al. (2015) reported that high concentrations of chlorine can cause metal corrosion and skin or mucous membrane irritation. In addition, the potential side effects related to the smell of chlorine are not suitable for vulnerable people, such as asthma patients. Also, there is information that higher concentrations of sodium hypochlorite may have harmful effects on the germination and growth of some plant species (Sen et al., 2013). Besides, when sodium hypochlorite is added to water and wastewater, as a result of reactions with present biological material, are produced a variety of organic chlorinated compounds, and some of them are persistent and toxic in aquatic environments (Salinoja-Salonen et Jokela, 1991).

Other frequently used disinfectants during the COVID-19 pandemic include chemicals such as ethanol, quaternary ammonium compounds (QACs), and hydrogen peroxide.

Lachenmeier (2008) reported that after regular application of ethanol on the skin (e.g. in the form of hand disinfectants) relatively low but measurable blood concentrations of ethanol and its metabolite acetaldehyde may occur, which are, however, below the acute toxic levels. Only in children, especially through lacerated skin, can percutaneous toxicity occur.

Dewey et al. (2022) pointed out that QACs have been linked to occupational illnesses such as asthma and an increased risk of chronic obstructive pulmonary disease, whereas excess use of bleach, hydrogen peroxide, or alcohol-based disinfectants can cause respiratory damage and has been linked to an increased risk of developing and controlling asthma.

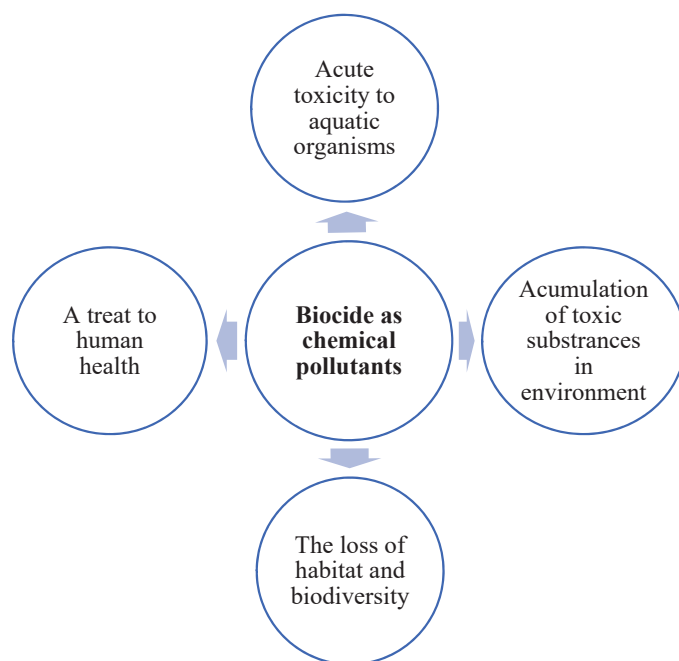

Figure 2. Impact of biocides as chemical pollutants

Preventive action

Continuous use of antimicrobial agents leads to resistance of certain microorganisms (Kalaba et al, 2023a). Recently, researchers have been encouraged in the direction of finding alternative ways of destroying microorganisms with environmentally friendly means (Kalaba et al, 2023b) or physical phenomena such as light (Đurđević-Milošević et al. 2011; Đurđević-Milošević et al. 2003).

Novel research indicates that the rational use of biocidal products should be based on the results of experimental tests of the effect of certain biocidal products on strains of microorganisms (Đurđević-Milošević et al, 2023a; Đurđević-Milošević et al, 2023b).

Also, it is necessary to harmonize legal regulations in terms of decisive restrictions on the use of biocidal products, that is, to precisely define the quantities and conditions of use of biocidal products. One of the directions is the clear definition of applicable quantities of certain substances in addition to the defined limits of undesirable substances in the living and working environment, which are applied to humans. For example, in the Rulebook of the Healthiness of Pool Water (Official Gazette of RS, No. 30/17, 97/17) one of the parameters of pool water, the amount of residual chlorine $0.1-1.0 \text{ mgL}^{-1}$ and chloride $\leq 300 \text{ mgL}^{-1}$ is defined without an accompanying regulation that defines the method and allows the application of the amount of chlorine preparations as biocides used for water disinfection.

Also in the Guide to the Application of Microbiological Criteria for Food (2011), there are recommendations for hygienic cleanliness of surfaces that come into contact with food based on the number of aerobic bacteria and Enterobacteriaceae. Therefore, the results of the implementation of hygiene measures are recommended, without regulations/recommendations for the use of appropriate biocidal products, the concentration of the active substance, the contact time, and the amount of the applied agent.

Conclusion

As is presented, the increased use or overdosed use of biocide products and subsequent discharge into waste water may cause harmful effects on human and animal health as well as on ecosystems.

On the one hand, there are benefits and needs to use biocidal products due to their effect on harmful organisms. On the other hand, many studies indicate the short-term or long-term harmful effects of biocidal products, which can be qualified as violence against the ecosystem and a threat to human and animal health.

Many studies indicated that the human factor is the driver of side effects because the user did not follow the instructions for applying certain concentrations and quantities of biocidal products.

In conclusion, the use of biocidal products must be explained in more detail through the regulations and special attention must be paid to the education and professional training of users for proper application of biocidal products.

References

1. Barros, A.C., Melo, L.F., & Pereira, A. (2022). A Multi-Purpose Approach to the Mechanisms of Action of Two Biocides (Benzalkonium Chloride and Dibromonitripropionamide): Discussion of *Pseudomonas fluorescens*' Viability and Death. *Front Microbiol.* 18;13:842414.
2. Bhat, S. A., Sher, F., Kumar, R., Karahmet, Haq, S. A. U., Zafar, A., & Lima, E. C. (2022). Environmental and health impacts of spraying COVID-19 disinfectants with associated challenges. *Environmental Science and Pollution Research*, 29, 85648-85657.
3. Bollmann, U. E., Tang, C., Eriksson, E., Jönsson, K., Vollertsen, J., & Bester K. (2014). Biocides in urban wastewater treatment plant influent at dry and wet weather: concentrations, mass flows and possible sources. *Water Res* 60:64–74.
4. Butucel, E., Balta, I., Ahmadi, M., Dumitrescu, G., Morariu, F., Pet, I., Stef, L., & Corcionivoschi, N. (2022). Biocides as Biomedicines against Foodborne Pathogenic Bacteria. *Biomedicines* 2022, 10, 379.
5. Denyer, S. P., & Hugo, W. B. (1991). Biocide-induced damage to the cytoplasmic membrane. *Soc Appl Bacteriol Tech Ser.* 27:171–187.
6. Dewey, H. M., Jones, J. M., Keating, M. R. & Budhathoki-Uprety, J. (2022). Increased Use of Disinfectants During the COVID-19 Pandemic and Its Potential Impacts on Health and Safety. *ACS Chemical Health & Safety* 29 (1), 27-38
7. Dindarloo, K., Aghamolaei, T., Ghanbarnejad, A., Turki, H. Hoseinvandtabar, S. Pasalari, H., Pasalari, H., & Ghaffari, H. R. (2020). Pattern of disinfectants use and their adverse effects on the consumers after COVID-19 outbreak. *Journal of Environmental Health Science and Engineering*, 18(2), 1301-1310.
8. Džankić, N., Makić H., Kozlica, S. & Đurica R. (2006). Determinacija teških metala u sedimentu vertikalnog profila rijeke Une", Zbornik radova, Slovenski kemijski dnevi, 21-23. Semptembar 2006 Ljubljana
9. Đurđević-Milošević, D. (2023). Influence of cleaning and disinfection in production facilities on the microbiological quality of food. 2nd Scientific conference „Knowledge to health – SANUS 2023” – Prijedor, Bosna and Herzegovina, June 23rd-24th 2023, Proceedings, pp. 61-78.
10. Đurđević Milošević, D., Antonović, D., Grubačić, M. & Dimitrijević Branković, S. (2009). Uticaj rezidua pesticida na hemijske rizike u procesu prerade sirovog povrća i voća. *Zbornik radova Tehnološkog fakulteta u Leskovcu*, 19:83-91.
11. Đurđević-Milošević, D., & Grubačić, M. (2011). Prisustvo jednocikličnih aromatičnih ugljovodonika u hrani. *Zbornik naučnih radova Instituta PKB Agroekonomik.* 17(3-4): 193-203.
12. Đurđević-Milošević, D, Kalaba, V., Kostić, A., Nikolić, A., Stijepić, M. & Glušac, J. (2014). Comparison of two microbiological methods after swabbing in surface hygiene control. Food Tech 2014. II International Congress Food Technology, Quality and Safety. 28-30.10.2014. Novi Sad, Serbia, Proceedings, pp. 78-82.
13. Đurđević-Milošević, D., Petrović, A., Nucube, T., Gagula, G. & J. Elez (2023a). Surface swab sampling and recovery of *Escherichia coli*. 2nd Scientific conference „Knowledge to health – SANUS 2023” – Prijedor, Bosna and Herzegovina, June 23rd-24th 2023, Proceedings, pp. 271-279.
14. Đurđević-Milošević, D., Petrović, A., Elez, J., Gagula, G & Kalaba, V. (2023b). Sustainable approach to the lactic acid production and antibacterial use. 15th International Mineral Processing and Recycling Conference, 17-19 May 2023, Belgrade Serbia, Proceedings, pp. 445-500.

15. Đurđević-Milošević, D., Petrović, A., Elez, J., Kalaba, V. & Gagula, G. (2023c). Environmental protection through the rationale use of sodium hypochlorite as a fungicide. 15th International Mineral Processing and Recycling Conference, 17-19 May 2023, Belgrade Serbia, Proceedings, pp. 542-547.
16. Đurđević Milošević, D., Šolaja, M., Topalić, LJ. & Elez, D. (2003). Efekti uticaja vidljive svjetlost na bakterije *Escherichia coli*. *Glasnik hemičara i tehnologa Republike Srpske*, 45:69-72.
17. Đurđević-Milošević, D., Šolaja, M., Topalić-Trivunović, LJ., Stijepić, M. & Glušac, J. (2011). The survival of *Escherichia coli* under irradiation of non-coherent polychromatic polarized light. *Veterinarni medicina*, 56(10):520-527.
18. Đurica, R., Mandić, S. & Grujić, R. (2000). Sadržaj kadmijuma, olova, cinka i selena u proizvodima od mesa na Banjalučkom tržištu. *Tehnologija mesa*, 41(4-6)155-161.
19. Đurica R., Balaban M., & Vujičić, S. (2011). Zdravstveno neispravna hrana kao ekološki rizik" Kriza tranzicije i tranzicija krize, Zbornik radova, Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem, Banja Luka, 28-29. April 2011., pp 607-616.
20. Grujić, R., Mandić, S., Đurica, R., Čegar, N. & Komić, J. (1996). Uticaj lokaliteta na hemijski sastav cvjetova zove, *Savremena Poljoprivreda*, 50(5-6): 65-71.
21. Guide to the Application of Microbiological Criteria for Food (2011), Belgrade, Serbia
22. Jones, I. A., & Joshi, L. T. (2021). Biocide use in the antimicrobial era: a review. *Molecules* 26:2276.
23. Kalaba, V., Ilić, T., Kalaba, D. & Đurđević-Milošević, D. (2023a). Isolation of coagulase-negative staphylococcus from samples of raw milk and their resistance to antimicrobial drugs. 8th International Congress Engineering, Environment and Materials in Process Industry, EEM2023, March 20-23, 2023 Jahorina, Bosnia and Herzegovina, Proceedings, pp. 35-41.
24. Kalaba, V., Ilić, T., Kalaba, D., Knežević, D. & Đurđević-Milošević, D. (2023b). Antibacterial activity of allium sativum and Allium ursinum on selected foodborne pathogens. 8th International Congress Engineering, Environment and Materials in Process Industry, EEM2023, March 20-23, 2023 Jahorina, Bosnia and Herzegovina, Proceedings, pp. 26-34.
25. Kuyyakanond, T., & Quesnel, L. B. (1992). The mechanism of action of chlorhexidine. *FEMS Microbiol Lett.* 100:211–216.
26. Lachenmeier, D.W. (2008). Safety evaluation of topical applications of ethanol on the skin and inside the oral cavity. *J Occup Med Toxicol* 3, 26.
27. Liwa, A. C., & Jaka, H. (2015). Antimicrobial resistance: mechanisms of action of antimicrobial agents, in *The Battle Against Microbial Pathogens: Basic Science, Technological Advances and Educational Programs*. ed. Méndez-Vilas A. (Badajoz: Formatex Research Center;), 876–885.
28. Mandić, S., Vučić, G., Grujić, S., Mikavica, D. & Đurica, R. (2000). Određivanje sadržaja selena, olova, cinka i kadmijuma u mesu različitih riba. *Tehnologija mesa*, 41(4-6), 149-154.
29. Mirjanic, S., Nedović, B., Đurica, R., Balaban, M., & Bajić, D. (2009). Ekološki problemi na području opštine Gradiška", Zaštita i zdravlje na radu i zaštita životne sredine, Zbornik radova, Naučno-stručni skup sa međunarodnim učešćem, Banja Luka, 24-26. jun 2009, pp 681-695.
30. Morawska, L., Tang J.W., Bahnfleth W., Bluysen P.M., Boerstra A., Buonanno G., Cao J., Dancer S., Floto A., Franchimon F. et al. (2020). How can airborne transmission of COVID-19 indoors be minimised? *Environ. Int.*, 142

31. Pereira, S.S.P., Oliveira H.M.D., Turrini R.N.T., & Lacerda R.A. (2015). Disinfection with sodium hypochlorite in hospital environmental surfaces in the reduction of contamination and infection prevention: a systematic review. *Revista da Escola de Enfermagem da USP*, 49:0681–0688.
32. Regulation (EU) No 528/2012 of the European Parliament and of the Council, of 22 May 2012. *Official Journal of the European Union*
33. Rulebook of the Healthiness of Pool Water (Official Gazette of RS, No. 30/17, 97/17), Republic of Serbia
34. Salinoja-Salonen, M. S., & Jokela, J.K. (1991). Measurement of organic halogen compounds in urine as an indicator of exposure. *Scandinavian Journal of Work, Environment and Health*, 17(1), 75-8
35. Sen, M. K., Jamal, A.H.M., & Nasrin, S. (2013). Sterilization factors affect seed germination and proliferation of *Achyranthes aspera* cultured in-vitro. *Environmental and Experimental Biology*, 11, 119-123.
36. Statista. (2023). Market value of biocides worldwide in 2019 and 2027 (in billion U.S. dollars) <https://www.statista.com/statistics/1179566/biocides-global-market-size/>(accessed on: 03.03.2024)
37. Statista. (2024). Chemical industry worldwide – statistics & facts. <https://www.statista.com/topics/6213/chemical-industry-worldwide/#topicOverview> (accessed on: 03.03.2024)
38. Styszko, K, Bollmann UE, Wangler TP, & Bester K (2014). Desorption of biocides from renders modified with acrylate and silicone. *Chemosphere* 95:188–192.
39. Williams, T. M. (2006). The Mechanism of Action of Isothiazolone Biocide. Paper presented at the CORROSION 2006, San Diego, California, March 2006.

VEŠTAČKA INTELIGENCIJA U MODERNOJ PREVODILAČKOJ INDUSTRIJI – SAVEZNIK ILI NEPRIJATELJ?

Apstrakt

Veštačka inteligencija (AI) predstavlja prekretnicu u mnogim industrijama, koju mnogi tumače na pozitivan ili negativan način. Takozvano „mašinsko prevođenje“ nije novost u prevodilačkoj industriji. Još od pojave i popularizacije alata Google Translate, govori se o potencijalnoj opasnosti da automatski prevod zameni ljudskog prevodioca. Novi alati veštačke inteligencije napredniji su nego ikad, te je nesporno da mogu znatno pomoći čak i u stručnom prevođenju. Međutim, mogu li oni raditi sami? S obzirom na nijanse i kreativnost koju sa sobom nosi književno prevođenje, kritične i osetljive podatke sadržane u uskostručnim tekstovima poput medicinskih ili tehničkih, mora postojati odgovornost nad prevodilačkim radom. U ovom radu analiziraćemo pitanje da li je veštačka inteligencija saveznik ili potencijalni neprijatelj ljudskom prevodiocu, te kroz nekoliko praktičnih primera razmotriti mogućnosti samostalnog rada ove vrste alata.

Ključne reči: prevođenje, veštačka inteligencija, stručni tekst, književni tekst

Prof. Dr. Katarina Držajić Laketić²

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE MODERN TRANSLATION INDUSTRY – ALLY OR ENEMY?

Abstract

Artificial intelligence (AI) represents a turning point in many industries, often interpreted in positive or negative way. The so-called "machine translation" is not new to the translation industry. Ever since the appearance and popularization of the Google Translate tool, there have been considerations of the potential danger of automatic translation replacing the human translator. New artificial intelligence tools are more advanced than ever, and it is undeniable that they can significantly help in professional translation. However, can they work by themselves? Considering the nuances and creativity that comes with literary translation, critical and sensitive data contained in specialized texts such as medical or technical, there must be accountability over the translation work. In this paper, we will analyze the question of whether artificial intelligence is an ally or a potential enemy of the human translator, and, through several practical examples, consider the possibilities of independent work of this type of tool.

Keywords: translation, artificial intelligence, professional text, literary text

¹ Vanredni profesor, Panevropski univerzitet „Apeiron“, Banja Luka, katja.drzajic@gmail.com

² Associate professor, Pan-European University “Apeiron“, Banja Luka, katja.drzajic@gmail.com

Uvod

Savremene tehnologije koje imaju za cilj da učine proces prevođenja bržim i ekonomičnijim prisutne su već nekoliko decenija. Isključivo *ljudsko* prevođenje, bez pomoći ovih tehnologija, odavno više nije prisutno niti dovoljno efikasno, počevši od CAT (Kompjuterski potpomognut prevod – *Computer-Assisted Translation*) alata koji su se razvijali još 1960-ih i 70-ih godina.

Književni prevod je specifičan po svom inteligentnom načinu prenošenja poruka, opažanju kompleksnih nijansi i kao takav on sam predstavlja književno delo, te je stoga mašinski generisan prevod u ovom slučaju gotovo nemoguć. „Kada se prevode književna dela, posao prevodioca je da ponovo stvori umetničko delo, toliko osetljivo i neprimetno tako da bude verno originalu, kao i da bude podjednako ocharavajuće, poetično i pronicljivo.“ [Wahyu N, 2017, str. 16, 17]. Imajući ovo u vidu, od književnog prevodioca takođe se očekuje da bude autor, posebno kada se radi o prevođenju poezije. S druge strane, možemo reći da se kod prevođenja jednostavnijih, šablonskih tekstova, možemo u znatno većoj meri osloniti na automatski prevod.

Iako su AI alati postali napredniji nego ikad, moramo napomenuti da je njihova inteligencija generativnog tipa, te se zasniva na algoritmima, a ne na istinskoj kreativnosti. U ovom radu polazimo od hipoteze da je AI u današnje vreme dragoceni asistent u prevođenju, ali da bez ljudskog faktora može doći do suštinskih grešaka i nedostatka odgovornosti za dokument. Kroz analizu nekoliko praktičnih primera, donećemo zaključke u vezi sa tim da li se još uvek može govoriti o *suvišnosti* profesionalnih prevodilaca, odnosno potencijalno ugrožavajućem uticaju veštačke inteligencije na ovu industriju.

Moderne tehnologije u prevođenju

Glavni činioci u savremenom prevođenju jesu CAT (*Computer-Assisted Translation*) alati i AI (veštačka inteligencija). Alati za kompjuterski potpomognuti prevod, takozvani CAT Tools, prisutni su u industriji prevođenja već nekoliko decenija, a najistaknutiji su SDL Trados Studio, memoQ i Memsource. Svi oni rade na istom principu i sadrže elemente kao što su: integrisano softversko okruženje, gde prevodilac ima većinu onoga što mu je potrebno za obavljanje svog prevodilačkog posla; prevodilačka memorija, odnosno baza podataka o dosadašnjem radu koja će se automatski koristiti kada se radi sa sličnim materijalom; terminska baza, lako podeljena na određene teme; kao i modul kontrole kvaliteta (memoQ Guidebook)³.

CAT alati su veoma korisni u projektima koji uključuju više prevodilaca, kako bi se osigurala doslednost u tonu i vokabularu. Njima upravlja ljudski prevodilac koji stvara sopstvenu bazu podataka, pa tako ne možemo ove alate izjednačavati sa automatizovanim prevođenjem.

Mašinsko prevođenje (MT), s druge strane, uključuje alat ili softver koji se koristi za automatsko prevođenje teksta bez ljudskog učešća. Servis *Google Translate* je pionir ove vrste prevođenja, iako je poznato da isti ne generiše najprecizniji prevod, dok se danas razvija sve više AI alata sa većom preciznošću. Posebno se ističe takozvano Neuronsko mašinsko prevođenje (*Neural Machine Translation – NMT*), koje primenjuje „tehnikе neuronske mreže i veštačku inteligenciju za predviđanje verovatnoće da će se određeni skup reči pojaviti u nizu“⁴. Iako i dalje imaju problem sa nijansama, kontekstima i kulturološkom osetljivošću, ovi

³ https://files.memoq.com/hubfs/eBooks/memoq_why_cat_tools_ebook.pdf

⁴ <https://www.amperetranslations.com/blog/machine-translation-vs-computer-assisted-translation/>

alati mogu značajno da uštede vreme u profesionalnom, jednostavnom prevodu, ostavljajući prevodiocu post-editing, odnosno naknadno uređivanje. U nastavku ovog rada pokušaćemo da isoristimo alate veštačke inteligencije u prevodu uzorka književnog i neknjiževnog teksta, te pružimo kratku analizu u vezi sa efikasnošću istih i domenom neophodnog *ljudskog faktora*.

Veštačka inteligencija u književnom prevodu

Za primer upotrebe veštačke inteligencije u književnom prevodu, iskoristićemo kompleksan primer poezije velikana ruske književnosti Sergeja Jesenjina. Njegova poezija karakterisana je buntovničkim duhom, strastvenošću i tragedijom, a za analizu smo odabrali pesmu „Suze“ iz 1911-1912. godine, u zvaničnom, objavljenom prevodu na engleski jezik, nasuprot prevodu koji je generisana veštačka inteligencija.

Original – ruski jezik	Zvanični prevod na engleski jezik ⁵	Prevod generisan veštačkom inteligencijom
Слёзы	The Tears	Tears
Слёзы... опять эти горькие слёзы, Безотрадная грусть и печаль; Снова мрак... и разбитые грёзы Унеслись в бесконечную даль.	Tears... again these bitter tears, For broken dreams that flew far away, For dreaded sadness that nothing cheers, For new darkness, that nothing keeps at bay.	Tears... these bitter tears again, Joyless sadness and sorrow; Darkness once more... and shattered dreams Have vanished into the infinite distance.
Что же дальше? Опять эти муки? Нет, довольно... Пора отдохнуть И забыть эти грустные звуки, Уж и так истомилася грудь.	What is to come? More such torment? No, its enough... It is time to rest, let go, And to forget the sounds of lament, A heart is full and can stand it no more.	What lies ahead? More of this torment? No, enough... It's time to rest, To forget these melancholy sounds, For my heart is already weary.
Кто поёт там под сенью берёзы? Звуки будто знакомые мне	Who is singing in the shade of the birch tree?	Who sings there under the birch tree's shade? The sounds seem familiar to me— These are tears again... These are tears, And longing for my native land.
— Это слёзы опять... Это слёзы И тоска по родной стороне.	The sounds are familiar — the tears again... These tears are for my homeland and to me They are full of longing,	But I am still in my beloved homeland, And in tears, my heart has grown tired. Ah... perhaps only in a cold grave Can I find forgetfulness and sleep.
Но ведь я же на родине милой,	worry and pain.	

⁵ Prevod: K. M. W. Klara <https://ruverses.com/sergey-esenin/the-tears/>

<p>А в слезах истомил свою грудь. Эх... лишь, видно, в холодной могиле Я забытья могу и заснуть.</p>	<p>I am in my beloved country; yet, my grave — Heart languishes in tears, I weep... Now it seems that only in a cold grave I will be able to forget and find some sleep.</p>
--	--

Nakon svog prevoda, veštačka inteligencija nas informiše da „Poezija Sergeja Jesenjina prenosi duboke emocije i odražava ljudsko iskustvo. Melanholija i čežnja izražena u ovoj pesmi imaju odjek kod mnogih čitalaca“. Interesantno je napomenuti da je alat sam generisao prevod, te nije iskoristio brojne varijante prevoda koje se nalaze na internetu. Iz priloženog se vidi da je urađen doslovan prevod, bez lirskog jezika i ritmičke organizacije, pa slobodno možemo zaključiti da veštačka inteligencija nikako nije pouzdan alat za prevod književnog teksta, kao i da ovakav prevod zahteva posebno angažovanje i veštinu ljudskog prevodioca.

Veštačka inteligencija u neknjiževnom prevodu

U neknjiževnim kontekstima (kao što su pravni, ekonomski ili tehnički dokumenti), prevodiocima se često nameću kratki rokovi, pa je brzina u radu od suštinskog značaja. Prevodilac može značajno uštedeti vreme oslanjajući se na veštačku inteligenciju u rutinskim, repetitivnim poslovima, a zatim uraditi post-editing, koji se ne može izbeći u složenijim zadacima. U nastavku ćemo dati kratak primer prevoda uzorka ugovora sa engleskog na srpski jezik, odnosno uporediti ljudski i AI-generisan prevod.

Original	Ljudski prevod	AI-generisan prevod
<p>Contractor will perform the Services, and Company X will pay for the Services, in accordance with the terms and conditions and within the Performance Period set forth in this Contract and the Statement of Services. Contractor will perform all Services through the services of Contractor's employees. Contractor will not delegate or subcontract any Services to be provided to Company X without Company X' prior written consent. Contractor agrees that including the specific individuals named (if any) as Key Personnel in Schedule I is a material part of the bargain. Contractor</p>	<p>Izvođač će pružati usluge, a Kompanija X će plaćati za te usluge, u skladu sa odredbama i uslovima i tokom perioda izvršenja navedenog u ovom Ugovoru i Izjavi o uslugama. Izvođač će pružati sve usluge preko sopstvenih zaposlenih lica. Izvođač neće delegirati niti podugovarati bilo koje usluge koje se pružaju Kompaniji X bez prethodne pismene saglasnosti Kompanije X. Izvođač je saglasan da angažovanje određenih pojedinaca (ako ih ima) kao Ključnog osoblja u Prilogu I predstavlja bitan deo dogovora. Izvođač neće menjati Ključno osoblje bez prethodnog obaveštenja i</p>	<p>Izvođač će obavljati usluge, a Kompanija X će platiti za te usluge, u skladu sa uslovima i odredbama i unutar perioda izvršenja navedenog u ovom Ugovoru i Izjavi o uslugama. Izvođač će obavljati sve usluge putem zaposlenih Izvođača. Izvođač neće delegirati ili podugovarati bilo koje usluge koje se pružaju Kompaniji X bez prethodne pismene saglasnosti Kompanije X. Izvođač se slaže da uključivanje određenih pojedinaca (ako ih ima) kao Ključnog osoblja u Rasporedu I predstavlja bitan deo dogovora. Izvođač neće menjati Ključno osoblje bez</p>

will not change the Key Personnel without prior notice and an amendment to this Contract specifying the change. Company X may withhold its consent to substitute personnel using its sole discretion..

izmene ovog Ugovora kojom se precizira promena. Kompanija X može uskratiti saglasnost za izmenu osoblja po sopstvenom nahođenju.

prethodnog obaveštenja i izmene ovog Ugovora kojom se specificuje promena. Kompanija X može zadržati svoju saglasnost za zamenu osoblja po svom jedinom nahođenju.

Iz priloženog se vidi da je veštačka inteligencija znatno efikasnije u neknjiževnom prevođenju u odnosu na književni. Njen doprinos ima svoj značaj u olakšavanju posla prevodioca, međutim, i dalje joj nedostaje prirodan jezički tok i ispravna sintaksa. Rečenice koje AI sastavlja često su neprirodne a vokabular neprecizan, pa je post-editing od strane prevodioca obavezan.

Treba napomenuti da AI napreduje zajedno sa ljudskom stručnošću, postaje preciznija što je više stručnjaci koriste, te da nestručna upotreba ovih alata može dovesti do suštinskih grešaka. Upotreba veštačke inteligencije u prevođenju od strane nestručnih lica bez svesti o gramatici, morfologiji i sintaksi ciljanog jezika dovodi do neprofesionalnog prevoda koji potencijalno može ugroziti reputaciju klijenta ili dovesti do pogrešne upotrebe određenih sredstava i potencijalno proizvesti koban ishod.

Zaključak

Etička upotreba veštačke inteligencije je pitanje kome će se zasigurno posvetiti velika pažnja daljim razvojem veštačke inteligencije. Neetička upotreba iste dovodi do ugrožavanja autorskih prava, nedovoljnog kritičkog razmišljanja i nedostatka odgovornosti za ozbiljne radne postupke.

U članku pod naslovom „AI i književno prevođenje: poziv prevodioca na transparentnost“, Udruženje književnih prevodilaca Francuske poziva na etička razmatranja u korišćenju veštačke inteligencije u prevodu, podsećajući nas da ne gušimo ljudsku kreativnost u korist generisanja algoritama⁶. U brojnim akademskim studijama podsećamo nas da dublje prodremo u etiku autorskih prava, jer je ona „nezamenjiv deo književnog prevođenja pomoću veštačke inteligencije, s obzirom da podaci o obuci i participativni NMT⁷ obuhvataju pitanja autorskih prava“ [Bo Li, 2023, str. 1].

S druge strane, veštačka inteligencija je od značajne pomoći u neknjiževnom prevođenju, pogotovo kada se radi o repetitivnom materijalu koji nije veoma usko stručan. Međutim, čak i u takvim okolnostima možemo govoriti o veštačkoj inteligenciji kao savezniku, a ne neprijatelju prevodioca, budući da odgovornost prema urađenom prevodu mora postojati kako bi se izbegle potencijalno loše posledice. Umesto zaključka, pozivamo na saradnju prevodilaca i veštačke inteligencije u budućim praksama, kao i etički pristup novim alatima kako se ne bi ugrozila ljudska kreativnost, empatija i odgovornost.

⁶ The Association of Literary Translators of France (2023)

⁷ Neuronsko mašinsko prevođenje

Literatura

Bo Li. (2023). Ethical issues for literary translation in the Era of artificial intelligence. *Babel International Journal of Translation*.

Dwi Astuti Wahyu N. (2017). *Advanced Translation*. Tulungagung: Akademia Pustaka.

The Association of Literary Translators of France. (2023). *IA and literary translation: translators call for transparency*. Paris.

memoQ Ebook: *Why Use CAT Tools? An Introduction to Computer-Assisted Translation*. Available at: https://files.memoq.com/hubfs/eBooks/memoq_why_cat_tools_ebook.pdf (pristupljeno 31. marta 2024. godine)

<https://ruverses.com/sergey-esenin/the-tears/> (pristupljeno 31. marta 2024. godine)

<https://www.amperetranslations.com/blog/machine-translation-vs-computer-assisted-translation/> (pristupljeno 31. marta 2024. godine)

**SAJBER NASILJE U UNIVERZITETSKIM USLOVIMA – PREGLED I
ANALIZA SAVREMENIH ISTRAŽIVANJA****Sažetak**

IKT postale su neizbežnost i neophodnost rada i funkcionisanja savremenog čoveka. Sposobnosti mladih da se snađu unutar kompleksne i stalno promenljive digitalne stvarnosti zavisi od sticanja znanja i veština kako da konzumiraju i procenjuju informacije koje im se plasiraju na web prostoru, postavljaju kritička pitanja, izbegavaju manipulaciju a da se uključe bezbedno i pouzdano u digitalnom prostoru. Sa intenzivnom evolucijom digitalizacije sticanje ovih veština i znanja postaje sve veći izazov. Naročito kada se imaju u vidu aktuelne opasnosti i rizična ponašanja u virtuelnom prostoru koje (zlo)upotreba digitalne tehnologije nosi. Jedan vid takve manipulacije IKT-om naročito zastupljen u poslednje vreme jeste sajber nasilje. Nažalost, nijedno obrazovno okruženje nije izuzeto iz ovog problema, a ponajmanje je istraživana oblast visokog obrazovanja. S obzirom na varijacije u pojavi sajber nasilja od ustanove do ustanove različitog nivoa, u ovom radu pruža se obuhvatan pregled i analiza aktuelnih informacija o sajber nasilju na tercijalnom nivou obrazovanja, uz ukazivanje na uzroke, posledice i moguće strategije sprečavanja, reagovanja i zaštite prilagođene specifičnim karakteristikama institucija. Naposljetku jedino boljim poznavanjem i razumevanjem sajber nasilja, ali i podizanjem svesti o njegovoj prisutnosti, karakterističnim obeležjima i formama mogu se inicirati adekvatna rešenja za efikasno eliminisanje ili redukciju ove negativne pojave.

Ključne reči: sajber nasilje, manifestacije, kauzalnost, prevencija, intervencija, protektivnost.

Abstract

ICT has become an inevitability and necessity for the work and functioning of modern man. The ability of young people to navigate within the complex and ever-changing digital reality depends on acquiring knowledge and skills on how to consume and evaluate the information presented to them on the web, ask critical questions, avoid manipulation, and engage safely and reliably in the digital space. With the intense evolution of digitization, acquiring these skills and knowledge is becoming an increasing challenge, especially when taking into account the current dangers and risky behaviors in the virtual space that the (mis)use of digital technology entails. One type of ICT manipulation that has been particularly prevalent lately is cyber violence. Unfortunately, no educational environment is exempt from this problem, and the least researched field is higher education. Given the variations in the occurrence of cyber violence from institution to institution of different levels, this paper provides a comprehensive overview and analysis of current information on cyber violence at the tertiary level of education, with an indication of the causes, consequences and possible prevention, response, and protection strategies adapted to specific characteristics of institutions. Ultimately, only by better knowledge and understanding of cyber violence, but also by raising awareness of its presence, characteristic features, and forms, can adequate solutions be initiated to effectively eliminate or reduce this negative phenomenon.

¹ Državni univerzitet u Novom Pazaru, student doktorskih studija, email: ena.bisevac@np.ac.rs

Key words: cyber violence, manifestations, causality, prevention, intervention, protectiveness.

1. Uvod

Imajući u vidu rapidno brze promene koje nameću savremena dostignuća nauke, tehnike i tehnologije, sasvim je prirodno i očekivano da se eksponencijalno transformiše ritam i obrazac življenja. Pojedinaac biva smešten u lanac permanentnog učenja isprepletan zahtevima za akumulacijom novih znanja, te opremanjem novim veštinama i sposobnostima kako bi odgovorio aktuelnim i neizvesnim promenama i suočio se sa izazovima sutrašnjice. Uopšteno govoreći, profesionalno i privatno funkcionisanje čoveka današnjice, bez obzira na njegov životni status i situaciju, sve je više oblikovano tehnologijom. Tehnološki napredak i prateći izazovi digitalne transformacije u 21. veku proizveli su dalekosežne uticaje i na evoluciju obrazovanja, te i određenu novu perspektivu u životu svakog pojedinca. Ipak, nesporna je činjenica da je digitalna tehnologija donela kako pozitivne tako i negativne uticaje na društvo, počevši od upotrebe pametnih telefona preko društvenih mreža naročito prisutnih i omiljenih među populacijom mladih. Pitanje ovih uticaja posebno je privuklo pažnju akademika, istraživača, nastavnika i drugih stručnjaka zainteresovanih za razumevanje uloge, značaja i efekata koju savremene informaciono-komunikacione tehnologije projektuju. Orijentisanost ka ovoj aktuelnoj socijalnoj, pedagoškoj, andragoškoj i psihološkoj tematici vodila je ka žustrim raspravama, osporavanjima među različitim zainteresovanim stranama, te i podele na zagovornike pozitivnih uticaja digitalne tehnologije i one koji apostrofiraju negativne. Tako su se pozitivni uticaji poput poboljšane komunikacije i povezivanja, povećane efikasnosti i produktivnosti, pojednostavljenih procesa i operacija, poboljšanog korisničkog iskustva i zadovoljstva, napretka u zdravstvu i medicini i otvaranju novih radnih mesta, našli naspram onih negativnih kao što su zavisnost i prekomerna upotreba tehnologije, socijalna izolacija i smanjene interpersonalne veštine, sajber nasilje i uznemiravanje, širenje dezinformacija i lažnih vesti, poremećaji sna i opšteg fizičkog zdravlja.

Sa jedne strane tehnologija je donela u život praktičnost i umrežavanje uz mogućnosti pristupa informacijama i komunikaciju sa ljudima iz celog sveta, dok je sa druge strane produkovala povećanu brigu po pitanju privatnosti, zavisnosti i mentalnog zdravlja, naročito kada se govori o populaciji dece i mladih. Uzimajući u obzir sve veću rasprostranjenost i dostupnost mobilnih i mrežnih uređaja, kao i raynovrsnost društvenih mreža gde se deca i mladi svakodnevno i u realnom vremenu bave različitim aktivnostima na sajber prostoru, značajan broj istraživača usmerio je svoju pažnju ne samo na pogodnosti koje ovakvi sistemi pružaju, već i na rastuće pretnje pojedincima i zajednicama poput maltretiranja, okrutnosti, ekstremizma i toksičnog ponašanja usled zlonamerne upotrebe istih. U oblasti obrazovnih nauka, opus dostupnih naučnih i istraživačkih radova publikovanih poslednjih godina obiluje analizama pojavnih oblika, formi i manifestacija sajber nasilja među decom na prvom, a pogotovu na drugom nivou obrazovanja. Paraleleno sa tim, u polju sajber nasilja fokus se aktuelno pomera i na istraživanja viktimizacije u sajber prostoru pri čemu se ona uglavnom zadržavaju na školskom uzrastu. Ipak, postoje oblasti u kojima sajber nasilje, sajber buling i viktimizacija nisu dovoljno prepoznati ili, slobodno rečeno, neopravdano izostavljeni. Delimično je ovo slučaj i sa visokim obrazovanjem. Iako istraživanja sajber nasilja u oblasti prva dva nivoa obrazovanja pokazuju intenzivniji trend rasta poslednjih godina, na tercijarnom nivou obrazovanja, reklo bi se, da je ovo nedovoljno istražen fenomen sa uporištem kako u obrazovnim naukama prevashodno društveno-humanističke orijentacije, tako i drugim naukama. Premda je visokoškolski kontekst specifičniji i kompleksniji od svih drugih u pogledu same strukture, organizacije, reputacije i autonomije, jedinstvene dinamike i izazova, to nikako ne znači da mladi koji se u ovim obrazovnim ustanovama profilisu nisu izloženi

sajber nasilju. Ono se samo drugačije manifestuje u njihovom okruženju u odnosu na druga obrazovna okruženja. Ograničenja aktuelne literature na ovu temu na prostoru Republike Srbije i regiona primetna su, ali na osnovu pregleda i analize internacionalnih izvora moglo bi se konstatovati da saznanja do kojih se došlo daju dobre inpute i nezanemarljiv doprinos u rasvetljavanju ovog problema u univerzitetskim uslovima.

2. Koncept sajber nasilja - pojmovna određenja i manifestna obeležja

Definisanje sajber nasilja nije lak ni jednostavan zadatak, posebno kada se uzme u obzir da je za adekvatno rasvetljavanje ovog koncepta neophodan holistički, ponajpre multidisciplinarni pristup. Sama mogućnost da se ovom konceptu može pristupiti iz različitih perspektiva i uglova sagledavanja, različitih preferencija i orijentacija istraživača, jasno pokazuje da u polju neiscrpnih nastojanja da se dođe do jedne jedinstvene definicije kojom bi se obuhvatio svaki njegov aspekt nema jednog najboljeg i jedinog načina. Bez sumnje, prilično je komplikovano sajber nasilje definisati uz bilo kakav konsenzus jer različiti autori pridaju ovom konceptu različita značenja. Usmeravajući se pitanjem šta je sajber nasilje i kako se definiše, kroz pregled i analizu relevantnih izvora i pokušaj pronalaženja adekvatnih odgovora, nastala je lista određenja i karakterističnih načina konceptualizacije sajber nasilja u različitim oblastima. Radi ekonomičnosti i ograničenja ovog rada, najreprezentativnije definicije prikazane su tabelarno saglasno hronologiji i aktuelnosti njihovog javljanja u literaturi a zahvaljujući kojima se jasno očitavaju varijacije u određenju sajber nasilja.

Tabela 1. Varijacije u definisanju sajber nasilja

Godina	Autor/i	Određenje: Sajber nasilje...
2002	Herring	„...je onlajn ponašanje koje predstavlja napad na blagostanje pojedinca ili grupe (fizičko, emocionalno, psihološko) ili ka istome vodi“ ²
2004	Ybarra & Mitchell	„...podrazumeva eksplicitni, namerni akt agresije koji se odvija onlajn i usmeren je na drugu osobu“ ³
2007	Patchin & Hinduja	„...predstavlja slanje uznemirujućih ili pretećih poruka, postavljanje degradirajućih komentara o nekome na sajtovima ili mrežama, ili fizičke pretnje i zastrašivanje nekoga onlajn“ ⁴
2008	Hinduja & Patchin	„...je vrsta zlostavljanja koja se odnosi na akcije izvedene korišćenjem digitalnih tehnologija, sa namerom i ciljem da se neko povredi direktno ili indirektno. To zapravo podrazumeva širok spektar ponašanja poput verbalnog zlostavljanja, anonimnih i zlobnih poziva, ucena, dovođenja žrtve u razne neugodne situacije kao i ponižavanje nekoga na Internetu ili u elektronskim medijima“ ⁵
2008	Smith i saradnici	„...je agresivna, namerna radnja koju izvršava grupa ili pojedinac koristeći elektronske forme kontakta (mobilne telefone ili internet), više puta i tokom dužeg vremenskog perioda nad žrtvom koja ne može lako da se odbrani“ ⁶
2008	Buljan-Flander	„...obuhvata različite oblike digitalnog ponašanja koje karakteriše namerna upotreba IKT radi nanošenja štete, uznemiravanja ili povrede drugih. Uključuje bilo kakav oblik višestruko slanih poruka putem interneta ili mobilnog, kojima je cilj povrediti, uznemiriti ili na bilo koji drugi način oštetiti dete, mlade ili odrasle koji se ne mogu zaštititi od takvih postupaka“ ⁷

² Herring, C. S. (2002). Cyber Violence: Recognizing and Resisting Abuse in Online Environments. Asian Women 14 (Summer), p. 188.

³ Ybarra, M. L., & J. K. Mitchell (2004). Online Aggressor/Targets, Aggressors and Targets: A Comparison of Associated Youth Characteristics. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45(7), p. 1308.

⁴ Patchin, J. Hinduja S. (2007) Offline Consequences of Online Victimization. Journal of school violence, 6(3), p. 91.

⁵ Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: an exploratory analysis of factors related to offending and victimization. Deviant Behavior, 29(2), p. 132.

⁶ Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49(4), p. 376.

⁷ Buljan-Flander, G. (2008). Internet i djeca – trebamo li brinuti? U V. Kolesarić (Ur.), Nasilje nad djecom i među djecom – Zbornik radova II. znanstveno-stručnog skupa, str. 14.

2009	Đorić	„...podrazumeva upotrebu modernih sredstava , pre svega interneta, mejlova, sajtova i mobilnih telefona za diiskreditaciju potencijalne žrtve i njeno uznemiravanje.“ ⁸
2011	Ljepava	„...se određuje kao agresivan, tendenciozan akt koji grupa ili pojedinac sprovodi koristeći elektronska sredstva komunikacije, u više navrata i tokom dužeg perioda protiv žrtve koja ne može da se odbrani od takvog napada.“ ⁹
2012	Martić	„...definiše se kao korišćenje interneta, mobilnih telefona ili drugih elektronskih uređaja za slanje ili postavljanje tekstova, fotografija ili snimaka, sa namjerom da se neka druga osoba povrijedi ili osramoti na neki način“ ¹⁰
2013	Menesini i saradnici	„...može se definisati kao podvrsta tradicionalnog siledžijstva, budući da se određuje preko istih kriterijuma, a da nedostaju, ili barem nisu toliko relevantni, specifični kriterijumi na osnovu kojim bi se razlikovalo od tradicionalnog siledžijstva.“ ¹¹
2015	Castro & Osorio	„...je upotreba digitalnih uređaja ili onlajn usluga sa namerom uključivanja u aktivnosti koje dovode do fizičkog, psihološkog i emocionalnog samopovređivanja ili nanošenja štete drugoj osobi“ ¹²
2016	Marković Krstić & Milošević Radulović	„...predstavlja svaku komunikacionu aktivnost koja se odvija u sajber prostoru (čet, veb, imejl, Skajp, blog, Fejsbuk Tviter, Majspejs) i može oštetiti pojedinca, odnosno, slanje ili objavljivanje povređujućih tekstova ili slika posredstvom interneta ili drugih komunikacijskih sredstava“ ¹³
2017	Van-Ouytsel i saradnici	„...se definiše kao zlonamerno korišćenje jednog ili više alata informacione tehnologije za slanje neprikladnog sadržaja poput tekstova, poruka, e-mailova, slika itd. radi uznemiravanja pojedinaca ili grupa u virtuelnom okruženju.“ ¹⁴
2018	CoE	„...je upotreba kompjuterskih sistema za izazivanje, podršku ili pretnju nasiljem nad pojedincima koje rezultira ili će sa verovatnoćom rezultirati fizičkom, psihološkom, ekonomskom, seksualnom štetom ili patnjom a može uključivati eksploataisanje okolnosti, osobenosti ili ranjivosti pojedinaca.“ ¹⁵
2018	Rančić	„...se može definisati kao svaki oblik komunikacije, uključujući razmenu tekstualnog, audio ili video sadržaja posredstvom interneta, koji ugrožava bezbednost pojedinca ili stvara kod njega osećaj uznemirenosti i straha“ ¹⁶
2019	Smith	„...je način nanošenja štete drugome u sajber prostoru, elektronskim ili digitalni putem“ ¹⁷
2021	UNICEF	„...je korišćenje digitalne tehnologije (interneta i mobilnih telefona) s ciljem da se druga osoba uznemiri, povredi, ponizi i da joj se nanese šteta.“ ¹⁸
2022	Dinić	„...se izdvaja kao posebna vrsta nasilja, a ne kao samo još jedan način, medijum ili forma nanošenja štete, odnosno podvrsta tradicionalnog siledžijstva. Tome doprinosi specifičnost komunikacije u sajber prostoru koja najviše oblikuje repetitivnost i nesrazmeru moći učesnika, ali i druge karakteristike koje dodatno doprinose izdvajanju digitalnog nasilja kao posebne vrste nasilja“ ¹⁹

⁸ Đorić, M. (2009). Buling kao vrsta socijalnog nasilja, Politička revija, broj 3, str. 157.

⁹ Ljepava, N. (2011). Realno zlostavljanje u virtuelnom okruženju: Prevencija i intervencija u slučajevima zlostavljanja djece na internetu, Aktualnosti, broj 1-2, str. 24.

¹⁰ Martić, M. (2012). Nasilje u školi kao produkt poremećenih vrijednosti u društvu, str. 109.

¹¹ Menesini, E., Nocentini, A., Palladino, B. E., Scheithauers, H., SchultzeKrumholz, A., Frisén, A., Berne, S., Luik, P., Naruskov, K., Ortega, R., Calmaestra, J., & Blaya, C. (2013). Definitions of cyberbullying. In P. K. Smith & G. Steffgen (Eds.), Cyberbullying through the new media. Findings from an international network, 19(9), p. 25.

¹² Teresa Sofia Pereira Dias de Castro & António José Osório (2014). Online Violence: Listening to Children's Online Experiences (Chapter 3); In Cruz-Cunha Manuela Maria & Portela Maria Irene (eds.): Handbook of Research on Digital Crime, Cyberspace Security, and Information Assurance. Information Science Reference, p. 36.

¹³ Marković Krstić, S. & Milošević Radulović, L. (2016). Humanistička dimenzija obrazovanja mladih u kontekstu savremenih društvenih promena, str. 204.

¹⁴ Van O.T., Toress E., Jeong C. H. & Ponnet K. (2017). The associations between substance use, sexual behaviors, bullying, deviant behaviors, health, and cyber dating abuse perpetration. The Journal of School Nursing, 33(2), p. 117.

¹⁵ Council of Europe (2018). Mapping study on cyberviolence. (Cybercrime Convention Committee (TCY) Working Group on cyberbullying and other forms of online violence, especially against women and children), p. 5.

¹⁶ Rančić, J. (2018). Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama u Republici Srbiji, CM: Communication and Media, 13(43), str. 98.

¹⁷ Smith, P. K. (2019). The Psychology of School Bullying, p. 34.

¹⁸ <https://www.unicef.org/serbia/zaustavimo-digitalno-nasilje>

¹⁹ Dinić, B. (2022). Digitalno nasilje, str. 39.

2023	Yang	„...vrsta klevete, opanjkavanja, narušavanja ugleda, govora mržnje i narušavanja prava, reči, slika i video zapisa koje objavljuju korisnici na Internetu a koje nanose štetu ugledu, pravima i duhu drugih“ ²⁰
------	------	--

Pregledom predstavljenih definicija²¹ moglo bi se reći da su se one vremenom filtrirale, oblikovale, usavršavale i nadograđivale. Ipak, pojam sajber nasilja i dalje traži svoju sveobuhvatnu definiciju jer se u najširem kontekstu ono može shvatiti kao nasilje koje se dešava putem digitalne tehnologije, ali problematika ove pojave znatno je kompleksnija i dublja od toga. Stoga, mnoge istraživačke studije i dalje tendenciozno tragaju za najpogodnijim određenjem. Tome treba pridodati da se nemogućnost postavljanja univerzalne definicije sajber nasilja može pravdati i njegovim uporednim razvojem sa tehnološkim napretkom, pa varijacije u prethodnim, aktuelnim i budućim definicijama sasvim su logičan ishod. No, iz većine dostupnih određenja nužno se nazire i pitanje diferencijacije, odnosno razgraničavanja sajber nasilja i njemu srodnih i bliskih pojmova na koje je vredno skrenuti pažnju a koji istovremeno sudeći po aktivnostima prema kojima se ispoljavaju ukazuju na manifestacije sajber nasilja.

Naime, u domaćoj literaturi u poslednje vreme prilično se ustalio termin digitalno nasilje, odnosno elektronsko, virtuelno, onlajn ili sajber nasilje. Brojni istraživači baveći se sajber nasiljem suočavaju se sa izazovom, kao što je već gore navedeno, nedostatka doslednih, standardnih definicija ili metodologija koje se koriste za konceptualizaciju i merenje ovog fenomena. Premda je Savet Evrope još 2018. godine već to naznačio, važno je naglasiti da još uvek ne postoji stalan i opšteprihvaćen leksikon ili tipologija krivičnih dela koja se smatraju sajber nasiljem, brojni primeri tipova sajber nasilja međusobno su povezani, prožimaju se, imaju dodirnih tačaka i sastoje se od kombinacije dela. Iz tih razloga u literaturi je prisutno razgraničavanje krovnog termina sajber nasilje sa njim srodnim i povezanim terminima poput vršnjačko nasilje na internetu, onlajn nasilje, sajber maltretiranje, sajber uznemiravanje i sajber viktimizacija. Svi oni se koriste u kontekstu digitalne interakcije i bihevioralnih obrazaca i upućuju na negativne interakcije i iskustva na internetu, ali imaju iznijanisirano značenje i primenu, posebno kada se uzme u obzir i počinioac i žrtva nasilja. Razumevanje ovih pojmova od krucijalnog je značaja za identifikaciju i razvoj efikasnih preventivnih i protektivnih mera i strategija. Uopšteno govoreći, sajber ili digitalno nasilje kao krovni termin obuhvata vidove nasilja koji se dešavaju putem digitalnih tehnologija i interneta. To može uključivati napade na računare, krađu identiteta, zlostavljanje putem društvenih medija, slanje uvredljivih ili pretećih poruka putem e-pošte ili drugih online platformi, distribuciju neprikladnog sadržaja i mnoge druge oblike digitalnog nasilja. Odnosi se na aktivno ponašanje počinioaca koji vrši štetne radnje prema žrtvi. U kontekstu sajber prostora, sajber maltretiranje, poznato i kao "buling" (*engl. cyber bullying*) je specifičan oblik sajber nasilja koje karakteriše repetitivno ili intencionalno zlostavljanje pojedinca putem digitalnih platformi. U literaturi je često prisutno i naizmenično korišćenje termina sajber malteritiranje i sajber uznemiravanje (*eng. cyber harassment*), a najčešće se koriste u sinonimnom značenju. Međutim, među njima treba napraviti razlike. Dok sajber maltretiranje podrazumeva upotrebu tehnologije kako bi se neko namerno i više puta povredio, ponizio ili zastrašio, dotle se sajber uznemiravanje odnosi na bilo koju vrstu ponašanja na mreži koje ima za cilj da nekome naudi, da ga zastraši ili da mu uputi pretnju. Dok prvo najčešće uključuje populaciju maloletnih lica i dešava se u kontekstima kakav je socijalni ili školski, dotle drugo može uključiti odrasle ili maloletne osobe i potencijalno se ne javlja u sasvim konkretnim kontekstima već se vezuje za bilo koji kontekst, poput društvenih medija, onlajn foruma i e-pošte. Razlika je i u tome što sajber maltretiranje može uključivati

²⁰ Yongwei Y. (2023). Research on the Investigation and Countermeasures of Cyber Violence on College Students. *Glob Acad J Humanit Soc Sci*, 4(6), p. 274.

²¹ Definicije predstavljene u tabeli izdvojene su slobodnim izborom autora na bazi relevantne literature iz različitih oblasti proučavanja a sa ciljem ukazivanja na neke od ključnih karakteristika sajber nasilja koje čine ideje vodilje u pokušajima određenja ovog fenomena

slanje uvredljivih poruka, zlih komentara ili glasina na mreži, kreiranje lažnih profila za lažno predstavljanje i deljenje sramotnih, nemoralnih i ponajpre skandaloznih fotografija ili video snimaka nekoga bez pristanka, dok sajber uznemiravanje podrazumeva slanje pretećih poruka na mreži, onjajn uhođenje i deljenje podataka o osobi bez pristanka. Iako i sajber maltretiranje i sajber uznemiravanje mogu imati ozbiljne posledice po žrtvu, ono što bi se moglo nazvati kao *differentia specifica* među ove dve pojave jeste upravo kontekst u kome se dešavaju i starost pojedinaca koji su uključeni. Nezaobilazno je spomenuti i termin sajber uhođenje (*eng. cyberstalking*) koji je prilično blizak definiciji sajber maltretiranja jer je zajednička nit koja ih povezuje upravo što to su oba pojma spojnica sa sajber uznemiravanjem. Između ostalog, sajber-uhodeње i sajber maltretiranje potpadaju pod okrilje sajber uznemiravanja a mogu obuhvatati bilo koju vrstu neprikladnog, neprimerenog, podlog ili neprijatnog ponašanja na mreži. Fromholz i saradnici ukazuju na četiri specifična elementa koja bi trebalo da budu prisutna da bi se neka radnja u onlajn prostoru podvela pod sajber uhođenje, a to su: (a) nepoželjnost ili neželjenost, (b) slanje od strane poznatog ali odlučnog lica, odnosno čvrsto motivisanog počinioca, (c) intencionalnost, radi targetiranja određenog pojedinca, odnosno žrtve, i (d) perzistentnost (Frommholz et al., 2016: 127-128). Sajber uhođenje često uključuje neželjenu pažnju, praćenje ili pokušaj da se stupi u kontakt sa žrtvom, a ponekad se sajber uhođenje premešta iz virtuelnog u realan prostor. Ono može uključivati pretnje, ponovljene neželjene poruke ili širenje ličnih podataka. Primarna namera sajber progonitelja je obično da izvrši kontrolu ili manipuliše žrtvom, potencijalno izazivajući strah ili uznemirenost. Još jedna karakteristika vredna pomena jeste i ta da se ponekad sajber uznemiravanje takođe koristi da se opiše isto ponašanje kao i sajber maltretiranje ukoliko je žrtva odrasla osoba. Svakako, autori su saglasni da sajber uznemiravanje mnogo češće nego što to nije slučaj, rezultira sajber viktimizacijom (*eng. cyber victimization*). Jasno je da je ovaj termin širi od sajber maltretiranja i uznemiravanja, a sajber viktimizacija uopšteno govoreći predstavlja proces postajanja žrtvom i odnosi se na situaciju kada pojedinac ili grupa postanu žrtve nasilja ili maltretiranja kroz (zlo)upotrebu IKT. Autori poput Hinduje i Pačina (Hinduja & Patchin, 2009: 88) sugerišu da se prevashodno u slučajevima maltretiranja i uhođenja u sajber prostoru viktimizacija odnosi „obrasce klevetničkog ponašanja koja nanose štetu upotrebom računara, mobilnih telefona i drugih elektornskih uređaja“. Dakle, podrazumeva pasivnu poziciju žrtve koja trpi štetu ili nepravdu nastalu kao rezultat sajber nasilja ili drugih negativnih aktivnosti i događaja na internetu a proisteklih usled nasilja, maltretiranja i uhođenja u sajber okruženju. Nepravda koju žrtva može iskusiti u jednom incidentu ili više ponavljanih radnji tokom određenog vremenskog perioda može se ticati informacija o fizičkom izgledu, polu, rasi, etničkoj pripadnosti, seksualnoj orijentaciji, ličnim uverenjima, itd. Ne treba zanemariti i još neke termine, koje u našem govornom jeziku nemaju adekvatnog prevoda pa se najčešće koriste pozajmljenice iz engleskog jezika. Reč je o flamingu, autingu, grifingu, trolovanju i ketfišingu. Većina njih uglavnom se vezuje za korisnike video igara i različitih foruma ali nisu jedino i isključivo vezani za ove aktivnosti na internetu. Fleming (*eng. flaming*) se odnosi na sukob ili „žučnu“ raspravu na mreži, to jest u onlajn javnim prostorima i obično podrazumeva da jedan ili više nasilnika napadaju određenu osobu zbog njenih stavova ili pak komentara. Nasilje se kreće od slanja grubih i okrutnih komentara uz uvrede i vulgarne reči, preko uznemirujućih i nedoličnih slika do jasnih pretnji. Kako bi dodali emotivnu notu svojim argumentacijama počinioci u pisanoj onlajn komunikaciji najčešće koriste velika slova, slike i simbole. Predstavlja veoma agresivan oblik zastrašivanja jer počinioci takvim ponašanjem traže pažnju i sve dok „uživaju“ istu praćenu reakcijama žrtve oni se ne zaustavljaju. Auting (*eng. outing*) je vrlo ozbiljan oblik onlajn nasilja i svodi se na maliciozno objavljivanje ličnih i privatnih informacija o nekoj osobi uz nameru da se ista osramoti ili ponizi. Nasilnik obično koristi fotografije, video zapise, personalne podatke ili šalje licemerne informacije bez pristanka osobe na koju je fokusiran postavljajući je na „stub srama“ i uz jasnu nameru da je javno ponizi.

Grifing (*eng. griefing*) je veoma popularan i istovremeno specifičan vid sajber nasilja koji se najčešće vezuje za konzumente video igara. Preciznije, grifing podrazumeva da igrač zapravo odustaje od namere da pobedi u igri ali je umesto toga usredređen na dosađivanje i iritiranje drugih igrača manipulišući aspektima igre radi nekog sopstvenog egocentričnog zadovoljstva. Radi se o svojevrsnom sabotiranju osnovnog iskustva igranja za druge, ometanju, pohlepnoj krađi virtuelnih stvari, intencionalnom spopadanju uz učestalo verbalno uznemiravanje drugih igrača tokom igranja u igri. Eksperti za sajber nasilje ovu aktivnost porede sa uhođenjem jer se radi o virtuelnom „prišunjavanju“ drugom igraču sa namerom urušavanja onoga što je izgradio u video igri. U okviru ove vrste okruženja, igračima je relativno lako da se osete izlovano, a taj osećaj izolovanosti i anonimnosti može biti dobra kamuflaža za već postojeće devijantno ponašanje. U literaturi se može naići i na sporadične slučajeve izjednačavanja grifinga i trolovanja (*eng. trolling*). Ipak, njih treba razlikovati. U kontekstu video igara, trolovanje se pre odnosi na aktivnosti ometanja poput namernog iznošenja netačnih, neproverenih i preuveličanih informacija ili upadica uz dalje pokušaje da se izvuče pobeda u igri. Ova aktivnost nastaje iz sebičnih razloga i namere da drugi učesnici izgube u igri. U drugim kontekstima, trolovanje se najčešće posmatra i kao strategija ućutkivanja jer se počinitelj krije iza slobode govora koju koristi kao podlogu za govor mržnje i širenje dezinformacija, upućivanje pretnji, plasiranje negativnih i destruktivnih stavova uz podsticanje nasilja. Dakle, trolovanje ostavlja svoje žrtve u nemoćnoj poziciji jer se sloboda izražavanja počinitelja brani ideologijama društvenih medija a oni koji teže ovakvom ponašanju najčešće koriste lažne profile pa time izbegavaju odgovornost i pravne posledice za svoje reči i dela. Ketfišing (*eng. catfishing*) je aktivnost preuzimanja tuđih fotografija i podataka, najčešće sa naloga na društvenim mrežama, radi stvaranja novog identiteta na mreži uz nameru da se novokreirani identitet koristi kao sopstveni i radi narušavanja reputacije pravog vlasnika identiteta, ali počinitelj može i kreirati fiktivni profil - identitet a iskoristiti slike i informacije drugih osoba kako bi ostao verodostojniji i uspeo da uspostavi veze u onlajn okruženju. Pojedini idu i u drugu krajnost te kreiraju više lažnih profila – identiteta na društvenim mrežama u svrhu izgradnje i validacije svojih ketfišing profila. Razloga za ovakvo ponašanje je više a među njima se posebno izdvajaju nesigurnost i nedostatak samopouzdanja, mentalne bolesti, skrivanje pravog identiteta, osveta, uznemiravanje i istraživanje sopstvenih seksualnih preferencija.

Kao što se iz priloženog može videti, sajber nasilje različito se definiše a varijabilnost ovih definicija dolazi upravo usled složenosti ovog koncepta, sagledavanja iz različitih konteksta, perspektiva i uglova te nije iznenađujuće što ne postoji jedna jedinstvena definicija kojom bi se obuhvatio svaki njegov aspekt. Definisane sajber nasilja nije lak ni jednostavan zadatak posebno kada se uzme u obzir konstantan napredak IKT i širenje prostora za ispoljavanje različitih formi i manifestacija zlostavljanja putem istih.

3. Sajber nasilje u visokom obrazovanju – uzroci i posledice

Složenost koncepta sajber nasilja i njegova prekomerna prisutnost u svim segmentima ljudskog rada i funkcionisanja, nametnuo je potrebu za njegovim sve posvećenijim proučavanjem. Kada se u obzir uzme efekat na društvo, jasno je uočljiva neprijateljska atmosfera i klima različitih podela u društvu, ostrašćenost, hipokrizija i gotovost da se vrlo brzo i lako uđe u konflikt. U sajber prostoru konflikti i antagonizmi su zastupljeniji i lakši, pa bi se moglo reći da svet digitalne tehnologije i izazovi koje sa sobom nosi pred stručnjake postavljaju ozbiljna pitanja o bezbednosti i emocionalnom zdravlju i blagostanju populacije, prevashodno kritičnih populacija – dece i mladih. Nesporna je činjenica, a obilje literature to i dokazuje, da su autori koji su se bavili ovim problemom svoja istraživačka stremljenja usmerili

ka sajber nasilju u detinjstvu i adolescenciji smatrajući ove populacije vulnerabilnim i rizičnim, dok je studentska populacija ostala skrajnuta i izvan istraživačkog interesovanja. Tako je nastala disproporcija u broju sprovedenih istraživačkih studija i projekata gde znatno prednjače one fokusirane na prve dve kategorije u poređenju sa analizom ovog problema u visokoškolskom kontekstu. Praktično, prve istraživačke studije sajber nasilja u studentskoj populaciji započele su tek 2004. godine. Konkretnije, Fin (Finn, 2004) je sprovedeći istraživanje na uzorku od 339 studenata Univerziteta u Nju Hempširu došao do zaključka da je prevalenca sajber viktimizacije studenata putem e-maila i tekstualnih poruka između 10% i 15% a koja je inače sadržavala pretnje, uvrede ili uzmenirujuće sadržaje, dok je više od polovine učesnika u ispitivanju izvestilo čak i o primanju neželjenog pornografskog sadržaja. Dobijeni rezultati ovog autora učinili su zaokret, te se naučna i stručna javnost više usmerila ka proučavanju različitih formi i manifestacija sajber nasilja u studentskoj populaciji. Premda je na internacionalnom nivou zabeleženo povećano interesovanje za sajber nasilje u univerzitetskim uslovima, nažalost zemlje u razvoju, među kojima je i Srbija, ne se mogu pohvaliti dovoljnom pokrivenošću i napredovanjem po broju objavljenih naučno-istraživačkih radova na ovu temu. No i pored toga, Finova studija dala je dobrog osnova za istraživački pohod u proučavanju ovog problema u visokom obrazovanju na internacionalnom prostoru. Iako se na osnovu pregleda literature i analize iskustava iz različitih obrazovnih okruženja moglo predstaviti više istraživanja, ograničenja i obim ovog rada ne daju prostora za to, pa su u krajnju obradu pozicionirana ona istraživanja koja su produkovala najznačajnije rezultate u poslednjih pet godina.

Jang (Yang, 2023: 275) u svojoj studiji sugerise da se sajber nasilje uglavnom zasniva na moralnim, etičkim i lingvističkim aspektima, te izdvaja njegove glavne manifestacije: (a) lični napadi – pojedini internet korisnici stvaraju iluziju da anonimno objavljivanje govora ne nosi odgovornost te mnogi diskursi koji su u realnom okruženju bili prvobitno sadržani, u virtuelnom postaju neobuzdani. Na internetu se lako kontrolišu emocije korisnika od strane drugih te se normalne teme za diskusiju pretvaraju u jednostrane lične napade, a počinilac sajber nasilja koristi priliku da stojeći na "moralnom uzvišenju" zlostavlja, ismeva, kleveće, moralno osuđuje žrtvu i izaziva je da izvrši lični napad; (b) glasine na mreži – na mreži se često pojavljuju dezinformacije ili iskrivljene informacije i glasine koje mogu izazvati određen društvenu paniku. Neki korisnici interneta mogu jasno da razlikuju autentičnost informacija ali ipak ih dalje prosleđuju svojim prijateljima, a oni dalje ka širem auditorijumu zahvaljujući brzom protoku informacija, formirajući tako određenu skalu mrežne transmisije glasina. Pored toga, kako bi poboljšali autentičnost, pojedinci ne prezaju od toga da krađu tuđe fotografije, video i audio zapise ili ih kombinuju kako bi povećali kredibilitet sopstvenih glasina; (c) zloupotreba ličnih podataka – pojedini internet korisnici manipulišu mašinskim učenjem i drugim algoritamskim znanjima kako bi „istraživali” na različitim platformama prema alatima za pretragu informacija i kroz različite kanale dobijali različite informacije o „osobi od interesa” prevashodno o određenim nemoralnim radnjama i ponašanjima. Između ostalog, najčešće vrebaju lične podatke koji su dostupni na različitim javnim platformama i društvenim mrežama. Sprovedeći istraživanje u Kini Jang je na uzorku od 448 studenata, došao je do sledećih rezultata: više od 85% studenata smatra da je sajber nasilje prosleđivanje neistinitih informacija, lični napad uz necivilizovan jezik i govor, objavljivanje informacija ili fotografija bez pristanka drugih, anonimne laži i ismevanje, zabava, te i malverzacije ličnim podacima. Ovaj podatak ukazuje da svest studenata o sajber nasilju ne nedostaje. I pored njihove svesti autor izdvaja dva razloga za sajber nasilje među studentskom populacijom: Prvo, iako studenti mogu da identifikuju šta je sajber nasilje, ponekada će ignorisati jasne pokazatelje nasilnog ponašanja kada drže govor iz nekih personalnih razloga jer ih smatraju trivijalnostima a zapravo uz mali komentar najčešće postaju meta nasilja. Drugo, studenti su vrlo aktivni i imaju razvijeno dijalektičko i kritičko mišljenje u odnosu na tretman problema sa kojima se

susreću (Yang, 2023: 277). Sama različitost u pogledu mišljenja i stavova u odnosu na probleme, a koja su potencijalno drugačija od mišljenja internet korisnika, čini ih opet metom nasilnih napada. Autor nadalje istražuje motive nasilja među korisnicima interneta te dolazi do liste koju studenti izdvajaju redom prema značaju: niski lični kvaliteti i nedostatak discipline, privlačenje pažnje javnosti, nezadovoljstvo realnošću i zadovoljavanje potreba onlajn, tvrdoglavost, dosada i „ubijanje vremena”, i drugi. Na ponašanja korisnika interneta utiču tri faktora: moralna osećanja, psihologija i društveno okruženje. Slično tome, ova tri faktora utiču na motive i ponašanja izvršilaca. Autor zaključuje da u sajber nasilju, počinioci nemaju pravnu svest, a zbog mogućnosti prikrivanja i anonimnosti u virtuelnom okruženju, svoje lične emocije po volji iskaljuju, što rezultira formiranjem javnog mnjenja na mreži (Yang, 2023: 277-278). Motiv počinitelja sajber nasilja je najčešće to što su pod stresom, nesrećni su ili su isto to iskusili u stvarnom životu, te su nezadovoljni. Sajber nasilje im je odbrambeni mehanizam od nasilja u realnom okruženju.

Još jedna studija vredna spomena takođe je sprovedena u Kini, ali drugačija po svom karakteru. Naime, Zang i saradnici (Zhang et al., 2022) su svoje istraživanje utemeljili na opštem modelu agresije i ispitivali povezanost između viktimizacije i sajber agresivnosti, te i medijatorskih efekata percipirane relativne deprivacije i depresije na taj odnos. Autori su pošli od stava da u poređenju sa drugim populacijama koje se nalaze u drugim razvojnim fazama (deca i adolescenti), studenti, budući da su na pragu odraslosti verovatno će pre pribeći sajber nasilju u odnosu na konvencionalno nasilje. Sprovodeći longitudinalnu studiju u tri intervala na svakih 6 meseci (aprila 2019., oktobra 2019. i aprila 2020. godine) u kojoj je učestvovalo ukupno 795 studenata sa različitih fakulteta u Kini došli su do važnih zaključaka. Prvo viktimizacija ima značajnog i direktnog uticaja na sajber agresiju čime je podržana hipoteza o generalnom modelu agresivnosti i aspektu frustracija-agresija. Viktimizacija nasilja među studentima je precipirana kao dominantna što autori obrazlažu time da neprijatna osećanja i negativne spoznaje koje produkuje viktimizacija mogu biti resurs frustracija a njihovom akumulacijom nastaje sklonost žrtve ka agresiji. S obzirom na to da studenti najčešće koriste Internet ali istovremeno znaju da su korisnici bez nadzora, jasno je da se rizik od problematične upotrebe mreže uvećava, prevashodno rizik od sajber agresije. Kada se tome pridoda i anonimnost, sajber agresija se povezuje sa manje anticipiranom kaznom, što onlajn platformu čini atraktivnim i pogodnim mestom za vršenje nasilja bez straha od odmazde. Nadalje, rezultati istraživanja ukazali su da precipirana relativna deprivacija i depresija imaju posredničku ulogu po pitanju odnosa između viktimizacije u sajber prostoru i sajber agresije. Viktimizacija je povezana sa višim nivoima depresivnosti koji sledstveno funkcionišu kao strseori ili „okidači” koji doprinose sklonosti ka sajber agresivnosti. Nalazi israživanja ukazuju i na direktan uticaj viktimizacije proistekle iz sajber nasilja na ispoljavanje agresivnosti u sajber prostoru uvećanjem precipirane relativne deprivacije. Odnosno, studenti koji su žrtve maltretiranja s velikom verovatnoćom će biti u marginalizovanom položaju u odnosu na svoje kolege - vršnjake, što se odnosi na nizak nivo samopoštovanja, osećaj nepravde, nepovoljan položaj usled marginalizacije i izolacije, što u budućnosti rezultira osećajem relativne uskraćenosti. Takođe, kako bi izbegli ovakvu negativnu spoznaju, pojedine žrtve mogu koristiti sajber agresivnost kao strategiju suočavanja. Još jedan značajan nalaz do koga su ovi autori došli u svom istraživanju jeste da uočena relativna deprivacija izazvana sajber viktimizacijom doprinosi jačanju negativnih autosomatskih misli prema sebi. Oni to objašnjavaju pritiscima koje studenti imaju u tom periodu po pitanju odluka o studiranju i razvojnom putu buduće karijere koji mogu da produkuju osećaj relativne uskraćenosti koja stoga vodi ka razvijanju nižih očekivanja po pitanju budućnosti a ona produkuju više simptome depresivnosti koji se eksternalizuju kroz obrasce agresivnog ponašanja. Naposljetku, studija Zanga i saradnika dala je značajan doprinos proširenju teorije o opštem modelu agresivnosti prema kome viktimizacija zlostavljanja može funkcionisati kao situacioni input i uticati na kognitivna i afektiva stanja.

Konkretno, nalazi ove studije ukazuju da takva viktimizacija produkuje osećaj relativne deprivacije i osećaj depresivnosti, a varijable internih stanja koje se inicijalno javljaju u kontekstu sajber nasilja takođe mogu uticati i na druge varijable. Na primer, spoznanja relativne deprivacije može uticati na depresiju studenata što vodi ka bihevioralnom agresivnom ishodu. Dakle, ova studija proširuje opštu teoriju agresivnosti primenom na širi kontekst agresije – sajber agresije.

Pokušavajući da procene profil studenata i rasporstranjenost sajber maltretiranja u visokoškolskim ustanovama, Azio i saradnici (Asio, et. al., 2022) su tokom akademske 2021/2022. godine sprovedeli istraživanje na uzorku od 300 studenata Centralnog Luzona na Filipinima. S obzirom na u to vreme aktuelnu pandemiju virusa COVID-19, istraživanje je izvršeno onlajn putem korišćenjem standardizovanog instrumenta Hiduje i Pačina (Hinduja & Patchin, 2015) prilagođenog potrebama istraživača i konteksta u kome se istraživanje sprovodi. Ovaj instrument konstruisan je u svrhe prepoznavanja žrtve sajber nasilja i počionioca istog. Rezultati istraživanja ovih autora pokazali su da većina ispitivanih studenata do sada nikada nije doživela viktimizaciju po pitanju sajber nasilja. Takođe, rezultati su pokazali da ispitanici nemaju preferencije prema sajber nasilju, odnosno ne žele da budu počinioci sajber nasilja, niti žele da maltretiraju druge osobe putem interneta i dostupnih društvenih mreža. Kako bi došli do šire slike, autori su otišli korak dalje pa su u istraživanje uključili i njihove demografske profile (starost, pol, građanski status, mesečni prihod porodice, kurs, godinu studiju, stipendiranje, akademski uspeh i dužinu studiranja) kao varijable da bi utvrdili da li postoje značajne razlike u njihovim odgovorima kada su tako grupisani. U pogledu sajber viktimizacije rezultati su pokazali da ne postoje značajne razlike u odgovorima ispitanika ovako grupisanih. Govoreći o činjenju sajber nasilja istraživači su došli do sličnih zaključaka. Varijacije u odgovorima ispitanika bile su primetne samo po pitanju kursa i stipendiranja ali one nisu bile u okvirima statističke značajnosti već su pre odslikavale neslaganja odnosno razlike u odgovorima ispitanika. Daljim statističkim analizama došlo se do zaključka o slabijim inverznim korelacijama između prosečnih primanja roditelja ispitanika, akademskog uspeha/dužine studiranja i sajber nasilja u smislu žrtve. Isti statistički rezultati primećeni su i kod varijable počinioc sajber nasilja i stipendiranje. No, i pored ovako pozitivnih rezultata, autori su naveli i neke preporuke: (a) jačanje edukativnih kampanja protiv sajber nasilja, posebno u rizičnim situacijama i vremenima kada je povećana ekspozicija i upotreba IKT alata; (b) jačanje svesti, informisanosti i sposobnosti studenata da prijave sajber nasilje, bilo da su žrtve ili svedoci onlajn maltretiranja, uznemiravanja ili progonjenja; (c) formiranje institucionalne politike i okvira pomoći žrtvama sajber nasilja prema zakonu i odgovarajućim autoritetima; (d) promovisanje zdravih, tehnoloških i digitalnih platformi za učenje o prihvatljivom maniru i korektnom ponašanju kako u onlajn, tako i oflajn režimu.

Matinez-Montegadova i saradnici (Martínez-Monteagudo et. al., 2019) su u okviru svog istraživanja uvrstili drugačije varijable. Preciznije, analizirali su prediktivne kapacitete porodičnog okruženja i emocionalne inteligencije na pojavu sajber nasilja u univerzitetskom okruženju. Istraživanje je sprovedeno među studentskom populacijom sa državnih i privatnih fakulteta u Španiji (1282 studenta, odnosno 594 studenta i 688 studentkinja). Prvo, njihovi rezultati ukazuju da je 18.6% ispitivanih studenata pretrpelo sajber nasilje od strane svojih kolega vršnjaka tokom protekla dva meseca a da je čak 19.4% njih bilo vinovnik sajber nasilja nad vršnjacima u istom vremenskom periodu. Drugo, rezultati su pokazali da disfunkcionalno ili pogoršano porodično okruženje uvećava verovatnoću da osoba postane žrtva ili počinioc sajber nasilja, dok povoljno porodično okruženje ovu pojavu redukuje. Preciznije, specifične porodične varijable prediktor su sajber nasilja i u pogledu viktimizacije i u pogledu vršenja nasilja. Zapravo, veća je verovatnoća da studenti postanu žrtve nasilja jer se dimenzije moralnost-religioznost i konflikt uvećavaju u porodičnom jezgri, dok je verovatnoća manja da studenti postanu žrve kada je ojačan intelektualno-kulturni razvoj, ekspresivnost i kohezivnost

u porodičnom okruženju. Dakle, narušeni porodični odnosi i pogoršana stabilnost porodičnog okruženja može se podvesti pod riziko faktore za viktimizaciju, dok kvalitet odnosa među članovima porodice deluje kao protektivni faktor. Slično tome, dimenzije emocionalne inteligencije imaju prediktivnu snagu za participaciju u sajber nasilju i u ulozi žrtve i ulozi agresora. Obraćanje preterane pažnje na sopstvena osećanja bez sposobnosti razumevanja emocija i njihove regulacije može biti štetno za socijalnu adaptaciju pojedinca. Odnosno, kada studenti veću pažnju posvećuju prepoznavanju svojih emocija, može doći do pojačanog „mozganja” i slabijeg socijalnog funkcionisanja. Sa druge strane, emocionalno inteligentni studenti, odnosno studenti sa uvećanim kapacitetima percepcije, razumevanja i regulacije sopstvenih emocija i emocija drugih, poseduju neophodne resurse da se suoče sa stresnim događajima. Dakle, sposobnost regulacije sopstvenih emocija daje prilike za preuzimanje i kontrolu potencijalnih problematičnih situacija sajber nasilja poput ruganja, zastrašivanja ili pretnji koje mogu dovesti do negativnih emocija ali ukoliko je student sposoban da ih razume i reguliše na adekvatan način, nivoi stresa su redukovani i problemi se uspešno rešavaju. Nesporno, rezultati do kojih su došli ovi autori daju značajan doprinos, tim pre što u interventne programe u univerzitetskim uslovima, bez obzira što se radi o odraslim učesnicima, treba uzeti u obzir i karakteristike porodičnog okruženja tokom ranog odraslog doba, kao i relevantnost emocionalnog statusa studenata.

Fizel i Rejns (Fissel & Rejns, 2020) u svojoj studiji ukazuju na vezu između dve forme sajber nasilja, odnosno sajber bulinga i sajber uhođenja sa različitim socijalnim, fizičkim i psihološko zdravstvenim stanjima. A prema mišljenju Toresa i saradnika (Torres et al, 2020) takva neprijateljski usmerena ponašanja na mreži najčešće imaju negativan uticaj na akademski učinak studenata – žrtava, a Bernardo i saradnici (Bernardo et al., 2020) tome pridodaju i povećan procenat studenata koji iz tih razloga napuštaju studije. Učinivši korak dalje, u nedavno sprovedenoj studiji Bernardo i saradnici (Bernardo et al, 2023) su identifikovali povezanost između sajber viktimizacije i namere za napuštanjem univerziteta, posebno u slučajevima koji uključuju specifična ponašanja sajber bulinga poput socijalnog isključivanja i diseminacije neprimerenih slika bez pristanka žrtve. Ponašanja koja se vezuju za buling i uhođenje u digitalnom okruženju mogu takođe imati efekta i na blagostanje studenata, a i osoblja zaposlenih u institucijama visokog obrazovanja. Autori poput Fizela i Rejnisa (Fissel & Rejns, 2020) kao i Kaura i saradnika (Kaur et al., 2021) ukazuju da takva ponašanja često imaju „neopipljive“ štete, poput nižeg akademskog uspeha, socijalne izolacije, nelagodnosti i poremećaja na psihološkoj osnovi. Peled (Peled, 2019) dodaje da frekventnost viktimizacije u sajber nasilju putem društvenih mreža, ćaskanja ili instant poruka uvećava verovatnoću za pojavu akademskih problema, niskog samopoštovanja i zloupotrebu narkotika i drugih nedozvoljenih supstanci, dok Kanet i saradnici (Cenat et al, 2019) tvrde da je sajber viktimizacija često povezana sa psihološkim stresom i samoubilačkim idejama kod mladih prevashodno.

Iako istraživanja sajber nasilja u visokom obrazovanju poslednjih godina pokazuju rastući trend, ovom pitanju u Republici Srbiji retko se posvećivala pažnja. Značajan doprinos ovoj tematici dale su autorke Stevković, Popović i Kovačević²² (2019) ispitujući sajber viktimizaciju na uzorku od 338 studenata različitih profila Univerziteta u Beogradu. Navedene autorke istraživale su rasprostranjenost, karakteristike i faktore vezane za viktimizaciju i vršenje nasilja u sajber prostoru. Na žalost, autorke su došle do podataka o visokoj stopi izloženosti studenata sajber viktimizaciji s obzirom na to da je preko 90% ispitanika potvrdilo iskustvo bar jednog oblika sajber viktimizacije, pri čemu dominiraju napadi slanjem sadržaja zaraženih virusom, sajber proganjanje i sajber vređanje²³. Rezultati njihovog istraživanja

²² Stevković, L., Popović M., i Kovačević M. (2019). Viktimizacija studenata u sajber prostoru: Iskustva iz Srbije, Kriminološki teme, IX, br. 5, str. 257-258.

²³ Ibidem

pokazali su da postoji povezanost između pola i viktimizacije na sajber prostoru jer su i ispitanici i ispitanice podjednako bili izloženi različitim oblicima sajber viktimizacije. Takođe, utvrđena je i povezanost između viktimizacije partnerskim nasiljem u realnosti i sajber partnerskog nasilja, a interesantan je podatak da su ispitanici frekventnije izveštavali o sajber partnerskom nasilju u odnosu na ispitanice. Izloženost partnerskom nasilju u sajber prostoru manifestovala se kroz neovlašćeno čitanje poruka od strane bivšeg ili sadašnjeg partnera, neovlašćen ulazak na profil partnera na društvenim mrežama, kontrolisanje aktivnosti na sajber prostoru (na primer, proveravanje istorije pregleda) ili praćenjem kretanja partnera putem različitih aplikacija²⁴. Više od polovine ispitanika doživelo je sajber proganjanje što je zabrinjavajuć podatak, ali se ovakav rezultat može pravdati i intenzivnim napretkom tehnologije. Govoreći o sajber proganjanju nalazi istraživanja pokazuju korelacije sa iskustvom seksualnog uznemiravanja u realnom životu, iskustvom viktimizacije seksualnim i psihičkim nasiljem u realnom životu, što govori da se viktimizacija nastavlja i premešta iz realnog u virtuelni prostor i oprema složeniji oblik. Na različite oblike seksualnog uznemiravanja takođe ukazuju podaci ovog istraživanja pri čemu prednjače dobijanje neželjenih poruka ili komentara putem društvenih mreža a koje sadrže seksualne konotacije, dobijanje neželjenih fotografija ili video sadržaja pornografskog karaktera, a čak dve trećine ispitanika izveštavaju o seksualnom nasilju na sajber prostoru koje se manifestovalo dobijanjem eksplicitnih fotografija na kojima je pošiljalac nag ili u neprimerenim pozama uz upornu i neumesnu potražnju za slanjem fotografija od druge strane sa istim i sličnim prikazima. Autorke upućuju jasno upozorenje za potrebom ozbiljnijeg društvenog bavljenja problematikom sajber viktimizacije u studentskoj populaciji kao i na osmišljavanje konkretnih programa pomoći i podrške u cilju prevazilaženja negativnih posledica iskustva sajber viktimizacije.

4. Zaključna razmatranja – preventivne, interventne i protektivne strategije

U oblasti visokog obrazovanja po pitanju primene IKT postoje očigledni dualizmi, odnosno pored mnogih prednosti i povoljnosti, univerzitetsko okruženje nije pošteđeno onih rizičnih ponašanja i negativnih pojava poput sajber nasilja. Jasno je da sajber nasilje omogućava anonimnost počinoca koje se načešće podvodi pod nasilje sa distance i kao takvo na žalost, često onemogućava pravovremeno prepoznavanje od strane žrtve. Između ostalog, sam virtuelni prostor je ambijent obogaćen „idealnim” preduslovima za „maskiranje” i prikrivanje a ograničen kapacitetima sa razotkrivanje počinica, bilo od strane onih koji su najbliži žrtvi, bilo prijatelja ili pak rukovodećih organa institucije, prevashodno ustanova visokog obrazovanja. Kao takvo, sajber nasilje dodaje jednu gotovu nevidljivu dimenziju tradicionalnom nasilju koje se odvija „licem u lice”, odnosno direktnim putem. Iz tih razloga, sajber nasilje teško je detektovati i rešiti.

Važno je napomenuti da su faktori životne sredine i društveni faktori u pužanju i isporuci usluga visokog obrazovanja jednako važni kao i kvalitetno obrazovanje u smislu misije od primarnog značaja. Negativna ponašanja u sajber prostoru, poput uznemiravanja, maltretiranja i proganjanja mogu osujetiti ili poremetiti pozitivno okruženje za učenje i opšte funkcionisanje jedinke. Istovremeno, ako se ima u vidu sve veća upotreba IKT u nastavi, administrativnim obavezama i samoj rasonodi, jasno je da se ovakva negativna ponašanja mogu prelivati i u ove oblasti rada i delovanja. Zbog toga je od ključne važnosti razumeti pojavne oblike i manifestacije sajber nasilja u visokom obrazovanju, posledice ali i vidove reagovanja žrtava na takve neželjene događaje. Tim pre što su mladi na početku svoje odraslosti pod većim rizikom od sajber maltretiranja i agresije s obzirom na to da u savremeno doba provode značajno vreme na društvenim mrežama i sajtovima u obrazovne svrhe, koriste mogućnosti za ćaskanja kako

²⁴ Ibidem, str. 258

bi razgovarali o akademskim pitanjima i razmenili korisne informacije. Često se ova komunikacija među studentima, pa i između zaposlenih u visokom obrazovanju i studenata premešta u prostor upotrebe mobilnih uređaja, IKT i društvenih mreža, a ključan faktor je moderirajuća uloga upotrebe društvenih medija. Tome treba pridodati da kvalitet tehnologije, anonimnost, publicitet, fizička distanca, nedostatak nadzora, nemogućnost bekstva i dostupnost bilo kada i bilo gde jesu ključne karakteristike sajber nasilja koje objašnjavaju upravo upliv ovog relaliteta u univerzitetsko okruženje. Mnogo češće nego što to nije slučaj studenti, pa i sami zaposleni ne prijavljuju incidente na sajber prostoru već im se prepuštaju ne tražeći pomoć od institucionalnih resursa jer su uvereni da neke situacije nisu dovoljno ozbiljne da bi se prijavile ili da sa njima sami mogu „izaći na kraj”. Ipak, mogućnosti visokoškolskih ustanova reklo bi se da nisu zanemarljive u pogledu strateškog delovanja po ovom pitanju. Konkretnije, određene preventivne, protektivne i interventne mere i mehanizme moguće je implementirati u različitim područjima funkcionisanja i upravljanja ustanovom.

Na prvom mestu, preventivne strategije obuhvataju proaktivne mere odnosno jasne politike i programe koje treba primenjivati pre nego što se sajber nasilje pojavi. One bi trebalo bi da budu sastavni deo delovanja menadžmenta ustanovom, te njihovo uspostavljanje i implementiranje jedan je od prvih koraka. Aktivnosti u ovom domenu treba da budu usmerene na obrazovanje i obuku, upravljanje i nadzor i jasno uspostavljene politike, pravilnike i procedure. Po pitanju obezbeđivanja programa i obuka oni se mogu kretati od onih obaveznih usmerenih ka podsticanju akademskog i profesionalnog ponašanja u celoj univerzitetskoj zajednici i onlajn prostoru, preko onih koji se organizuju po pozivu za zainteresovane bilo direktno u samoj ustanovi ili onlajn. Ovakve obuke treba da budu organizovane u dva smera: opšte edukacije za sve učesnike univerzitetske zajednice i specijalizovane edukacije i kursevi osmišljeni posebno za konkretne populacije – studente, osoblje i određene grupacije fakulteta. Realizatore obuka treba da sačinjava tim stručnjaka iz različitih oblasti a posebno je važno usredsrediti se ka brućima, odnosno mladima koji tek ulaze u akademsko okruženje. *Akcionim planovima* za sprovođenje *Strategije unapređenja kvaliteta* trebalo bi definisati određene aktivnosti, postupke i mehanizme upravljanja na nivou visokoškolske ustanove a samo neke od aktivnosti mogle bi se ticati podizanja nivoa informisanosti i svesti studenata o različitim vidovima sajber nasilja kroz organizovanje edukativnih skupova i predavanja o prevenciji sajber nasilja periodično, izradu edukativnih brošura i postera i frekventnijih objava na web stranicama fakulteta, te i uključivanje studentskih organizacije za promociju i afirmaciju zdravog i protektivnog akademskog okruženja kroz kampanje, radionice i javne diskusije koje mogu doprineti osnaživanju pojedinaca da prepoznaju, prijave i podrže žrtve sajber nasilja. Na nivou upravljanja neophodno je osigurati da su razvijene politike i preventivni programi sajber nasilja usvojeni u punom obimu te je neophodno pažljivo pristupiti organizacionim resursima uz isticanje odnosa unutar same zajednice ali u nužnost investiranja vremena, energije i adekvatnih resursa. Pri tome treba imati u vidu da je proces razvoja politike, izrade i usvajanja adekvatnih pravilnika složen i praćen formalnim i neformalnim procedurama. Kada se utvrde ciljevi u ovom domenu važna je saradnja stručnjaka iz različitih oblasti, odnosno formiranje multifunkcionalnog ekspertskog tima.

Govoreći o intervenciji u slučajevima kada se nasilje pojavi u univerzitetskom okruženju, bez obzira na to što se radi o studentima koji spadaju u kategoriju odraslih ili pak zaposlenima, ustanova ima neupitnu zakonsku odgovornost i obavezu da aktivno obeshrabruje i spreči nasilničko ponašanje, bilo u realnim ili virtuelnim okolnostima, i uz podršku drugih relevantnih institucija i stručnjaka. Svaka visokoškolska ustanova treba da razradi reaktivne mere, odnosno plan postupanja i interventne aktivnosti kada se detektuje ili prijavi bilo koja forma sajber nasilja. Konkretnije, sačinjavanje *Etičkih komisija* i određenih tela koja se posebno bave interventnim mehanizmima prateći protokole postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, te i sprovođenjem definisanih disciplinskih postupaka u odnosu na počinioca nasilja od izuzetnog

su značaja. U radu ovih tela od važnosti je pridržavanje određenih zakonskih normi, pravila i regulativa. Identifikovanje, pravovremeno intervenisanje i procesuiranje pojedinaca koji se nasilno ponašaju prema kolegama od primarnog je značaja kako bi bili sprečeni da postanu sve više uključeni u neprimerene aktivnosti na mreži ili kako bi se zaustavili u aktuelnim aktivnostima u kojima već učestvuju. Dakle, cilj intervencije u visokoškolskoj ustanovi treba da bude usmeren ka zaustavljanju sajber nasilja u svim njegovim pojavnim formama i manifestacijama, te da se obezbedi sigurno okruženje, smanje rizici od recidivizma, ublaže i redukuju posledice. U skladu sa tim, važno je sprovesti i niz protektivnih mera u odnosu na samu žrtvu nasilja prevashodno u vidu uspostavljanja sistema efikasne zaštite, obezbeđivanja sigurnog i poverljivog okruženja, uključivanja u edukativne programe i savetodavni rad, pružanja emocionalne i kognitivne podrške, te i pravne pomoći uz angažovanje spoljašnje zaštitne mreže.

Literatura:

1. Asio, J. M. R., Dojello, S. DR., Etrata-Filio, R., Santos, J. L. M., Capiral, C. I. S., Monzales, R. P., Patiam, A. M. C., Elpedes, J. & Ambrosio, A. J. M. (2022). Prevalence of Cyberbullying in the New Normal of Learning: Implications to Higher Education Institutions, *International Journal of Multidisciplinary: Applied Business and Education Research*, 3(4), 640-649.
2. Bernardo A.B., Tuero E., Cervero A., Dobarro A. & Galve-González C. (2020). Bullying and cyberbullying: variables that influence university dropout *Comunicar*, 28 (64), 61-69.
3. Bernardo A.B., Galve-González C., Cervero A. & Tuero E. (2023). Cyberbullying in first-year university students and its influence on their intentions to drop out High Educ. *Res. Dev.*, 42 (2), 275-289.
4. Buljan-Flander, G. (2008). Internet i djeca – trebamo li brinuti? U V. Kolesarić (Ur.), *Nasilje nad djecom i među djecom – Zbornik radova II. znanstveno-stručnog skupa.* (str. 13-22). Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera.
5. Cénat J.M., Smith, K., Hébert M. & Derivois D. (2019). Cybervictimization and suicidality among French undergraduate Students: a mediation model *J. Affect. Disord.*, 249, 90-95.
6. Council of Europe. (2018). Mapping study on cyberviolence. (Cybercrime Convention Committee (TCY) Working Group on cyberbullying and other forms of online violence, especially against women and children).
7. Dinić, B. (2022). *Digitalno nasilje*. Novi Sad, RS: Filozofski fakultet.
8. Đorić, M. (2009). Buling kao vrsta socijalnog nasilja, *Politička revija*, broj 3. Beograd.
9. Finn, J. (2004). A survey of online harassment at a university campus. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(4), 468–483.
10. Fissel, R. E. & Reynolds, W. Bradford. (2020). The aftermath of cyberstalking: school, work, social, and health costs of victimization. *Am. J. Crim. Justice*, 45 (1), pp. 70-87.
11. Frommholz I., Al-Khateeb H., Potthast M., Ghasem Z., Shukla M. & Short E. (2016): “Textual Analysis and Machin Learning for Cyberstalking Detection”, *Datenbank-Spectrum*, 16(2), 127-135.
12. Herring, C. S. (2002). Cyber Violence: Recognizing and Resisting Abuse in Online Environments. *Asian Women 14 (Summer)*: 187-212.
13. Hinduja S. & Patchin J.W. (2009): “Bullying beyond the schoolyard: Preventing and responding to Cyberbullying”, Corwin Press.

14. Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2015). *Bullying Beyond the Schoolyard: Preventing and Responding to Cyberbullying* (2nd edition). Thousand Oaks, CA: Sage Publication.
15. Hinduja, S. & Patchin, J. W. (2008). Cyberbullying: an exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behavior*, 29(2), 1-29.
16. Kaur, P., A. Dhir, A., Tandon, E.A. & Alzeiby, A.A. Abohassa. (2021). A systematic literature review on cyberstalking. An analysis of past achievements and future promises. *Technol Forecast Soc.Change*, 163, Article 120426.
17. Ljepava, N. (2011). Realno zlostvaljanje u virtualnom okruženju: Prevencija i intervencija u slučajevima zlostvaljanja djece na internetu, *Aktuelnosti*, broj 1-2, Banja Luka.
18. Marković Krstić, S. & Milošević Radulović, L. (2016). Humanistička dimenzija obrazovanja mladih u kontekstu savremenih društvenih promena. Niš: Filozofski fakultet.
19. Martić, M. (2012). Nasilje u školi kao produkt poremećenih vrijednosti u društvu. Banja Luka: NUB.
20. Martínez-Montegudo, M. C., Delgado B., Inglés, J. C. & García-Fernández, J. G. (2019). Cyberbullying in the university setting. Relationship with family environment and emotional intelligence, *Computers in Human Behavior*, Vol. 91, 220-225
21. MacDonald, C. & Roberts-Pittman B. (2010). Bridget Cyberbullying among college students: prevalence and demographic differences, *Procedia Social and Behavioral Sciences* 9, Vol. 9, 2003-2009.
22. Menesini, E., Nocentini, A., Palladino, B. E., Scheithauers, H., SchultzeKrumholz, A., Frisén, A., Berne, S., Luik, P., Naruskov, K., Ortega, R., Calmaestra, J., & Blaya, C. (2013). Definitions of cyberbullying. In P. K. Smith & G. Steffgen (Eds.), *Cyberbullying through the new media. Findings from an international network*, 19(9), 23–36. London and New York: Psychology Press.
23. Patchin, J. Hinduja S. (2007) Offline Consequences of Online Victimization. *Journal of school violence*, 6(3), 89–112.
24. Peled Y. (2019). Cyberbullying and its influence on academic, social, and emotional development of undergraduate students *Heliyon*, 5(3), 1-22.
25. Rančić, J. (2018). Vršnjačko nasilje na društvenim mrežama u Republici Srbiji, *CM: Communication and Media*, 13(43), 95-124.
26. Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49(4), 376–385.
27. Smith, P. K. (2019). *The Psychology of School Bullying*. New Yourk, NY: Routledge.
28. Stevković, L., Popović M., i Kovačević M. (2019). Viktimizacija studenata u sajber prostoru: Iskustva iz Srbije, *Kriminalističke teme*, IX, broj 5, 247-270.
29. Teresa Sofia Pereira Dias de Castro & António José Osório. (2014). Online Violence: Listening to Children's Online Experiences (Chapter 3); In Cruz-Cunha Manuela Maria & Portela Maria Irene (eds.): *Handbook of Research on Digital Crime, Cyberspace Security, and Information Assurance*. Information Science Reference.
30. Van O.T., Toress E., Jeong C. H. & Ponnet K. (2017). The associations between substance use, sexual behaviors, bullying, deviant behaviors, health, and cyber dating abuse perpetration. *The Journal of School Nursing*, 33(2), 116-122.
31. Ybarra, M. L., & J. K. Mitchell. (2004). Online Aggressor/Targets, Aggressors and Targets: A Comparison of Associated Youth Characteristics. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1308-1316.
32. Yongwei Y. (2023). Research on the Investigation and Countermeasures of Cyber Violence on College Students. *Glob Acad J Humanit Soc Sci*, 4(6), 274-280.

33. Zhang, J., Gu, J. & Wang, W. (2022). The Relationship Between Bullying Victimization and Cyber Aggression Among College Students: The Mediating Effects of Relative Deprivation and Depression, *Psychology Research and Behavior Management*, Vol. 15, 3003-3012.

Internet izvori:

1. UNICEF, Šta je digitalno nasilje i kako da ga zaustavimo? Preuzeto sa: <https://www.unicef.org/serbia/zaustavimo-digitalno-nasilje> poslednja poseta (14. 03. 2024.)

DUŽINSKO-MASENI ODNOSI I KONDICIONO STANJE AMERIČKOG SOMIĆA (*AMEIURUS MELAS*, RAFINESQUE 1820) IZ TRI HIDROAKUMULACIJE SA PODRUČJA TUZLANSKOG KANTONA

Sažetak

Cilj rada bio je utvrditi dužinsko-masene odnose i kondiciono stanje američkog somića (*Ameiurus melas*) iz tri hidroakumulacije sa područja sjeveroistočne Bosne i Hercegovine. Akumulacije pripadaju slivu rijeke Save. Istraživanje je obavljeno na uzorku od 96 jedinki. Cverglani (američki somići) na kojima su sprovedena istraživanja ulovljeni su u ljeto – jesen 2019. godine uz pomoć lokalnih ribara. *Metode*: ribe su lovljene na tri lokaliteta, na području hidroakumulacija: Modrac (opština Lukavac), Sniježnica (opština Teočak) i Vidara (opština Gradačac). RIBE su determinisane po ključevima za determinaciju slatkovodnih riba. Morfometrijska obrada riba obavljena je na terenu (mjerenja totalne i stiardne dužine tijela i mase tijela). Kondicioni faktor za svaku jedinku iz uzorka izračunat je po formuli $CF = W / L^3 \times 100$, gdje je W masa, a L dužina tijela ribe. Za izračunavanje kondicionog faktora korišten je računarski program Microsoft Excel 2010, dok je za utvrđivanje statističkih značajnih razlika između analiziranih populacija primjenjena analiza varijanse (ANOVA). *Rezultati* su pokazali da kondicioni faktor cverglana iz Modraca iznosi $CF \pm SD = 2,01 \pm 1,15$; iz jezera Vidara $CF = 3,17 \pm 1,08$; dok su cverglani iz jezera Sniježnica imali $CF = 1,48 \pm 0,49$. *Zaključci*: Jedinke iz jezera Modarc imaju značajno veću prosječnu dužinu i masu tijela od jedinki iz jezera Vidara i Sniježnica; na osnovu dobijene vrijednosti koeficijenta b ($b > 3$) proizlazi da jedinke cverglana iz ispitivanih jezera više rastu u masu nego u dužinu, odnosno ukazuju na pozitivno alometrijski rast.

Ključne riječi: američki somić, dužina tijela cverglana, masa tijela cverglana, faktor kondicije, alometrijski rast

*Sabina H.Halilović¹
Avdul Adrović²
Radoslav Dekić³

LONGITUDINAL-MASS CORRELATIONS AND CONDITIONAL STATE OF THE AMERICAN CATFISH (*AMEIURUS MELAS*, RAFINESQUE 1820) FROM HYDROACCUMULATIONS FROM THE TERRITORY OF TUZLA CANTON

Summary

The *aim* of this paper was to determine the longitudinal-mass correlations and conditional state of the American catfish (*Ameiurus melas*) from three hydroaccumulations (lakes) in the northern-eastern part of Bosnia and Herzegovina. These lakes are a part of the river Sava confluence. The research was conducted on 96 specimens. The American catfish were caught in the period between summer and autumn of 2019. with the help of the local fishermen. *Methods*: fish were caught by hook on three places: lake Modrac (Lukavac county) lake Sniježnica (Teočak county)

¹ Evropski univerzitet Kallos Tuzla

² Prirodno –matematički fakultet Univerzitet u Tuzla

³ Prirodno –matematički fakultet Univerzitet u Banjoj Luci

and Vidara (Gradačac county). The fish was determined by the key for fresh water fish determination. Morphometrical analysis of the fish was done on the field (measuring of the total and standard length of the fish body and its mass). Conditional factor for each specimen was calculated by using formula $CF = W/L \cdot 100$ where W stands for mass and L stands for the length of the fish. Microsoft Excel 2010 was used for calculating conditional factor while ANOVA was used to determine statistically considerable differences between specimens. *Results*: Results have shown that the conditional factor of the american catfish from lake Modrac is $CF \pm SD = 2,01 \pm 1,15$; lake Vidara $CF = 3,17 \pm 1,08$; while specimens from lake Sniježnica had $CF = 1,48 \pm 0,49$. *Conclusion*: Specimens from lake Modrac have significantly larger average length and mass from those from lakes Sniježnica and Vidara. According to the given value coefficient b ($b > 3$) it is clear that the specimens caught in these three lakes grow more in mass than in length, therefore showing positive allometrical growth.

Key words: the american catfish, american catfish length, american catfish mass, conditional factor, allometrical growth.

Uvod

Američki somić (*Ameiurus melas*, Rafinesque 1820) je široko rasprostranjena alohtona vrsta iz familije Ictaluridae. Poznat je pod nazivom crni somić ili cverglan (Fijan i sar, 1989). Tijelo cverglana je izrazito glatko, sluzavo, dorzo-ventralno spljošteno, bez krljušti pokriveno tankom kožom. Po tijelu ima bodlje pa nema puno prirodnih neprijatelja što mu omogućuje nesmetano i brzo razmnožavanje. Glava je relativno velika, široka i odozgo okrugla, a njena dužina 33 - 35% standardne dužine. Oči su vrlo male u odnosu na tijelo (Scott i Crossman, 1973). Slijep je pa koristi brčice kao osjetilo. Boja tijela je najčešće jednolika crna, nekad maslinasto zelena s gornje strane, a trbušni dio tijela je svjetlije boje, žućkaste ili bjeličaste. Prosječna totalna dužina tijela iznosi 150 - 250 mm (Michigan Atlas Map). Obično dostiže maksimalnu dužinu od 300 - 350 mm, a neke mogu doseći dužinu do 500 mm i masu veću od 3kg (Scott i Crossman, 1973). Cverglan obično teži manje od 400 g a povremeno dostiže težinu i do 1kg. Mogu živjeti 4 - 5 godina, iako mnogi ne žive više od 3 godine. Najveća iskazana dob za cverglana je 10 godina (Froese i Pauly, 2015). Prisutan je u jezerima, barama, močvarama, kanalima za navodnjavanje, rijekama i potocima gdje ima status štetne/invazivne ribe u velikim dijelovima Evrope (Leppakoski, 1998). Cverglan je bentonska riba koja nastanjuje nizinske vode s mekim, pješčanim i muljevitim dnom bogatim vodenim biljem (Keith i Allardi, 2001). Poznato je da se okupljaju i u zatvorenim prostorima, kao što su jezera ili ispod brana. U brzim tekućim vodama je izuzetno rijedak. Cverglan je grabljivica i natječe se za hranu i/ili prostor s autohtonim vrstama. Kako imaju jako širok spektar ishrane, konkurenti su svim predstavnicima autohtone ihtiofaune, a u vrijeme mrijesta predatori su ikre (Simonović, 2001).

Američki somić je unesen u Evropu iz Sjeverne i Srednje Amerike 1871. godine. Prisustvo cverglana utvrđeno je u hidroakumulaciji Modrac (H. Halilović, 2012), a ovim istraživanjem potvrđeno je prisustvo cverglana i u hidroakumulacijama Vidara i Sniježnica. Ova vrsta i u Bosni i Hercegovini naseljava sporotekuće i stajaće vode (Golub, 2007) i hidroakumulacije. Na području Tuzlanskog kantona egzistira nekoliko vještačkih akumulacija čija je pretežna namjena snabdijevanje vodom privrede i stanovništva, kao i zaštita od poplava. To su akumulacije: Modrac kod Lukavca (najveće vještačko jezero na području sjeveroistočne Bosne i Hercegovine), Sniježnica kod Teočaka i Vidara kod Gradačca (Čatović, 2010). U ovom radu istraživanja su vršena u tri pomenute hidroakumulacije. Geografska udaljenost tri lokaliteta kreće se u prečniku od oko 50 km. Najviše je udaljeno jezero Sniježnica od Vidare, a najmanje jezero Modrac od Sniježnice.

Ispitivanje odnosa dužine i težine (LWR) nudi informacije o strukturi i funkciji riblje populacije (Lemma i sar, 2015). Na dužinsko-masene odnose mogu uticati različiti faktori kao: sezona, spol, razlike u rasponu dužina ulovljenih primjeraka, gustina naseljenosti, spolna zrelost, starost, stanište, kvalitet ili količina hrane, zdravstveni ili okolišni uslovi (Innal, 2012; Lemma i

sar, 2015; Marinović i sar, 2016; Moradinasab i sar, 2012; Stavrescu-Bedivan i sar, 2016). Fultonov (kubični) faktor kondicije (CF) računa se na osnovu rezultata mjerenja dužina i težina tijela riba, a izražava masu ribe u kubiku njene težine.

Vrijednosti Fultonovog kondicionog faktora (K) izračunati su na osnovu teorijski dobijenih vrijednosti mase tijela cverglana za različite dužinske klase. Kada se Fultonov faktor kondicije smanjuje primjećuje se negativan alometrijski rast. Porast Fultonovog kondicijskog faktora u odnosu na tjelesnu masu govori u prilog boljeg stanja kondicije kod dužih primjeraka.

Vrijednost koeficijenta b odražava promjene odnosa između dužine i mase, jer ribe tokom razvika prolaze kroz niz faza u kojima se mijenja odnos dužina-masa. Razlike u ovom faktoru mogu postojati između populacija iste vrste, u okviru jedne populacije, zavisno od sezone ili pola (Kolarević, 2004). Iz tih razloga koeficijent alometrije je pogodan za diferencijaciju grupa ili subpopulacija u okviru jedne populacije.

Distribuciju cverglana, dužinsko - masene odnose, ishranu i faktor kondicije proučavali su u našem okruženju Vuković i Ivanović (1971), Vuković i Kosorić (1978), Povž i Sket (1990), Cvijanović (2009), Piria (2017), Mihinjač (2019), Jaćimović (2015); u SAD (u zemlji porijekla) Hugg (1996), Froese i Pauly (2015), Hanchin i sar, (2002); u Italiji Pedicillo i sar, (2007; 2008), u Slovačkoj Novomeská i Kováč (2009) i mnogi drugi.

Materijal i metode

Za potrebe ovog istraživanja, uz pomoć lokalnih ribara prikupljano je 96 cverglana (iz jezera Modrac 30, iz Vidare 31 i iz Sniježnice 35 jedinki. Izlov je vršen tokom ljeta i jeseni 2019. godine. Riba su determinisane po ključevima za determinaciju slatkovodnih riba. Na terenu su ihtiometrom izvršena morfometrijska mjerenja (totalna dužina tijela i standardna dužina tijela) i digitalnom vagom izmjerena je masa tijela.

Izračunati su dužinsko maseni odnos i faktor kondicije (CF). Za izračunavanje dužinsko-masenog odnosa populacije korištene su vrijednosti ukupne dužine tijela (TL) i mase (W) svih izmjerenih jedinki. Alometrijski odnos između dužine (TL) i mase (W) tijela prikazan je pomoću funkcionalne regresije prema formuli (Ricker, 1975): $\log W = \log a + b \log TL$; tj na osnovu eksponencijalne jednačine: $W = aTL^b$, gdje su: W = masa u gramima, TL = ukupna dužina tijela u cm, a a i b = konstante.

Konstanta „a“ predstavlja vrijednost y kada je $x = 0$ i označava tačku u kojoj regresiona linija siječe y -osu. To je početna vrijednost zavisne y kada još uvijek nije počela da djeluje nezavisna x . Koeficijent regresije „b“ određuje nagib regresione prave. Sa aspekta dužinsko-masenih odnosa, koeficijent b može imati sljedeće vrijednosti: $b = 3$ izometrijski rast, $b > 3$, pozitivan alometrijski $b < 3$ negativan alometrijski rast.

Fultonov (kubični) faktor kondicije (CF) izračunat je na osnovu rezultata mjerenja dužina i težina tijela riba, a izražava masu ribe u kubiku njene težine. Kondiciono stanje riba izraženo je Fultonovim koeficijentom kondicije (CF) prema formuli (Ricker, 1975): $CF = W \times TL^{-3} \times 100$; gdje je W = masa ribe u gramima; TL = totalna dužina tijela u cm.

Rezultati i diskusija

Morfometrijske karakteristike cverglana

U Tabelama 1., 2. i 3. prikazane su mjere centralne tendencije i mjere disperzije morfometrijskih karakteristika cverglana (TL, SL i W) u jezerima: Modrac, Vidara i Sniježnica

Totalna dužina tijela cverglana iz Modraca iznosila je prosječno $16,55 \pm 3,75$ cm. Standardna dužina tijela iznosi prosječno 80,68% totalne dužine tijela; Prosječna masa iznosi $77,42 \pm 22,74$ g, dok se minimalna i maksimalna masa kreće u rasponu od 30 do 110 g (Tabela 1).

Tabela 1. Morfometrijske karakteristike cverglana u jezeru Modrac.

Varijable	N	AS	SD	MIN	MAX	CV%
TL (cm)	31	16,55	3,75	9,40	20,50	22,62
SL (%)	31	80,68	4,47	73,17	91,67	5,54
W (g)	31	77,42	22,74	30,00	110,00	29,37

Totalna dužina tijela cverglana u jezeru Vidara iznosi prosječno $12,24 \pm 2,01$ cm. Standardna dužina iznosi prosječno 86,63% TL, Prosječna masa iznosi $54,87 \pm 12,80$ g, dok se minimalna i maksimalna masa kreće u rasponu od 37 do 93 g (Tabela 2).

Tabela 2. Morfometrijske karakteristike cverglana iz jezera Vidara.

Varijable	N	AS	SD	MIN	MAX	CV%
TL (cm)	30	12,24	2,01	9,50	19,00	16,44
SL (%)	30	86,63	2,92	75,79	90,91	3,37
W (g)	30	54,87	12,80	37,00	93,00	23,32

Prosječna totalna dužina tijela cverglana iz jezera Sniježnica iznosi $12,09 \pm 2,29$ cm a SL iznosi prosječno 84,18% TL. Prosječna masa iznosi $28,26 \pm 17,36$ g, dok se minimalna i maksimalna masa kreće u rasponu od 9 do 80 g (Tabela 3).

Tabela 3. Morfometrijske karakteristike cverglana u jezeru Sniježnica.

Varijable	N	AS	SD	MIN	MAX	CV%
TL (cm)	35	12,09	2,29	9,20	18,50	18,95
SL (%)	35	84,18	4,16	75,70	96,77	4,95
W(g)	35	28,26	17,36	9,00	80,00	61,42

Uopšte uzev, maksimalna TL cverglana zabilježena je u jezeru Modrac (20,50 cm), a minimalna TL u jezeru Sniježnica (9,20 cm).

Prosječna TL jedinki iz jezera Modrac iznosi $16,55 \pm 3,73$ cm, dok je prosječna TL jedinki iz Sniježnice najmanja ($AS=12,09 \pm 2,29$ cm). Jedinke iz Modraca imaju značajno veću prosječnu TL u odnosu na jedinke iz Vidare (t-test = 5,62; $p<0,05$) i Sniježnice (t-test = 5,74; $p<0,05$). Između prosječne vrijednosti za TL jedinki iz Vidare i Sniježnice nema statistički značajnih razlika (t-test = 0,2912; $p<0,05$).

U jezeru Modrac su takođe izlovljene jedinke sa najvećom masom tijela (110,00 g), a minimalna W zabilježena je u jezeru Sniježnica (9,00g). Najveća prosječna W utvrđena u jezeru Modrac i iznosila je $77,42 \pm 22,74$ g i značajno je veća od prosječne mase cverglana iz Vidare (t - test = 5,49; $p<0,05$) i jedinki iz Sniježnice (t - test = 10,75; $p<0,05$). Jedinke iz jezera Vidara značajno su teže od jedinki iz jezera Sniježnica (t - test = 5,0039; $p<0,05$). Najmanju prosječnu masu tijela imale su jedinke iz jezera Sniježnica ($28,26 \pm 17,36$ g). Prosječna TL cverglana iz Vidare i Sniježnice približno je jednaka prosječnoj TL cverglana u Savskom jezeru koja iznosila je 13,3 cm, a prosječna težina 38,26 g (Jaćimović, 2015).

Vuković i Ivanović (1971) navode da je najveća dužina tijela američkih somića kod nas (područje bivše Jugoslavije) do 450 mm, a Povž i Sket (1990) takođe navode najveću ukupnu dužinu tijela cverglana od 450 mm. Masa tijela (sa digestivnim traktom) kod jedinki iz prirodnih staništa u Somboru kretala se između 6 i 164 g, sa prosječnom vrijednošću 48 ± 36 g (Jaćimović, 2015). Masa tijela cverglana iz sve tri akumulacije (Modrac, Sniježnica i Vidara) takođe je približno jednaka prosječnoj masi tijela cverglana iz Sombora i kretala se između 9 i 110 g. Prosječna W svih jedinki (N=96 jedinki) iznosila je 53,52 g. Prosječna totalna dužina jedinki cverglana u Savskom jezeru iznosila je 13,3 cm, a prosječna težina 38,26 g (Jaćimović, 2015).

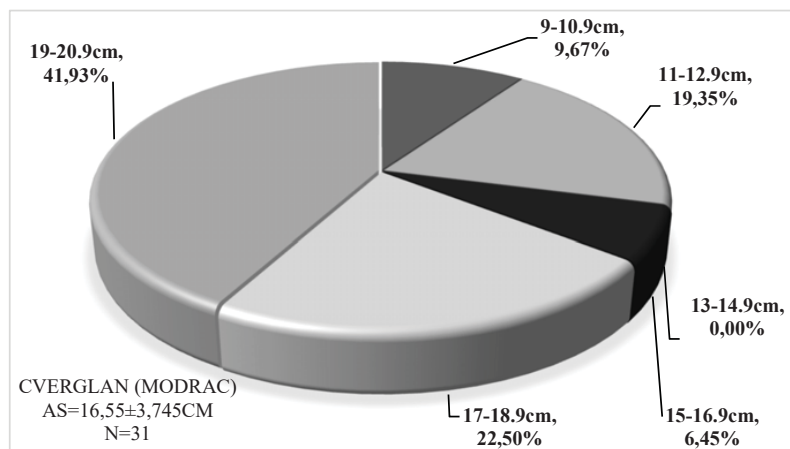
Dužina tijela cverglana varira u zavisnosti od geografske širine. Jedinke u Sjevernoj Americi imaju veću dužinu u odnosu na one koje su introdukovane na druge kontinente. Maksimalna zabilježena totalna dužina tijela jedinki iz Sjeverne Amerike iznosi 66 cm (IGFA, 2001; Froese i Pauly, 2015), dok je prosječna totalna dužina tijela 26,6 cm (Hugg, 1996; Froese

i Pauly, 2015). Takođe, zabilježene su dužine i do 30 cm TL u jezerima južne Dakote (Hanchin i sar, 2002a) i 27,4 cm TL u Srebrnom jezeru u Ajovi (Mork i sar, 2009).

S druge strane, jedinke u Evropi imaju manji rast, pa je tako u jezeru Korbara (Italija) prosječna dužina jedinki 16,23 cm (Pedicillo i sar, 2008), a u rijeci Vah (Slovačka) standardna dužina tijela iznosi 12,3 cm (Novomeská i Kováč, 2009). Naši rezultati prosječne TL cverglana iz Modraca i cverglana iz jezera Korbara (Italija) su gotovo isti kao i rezultati dobijeni u Italiji; prosječna TL cverglana iz jezera Vidara i Sniježnica jednaki su prosječnoj TL cverglana u Češkoj. Najveća zabilježena težina cverglana je u Sjevernoj Americi i iznosi 3,6 kg (IGFA, 1991), dok je prosječna težina jedinki u jezeru Korbara bila 75,88 g (Pedicillo i sar, 2008), a u rijeci Vah 47,9 g (Novomeská i Kováč, 2009). Najveća zabilježena dužina tijela cverglana je 66 cm; najčešća zabilježena dužina tijela je 26 cm; a najveća zabilježena masa tijela je 3,7 kg (Mihinjač, 2019).

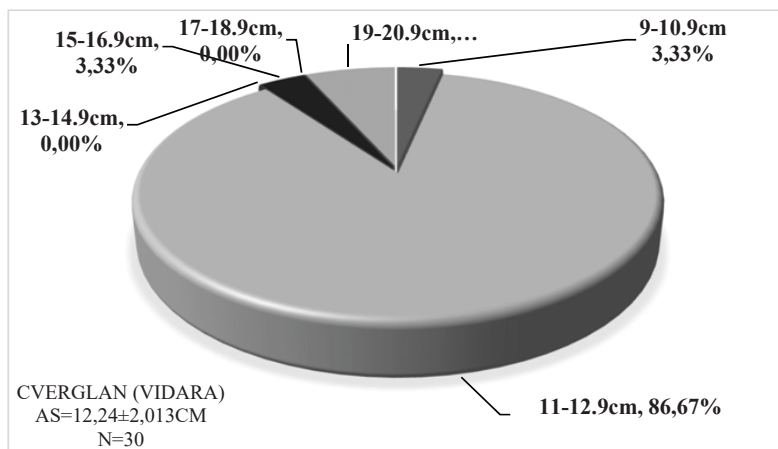
Dužinska struktura cverglana

U Grafikonu 1. prikazana je distribucija dužinskih klasa cverglana u jezeru Modrac. Izmjereni podaci za cverglana iz sva tri jezera prikazani su u vidu dužinskih klasa, sa veličinom intervala od po 2 cm, počevši od 9 - 10,9 cm do 19 - 20,9 cm (Grafikoni 1, 2 i 3). Prosječna TL cverglana iz jezera Modrac iznosi $16,55 \pm 3,745$ cm. Maksimalna zabilježena TL cverglana u jezeru Modrac iznosila je 20,50 cm, a minimalna 9,40 cm. Na osnovu dobijenih rezultata prikazanih tortnim grafikonima može se uočiti da u Modracu preovladava dužinska klasa između 19 i 20,9 cm (13 jedinki ili 41,93%). Najmanja zastupljenost jedinki je u klasi 15 - 16,9 cm i iznosi dvije jedinke ili 6,45% (Grafikon 1).

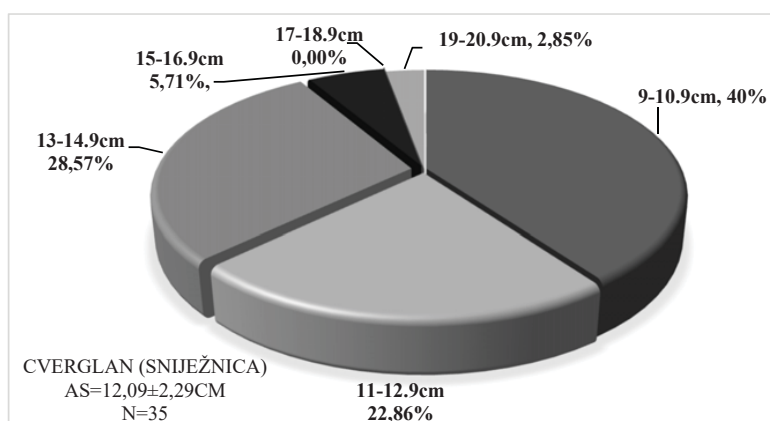
Grafikon 1. Distribucija dužinskih klasa cverglana u jezeru Modrac

U Grafikonu 2. prikazana je distribucija dužinskih klasa cverglana u jezeru Vidara. Prosječna TL cverglana je $12,24 \pm 2,013$ cm. Maksimalna zabilježena totalna dužina cverglana u jezeru Vidara iznosila je 19 cm, a minimalna 9,50 cm. Na osnovu dobijenih rezultata prikazanih tortnim grafikonima može se uočiti da preovladava dužinska klasa između 11 i 12,9 cm (86,67% ili 26 jedinki). Najmanja zastupljenost jedinki je u klasama 9 - 10,9 cm i 15 - 16,9 cm (6,67% ili dvije jedinke) (Grafikon 2).

Grafikon 2. Distribucija dužinskih klasa cverglana u jezeru Vidara

U Grafikonu 3 prikazana je distribucija dužinskih klasa cverglana u jezeru Sniježnica. Prosječna TL cverglana u Sniježnici iznosi 12,09 cm±2,29 cm, a maksimalna zabilježena totalna dužina cverglana u jezeru Sniježnica iznosila je 18,50 cm, a minimalna 9,20 cm. Iz Grafikona 3 može se uočiti da preovladava dužinska klasa 9,00 i 10,9 cm (40,0% ili 14 jedinki). Najmanja zastupljenost jedinki je u klasi 19,0-20,9 cm (2,85% ili jedna jedinka)

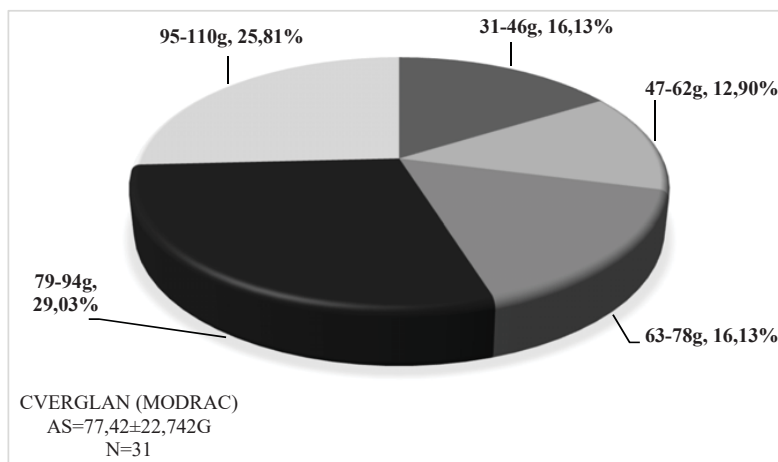
Grafikon 3. Distribucija dužinskih klasa cverglana u jezeru Sniježnica

Kada se posmatraju sve jedinke cverglana iz sva tri lokaliteta najzastupljenije klase su čija je TL između 11 i 12,9 cm (86,67%) u jezeru Vidara; zatim dolaze jedinke iz Modraca u kojem su najzastupljenije klase između 19 i 20,9 cm (41,96%); zatim dolaze jedinke iz Sniježnice u kojem su najzastupljenije jedinke iz dužinske klase 9 i 10,9 cm (40% jedinki). Najmanje su zastupljene jedinke dužinskom razredu između 19,00-20,90 cm (2,85%) u Sniježnici. Zatim dolaze jedinke cverglana čija se TL nalazi u dužinskom razredu 15-16,9 cm (6,45%) u Modracu; na kraju najmanju zastupljenost u jezeru Sniježnica imaju jedinke čija je TL u dužinskim razredima 9-10,9 cm i 15-16,9 cm (6,67%).

Struktura mase cverglana

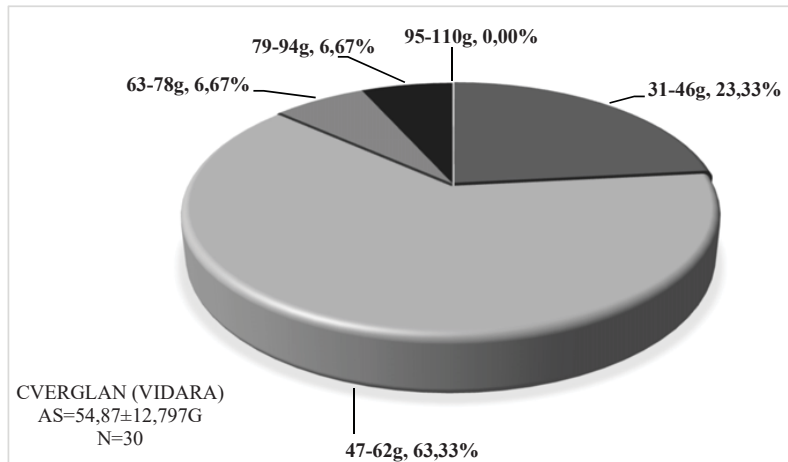
Masa tijela cverglana iz Modraca, Vidare i Sniježnice prikazana je u vidu masenih klasa, sa veličinom intervala od po 15 g, počevši od 0-15 g do 95-110 g. U Grafikonu 4. kroz 5 masenih klasa prikazana je masa tijela cverglana u jezeru Modrac. Na osnovu dobijenih rezultata prikazanih tortnim grafikonima može se uočiti da preovladavaju klase 79-94 g (9 jedinki ili 29,03%) i 95-110 g (25,81% jedinki). Najmanje je zastupljena klasa 47-62 g (12,90%).

Maksimalna zabilježena masa tijela cverglana u jezeru Modrac iznosila je 110 g, a minimalna 30 g.

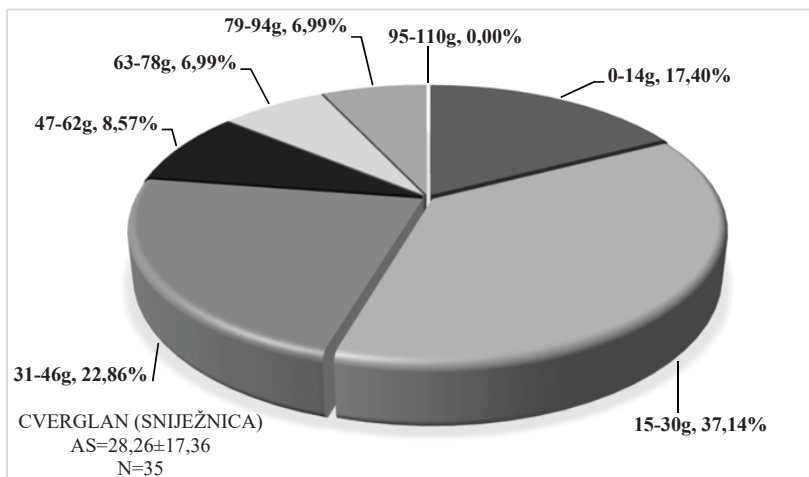
Grafikon 4. Distribucija težinskih klasa cverglana u Modracu

U Grafikonu 5. kroz 5 težinskih klasa prikazana je masa tijela cverglana u jezeru Vidara. Na osnovu dobijenih rezultata prikazanih tortnim grafikonima može se uočiti da je najviše zastupljena nasena 47-62 g sa 19 jedinki ili 63,33%. Najmanje zastupljene su klase 63-78 g i 79-94 g sa po 6,67% jedinki. Maksimalna zabilježena masa tijela cverglana je u jezeru Vidara iznosila je 93 g, a minimalna 37 g.

Grafikon 5. Distribucija težinskih klasa cverglana u Vidari

U Grafikonu 6. kroz 7 masenih klasa prikazana je masa tijela cverglana u jezeru Sniježnica. Iz grafikona 6 može se uočiti da preovladavaju jedinke klase 15-30 g (37,14%). Najmanja zastupljenost jedinki je u klasama 63-78 g i 79-94 g (po jedna jedinka u svakoj klasi ili 6,99%). Maksimalna zabilježena masa tijela cverglana u jezeru Sniježnica iznosila je 80 g, a minimalna 9 g.

Grafikon 6. Distribucija težinskih klasa cverglana u Sniježnici

Dužinsko maseni odnosi i faktor kondicije cverglana po lokalitetima

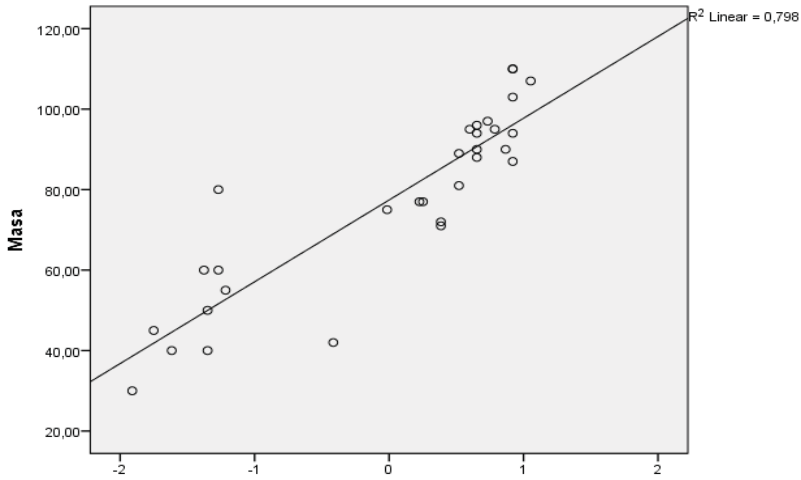
U Tabeli 4. prikazani su rezultati faktora kondicije i alometrijskog dužinsko masenog odnosa za svaki analizirani lokalitet prema pomenutoj eksponencijalnoj funkciji.

Prosječna TL cverglana iz jezera Modrac iznosi 16,55 cm, a prosječna masa je 77,42 g. Funkcija koja najbolje opisuje dužinsko-maseni odnos jedinki cverglana u jezeru Modrac logaritmirano glasi: $\text{Log}W = -12,400 + 5,426 \text{Log}L$ uz koeficijent determinacije 0,79 ($R^2 = 0,79$); prema dobijenoj vrijednosti konstante b od 5,42 proizilazi da cijeli uzorak jedinki cverglana u jezeru Modrac raste pozitivno alometrijski (Tabela 4 i Grafikon 7). Koeficijent korelacije (r) između ispitivanih parametara je 0,89, što ukazuje da na veoma veliku međusobnu povezanost (Tabela 4). Takođe, koeficijent determinacije r^2 iznosi 0,79. Izraženo u procentima, to znači da dobijeni model objašnjava 79% varijanse zavisne varijable. Na osnovu dobijene vrijednosti koeficijenta $b = 5,42$ proizilazi da jedinke cverglana iz jezera Modrac više rastu u masu nego u dužinu (Grafikon 7). Međutim, odstupanje od $b = 3$ je u ovom slučaju znatno, pa se može zaključiti da je to pozitivno alometrijski rast.

Tabela 4. Faktor kondicije (CF) i parametri dužinsko-masenog rasta (a,b), koeficijent korelacije (r), te broj cverglana po lokalitetima.

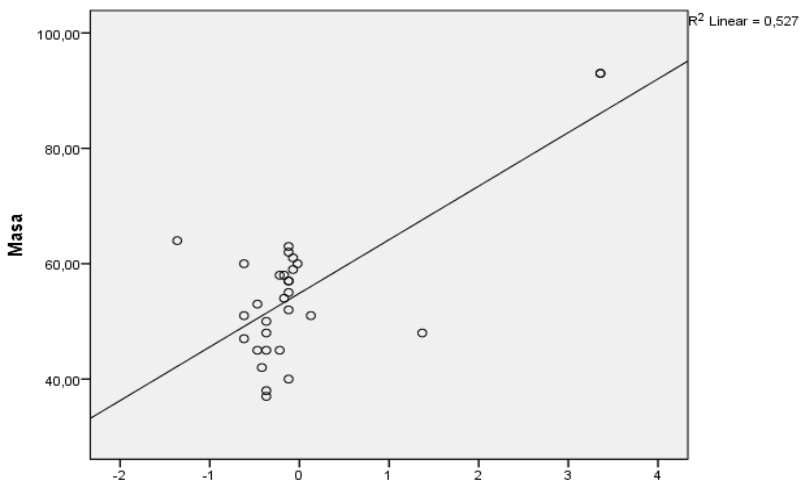
Lokalitet	CF±SD	a	b	r	n
Modrac	2,01±1,15	-12,40	5,42	0,89	31
Vidara	3,17±1,08	-1,66	4,61	0,72	30
Sniježnica	1,48±0,49	-55,79	6,95	0,91	35

Grafikon 7.

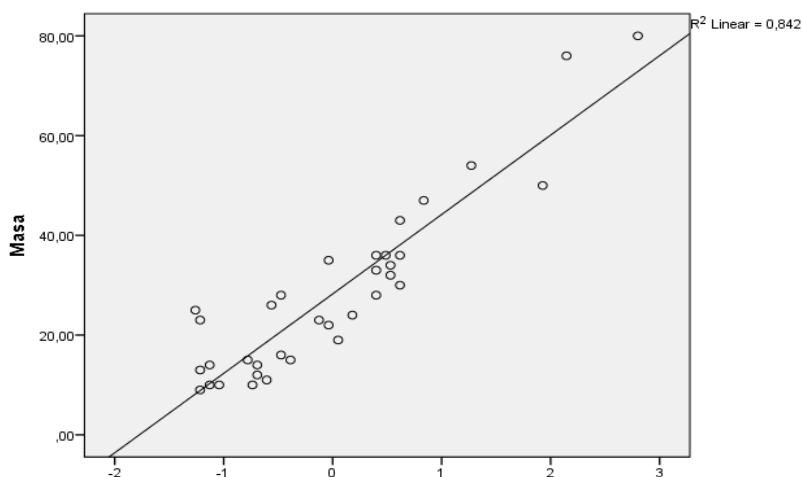
Dužinsko-maseni odnosi između totalne dužine i mase cverglana u jezeru Modrac

Prosječna TL cverglana iz jezera Vidara iznosi 12,24 cm, a prosječna masa je 54,87 g. Utvrđeno je da 86,67% jedinki ima prosječnu TL od 11-13 cm, a 10,00% njih ima TL između 15 i 21 cm. Funkcija koja najbolje opisuje dužinsko-maseni odnos jedinki cverglana u jezeru Vidara logaritmirano glasi: $\text{Log}W = -1,661 + 4,617 \text{Log}L$ uz koeficijent determinacije 0,52 ($R^2 = 0,52$; $CF = 3,17$). Koeficijent korelacije (r) između ispitivanih parametara iznosi 0,72, što ukazuje na veoma veliku međusobnu povezanost (Tabela 4). Takođe, koeficijent determinacije r^2 iznosi 0,52 što znači da dobijeni model objašnjava 52% varijanse zavisne varijable. Na osnovu dobijene vrijednosti koeficijenta $b = 4,61$, proizlazi da jedinke cverglana iz jezera Vidara više rastu u masu nego u dužinu (Grafikon 8), odnosno ukazuju na pozitivno alometrijski rast.

Grafikon 8. Dužinsko-maseni odnosi između totalne dužine i mase cverglana u Vidara

Cverglani iz jezera Sniježnica imali su prosječnu TL 12,09 cm, a prosječna W iznosila je 28,26 g. Tjelesnu dužinu od 9 - 13 cm ima 62,68% jedinki, a ostatak jedinki je bilo tjelesne dužine od 15 - 21 cm uz koeficijent determinacije 0,84 ($R^2 = 0,84$). Konstanta b je 6,95 što govori da je i ovdje zabilježen pozitivan alometrijski rast cverglana (Tabela 4 i Grafikon 9). Koeficijent korelacije (r) između ispitivanih parametara 0,91, što ukazuje da na veoma veliku međusobnu povezanost (Tabela 4). Takođe, koeficijent determinacije r^2 , iznosi 0,84. Izraženo u procentima, to znači da dobijeni model objašnjava 84% varijanse zavisne varijable. Na osnovu dobijene vrijednosti koeficijenta $b = 6,95$ proizlazi da jedinke cverglana iz jezera Sni ježnica više rastu u masu nego u dužinu (Grafikon 9).

Grafikon 9. Dužinsko-maseni odnosi između totalne dužine i mase cverglana u jezeru Sniježnica

Cvijanović (2009) je utvrdio da je vrijednost koeficijenta alometrije kod cverglana u slivu rijeke Tise na svim profilima istraživanja manja od 3 ($b < 3$), tj. dužinski porast tokom vremena je veći od masenog porasta cverglana. (negativni alometrijski rast). Pri tome su se razlikovale vrijednosti regresije (b) kod jedinki iz prirodnih staništa od onih iz uzgoja. Cvijanović (2009) je utvrdio da postoje razlike između populacija cverglana iz uzgoja i onih iz prirodnih staništa (iz sliva rijeke Tise) te da je vrijednost koeficijenta alometrije kod cverglana u slivu rijeke Tise na svim profilima manja od 3 ($b < 3$), tj. dužinski porast tokom vremena je veći od masenog porasta cverglana. Jedinke iz prirodnih staništa imale su negativan alometrijski rast, dok su jedinke iz uzgoja imale pozitivan alometrijski rast. Koeficijent regresije (b) kod nasumično izabраниh jedinki iz uzgoja (lokalitet Sombor) je $b = 3,0107$, što je jako blizu idealnom izometrijskom rastu ($b = 3$). Kod jedinki sa lokaliteta Bačko Gradište i Čurug, koeficijent regresije je $b = 3,2411$ i $b = 2,73$.

Juan Garcia de Lomas, i saradnici (2009) ispitivao je distribuciju cverglana 2008. godine u južnoj Španiji, s ciljem analize odnosa strukture populacije s alometrijskim rastom. Utvrdili su da populacija pokazuje pozitivan alometrijski rast, što ima za posljedicu nagli porast broja jedinki cverglana. Povećana reprodukcija dovodi do njegove invazije i predstavlja novu prijetnju biološkoj raznolikosti. Alometrijska jednačnja rasta za *A. melas* u južnoj Španiji ($W = -1.999 + 3.086 TL$; $r^2 = 0,97$, $p < 0,001$, $n = 1563$) pokazuje da populacija pokazuje pozitivan alometrijski rast (Juan Garcia de Lomas i sar, 2009).

Prosječna relativna dužina jedinki u Savskom jezeru u cjelokupnom uzorku iznosila je $84,78 \pm 1,09$. Na osnovu analize dužinsko-težinskih odnosa utvrđeno je da je vrijednost faktora alometrije b (2,93 do 3,16), u cijelom poduzorku iznosila 3,00 (Jaćimović, 2015).

U našem radu prosječna relativna dužina cverglana kretala se od $80,68 \pm 4,47$ cm u Modracu do $86,63 \pm 2,92$ cm u Vidari. Prosječna relativna dužina jedinki u cjelokupnom uzorku ukupnom uzorku ($N = 96$) iznosila je $83,82 \pm 3,85$ cm (Tabele 1., 2. i 3.). Utvrđena vrijednost faktora alometrije b je (od 4,61 u Vidari do 6,96 u Sniježnici).

Faktor kondicije cverglana iz hrvatskih jezera iznosi: iz jezera Fuka je $CF = 1,45$, iz Osekova $CF = 1,30$ (Piria, 2017). Faktor kondicije jedinki iz Modraca iznosi $2,01 \pm 1,15$; iz Vidare $3,17 \pm 1,08$ a iz Sniježnice $1,48 \pm 0,49$.

Zaključci

Na osnovu provedenih istraživanja morfometrijskih osobina i faktora kondicije cverglana iz jezera: Modrac, Vidara i Sniježnica mogu se izvesti sljedeći zaključci:

-Prosječna vrijednost totalne dužine tijela za uzorak populacije cverglana najveća je u jezeru Modrac ($16,55 \pm 3,75$ cm). Najveća prosječna masa tijela u uzorku populacije cverglana zabilježena je takođe u jezeru Modrac (77,42 g). Prosječna masa tijela cverglana iz sva tri lokaliteta iznosi 53,52 g.

-cverglani iz jezera Modrac imaju značajno veću dužinu tijela i masu tijela u odnosu na cverglane iz Vidare i Sniježnice;

-između cverglana iz jezera Vidara i Sniježnica nema statistički značajnih razlika koje se odnose na TL i W.

- U sva tri lokaliteta najzastupljenije klase su čija je TL između 11 i 12,9 cm (86,67%) u jezeru Vidara; zatim dolaze jedinke iz Modraca u kojem su najzastupljenije klase između 19 i 20,9 cm (41,96%); zatim dolaze jedinke iz Sniježnice u kojem su najzastupljenije jedinke iz dužinske klase 9 i 10,9 cm (40% jedinki).

- U Modracu preovladavaju težinske klase 79-94 g (9 jedinki ili 29,03%) i 95-110 g (25,81% jedinki). Maksimalna zabilježena masa tijela cverglana u jezeru Modrac iznosila je 110 g, a minimalna 30 g. U Vidari je najviše zastupljena klasa 47-62 g sa 19 jedinki ili 63,33%, dok u Sniježnici preovladavaju jedinke klase 15-30 g (37,14%).

-S obzirom na vrijednost koeficijenta b koji u jezeru Modrac iznosi $b = 5,42$; u jezeru Vidara $b = 4,61$ i u jezeru Sniježnica $b = 6,95$ zaključujemo da jedinke cverglana rastu pozitivno alometrijski u ovim akumulacijama.

Literatura

1. Cvijanović, G. (2009). Taksonomske i ekološke karakteristike crnog američkog patuljastog soma (*Ameiurus melas* Rafinesque, 1820) u slivu reke Tise i mogućnost njegove ekonomske eksploatacije. Magistarska teza. Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu.
2. Čatović, A. (2010). Turizam u ekonomskoj strukturi regije sjeveroistočne Bosne i Hercegovine, doktorski rad. Univerzitet u NovomSadu, Prirodno-matematički fakultet.
3. Fijan, N., Petrinac, Z. & Đorđević, V. (1989). Taksonomija i proizvodnja sjevernoameričkih somova roda *Ameiurus*. Ribarstvo Jugoslavije 44, 109-113.
4. Hugg, D.O. (1996). MAPFISH georeferenced mapping database. Freshwater and estuarine fishes of North America. Life Science Software. Dennis O. and Steven Hugg, 1278 Turkey Point Road, Edgewater, Maryland USA.
5. Hanchin, P.A., D.W. Willis, and M. J. Hubers. (2002). Black bullhead growth in South Dakota waters: limnological and community influences. Journal of Freshwater Ecology 17:65-73.
6. Innal, D. (2012). Age and growth properties of *Carassius gibelio* (Cyprinidae) living in Aksu River Estuary (Antalya-Turkey). Review of Hydrobiology. 5,2: p. 97-109.
7. Jaćimović, M. L.J. (2015). Populaciona dinamika i ekotoksikologija crnog američkog patuljastog soma (*Ameiurus melas* Rafinesque, 1820) u Savskom jezeru. Doktorska disertacija Biološki fakultet. Univerzitet u Beogradu.
8. Juan Garcia de Lomas, Elías, D., Dana, Javier López Santiago, Rubén Gonzáles, Guillermo Ceballos Fernando Ortega (2009). Prvi zapis o sjeverno američkom *Ameiurus melas* (Rafinesque, 1820.) u ušću Guadalquivir (Južna Španjolska). Aquatic Invasions (2009) svezak 4, br 4; 719-723. DOI 10,3391/ai. 4.4.23.
9. Keith P. and Allardi J. (1998). The introduced freshwater fish of France:status impacts and menagement. Fishing New Books, Oxford,153-166.
10. Lemma, A., Getahun, A. & Lemma, B. (2015). Assessment of length-weight relationship, sex ratio and condition factor of common carp (*Cyprinus carpio* Linnaeus, 1758) in Lake Ziway, Ethiopia. Glob. J. Fish. Aquac. 3 (1): p. 192-197.
11. Leppakoski E. (1998). Invazivne vodene vrste Europe: distribucija, utjecaji i upravljanje. Kluwer Academic Publishers. 1998. Nizozemska. 156-162.
12. Michigan Fish Atlas Maps—www.dnr.state.mi.us/spatialdatalibrary/pdf_maps/fish_atlas/illustrations/ameneb.pdf.
13. Mihinjač Tanja, Ivana Sučić, Ivan Špelić, Matej Vucić i Ana Ješovnik. (2019). Strane vrste slatkovodnih riba u Hrvatskoj, Ministarstvo zaštite okoliša i energetike, Udruga “Hyla”.
14. Marinović Zoran ^aJelena Lujčić ^{a1}Violeta Bolić-Trivunović ^aGoran Marković ^{rod} (2016). Usporedna studija rasta *Carassius gibelio* (Bloch, 1782.) i *Rutilus rutilus* (L., 1758.) iz dva akumulacija u Srbiji: Multi-model analiza i zaključci. Svezak 173, 1. dio, stranice 11-19.
15. Moradinasab, Gh. M., Daliri, R., Ghorbani1, S.Y., Paighambari, R., Davoodi (2012). Length-weight and length-length relationships, Relative condition factor and Fulton's condition factor of Five Cyprinid species in Anzali wetland, southwest of the Caspian Sea. Caspian J. Env. Sci. 2012, sv. 10 br. 1, str. 25 ~ 31. https://www.researchgate.net/publication/229085135_ [accessed Apr 21 2021].
16. Novomeska, A. & Kováč, V. (2009). Life-history traits of non-native black bullhead *Ameiurus melas* with comments on its invasive potential. Journal of Applied Ichthyology 25, 79–84. doi: 10.1111/j.1439-0426.2008.01166.x
17. Pedicillo, G., Bicchi, A., Angeli, V., Carosi, A., Viali, P. & Lorenzoni, M. (2007). Growth and reproductive biology of *Carassius auratus* (Linnaeus, 1758) in the Corbara Reservoir (Umbria – Italy). FSBI 2007 Annual International Symposium, Exeter 23-27 July: 34.

18. Pedicillo, A., Bicchi, V., Angeli, A., Carosi, P., Viali & M., Lorenzoni (2008). Rast crne bikove glave *Ameiurus melas* (Rafineska, 1820.) u akumulaciji Corbara (Umbrija - Italija). Knowl. Managt. Vodeni ekosustav. Broj 389.
19. Piria Marina, Sunčana Svjetličić, Aleks Poljak i Ivan Jakovlić (2017). Sastav prirodne prehrane bezribice, sunčanice i crnog somića te njihov invazivni potencijal u Hrvatskoj. 52nd Croatian and 12th International symposium on agriculture, February 12-17, 2017. Dubrovnik, Croatia.
20. Povž, M. i Sket, B. (1990). *Naše slatkovodne ribe*. Založba Mladinska knjiga, Ljubljana
21. Ricker, W. E. (1975). Computation and Interpretation of Biological Statistics of Fish Populations. Bulletin of Fishery Research Board Canada, 191: 382 pp.
22. Simonović P. (2001). *Ribe Srbije*. NKK Internacional, Biološki fakultet Univerziteta u Srbiji, Zavod za zaštitu prirode Srbije, Biološki fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd: (pp115-116).
23. Scott, W.B. and Crossman E.J. (1973). Freshwater fishes of Canada. Bulletin Fisheries Research Board of Canada Bulletin N° (184): 966 str.
24. Stavrescu-Bedivan, M.M., Vasile Scăteanu, G., Madjar, R.M., Manole M.S., Staicu A. C., Aioanei, F.T., Plop, E.F., Tobă, G.L., Nicolae, C.G. (2016). Interactions between fish well-being and water quality: a case study from Morii Lake area, Romania. Agriculture and Agricultural Science Proceedia 10: p. 328-339.
25. Vuković, T., Ivanović B. (1971). *Slatkovodne ribe Jugoslavije*. Zemaljski muzej BiH, Sarajevo.
26. Vuković, T., Kosorić, Đ. (1978). Efekti introdukcije ribljih vrsta u vode Jugoslavije u mogućim uticajima rekonstrukcije ihtiofaune. Ribarstvo Jugoslavije, 92-95.

Kontakt autor:

E-mail: hhalilovicsabina@yahoo.com

AMNESTIJA

Apstrakt

Amnestija se u pravnoj teoriji smatra tradicionalnim načinom i mogućnošću potpunog ili delimičnog oprostakazne osuđenom licu od strane iste državne vlasti koja je i uspostavila primenu krivičnopravne prinude. Zapravo, amnestija se daje za krivična dela učinjena u prošlosti, a ne i za ubuduće. Ona se može odnositi na učinjena određena krivična dela ili na određene kazne bez obzira za koje su krivično delo izrečene ili na određena lica kao učinioc krivičnih dela. Inače, amnestija predstavlja ovlašćenje nadležnih državnih organa (zakonodavnih organa) pod određenim zakonskim uslovima.

Amnestijom se, u stvari, nastoje postići ne samo kriminalno-politički već i određeni politički ciljevi. Ona predstavlja politički akt milosti koji se dodeljuju određenim licima (učiniocima krivičnih dela) u njihovu korist, ali tu korist u određenom smislu uživaju i politički činioici koji su se opredelili za ovakvu izuzetnu krivičnopravnu situaciju. Tako se ističe da se primenom amnestije nastoje rešiti ili bar ublažiti određeni društveni i politički problemi. Tako amnestija u izvesnom smislu predstavlja "način, sredstvo, ventil" kada se drugim pravnim sredstvima ne bi moglo doći do rešenja konkretne krivičnopravne situacije, a koja se u datom trenutku pojavljuje kao pravično, opravdano, celishodno i jedino moguće rešenje.

Ključne reči: amnestija, krivično delo, osuđeno lice, milost, razlog.

Abstract

In legal theory, amnesty is considered a traditional way and the possibility of full or partial remission of punishment to a convicted person by the same state authority that established the application of criminal coercion. In fact, amnesty is granted for crimes committed in the past, not for the future. It can refer to certain committed criminal acts or to certain punishments regardless of which criminal act was pronounced or to certain persons as perpetrators of criminal acts. Otherwise, amnesty represents the authorization of competent state bodies (legislative bodies) under certain legal conditions.

Amnesty, in fact, aims to achieve not only criminal-political but also certain political goals. It represents a political act of mercy that is granted to certain persons (perpetrators of criminal acts) for their benefit, but this benefit is also enjoyed in a certain sense by political actors who have opted for this exceptional criminal law situation. Thus, it is pointed out that by applying amnesty they try to solve or at least mitigate certain social and political problems. Thus, amnesty in a certain sense represents a "way, a means, a valve" when other legal means could not reach a solution to a specific criminal legal situation, which appears at a given moment as a fair, justified, expedient and only possible solution.

Key words: amnesty, criminal offense, convicted person, mercy, reason.

¹ Vanredni profesor, Evropski fakultet za pravne i političke studije Beograd, ljubisa.zdravkovic@jahoo.com

² advokatska kancelarija Aleksić, advokati.aleksic@gmail.com

Uvod

Princip pravičnosti kao osnovni, rukovodni princip funkcionisanja pravne države i vladavine prava uopšte, nalaže da svako lice koje učini krivično delo kršenjem normi pravnog poretka dobije zasluženu kaznu, a da pri tome niko nevin ne bude osuđen. No, sva savremena krivična zakonodavstva poznaju izuzetke od ovog temeljnog pravnog principa. Ti izuzeci koji isključuju mogućnost države da izriče ili izvršava u zakoniku propisane krivične sankcije prema učiniocima krivičnih dela kojima se povređuju ili ugrožavaju zaštićene vrednosti, predstavljaju osnove gašenja krivične sankcije ili osnove isključenja ius puniendi – osnove isključenja prava države na kažnjavanje.³

U krivičnompravnom sistemu Republike Srbije tri su osnovna javnopravna osnova isključenja prava države na primenu krivičnih sankcija. To su : zastarelost, amnestija i pomilovanje.

Amnestija se sastoji u opraštanju kazne učiniocu krivičnog dela koje se daje putem akta najvišeg zakonodavnog organa vlasti. To je predavanje u zaborav učinjenog krivičnog dela. Ona predstavlja *lex specialis* kojim se voljom zakonodavca ukida ili ograničava državno pravo na krivično gonjenje ili izvršenje kazne neodređenom broju lica. Ovim se aktom može dati oprostaj od kazne koja je pravnosnažno izrečena ili oslobođenje od krivičnog gonjenja (abolucija). Kao akt milosti, amnestija predstavlja opšti osnov za gašenje svake krivične sankcije jer se može odnositi na sva krivična dela i na sve učinioce.

No, u pravnoj teoriji se mogu naći i takva shvatanja prema kojima amnestija nije samo opšti osnov gašenja državnog prava na kažnjavanje, već je to, s jedne strane, osnov koji isključuje primenu krivičnog zakonodavstva na učinioce krivičnog dela ili je to pak razlog za ukidanje kazne. Drugim rečima, amnestija predstavlja negativnu procesnu pretpostavku (procesnu smetnju) koja dovodi do nemogućnosti pokretanja ili vođenja krivičnog postupka ako je njihov učinak takav da dovodi do nemogućnosti vođenja krivičnog postupka uopšte, pa time i do nemogućnosti izvršenja kazne, ali ne i kada se sadržina amnestije sastoji samo u ublažavanju ili smanjenju kazne ili pak u zameni jedne kazne drugom blažom kaznom, a pogotovo ne kada se ona sastoji u prevremenoj rehabilitaciji. U teoriji se može naći i takvo shvatanje prema kome amnestija predstavlja razlog za ukidanje kazne⁴ posebno u slučajevima kada se njena sadržina sastoji u potpunom oslobodjenju od izvršenja izrečene kazne.

1. Pojam amnestije

Amnestija (engl. *amnesty*, ital. *amnistia*)⁵ etimološki potiče iz grčkog jezika (od reči *amnestia* – zaboravljanje, predavanje stvari zaboravu). Ona, u stvari, označava predavanje zaboravu krivice nekog lica ili pak oprostaj od kazne koju takva krivica povlači⁶. Amnestija kao jedan od zakonskih razloga da krivično odgovoran učinilac krivičnog dela izbegne kažnjavanje u potpunosti ili delimično predstavlja izuzetno značajan krivičnopravni institut. Naime, ona predstavlja izuzetak od pravila da svaki učinilac krivičnog dela mora i da dodje pod udar krivičnopravne represije što odgovara principu pravičnosti⁷. Tako se amnestijom potpuno ili

³ Vojslav Djurdjić, Dragan Jovašević, Ljubiša Zdravković, Pomilovanje, Atlantis, Niš, 2010, 9.

⁴ Jescheck, Weigend, Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner teil, Berlin, 1996, 553.

⁵ M.Vujalija, Leksikon stranih reči i izraza, Beograd, 1980, 39.

⁶ R. Vukčević, O amnestiji uvreda i kleveta kažnjivih po Zakonu o štampi, Branič, Beograd, broj 5/1939, 311-313.

⁷ Dragan Jovašević, Krivično pravo opšti deo, Beograd, 2006, 286.

delimično poništavaju učinci osude za određena krivična dela ili za određena neimenovana lica od strane nesudskih – političkih organa vlasti. Ona je često politički motivisana, ali se mogu u njenoj osnovi naći i humanitarni, socijalni ili pravni razlozi.

To gašenje kazne putem primene amnestije, može da se javi u dva vida: kao potpuno ili delimično gašenje kazne zavisno od toga da li je kazna oproštena u celosti (putem abolicije ili potpunog oslobodjenja od izvršenja izrečene kazne) ili samo delimično. Stoga se smatra da amnestija utiče na krivične sankcije tako što ih ili modifikuje ili ih ukida⁸. Ona se obično daje povodom nekih važnih datuma i događaja za samu državu (prilikom državnih, narodnih, ali i verskih praznika, prilikom proglašenja "nezavisnosti" države ili pri donošenju novog ustava kao najvišeg pravnog akta države – tzv. svečarska amnestija), iz kriminalno političkih razloga ili iz čisto političkih razloga ili pak posle velikih nesreća, nemira, ratova ili društvenih konflikata većeg obima kako bi se ponovo uspostavio društveni mir i pravni poredak, pa je u tom smislu ona sredstvo za pacifiziranje stanovništva i preuređenje društva⁹.

Primena amnestije, zapravo, predstavlja izuzetak od pravila da svaki učinilac krivičnog dela dobije zasluženu kaznu. Tako amnestija po svom značaju, prirodi i karakteru deluje jače i od samog zakona (krivičnog zakona koji određuje pojedina krivična dela, krivicu i krivične sankcije za njihove učinioce) i od same sudske presude kojom je učiniocu krivičnog dela izrečena krivična sankcija. Radi se, naime, o aktu koji ima ne samo kriminalno-politički cilj, već on predstavlja i sigurnosni ventil kada se drugačijim sredstvima ne može doći do rešenja konkretne krivičnopravne situacije, a koja se u datom trenutku pojavljuje kao pravilno, opravdano i celishodno rešenje¹⁰. Stoga je amnestija prisutna u krivičnom pravu od najstarijih vremena¹¹.

Ovaj se institut sastoji u opraštanju kazne učiniocu krivičnog dela putem akta koji donosi najviši predstavnički organ jedne zemlje – *lex specialis* (skupština ili parlament). Ona je opšti institut, opšti osnov za gašenje krivičnih sankcija. Odnosi se na sva krivična dela bez obzira da li se one gone po službenoj dužnosti ili po privatnoj tužbi¹² ili po predlogu, odnosno se na sve učinioce krivičnih dela (sem na maloletne učinioce krivičnih dela). Primenom ovog instituta gašenje kazne može biti u celini ili delimično. Na taj način amnestija deluje jače i od samog zakona (krivičnog zakona koji propisuje vrstu i meru kazne za učinioca krivičnog dela) i jače od same sudske odluke (kojom je učiniocu krivičnog dela u konkretnom slučaju izrečena određena vrsta i mera kazne).

Radi se, naime, o aktu koji ima ne samo kriminalno-politički, već se njime pokušava postići i određeni politički cilj. Amnestija, zapravo, predstavlja način i meru¹³ koja svoju primenu nalazi u slučajevima kada se drugim pravnim sredstvima ne može doći do rešenja konkretne krivičnopravne situacije, a koje se rešenje u datom trenutku pojavljuje kao pravično, opravdano i celishodno. Stoga je amnestija prisutna u krivičnom pravu od najstarijih vremena.

S obzirom na svoj značaj i domet primene, amnestija¹⁴ može biti:

⁸ G. Marjanovik, *Makedonsko krivično pravo*, Opšt del, Skoplje, 1998, 389.

⁹ A. Kurtović, *Pomilovanje i amnestija*, Zagreb, 2003, 139-144.

¹⁰ M. Vešović, *Svrha kažnjavanja i sistem krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu*, *Pravna misao*, Sarajevo, broj 5-6/1987, 11-32.

¹¹ Ž. Perić, *O amnestiji u srpskom krivičnom pravu u vezi sa pitanjem o sudskoj odgovornosti zaverenika*, Beograd, 1909, 18-132.

¹² A. Gropuzzo, *O pravu na amnestiju za privatne delikte po čl. 30. Ustava od 1931. godine*, *Mjesečnik*, Beograd, broj 5/1938, 193.

¹³ G. Stoll, *Steueramnestie*, Wien, 1983, 89-114.

¹⁴ M. Đorđević, Đ. Đorđević, *Krivično pravo*, Beograd, 2005. godine, 105.

1) amnestija u užem smislu - kada se odnosi na oprostaj od kazne koja je izrečena pravnosnažnom odlukom suda i

2) amnestija u širem smislu (abolicija) - kada se odnosi na oslobodjenje od krivičnog gonjenja i kažnjavanja, pa se krivični postupak protiv nekog lica za izvršeno krivično delo uopšte ne vodi ili se započeti postupak obustavlja.

Inače, amnestija predstavlja ovlašćenje nadležnih državnih organa (zakonodavnih organa) pod određenim zakonskim uslovima. Zato njena primena nije uslovljena pristankom lica na koje se odnosi. Lice protiv koga je pokrenut ili tek treba da se pokrene krivični postupak ne može odbiti primenu abolicije, čak ni u slučaju da ima opravdani pravni interes da svoju nevinost dokaže u postupku pred sudom. Ni osuđeno lice ni u kom slučaju ne može odbiti primenu amnestije, niti se za primenu amnestije uopšte traži saglasnost lica na koju se njeno dejstvo odnosi (čak i kada ono suprotan interes da u krivičnom postupku dokaže svoju nevinost i sl.).

Amnestijom se, u stvari, nastoje postići ne samo kriminalno-politički već i određeni politički ciljevi. Ona predstavlja politički akt milosti koji se dodeljuju određenim licima (učiniocima krivičnih dela) u njihovu korist, ali tu korist u određenom smislu uživaju i politički činiooci koji su se opredelili za ovakvu izuzetnu krivičnopravnu situaciju. Tako se ističe da se primenom amnestije nastoje rešiti ili bar ublažiti određeni društveni i politički problemi¹⁵.

U suštini instituta amnestije jeste da ona predstavlja akt koji se samo retko i to izuzetno primenjuje. To je akt kojim se dejstvo sudske presude¹⁶ u pogledu izrečene krivične sankcije menja u potpunosti ili delimično ili se pak u potpunosti isključuje mogućnost krivičnog gonjenja učinioca krivičnog dela. S obzirom da se njenom primenom derogira i primena krivičnog zakona, ona ne sme i nije u svim savremenim krivičnopravnim sistemima široko primenjivana. Njena se, zapravo, primena svodi na retke izuzetke kojima se neće ometati ostvarivanje zaštitne funkcije krivičnog zakonodavstva (koja se sastoji u zaštiti najvažnijih društvenih dobara i vrednosti), kao ni ostvarivanje načela pravičnosti i jednakosti svih građana pred zakonom¹⁷. U suprotnom može doći do ozbiljnih poremećaja ne samo u oblasti krivičnog pravosudja, već i šire u društvu.

No, ipak pored činjenice da se ovaj institut izuzetno retko primenjuje, ipak mnogobrojni su razlozi koji opravdavaju njenu primenu. Primenom instituta amnestije stvara se mogućnost da ono što je pravnosnažnom presudom definitivno i konačno rešeno može biti naknadno izmenjeno, naravno, ako za to postoje opravdani razlozi, pri čemu ta izmena sudske odluke može biti samo u korist osuđenog lica, a ne i na njegovu štetu¹⁸.

Tako amnestija u izvesnom smislu predstavlja "način, sredstvo, ventil" kada se drugim pravnim sredstvima ne bi moglo doći do rešenja konkretne krivičnopravne situacije, a koja se u datom trenutku pojavljuje kao pravično, opravdano, celishodno i jedino moguće rešenje. Tako se putem amnestije može izmeniti situacija osuđenih lica ako su se izmenile, društvene, političke ili ekonomske prilike tako da izrečene kazne učiniocima krivičnih dela više nisu

¹⁵ D. Jovašević, Amnestija u krivičnom pravu, Sudska praksa, Beograd, broj 11-12/2000, 45-52.

¹⁶ Kako se Zakon o amnestiji odnosi samo na presude koje su postale pravnosnažne pre njegovog stupanja na snagu, on se ne može primeniti na osuđeno lice koje je žalbu na presudu uložilo pre stupanja na snagu ovog zakona, a odustalo od nje posle stupanja na snagu ovog zakona (rešenje Vrhovnog suda Srbije Kž. 210/91 od 1. aprila 1991. godine). Odredbe Zakona o amnestiji se primenjuju samo na presude koje su u momentu stupanja na snagu ovog zakona bile pravnosnažne (rešenje Okružnog suda u Beogradu Kž. 1211/2001 od 8. avgusta 2001. godine).

¹⁷ M. Kokolj, Načelo legaliteta i izuzeci, Zbornik Pravnog fakulteta u Mostaru, Mostar, broj 8/1987-1988, 217-231.

¹⁸ Dj.M.Ivanović, Dejstvo amnestije na krivična dela činovnika, Policija, Beograd, broj 19-20/1932, 992-997.

adekvatne ili ako je izmenjena kaznena politika u odnosu na određena krivična dela ili u odnosu na određene učinioce takvih dela ili ako postoje kakvi drugi sa društvenog, državnog ili političkog gledišta opravdani razlozi.

Kao razlozi koji opravdavaju primenu amnestije, u pravnoj teoriji se takođe ističu i sledeći :

1) na ovaj način se najlakše mogu ispraviti sudske zablude ili sudske pogreške do kojih može eventualno doći u krivičnom postupku¹⁹,

2) to je akt političke mudrosti koji prati društvene i političke promene i

3) ona predstavlja podstrek osuđenim licima da se dobro vladaju u zavodskim ustanovama i tako "zasluže" ovu izuzetnu pogodnost i sl.

Naravno, da se institutu amnestije mogu staviti i određeni prigovori pored činjenice da ovaj institut poznaju svi savremeni krivičnopravni sistemi. Kao najčešći prigovori koji se upućuju primeni akta amnestije uopšte, odnosno širini i učestalosti njene primene ističu se :

1) da ona predstavlja zloupotrebu principa zakonitosti,

2) da se njome krši princip pravičnosti jer vodi neopravdanom opraštanju kazne učiniocima krivičnih dela i

3) da se njome narušava princip jednakosti svih građana pred zakonom jer se njome pojedini učinioci krivičnih dela stavljaju u nejednak pravni položaj što može da vodi arbitrnosti, samovolji, pa čak i zloupotrebi u pogledu primene i dometa primene ovog instituta.

Amnestija se u pravnoj teoriji smatra tradicionalnim načinom i mogućnošću potpunog ili delimičnog oprosta kazne osuđenom licu od strane iste državne vlasti koja je i uspostavila primenu krivičnopravne prinude. Ako bi se smatralo da se zbog primene amnestije (pa i pomilovanja) smanjuje represivni i generalno preventivni značaj kažnjavanja i primene ostalih sredstava krivičnopravne prinude, moglo bi se uspešno braniti i stanovište o jačanju specijalnopreventivnog sadržaja zbog nade osuđenog lica da će mu po pravilu deo kazne biti oprašten i da će njegovo ponašanje posle učinjenog krivičnog dela i primenjene krivičnopravne sankcije biti uzeto u obzir zbog moguće amnestije (i pomilovanja).

Niz ovih prigovora otpada kada se ima u vidu izuzetan karakter primene ovog instituta sa aspekata društvene potrebe zbog kojih se uopšte amnestija i primenjuje. I prigovor da primena amnestije slabi generalnu ili opštu prevenciju ne stoji jer upravo organi koji su ovlašćeni za njenu primenu predstavljaju one organe koji vode, usmeravaju i koordiniraju celokupne napore svih društvenih subjekata u realizaciji utvrdjene kaznene politike društva koja treba da bude adekvatna društvenim potrebama aktuelnog trenutka u razvoju društva – države²⁰.

¹⁹ R. Voin, J. Leaute, Droit penal et procedure penal, Paris, 1960, 147.

²⁰ S.Lilić, Amnestija – pojam i pravna priroda, Beograd, 2000, 45-52.

2. Karakteristike amnestije

Amnestija²¹ predstavlja opšti akt zakonodavnog organa zemlje. Ona se donosi u formi zakona i objavljuje u službenom glasilu, kao i svaki drugi zakon. Tako prema članu 99. tačka 12. Ustava Republike Srbije²² Narodna skupština Republike Srbije daje amnestiju za krivična dela i to većinom glasova svih narodnih poslanika (u smislu člana 105. stav 2. tačka 1. Ustava). Pored Ustava, amnestiju uređuju još dve vrste zakona. To su :

1. Krivični zakonik i

2. pojedini zakoni o amnestiji ili zakoni o oprost.

Dakle, amnestija je u smislu člana 109. Krivičnog zakonika Republike Srbije akt u formi zakona kojim se poimenično neodređenim licima daje oslobodjenje od krivičnog gonjenja, oslobodjenje od kazne u potpunosti ili delimično ili se izrečena kazna zamenjuje blažom kaznom, daje se rehabilitacija ili se ukidaju pojedine ili sve pravne posledice osude ili se ukidaju mere bezbednosti : zabrana vršenja poziva, delatnosti i dužnosti; zabrana upravljanja motornim vozilom i proterivanje stranca iz zemlje. To je opšti akt gde se u momentu njegovog donošenja ne može znati koja će sva lica, odnosno koji će sve poimenični učinioci krivičnih dela biti obuhvaćeni pogodnostima njene primene.

Donošenjem zakona o amnestiji ne vrši se izmena krivičnog ili drugog zakona kojim se kao sporednim ili dopunskim zakonom određuju krivična dela za koje se daje amnestija, niti se pak stavljaju van snage odredbe tih zakona kojima se utvrđuju konkretna krivična dela za koja se daje amnestija. Zapravo, amnestija se daje za krivična dela učinjena u prošlosti, a ne i za ubuduće. Ona se može odnositi na učinjena određena krivična dela ili na određene kazne bez obzira za koje su krivično delo izrečene ili na određena lica kao učinioce krivičnih dela.

Sam Krivični zakonik ne predviđa nikakva ograničenja u pogledu vrste i težine krivičnih dela, odnosno vrste i visine izrečene kazne za krivična dela na koje može da se odnosi primena amnestije. To predstavlja isključivo stvar ocene zakonodavca²³ prilikom donošenja zakona o amnestiji u svakom konkretnom slučaju. To dalje znači da amnestijom može da bude obuhvaćeno bilo koje krivično delo ili pak da se amnestiraju bilo koji izvršioци krivičnih dela bez obzira na vrstu i visinu izrečene kazne. No, amnestijom se mogu obuhvatiti učinioci krivičnih dela i prema nekom drugom kriterijumu, pa se tako ona može odnositi na lica određene starosti, pola, određenog zdravstvenog stanja (npr. invalidnosti) i sl.

No, da bi amnestija uopšte i bila primenjena u konkretnom slučaju, potrebno je da na osnovu donetog zakona o amnestiji nadležni sud utvrdi da su u svakom pojedinačnom slučaju ispunjene sve pretpostavke i uslovi predviđeni takvim zakonom.

Pošto se amnestija odnosi na već ranije izvršena krivična dela to znači da se kod trajnih krivičnih dela (to su ona krivična dela kod kojih se usled preduzete radnje izvršenja javlja posledica u vidu protivpravnog stanja koje može da traje kraće ili duže vreme gde se celo vreme trajanja posledice izjednačava sa preduzimanjem radnje izvršenja) amnestijom obuhvata samo ono protivpravno stanje koje je stvoreno izvršenjem krivičnog dela koje je trajalo do stupanja na snagu zakona o amnestiji. U slučaju da takav izvršilac trajnog krivičnog dela i kasnije, posle stupanja na snagu zakona o amnestiji nastavi da ostvaruje obeležja takvog krivičnog dela određenog u zakonu, ono čini novo krivično delo koje dakle nije obuhvaćeno ranije nastupilom

²¹ E. Uhle, Die Amnestie nach alten und neuen Gnadenrecht, Breslau, Neukirch, 1935, 26-39.

²² Službeni glasnik Republike Srbije broj 98/2006.

²³ Z. Stojanović, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2000, 327.

amnestijom. Slična je situacija i sa produženim i kolektivnim krivičnim delima. I ovde se data amnestija odnosi samo na one preduzete radnje i nastupele posledice krivičnog dela koje su nastale pre stupanja na snagu zakona o amnestiji.²⁴

Amnestija se može dati svim licima kao izvršiocima krivičnih dela, pa se stoga ona i odnosi na sva lica koja ispunjavaju uslove određene zakonom o amnestiji. To naravno mogu da budu i lica kojima je već ranije bila data amnestija (u vidu ublažavanja ranije izrečene kazne od strane suda) ili lica kojima je ranije čak dato i pomilovanje za isto krivično delo, pod uslovom da se sada datom amnestijom daje još nešto više od onoga što je bilo obuhvaćeno ranije datom amnestijom ili pomilovanjem. Šta više jednom data amnestija se više ne može opozvati. I konačno, amnestija se uvek daje po službenoj dužnosti.

To znači da se amnestijom ne mogu licima na koje se ona odnosi postavljati uslovi zbog kojih bi (u slučaju njihovog neispunjenja) amnestija mogla biti opozvana (npr. da se amnestirano lice dobro ponaša, da ispunjava druge postavljene obaveze poput onih obaveza koje se osuđenom licu daju u sklopu zaštitnog nadzora uz uslovnu osudu). Naime, akt amnestije može da sadrži samo one uslove koje lice treba da ispuni da bi za njega ili za njegov slučaj uopšte amnestija mogla da se primeni, ali ne i na uslove da bi data amnestija uopšte ostala na snazi, dakle kako ne bi bila opozvana. Naime, ona se može usloviti određenim okolnostima npr. da su krivična dela na koja se odnosi amnestija izvršena u određenom vremenskom periodu. Ovo je veoma važna karakteristika amnestija koja doprinosi jačanju pravne sigurnosti i uopšte principa legaliteta²⁵.

Davanjem amnestije ne dira se u prava trećih lica koja se zasnivaju na osudi (član 111.KZ RS). Lica koja su oštećena izvršenim krivičnim delom imaju pravo da traže naknadu pričinjene štete. U slučaju abolicije čak se ne isključuje mogućnost, odnosno pravo lica koje je oštećeno izvršenjem krivičnih dela da prema učiniocu tog dela ostvaruje svoj imovinsko-pravni (odštetni) zahtev i bez utvrđivanja njegove krivice.

Tako lice koje je oštećeno krivičnim delom za koje je data amnestija može zahtevati naknadu štete prouzrokovane izvršenjem krivičnog dela, naknadu troškova učinjenih povodom vođenja krivičnog postupka, naknadu za predmete koji su oduzeti primenom mere bezbednosti oduzimanja predmeta krivičnog dela, bez obzira što je izvršilac krivičnog dela amnestiran. No, kod davanja abolicije, budući da ne postoji osuda za izvršeno krivično delo, u pravnoj teoriji i sudskoj praksi se opravdano postavlja pitanje da li se ovakvim zakonskim rešenjem povredjuje pravo trećih lica koje proizilazi iz izvršenog krivičnog dela, a koje nije utvrđeno sudskom presudom (zato što ona nije doneta usled nepokretanja ili neokončanja krivičnog postupka).

Tri su osnovne karakteristike amnestije²⁶ :

1) to je opšti akt u formi zakona koji donosi najviše predstavničko telo zemlje na način i u postupku kao i svaki drugi zakon,

2) odnosi se na individualno neodređena lica i

3) sadržina amnestije se sastoji u sledećem : davanju oslobodjenja od krivičnog gonjenja, oslobodjenju od kazne u potpunosti ili delimično, zameni izrečene kazne blažom kaznom, davanju rehabilitacije, ukidanju pojedinih ili svih pravnih posledica osude i ukidanju

²⁴ V. Djurdjić, D. Jovašević, Lj. Zdravković, 2010, op. cit., 46.

²⁵ D. Jovašević, Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije, Beograd, 2002, 328-330.

²⁶ Lj. Jovanović, D. Jovašević, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2003, 332-333.

sledećih mera bezbednosti : zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti; zabrane upravljanja motornim vozilom i proterivanja stranca iz zemlje²⁷.

Određivanje lica na koje se odnosi amnestija se može izvršiti na više načina. Tri načina su osnovna. To su :

1) u zakonu mogu biti taksativno navedana krivična dela čiji se izvršiocu oslobađaju od krivičnog gonjenja i kažnjavanja ili od izdržavanja izrečene kazne u celini ili delimično²⁸,

2) u zakonu se može odrediti dejstvo amnestije prema licima određivanjem vrste i visine izrečene kazne i

3) može se amnestija dati u zakonu s obzirom na određeno krivično delo i određene iznose izrečene kazne za to delo²⁹.

3. Sadržina amnestije

Sam je Krivični zakonik Republike Srbije³⁰ iz 2019. godine u članu 109. odredio sadržinu instituta amnestije. Naime, amnestija može da se odnosi na:

1) oslobodjenje od krivičnog gonjenja (abolicija),

2) potpuno ili delimično oslobodjenje od izvršenja kazne,

3) zamenu izrečene kazne blažom kaznom,

4) davanje rehabilitacije,

5) ukidanje svih ili pojedinih pravnih posledica osude i

6) ukidanje mera bezbednosti : a) zabrane vršenja poziva, delatnosti i dužnosti; b) zabrane upravljanja motornim vozilom i v) proterivanja stranca iz zemlje.

1) Oslobodjenje od krivičnog gonjenja ili abolicija³¹ znači da se protiv učinioca krivičnog dela ne može pokrenuti krivični postupak, a ako je postupak u toku, on se obustavlja bez obzira u kom se stadijumu nalazi. Oslobodjenje od krivičnog gonjenja se uvek odnosi na određeno krivično delo i po pravilu obuhvata sva lica koja su u bilo kom svojstvu ili ulozi (kao izvršiocu, saizvršiocu, podstrekači ili pomagači, odnosno kao organizatori, kolovođe ili članovi kriminalne grupe) učestvovali u njegovom izvršenju. No, i ovde mogu biti data neka ograničenja, pa se tako abolicija za neke učesnike u krivičnom delu može usloviti i postojanje određenih uslova, pretpostavki ili okolnosti.

²⁷ Lj. Lazarević, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije, Beograd, 2005, 320-326.

²⁸ Takav je bio Zakon o amnestiji (Službeni list SRJ broj 9/2001) koji je obuhvatio učinioce vojnih krivičnih dela iz čl. 202., 214., 215., 217., 218. i 219. KZ SRJ.

²⁹ Takav je bio Zakon o amnestiji (Službeni glasnik RS broj 10/2001) kojim je dato oslobodjenje od izvršenja 25 % izrečene kazne zatvora, i to pravnosnažno osuđenih licima koja su izvršila u zakonu taksativno određena krivična dela.

³⁰ Službeni glasnik RS broj 35/2019.

³¹ A. Kurtović, Formalni i materijalni pojam abolicije, Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu, Split, broj 2/1993, 571.

Abolicija se može dati u svim fazama krivičnog postupka što znači sve do momenta dok krivični postupak nije okončan pravnosnažnom presudom³². Na slučajeve koji su pravnosnažno okončani, oslobodjenje od krivičnog gonjenja nema praktičan značaj. Dejstvo abolicije je najjače jer u ovom slučaju uopšte ne dolazi do osude tako da izvršilac krivičnog dela ne snosi nikakve pravne posledice, niti se delo za koje je data abolicija može uzeti kao "ranija osuđivanost" u smislu osnova za postojanje povrata (kao otežavajuće okolnosti od značaja za odmeravanje kazne učiniocu za novoizvršeno krivično delo). Lica koja su obuhvaćena abolicijom puštaju se odmah iz pritvora na slobodu.

2) Amnestijom se osuđeno lice može u potpunosti osloboditi od izvršenja izrečene kazne³³. Oslobodjenje od kazne se uvek odnosi na onu kaznu (glavnu i sporednu) koja je i izrečena u pravnosnažnoj sudskoj odluci. Za ovaj vid amnestije postoje dve pretpostavke njenog nastupanja. To su : a) da je doneta pravnosnažna presuda nadležnog suda i b) da izrečena kazna još uvek nije počela da se izvršava ili da izrečena kazna u potpunosti još uvek nije izvršena. Ono može da obuhvati sve vrste kazni koje su inače i predviđene u našem krivičnom zakonodavstvu (kaznu zatvora, novčanu kaznu, rad u javnom interesu ili oduzimanje vozačke dozvole), pa i kaznu maloletničkog zatvora³⁴ (kao posebnu vrstu krivičnih sankcija koje se izriču starijim maloletnim učiniocima krivičnih dela shodno odredbama Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica³⁵).

Ako se osuđeno lice primenom amnestije oslobadja od izvršenja glavne kazne, ono se po pravilu odnosi i na izrečenu sporednu kaznu (najčešće novčanu kaznu koja se izriče uz kaznu zatvora). Praktično posle date amnestije izrečena kazna se više ne može uopšte izvršiti, a ako je njeno izvršenje u toku, kazna se obustavlja. Ako se pak osuđeno lice nalazi na uslovnom otpustu, momentom davanja amnestije uslovni otpust se ukida i takvo osuđeno lice se odmah oslobadja od daljeg izdržavanja izrečene kazne u potpunosti.

3) Institutom amnestije se određeno lice može i delimično osloboditi od izvršenja izrečene kazne. Dejstvo amnestije se u ovom slučaju može odnositi na : a) oslobodjenje od izvršenja jedne od više kumulativno izrečenih kazni (kada je više kazni kumulativno izrečeno učiniocu krivičnog dela) ili b) oslobodjenje od izvršenja jednog dela izrečene kazne, dakle ostatka neizdržanog dela kazne što je u praksi češći slučaj. Najčešće se u ovom slučaju radi o smanjenju vremena trajanja pravnosnažno izrečene kazne zatvora. To je, dakle, poseban oblik ublažavanja kazne pri čemu se organ nadležan za davanje amnestije mora u svemu pridržavati propisa o vrstama kazni i njihovom minimalnom i maksimalnom iznosu. Tako se ni u kom slučaju ne može desiti da se na ovaj način odredi vrsta i mera kazne koji uopšte nisu predviđeni u opštem delu Krivičnog zakonika.

4) Pravnosnažna izrečena kazna se primenom instituta amnestije može takođe zameniti blažom vrstom kazne. I ova je zamena kazni moguća samo u okviru sistema i vrsta i mera kazni predviđenih u opštem delu Krivičnog zakonika. Izrečena kazna zatvora se može zameniti novčanom kaznom u okviru opšteg minimuma i opšteg maksimuma ove vrste kazne ili pak nekom od novouvedenih kazni : radom u javnom interesu i kaznom oduzimanja vozačke dozvole vodeći pri tome računa o uslovima i ograničenjima pri izricanju ovih kazni.

³² Kako se Zakon o amnestiji odnosi samo na presude koje nisu postale pravnosnažne pre njegovog stupanja na snagu, on se ne može primeniti na osuđeno lice koje je žalbu na presudu izjavilo pre stupanja na snagu ovog zakona, a odustalo od nje posle stupanja na snagu ovog zakona (rešenje Vrhovnog suda Srbije Kž. 210/91 od 01.04. 1991).

³³ G. Ilić , Krivični zakonik Republike Srbije sa napomenama, Beograd, 2006, 113.

³⁴ Lj. Lazarević, B. Vučković, V. Vučković, Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore, Cetinje, 2004, 308.

³⁵ Službeni glasnik RS broj 85/2005.

No, izrečena kazna zatvora se ni u kom slučaju ne može zameniti kaznom maloletničkog zatvora (zbog specifičnog karaktera ove maloletničke krivične sankcije), niti nekom drugom vrstom vaspitnih mera. Uostalom amnestija se uopšte ne može odnositi na primenu vaspitnih mera. To je i razumljivo jer se ovde radi o specifičnim vrstama maloletničkih krivičnih sankcija čija je prvenstvena svrha i cilj ostvarivanje vaspitanja, prevaspitanja i pravilnog razvoja maloletnika, pa ne bi bilo celishodno, niti opravdano da neki vansudski organ ukida ili menja ovu meru kada je već sudsko već našlo da je njena primena u konkretnom slučaju potrebna i neophodna³⁶.

Amnestijom se izrečena kazna ne može ni u kom slučaju zameniti uslovnom osudom (što je inače moguće kod primene instituta pomilovanja) ili sudskom opomenom, odnosno nekom merom bezbednosti. Naime, njena primena je ograničena samo na oblasti kazni (njihovog ublažavanja, oslobodjenja u potpunosti ili zameni blažom kaznom). Takodje zakonik izričito određuje da se amnestija ne može odnositi na izrečene uslovne osude jer je njena primena ograničena samo na kazne, a uslovna osuda predstavlja samostalnu vrstu krivičnih sankcija (meru upozorenja). Ipak logično bi bilo da amnestija ima pravno dejstvo i na ovu vrstu krivičnih sankcija kada je već njenom primenom može dati potpuno ili delimično oslobodjenje od kazne (kao teže vrste krivičnih sankcija u odnosu na uslovnu osudu)³⁷.

5) Prema zakonskom rešenju koje je u Republici Srbiji stupilo na snagu 1. januara 2006. godine amnestija može da se odnosi i na davanje rehabilitacije³⁸. To znači da se ovako data rehabilitacija³⁹ može odnositi i na :

a) osude koje uopšte po slovu zakona ne podležu rehabilitaciji (kada je izrečena kazna zatvora u trajanju dužem od pet godina),

b) lica čije se osude uopšte ne mogu rehabilitovati (kada se radi o povratniku),

c) osude pre isteka određenih rokova (vremena) koje zakonik traži za nastupanje njenih dejstava⁴⁰ i

d) pre i bez ispunjenja uslova za davanje rehabilitacije koji se odnosi na uzdržavanje osuđenog lica od izvršenja novog krivičnog dela.

6) Primenom amnestije mogu se ukinuti sve ili pojedine pravne posledice osude. Za razliku od pomilovanja kod koga je moguće ne samo ukidanje pravne posledice, već i određivanje njenog kraćeg trajanja, kod amnestije se njeno dejstvo odnosi samo na pravne posledice osude koje po svojoj prirodi traju određeno vreme i koje se sastoje u zabrani sticanja određenih prava u određenom roku posle izdržane, zastarele ili oproštene kazne (što znači da momentom stupanja na snagu Zakona o amnestiji ta lica mogu ponovo da stiču sva prava).

Dakle, amnestija može da se odnosi na sledeće pravne posledice osude :

a) zabranu sticanja određenih javnih funkcija,

³⁶ R. Kolenc, Ob novem zakonu o amnestiji, Strokovni list, Ljubljana, broj 3-4/1962, 105-111.

³⁷ N. Srzentić, A. Stajić, Lj. Lazarević, Krivično pravo SFRJ, Beograd, 1994, 478.

³⁸ D. Jovašević, Zbirka propisa o pomilovanju sa komentarom, Beograd, 1999, 3-12.

³⁹ Rehabilitacija se u smislu člana 97. KZ RS sastoji u ukidanju pravnih posledica osude tako da se osuđeno lice smatra neosuđivanim. Razlikuje se : 1) zakonska i 2) sudska rehabilitacija ako su ispunjena dva uslova : 1) da lice ranije nije bilo osuđivano i 2) da u određenom vremenu posle izrečene osude lice ne učini novo krivično delo.

⁴⁰ Brisane osude uzimaju se u obzir prilikom donošenja rešenja o amnestiji u smislu člana 1. Zakona o amnestiji Republike Srbije (pravno shvatanje zauzeto na sednici Krivičnog odeljenja Vrhovnog suda Srbije koja je održana 18. aprila 2001. godine).

- b) zabranu sticanja određenog zvanja, poziva ili zanimanja ili unapredjenja u službi,
- c) zabranu sticanja čina vojnog starešine i

d) zabranu dobijanja određenih dozvola ili odobrenja koja se daju odlukom državnih organa ili organa lokalne samouprave (član 95. KZ RS).

Pošto se ovde uvek radi o ukidanju svih ili određenih pravnih posledica osude, to zakon o amnestiji u svakom konkretnom slučaju mora izričito da navede na koju se pravnu posledicu osude donosi. To može da bude jedna ili više pravnih posledica osude, ali one moraju da u svakom slučaju budu izričito navedene. No, u pravnoj teoriji se mogu naći i takva shvatanja prema kojima se amnestija može odnositi i na pravne posledice osude koje se sastoje u gubitku određenih prava.

7) I konačno, novi Krivični zakonik Republike Srbije je proširio domet primene amnestije jer se sada ovim institutom ukidaju i pojedine mere bezbednosti. To su sledeće mere bezbednosti :

- a) zabrana vršenja poziva, delatnosti ili dužnosti⁴¹,
- b) zabrana upravljanja motornim vozilom⁴² i
- c) proterivanje stranca iz zemlje⁴³.

Zaključak

U suštini instituta amnestije jeste da ona predstavlja akt koji se samo retko i to izuzetno primenjuje. To je akt kojim se dejstvo sudske presude u pogledu izrečene krivične sankcije menja u potpunosti ili delimično ili se pak u potpunosti isključuje mogućnost krivičnog gonjenja učinioca krivičnog dela. S obzirom da se njenom primenom derogira i primena krivičnog zakona, ona ne sme i nije u svim savremenim krivičnopravnim sistemima široko primenjivana. Njena se, zapravo, primena svodi na retke izuzetke kojima se neće ometati ostvarivanje zaštitne funkcije krivičnog zakonodavstva (koja se sastoji u zaštiti najvažnijih društvenih dobara i vrednosti), kao ni ostvarivanje načela pravičnosti i jednakosti svih građana pred zakonom. U suprotnom može doći do ozbiljnih poremećaja ne samo u oblasti krivičnog pravosuđa, već i šire u društvu.

Donošenjem zakona o amnestiji ne vrši se izmena krivičnog ili drugog zakona kojim se kao sporednim ili dopunskim zakonom određuju krivična dela za koje se daje amnestija, niti se pak stavljaju van snage odredbe tih zakona kojima se utvrđuju konkretna krivična dela za koja se daje amnestija.

⁴¹ Sud može u smislu člana 85. KZ RS učiniocu krivičnog dela na vreme od jedne do deset godina zabraniti vršenje određenog poziva, određene delatnosti ili svih ili nekih dužnosti vezanih za raspolaganje, korišćenje, upravljanje ili rukovanje tuđom imovinom ili za čuvanje te imovine ako se opravdano može smatrati da bi njegovo dalje vršenje takve delatnosti bilo opasno.

⁴² Sud može u smislu člana 86. KZ RS zabraniti učiniocu krivičnog dela kojim se ugrožava javni saobraćaj na vreme od tri meseca do pet godina da upravlja motornim vozilom određene vrste ili kategorije ako dođe do uverenja da je opasno da on i dalje upravlja motornim vozilom.

⁴³ U smislu člana 88. KZ RS sud može stranom državljaninu ili licu bez državljanstva koji je izvršio krivično delo na teritoriji Republike Srbije da izrekne ovu meru proterivanja (udaljenja) sa naše teritorije za vreme od jedne do deset godina ako dođe do uverenja da je dalji boravak takvog lica nepoželjan.

Tako se putem amnestije može izmeniti situacija osuđenih lica ako su se izmenile, društvene, političke ili ekonomske prilike tako da izrečene kazne učiniocima krivičnih dela više nisu adekvatne ili ako je izmenjena kaznena politika u odnosu na određena krivična dela ili u odnosu na određene učinioce takvih dela ili ako postoje kakvi drugi sa društvenog, državnog ili političkog gledišta opravdani razlozi. To dalje znači da amnestijom može da bude obuhvaćeno bilo koje krivično delo ili pak da se amnestiraju bilo koji izvršioци krivičnih dela bez obzira na vrstu i visinu izrečene kazne. Amnestijom se mogu obuhvatiti učinioci krivičnih dela i prema nekom drugom kriterijumu, pa se tako ona može odnositi na lica određene starosti, pola, određenog zdravstvenog stanja (npr. invalidnosti) i sl. Da bi amnestija bila primenjena u konkretnom slučaju, potrebno je da na osnovu donetog zakona o amnestiji nadležni sud utvrdi da su u svakom pojedinačnom slučaju ispunjene sve pretpostavke i uslovi predviđeni takvim zakonom. Amnestija se uvek daje po službenoj dužnosti. Amnestija predstavlja opšti akt zakonodavnog organa zemlje. Ona se donosi u formi zakona i objavljuje u službenom glasilu, kao i svaki drugi zakon. Tako prema Ustava Republike Srbije Narodna skupština Republike Srbije daje amnestiju za krivična dela i to većinom glasova svih narodnih poslanika.

Imajući u vidu činjenice da se ovaj institut izuzetno retko primenjuje, ipak mnogobrojni su razlozi koji opravdavaju njenu primenu. Primenom instituta amnestije stvara se mogućnost da ono što je pravnosnažnom presudom definitivno i konačno rešeno može biti naknadno izmenjeno, naravno, ako za to postoje opravdani razlozi, pri čemu ta izmena sudske odluke može biti samo u korist osuđenog lica, a ne i na njegovu štetu.

Korišćena literatura

- A. Gropuzzo, O pravu na amnestiju za privatne delikte po čl. 30. Ustava od 1931. godine, Mjesečnik, Beograd, broj 5/1938,
- A. Kurtović, Pomilovanje i amnestija, Zagreb, 2003,
- A. Kurtović, Formalni i materijalni pojam abolicije, Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu, Split, broj 2/1993,
- D. Jovašević, Komentar Krivičnog zakona SR Jugoslavije, Beograd, 2002,
- D. Jovašević, Krivično pravo opšti deo, Beograd, 2006,
- D. Jovašević, Zbirka propisa o pomilovanju sa komentarom, Beograd, 1999,
- D. Jovašević, Amnestija u krivičnom pravu, Sudska praksa, Beograd, broj 11-12/2000,
- Dj.M. Ivanović, Dejstvo amnestije na krivična dela činovnika, Policija, Beograd, broj 19-20/1932,
- E. Uhle, Die Amnestie nach alten und neuen Gnadenrecht, Breslau, Neukirch, 1935,
- G. Stoll, Steueramnestie, Wien, 1983,
- G. Marjanovik, Makedonsko krivično pravo, Opšt del, Skoplje, 1998,
- G. Ilić, Krivični zakonik Republike Srbije sa napomenama, Beograd, 2006,
- Jescheck, Weigend, Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner teil, Berlin, 1996,
- Lj. Jovanović, D. Jovašević, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2003,
- Lj. Lazarević, Komentar Krivičnog zakonika Republike Srbije, Beograd, 2005,
- Lj. Lazarević, B. Vučković, V. Vučković, Komentar Krivičnog zakonika Crne Gore, Cetinje, 2004,
- M.Vujalija, Leksikon stranih reči i izraza, Beograd, 1980,
- M. Đorđević, Đ. Đorđević, Krivično pravo, Beograd, 2005. godine,
- M. Kokolj, Načelo legaliteta i izuzeci, Zbornik Pravnog fakulteta u Mostaru, Mostar, broj 8/1987-1988,
- M. Vešović, Svrha kažnjavanja i sistem krivičnih sankcija u jugoslovenskom krivičnom pravu, Pravna misao, Sarajevo, broj 5-6/1987,
- N. Srzentić, A. Stajić, Lj. Lazarević, Krivično pravo SFRJ, Beograd, 1994,
- R. Voin, J. Leaute, Droit penal et procedure penal, Paris, 1960,
- R. Vukčević, O amnestiji uvreda i kleveta kažnjivih po Zakonu o štampi, Branič, Beograd, broj 5/1939,
- R. Kolenc, Ob novem zakonu o amnestiji, Strokovni list, Ljubljana, broj 3-4/1962,
- S.Lilić, Amnestija – pojam i pravna priroda, Beograd, 2000,
- V. Djurdjić, D. Jovašević, Lj. Zdravković, Pomilovanje, Atlantis, Niš, 2010,
- Z. Stojanović, Krivično pravo, Opšti deo, Beograd, 2000,
- Ž. Perić, O amnestiji u srpskom krivičnom pravu u vezi sa pitanjem o sudskoj odgovornosti zaverenika, Beograd, 1909,
- Ustav Republike Srbije, Službeni glasnik RS broj 98/2006.
- Krivični zakonik Republike Srbije, Službeni glasnik RS broj 35/2019.
- Zakona o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivičnopravnoj zaštiti maloletnih lica, Službeni glasnik RS broj 85/2005.

PITANJE JAVNOG DUGA U KONTEKSTU EKONOMSKOG RASTA

Sažetak

U okviru ovog rada je analizirano pitanje javnog duga i efektivno vezivanje za ekonomski rast. Države porezima, doprinosima, naknadama i sličnim vrstama prihoda često ne prikupe dovoljno sredstava da bi mogle podmiriti sve javne potrebe. Tada im, ako ne žele prodati vlastitu imovinu, ne preostaje ništa drugo nego manjak sredstava prikupiti zaduživanjem. Postignuti nivo javnog duga, a još više dinamika njegovog rasta, poprimaju zabrinjavajuće razmjere djelujući tako na nositelje ekonomske politike na traženje mogućih rješenja koja bi zaustavila nepovoljne trendove, tim više što se pokazatelji zaduženosti države i formalno sve jasnije prikazuju kao faktore čije je rješavanje preduvjet privrednog odnosno ekonomskog rasta.

Ključne riječi: javni dug, nesposobnost plaćanja, uporedni sistemi, pokretanje ekonomskog rasta načini pravilnog korištenja elemenata javnog duga..

THE ISSUE OF PUBLIC DEBT IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GROWTH

Summary

In this work, the issue of public debt and its effective connection to economic growth was analyzed. States often do not raise enough funds through taxes, contributions, fees and similar types of income to meet all public needs. Then, if they don't want to sell their own property, they have no choice but to collect the shortfall of funds by borrowing. The level of public debt reached, and even more so the dynamics of its growth, are taking on worrying proportions, encouraging economic policy makers to look for possible solutions that would stop unfavorable trends, the more the indicators of the indebtedness of the state and formally are more and more clearly presented as factors whose resolution is a prerequisite for economic or economic growth.

Key words: public debt, inability to pay, comparative systems, initiation of economic growth, ways of properly using the elements of public debt

UVOD

Kada država ne može povećanjem fiskalитета namaknuti novce za finansiranje javnih rashoda, onda se ona može zadužiti. Tada govorimo o javnom dugu. Kada ima javni dug, onda je država dužna raznim subjektima: središnjoj banci, domaćim finansijskim ustanovama, finansijskom tržištu, inozemstvu, itd. Javni dug je čvrsto vezan s proračunskim deficitom i u

¹ MA menadžmenta, Malik Ikanović, e-mail: malik_ikanovic@yahoo.com

pravilu se uzima kao istoznačnica za deficitno financiranje. Deficit nije ništa drugo nego višak proračunskih rashoda nad prihodima tijekom određenog vremenskog razdoblja. Neovisno o obuhvatu države te prihodima i rashodima iz kojih se računa, deficit je u konačnici obična razlika (ostatak). Stoga se utjecaj deficita (i javnog duga) na gospodarstvo i njihovo međudjelovanje s drugim ekonomskim veličinama nužno moraju u promatrati u kontekstu konkretne fiskalne politike. U stručnoj literaturi postoje brojna objašnjenja javnog duga.

Osnovni problemi funkcionisanja modernih država vezani su za rješavanje pitanja uzroka nastanka kriza i eliminisanju negativnih efekata koje one uzrokuju na ekonomiju zemlje. Efikasna država mora da otplaćuje dugove i preuzima neophodne aktivnosti kako bi kontrolisala (smanjila) javnu potrošnju, riješila problem nezaposlenosti (povećala zaposlenost), inflaciju držala pod kontrolom, a da se istovremeno ostvari ekonomski rast².

Prema P.Samuelsonu državni ili javni dug je akumulirani iznos koji je država posuđivala kako bi financirala prošle deficite. Glavnina javnog duga je u kratkoročnim kamatosnim vrijednosnim papirima kao što su npr, državne obveznice. C.McConnel u S.Brue objašnjavaju nacionalni ili javni dug kao ukupnost akumulacije svih deficita i suficita federalne vlade u određenom razdoblju.

1. Pojam javnog duga

Kroz historiju je ekonomska teorija različito shvaćala pojam javnog duga. Sayov željezni zakon tržišta, kao i Walrasova teorija stalne potpune ravnoteže stvorile su u klasičnoj teoriji liberalizma jak otpor prema javnom dugu. D.Ricardo u javnom državnom zaduživanju vidi „najstrašniji bič koji je pronađen za mučenje jedne nacije“. Također, D.Hume smatra da će „ili narod uništiti državne dugove, ili će dugovi uništiti narod“. Među brojnim dokazima političke, gospodarske i socijalne prirode koji su klasični teoretičari spominjali protiv zaduživanja, najznačajni su zaduživanje države koči gospodarski razvitak utječe na opterećenje javnih financija i rasipništvo u privrednim novcima koji se ubiru zaduživanjem smanjuje privatnu štednju, odnosno investicije ugrožava financijski sistem te je koban za političku samostalnost države³

Klasična teorija dozvoljava državno zaduživanje jedino u izvanrednim okolnostima kao što su rat ili elementarne nepogode. Ovakav stav naspram javnom dugu još je više potaknut sljedećim: teoretičari liberalizma promatrali su javni dug kao anticipaciju javnih prihoda čiji teret pada na buduće generacije koje će ga i platiti. Shvaćanje javnog duga u klasičnoj građanskoj teoriji očigledno je odraz statičnog sustava s neutralnim novcem u gospodarstvu, koju još do tada nije uzdrmala kriza popraćena dugoročnom nezaposlenošću i manjkom kapitala. Velika svjetska kriza 30-ih godina, državno uplitanje i keynesijanska teorija donijeli su korjenite promjene. Kada je nezaposlenost velika, odnosno kada se očituje manjak rada i kapitala onda javni dug omogućuje provođenje politike javnih rashoda ili aktivne proračunske politike koja će povećati investicije i multiplikativno djelovati na društveni proizvod. Savremena država danas se sve više služi javnim dugom. Ona se može zadužiti u tuzemstvu i inozemstvu pa tako razlikujemo unutarnje i vanjske javne dugove. Unutarnji javni dug nastaje zaduživanjem države na domaćem financijskom tržištu, odnosno kod domaćeg stanovništva, poduzća i domaćih banaka te ostalih financijskih institucija. Njegova prednost u odnosu na inozemno financiranje jest u tome što po osnovi servisiranja

² Krugman (2012). str 58.

³ Bartlett and Prica (2012). p.7.

tog duga novac ne odlazi izvan granica zemlje, a samim time država se ne dovodi u opasnost da bude nelikvidna prema inozemstvu u slučaju većeg zaduženja. Vanjski javni dug nastaje zaduživanjem države u inozemstvu, tj. kod stranih država ili međunarodnih finansijskih institucija. Kada govorimo o njegovoj značajnosti onda iz toga proizlazi njegov direktni utjecaj na makroekonomske veličine koje determiniraju gospodarsku razvijenost i stabilnost. Makroekonomske veličine na koje djeluje javni dug poput gospodarskog rasta, kamatnih stopa, privatnih i ukupnih investicija, neto izvoza, privatne štednje, potrošnje te na kraju inflaciju izazov su za svaku državu i gospodarstvo.

Teško je pronaći uopštenu i međunarodno prihvaćenu definiciju male zemlje. Opšteprihvaćena je Kuznetsova definicija male zemlje (Kuznets, S., 1960). On je smatrao je indikator za malu zemlju broj stanovnika ispod 10 miliona. Poslije nastanka brojnih država u Evropi i svijetu i limit od 10 miliona stanovnika je postao upitan. Po tom pokazatelju u 2017. godini je bilo 144 male zemlje. Po toj definiciji sve zemlje nastale iz bivše Jugoslavije spadaju u kategoriju malih zemalja, pa tako i BiH⁴.

2. Vrste javnog duga

Javni dug moguće je klasificirati prema više kriterija. Javni dug se u praksi posmatra po šest kriterija:

- 1) institucionalnom obuhvatu
- 2) porijeklu
- 3) strukturi roka
- 4) valutnoj strukturi
- 5) strukturi kamatnih stopa
- 6) utrživosti instrumenata javnog duga

Prema kriteriju institucionalnog obuhvata razlikuju se državni dug i javni dug. Državni dug obuhvaća dug konsolidiranog budžeta države (Državnog budžeta i izvanbudžetskih korisnika), a dug opće države uključuje konsolidirani dug budžeta države i dug budžeta jedinica lokalne i područne samouprave. Dug po podrijetlu (rezidentnosti vjerovnika) dijeli se na vanjski i unutrašnji javni dug. S obzirom da je kriterij rezidentnosti vjerovnika često vrlo teško primijeniti, najčešće se kao kriterij za razlikovanje unutarnjeg i vanjskog duga koristi tržište nastanka duga. U skladu s tim, vanjski dug obuhvaća isključivo (izravna) inozemna zaduženja, dok neizravno inozemno zaduženje nastaje prijenosom potraživanja domaćeg vjerovnika na vjerovnika u inozemstvo. Unutarnji dug obuhvaća izravne obveze države prema vjerovnicima (bankama, osiguravajućim društvima, itd.), rezidentima određene države. Za finansijska tržišta tranzicijskih zemalja značajnije je zaduživanje na domaćem nego na inozemnom finansijskom tržištu. Veći dio duga koji banke drže u svojoj aktivni nije rezultat finansijske prisile nego razvijenog finansijskog tržišta i odluke banaka da drže sigurnu imovinu. Prema ročnoj strukturi razlikuju se kratkoročni, srednjoročni i dugoročni dug. Obično se kratkoročnim dugom smatra dug s dospijecem do godine dana, a srednjoročni onaj s dospijecem od 1 do 10 godina, dugovi s dospijecem dužim od 10 godina drže se dugoročnim. Dug po ročnosti važno je diverzificirati ne samo zbog ujednačavanja vremenskog rasporeda 10 tereta otplate duga, nego i radi izgradnje referente krivulje prinosa

⁴ Mehic, Silajdzic, and Babic-Hodovic. (2013). pp.5-20.

na državne vrijednosnice koja može pomoći u vrednovanju ostalih financijskih instrumenata na tržištu⁵.

Prema kriteriju valutne strukture javni dug može biti denominiran u domaćoj i inozemnoj valuti. Izdavanje duga u domaćoj valuti podržava izgradnju referentne domaće krivulje prinosa, zbog čega je zaduživanje u domaćoj valuti poželjnije od zaduživanja u inozemnoj. Rizik povezan s promjenom tečaja inozemne valute dodatno demotivira izdavanje duga u inozemnoj valuti. Međutim, nepoželjno je cjelokupan javni dug denominirati u domaćoj valuti zbog više razloga: mogao bi utjecati na stabilnost monetarnog sustava, jer povećana potražnja za kunama može izazvati rast cijene novca (kamatnih stopa). Zaduzivanje na inozemnim tržištima (posebno mali tranzicijskih zemalja poput Bosne i Hercegovine) obično se obavlja u inozemnoj valuti kako bi se smanjila izloženost tečajnim rizicima. Prema kriteriju strukture kamatnih stopa razlikuje se dug s varijabilnom i dug s fiksnom kamatnom stopom. Dug s fiksnom kamatnom stopom propisuje fiksnu godišnju naknadu u postotku glavnice koju dužnik isplaćuje vjerovniku kao naknadu za raspolaganje njegovim financijskim sredstvima. Želi li se vjerovnik zaštititi od porasta kamatnih stopa na financijskom tržištu, može zahtijevati izdavanje duga po varijabilnoj kamatnoj stopi. Razlog je jednostavan: ukoliko je vjerovnik dužniku ponudio sredstva uz fiksnu kamatnu stopu, a veći dio vlastite aktive financira s varijabilnim kamatama, zarada će mu se smanjiti ili će čak biti u gubitku. Osnovna kamatna stopa vezana je uz neku od referentnih kamatnih stopa na međunarodnom financijskom tržištu (npr. LIBOR, EURIBOR), ili uz stopu inflacije. Varijabilna kamatna stopa najčešće se određuje uz fiksnu premiju na jednu od referentnih kamatnih stopa na međunarodnom financijskom tržištu. Kamatne preferencije zaduzivanja države ovise o očekivanjima na financijskom tržištu. Ukoliko se na tržištu očekuje smanjenje kamatnih stopa, država bi se u većoj mjeri trebala zaduživati po varijabilnoj, a s očekivanim povećanjem kamata, po fiksnoj kamatnoj stopi. Prema kriteriju utrživosti instrumenata javni dug može biti utrživ (obuhvaća instrumente duga s kojima se može trgovati na financijskom tržištu) i neutrživ (obuhvaća instrumente koji se drže do dospeljeca). Državne vrijednosnice tradicionalno se smatraju utrživim instrumentima, dok se zaduzivanje kreditima drži neutrživim. Postoje i izuzeci, država se može zadužiti tzv. Izdavanjem štednih državnih obveznica namijenjenih stanovništvu. Država takve vrijednosnice drži do dospeljeca i s njima ne trguje na financijskom tržištu.

3. Javni dug i efekti na ekonomski rast Bosne i Hercegovine

Javni dug možemo definirati kao akumulirana pozajmljena novčana sredstva države, odnosno zbir svih potraživanja koja prema državi imaju njeni vjerovnici u određenom trenutku. Riječ je de facto o Š. Dedić - Korelacija budžetskog deficita i javnog duga kumuliranim budžetskim deficitima koje je država finansirala zaduženjem. Od svojih početaka ekonomska nauka se bavi problemima prekomjerne državne potrošnje i zaduzivanja javnog sektora. U vezi utjecaja fiskalnog deficita i javnog duga na ekonomski rast ne postoje usaglašeni stavovi ekonomskih teoretičara. Većina njih zagovornici su negativnog utjecaja fiskalnog deficita na ekonomski rast, ali postoje i oni koji zagovaraju pozitivnu vezu ove dvije varijable koju temelje na poticanju investicijskih projekata od strane države. Postoji nekoliko glavnih teorijskih pravaca koji su raspravljali o utjecaju fiskalnog deficita na ekonomski rast, a to su: klasična teorija, neoklasična teorija, Kejnezijanska škola i Rikardijanska škola. Klasična teorija smatra kako se posljedice fiskalnog deficita i javnog duga na ekonomski rast isključivo negativne. Klasični ekonomisti su deficit i javni dug smatrali pojavama koje su opravdane samo kod izuzetnih i kratkoročnih potreba za javnom

⁵Hiller and Lieberman (2005).p. 93.

potrošnjom. Njihovo su trajno postojanje dozvoljavali samo u slučaju finansiranja produktivnih kapitalnih projekata čija je stopa povrata veća od stope kamate na uzete zajmove. Neoklasična teorija orijentirana je na dugoročne posljedice trajnog deficita i smatra da fiskalni deficit ima i pozitivne i negativne posljedice na ekonomski rast i ekonomiju u cjelini, a koje će od njih prevladati ovisi o stepenu ekonomskog razvoja i ekonomskim ciljevima. Ova teorija temelji se na najmanje ograničavajućim pretpostavkama i time najrealnije opisuje stvarnost. Kejnezijanska škola polazi od utjecaja fiskalnog deficita na raspoloživi dohodak i osobnu potrošnju, te u skladu s tim smatra da ukoliko je fiskalna politika u nekoj zemlji održiva, fiskalni deficit će djelovati ekspanzivno, a ukoliko nije održiva deficit ima negativne efekte koji se multiplikativno odražavaju na ekonomski rast. Rikardijanska škola smatra da politika fiskalnog deficita na niti jedan način ne uječe na realne ekonomske veličine, pa stoga i ne može dati dobre upute za vođenje fiskalne politike. Nedostatak navedenih teorija je što one pri izučavanju efekata deficita i javnog duga na ekonomsku aktivnost dobrim dijelom zanemaruju bitne elemente politike deficitnog finansiranja: način finansiranja deficita (finansiranje emisijom duga ili monetarno finansiranje), uzrok nastanka deficita (povećanje državne potrošnje ili smanjenje poreznih prihoda), struktura poreznih prihoda i struktura državne potrošnje, rok u kojem se provodi deficitno finansiranje (osim neoklasične škole koja pravi razliku između trajnih i privremenih deficita) i jesu li egzogene politike anticipirane ili neanticipirane. Stoga neka novija razmatranja utjecaja deficita na ekonomsku aktivnost polaze od toga da je, u svrhu ocjene utjecaja fiskalne politike na agregatnu potražnju, potrebno izraditi model ekonomije i specificirati referentnu politiku (u odnosu na koju se neka politika može nazvati ekspanzivnom ili restriktivnom) (Buiter, 1985). Među najvažnije zadatke državne politike spada upravljanje javnim dugom. Glavni su ciljevi upravljanja javnim dugom: osiguranje sredstava za finansiranje potreba države, minimiziranje troškova zaduživanja uz razuman stepen rizika, te podrška razvoju domaćeg finansijskog tržišta (IMF i World Bank, 2003⁶). Veličina i struktura javnog duga odražavaju se na likvidnost ekonomije, opseg investicijske aktivnosti i ukupnu dinamiku ekonomskih kretanja. Slabo strukturirani javni dug (po rokovima dospijea, valutama i kamatama), te velik iznos potencijalnih obaveza države bili su značajni faktori izazivanja i prenošenja ekonomskih kriza u brojnim zemljama (IMF i World Bank, 2001a). Treba istaknuti da upravljanje javnim dugom nije i ne može biti zamjena zdravoj makroekonomskoj i budžetskoj politici. Ekonomski rast i razvoj malih zemalja zavisi od brojnih faktora u čemu dominira razmjena sa svijetom u uslovima liberalizovane trgovine⁷. Većina malih zemalja u razvoju je izvršila potpunu ili djelimičnu liberalizaciju i prihvatila pravila tržišne privrede. Iako u prosjeku imaju neznatno više stope rasta u odnosu na razvijene zemlje, one se i dalje suočavaju sa slabom industrijskom osnovom, nedostatkom efekata ekonomije obima, nema strukturnih promjena ni diverzifikacije privrede prema zahtjevima globalne tražnje itd. Uz ove, postoje drugi ekonomski momenti važni za funkcionisanje malih privreda: otvorenost za svjetska tržišta roba, usluga i novca, te priliv SDI ⁸. Veliki problem je i limitirana ponuda, neravnomjerna raspodjela dohotka itd. U kontekstu ekonomskog rasta ništa manje nisu važni prirodni faktori: ranjivost na klimatske promjene, diverzifikacija i održivi razvoj⁹. Većina navedenih faktora utiče na ekonomski rast, no ima primjera da male zemlje (mjera: mala teritorija ili manji broj stanovnika) ostvaruju rast i bez efekta ekonomije obima. Takve privrede posjeduju neke druge razvojne adute: efikasne institucije, dobru ekonomsku politiku, kvalitetne prirodne i ljudske resurse¹⁰. Navedeni resursi odvajaju mala tržišta od većih. Shvatajući problem limitiranih resursa, uspješnije kompanije iz malih zemalja specijaliziraju se za specifične proizvodnje. Naravno, razvoj zavisi od kvaliteta javnih institucija, demokratizacije i dr.¹¹

⁶ Centralna banka BiH (<http://www.cbbh.ba>).

Izvozna orijentacija je uslov za ekonomski rast¹². Time se otvaraju nova tržišta. Uz izvozno orijentisane kompanije jača unutrašnja konkurencija.

Povećanje javnog duga BiH posljedica je budžetskih deficita i deficita u vanjskotrgovinskoj razmjeni. Deficit ukupnog tekućeg računa zadržao se na visokom nivou i dugoročno predstavlja prijetnju likvidnosti zemlje.

BiH se u ovom trenutku nalazi u takvoj ekonomskoj situaciji za koju ne postoje kratkoročna rješenja. Pretjerana ekspanzija javne potrošnje za posljedicu ima makroekonomsku nestabilnost, usporavanje proizvodnje, zaduživanje, strukturnu nezaposlenost i izostanak ekonomskog rasta. Nastavak sadašnjeg trenda porasta vanjskog duga uz postojeće karakteristike odnosa sa inostranstvom, može postati velika prijetnja ekonomskoj stabilnosti. Kroz duži vremenski period stopa rasta javnog duga ne bi smjela biti veća od stope rasta BDP-a, kako se zemlja u budućnosti ne bi dovela u situaciju nemogućnosti finansiranja duga. Potreba smanjenja budžetskih rashoda povezana je sa smanjivanjem javnog sektora, a odgovorno fiskalno ponašanje doprinijelo bi većoj budžetskoj disciplini i transparentnosti, uravnoteženju prihoda i rashoda, efikasnijoj upotrebi budžetskih sredstava, nižem budžetskom deficitu i javnom dugu. S obzirom da je već odavno slomljena moralna barijera koja je javne budžete održavala u ravnoteži, tu barijeru trebalo bi nadoknaditi putem zakonskih propisa kojim bi usvojili fiskalna pravila koja bi povećala odgovornost u svim segmentima javnog sektora i kod svakog budžetskog korisnika, preciznije odredili uslove u kojima se dozvoljava deficitno finansiranje državne potrošnje i zaduživanje javnog sektora, te maksimizirale koristi i štete svele na najmanju moguću mjeru budućeg zaduživanja javnog sektora.

Brojna istraživanja potvrđuju pozitivnu vezu između izvoza (trgovinske razmjene) kao prediktorske varijable sa stopama rasta ekonomija malih zemalja kao zavisnom varijablom. U nekim slučajevima koriste skrivene strategije za stimulisanje izvoza. Optimalnom selekcijom proizvoda i usluga kompanije se pozicioniraju na svjetskim tržištima. Liberalizacija tržišta i orijentacija na izvoz je strategija koja omogućava brži rast, makroekonomsku stabilnost i rast ekonomskog blagostanja⁷.

⁷ Eurostat(2018).

ZAKLJUČAK:

Upravljanje dugom je proces donošenja i implementacije strategije upravljanja dugom u cilju prikupljanja potrebnog iznosa finansijskih sredstava, ispunjavanja ciljeva vezanih za rizike i troškove duga, kao i ispunjavanje svih ostalih ciljeva upravljanja dugom definisanim u strategiji. Glavni cilj upravljanja dugom je osigurati da se potrebe finansiranja vlade zadovolje po najnižem mogućem trošku uz prihvatljivi nivo rizika u srednjoročnom periodu. S tim u vezi, srednjoročna strategija upravljanja dugom operacionalizira te ciljeve i predstavlja plan koji se namjerava implementirati u srednjoročnom periodu u cilju postizanja željene strukture portfelja duga, koja odražava vladine preference u smislu balansa između troškova i rizika.

U skladu sa Zakonom o zaduživanju, dugu i garancijama BiH („Službeni glasnik BiH“ br. 52/05, 103/09 i 90/16) (u daljem tekstu: Zakon), Ministarstvo finansija i trezora BiH je nadležno za upravljanje državnim dugom. Zakonom je, takođe, definisan osnovni cilj upravljanja državnim dugom, a to je zadovoljavanje finansijskih i razvojnih potreba države uz prihvatljiv nivo troškova finansiranja i rizika⁸.

Ministarstvo finansija i trezora BiH, u skladu sa Kalendarom razmjene podataka potrebnih za pripremu Srednjoročne strategije upravljanja dugom BiH (MTDS BiH), na godišnjem nivou priprema Srednjoročnu strategiju upravljanja dugom BiH (MTDS BiH), koju usvaja Savjet ministara BiH. Naime, u cilju kvalitetnijeg upravljanja dugom i pripreme MTDS BiH na godišnjem nivou, Ministarstvo finansija i trezora BiH je u saradnji sa entitetskim ministarstvom finansija i Direkcijom za finansije Brčko distrikta BiH definisalo procedure (Kalendar) za izradu MTDS BiH, a koje su usvojene od strane Savjeta ministara BiH. MTDS BiH je dokument koji objedinjuje strategije upravljanja dugom Republike Srpske, Federacije BiH i Brčko distrikta BiH, i vanjski dug Institucija BiH.

⁸ Centralna banka BiH (<http://www.cbbh.ba>).

LITERATURA:

KNJIGE/ČLANCI:

1. Bajo, A., Primorac, M., Andabak, A.: Osnove upravljanja javnim dugom, Institut za javne financije, Zagreb, 2011.
2. Musgrave, Richard i Peggy: Javne financije u teoriji i praksi, Institut za javne financije, Zagreb, 1993.
3. Pero Jurković: Javne financije, Masmedia, Zagreb, 2002.
4. Harvey S. Rosen: Javne financije, Institut za javne financije, Zagreb, 1999.
5. Samuelson, Paul Anthony: Nordhaus, William D.: Ekonomija, Mate, Zagreb, 2007.
6. Jelčić, B.: Javne financije, RRIF, Zagreb, 2001.
7. Eisner, R.: Budget Deficits: Rhetoric and Reality, The Journal of Economic Perspectives, USA, 1989.
8. Blejer, M.I., Cheasty, A.: How to Measure the Fiscal Deficit: Analytical and Methodological Issues, IMF, 1992.
9. Ize, Alain: Measurement of Fiscal Performance in IMF-Supported Programs: Some Methodological Issues, u : How to Measure Fiscal Deficit: Analytical and Methodological Issues,
10. Blejer, M.O. i A. Cheasty (ur.), IMF, Washington D.C., str. 52-85, 1993.
11. BHAS, tematski bilten TB 01/decembar 2011.
12. Centralna banka BiH (<http://www.cbbh.ba>)
13. Ministarstvo finansija i trezora BiH (<http://mft.gov.ba>)
14. Svjetska banka (<http://www.worldbank.org>)
15. Međunarodni monetarni fond (<http://www.imf.org>)
16. Uprava za indirektno oporezivanje u BiH (<http://uino.gov.ba>).

ЛИК ВУКА КАРАЦИЋА У ПУБЛИКАЦИЈАМА ЗА ДЈЕЦУ

Апстракт

Циљ рада је да се анализира начин на који је Вук Карацић представљен дјечи у двије публикације, објављене 2019. и 2021. године, и то: „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“ и „Учимо слова с Вуком и Ружом“, аутора Драгане Лазић. Задатак рада је да, поред представљања и анализе Вука у публикацијама, и то да се испитају мишљења родитеља, васпитача и учитеља о начину на који су најмлађи прихватили ову публикацију. У раду је постављен основни хипотетички став, који гласи: претпоставља се да Вук описан у наведеним публикацијама на занимљив и једноставан начин дјецу уводи у свијет писмености и приближава им српску историју и културу. Резултати до којих се дошло у раду говоре нам да овакав начин предстаљања историјских личности би дјечи на предшколском и раном школском узрасту био користан, те би она на лак начин могла да стекну основу и мотивацију за учење и његовање српске традиције и културе и били њени вјерни чувари. Проблемске ситуације изучаване у овом раду су локализоване на територији српског говорног подручја, а научна оправданост рада огледа се у очувању српске историје и културе и њиховог приближавања најмлађима.

Кључне ријечи: Вук, публикације, историја, култура, слова, учење

Abstract

The aim of this paper is to analyze the way in which Vuk Karadžić was presented to children in two publications, published in 2019 and 2021, namely: "Primer for preschoolers - Vuk teaches us letters" and "Learning letters with Vuk and Ruža", author D. Lazic. The task of the paper is to examine the opinions of parents, educators and teachers about the way in which the youngest ones accepted this publication. The paper sets out the basic hypothetical position, which reads: it is assumed that Vuk described in these publications in an interesting and simple way introduces children to the world of literacy and brings them closer to Serbian history and culture. The results obtained in this paper tell us that this way of presenting historical figures would be useful to children at preschool and early school age, and they could easily gain the basis and motivation to learn and nurture Serbian tradition and culture and be faithful to it. The problem situations studied in this paper are localized on the territory of the Serbian-speaking area, and the scientific justification of the work is reflected in the preservation of Serbian history and culture and their approach to the youngest.

Keywords: Vuk, publications, history, culture, letters, learning

Увод

Циљ рада је да се представи и анализира Вук, као централна личност из двије публикације за дјecu: „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“ и „Учимо слова с Вуком и Ружом“, аутора Д. Лазић, у којим се дјечи на лак и занимљив начин представља историја и култура нашег народа, а такође, нуди им се да прва слова науче на

¹ ЈУ ОШ „Доситеј Обрадовић“ Суво Поље

занимљивији и лакши начин, уз анимиране ликове из публикација, који су им по годинама слични, али се разликују по начину живота и времена у којем живе.

На првом мјесту у овом раду ћемо укратко написати оно што је најважније да знамо о Вуку Караџићу и његовим заслугама у српском народу, затим представити једну и другу публикацију, чији је главни лик Вук Караџић, као дјечак, представљен најмлађима на занимљив и дјечи прихватљив начин. Задатак рада је да, поред представљања и анализе Вука у публикацијама, и то да се испитају мишљења родитеља, васпитача и учитеља о начину на који су најмлађи прихватили ову публикацију.

Након представљања публикација биће описан начин на који је планирана обрада слова у тим публикацијама, методологија рада, затим слиједе резултати истраживања и дискусија, закључак, попис литературе и прилози.

1. Вук Стефановић Караџић

Вук Стефановић Караџић је једна од најзначајнијих личности српске културе и историје. Највећи допринос српском језику и књижевности дао је баш Вук: Србима је »подарио« народни језик за књижевни, направио најидеалније писмо од свих свјетских писама, направио најлакши правопис, написао први српски рјечник и објавио многа дјела важна за наш језик. Вук је био и историчар, биограф и етнограф. Објавио је више књига са народним умотворинама, а доста је његових записаних дјела преведено и на друге језике. Преко Вукових дјела, свијет је упознао културу и традицију Срба (Добрашиновић, 1987; Ивић, 1991; Недић, 1964; Поповић, 1964; Поповић, 1987; Лазић, 2019:9). О Вуку писана су многа дјела, снимани тв-филмови и серије, а поред наведених објављене су и двије публикације које Вука представљају као дјечака, блиског дјечи. Тема овог рада је да се анализира начин на који је Вук представљен у тим публикацијама за дјецу, а које носе назив: „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“ и „Учимо слова с Вуком и Ружом“.

2. Публикација „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“

Публикација носи наслов: „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова и у њој су илустрацијама и кратким причама представљени породица и живот Вука Караџића, и дати су многобројни задаци за дјецу (графомоторички, бојење, читање и писање). Аутор се у публикацији користио релевантном литературом и изнио је тачне историјске податке, али, како се наводи и у самом Предговору публикације *„Анегдоте у књизи су већином измишљене, док су историјски подаци тачни, а извори су наведени у попису литературе“*. Читањем ове публикације би дјеца, још на предшколском узрасту, могла да стекну одређена знања из српске културе и историје, да се упознају са ликом Вука Караџића, а уз то почну и са учењем слова. Публикација помаже при вјежбању читања и писања, како предшколцима, тако и ђацима у нижим разредима основне школе. Објављена је 2019. године у Бањалуци, аутора Драгане Лазић, у издању Примапром, штампана на 142 стране, од којих је 100 страна у боји, а илустрације су радиле Јулијана Крстић Граоња, васпитачица предшколских установа и Ива Ђукић, у то вријеме ученица гимназије, сада студент архитектуре Универзитета у Новом Саду, ИСБН 978-99976-29-21-0, COBISS.RS-ID 8018968.

Публикација је имала двије промоције², у склопу којих су одржане луткарске представе за најмлађе. Прва промоција³ је одржана у Народној библиотеци „Филип Вишњић“ у Бијељини, а друга у Народној библиотеци „Котор Варош“ у Котор Варошу.⁴

Представе су веома добро прихваћене од стране младе публике, те је одатле произашла идеја да се лик дјевојчице Руже уврсти у публикацију и да, у новом буквару, она заједно са Вуком учи слова, чувајући стоку у свом селу.

3. Публикација „Учимо слова с Вуком и Ружом“

Публикација под насловом „Учимо слова с Вуком и Ружом“ писана је као стрип, с тим да су ликови сценске лутке, обучене у српску народну ношњу, које током читаве публикације воде дијалог. Ружа је стварни лик из Вуковог живота и у историји позната као „прва љубав Вука Караџића“ (Девура, 2006). Лик дјевојчице Руже, који представља Ружу Тодорову, Вукову другарицу и дјевојку, коју је требало, али игром судбине, није оженио, укључен је у представу да би представа била занимљивија. Идеја да Вук и Ружа заједно чувају овце и уче слова се учинила као занимљива, те је укључена у публикацију, под насловом „Учимо слова с Вуком и Ружом“ у којој Вук и Ружа заједничким снагама овладавају техникама читања и писања штампаних слова наше ћирилице.

Слике Вук Караџић и Ружа Тодорова

Слика: Сценске лутке Вук и Ружа

Ружа поставља питања у вези слова, а Вук, који има функцију учитеља, описује и објашњава како се слова пишу. У публикацији ликови су представљени кроз фотографије, док је у позадини углавном Вукова кућа у Тршићу. Испред куће су приказане и овце, које су он и Ружа чували док су учили слова. Аутор је Драгана Лазић, илустрације је радила Ива Ђукић, штампана је 2021. године на 186 страна у боји, издавач Примапром Бања Лука, ИСБН 978-99976-29-59-3, СОBISS.RS-ID 13394406.

Ове лутке кориштене су током онлајн наставе, школске 2019/20. године, тако што је учитељ правио причу у презентацији и слао дјецу путем информационих технологија, а они код куће, са родитељима учили прва слова. „Презентације су настале у кућним условима, аматерски, када су на снази биле оштре мјере забране кретања, али је у току њихово усавршавање, како ликова, тако и самих презентација, што се тиче техничке

² <https://www.infobijeljina.com/vijesti/sutra-promocija-bukvara-za-predskolce-autora-dragane-lazic> (најава промоције Буквара за предшколце, прегледано 19.9.2021.)

³ <https://bijeljina.online/97466/promovisan-bukvar-za-predskolce> (промовисан Буквара за предшколце у Бијељини, прегледано 19.9.2021.)

⁴ <http://srpskacafe.com/2019/06/kotor-varos-promovisan-bukvar-za-predskolce-vuk-nas-uci-slova/> (промоција Буквара за предшколце у Котор Варошу, прегледано 19.9.2021.)

стране. Уз ове ликове дјеца ће моћи да, уз почетно описмењавање уче и друге предмете, односно да упознају свијет око себе, уз игру“ (Лазих, 2021б). Презентације, сценске лутке, као и друге дидактичке игре као метод у настави, према многим истраживачима, засузимају посебно мјесто. Рељић у својој публикацији наводи да оне „заузимају посебно мјесто док образовне игре омогућавају да се прошире искуства дјеце. Образовне игре стварају код дјеце добро расположење и радост, јер ће се научити нешто ново. Радост представља суштину успјешног развоја дјеце и од великог је значаја за даље образовање“ (Рељић, 2018).

4. Вук као централна личност у публикацији „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“

У овом дијелу рада ћемо анализирати Вука у публикацији „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“.

4.1. Вуково рођење

Путовање кроз публикацију „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“ започиње описом Вуковог рођења: „На Митровдан, давне 1787. године, у Тришићу, малом селу поред Лознице, родио се један дјечак. Иако се дан његовог рођења прославља као велики црквени празник, отац Стеван и мајка Јегда не дадоше му име Митар, нити Димитрије, него Вук. Још од рођења, Вук је био понос и радост својим родитељима. Стеван и Јегда су прије Вука имали још дјеце, али ниједно није преживјело. Мислили су да им дјецу једу вјештице и због тога дјетету дадоше име Вук, мислећи да ће се вјештице уплашити имена и побјећи“ (Добрашиновић, 1987; Ивић, 1991; Недић, 1964; Поповић, 1964; Поповић, 1987; Лазих, 2019:9). Ауотр нас упознаје са приликама и вјеровањима која су владала у нашем народу с краја 18. и почетка 19. вијека. Даље нас упознаје са Вуковим физичким и здравственим стањем, као и односом околине према њему. Примјери: „Вук је као дјечак био ситног раста и болешљив, па је често био предмет поруга друге дјеце. Његова мајка Јегда је и те како била поносна на њега, а подругљивце је ућуткивала ријечима: «И дукат је мала пара, али више вриједи од талира». Прије Вука, његови родитељи су имали још петоро дјеце, али су сви умрли. Остао им је Вук и још један син Михаило, а с њима је живио и дјед Јоксим. Дјечааци су дане проводили чувајући говеда, козе и овце“ (Лазих, 2019).

4.2. Вук учи прва слова

Из даљег дијела рада читаоци се упознају на који начин је Вук научио своја прва слова. Примјери: „Једнога дана, док је Вук још био дјечак, у кућу Караџића дође у госте рођак Јевто Савић-Чотрић. Вук му се много обрадовао, јер је Јевто био једини рођак и човек у његовој близини који је знао да чита и пише. У то вријеме није било школа па ни дјеца ни одрасли, осим свештеника, нису знали да читају и пишу. Вук је молио Јевту да га научи слова. А пошто није било књига и свесака као данас, писали су на фишеку, а умјесто оловке су размутили барут у воду који је остављао траг или је зрелим купинама писао научена слова по огуљеној кори дрвета“ (Лазих, 2019). Из публикације сазнајемо какве су културне и материјалне прилике биле у то вријеме, описујући Вуково интересовање и љубав према словима и првом буквару који је добио од рођака Јевте. Примјер:

Слике: Илустрације из публикације Биквар за предшколце – Вук нас учи слова

„Вуковој срећи није било краја када му је рођак Јевто Савић купио Буквар. Свуда га је носио са собом, листао и читао. Од Буквара се није одвајао, сједио је испред ријеке Јадар и читао“ (Лазич, 2019), што је и илустровано, илустрацијама у боји и истим таквим бојанкама, да би дјеци било уочљивије и занимљивије, те би лакше запамтили.

4.3. Вуков полазак у школу у Лозници

Школа у коју је Вук на кратко ишао се много разликује од данашњих школа. Примјер: „Када је Вук напунио осам година, у Лозници је отворена приватна школа. Вуков отац Стеван је одлучио да своје дијете пошаље у Лозницу, на школовање. С власником те школе, који се звао Гргур Гргуревић, договорио је да му плаћа «учевину» или како би ми данас рекли «школарину». Тако је Вук постао поносни ђак. Све задатке испуњавао је с лакоћом. Писао је усправне и вијугаве линије, кружиће, кућице и све што је учитељ тражио“ (Лазич, 2019). Читаоцима /слушаоцима, односно, дјеци се дају графомоторички задаци. Примјер: „Пиши и ти исто као што је Вук започео. Испуни поље кружићима... Настави писање усправних линија... Нацртај исту овакву кућицу... Настави писање вијугавих линија...“

У школи коју је Вук похађао, часови су трајали по цио дан, од јутра до вечери. Вук се много трудио и марљиво учио. Иако је био вриједан и добар ђак, редовно је добијао батине, као и сви ученици, сваке суботе. То је био уобичајени суботњи оброк батина.

4.4. Вук у манастиру Троноша

Школа Гргура Гргуревића у Лозници није дуго радила јер се појавила „једна заразна болест, куга, па су сви ученици морали да напусте школу и оду својим кућама“. Пошто је Вук већ знао слова и да чита и пише, отац га је одвео у манастир Троношу да би ту научио да буде трговац или поп. Али ни ту није имао среће с учењем. Монаси који су знали да пишу нису имали времена да га уче, а слали су га да чува стоку, што је наљутило оца Стевана, па је свог сина вратио кући.

4.5. Велика школа Доситеја Обрадовића у Београду

У селу, Тршићу, сви су га знали као ученог дјечака и указивали му поштовање као што га указују свештеницима, љубећи му руку при сусрету.

Године су пролазиле, Вук је растао, али је и даље учио, мало сам, а мало у Великој школи у Београду, код Доситеја Обрадовића.

5. Обрада слова у публикацији „Буквар за предшколце - Вук нас учи слова“

Обрада слова у овој публикацији започиње се проналаском ријечи којима је глас који се обрађује на почетној позицији. Тиме се провјерава фонолошка свјесност дјецe. Након тога дјеца боје и украшавају велико и мало штампано слово и цртају нешто што почиње тим гласом. Код обраде првих десетак слова у овом буквару (А, М, Т, О, Н, Е, Р, Ј, У, Л), поред слободног простора за сликање, дате су ријечи које садрже глас кој иучимо. На примјер ако обрађујемо слово Ј, дјеца ће у написаним ријечима пронаћи и заокружити то слово и тиме уочити да се глас Ј не мора увијек налазити на почетној позицији, као у ријечима које смо на почетку наводили (јагода, јабука...), него може бити градивни елемент и многих других ријечи, гдје може да се налази и у средини, као и на крају ријечи (примјери: звиЈет, ЈаЈе, радиЈатор и др.). Примјери из публикације:

Глас Ј и слово (знак) који га објезњава
Објс и значење великог и малог слова: Јј

Ј _____
 ј _____
 Јј _____

Испиши у први ред велика и мала слова, у други ред мало слово, и у трећи ред велика и мала и мала слова.

ЈАГОДА ЈАБУКА ЈЕЛЕН ЈАЈЕ

<small>Испиши велика и мала слова која се објезњава гласом Ј</small>	<small>У написаним ријечима пронађи глас Ј</small>
_____	јетак, журак,
_____	јермак, јермак,
_____	јавор, јавор,
_____	јасен, јасен,
_____	јаквица, јаквица

Начини си да читаш и пишеш слово Ј, БРАВО!

Вјежба: Прочитај и препиши реченице!

- Пепа има прасе. _____
 Петра има пиле. _____
 Пеле пије сок. _____
 Перо сије пасуљ. _____

Научио си да читаш и пишеш слово **П**, БРАВО!

Слике: Дијелови из публикације за обраду слова

Затим се објашњава како се правилно пише слово, односно објашњава се редослијед повлачења линија код писања слова, гдје су дате линије за писање и увјежбавање писања слова. Код обраде преосталих слова, након објашњења редослиједа повлачења линија код писања слова, дате су реченице, састављене од слова која су до тог дана обрађена, а које дјеца могу самостално да читају и преписују. Реченице су писане у боји, а поред њих се налазе илустрације. На крају листа се дијете похваљује за научено слово: „*Научио си да читаш и пишеш слово Ј! Браво!*“, уз илустрацију.

6. Обрада слова у публикацији „Учимо слова с Вуком и Ружом“

Обрада слова у публикацији „Учимо слова с Вуком и Ружом“ почиње причом: „Некада давно, код нас није било пуно школа, па су дјеца у многим селима и градовима сама учила слова. Ово је прича о дјечаку Вуку и његовој другарици Ружи, који су, чувајући овце, учили да читају и пишу“.

Слике: Стране из публикације *Учимо слова с Вуком и Ружом*

Вук долази на ливаду на којој обично проводи дане чувајући овце са својом другарицом Ружом и говори јој да је научио једно слово, те и њој објашњава, али прво тражи од ње да наброји ријечи које почињу гласом А, а затим ријечи у којима се глас А чује и у средини и на крају ријечи (испитивање фонолошке свјесности). Ржа набраја и тек онда јој објашњава редослијед повлачења линија код писања слова.

Након тога они рјешавају задатке који су постављени на листићу: уочавају слово А у ријечима, боје га црвеном бојом, а затим боје породицу.

Слика: Радни листић за дјецу из публикације

На сличан начин су обрађена и остала слова у публикацији.

7. Методологија рада

Предмет овог истраживања је анализа Вука као централне личности у публикацијама за дјецу „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“ и „Учимо слова с Вуком и Ружом“, аутора Д. Лазић. Резултати истраживања ће бити представљени описно и графички.

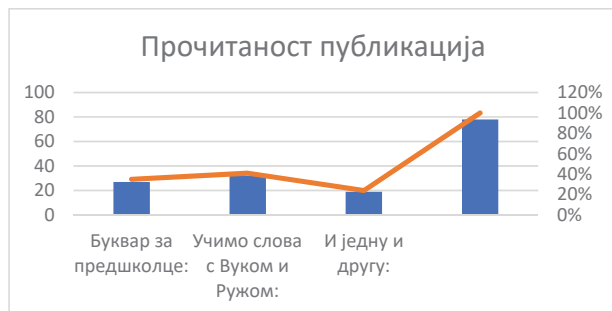
Циљ рада је да се анализира начин на који је Вук Караџић представљен дјечи у наведеним публикацијама. Задаци истраживања су: представљање публикација и анализа Вука као централне личности у њима, али и испитивање мишљења родитеља, васпитача и учитеља о начину на који су дјеца прихватила ове публикације.

У раду су кориштене методе рада на тексту, анализе и синтезе, а од инструмената је кориштен анкетни упитник. Узорак су чинили учитељи, васпитачи и родитељи који су имали сустрет са овим публикацијама и који су дали своју оцјену истим, а укупно 78 читалаца. Истраживање је спроведено током 2021. године, читањем и анализом публикација, у Шапцу и Бијељини.

Основни хипотетички став гласи: претпоставља се да Вук описан у наведеним публикацијама на занимљив и једноставан начин дјецу уводи у свијет писмености и приближава им српску историју и културу. Научна оправданост рада огледа се у очувању српске историје и културе и њиховог приближавања најмлађима.

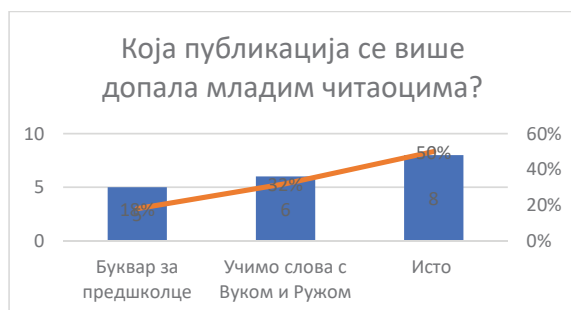
8. Резултати истраживања и дискусија

Анализирајући одговоре дате у анкетном упитнику дошло се до резултата који ће бити представљени графички. Прочитаност публикација је представљена у графикону број 1:

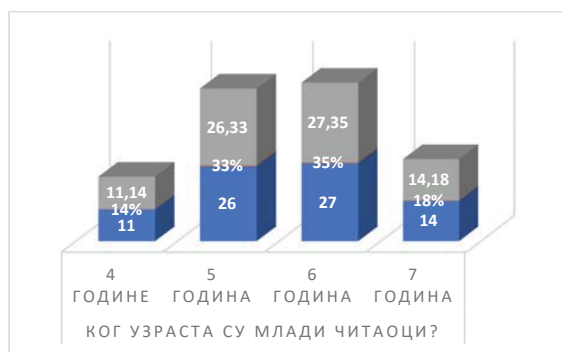
Графикон број 1: Прочитаност публикације

Од укупно 78 испитаника 19 или 24% је прочитало и једну и другу публикацију, само Буквар за предшколце је прочитало 27 или 35% испитаника, а 32 или 41% је прочитало само публикацију Учимо слова с Вуком и Ружом. Која публикација се више допала публици је представљено у графикону број 2:

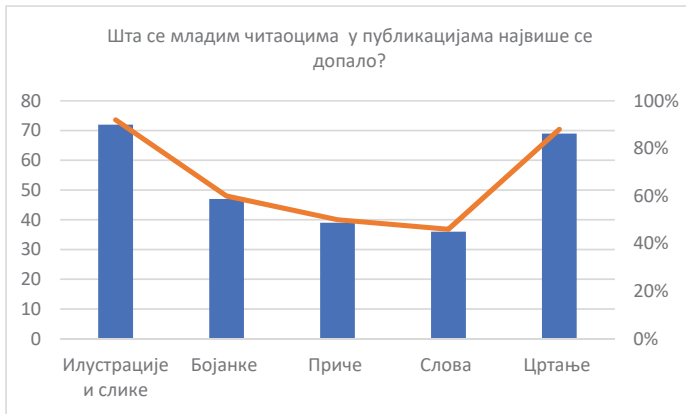
Графикон број 2: Која публикација се више допала читаоцима?

Из графикона може да се види да се пола испитаника изјаснило да им се исто допадају и једна и друга публикација, 32% испитаника да им се више допала публикација Учимо слова с Вуком и Ружом и 18% испитаника да им се више допада Буквар за предшколце. Ког су узраста млади читаоци можемо да видимо у графикону број 3:

Графикон број 3: Узраст читаоца

Из графикона број 3 видимо да је петогодишњака и шестогодишњака међу читаоцима највише, 33 и 35%, затим седмогодишњака 18% и четворогодишњака 11%. Ове бројке су највише код предшколаца, ради припреме за полазак у школу. Шта се младим читаоцима највише допало у публикацијама, видјећемо у графикону број 4:

Графикон број 4: Шта се читаоцима највише допало у публикацијама?

Из графикона број 4 видимо да се младим читаоцима највише допадају Илустрације и слике 92%, а затим могућност да цртају 69% и бојанке 47%, приче са 39% и слова са 36%. Из графикона 5 ћемо видјети утицај публикација на мотивацију за учење слова.

Графикон број 5: Утицај публикације на мотивацију за учење слова

Из графикона број 5 видимо да су публикације дјеловале мотивационо код дјеце за учење слова према узрастима, код 44% испитана четворогодишњака, 83% петогодишњака, 95% испитаних шестогодишњака и 88% испитаних седмогодишњака.

9. Закључак

Циљ рада био је да се анализира начин на који је Вук Караџић представљен дјечи у двије публикације, објављене 2019. и 2021. године, и то: „Буквар за предшколце – Вук нас учи слова“ и „Учимо слова с Вуком и Ружом“, аутора Д. Лазић, што је у раду остварено. Вук је дјечи приказан на њима сличан начин, као дјечак, који жели да научи слова и због те жеље носа једини буквар који је има, сам ручно прави прибор за писање, учи док чува овце, трпи неправде које су у школи чињене (суботњи оброк батина, иако је вриједно учио)... Представљајући главног јунака на овакав начин, код дјеце се може створити мотивација за рад и учење, али и истрајност при раду, да не одустану при првој препреци. Илустрације и описи су интересантни и држе дјечију пажњу, а задаци су прилагођени могућностима и интересовањима. Вук у публикацијама је одлично мотивационо средство за увод у почетну писменост дјеце и упознавање са ликом великана српске писмености и културе.

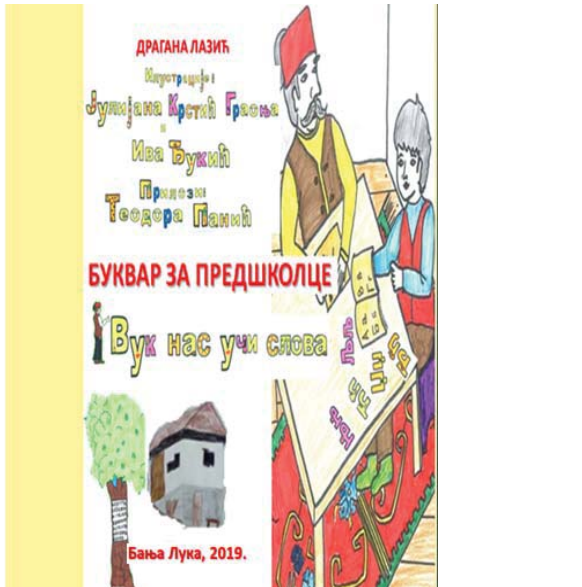
Анализирајући резултате истраживања дошло се до закључка да је основни хипотетички став који је гласио: претпоставља се да Вук описан у наведеним публикацијама на занимљив и једноставан начин дјецу уводи у свијет писмености и приближава им српску историју и културу, потврђен.

Резултати до којих се дошло у раду говоре нам да овакав начин предстаљања историјских личности би дјечи на предшколском и раном школском узрасту био користан, те би она на лак начин могла да стекну основу и мотивацију за учење и његовање српске традиције и културе и били њени вјерни чувари.

Литература

- Девура, Н. (2006). Ружа Тодорова, прва љубав Вука Караџића. Шабац
- Добрашиновић, Г. (1987). *Вук Стефановић Караџић – живот – дело – лик*, Дечје новине, Горњи Милановац
- Ивић, П. (1991). *О Вуку Караџићу*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, С. Карловци- Нови Сад
- Лазић, Д. (2019). Буквар за предшколце -Вук нас учи слова. Примапром. Бања Лука
- Лазић, Д. (2021). Учимо слова с Вуком и Ружом. Примапром. Бања Лука
- Лазић, Д. (2021б). Overview of modern teaching material for easier initial reading and writing in preschool institutions and primary schools in the Serbian speaking area/ Приказ савремених наставних средстава за лакше почетно читање и писање у предшколским установама и основним школама српског говорног подручја. „Izuzetna deca – obrazovanje i tretman/Ехceptional Children – Education and Treatment“ (ISSN 2683-3603).
- Недић, В. (1964). *Вук Стефановић Караџић*, Раднички универзитет, Београд
- Поповић, М. (1964). *Историја српске књижевности, Вук Стеф. Караџић*, стр. 48. и 49. Београд
- Поповић, М., (1987): *Вук Стефановић Караџић*, Нолит, Београд
- Рељић, Љ. (2018). Дидактичке играчке које можете да направите сами. Креативни центар. Београд
- <https://www.infobijeljina.com/vijesti/sutra-promocija-bukvara-za-predskolce-autora-dragane-lazic> (најава промоције Буквара за предшколце, прегледано 19.9.2021.)
- <https://bijeljina.online/97466/promovisan-bukvar-za-predskolce> (промовисан Буквара за предшколце у Бијељини, прегледано 19.9.2021.)
- <http://srpskacafe.com/2019/06/kotor-varos-promovisan-bukvar-za-predskolce-vuk-nas-uci-slova/> (промоција Буквара за предшколце у Котор Варошу, прегледано 19.9.2021.)
- <https://www.google.com/search> (слика: Ружа Тодорова, прегледано 19.9.2021.)
- <https://www.google.com/search> (слика: Вук Караџић, прегледано 19.9.2021.)

Прилози

Слика: Публикације „Буквар за предшколце–Вук нас учи слова“ и „Учимо слова с Вуком и Ружом“

MEĐUNARODNOPRAVNO ODREĐENJE FEDERACIJA SA POSEBNIM OSVRTOM NA FEDERALNO UREĐENJE BOSNE I HERCEGOVINE

Apstrakt

U radu je izvršeno pravno određenje federalno uređenih država. Takođe izvršena je i analiza istorijskih federacija, kao i posebna komparacija Bosne i Hercegovine sa Belgijom imajuću u vidu sličnosti ove dvije specifične federalno uređene države. U radu su izložene specifičnosti federalnog uređenja Bosne i Hercegovine, te odraz toga na njen međunarodnopravni subjektivitet. Danas, najveće i najmnogoljudnije države svijeta organizovane su kao federacije. Cilj rada jeste da se pruži međunarodnopravno određenje federacija, sa posebnom analizom Bosne i Hercegovine koja kao federalno uređena država ima određene specifičnosti.

Ključne riječi: država, federacija, međunarodnopravni subjektivitet, Bosna i Hercegovina

INTERNATIONAL LEGAL DETERMINATION OF FEDERATIONS WITH SPECIAL REFERENCE TO THE FEDERAL ARRANGEMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

In the paper, the legal determination of federally regulated states was made. An analysis of historical federations was also carried out, as well as a special comparison of Bosnia and Herzegovina with Belgium, bearing in mind the similarities of these two specific federal states. The paper presents the specifics of the federal organization of Bosnia and Herzegovina, and its reflection on its subjectivity under international law. Today, the largest and most populous countries in the world are organized as federations. The aim of the paper is to provide an international legal definition of federations, with a special analysis of Bosnia and Herzegovina, which as a federal state has certain specificities.

Keywords: state, federation, international legal subjectivity, Bosnia and Herzegovina

¹ Sveučilište Hercegovina, Mostar

1. Uvod

U pogledu nekih država kao što je Bosna i Hercegovina postojala su različita mišljenja od toga da je ona konfederacija, pa do toga da je federalno uređena država. Da bi se utvrdilo da li je određena država federalno uređena potrebno je uzeti u obzir sva njena svojstva koja su za nju karakteristična kao državu.

Po mišljenju mnogih konstitucionalista i pravnih teoretičara, federacija ima dvostruki karakter, ona je, u isto vreme, država i zajednica, čiji sastavni delovi učestvuju u formiranju državne volje. Veza je ovde mnogo čvršća između delova, nego npr u konfederaciji, jer tu nema više posebnih, suverenih država. Suverenost pripada isključivo zajednici, koja predstavlja novu državu iznad njenih sastavnih delova. U federaciji, pojedinci nisu vezani za zajednicu preko njenih delova, nego su joj oni neposredno potčinjeni, u svemu onome što spada u nadležnost federacije. Tu postoji samo jedna "narodnost" – federalna, jer su građani podanici federacije, a ne njenih sastavnih delova, država članica, provincija ili oblasti.

Međunarodnopravno posmatrano, da li će se država smatrati federacijom zavisi prvenstveno od raspodele nadležnosti između nje i članica, te u ovom kontekstu mogu postojati federacije, konfederacije, konfederalno-federalni savezi, asimetrične federacije ili konfederacije (Kuzmanović, 2004). Tako neki autori Bosnu i Hercegovinu nazivaju asimetričnom federacijom, dok se većina slaže da je u pitanju složena država, odnosno oblik federalno uređene države. U pogledu utvrđivanja međunarodnopravno subjektiviteta država bitno je razlikovanje konfederacija od federacija, odnosno potrebno je pravno odrediti federacije kao složene države.

2. Podela država od značaja za međunarodno

Države se mogu podeliti prema različitim kriterijumima, a sa stanovništa međunarodnog prava osnovna je podela koja polazi od kriterijuma koji određuje položaj države u međunarodnoj zajednici. Polazeći od toga za međunarodno pravo od značaja je podela država na jedinstvene države i saveze država. Jedinstvena država postoji kada je najviša vlast koncentrisana na jednom mestu. Jedinstvene države mogu se podeliti na unitarne i složene države. Složene jedinstvene države dele se na regionalne i federalne države. Složene države su takve države koje u sebi sadrže više članica sa različitim ovlašćenjima na određenim teritorijama u okviru iste države. U složenoj državi postoji savezna država koja deluje na čitavoj teritoriji, te najmanje dve članice države koje deluju na delovima teritorije savezne države.² Savezi država nemaju jedinstvene vlasti nego je ona podeljena, te se radi o savezu dve ili više jedinstvenih država. Savezi država se mogu podeliti na konfederaciju, personalnu i realnu uniju. Za međunarodno pravo od značaja je činjenica ko je subjekt međunarodnog prava – država kao celina ili njene članice ukoliko ih ima.

Prve države su bile centralistički i unitarno uređene, sa jednim, jedinstvenim centrom državnog i političkog rukovođenja i odlučivanja. Takve unitarne i centralističke države bile su bliže i samom pojmu države kao jedinstvene i pravno uobličene i uređene zajednice jer su donele sa sobom neophodno jedinstvo, efikasnost, racionalnost, relativnu jednostavnost organizacije vlasti i dr. Tek krajem 18. veka pojavljuje se i federalno uređena država koja je odgovarala potrebi osavremenjavanja i demokratizacije vlasti kao i idejnim i političkim

² Visković, N., 1995, *Država i pravo*, Zagreb, Birotehnika CDO.

tendencijama i doktrinama koje su obeležile revolucionarno doba u tadašnjoj Evropi i Americi.³

Oblik državnog uređenja je način na koji je organizovan odnos centralnih i necentralnih organa državne vlasti. On se određuje utvrđivanjem načina na koji je organizovana državna teritorija, tako što se utvrđuje da li postoji jedna ili više organizacija sa elementima državne vlasti unutar jedne državne organizacije. Upravo prema tom kriterijumu države se dele na unitarne i složene države. Unitarna država ima samo jednu državnu organizaciju i u njoj su samo izraženi centralni organi vlasti, dok u složenoj državi postoje dve ili više državnih organizacija i postoji izražena uloga necentralnog organa vlasti. U širem smislu svaka država je složena s obzirom na organizaciju elementa državne vlasti. Centralni organi vrše vlast na celoj teritoriji države, dok necentralni vrše na jednom delu teritorije države. Postoje slučajevi kada je država unitarna, odnosno uređena centralistički, ali da i pored toga ima razvijene oblike decentralizacije i autonomije, kao što je slučaj u skandinavskim državama.⁴ Savremenu državu karakteriše centralizacija iz razloga što takav sistem obezbeđuje brzinu i efikasnost u donošenju odluka dok su necentralni organi dužni da postupaju po tim odlukama

3. Pravno određenje federacija

Federacija je država uređena ustavom kao vrhovnim pravnim aktom, u kojoj postoji neposredan odnos federalne vlasti i građana i koja je podeljena na federalne jedinice. Federacija se osniva ustavom koji je unutrašnji pravni akt, a ne međunarodnim ugovorom kao međunarodnim aktom kao što je slučaj kod konfederacije. Federacija je sastavljena od federalnih jedinica koje se obično nazivaju državama, republikama, provincijama, zemljama, pokrajinama itd. One predstavljaju određene kvazi države, ali nemaju status prave države. Nadležnost u ovom obliku države je podeljena između federacije i federalnih jedinica što se utvrđuje ustavom.⁵ Federacija predstavlja subjekt međunarodnog prava i posebna je država koja nastupa u ime svih federalnih jedinica u njenom sastavu u međunarodnim odnosima. Ona je prosta država na spoljašnjem planu jer nastupa kao jedinstvena država, dok na unutrašnjem planu je složena država, koja se sastoji iz više političko - teritorijalnih jedinica. Federalne jedinice imaju veliki stepen autonomije, ali izvorni suverenitet pripada federaciji i federalne jedinice nemaju pravo na samoopredeljenje.⁶ Ustavom SFRJ iz 1974. godine pravo na samoopredeljenje dato je "narodima" koji svoj politički život ostvaruju u republikama. Pravo na samoopredeljenje tim ustavom nije dato "narodnostima" (što je bio naziv za nacionalne manjine). To je bitno naglasiti posebno zbog statusa Albanaca na Kosovu, koji su bili "narodnost" i koji su odmah nakon Titove smrti pobunom tražili republiku (radi ostvarivanja prava na otcepljenje). U političkoj javnosti zbog prava naroda na samoopredeljenje, smatralo se da se Ustavom SFRJ iz 1974. godine zapravo formirala konfederacija. Takođe, smatralo se da je pravo na samoopredeljenje naroda iskorišteno udruživanjem naroda u federalnu Jugoslaviju. Međutim ustavne klauzule Ustava SFRJ iz 1974. godine koje se odnose na pravo "naroda" na samoopredeljenje, bile su ključne za priznavanje

³ Jovičić, M., 1973, *Savremeni federalizam-uporednopravna studija*. Beograd, Savremena administracija.

⁴ Simić, M., Đorđević, S., Matić, D., 2010, *Uvod u pravo.*, Kragujevac, Pravni fakultet u Kragujevcu.

⁵ Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B., 2010, *Međunarodno pravo 1*, Zagreb, Školska knjiga, str. 127.

⁶ Mihajlović, V., 2010, Regionalna država (demokratija) kao model efikasne i uspešne decentralizacije vlasti, *Zbornik - 6. Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2010*, Bijeljina, Univerzitet Sinergija, str. 413.

Slovenije i Hrvatske od strane Zapada 1991. i 1992. godine.⁷ Narodi, kada koriste svoje pravo na samoopredeljenje, (a to se može smatrati *suverenim pravima* koja se spominju u Uvodu Ustava iz 1974. godine), to trebaju ostvarivati u okvirima svojih republika.⁸ Važna posljedica tumačenja ove ustavne odredbe je u tome što načelo međunarodnog prava *uti possidetis* nije bilo jedino relevantno za odgovor na najvažnije pitanje spora o raspadu SFRJ, a to je gde su granice novonastalih suverenih i nezavisnih država (odnosno koje će se načelo primeniti, etničko ili neko drugo), već je na to upućivala i ta ustavna odredba. Pojam naroda (koji ima pravo na samoopredeljenje i koristi to svoje suvereno pravo) shvaća se pretežno u teritorijalnom smislu, ne u etničkom.⁹ Pravo naroda na samoopredeljenje priznavali su i ustavi bivšeg SSSR-a, tako da su federalne jedinice Belorusija i Ukrajina bile članice Ujedinjenih nacija (prije svega zbog istorijskih razloga). Narodima se priznaje pravo na samoopredeljenje do otepljenja, ali ne i nacionalnim manjinama, te se postavlja pitanje ko je narod, a ko nacionalna manjina. U nauci se često javlja stav (nije direktno pravilo međunarodnog prava, ali se može uzeti kao pomoćni izvor, tumačenje pravila) da su narodi oni koji nemaju drugu, matičnu domovinu, a nacionalne manjine drugu domovinu imaju. Tako bi npr. nacionalne manjine bili Albanci na Kosovu (imaju domovinu Albaniju, pa nemaju pravo na još jednu nezavisnu državu – Kosovo). Zanimljiva je primena ovog pravila na Hrvate i Srbe u Bosni i Hercegovini, jer imaju domovinu Hrvatsku i Srbiju, pa iako se nazivaju konstitutivnim narodima, po ovom stanovištu nemaju prava na nezavisne države, odnosno pravo otepljenja od Bosne i Hercegovine. Narodi koji još i danas nemaju svoju državu, a imaju pravo na samoopredeljenje, odnosno pravo na nezavisnu državu su npr. Kurdi, Palestinci, Katalonci i dr. Poseban je slučaj država gdje se ovo pravo priznaje ili odriče narodima s obzirom da li se radi o interesu države ili ne. Može se zaključiti postojanje nedorečenosti međunarodnog prava i nedoslednosti država u priznanju prava na samoopredeljenje do otepljenja.¹⁰

U federaciji postoji dvojstvo u kome se uvažava samostalnost federalnih jedinica, ali i federacije. Obično je zakonodavna vlast dvodomnog tipa, gdje su u jednom domu ravnopravno zastupljeni predstavnici federalnih jedinica, a u drugom domu se nalaze predstavnici federacije kao celine odnosno svih njenih građana. Pored zakonodavne vlasti učešće federalnih jedinica se obezbeđuje i u izvršnoj vlasti, na bazi pariteta, koliko je to moguće.

Određivanje nadležnosti federacije i federalnih jedinica uređuje se pretpostavkom nadležnosti u korist federacije. Podela nadležnosti predstavlja jednu vrstu sporazuma i kompromisa između federacije i federalnih jedinica. Federacija omogućava razvoj specifičnih članica federacije, a sa druge strane treba da obezbedi jedinstvo i celovitost države. Federacijom se obično rešavaju nacionalna pitanja u državi, ali i druga pitanja koja se posebno odnose na tradiciju i prošlost. U procesu stvaranja i izgradnje federacija postoje mnoge razlike u različitim državama, tako da su u nekim državama federaciji data manja ili veća prava, a u

⁷ Uvodni dio, Osnovna načela Ustava SFRJ iz 1974: “Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući i pravo na otepljenje, na osnovu svoje slobodno izražene volje u zajedničkoj borbi svih naroda i narodnosti u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji...”. Član 3. :, Socijalistička republika je država zasnovana na suverenosti naroda i na vlasti i samoupravljanju radničke klase i svih radnih ljudi, i socijalistička samoupravna demokratska zajednica radnih ljudi i građana i ravnopravnih naroda i narodnosti“. Član 5. i:., Teritorija republike ne može se menjati bez pristanka republike, a teritorija autonomne pokrajine – ni bez pristanka autonomne pokrajine”.

⁸ Osnovna načela, Glava I Ustava SFRJ iz 1974.: “Radni ljudi i narodi i narodnosti ostvaruju svoja suverena prava u socijalističkim republikama...”.

⁹ Degan, Đ., V., 2011, *Međunarodno pravo*, Zagreb, Školska knjiga, str. 234.

¹⁰ Perišić, P., 2013, Pravo naroda na vanjsko samoooređenje izvan kolonijalnog konteksta i slučaj proglašenja neovisnosti Kosova, *Zbornik pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka. Vol. 34, No. 2.

drugim federacijama ima i izvesnih konfederalnih elemenata. Svaka federacija ima svoje specifičnosti u nastanku, razvoju i razlozima nastanka. Osnova svake federacije jeste da je to državna tvorevina u kojoj delovi državne teritorije imaju određene elemente državnosti, ali je takva veza između svih delova u državi da čine zajedničku državnu organizaciju koja ima sva svojstva države, tako da to nije savez država nego je to savezna država. Federacija je oblik jedinstvene države sa najvećim stepenom decentralizacije, koji ne ugrožava jedinstvo državne vlasti. Ona ima jedinstvenu teritoriju, stanovništvo i državnu vlast, sa odlučujućom centralnom saveznom vlasti, a ne njenih federalnih jedinica.

Federacija predstavlja državni okvir u kojem je moguće pomiriti naizgled protivrečne težnje ka zajedništvu konstitutivnih entiteta sa jedne strane i njihovoj autonomiji sa druge strane. Federalne jedinice ostvaruju svoju autonomiju u federaciji tako što se federalnim ustavom utvrđuju posebne nadležnosti, kao i zakonodavni, izvršni i sudski organi na nivou federalnih jedinica. Federalne jedinice nisu države, jer njihova vlast nije suverena nego je to vlast federacije koja je izvedena iz ustava, a ne iz vlasti federalnih jedinica.¹¹ Federalna vlast samostalno donosi odluke i nije potrebno njihovo priznanje unutrašnjim pravnim aktima federalnih jedinica. Nadležnost federalne vlasti je prva i prava nadležnost, dok nadležnost federalnih jedinica je izvedena i druga nadležnost. Postoje teoretičari koji smatraju da je u suštini federacija isto što i unitarna država, samo sa većom decentralizacijom i samoupravom.

U federaciji postoji državljanstvo federacije i federalnih jedinica, te postoji zakonodavna, izvršna i sudska vlast na federalnom nivou i nivou federalnih jedinica, te je sve dvostruko, ali i pored toga savezna vlast predstavlja neospornog nosioca suverene vlasti.¹²

U federaciji postoji zabrana nulifikacije, odnosno prava federalnih jedinica da stavljaju zabranu na odluke federacije. Takođe postoji i zabrana secesije, odnosno otepljenja federalnih jedinica od federacije. Ovakve mjere se uvode iz razloga da bi se jedinstvo države zaštitilo od podele između federalnih jedinica i samovoljnog rasparčavanja postupcima bilo koje federalne jedinice.¹³ Federacija i federalne jedinice imaju sopstvene prihode, kako bi mogli obavljati funkcije koje su u njihovoj nadležnosti. Ukoliko svi nivoi vlasti nemaju svoja sredstva, onda nema mogućnosti da se ta vlast vrši na različitim nivoima i takva federacija ne može opstati.¹⁴ Federalna vlast vodi spoljnu politiku, dok određena ovlašćenja iz oblasti spoljne politike mogu se dati federalnim jedinicima, ali to mora biti izričito određeno ustavom. Postoji mogućnost da federacija bude nadležna za zaključenje međunarodnih ugovora koji da bi se sproveli moraju da budu prihvaćeni od strane federalne jedinice na osnovu unutrašnjih pravnih propisa. U ovom slučaju pojavljuje se kontraindikacija, odnosno da subjekt koji je zaključio međunarodni ugovor nije u mogućnosti da ga sprovede. Federacija je takodje u takvim slučajevima odgovorna za neizvršenje međunarodnog ugovora iako ne postoji kod nje krivica u tom pogledu, već je do toga došlo ustavnom nemogućnošću da prinudi federalnu jedinicu da međunarodni ugovor izvrši. U takve međunarodne ugovore unosi se federalna klauzula kojom se obavezuje federalna vlast da je obavezna da obavijesti federalne jedinice o zaključenom ugovoru u cilju preduzimanja daljih mera za njegovo sprovođenje. I pored ovakvih mogućnosti federalne jedinice nisu subjekti međunarodnog prava i kada im se daju određena ovlašćenja u vođenju spoljne politike, subjekt međunarodnog prava isključivo je federacija kao posebna, jedinstvena država koja preduzimanjem određenih postupaka u međunarodnim odnosima snosi isključivu odgovornost.

¹¹ Marković, R, 2003, *Ustavno pravo i političke institucije*, Beograd, Justinijan, str. 453.

¹² Jovičić, M., 1996, *Regionalna država, ustavnopravna studija*, Beograd, Vajat, str. 33.

¹³ Mitrović, M., D., 2008, *Osnovi prava*, Beograd, Univerzitet Sindigunum, str. 80.

¹⁴ Jovičić, M., 1973, *Savremeni federalizam-uporednopravna studija*. Beograd, Savremena administracija, str. 190.

Međunarodni subjektivitet federacije ogleda se u njenom priznanju od trećih država, kroz aktivno i pasivno pravo poslanstva, članstvo u međunarodnim organizacijama, kao i odgovornosti federacije za akte federalnih jedinica u spoljašnjoj politici. Federacija ne može izbjeći odgovornost pravdajući se ustavnim ograničenjima, kao i prigovorom da nije u mogućnosti da kontroliše rad federalnih jedinica i njenom sastavu. U slučaju prenosa dela ovlasti iz oblasti spoljnih poslova na federalne jedinice, federalne jedinice ne pojavljuju se kao zasebni subjekti, već kao organi federacije, jer samo federacija ima svojstvo međunarodnopravnog subjekta. Kada se dio ovlašćenja iz oblasti spoljne politike poveri federalnim jedinicama, obično su to poslovi koji nemaju politički i širi značaj i odnose se na lokalne interese. Federacija odlučuje o važnijim pitanjima u spoljnoj politici, kao što su pitanja objave rata, zaključenje mira, stupanje u saveze sa drugim državama itd. Obično za preduzimanje određenih mera u spoljnim poslovima potrebna je saglasnost federalne vlasti i prilikom preduzimanja tih poslova ne smiju biti povređeni interesi federacije, odnosno povređen federalni ustav.¹⁵

Praksa je da federalne jedinice imaju sve veće učešće u međunarodnim odnosima, te se mogu ovlastiti da osnivaju svoja predstavništva u drugim državama i zaključuju međunarodne ugovore, ali i pored toga federacija kao država ostaje jedinstven subjekt međunarodnog prava i iz nje proizilazi međunarodnopravni status federalne jedinice. Da li će federalne jedinice imati određena ovlašćenja u spoljnoj politici zavisi od ustava federacije, kao i od spremnosti drugih država da stupe u međunarodne odnose sa federalnim jedinicama. U praksi većina država koje imaju federalno uređenje ne daje bilo kakva ovlašćenja u spoljnoj politici federalnim jedinicama.

Jedan dio teoretičara daje objašnjenje da federalne jedinice nisu države, odnosno subjekti međunarodnog prava jer nemaju suverenost, koja je bitan elemenat za postojanje države, te da se nalaze pod federalnom vlašću koja je suverena. Postoje teoretičari koji smatraju da su federalne jedinice na osnovu sporazuma ušle u federaciju i da one imaju i dalje suverenost, odnosno da su subjekti međunarodnog prava, koji se mogu otepeti od federacije. Postoji i stav da je izvršena podela suverenosti između federalnih jedinica i federacije, te da su federalne jedinice prenele dio suverenosti na federaciju, te u tom slučaju su i federacija i federalne jedinice subjekti međunarodnog prava. Postoje i slučajevi kada federacija, federalnim jedinicama izričito daje pravo na otepljenje, ali i pored te okolnosti one nisu subjekti međunarodnog prava.

Konstitualizacija prava na secesiju federalnih jedinica, nije saglasna sa prirodom i ciljevima federalne države i više je karakteristična za konfederaciju. Zbog toga je vladajuće mišljenje u nauci da je ovo pravo nespojivo sa istinskim federalnim uređenjem. Međutim i pored toga postoje federacije kao što je Etiopija koja je ustavom iz 1994. godine uredila da etiopski narodi imaju pravo na samoopredeljenje koje podrazumeva i secesiju. Međutim i pristalice i protivnici konstitualizacije prava na otepljenje u federalnoj državi smatraju da se time želi postići isti cilj, a to je očuvanje teritorijalne celovitosti. Jedni smatraju da je bolje rešenje izričito zabraniti i negirati to pravo federalnim jedinicama, dok drugi smatraju da je ga bolje pravno regulisati, po komplikovanom postupku, koji će secesioniste sprečiti od ostvarenja tog prava u praksi.¹⁶

Pretpostavka nastanka federalne države jeste postojanje nezavisnih, političkih organizovanih jedinica, bilo da su to države ili druge teritorijalne organizacije. One se udružuju

¹⁵ Avramov, S., Kreća, M., 1986, *Međunarodno javno pravo*. Beograd, Naučna knjiga, str. 135.

¹⁶ Stanković, M., 2008, Federalizam u Africi: slučaj Etiopije, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beograd, Vol. 56, No. 2.

u jednu državu u cilju rešavanja problema koje ne mogu samostalno da reše ili ne mogu uspešno da ih reše. Državno-politička struktura svake članice predstavlja sredstvo za realizaciju interesa od lokalnog značaja prije nego što dospiju na savezni nivo. Centralna vlast preko ovako izgrađenog sistema može da homogenizuje politički prostor, a da ne bude to shvaćeno kao nasilno sticanje vlasti.¹⁷ Dešava se da države koje se zvanično nazivaju konfederacijom su federacije, a one koje nose u zvaničnom nazivu federacija nisu federacije. Postoje brojni prelazni oblici i često se dešavalo da konfederacije vremenom prerastu u federacije i obrnuto. Postoje slučajevi gde su unitarne države usled sve veće decentralizacije postale federacije. Tako usled unutrašnjih promena od unitarnih država postale su federativne države Argentina, Meksiko i Brazil, ali postoje i slučajevi kada je više samostalnih država bilo direktno ili vremenom, postalo jedna federalna država.

Treba napomenuti da u evropskim integracijama federalizam ima veliku ulogu i evropski model federalizma je specifičan u odnosu na druge oblike. On se zasniva na jedinstvu i različitostima, kao i multilateralnoj politici, koja polazi od dijaloga i saradnje, te predstavlja odgovor unilateralne politici koja počiva na ekonomskoj i vojnoj sili i samom procesu globalizacije.¹⁸

Federacija omogućava da se izraze nacionalne posebnosti, a posebno u državama koje su nastale ujedinjenjem samostalnih država u federaciju. Takođe za nastanak federacije značajni su ekonomski faktori, u kojem slučaju radi privrednog napretka dolazi do ujedinjena samostalnih država u federaciju. Međutim, retki su slučajevi gde je jedan činilac doveo do nastanka federacije, dok je češća situacija da jedan činilac bude glavni dok ostali budu sekundarni u njenom nastanku.

3.1. Pravna komparacija federacija i konfederacija

Određenje da li je određena država federalna država ili konfederacija otežavaju njihovi različiti oblici i ustavne neodređenosti, te dolazi do mešanja pojedinih elementa koji su svojstveni konfederacijam sa elementima karakterističnim za federalne države. Osnovno je da federacija u odnosu na konfederaciju predstavlja čvršći oblik veze između država.

Međutim razlikovanje konfederacija i federalnih država može se utvrditi na osnovu pravnog osnova zajednice, pravnog odnosa tijela zajednice prema građanima i statusa udruženih država u međunarodnom pravu.¹⁹ Pravni osnov zajednice kod konfederacije predstavlja međunarodni ugovor koji se menja samo suglasnošću svih članica. Kod federacije to je ustav federacije koji se menja većinskim odlučivanjem na nivou federacije, ali može da bude potrebna i ratifikacija svih ili određenog broja članica federacije.²⁰ U konfederaciji nema pravnog odnosa između organa konfederacije i državljana članica konfederacije. Da bi odluke konfederacije bile obavezujuće za građane moraju se usvojiti u državama članicama. U federaciji njeni organi mogu da neposredno izvršavaju donesene odluke jer sastavni dijelovi

¹⁷ Đinđić, Z., 1988., *Jugoslavija kao nedovršena država*. Novi Sad, Anthropos.

¹⁸ Bataljević, D., 2010, Srbija na putu ka Evropskoj uniji, *Pravni sistem Srbije i standardi Evropske unije i Saveta Evrope-Knjiga I, Kragujevac*, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu, str. 32-34.

¹⁹ Dimitrijević, V., 2011, *Država u svetlu savremene politike*, Beograd, Beogradski centar za ljudska prava.

²⁰ Ustav SFRJ iz 1974. godine zahtevao je saglasnost svih republika i autonomnih pokrajina za svaku svoju izmenu. Odlučivanje na osnovu saglasnosti država članica karakteristika je konfederacije, ali ga nalazimo i u federacijama. Najvažnije je da su konstitutivni dijelovi koji čine konfederaciju, isključivo države članice, dok su to u federaciji i države i građani. Pravo na otepljenje država članica konfederacije je konfederacija, ali ga jamče i ustavi nekih federacija, kao što je bio Ustav SSSR iz 1977. i Ustav SFRJ iz 1974. godine.

federacije su i države članice i njeni građani. Konfederacija nema međunarodnopravni subjektivitet nego članice federacije, dok federacija predstavlja subjekta međunarodnog prava i u međunarodnoj zajednici nastupa kao jedinstvena država.

Konfederacija nastaje pravnim putem za razliku od federacije koja nastaje faktičkim putem. Međutim ako konfederacija nastaje na osnovu ustavotvornog akta, smatra se da se formira konfederacija sa jačom vezom između država članica. Konfederativna vlast ni u ovom slučaju ne može neposredno da zapoveda stanovništvu, nego eventualno samo državama članicama, dok države članice mogu da zapovedaju svojim građanima. Ukoliko konfederacija nastaje samo na osnovu ugovora, onda se ona obično naziva savezom nezavisnih država, kao što je bila po raspadu SSSR, Zajednica nezavisnih država. Konfederacija nije nikakva država nad državama koje su u njenom sastavu, već je više jedan oblik međunarodno priznatog društva nastao udruživanjem država. Svaka država ima pravo nulifikacije i secesije, a uslovi i načini prestanka članstva u konfederaciji po pravilu se određuju osnivačkim aktom konfederacije.²¹ Članice federacije su nosioci subjektiviteta dok konfederacija posjeduje subjektivitet samo u onom obliku, odnosno obimu koji je određen sporazumom država članica.

3.2. Istorijske i savremene federacije

U cilju pojmovnog određenja federalne države, potrebno je uporediti istorijske i savremene federacije i na osnovu toga induktivnim pristupom doći do saznanja i o Bosni i Hercegovini kao složenoj državi, sa primerima i elementima koji su postojali u istoriji. Ako uzmemo u obzir da svaka federacija pored opštih ima i neke specifična, posebna svojstva, tako na primeru Bosne i Hercegovine uočavamo da je ona specifična država koja se može odrediti kao složena država federalnog uređenja.

Federalna država nastala je u savremenom vremenu, mada se izraz federalizam dugo koristio za bilo koji oblik saveza političkih zajednica. SAD se smatraju prvom savremenom federacijom i nastale su borbom za nezavisnost američkih kolonija od vlasti Velike Britanije. One su u početku predstavljale jednu vrstu konfederacije, labavog vojnog saveza, koji je vremenom prerastao u jaku državu sa federalnim uređenjem. Začeci saveza američkih kolonija potiču još iz 1753. godine kada je Benjamin Franklin uradio plan prema kojem će se formirati savez svih američkih kolonija koji će biti po jednom vladom. Taj savez je trebao da ima za glavni cilj kolektivnu odbranu kolonija, ali i zajedničko obavljanje svih drugih najvažnijih poslova. Velika Britanija sa uverenjem da to vodi njihov autonomiji, udaljavanju od Britanske imperije, to nije dozvolila.²² Usled sve većeg nezadovoljstva koje je postojalo u američkim kolonijama, došlo je do rata za nezavisnost od britanske vlasti, te svih trinaest britanskih kolonija u Severnoj Americi proglašavaju nezavisnost na osnovu prava iz Deklaracije o nezavisnosti i donose svoje ustave. One su se 1778. godine udružile u konfederaciju, a 1787. godine usvojile su Ustav kojim su SAD postale federacija u cilju stvaranja jačeg saveza. Nekadašnje američke kolonije dobile su status saveznih država u okviru SAD, odnosno imale su status federalnih jedinica. Svaka savezna država u SAD ima svoju vladu, ali je po ovlašćenjima ispod savezne vlade. Savezne države imaju svoju samoupravu, ali centralna federalna vlast u Vašingtonu odlučuje o svim važnijim državnim pitanjima. Saveznim državama date su pojedina ovlašćenja iz oblasti spoljne politike tako da mogu zaključivati međunarodne sporazume, po pitanjima koja nisu od veće važnosti, ali uz saglasnost Kongresa. SAD su u prvobitnoj konfederalnoj i konačnoj federalnoj fazi svog razvoja

²¹ Mitrović, M., D., 2008, *Osnovi prava*, Beograd, Univerzitet Sindigunum.

²² Franklin, B., 1901, *Život Benadžamina Franklina – autobiografija*, Beograd, Srpska književna zadruga.

ostale država podeljenog suvereniteta. Može se zaključiti da su tvorci američkog Ustava, posebno oni iz redova federalista, prilikom uspostavljanja federacije imali u vidu neke ustanove iz vremena Rimskog carstva. Aleksandar Hamilton i druge federalističke vođe suprostavljali su se potpunom demokratskom sistemu vlasti u federaciji, pozivajući se na argumente antičkih protivnika demokratije, prema kojima bi se takvim sistemom odnosa ugrozio sam opstanak države.²³ Federalizam u SAD imao je za cilj stvaranje koherentnije zajednice, koja će od trinaest kolonija stvoriti jednu jaku i stabilnu državu. Takav ustavni sistem, do tada neviđen, uspostavljen je i iz razloga kako bi američka ekonomija mogla da se razvija unutar jedne homogene zajednice.²⁴ U Americi je konstituisan federalni model države, polazeći od emancipacije kolonija u odnosu na metropolu. SAD u svom sastavu imaju mnoštva raznovrsnih nacionalnih, rasnih, etničkih, verskih i drugih grupa, tako da je kroz tzv. "melting pot" nastajala američka nacija.²⁵

Bivša SFRJ imala je specifično uređenje, na spoljnjem planu imala je sva svojstva federacije, jer je nastupala kao jedan subjekt međunarodnog prava, dok je na unutrašnjem planu davanjem širokih ovlašćenja republikama i autonomnim pokrajinama išla u pravcu konfederalnog uređenja.²⁶

Danas dvije najmoćnije države sveta SAD i Rusija imaju federalno uređenje, dok neke od teritorijalno najvećih i najmnogoljudnijih država takođe su federacije: Indija, Meksiko, Nigerija itd. Istovremeno i neke od najmanjih država na svetu su federacije, kao što su Komori, Sveti Kristofer i Nevis.

Bosna i Hercegovina je jedinstvena i u tom pogledu što je federalno uređena država koja se sastoji od dva entiteta od kojih jedan entitet takođe ima federalno uređenje, tako da postoji federacija u okviru federacije.

Posebno za Bosnu i Hercegovinu bitno je državno uređenje Belgije koja je federalna država sastavljena od tri federalne jedinice, odnosno regije. U nadležnosti federacije su vojska, monetarna i spoljna politika, a sve ostalo prenosi se na regije. Ona je parlamentarna ustavna i nasledna monarhija, sa Ustavom koji je donesen 7. februara 1831. godine, te sa ustavnim promenama iz 1970., 1971., 1974. i 1980. godine, da bi se ustavnim zakonodavstvom 1993. godine federalizovala.²⁷ Belgija se sastoji od tri zajednice, tri regije i četiri govorna područja. Tri zajednice u Belgiji su Flamanci, Valonci i Nemci, kao što su u Bosni i Hercegovini tri konstitutivna naroda Hrvati, Srbi i Bošnjaci. Flamanska i Valonska regija dominiraju, nešto su kao Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska u Bosni i Hercegovini, dok Brisel ima status sličan Brčko Distriktu jer ima zasebnu upravu i deo je obe regije. Postoje četiri govorna područja holandsko, francusko, nemačko i dvojezičko u Briselu. Tri zajednice flamanska, valonska i nemačka uklapaju se sa regijama i govornim područjima.²⁸ Zajednice su nadležne u oblasti kulture, obrazovanja i sl., dok sve ostale nadležnosti pripadaju regijama izuzev nadležnosti koje pripadaju samoj federalnoj vlasti. Regije su kao entiteti u Bosni i Hercegovini, a dele se na provincije, nešto kao kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine. U Belgiji postoji incijativa da se formira provincija na teritoriji nemačke zajednice, slično kao incijativi da se

²³ Parks, B., H, 1986, *Istorija SAD*, Beograd, Rad, str. 140.

²⁴ Coffman, S., 2012, *Words of the Founding Fathers: Selected Quotations of Franklin, Washington, Adams, Jefferson, Madison and Hamilton, with Sources*, New York, McFarland & Company.

²⁵ Ičević, D., 1983, *Nacionalizam - izvori, suština i oblici*, Beograd, Borba.

²⁶ Avramov, S., 1987, *Kontrola spoljne politike*, Beograd, Naučna knjiga.

²⁷ De Ceuninck, K., Reynaert, H., 2011, *Flanders Heading Towards Its Own State Reform*, *Hrvatska i komparativna javna uprava*, Zagreb, Vol. 11, No. 4, str. 1017-1022.

²⁸ Dumančić, D., 2010, *Konfederalizacija ili dezintegracija Belgije*, *Političke analize*, Zagreb, Vol.1, No.4, str 48-52.

formira treći entitet u Bosni i Hercegovini.²⁹ Kralj Belgije ima jako velika ovlašćenja, a u nekim stvarima su slične ovlašćenjima Visokog predstavnika u Bosni i Hercegovini tako da imenuje u smenjuje najviše političke funkcionere, te je oslobođen svake odgovornosti kao i Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini. Belgija ima Federalni kabinet koji je sličan Savetu ministara Bosne i Hercegovine u pogledu etničke zastupljenosti ministara, kao i ovlašćenja koje ima. Parlament Belgije sastoji se od dva doma kao i Palamentarna skupština Bosne i Hercegovine. Međutim i u Belgiji je dolazilo do ustavnih kriza, koje su rešavane ustavnim reformama koje još uvek nisu završene. Belgija ima 17 parlamenata i vlada kao što i u Bosni i Hercegovini postoji ukupno 14 skupština i vlada. Belgija kao i Bosna i Hercegovina je federalno uređena država sa troetničkom strukturom, podelom na sever i jug, orgomnim državnim i disfunkcionalnim političkim sistemom, što su neke od sličnosti sa Bosnom i Hercegovinom.³⁰ Sa druge strane Belgija je visoko razvijena država po uređenju monarhija čiji je glavni grad i sedište Evropske unije, dok je Bosna i Hercegovina siromašna ratom uništena država. Belgija je federalizovana postepeno uz saglasnost predstavnika svih zajednica u toj državi, tako je nastala federacija tri zajednice u kojoj svaka ima svoj jedinstven kulturni, religijski i jezički identitet.

Postoji ideja stvaranja svetske federacije, kao i federacije Evrope. Uspostavljanje svetske federacije prema stanju u današnjoj međunarodnoj zajednici je praktično nemoguće pre svega zbog velikih razlika između razvijenih i nerazvijenih država.³¹ Kod federacije Evrope misli se na povezivanja država na federalnom nivou u okviru starog kontineta, stvaranja jedne vrste “*Sjedinjenih država Evrope*”. Ta ideja aktivirala se u 20. veku i dovela je do nastanka same Evropske unije. Nakon Drugog svetskog rata došlo je do ujedinjenja Evropskih država u jednu međunarodnu organizaciju, Evropsku uniju jer države Evrope su bile svesne da samo zajedničkim naporima mogu savladati brojne teškoće koje je proizveo Drugi svetski rat. Ukoliko bi države Evropske unije išle ka pravcu stvaranja jače zajednice verovatno to bi bio model neke evropske federacije.³² Najveći zagovaratelj stvaranja evropske federacije bio je Altijero Spineli koji je zagovarao stav da je neophodno sve Evropske države povezati u jednu jedinstvenu državu.

4. Federalno uređenje Bosne i Hercegovine

Bosna i Hercegovina nesumnjivo predstavlja složenu federalno uređenu državu, koja ima određene specifičnosti koje njeno federalno uređenje čine posebnim u odnosu na druge federalne države. Prema Ustavu Bosne i Hercegovine, država Bosna i Hercegovina i njeni entiteti neće ometati potpunu slobodu kretanja lica i prometa robe, usluga i kapitala na teritoriji cele Bosne i Hercegovine, te entiteti neće vršiti kontrolu na entitetskoj granici.³³ Ova odredba Ustava Bosne i Hercegovine ukazuje da je Bosna i Hercegovina federalnog, a ne konfederalnog državnog uređenja imajući u vidu da i pored postojanja dvije odvojene entitetske

²⁹ U raspravi u britanskom Domu lordova bivši Visoki predstavnik u Bosni i Hercegovini lord Ešdaun kazao je da je Bosna i Hercegovina disfunkcionalna i da će se raspasti ukoliko se ustavno ne preuredi, predloživši kao najpogodniji model Belgiju.

³⁰ Belgija je u periodu od 2007. do 2011. godine prolazila kroz veliku političku krizu zbog etničkih, jezičkih i komunalnih tenzija, tako da je bila 541 dan bez vlade, što je svjetski rekord.

³¹ Baratta, P., J., 2004, *The politics of World Federation, Vol. 1*. Santa Barbara, Westport: Praeger.

³² Albertini, M. et al., 1995, *Federalism and Politics*, Venetone, Instituto di Studi Federalisti Altiero Spinelli.

³³ Član 1., stav 4., *Ustava Bosne i Hercegovine*.

teritorije postoji jedinstvo koje se ogleda u slobodi kretanja i prometa na celoj teritoriji države. Sa druge strane, ustavi većine federacija ne sadrže ovakve odredbe, imajući u vidu da se teritorija federacije smatra jedinstvenom državnom teritorijom. Ova odredba je predviđena u Ustavu Bosne i Hercegovine upravo da bi se otklonila mogućnost zatvaranja granica među entitetima, neposrednom kontrolom od strane entitetskih vlasti. Ako jedna država u svom ustavu reguliše pitanje granica među entitetima na ovaj način, ona posredno priznaje da su te granice čvršće nego kod klasičnih federalnih jedinica. U Bosni i Hercegovini određeno je šta se može, a šta ne može raditi na teritoriji pojedinog entiteta, te između njih. Teritoriju Bosne i Hercegovine čine teritorije entiteta, te odnos između ove dve teritorije regulisan je na bazi sporazuma i jasnog razgraničenja njihovih teritorija, dok sa druge strane zabranom kontrole entitetskih granica i slobodom kretanja i prometa na teritoriji cele Bosne i Hercegovine ukazuje se da je u pitanju jedinstvena federalno uređena država.

Prema Ustavu Bosne i Hercegovine entiteti će omogućiti bezbedne uslove za sva lica tako što će imati organe za održavanje reda i mira koji će funkcionisati u skladu sa međunarodno priznatim standardima i poštovati međunarodno priznata ljudska prava. Ustav Bosne i Hercegovine reguliše, mada dosta neodređeno, pitanje organizacije policijskih snaga koje su u isključivoj nadležnosti entiteta. Izraz „organi za održavanje reda i mira“ se odnosi na policijske snage, a ovako određen izraz je verovatno upotrebljen iz razloga da bi se ostavila sloboda u pogledu izbora organizacije i naziva policijskih snaga. Tako je učinjeno i zbog toga što je očigledno da se radi o dva nezavisna policijska aparata svakog entiteta, koji mogu biti samo u odnosima dogovaranja. Postoje i druge federacije u kojima federalne jedinice imaju svoje sopstvene policijske snage, ali za federaciju je karakteristična činjenica da na nivou federacije postoje policijske snage koje imaju ovlašćenja da deluju na celoj teritoriji federacije, koje se obično nazivaju federalnim policijskim snagama. Takve policijske snage nisu postojale u Bosni i Hercegovini sve do osnivanja Državne agencije za istrage i zaštitu (SIPA) koja predstavlja jednu vrstu policijskog organa koji ima nadležnost na teritoriji cele Bosne i Hercegovine.³⁴ Policije entiteta su potpuno odvojene, te je organizacija i delatnost policije regulisana ustavom i zakonima svakog entiteta. Entiteti imaju slobodu da se sporazume o eventualnom zajedničkom delovanju.

Prema članu 3. stav 2. d) Ustava Bosne i Hercegovine određeno je da svaki entitet može da sklapa ugovore sa državama i međunarodnim organizacijama uz pristanak Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine može zakonom da odredi da za neke vrste sporazuma takva saglasnost nije potrebna. Imajući u vidu da je potrebna saglasnost za sklapanje međunarodnih sporazuma radi se o ograničenom ugovornom kapacitetu entiteta.

Po pravilu u federalno uređenim državama njene članice nemaju međunarodnopravni subjektivitet, te ukoliko se omogući da federalne jedinice imaju pravo na sklapanje međunarodnih ugovora to su uglavnom ugovori od manjeg značaja, za čije je zaključivanje potrebna saglasnost federacije, dok ugovore koji su od vitalnog interesa može zaključivati samo

³⁴ Državna agencija za istrage i zaštitu (skr. SIPA od eng. *State Investigation and Protection Agency*) je bosanskohercegovačka državna policijska agencija osnovana 2002. godine sa sedištem u Istočnom Sarajevu. Pored sedišta u Istočnom Sarajevu, SIPA raspolaže sa regionalnim uredima u Banja Luci, Mostaru i Tuzli. SIPA je pod direktnom upravom Ministarstva bezbednosti Bosne i Hercegovine. SIPA je prva policijska agencija na državnom nivou nakon potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma i zbog toga predstavlja važan uslov za približavanje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji. Usvajanjem Zakona o Državnoj agenciji za istrage i zaštitu u junu 2004. godine, Agencija za informacije i zaštitu transformisana je u Državnu agenciju za istrage i zaštitu, te je dobila policijska ovlašćenja. Time je SIPA postala prva policijska agencija koja svoju nadležnost ima na celoj teritoriji Bosne i Hercegovine bez obzira na entitetske i kantonalne granice.

federacija. Ugovorna sposobnost nije pravo koje pripada državama u tehničkom smislu, već je samo nadležnost koja se vezuje za suverenost, tako da država poseduje ugovornu sposobnost samo ukoliko je suverena. Međutim, ako federalna jedinica ima mogućnost sklapanja nekih ugovora na osnovu federalnog ustava, onda možemo reći da je u pitanju neka vrsta ograničenog međunarodnopravnog subjektiviteta. Upravo na takav način je i Ustav Bosne i Hercegovine regulisao prava entiteta na zaključivanje međunarodnih ugovora, koji imaju određen ograničen ugovorni kapacitet. Na sličan način je ograničena ugovorna sposobnost država članica regulisana i u ostalim federacijama. Tako Ustav SAD, u Amandmanu 10. određuje nadležnosti koje su prenete na saveznu državu, te je nabrojano koji su ugovori u isključivoj nadležnosti savezne vlade i koje ne može da zaključuju federalne jedinice.

U Bosni i Hercegovini nije određeno koje ugovore mogu da zakluče entiteti, što i nije potrebno jer je ovo pravo ograničeno naknadnim odobrenjem od strane Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine. Ne radi se o dozvoli zaključivanja ugovora, već o odobrenju koje se daje naknadno, tako da se radi o jednoj vrsti ratifikacije međunarodnih ugovora koje sklope entiteti. Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine odobrava ili ne odobrava zaključene ugovore, što znači da od odluke najvišeg zakonodavnog organa Bosne i Hercegovine zavisi da li će moći entiteti da zakluče ugovore i koje vrste će biti, odnosno koliki će njihov značaj da bude.

Odobrenje koje daje Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine ne menja suštinu odnosa između entiteta i Bosne i Hercegovine, jer sklapanje ugovora od strane entiteta ne dovodi u pitanje postojanje Bosne i Hercegovine i njenog međunarodnopravnog subjektiviteta. Odredba po kojoj Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine može predvideti da za sklapanje određenih vrsta sporazuma neće biti potrebno naknadno odobrenje nije do sada primenjivana i ukoliko bi se primenjivala išla bi u pravcu jačanja entiteta kao federalnih jedinica, odnosno njihove veće autonomije.

Osobina da entiteti mogu ili ne mogu da samostalno zaključuju međunarodne ugovore je ona tanka nit koja odvaja federaciju od konfederacije. U trenutku kada države članice mogu samostalno da potpisuju međunarodne ugovore, gubi se jedna od najvažnijih osobina federacije, osobina da samo savezna vlada može nastupati kao međunarodnopravni subjekt. U slučaju kada bi i entiteti imali međunarodnopravni subjektivitet i sklapali samostalno međunarodne ugovore onda bi se moglo govoriti i konfederaciji. Ne postoji neko pravilo opšteg međunarodnog prava koje bi zabranjivalo da države članice imaju ugovornu sposobnost, ukoliko je to dopušteno saveznim ustavom. Međutim u najvećem broju federalnih država isključivo centralna vlada poseduje ugovornu sposobnost, dok je veoma mali broj onih federalnih država koje daju ograničenu ugovornu sposobnost i federalnim jedinicama. Neusmnjivo da Bosna i Hercegovina ima puni međunarodnopravni subjektivitet i nastupa kao jedinstven subjekt međunarodnog prava, dok entiteti mogu nastupati u međunarodnim odnosima samo ukoliko postoji odobrenje od Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine.

Najpoznatije federacije u međunarodnoj zajednici kao što su SAD, Kanada, Australija, Austrija itd., potvrđuju pravilo da samo federacija ima međunarodni subjektivitet, dok je to federalnim jedinicama uskraćeno. Najbolji primer kako jedna federacija faktički funkcioniše kao konfederacija jeste bivša SFRJ, koja je ustavnim amandmanima praktično postala konfederacija i to u trenutku kada je Ustav SFRJ dao pravo članicama da sklapaju međunarodne sporazume.

Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine ratifikuje sve međunarodne ugovore koje je sklopila Bosna i Hercegovina, ali i entiteti, te iste ugovore ponovo ratifikuju nadležni organi svakog entiteta. Davanjem prava entitetima da ratifikuju međunarodne ugovore, država Bosna

i Hercegovina se ograničava na međunarodnom planu, tako što uvek postoji mogućnost da entiteti ne izvrše ratifikovanje ugovora koje je ona sklopila, te ovim načinom entiteti ograničavaju vlast Bosne i Hercegovine.

Prema Ustavu Bosne i Hercegovine, Predsedništvo Bosne i Hercegovine može da odluči da olakša saradnju između entiteta u stvarima koje ne spadaju u nadležnosti Bosne i Hercegovine, ukoliko se entiteti sa time slože. Ukoliko se entiteti ili bar jedan entitet ne složi, oni ne mogu doneti nikakvu odluku iz te oblasti. To je u stvari pravo nulifikacije koje takođe u potpunosti nije karakteristično za federacije. Ovaj dio Ustava Bosne i Hercegovine nosi naziv „Koordinacija“, te ovakvo postupanje izvršnog organa nije klasična osobina federalnih država. U konfederaciji sa druge strane nema nekog zajedničkog izvršnog organa poput predsednika ili predsedništva.

Ustav Bosne i Hercegovine u članu 4. stav 3. uvodi institut vitalni interes naroda. Predložena odluka Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine može se proglasiti veoma štetnom po vitalne interese hrvatskog, srpskog ili bošnjačkog naroda većinom glasova iz redova hrvatskih, srpskih ili bošnjačkih delegata. Ako predložena odluka bude proglašena destruktivnom po vitalne interese jednog od konstitutivnih naroda, ona ne može da bude donesena na Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. Od delegata, kao predstavnika naroda, isključivo zavisi da li će se neka odluka proglasiti nevažećom jer nisu nabrojani uslovi za proglašenje jedne odluke Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine destruktivnom za vitalne interese nekog od naroda u Bosni i Hercegovini.³⁵ Vitalni interesi naroda definišu se u skupštinama entiteta i kao takvi se preko delegata u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine prenose na nivo Bosne i Hercegovine. Dovoljno je da tri delegata proglase određenu odluku destruktivnom po vitalne interese jednog naroda i da ona ne bude donesena u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine. Nije rešeno pitanje obaveznosti odluka za onaj entitet čiji je delegati ne proglase destruktivnom po vitalne interese naroda. Analizom citiranog člana 4. stav 3. Ustava Bosne i Hercegovine može se zaključiti da nikakva odluka ne može biti donesena ako se delegati pozovu na destruktivnost, te je takva odluka pravno i faktički nepostojeća. U slučaju da se većina delegata druga dva naroda usprotivi pozivanju na odluku štetnom po vitalne interese predstavnici dva naroda će odmah sazvati zajedničku komisiju koja će rešiti ovo pitanje u roku od pet dana. Ako se ovo pitanje ne reši u roku od pet dana, prosleđuje se Ustavnom sudu Bosne i Hercegovine, koji se upušta samo u ispitivanje ispravnosti procedure kod donošenja odluke.

Posebno je potrebno naglasiti da u teorijskim raspravama o državi Bosni i Hercegovini i položaju Republike Srpske u njoj, kao i o Dejtonskom mirovnom sporazumu uopšte u poslednjih desetak godina u Republici Srpskoj prevladavaju dvije političke strategije. Jedna se odnosi na pravnu prirodu Dejtonskog mirovnog sporazuma po kojoj se ovaj akt smatra kao međunarodni ugovor zaključen između dva entiteta o državnoj zajednici Bosni i Hercegovini. Druga se odnosi na karakter državnog uređenja Bosne i Hercegovine gde prevladavaju stavovi da je Bosna i Hercegovina konfederacija entiteta i da su entiteti svojom voljom na nivo Bosne

³⁵ Ustav Bosne i Hercegovine ne definiše vitalne nacionalne interese, te se praktično svaka odluka može proglasiti destruktivnom iz tog razloga. U Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine definisan je vitalni nacionalni interes u amandmanu XXVII kojim je istaknuto da su vitalni nacionalni interesi konstitutivnih naroda: ostvarivanje prava konstitutivnih naroda da budu adekvatno zastupljeni u zakonodavnim, izvršnim i pravosudnim organima vlasti, zaštita identiteta konstitutivnog naroda, jednaka prava konstitutivnih naroda u procesu donošenja odluka, zaštita prava na obrazovanje, verispovest, jezik, negovanje kulture, tradicije i kulturno nasleđe.

i Hercegovine preneli dio svojih nadležnosti, tako da su njihove nadležnosti izvorne državne. Bosna i Hercegovina nije konfederacija dva entiteta, ali nije ni unitarna država u kojoj su entiteti samo privremena kategorija. Bosna i Hercegovina je federalna država gde Ustav Bosne i Hercegovine i Dejtonski mirovni sporazum na jednak način definišu državni integritet Bosne i Hercegovine i državni integritet dva entiteta. Može se zaključiti da posmatranje Bosne i Hercegovine kao konfederalne države nema utemeljenje u Dejtonskom mirovnom sporazumu i Ustavu Bosne i Hercegovine kao njegovom delu i da nema utemeljenje ni u međunarodnom pravu.³⁶ Da bi Bosna i Hercegovina bila konfederacija, trebala bi da bude zajednica dve ili više etnički čistih državnopravnih kategorija, koje imaju istorijsku teritorijalnu podeljenost, te jasno definisane granice. Ustav Bosne i Hercegovine na jedan način nametnut je od strane međunarodne zajednice i nije izraz potpune volje svih naroda u Bosni i Hercegovini. Sve istorijske konfederacije odražavale su volju naroda ili volju njihovih vođa, te se može prejdudicirati da su nacije koje su se udruživale bile zadovoljne konfederacijom u koju su stupile. U slučaju Bosne i Hercegovine sva tri konstitutivna naroda nisu u potpunosti zadovoljna državnim uređenjem Bosne i Hercegovine, te ona predstavlja jednu vrstu kompromisa ova tri naroda i međunarode zajednice. Dejtonski mirovni sporazum sastavljen je pod pretpostavkom da će u praksi svi faktori težiti ka konsolidaciji zajedničke države i da će na toj osnovi donositi odluke konsenzusom u korist svih. Analizirajući Dejtonski mirovni sporazum, sva tri naroda u Bosni i Hercegovini su konstitutivna na celoj teritoriji Bosne i Hercegovine, bez obzira na entitesku podeljenost.

5. Zaključak

Od toga da li je država konfederacija ili federacija zavisi njen položaj u međunarodnoj zajednici odnosno da li međunarodnopravni subjektivitet imaju države članice ili sama država u kojoj su objedinjene. I konfederacije i federacije su složene države koje mogu da imaju dve ili više država članica, ali među njima postoje velike razlike. Načelno federacija je savezna država, dok je konfederacija savez samostalnih država. Federacija je oblik državnog uređenja s visokim stepenom decentralizacije i autonomije federalnih jedinica, pri čemu ipak izvorni suverenitet pripada zajedničkoj državi, odnosno pojedine federalne jedinice nemaju pravo na samoopredeljenje. Takođe ne postoji jasno definisana granica na kojoj unitarna država, postepenim prenošenjem ovlašćenja na niže teritorijalne celine, postaje federacija. Nasuprot tome, konfederacija je savez država, koje se udružuju u zajednicu, pri čemu svaka zadržava pravo na samoopredeljenje, često se dodaje "samoopredeljenje do saomotcepljenja", tj. da konfederalna jedinica može doneti odluku o otepljenju iz postojeće zajednice potpuno samostalnom odlukom, bez obzira na volju drugih.

U svetu je sve veći broj federalno uređenih država dok su konfederacije najčešće prelazni oblici koji vode stvaranju federacije ili podjeli na više samostalnih država. Čak postoje pretpostavke da će međunarodna zajednica u budućnosti predstavljati naddržavu ili federaciju država, međutim današnje međunarodno pravo ne daje osnova za to jer bi i ono izgubilo svoja osnovna obeležja i postalo jedinstveno pravo te nove svetske zajednice.

Od Bosne i Hercegovine se traži takvo političko organizovanje koje će u prvi plan staviti građanina kao političkog subjekta, a nacionalnog onoliko koliko je potrebno da se zaštiti nacionalni interes naroda. Visoki predstavnik i državni organi Bosne i Hercegovine treba više da se služe ovlašćenjima koje im daje Dejtonski mirovni sporazum, odnosno Ustav

³⁶ Nešković, R., Milutinović, M., 2016, Ograničenost političkih strategija u Republici Srpskoj i odnos prema Bosni i Hercegovini, *Zbornik radova Svarog*, Banja Luka, No. 13.

Bosne i Hercegovine, kako bi njihova aktivnost bila zasnovana na pravu, a ne na političkim kompromisima. Ustavom Bosne i Hercegovine uređeno je da je ona suverena država sa međunarodnopravnim subjektivitetom i sa postojećim međunarodno priznatim granicama.

Bosna i Hercegovina nije ni konfederacija ni unija, jer entiteti nisu suverene države, imajući u vidu njene nadležnosti i nadležnosti entiteta. Njeno uređenje je federalno, sa jednom specifičnošću da unutar te federacije, jedan od entiteta ima federalno uređenje, odnosno Federacija Bosne i Hercegovine.

U Bosni i Hercegovini postoje nejasnoće i oko nosioca suvereniteta, odnosno u kome je utelovljen. Postoje različita mišljenja da je nosilac suvereniteta sama država Bosna i Hercegovina, entiteti Federacija Bosne i Hercegovine i Republika Srpska, pa sve do stava da su to konstitutivni narodi Hrvati, Srbi i Bošnjaci. Postoje i mišljenja da je nosilac vrhovne vlasti, odnosno suveren u Bosni i Hercegovini, međunarodna zajednica, tako da se suverenost ne iskazuje direktno, jer i sama međunarodna zajednica javno propagira da proces odlučivanja i upravljanja političkom sudbinom treba da bude u samoj Bosni i Hercegovini. Činjenica je da su etničke zajednice nosioci političkog suvereniteta u Bosni i Hercegovini, jer se svaka politička odluka donosi se ili opravdava u ime jedne ili više etničkih grupa, a sa druge strane ključna uloga u tom procesu je međunarodne zajednice, a prvenstveno Evropske unije. Može se zaključiti da je Bosna i Hercegovina specifičan subjekt međunarodnog prava u kojoj postoji jedna vrsta podele suvereniteta između konstitutivnih naroda i međunarodne zajednice, odnosno Evropske unije. Dejtonskim mirovnim sporazmom konstituisana je Bosna i Hercegovina sa uređenjem koje se nije menjalo do danas. Ono je pre svega rezultat posredničke diplomatije SAD u odnosima između zaraćenih strana, što je imalo za glavni cilj zaustavljanje oružanog sukoba. Bitna karakteristika uređenja Bosne i Hercegovine jeste da je ustavnopravna materija regulisana međunarodnopravnim ugovorom odnosno Dejtonskim mirovnim sporazumom. Ustav Bosne i Hercegovine uspostavio je veoma složenu institucionalnu strukturu, ali to je bila cena da bi se u Bosni i Hercegovini okončali rat i obezbedili mir i stabilnost. U pogledu njenog međunarodnopravnog subjektiviteta postoji niz specifičnosti koje su jedinstvene u odnosu na sve druge države u međunarodnoj zajednici. Entiteti u nizu situacija nastupaju u međunarodnoj zajednici posebno, zaključuju određene međunarodne ugovore i uspostavljaju određenu vrstu diplomatskih odnosa. Pored ovlašćenja koje entiteti imaju u oblasti spoljne politike, ona je ipak u punoj nadležnosti Bosne i Hercegovine i ona predstavlja jedinstvenog subjekta međunarodnog prava i kao takva predstavlja federalno uređenu državu.

LITERATURA

1. Albertini, M. et al., 1995, *Federalism and Politics*. Venetone, Istituto di Studi Federalisti Altiero Spinelli.
2. Andrassy, J., Bakotić, B., Seršić, M., Vukas, B., 2010, *Međunarodno pravo 1*. Zagreb, Školska knjiga.
3. Avramov, S., Kreća, M., 1986, *Međunarodno javno pravo*, Beograd, Naučna knjiga.
4. Avramov, S., *Kontrola spoljne politike*, Beograd, Naučna knjiga.
5. Baratta, P., J., 2004, *The politics of World Federation, Vol. 1*. Santa Barbara, Westport, Praeger.
6. Bataljević, D., 2010, Srbija na putu ka Evropskoj uniji, *Pravni sistem Srbije i standardi Evropske unije i Saveta Evrope-Knjiga I*, Kragujevac, Pravni fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
7. Claster, N., J. 1982, *Medieval Experience*, New York, New York University Press.
8. Coffman, S., 2012, *Words of the Founding Fathers: Selected Quotations of Franklin, Washington, Adams, Jefferson, Madison and Hamilton, with Sources*, New York, McFarland & Company.
9. Degan, D., V., 2011, *Međunarodno pravo*, Zagreb, Školska knjiga.
10. Dimitrijević, V., 2011, *Država u svetlu savremene politike*. Beograd, Beogradski centar za ljudska prava.
11. Dumančić, D., 2010, Konfederalizacija ili dezintegracija Belgije, *Političke analize*, Zagreb, Vol.1, No.4.
12. Đinđić, Z., 1988, *Jugoslavija kao nedovršena država*, Novi Sad, Anthropos.
13. Franklin, B., 1901, *Život Benadžamina Franklina – autobiografija*, Beograd, Srpska književna zadruga.
14. Ičević, D., 1983, *Nacionalizam - izvori, suština i oblici*. Beograd: Borba.
15. Jovičić, M., 1973, *Savremeni federalizam-uporednopravna studija*, Beograd:Savremena administracija.
16. Jovičić, M., 1996, *Regionalna država, ustavnopravna studija*, Beograd, Vajat.
17. Marković, R., 2003, *Ustavno pravo i političke institucije*. Beograd, Justinijan.
18. Mihajlović, V., 2010, Regionalna država (demokratija) kao model efikasne i uspješne decentralizacije vlasti, *Zbornik - 6. Naučni skup sa međunarodnim učešćem Sinergija 2010*, Bijeljina, Univerzitet Sinergija.
19. Mitrović, M., D., 2008, *Osnovi prava*, Beograd, Univerzitet Sindigunum.
20. Nešković, R., Milutinović, M., 2016, *Ograničenost političkih strategija u Republici Srpskoj i odnos prema Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova Svarog, Banja Luka. No. 13.
21. Parks, B., H., 1986, *Istorija SAD*, Beograd, Rad.
22. Perišić, P., 2013, Pravo naroda na vanjsko samooređenje izvan kolonijalnog konteksta i slučaj proglašenje neovisnosti Kosova, *Zbornik pravnog fakulteta u Rijeci*, Rijeka, Vol. 34, No. 2.
23. Simić, M., Đorđević, S., Matić, D., 2010, *Uvod u pravo*, Kragujevac, Pravni fakultet u Kragujevcu.
24. Stanković, M., 2008, Federalizam u Africi: slučaj Etiopije. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Beograd, Vol. 56, No. 2.
25. Visković, N., 1995, *Država i pravo*, Zagreb, Birotehnika CDO.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

316.624(082)

МЕЂУНАРОДНИ научни скуп "Насиље – појавни облици и могући начини превенције" (12 ; 2024 ; Брчко [Дистрикт])

Nasilje – pojavni oblici i mogući načini prevencije. Tom 3 : zbornik radova sa XII međunarodnog naučnog skupa održanog 10. maja/svibnja 2024. godine / priredila Albina Fazlović. - Brčko [Distrikt] : Evropski univerzitet, 2024 (Banja Luka : Markos). - 527 стр. : илустр. ; 25 cm

Текст ћир. и лат. - Радови на више језика. - Тираж 300. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз радове. - Abstracts.

ISBN 978-99955-99-73-7

COBISS.RS-ID 140419329